

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України
Галузевий державний архів Служби безпеки України

ВОЛОДИМИР КОВАЛЬЧУК

ПИСЬМОВІ ДОКУМЕНТИ

**УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
ТА ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ-БАНДЕРІВЦІВ (1943–1954 РР.):**

*ОСОБЛИВОСТІ ПРОДУКУВАННЯ,
КЛАСИФІКАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ*

Київ 2021

УДК 930.22:94(477)325.83«1943/1954»

Письмові документи Української повстанської армії та збройного підпілля Організації українських націоналістів-бандерівців (1943–1954 рр.): особливості продукування, класифікація, інформаційний потенціал. Київ, 2021. 560 с.

У монографії досліджується документальна складова джерельної бази історії ОУН і УПА. Проаналізовано попередню небагату історіографію з теми, специфіку первісного та вже актуалізованого масивів документації, а також потенційні можливості та шляхи можливого виявлення інших письмових джерел у майбутньому. Встановлено особливості структури документального комплексу на основі авторської класифікації письмових джерел, охарактеризовано специфіку їхніх видів. За низкою параметрів відтінено мікросвіт документів, а також показано, яким чином ворожі щодо українських повстанців репресивно-каральні органи інтерпретували їхній зміст і використовували у власній оперативній роботі. На конкретних прикладах продемонстровано, коли інформаційний потенціал письмових документів є джерелом просопографічних і біографічних відомостей про представників українського визвольного руху та іншої різнобічної інформації, що є цінною для дослідників українського Руху Опору середини ХХ ст. чи стосується фігурантів цього періоду всесвітньої історії.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України
(Протокол № 2 від 06.02.2020 р.)

Рецензенти:

Ігор Галагіда, доктор історичних наук, професор

(Гданський університет, Польща);

Руслана Давидюк, доктор історичних наук, професор

(Рівненський державний гуманітарний університет, Україна);

Василь Ільницький, доктор історичних наук, професор

(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна).

© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України, 2021

© Ковальчук В.М., текст, 2021

ISBN ...

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I. Первісний, виявлений і потенційний масиви документального комплексу	
1.1. Особливості продукування, обліку, збереження документів у повстанському середовищі.....	41
1.2. Мережа повстанського зв'язку. Способи запаковування та переміщення документів.....	61
1.3. Хід виявлення повстанської документації.....	83
1.4. Методики опрацювання та спроби систематизації документів.....	101
1.5. Згаслі, ліквідовані, втрачені документи.....	108
1.6. Потенційні можливості виявлення документів.....	123
1.7. «Сліди» документів, вилучених у ворожих чинників.....	143
Розділ II. Структура документального комплексу	
2.1. Формуляри та «взірці».....	151
2.2. Директивно-розпорядчі документи.....	154
2.3. Інструктивно-декларативні та навчально-методичні документи.....	179
2.4. Виконавчі документи.....	187
2.5. Обліково-статистичні документи.....	216
2.6. Процесуальні, слідчі та вироко-судові документи.....	244
2.7. Ділові (службові) листи, їхня відмінність від приватних.....	261
2.8. Вхідна і вихідна (оповіщувальна) документація.....	270
Розділ III. Специфіка джерельної цінності й ступінь автентичності виявлених документів	
3.1. Відмінності у джерельній цінності оригіналів, чернеток і копій документів.....	289
3.2. Відображення змісту автографів у перекладах документів працівниками НКВС–МДБ УРСР російською мовою.....	300
3.3. Вивчення та практичне використання радянськими спецслужбами інформаційного потенціалу захоплених повстанських документів.....	315
3.4. Підробка й легендування документів ОУН і УПА.....	330
Розділ IV. Мікросвіт документів	
4.1. Застарілі/рідковживані слова, діалектизми, іншомовні запозичення.....	355
4.2. Стилїстика і фразеологія. Жаргонізми.....	362
4.3. Застосування норм конспірації	371
4.3.1. Специфіка та способи зашифрування частин документів.....	373
4.3.2. Використання псевдонімів і «кличок» (паролів).....	387

4.3.3. Позначення криптонімами та цифронімами назв підрозділів УПА та складових мережі ОУН.....	409
4.3.4. Використання зворотів «від третьої особи», езопової мови, тайнопису.....	422
4.3.5. Правила скорочень слів у документах.....	439

Розділ V. Інформаційний потенціал виявлених документів

5.1. Джерельна інформація про регіональні відмінності у структурі та діяльності ОУН(б) і УПА.....	443
5.2. Документи як джерело до реконструкції біографій та просопографічної інформації про діячів визвольного руху.....	451
5.3. Висвітлення подій економічного, політичного, культурного життя на українських землях.....	457
5.4. Відомості про міжнародні події.....	463
Висновки.....	474
Показчик.....	495

Вступ

Хоча до початку 1990-х вивчення історії Української повстанської армії та збройного підпілля Організації українських націоналістів-бандерівців перебувало на маргінесі наукових студій, зі здобуттям незалежності України увага істориків до різних аспектів історії цих організацій дуже зросла. Зараз процес продовжує наростати по висхідній. А відтак, перед дослідниками постають нові виклики, пов'язані з потребою врахування здобутків джерелознавчої науки. За останні 20–25 років документальна складова джерельної бази дослідження історії ОУН і УПА істотно розширилася. Збільшення документального комплексу й надалі відбувається дуже швидкими темпами, насамперед за рахунок появи широкого доступу до місць відкладення документів УПА та його збройного підпілля за кордоном, їхнього оцифрування та розміщення в інтернеті, спрощення доступу до архівів радянських органів державної безпеки, виявлення останнім часом численних документальних сховків повстанців у різних місцях Західної України.

Актуальність досліджуваної теми полягає у тому, що без розуміння специфіки різновидів повстанської документації, переваг та недоліків класифікаційних прийомів, врахування інформаційного потенціалу нововиявленого джерельного сегменту, незнання потенційних можливостей розширення документальної складової джерельної бази історіографічний образ повстанського руху середини ХХ століття залишатиметься збідненим, мозаїчним і фрагментарним. Відтак, щоб спростити і полегшити методики роботи над різнорідними повстанськими документами в подальшому, постає потреба у синтетичному джерелознавчому дослідженні, яке спеціально присвячене документальній складовій комплексу джерел з історії УПА та збройного підпілля ОУН. Головний акцент у монографії зроблено на дослідженні тих автентичних повстанських документів, які збереглися у фондах радянських органів держбезпеки, доступ до яких через спеціальний режим зберігання був обмежений і процес залучення яких до наукового обігу все ще триває. Застосування широкого спектру об'єктивних джерелознавчих дослідницьких методів, чітке розуміння специфічних ознак повстанської документації, як історичного джерела, здатне не лише продукувати нові історичні смисли, відроджувати забуті події і явища, але й нейтралізувати політичні спекуляції, гасити невинуваті ідеологічне протистояння й спекуляції навколо подій визвольної боротьби на українських землях.

Метою нашого дослідження є усебічне комплексне вивчення писемної складової джерельної спадщини УПА і збройного підпілля ОУН з урахуванням новітніх здобутків джерелознавчої науки. Це включає в себе відтворення процесів архівування документів, їхнього первісного нагромадження, з'ясування

шляхів виявлення та методик актуалізації документів, пошук потенційних можливостей із розширення документального масиву, групування широкого спектра різновидів писемних джерел та розробку найбільш прийнятної їх класифікації, встановлення інформаційного потенціалу та специфічних особливостей мікросвіту документів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми, джерельної бази й основні методологічні засади;
- визначити переваги та недоліки класифікаційних принципів актуалізованого масиву документів в едиційній і популяризаторській практиках;
- дослідити процес творення первісного масиву документів, хід евристичної й едиційної практик;
- відтворити структуру актуалізованого масиву;
- окреслити контури потенційного масиву;
- обґрунтувати доцільність поширення й популяризації класифікаційного принципу за різновидами документації;
- встановити специфіку джерельної цінності та ступінь автентичності документів;
- виявити серед актуалізованих документів сфальсифіковані джерела;
- виокремити інформативні можливості мікросвіту документів.
- висвітлити інформаційний потенціал актуалізованого документального корпусу.

Територіальні межі дослідження окреслені тією частиною етнічних українських земель, на яку упродовж 1943–1954 рр. розповсюджувалася діяльність підрозділів УПА, а також збройного підпілля ОУН. За радянським та польським адміністративно-територіальним поділом це території УРСР, що до початку Другої світової війни лежали на захід від радянсько-польського кордону, а також ті регіони Прикарпатського та Люблінського воєводств Другої Речі Посполитої, у яких місцеве українське населення за чисельністю переважало польське.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1943–1954 років. Нижню межу визначено з огляду на початок узаasadнення підрозділів бандерівської УПА на території українських Полісся та Волині, що супроводжувалося налагодженням системи організаційного документообігу і архівної справи. Вибір верхньої межі зумовлений тим, що саме такою є гранична межа датування документів збройного підпілля ОУН; документи, які б виходили за цю дату, поки що не віднайдені.

Об'єктом дослідження є письмова документальна складова джерел Української повстанської армії (1943–1949), її запілля та збройного підпілля Орга-

нізації українських націоналістів (1943–1954), «рукописна або друкована»¹, а саме формуляри, вірці, накази, інструкції, звіти, щоденники, хроніки, списки, вістки, інформації, призначення, зобов'язання, перепустки, посвідки, зголошення, звільнення, довідки, квити, книги героїв, акти, чеки, запотребування, зведені відомості, заяви, протоколи допитів, ділові листи та інші письмові документи, а також вхідна і вихідна документація.

Предметом дослідження є хід формування та стан документальної складової комплексу джерел УПА і збройного підпілля ОУН у 1943–1954 рр., класифікаційні принципи щодо документів різних різновидів, ступінь їхньої достовірності й інформаційна цінність.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю й масштабністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. Вперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії на основі комплексного аналізу документальних джерел різних різновидів, значна частина яких взагалі не була об'єктом спеціальних історико-джерелознавчих студій, буде здійснено усебічне дослідження документів УПА та збройного підпілля ОУН впродовж 1943–1954 рр. Варто зазначити, що таке джерелознавче вивчення документів українського визвольного руху середини ХХ ст. є прецедентом і у вітчизняній історіографії практично не має аналогів. Результати нашого наукового дослідження спричиняться до швидшого ознайомлення широкого кола зацікавлених осіб з документальною складовою джерельної бази, адже вони цінні й в науково-популяризаторському плані.

Хоча письмові документи Української повстанської армії та націоналістичного підпілля ОУН(б) об'єктом спеціальних комплексних наукових досліджень ще не були, а певних джерелознавчих аспектів діяльності УПА та збройного підпілля, що після реорганізації армії прийшло їй «на заміну», деякі автори таки торкалися, варто проаналізувати такі їхні праці. Для цього поділимо масив виявлених досліджень на блоки, виходячи з місця проживання авторів, враховуючи їхню ідейно-політичну провенієнцію, приналежність до конкуруючих суспільно-політичних доктрин.

До першого віднесемо наукові здобутки української історіографії з теми. Уже зроблені попередні описи низки новітніх «польових» знахідок масивів документів і матеріалів ОУН і УПА (їхніх «архівів»). Так, автори публікації у журналі «Пам'ятки України» підбили підсумки більш як десятирічних пошуків у цьому напрямку працівників Львівського Центру досліджень визвольного руху. За цей час ними виявлено чи їм передано на зберігання 28 повстан-

¹ Варшавчик М.А. О структуре источниковедческой критики / Источниковедение отечественной истории. Сборник статей / Редкол.: Буганов В.И. (глав. ред.) и др. Москва, 1980. С. 192.

ських архівів (зокрема, архів Калуського окружного проводу ОУН, знайдений 2016 року, документи за походженням із Березнівського району Рівненської області (2015 р.), Бережанського району Тернопільської області (2014 р.), Золочівського (2009 і 2016 роки) та Жовківського (2015 р.) районів Львівської області, документи, виявлені на Тернопільщині та «перехоплені» у Чернівцях 2016 року)². 2014-го історик Нестор Мизак охарактеризував інформаційний потенціал архіву, ідентифікованого в лісовій місцевості у Дунаєвецькому р-ні Хмельницької обл. Він зазначив, що хоча основу масиву складає продукція друкарні «ім. Ярослава Старуха» Крайового проводу ОУН(б) у смт. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільщини (тобто різні пропагандистські матеріали), серед знахідок є й «записні книжечки, зошити»³.

Як встановили упорядники збірника, у якому опубліковано 58 документів із архіву члена ОУН Андрія Михалевича («Денис», «13»), його оунівські підпільники закопали на початку 1950-х на межі тодішніх Ратнівського й Старовижівського районів Волинської області. У 1990 р. за пропозицією колишнього станичного ОУН у с. Замшани Йосипа Шиманського його розконсервували. А 2008-го за ініціативою Рівненської обласної організації Всеукраїнського братства ОУН–УПА архів передали до Національного музею історії України у Другій світовій війні. Зараз ця колекція у фондозбірні музею нараховує 225 одиниць зберігання⁴.

У різних історичних працях з іншими предметами та об'єктами досліджень здійснено кілька спроб групування та вивчення за різними напрямками окремих різновидів повстанських документів. Варто зазначити, що такі студії базуються на численних попередніх напрацюваннях представників джерелознавчої науки, здебільшого зроблених у останній третині ХХ століття.

Так, дослідник Сергій Каштанов поділяв письмові джерела, залежно від їхнього походження, змісту та форми, на види та надвиди. Певні види, виходячи з їхніх спільних рис і властивостей, поєднував у надвиди. Що прикметно, до актового надвиду він не зарахував законодавчих актів, бо вони не містять точної адреси, а відтак належать до іншого надвиду – законодавчо-розпоряд-

² Б. авт. Архіви у бідонах з-під молока. Сім знахідок останніх літ // Пам'ятки України. 2016. № 9. С. 36–45.

³ Мизак Н.С. Малокужелівський архів Віньковецького проводу ОУН Кам'янець-Подільської округи: відкриття і відтворення // Мандрівець. 2014. № 6. С. 41–48. – С. 41; За тебе, свята Україно: Малокужелівський архів ОУН. Кн. 9 / Н. С. Мизак, Р. Д. Твердушкін, І. І. Коваль. – Чернівці, 2014.

⁴ «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; Інститут історії України НАН України; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – Київ, 2017. С. 13.

чого⁵. Проте в іншому дослідженні (спільному із А. Курносим), яке вийшло на початку 1960-х років, учений запропонував поділяти письмові історичні джерела різних епох вже інакше – на типи, роди, види та різновиди⁶. Отже, хоча ці дослідники й спеціалізувалися не на вивченні історичних документів новітнього часу, їхній підхід подібний до прийомів класифікації документів УПА та збройного націоналістичного підпілля, які обстоюватимемо ми.

Учений А. Муравйов, чий викладки вміщені у першій вступній главі підручника з джерелознавства за 1973 рік, актуалізував типо-видову класифікацію письмових джерел, тобто їхній поділ на види та типи. Принцип цього ділення такий: кілька видів, об'єднані схожістю форми, структури, змісту, ознак походження, формують певний тип⁷. Із використанням типово-видової класифікації написані всі чотири частини цитованого підручника.

Увагу привертає двадцята глава третьої частини – про документи політичних партій і організацій. Там зроблено огляд таких писемних джерел як документи «народників» Російської імперії ХІХ століття. Низка суджень із їхнього приводу нагадує й деякі викладки стосовно джерел ОУН(б) і УПА. Зокрема, документів народників, як і українських повстанських, збереглося порівняно небагато через несприятливі умови діяльності, конспірацію, а також те, що «чимало розпоряджень, інструкцій у організаціях передавалися усно». А ще багато документів знищувалося при арештах, обшуках. Їх у підручнику ранжовано на різновиди, як-от: програмні й уставні документи, інструктивні матеріали, звітна документація, листування. Автор глави навіть зарахував до різновидів документів народників листівки⁸, що, як у випадку із листуванням, на наше переконання, робити некоректно (бо необхідно розрізняти «діловий» і «приватний» сегменти).

В другому виданні цього підручника писемні джерела вже класифікуються трохи інакше – за групами, видами та типами: «тип об'єднує джерела, що відрізняються за способом кодування інформації та її збереження... більшість авторів пов'язують поняття виду зі спільністю походження і внутрішньої форми конкретних груп джерел». До типу писемних історичних джерел віднесені такі види: літописи, законодавчі акти, діловодна документація, приватні акти, статистичні джерела, періодика, документи особового походження

⁵ Новохатко О.В. «Генеральный регламент» актовой археографии (О книге С.М. Каштанова) // Археографический ежегодник за 1999 год. – Москва, 2000. – С. 307–315.

⁶ Каштанов С.М., Курнос А.А. Некоторые вопросы теории источниковедения // Исторический архив. 1962. № 4. С. 185.

⁷ Источниковедение истории СССР / Под ред. И.Д. Ковальченко. Учебник. – Москва, 1973. С. 5.

⁸ Там само. С. 320–321.

(мемуари, щоденники, листи), літературні пам'ятки, публіцистика і політичні твори, наукові твори⁹.

Погоджуючись із думкою М. Тихомирова про доцільність поділу історичних джерел на типи, в середині 1970-х років радянський джерелознавець Л. Пушкарєв запропонував поділяти тип письмових джерел на роди (документальний, оповідний) і види (із можливістю об'єднання споріднених видів у розряди)¹⁰. Втім, цей автор слушно зауважив: є такі види документів новітньої історії, які складно віднести до якогось одного роду. Приміром, звіт може бути як виключно документальним (про витрати коштів), так і містити оповідні елементи (про роботу, виконану впродовж певного відрізу часу)¹¹.

Отож, у нашому випадку введення до класифікаційної схеми документів УПА й збройного націоналістичного підпілля такого «щабля» як роди недоцільне через ризик аналогічної плутанини зі звітною документацією. А от із логікою поділу типу писемних джерел на види (чи різновиди) варто погодитися. До речі, Пушкарєву належить спроба класифікувати кожен із двох родів історичних джерел. До першого він відніс актові, статистичні, канцелярські й картографічні джерела. До другого – історичні, особові, художні, наукові¹².

Видатний український учений Микола Ковальський був прибічником типологічної класифікації історичних джерел. «Типами» він уважав великі групи джерел, які відрізняються одне від одного способом кодування чи фіксування інформації, зокрема письмовий. Письмові джерела розділяв на роди (за ступенем відображення чи втілення об'єктивної реальності), а їх – на види: документи, наративи¹³.

Дослідник В. Стрельський замість типологізації історичних джерел поділяє їх на роди, причому один із них – писемні джерела – зовсім не ставить на перше місце¹⁴, як це зробить низка його колег потім. Учений справедливо зауважує, що немає підстав вважати документи цього роду виключно «об'єктивними», адже вони виражають інтереси¹⁵ різних зацікавлених продуцентів. На

⁹ Источниковедение истории СССР: Учебник / Под ред. И.Д. Ковальченко. – Москва, 1981. С. 12–13.

¹⁰ Пушкарев Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. – Москва, 1975. С. 192, 206, 217, 226, 256.

¹¹ Там само. С. 214.

¹² Там само. С. 267.

¹³ Ковальский Н.П. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения. – Запорожье, 1999. С. 26–28.

¹⁴ Стрельский В.И. Теория и методика источниковедения истории СССР. – Киев, 1976. С. 34.

¹⁵ Там само. С. 56–57.

підтвердження своїх сумнівів Стрельський спеціально присвятив розділ проблемі автентичності письмових джерел, де навів десятки прикладів їхнього фальшування у різні історичні періоди¹⁶. На наш погляд, такі його викладки стануть у нагоді тим, хто застановляється над пошуком і вивченням підроблених документів УПА чи збройного націоналістичного підпілля ОУН(б).

На потребі вивчення історії видів письмових джерел і їхніх сучасних сукупностей спеціально наголосив А. Курносів. На думку вченого, так можна виявити «приховані» відомості, які, не залежно від волі автора, містяться в джерелі. Вивчення його форми, а також співставлення з однорідними документами, зокрема, дозволяє виокремити відомості про подію, в процесі якої воно було створене¹⁷.

Але родо-видова класифікація історичних джерел не прижилася. 1999-го в курсі лекцій із джерелознавства професор С. Макарчук знову обстоює типологічну схему поділу, поділяючи один із типів – писемні джерела – на такі види: літописи, законодавчі акти, діловодну документацію, приватні акти, статистичні джерела, періодичну пресу, документи особового походження (мемуари, спогади, листи, щоденники, автобіографії), літературні пам'ятки, публіцистику і політичні твори, наукові праці з певних історичних періодів¹⁸. Підхід вченого до класифікації в багато чому перегукується із видовою схемою, яку запропонували в 1970-х роках творці радянського підручника з джерелознавства за редакцією І. Ковальченка.

Здійснивши огляд найпоширеніших класифікаційних схем, дніпровський дослідник В. Воронов констатував, що «методика опрацювання джерел за видами в цілому найбільш розроблена», і додав: «вона ґрунтується на основних принципах найбільш загальноприйнятій зараз типологічно-видової класифікації джерел, які були вироблені у 70-х–80-х рр. ХХ ст.». Що прикметно, автор не лише зупинився на огляді класифікацій, але й висловив цінні судження з приводу інших можливих класифікаційних схем, як-от двох вельми цінних для нашого дослідження – за належністю авторів документів «до різних... організацій та інших суб'єктів історичного процесу», за ознакою призначення (нормативні та виконавчі джерела)¹⁹.

¹⁶ Там само. С. 85–89.

¹⁷ Курносів А.А. К вопросу о природе видов источников / Источниковедение отечественной истории. Сборник статей / Под ред. Н.И. Павленко, В.И. Бовыкина и др. – Москва, 1977. С. 24–25.

¹⁸ Макарчук С.А. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів, 1999. С. 9–11.

¹⁹ Воронов В.І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій. – Дніпропетровськ, 2003. С. 9.

Лев Пушкар'єв 1975 року запропонував класифікувати історичні джерела на сім типів, із поділом такого типу джерел як письмові на два роди – документальні й оповідні. Кожен із цих родів поділяється на види, які існують у тісній взаємодії, з «перехідними» формами включно. Документальний рід письмових джерел поділяється на актові, статистичні, канцелярійні й картографічні. Оповідний рід акумулює особові (листи, щоденники, мемуари), художні, історичні та наукові джерела. За схожими особливостями походження, змісту та форми види «грукуються» у категорії (розряди)²⁰.

У вступі до підручника з джерелознавства за редакцією І. Ковальченка для студентів історичних спеціальностей університетів і педінститутів (1981 р.) було виокремлено такі види письмових історичних джерел: літописи, законодавчі акти, діловодна документація, приватні акти, статистичні джерела, періодична преса, документи особового походження (мемуари, щоденники, листи), публіцистика і політичні твори, наукові праці²¹.

Ярослав Калакура, один із авторів підручника для студентів «Історичне джерелознавство» (2002 р.), теж виступив прибічником поділу писемних джерел на документальні й оповідні, виокремивши такі їхні основні різновидності: актові, справочинні (діловодні), статистичні документи, мемуаристику (спогади), листи, щоденники, наукову, науково-інформаційну, науково-популярну і навчальну літературу, художні твори, періодичну пресу²².

Попри описані значні напрацювання теоретиків джерелознавчої науки другої половини ХХ ст., перші спроби групування письмових документів ОУН і УПА, які робили українські дослідники цих організацій, були недосконалими.

Приміром, на початку 1990-х років Петро Кагуй, не розділяючи «документи» та «матеріали», запропонував їх класифікувати на: основні документи (накази, розпорядження, інструкції, звіти), агітаційно-пропагандивні документи (заяви за підписами командирів УПА, проводу ОУН, звернення до червоноармійців), вишкільні матеріали (навчальні програми, курси, правила, переклади військових статутів, постанов ЧА, документи старшинських і підстаршинських шкіл УПА, підручники і посібники), матеріали фінансово-господарського плану (акти, звіти, розписки, документи про розподіл землі),

²⁰ Пушкарев Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. – Москва, 1975. С. 256, 267.

²¹ Источниковедение истории СССР: Учебник / Под ред. И.Д. Ковальченко. – Москва, 1981. С. 12.

²² Калакура Я.С., Войцехівська І.Н., Корольов Б.І., Павленко С.Ф., Палієнко М.Г. Історичне джерелознавство. – Київ, 2002. С. 110.

санітарні документи, періодичні видання, фольклор, матеріали мартирологічного характеру (некрологи, списки розстріляних, інформації про випадки вбивств мирного населення), документи про підготовку та проведення українських свят²³. Класифікація вийшла об'ємною, але, на наше переконання, не зовсім точною. Адже, по-перше, документи розглядаються впереміж із пропагандистськими матеріалами. По-друге, на «формулювання» класифікаційної схеми автором (за станом на 1993 р.) вплинуло те, що він не дослідив масивів документів у низці регіональних архівів.

Помітні зрушення на краще у сфері розпрацювання документальної спадщини УПА та збройного націоналістичного підпілля стаються у другій половині 1990-х років. Тоді з'явилися дослідники деяких груп або видів письмових документів. Наприклад, у 1997 році об'єктами студій Олега Гайдаю та Богдана Хаварівського стали, як вони зазначили, «грошові документи» ОУН – «біфони». Автори описали, як у підпіллі продукувалися та поширювалися ці джерела, звернули увагу на їхню нерівномірну територіальну репрезентативність, представили деякі відомості про них у вигляді розгорнутої таблиці. Заразом, із бофонами дослідники помилково ототожнили «посвідчення-посвідки» УПА «в справі ревізування харчів для потреб рейдуючих частин УПА по Словаччині», що фігурували у звіті «технічного звена» терену ОУН «Бескид» (їх воно надрукувало у 892-х примірниках)²⁴.

«Зародки» загального групування письмових джерел з історії ОУН і УПА, хоча й досить хаотичні, видно у піонерській для України початку 2000-х монографії Юрія Киричука. Вона вийшла незабаром після трагічної загибелі дослідника у ДТП. До так званих основних документів, «які переважають за кількістю», історик зарахував накази, розпорядження, інструкції, звіти керівників різних підрозділів. Далі їх розділив на «організаційні, політичні, вишкільні, інформаційні, господарсько-фінансові, санітарні тощо». Не зупинившись на цьому, чомусь ще окремо виокремив «різні заяви за підписами командування УПА, проводу ОУН», додавши, що вони «мають переважно агітаційно-пропагандистський характер і здебільшого виготовлені у вигляді листівок»²⁵. Затим назвав «окремим значущим комплексом» документи, що стосуються старшинських і підстаршинських шкіл УПА. Так само в праці Ки-

²³ Кагуй П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України // Україна в минулому. 1992. Вип. 3. С. 7.

²⁴ Гайдай Олег, Хаварівський Богдан. Грошові документи Організації українських націоналістів 30–50-х років ХХ століття // Записки Товариства імені Шевченка. Т. ССXXXIII: Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. С. 295, 298, 314.

²⁵ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. С. 55.

ричука окремо проходять «матеріали мартирологічного характеру» (некрологи; списки людей, розстріляних німцями та радянськими репресивними органами; короткі інформації про випадки вбивства мирного населення), а ще чомусь «протоколи допитів звинувачених у зраді ОУН–УПА, щоденники й особові анкети вояків УПА»²⁶. Попри усю недосконалість цієї класифікаційної схеми, історик предметно зауважив, що документи з історії ОУН і УПА, збережені у державних архівах України, мають «вторинне значення» порівняно із тими, що відклалися у архівних збірках колишніх радянських спецслужб і карально-репресивних відомств». А ще він влучно спостеріг, що деякі з повстанських наказів видавалися в усній формі²⁷.

Дослідник Іван Патриляк у власній синтетичній монографії про ОУН й УПА (2012 р.) теж не мав за мету сформулювати власну класифікацію документів згаданих організацій. Утім, у низці місць книги таки доволі детально описуються деякі їхні види. Зокрема, є скрупульозний аналіз навчальних програм старшинських і підстаршинських шкіл УПА, деталізується й щодо інформаційного потенціалу евіденційних карток²⁸. Загалом Іван Казимирович проаналізував 1445 таких облікових карток повстанців ВО «Богун» УПА–Північ і створив колективний портрет українського повстанця²⁹ (до речі, на основі подібних документів, так званих анкет, які виявили «смершівці» Першого Українського фронту, був укладений список із 1138-х членів УПА з Рівненщини³⁰). Також різновиди документів УПА (як от «запобігування», «акти передачі», «листи») постійно фігурують у статтях ученого³¹.

Проривом у студіях ОУН і УПА під джерелознавчим кутом стала наукова праця, яку видав Георгій Папакін у 2012 році. Вона виявилася першою якісною альтернативою попереднім узагальненням про джерела українського визвольного руху, які уведені до наукового обігу. Дійшовши висновку про «неповноту» низки класифікаційних схем джерел повстанського та радянського походження, дослідник запропонував власну «схему класифікації

²⁶ Там само. С. 55–56.

²⁷ Там само. С. 58, 144.

²⁸ Іван Патриляк. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів, 2012. С. 239–243, 257–281.

²⁹ Там само. С. 257–281; Його ж. «Евіденційні картки» УПА як статистичне джерело // Український визвольний рух. 2006. 36. 6. С. 110–147; Його ж. Колективний портрет «немісцевого» вояка ВО «Богун» УПА–«Північ» // Визвольний шлях. 2004. № 9. С. 85–99.

³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 357.

³¹ Патриляк Іван. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943–1944 рр. // Визвольний шлях. 2004. № 5. С. 87–89.

джерел і пам'яток з історії Українського руху Опору 1939–1956 років». За нею письмові документи УПА та післявоєнного збройного націоналістичного підпілля «вписані» до категорії 1 «Джерела та пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції». Ця категорія містить підкатегорії (джерела, що знаходяться в Україні; джерела за її межами). Також є поділ на види (вид № 1 – джерела офіційні). До нього зараховано наступні групи документів і матеріалів: ідеологічні; директивно-нормативні; організаційно-розпорядчі; планові, звітно-аналітичні та інформаційні; матеріали зовнішньополітичної діяльності ОУН; документи господарської діяльності загонів та заплілля УПА; вишкільні та освітні матеріали; агітаційно-пропагандистські, оповіщувальні та пресові матеріали; офіційне листування; обліково-контрольні документи; матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності; історично-меморіальні матеріали і пам'ятки; пам'ятки повстанської архітектури. Деякі з перелічених груп також поділені на підгрупи³².

Виокремимо у праці Георгія Папакіна ті моменти, які, як видається, можуть стати зачином до подальшої дискусії. На наш погляд, варто було б більш чіткіше розмежувати «ділові листи» повстанців від «грипсів», тому що перше – це вид документів, а друге – форма матеріалу (паперу) для їхнього написання. Також не слід агітаційні листи (сегмент пропагандистських матеріалів ОУН) називати «окремим видом епістолярної спадщини». Адже вони зазвичай друкувалися на друкарських машинках і містили прочерки для вписування імен адресатів. Ці агітаційні листи часто надсилалися навмання. А ще, на наш погляд, кожен сегмент «офіційного листування» (а фактично це ті самі ділові листи) не конче відповідав якійсь із цих тематик: з політичних питань, з зовнішньополітичних питань, з питань організаційної і бойової діяльності УПА, з економіко-господарських питань³³ (поділ, запропонований у книзі). Почасти спектр тем ділових листів був різноплщинний, багат шаровий, бо ж конспіративними вимогами, які постійно посилювалися, вимагався лаконізм оповіді. Інакше кажучи, такий вид документації як «ділові листи» через згаданий нюанс постійно «запозичував» ознаки інших різновидів.

Попри певну дискусійність представлення місця письмових документів УПА в згаданій вище класифікаційній схемі, її у своєму дослідженні джерел Волинської трагедії (1943 р.), як виглядає, загалом схвалив інший сучасний історик – Ярослав Борщик. «На теперішній час запропонована... схема є найбільш всеохопною, вичерпною й передбачає найбільшу кількість крите-

³² Папакін Георгій. Українські визвольні змагання 1939–1956 років: джерельний контент. Вип. 1: Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження. Київ, 2012. С. 51, 107–108.

³³ Там само. С. 108, 140–141.

рив відбору»³⁴, – зазначив він у 2015 році. Й запропонував поділяти «масив документів українського підпілля» щодо Волинської трагедії на такі групи: звітні, ідеологічні, директивно-нормативні, організаційно-розпорядчі, господарської діяльності, вишкільні та освітні матеріали, агітаційно-пропагандистські матеріали, оповіщувальні матеріали³⁵. На наш погляд, ця схема поділу Борщика не позбавлена хиб. Наприклад, такі групи як ідеологічну, директивно-нормативну, організаційно-розпорядчу логічно об'єднати в одну, адже у всіх цих випадках фактично йдеться про те саме – документи, що унормовують правила, принципи чи характеристики різних видів діяльності УПА або їхні результати. Ну, а ще, на наш погляд, слово «матеріали» не може виступати синонімом слова «документи» (про це – далі).

Вищегадану схему також використав (у кандидатській дисертації про старшинські та підстаршинські школи УПА) і дослідник Олександр Пониपालяк. Хоча його праця за тематикою не джерелознавча, основою її джерельної бази є документи повстансько-підпільного походження (провенієнції). Їх автор поділив за градацією «підкатегорія – вид – група – підгрупа», застосувавши, як зазначив, «провенієнц-принцип»³⁶.

Але найбільш типовим явищем для післявоєнної української історіографії про УПА та збройне підпілля ОУН стали лише побіжні згадки про той чи інший вид (або кілька видів) організаційних документів. Наприклад, Юрій Крохмалюк, роздумуючи щодо потенційного типового вмісту «архівів УПА», як приклади навів такі види документів: «детальні звіти», «нариси усіх боїв від перестрілок і засідок до тих, які закінчилися невдало»³⁷. Варто зауважити, що в останньому випадку, певно, йдеться про «звіти з боїв», а їх зазвичай не укладали з нагоди поразки. Часто в цих документах ще й занижували ворожі досягнення. За часів незалежності України у монографії Галини Стародубець йшлося про «тимчасові» й інші розпорядчі документи УПА, анкетні листки кандидатів для наділу землею (мали затверджуватися «районовим уповноваженим земельної референтури УПА»), вона актуалізувала звітні документи

³⁴ Борщик Я. В. Джерельна база дослідження історії Волинської трагедії: деякі особливості / Я. В. Борщик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2015. Ч. 26–27. С. 161.

³⁵ Там само. С. 164–165.

³⁶ Пониपालяк О. Д. Діяльність старшинських і підстаршинських шкіл Української повстанської армії (1943–1946 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Пониपालяк Олександр Дмитрович. – Київ, 2018. С. 46.

³⁷ Tys-Krokhmaluk Y. UPA warfare in Ukraine (strategical, tactical and organizational problems of Ukrainian Resistance in World War II). – New-York, 1972. P. 37.

різних рівнів підпілля³⁸.

Історик Ігор Ільюшин, у «свідченнях відомих командирів УПА та керівників Служби безпеки» ОУН(б), виявив сліди «таємних інструкцій та розпоряджень» (щодо «очищення терену Західної України від поляків та витіснення їх за Буг і Сян»³⁹).

Чи не перше в історіографії монографічне дослідження, виконане на основі представницького кола письмових документів ОУН і УПА (переважно розпорядчих і звітних), презентував історик Анатолій Русначенко. Він використав значну кількість наказів ГК УПА, УПА–Захід, інструкцій ГВШ УПА, крайових проводів ОУН(б), різнорівневих осередків пропаганди, а ще десятки звітів (крайових, окружних, надрайонових проводів ОУН(б) (зокрема, й за походженням із кількох російських і польських архівів)⁴⁰. Учений згадав і 1106 актів УПА про наділення українців землею з колишніх польських колоній і фільварків (більшість із цих документів досі не опублікована)⁴¹. Також дослідник виклав цінні джерелознавчі спостереження, як от про існування в УПА діловодної системи та поступове «зникнення» 1945 року документації структур УПА–Південь⁴².

Утім історик, описуючи польські напади на українські села у Закерзонні, документ «Акти польсько-большевицького терору за час 20.07.44 – 31.12.45 рр.» помилково зарахував до «звітів відділів УПА», наказ провідника Карпатського краю ОУН(б) Ярослава Мельника від 22 квітня 1945 р. невиправдано назвав «директивою» (різновиду документів із такою назвою в УПА ніколи не існувало), а ще невірно зазначив, що нібито на підставі наказів командира УПА–Захід на місцях видавалися інструктивні документи⁴³. До того ж, Анатолій Русначенко чомусь приписав авторство інструкції від 12 листопада 1945 р. Роману Шухевичу, хоча вона не має підпису й у її назві чітко вказано, що видана «надрайоновим провідникам до виконання». Тобто цей документ, найімовірніше, походив із проводу округи, якій підпорядковувалися керів-

³⁸ Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). – Тернопіль, 2006. С. 95, 260, 328 та ін.

³⁹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Дзьобак В., Ільюшин І. та ін.; відп. ред. С. Кульчицький. – Київ, 2005. С. 248.

⁴⁰ Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. – Київ, 2002. С. 82, 89–90, 95, 101–102, 109, 111–112, 120–121, 124, 129, 186–187, 222, 224, 226, 230, 243–244, 251, 261, 267, 276–277, 280–281, 320.

⁴¹ Там само. С. 96.

⁴² Там само. С. 107, 283.

⁴³ Там само. С. 183, 277–278, 289.

ники згаданих надрайонів, але аж ніяк не з Головного проводу чи Крайового проводу⁴⁴.

Автори низки наукових досліджень про ОУН і УПА побіжно заторкували й різні аспекти мікросвіту документів. Деякі праці стосувалися інформаційного потенціалу, правильності перекладання повстанських письмових джерел працівниками ворожих щодо повстанців репресивно-каральних структур тощо. Так, вкраплення умовної мови (арго) у лексиконі бійців УПА, котрі діяли на «західних пограниччах української території» (Грубешівщина, Сколівщина, Жовківщина, Равщина, Ярославщина, Південна Перемищина) в 1944–1947 рр., до початку 1960-х систематизував й узагальнив у науковій праці український мовознавець Олекса Горбач⁴⁵ (навесні 1939-го його заарештовувала польська поліція за звинуваченням у причетності до ОУН)⁴⁶.

За спостереженням дослідника Пантелеймона Блажуня, котрий у 1940-х входив до однієї з так званих похідних груп ОУН, існували відмінності між традиційним «позначенням» організацій українського національно-визвольного руху в документах НКВС і радянських пропагандистських матеріалах. Щонайменше до 1945 р., наприклад, нарком НКВС СРСР Лаврентій Берія у документах для Йосипа Сталіна й членів Політбюро ЦК ВКП(б) дотримувався «нормальної термінології», тобто використовував аббревіатури «ОУН» і «УПА», а не «банди», «українські найманці» тощо. Також дослідник звернув увагу на фактичні помилки у деяких донесеннях НКВС щодо діяльності українських повстанців (наприклад – про «вбивство» у 1947 р. керівника Головного військового штабу УПА Олександра Гасина, хоча він загинув пізніше та за інших обставин)⁴⁷.

Окрім наукових праць українців, теми нашого дослідження певною мірою стосуються й аналогічні напрацювання радянських і зарубіжних дослідників. У цих студіях теж майже відсутні джерелознавчі сюжети історії УПА та збройного націоналістичного підпілля. Зрідка там можна відшукати якісь судження щодо обсягів документальної спадщини, масивів документів, їхнього змісту. Як правило, там лише згадуються певні види документів УПА та збройного націоналістичного підпілля, є посилання на них чи «проходять» їхні опосе-

⁴⁴ Там само. С. 283; Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів / Упор. Панчук М.І. та ін. – Київ, 1994. С. 278.

⁴⁵ Горбач Олекса. Арго українських вояків (Відбитка з «Наукових Записок» Українського Вільного Університету в Мюнхені, 1963, ч. 7). – Мюнхен: Б. м., 1963. С. 28–32.

⁴⁶ Бук Соломія. [Рец. на:] Горбач О. Арго в Україні. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2006. 688 с. // Україна модерна. 2007. № 1. С. 302.

⁴⁷ Василевський-Вірний Пантелеймон. «Таємниці «особой папки» Сталіна» // Воля і Батьківщина. 1997. № 4. С. 58, 61, 64.

редковані цитати (за джерелами іншого походження).

Втім, у закритих для широкого загалу навчальних посібниках авторства працівників радянських спецслужб документи ОУН і УПА неодноразово згадувалися та цитувалися. А у посібнику, який 1955 року створили для «оперативно-чекістських шкіл та органів» полковники КДБ Л. Бурдін, І. Хамазюк, С. Прудько і М. Кулешов, «проходять» не лише такі різновиди повстанської документації як інструкції, звіти, списки, протоколи допитів, листи, але є й згадки про шифрувальні блокноти та кодові таблиці. Показово, що у словосполученні «протоколи допитів» лише перше слово взяте у лапки, всі інші назви видів подаються без них⁴⁸.

Автори іншого посібника для шкіл та органів держбезпеки СРСР Б.С. Шульженко, І.В. Хамазюк і В.Т. Данько (вийшов друком у 1963 р.), окрім цитування різних інструкцій ОУН і листів, згадали й питальник, виявлений серед документів, захоплених у провідника Рогатинського надрайонного проводу ОУН Олексія Демського («Шувар»), а також різні положення формуляру військового звіту збройного підпілля⁴⁹. Втім, у таких працях не було спроб класифікувати документи, якихось інших спроб дослідити їх під джерелознавчим кутом.

Для порівняння, у науковій праці американського дослідника Джона Армстронга (її перше видання вийшло 1955 р.) про письмові документи, як явище в УПА, ніде не йдеться, проте з контексту видно, що автор розумів важливість їх виявлення та аналізу. Зокрема, він цитував один із наказів командира групи УПА «Богун» Петра Олійника («Енея») за 1944 р. для підзвітних бійців про те, що «пропустять частини Червоної армії, а потім нападуть на окремі групи військових, НКВС і міліції»⁵⁰.

Аргентинець Енріке Кодо у 1960-х рр. видав монографію «Повстанці за залізною завісою», де вміщене фото повстанського поштового пакету (прошитий ниткою, засургучований, із відбитками семи штампів «Пошта УПА»), який 1953 р. збройне підпілля ОУН(б) надіслало з території УРСР у Мюнхен для Степана Бандери. А ще цей дослідник зробив кілька посилок на низку директивно-розпорядчих й навчально-методичних документів УПА⁵¹.

⁴⁸ Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности / Состав. Л.С. Бурдин, И.В. Хамазюк, С.В. Прудько, Н.А. Кулешов. Москва, 1955. С. 68, 107, 128, 134–135, 138, 142, 145–146.

⁴⁹ Шульженко Б.С., Хамазюк И.В., Данько В.Т. Украинские буржуазные националисты. Москва, 1963. С. 91–92, 98–99, 102.

⁵⁰ Armstrong J. Ukrainian nationalism. – Colorado, 1980. S. 157.

⁵¹ Martínez Codó E. Guerrillas tras la Cortina de hierro – Buenos Aires, 1966. S. 144, 180, 226.

Письмова документальна спадщина не стала предметом якихось спеціальних студій і для польського історика Гжегожа Мотики. І це попри те, що він для написання своїх праць з тематики ОУН і УПА, а також польсько-українських відносин у 1940-х роках часто залучає документи як із польських архівів, так і з українських та російських. Приміром, у монографії про історію ОУН і УПА 1942–1960 років Г. Мотика розлого цитував накази, інструкції та звіти⁵² цих організацій. Утім, характеризуючи дражливі епізоди українсько-польської історії в 1943 році (наприклад – протистояння на Волині), він не зовсім критично поставився до документів радянського походження (наприклад – до матеріалів допитів НКВС заарештованого упівця Юрія Стельмашука⁵³), без їхнього співставлення з джерелами українського походження. Також вельми розлого актуалізував напрацювання польських дослідників Єви та Владислава Семашків⁵⁴, які складно назвати науковими через методологічну недосконалість.

У іншому дослідженні Гжегож Мотика, окрім широкого цитування директивно-розпорядчих документів УПА–Захід за 1945–1947 рр., звітів підрозділів ВО «Сян» та таких документів за походженням із мережі ОУН на Перемищині (серед них – джерела, захоплені Військом Польським, які потім потрапили до Центрального військового архіву Польщі), описав і функціональні обов'язки бунчужних ВО «Сян», те, як там змінювалися криптоніми сотень. Є в нього і дещо про специфіку повстанського зв'язку⁵⁵.

Також треба зауважити, що на загальний рівень джерелознавчого вивчення письмових документів українських організацій Руху Опору середини ХХ ст. (зокрема, УПА та ОУН) перебуває на значно нижчому рівні, ніж те, як уже досліджена писемна спадщина репрезентантів Руху Опору деяких інших країн Центрально-Східної Європи. Наприклад, різні види документів польської Армії Крайової давно є предметами студій польських учених, а також фігурують у працях із дотичною тематикою. Так, є дослідження про те, як «післяківське» антикомуністичне підпілля у різних польських регіонах, за умов відсутності зв'язку зі серпня 1944 року з головним командуванням Армії Крайової, по-різному сприйняло та витлумачило наказ її головного коменданта

⁵² Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* – Warszawa, 2006. S. 165, 167, 274, 319, 401–402.

⁵³ Op. cit. S. 307.

⁵⁴ Op. cit. S. 189, 318–321, 332–342, 344–346.

⁵⁵ Motyka G. *Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948.* – Warszawa, 1999. S. 129–130, 143–145, 233, 237, 366–372, 423.

Леопольда Окулицького від 19 січня 1945 р. щодо ліквідації організації⁵⁶.

Для написання монографії ми проаналізували значну кількість різноманітних письмових документів УПА та підпілля. Це були як опубліковані, так і неопубліковані джерела. Допоміжне та консультативне значення відіграли й документи позаповстанського походження, тобто іноземні (російські, польські, німецькі тощо).

Актуалізація текстів організаційних документів УПА і збройного підпілля почалася вже наприкінці 1940-х років. Саме тоді провідна верства, пов'язана із повстанським рухом, приступає до меморіалізації здобутків національно-визвольної боротьби у вигляді публікацій у підпіллі та за кордоном. На території України головними виконавцями цих ініціатив здебільшого стають особи, причетні до діловодства та політично-інструктивної діяльності в УПА, а ще ті, хто займався пропагандою визвольної боротьби у структурах підпілля ОУН(б).

Так, 1 травня 1947 р. у вказівках невідомого оунівського автора про ведення пропагандистської роботи на СУЗ наголошувалося, що необхідно «подати список упавших борців революції від початку большевицької дійсності до останнього звітованого періоду в формі некрологу (коротка біографія упавшого). Оскільки десь були жертви в час німецької окупації, то також подати й ці»⁵⁷. Те, що такі списки використовувалися задля пропаганди, переконують приклади в районах і надрайонах Станіславської округи ОУН(б), де їхня підготовка велася з нагоди Дня УПА – 14 жовтня⁵⁸.

У квітні 1948-го Василь Кук розпорядився завести у часописі ОУН «Інформатор» рубрику «З недавнього минулого укр[аїнського] визвольного рев[олюційного] руху». Там належало «вміщувати... документи, довідки про визначніші події з нашого минулого, про впавших революціонерів і повстанців і т. п.», оскільки «це матиме і документальну, і виховну вартість»⁵⁹. Вочевидь, ру-

⁵⁶ Łuczak A. Relacje międzyorganizacyjne polskiej konspiracji antykomunistycznej // Relacje międzyorganizacyjne polskiej konspiracji antykomunistycznej w Europie środkowo-wschodniej w latach 1944-1956 / pod red. Sławomira Poleszaka. – Warszawa–Lublin, 2008. S. 177, 179–181 (Konferencje IPN; t. 35).

⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 155.

⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. Арк. 137.

⁵⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 258.

брику з подібним змістом мав й інший підпільний часопис «Літопис УПА», який теж виходив наприкінці 1940-х років. Адже у лютому 1950-го різьбяр Ніл Хасевич похвалив уміщені там «описи боїв» за те, що «прості, образні, ділові». А ще запропонував висвітлити схожим чином й інші колишні військові операції УПА, як от «у К[амени-]Каширському, напад на в'язницю в Комарні»⁶⁰.

До речі, суспільно-політичний місячник «Визвольний шлях», який закордонні частини ОУН почали видавати з 1948 року (у його № 4–5 за 1951 р. редакція журналу вперше вказала свою адресу в Лондоні), теж узявся за друкування документів УПА та підпілля, доставлених із території України. Попервах їхні скорочені варіанти чи фрагменти (переважно – звіти та «вісті» з оунівських районів, надрайонів і округ, списки полеглих підпільників, протоколи про обставини їхньої загибелі, некрологи) потрапляли до рубрики «Документи боротьби в Україні», де подавалися впереміж із пропагандистськими листівками та іншою подібною публіцистикою. Наприклад, у номері журналу за лютий 1949 року вийшли: уривок інструкції «до міжнародного становища» (видана одним із крайових проводів ОУН у червні 1948 р.); повідомлення Проводу ОУН і ГК УПА про смерть Якова Бусола; листівки-відозви від імені ОУН «Народе України!», «Тридцять літ большевицької влади», «Каганович знову в Україні», «Повідомлення з приводу «скасування» кари смерті в СРСР». У другій половині 1949-го документи УПА та підпілля друкуватимуться в рубриках «В боротьбі з загарбниками України» й «Як живе і бореться український народ на рідних землях», а далі виходитимуть поза рубриками. Що прикметно, члени редколегії хоча й часто скорочували тексти документів, проте їхні назви, підписи, дати прагнули вказувати без жодних змін.

Ближче до середини 1950-х публікування офіційних документів УПА та підпілля цим часописом сходить нанівець. Певно, діалося взнаки його «перерформатування» – починаючи з першого, січневого, номера у 1954 році «Визвольний шлях» став не лише «суспільно-політичним», але й «науково-літературним»⁶¹.

Крім публікаційних ініціатив у періодиці, в підпіллі виникали ідеї з упорядкування різних документів і матеріалів ОУН і УПА у вигляді тематичних збірників. Приміром, за станом на 1948 рік плідно трудився над підготовкою пропаг'ятного збірника про боротьбу УПА на ПЗУЗ Ніл Хасевич. А восени він навіть дискутував з цього приводу із провідником ОУН(б) на ПЗУЗ Миколою Козаком. Останньому хотілося, щоб збірка називалася «Волинь й Полісся в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу», але Хасевич пропо-

⁶⁰ Там само. С. 690.

⁶¹ Див.: Визвольний шлях. 1949. № 3/4. С. 17–29; Визвольний шлях. 1949. № 9. С. 21–26; Визвольний шлях. 1949. № 13. С. 16–25; Визвольний шлях. 1950. № 2. С. 36–39; Визвольний шлях. 1951. № 2. С. 35–36; Визвольний шлях. 1954. № 1. С. 1.

нував інший варіант – «Нескорена Волинь»⁶².

Для порівняння, радянські репресивно-каральні органи почали аналогічні практики збору власної документації про героїчні приклади оперативної роботи (сюди входила і боротьба з українським визвольним рухом) навіть ще раніше, ніж таке почалося в УПА чи підпіллі ОУН(б), а саме у жовтні 1943 року та березні 1944-го. Оскільки у НКДБ, наприклад, попервах переважна більшість відділів і управлінь із діяльністю в такому напрямку зволікала, у липні 1944 р. нарком НКДБ СРСР видав повторне розпорядження – про збір спогадів, щоденників, листів, фотографій і т. п. у всіх чекістів, що знаходяться на оперативно-чекістській роботі в партизанських загонах у тилу ворога»⁶³.

Восени 1950 року почесний головний командир УПА Василь Кук запропонував вивести меморіалізацію повстанської документальної спадщини у світові ЗМІ. У зверненні до нового провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галаси він зазначив, що документи та матеріали можна видати у інших країнах світу: «Усім тим, котрі можуть дещо написати до історії УПА–Північ, як і загалом до історії визвольного руху на ПЗУЗ – доручить відповідні теми і нехай за час зими дещо напишуть. Зберіть різні матеріали і документи (в тому числі й світлини) для можливого опублікування при нагоді у закордонній пресі. Такого роду матеріали позначайте «Для ЗК»⁶⁴.

Також є свідчення, що провідник Подільського краю ОУН(б) Василь Бей («Улас») брався за написання двотомної праці «Історія ОУН». Вона, можливо, теж розглядалася як складова меморіалізації повстанської писемної спадщини. Цю працю радянські облавники нібито виявили у травні 1952 року біля с. Чернихів (нині Зборівський р-н Тернопільської обл.) у криївці Бея⁶⁵.

Помітною ознакою заходів із опублікування документів ОУН і УПА у другій половині ХХ ст. стало те, що, по-перше, цей процес в основному тривав не в Україні, а за кордоном, а по-друге здебільшого видавалися джерела за походженням із підрозділів УПА та мережі ОУН на Закарпатті. Тобто публікувалося багато документів, які переважно відклалися у архівах Польщі, ЗЧ ОУН

⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 450, 453.

⁶³ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. Том V: 1944 / Пирожков В.П. (гл. ред.), Ямпольский В.П. и др. (состав.). – Москва, 1990. С. 619.

⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 282.

⁶⁵ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. С. 299.

(м. Мюнхен) і ЗП УГВР (м. Нью-Йорк).

Вельми поважна кількість письмових документів УПА та підпілля побачила світ завдяки видавничому проєкту «Літопис УПА» (продовжувана серія збірників документів і наративів). Його започаткувало Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади та Товариство колишніх вояків УПА ім. генерала Тараса Чупринки в США і Канаді 1973 року. Приміром, група дослідників на чолі з Євгеном Штендерою (колишнім командиром ТВ «Данилів») наприкінці 1970-х – у 1980-х рр. активно опрацьовувала письмові документи ВО «Сян», які відклалися в архіві ЗП УГВР у Нью-Йорку. Як наслідок, цілу низку таких джерел (із ТВ «Лемко» ВО «Сян») було згруповано за різновидами та видано у 1986-му і 1987-му роках в 13-му та 14-му томах Літопису УПА⁶⁶. Добірку документів ВО «Говерля» із того ж архіву опубліковано 1990 року в 18-му томі Літопису (вони згруповані за видами документації у двох розділах)⁶⁷.

Письмові документи командування ВО «Сян», її тактичних відтинків «Бастіон» і «Лемко», II-ї округи Закерзонського краю ОУН(б), а також ТВ «Розточчя» ВО «Буг» із Колекції ім. П. Потічного про підпільну і протипідпільну боротьбу в Україні (значною мірою це копії з джерел, захоплених польським МГБ у так званому архіві командира ВО «Сян» Мирослава Онишкевича в травні 1948 р., які відклалися у Архіві Міністерства внутрішніх справ та адміністрації Республіки Польща), у першій половині 2000-х років були частково видані у 31-му, 33-му та 40-му томах Літопису⁶⁸. Групування документів у першому з томів зроблене за видами документації, а в другому та третьому – за діяльністю повстанських структур. Також низку документів УПА та підпілля зі вказаного польського держархіву (в основному стосуються тактичних відтинків «Данилів» та «Лемко» ВО «Сян») опублікував український історик Юрій Шаповал, поділивши їх за роками видання. Що прикметно, у впорядкованому ним збірнику практично відсутнє будь-яке втручання у тексти доку-

⁶⁶ Літопис УПА. Т. 13: Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга перша: денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто, 1986. С. VI–VIII.

⁶⁷ Літопис УПА. Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. Кн. 1 / Упоряд. П. Содоль. – Торонто, 1990. С. 13.

⁶⁸ Літопис УПА. Т. 31: УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя». 1943–1947 / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 11–12; Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 14; Літопис УПА. Т. 34: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: політичні звіти / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 7; Літопис УПА. Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. 600 с.

ментів, а заголовки до них на загал не суперечать їхній видовій палітрі⁶⁹.

Потенціал згаданої вище колекції, а ще Архіву ЗЧ ОУН у Мюнхені й низки інших місць збереження письмових документів, використали колишні упівці Іван Лико та Петро Потічний, коли відбирали письмові документи «лемківського» та «перемиського» підпілля. Вони, згрупувавши їх за територіально-тематичним принципом, опублікували у 34-му томі Літопису УПА 2001 року⁷⁰.

Також після Другої світової війни окремі письмові документи ОУН(б) і УПА чи їхні фрагменти, що відклалися в архівах УРСР, БРСР і РСФРР (центральных і місцевих структур органів державної безпеки, державних архівосховищах різних рівнів) інколи, й у вигляді «вкраплень», потрапляли до документальних збірників, які присвячувалися суміжній тематиці⁷¹.

Оскільки творці документів НКВС, НКДБ, МВС, МДБ у 1940-х – 1950-х роках неодноразово цитували різні зразки діловодства українських повстанців, дослідження археографічних збірок із такими джерелами радянських репресивно-каральних органів теж на часі. Приміром, тематики ОУН і УПА (їх діяльності у 1944 р.) стосуються 32 радянські документи, опубліковані у двох книгах п'ятого тому багатотомної збірки джерел з історії органів державної безпеки СРСР у Великій Вітчизняній війні. Так, у документі № 1781 цитується наказ УПА щодо переходу через фронт у радянський тил з метою підняття повстання, переховування зброї, збору врожаю, підготовки продовольства для армії⁷². У документі № 1969 зроблене посилання на наказ «центру ОУН» про знищення поляків, котрі «прагнуть до відновлення окупації українських земель», мурів костелів й інших релігійних закладів, житлових будівель і присадибних дерев колишніх польських мешканців⁷³ (хоча насправді це документ

⁶⁹ Шаповал Юрій. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). Київ, 2000. С. 27, 55, 64, 134 та ін.

⁷⁰ Літопис УПА. Т. 34: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: політичні звіти / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 7.

⁷¹ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. Том IV: 1943 / Пирожков В.П. (гл. ред.), Ямпольский В.П. и др. (состав.). – Москва, 1988. 1124 с.; Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. Том V: 1944 / Пирожков В.П. (гл. ред.), Ямпольский В.П. и др. (состав.). – Москва, 1990. 1264 с.

⁷² Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 5. Кн. 1: Вперед, на Запад (1 января – 30 июня 1944 г.) / Ред. кол.: Н.П. Патрушев и др., состав.: В.П. Ямпольский и др. – Москва, 2007. С. 182.

⁷³ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 5. Кн. 2: Границы СССР восстановлены (1 июля – 31 декабря 1944 г.) / Ред. кол.: Н.П. Патрушев и др., состав.: В.П. Ямпольский и др. – Москва, 2007. С. 115–116.

не з «центру», а місцевого значення – виданий провідником одного з оунівських районів «Мандрівником» для підзвітних кущових і референтів 9 лютого 1944 р.⁷⁴). Документи №№ 2044, 2093, 2096, 2126 повідомляють, як працівники НКВС 30 липня 1944 р. заволоділи «штабними документами» УПА у Дерманському лісі (нині Здолбунівський р-н Рівненської обл.), 11 серпня того ж року у Дивинському р-ні Брестської обл. вилучили повстанські документи під час бою із підрозділом УПА «Орлика», а 15 жовтня захопили «штабні документи» упродовж нападу на старшинську школу УПА «Олені»⁷⁵. Більшість документів п'ятого тому із сюжетами про ОУН і УПА – з Центрального архіву Федеральної служби безпеки Російської Федерації. На жаль, упорядники поставили під текстами таких документів посилання тільки на назву архіву походження, без конкретизації у кожному випадку номеру фонду, справи, аркушів.

У деяких документах прикордонних військ НКВС, які включені до іншого тематичного збірника, є згадки про інструкцію Проводу ОУН від 11 серпня 1944 року, за якою належало «вести боротьбу проти мобілізації до ЧА шляхом подання фальшивих списків, масової неявки до военкоматів, організації втеч», також міститься аналіз двох звітів районного провідника «Бур'яна» (за 4–11 та 13–18 листопада 1944 р.)⁷⁶. Значним недоліком цього збірника є відсутність архівних легенд, а також фрагментарне подання багатьох документів.

Зі здобуттям Україною незалежності помітною ознакою її дослідницького «ландшафту» стали публікації письмових документів УПА та післявоєнного збройного підпілля у наукових журналах, збірниках, серійних археографічних виданнях. Здебільшого так актуалізували документи, виявлені у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, Центральному державному архіві громадських об'єднань та Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. Хоча для групування цих джерел застосовувалися різні способи, на загал перші спроби археографічного опрацювання письмових документів були не надто якісними. Так, не скрізь коректно сформульовані назви документів у серійній публікації джерел з історії ОУН і УПА, яка виходила на сторінках «Українського історичного журналу» (1994 рік: №№ 2, 4, 5, 6; 1995 рік: №№ 1, 2, 3, 5). Наприклад, назва оригіналу «інформації» з міст

⁷⁴ ОУН і УПА в Другій світовій війні (продовж.) // Український історичний журнал. 1995. № 1. С. 105–107.

⁷⁵ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 5. Кн. 2: Границы СССР восстановлены (1 июля – 31 декабря 1944 г.) / Ред. кол.: Н.П. Патрушев и др., состав.: В.П. Ямпольский и др. – Москва, 2007. С. 375, 507, 514, 628.

⁷⁶ Пограничные войска в годы Великой отечественной войны. 1941–1945 / Ред. кол.: П.И. Зырянов (гл. ред.) и др., состав.: А.И. Чугунов и др. – Москва, 1968. С. 594, 596.

[Корецького] воєнного надрайону за 30 жовтня – 13 листопада 1943 р. (його уклав «Зима» – шеф розвідувально-інформаційного відділу в надрайоні) у № 5 за 1994 р. чомусь подана як «інформаційне повідомлення надрайонної організації ОУН Головному проводу ОУН про становище на місцях»⁷⁷. Такого не може бути, оскільки з надрайонів «інформації» подавалися зазвичай лише на «щабель» у організаційній «драбині» вище, тобто, в даному випадку, зверхники «Зими» у окрузі.

Так само упорядники згаданої серійної публікації у тій частині, яка вийшла в № 5 журналу за 1995 р., помилково довірилися назві, яку ще у 1940-х роках присвоїли оунівському наказу окружного рівня (від 27 листопада 1945 р.) його перекладачі на російську мову, а відтак подали її, вже у власному перекладі українською, без змін наступним чином: «витяг з директиви Центрального проводу ОУН надрайонним провідникам з приводу підготовки до зими»⁷⁸. По-перше, такого різновиду документації як «директива» в діловодстві ОУН і УПА не існувало. По-друге, Провід ОУН (який у документах повстанців писався без додатку «центрального») не мав практики наказувати напряму провідникам надрайонів, в «обхід» провідників округ.

Згодом дослідник Олександр Вовк у одній із своїх публікацій згрупував повстанські документи про польсько-українське протистояння на Волині за хронологією. При цьому документ «огляд суспільно-політичних подій в м. Луцьку за травень» у публікації названий «інформацією про становище в м. Луцьку у травні 1943 р.», а «опис боїв УПА у «В» проходить як «інформація про бій УПА з польсько-німецьким підрозділом у с. Гірка Полонка»⁷⁹. В. Сергійчук видавав повстанські документи за територіальною ознакою у хронологічній послідовності⁸⁰. Документи УПА та підпілля згруповані за роками, за територією походження і видовою ознакою у тематичному двотомнику за редакцією В. В'ятровича⁸¹. За географічно-хронологічною ознакою здійснили

⁷⁷ ОУН і УПА в Другій світовій війні (закінч.) // Український історичний журнал. 1994. № 5. С. 108.

⁷⁸ ОУН і УПА в Другій світовій війні (закінч.) // Український історичний журнал. 1995. № 5. С. 104.

⁷⁹ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Ред. кол.: Я. Ісаєвич (голова), М. Литвин та ін.; Упорядн.: Я. Ісаєвич, О. Вовк та ін. – Львів, 2003. С. 404, 434.

⁸⁰ Сергійчук Володимир. Український здвиг: Поділля. 1939–1955. Київ, 2005. 840 с.

⁸¹ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Т. 1: Війна під час війни. 1942 – 1945. – Львів, 2011. 792 с.; Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. Т. 2. Війна після війни. 1945–1947. – Львів, 2011. 576 с.

групування документів, знайдених 2004 року в Зборівському р-ні Тернопільської обл. (так званий Озернянський архів УПА) упорядники 43, 44 і 46 томів Літопису УПА⁸².

Також наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. низка письмових документів ОУН і УПА виходить у тематичних документальних збірниках й у вигляді джерельних публікацій у РФ. На загальному їхньому фоні виділяється двотомник обсягом 2045 сторінок, підготовлений великим колективом упорядників на чолі з Т. Царевською-Дякіною. Прагнення охопити дуже значний масив джерел з історії «українських націоналістичних організацій» (використані документи з Державного архіву Російської Федерації, Російського державного військового архіву, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, ЦА ФСБ РФ та багатьох інших архівів) зіграло з упорядниками злий жарт – у низці опублікованих документів (які переважно радянського походження) «рябять» від елементарних помилок, часто трапляються неточності у географічних назвах. Є чимало спотворень у назвах документів⁸³.

Інші, менші за обсягом, видання переважно стали публікаціями джерел із ДАРФ (фонд Р-9401 «Міністерство внутрішніх справ СРСР, 1918–1960» і фонд Р-9478 «Головне управління по боротьбі з бандитизмом МВС СРСР, 1938–1950»). Так, деякі важливі розпорядчі документи УПА–Захід, збережені в цьому архіві, були видані у збірнику джерел, упорядкованому М. Владимицевим, В. Кравцем та іншими. Також там ж згадки про ряд досі не опублікованих повстанських документів (здебільшого датовані 1944 роком)⁸⁴. Свого часу продуктивно скористалася документами згаданого фонду і дослідниця Т. Царевська⁸⁵. Витяги із документів УПА та підпілля, які зберігаються у фо-

⁸² Літопис УПА. Т. 43: Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 (книга 1) / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2006. 1332 с.; Літопис УПА. Т. 44: Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 (книга 2) / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2006. 1288 с.; Літопис УПА. Т. 46: Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 (книга 3) / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2007. 896 с.

⁸³ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1: 1939–1943 / Под ред. А.Н. Артизова. – Москва, 2012. 878 с.; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2: 1944–1945 / Под ред. А.Н. Артизова. – Москва, 2012. 1167 с.

⁸⁴ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 144–150, 155, 159 та ін.

⁸⁵ Царевская Т. Украинские повстанцы алкоголь не потребляют! ОУН – УПА: от пропаганды террора к террору пропагандой // Родина. 1999. № 7. С. 71–74.

нді Р-9401 ГАРФ, а ще у фондах 38650 «Головне управління внутрішніх військ НКВС СРСР» РДВА і 488 Центрального архіву внутрішніх військ МВС РФ є фігурантами монографії сучасних російських дослідників Андрія Климова і Андрія Козлова. Серед них – накази УПА–Захід від 28 серпня і 25 листопада 1944 р., діловий лист члена підпілля «Моцного» до «окружного інженера зі спорудження криївок для УПА» «Чумака» від 3 березня 1945 р., протокол у справі ліквідації польської колонії, підписаний 12 квітня 1944 р. провідником Калуської округи ОУН «Косарем»⁸⁶. Назви видів документів у цій книзі подані не скрізь точно. Наприклад, розпорядчий документ, вилучений у вбитого провідника Коломийського надрайону в 1951 році, автори книги невірно назвали «директивою»⁸⁷.

Письмові документи УПА та підпілля (зокрема, з Тернопільщини) знаходяться серед джерел фонду 38650 «Головне управління внутрішніх військ НКВС СРСР» РДВА. Їх вивчав і публікував російський дослідник Павло Аптекарь⁸⁸.

Для підготовки монографії ми скористалися найбільш повними, на наш погляд, масивами документів УПА та збройного націоналістичного підпілля, які зберігаються у різних українських архівах.

Значна кількість неопублікованих документів, які опрацьовані нами, зосереджена у таких фондах ГДА СБУ: 2 («Управління боротьби з бандитизмом НКВС, Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС-КДБ УРСР», 1943–1960 рр.), 13 («Друковані видання ВНК-КДБ СРСР, ВУНК-КДБ УРСР, 1917–1991 рр.»), 16 («Секретаріат ДПУ УСРР, КДБ УРСР, 1930–1991 рр.»), 71 («УМДБ-УКДБ по Львівській та Дрогобицькій областях, 1951–1989 рр.»), 62 («Колекція документів радянських органів держбезпеки, 1921–1990 рр.»), 73 («УНКДБ-УКДБ в Тернопільській області, 1944–1967 рр.»).

Також вивчене представницьке коло письмових джерел із фондів ЦДАВО: 3833 «Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях», 3834 «Львівський обласний провід ОУН на ЗУЗ», 3836 «З'єднання західних груп Української повстанської армії УПА–Захід», 3837 «З'єднання південних груп Української повстанської армії УПА–Південь», 3838 «З'єднання північних груп Української повстанської армії УПА–Північ», 3967 «Фонд коменданта воєнного району «Іскра» УПА».

3-поміж документів, які відклалися в ЦДАГО, стали у нагоді документи,

⁸⁶ Климов А.А., Козлов А.В. Внутренние войска в борьбе с украинскими националистами. Москва, 2016. С. 32–33, 50, 64.

⁸⁷ Там само. С. 57.

⁸⁸ Аптекарь Павел. НКВД против расшитых сорочек // Родина. 1999. № 8. С. 126–130.

що стосуються історії ОУН і УПА та зберігаються у фондах 1 («ЦК Компартії України»), 57 («Колекція документів з історії Комуністичної партії України»), 62 («Український штаб партизанського руху»).

Опрацьовано й низку маловідомих документів із цієї тематики, що відклалися у ДАТО (ф. р-3429), ДАВО (ф. р-1021) і ДАРО (ф. р-30).

Специфікою нашого дослідження також є врахування інформаційного потенціалу письмових документів УПА та підпілля, що у вигляді вкрапельень присутні серед джерел у архівах управлінь СБУ в Рівненській (ф. 4), Івано-Франківській (ф. 3) областях, а також у архівному підрозділі Головного управління Національної поліції у Тернопільській області (ф. 52).

Окрім документів із українських архівів, досліджено й низку їхніх перекладів польською мовою, зроблених функціонерами різних прорадянських органів влади у ПНР у перші післявоєнні роки, а також джерел, дотичних за тематикою. Їх автор виявив у Польщі – в Люблінській філії Архіву Інституту національної пам'яті (ф. 008, 18, 201) та Державному архіві Люблінського воєводства (ф. 1072, 1099). Дещо з цих джерел (з історії ОУН і УПА на Люблінщині) планується опублікувати в окремій збірці.

Вдалося ознайомитися з деякими документами, що дотичні до нашої теми та зберігаються в окремих архівах Молдови та Білорусі. Йдеться, зокрема, про фонд 3280 Архіву суспільно-політичних організацій Республіки Молдова, у якому акумульовано низку важливих джерел з історії Другого радянського молдавського партизанського з'єднання (його рейд українськими Рівненською, Волинською, Тернопільською областями тривав з жовтня 1943 р. до лютого 1944 р.).

Загалом, ми не ставили перед собою опрацювати повністю всі представницькі масиви документів УПА та збройного підпілля, в усіх без винятку місцях їхнього зберігання у різних країнах світу. Адже переконані: «надто тривалий збір фактів уповільнює дослідження не менше, ніж поспішні узагальнення»⁸⁹.

Судячи з досвіду архівної евристики, найбільш представницький та найменш досліджений масив письмових документів УПА та збройного підпілля ОУН(б) в Україні відклався у ГДА СБУ.

Ось як, приміром, створювався фонд № 13 цього архіву. Цей процес почався у 1959–1963 роках, на виконання вказівки тодішнього голови КДБ Віталія Никітченка щодо узагальнення досвіду боротьби чекістів із упівцями й оунівським підпіллям і підготовку збірника архівних матеріалів. До роботи над такою масштабною систематизацією «трофеїв» чекістів, які потрапили до їхніх

⁸⁹ Варшавчик М.А. Вопросы логики исторического исследования и исторический источник // Вопросы истории. 1968. № 10. С. 87.

рук упродовж боротьби з українським визвольним рухом у 1944–1954 роках, залучили широке коло осіб. Це були як колишні/діючі працівники центрального апарату НКДБ/МДБ/КДБ (полковники Сараєв, Павленко, Степаненко, Богданов, підполковники Махов, Клименко, Кирпиченко, Григор'єв, Задоя, майори Карін, Беляченко та ін.), так і колишні/діючі співробітники управлінь спецслужби у Станіславській (полковники Костенко, Шорубалка, підполковник Нечаєв), Львівській (полковники Данилов, Майструк, підполковник Глуценко), Тернопільській (полковники Хорсун, Ліхоузов), Волинській (підполковник Форманчук), Хмельницькій (полковник Руденко, майор Красніков), Рівненській (полковники Журавльов, Стецько), Луганській (полковник Фокін), Кримській (полковник Фадеєв) областях⁹⁰. Робота щодо систематизації вилучених підпільних документів, «супутніх» чекістських агентурно-оперативних і слідчих матеріалів розпочалася в управліннях КДБ у Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Станіславській областях за вказівкою голови КДБ УРСР Нікітченка від 5 лютого 1960 р. Задля більшої продуктивності праці на місця з Києва «спустили» документ із переліком питань для систематизації документів⁹¹. Але це не допомогло. Співробітники у регіонах поставилися до завдання «крізь пальці» й не впоралися з його виконанням до кінця березня. Отож, 23 квітня виходить друга вказівка, яка «відсунула» термін виконання завдання до 1 червня⁹².

Але насправді ця систематизація завершилася до 27 січня 1962 року. Залучені до роботи співробітники заархівували 36 647 аркушів у 98 томах. Із цих документів (переважно «трофейні» ОУН і УПА, а також джерела радянського походження про боротьбу з українським визвольним рухом) було сформовано багатотомну справу № 372 фонду колекції друкованих видань 10 (архівно-облікового) відділу КДБ УРСР⁹³. Нині номер цього фонду – 13. Архівосховище, в якому він знаходиться, те саме, лише називається інакше – Галузевий держархів Служби безпеки України.

Вочевидь, керівництво КДБ УРСР результати роботи не задовільнили. А вже в жовтні 1963 р. із Києва в регіони пішла вказівка продовжити систематизацію. Цього разу керівництво зобов'язало систематизувати лише матеріали підпілля ОУН і УПА. Відтак, потім із цих документів, що надійшли з областей, столичні чекістські архівісти створили додатки до справи № 372 – справу №

⁹⁰ Іщук Олександр. Колекція документів з історії ОУН і УПА в Галузевому державному архіві Служби безпеки України: ретроспектива і сучасність // Мандрівець. 2011. № 1. С. 64–65.

⁹¹ Там само. С. 71.

⁹² Там само. С. 96.

⁹³ Там само. С. 97.

376 (88 томів) і справу № 398 (51 том)⁹⁴. З тих пір до сьогодні місце збереження цих документів не змінилося. Вони перебувають у ГДА СБУ (фонд № 13).

Для порівняння, початкове укомплектування фонду 3838 ЦДАВО датоване, як влучно спостеріг дослідник Петро Кагуй, 18 серпня 1945 р., а фонду 3837 – 29 серпня 1945-го. Акумулявання документів у фондах 3836 і 3967 почалося у 1953 році. Найбільший із цих фондів за обсягом – № 3833 (складається із 438 справ) – почав створюватися у 1960-х рр.⁹⁵

Як видно із вищенаведених прикладів, характерною ознакою письмових документів УПА та підпілля (реальних і актуалізованих) є їхня розпорошеність. Автентичні повстанські документи дуже розсосереджені по різних архівах (як українських, так і зарубіжних). Як наслідок, утруднюються можливості їхнього суцільного опрацювання та видання у вигляді корпусних археографічних публікацій. Відтак, останні, за винятком багатотомного видання «Літопис УПА», радше були та є малопомітними видавничими проектами, аніж ініціативами, які довготривалі, системні, добре фінансуються та мають належний суспільний розголос і резонанс.

Щодо таких історичних джерел ОУН і УПА як листівки, відозви, періодика, то вони не є предметом дослідження у нашій монографії. Адже, з урахуванням студій Ігоря Марчука⁹⁶ й Олександри Стасюк⁹⁷, розглядаємо їх як не складові частини офіційної організаційної документації війська та підпілля. Свого часу дослідник Юрій Нестерович влучно підмітив, що «ознака поняття документа – бути об'єктом, який фіксує інформацію з реквізитами». А ще, за його спостереженням, листівки – специфічне історичне джерело, тому що не мають правової значимості. Як правило, вони й не залучені до діловодного обігу⁹⁸. Так само не була складовою діловодства й підпільна періодика. А відтак, це пропагандистські матеріали УПА та підпілля, тому вони опинилися поза нашим дослідницьким полем.

⁹⁴ Там само. С. 63, 98.

⁹⁵ Кагуй П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України // Україна в минулому. 1992. Вип. 3. С. 7.

⁹⁶ Марчук Ігор. Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр. (газети, журнали, листівки) // Визвольний шлях. 2004. № 6. С. 101–108.

⁹⁷ Стасюк Олександра. Видавничя діяльність ОУН періоду національно-визвольних змагань 1940–1950-х рр. (спроба окреслення проблеми) / Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення сьомої всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 17–18 травня 2002 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2002. С. 181.

⁹⁸ Нестерович Юрій. К вопросу о дефиниции понятия документа в рамках документоведения / Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 7. Архівна наука та наука в архівах / Редкол.: Г.В. Боряк (голова) та ін. – Київ, 2005. С. 49.

Допоміжну і несуттєву роль у написанні нами монографії відіграли наративи. Йдеться, передусім, про ті з джерел, авторами яких стали члени УПА, ОУН, вихідці звітти чи особи, так чи інакше до них причетні. Зокрема, це спогади, мемуари, щоденники осіб, що належали до ОУН(б), УПА або боролися проти цих структур, їхні приватні листи. Особливо цінні свідчення наративів про назви різновидів повстанської документальної спадщини, їхніх авторів, специфіку її продукування, періодичність, місця збереження, транспортування тощо.

Автори окремих спогадів, як-от симпатик ОУН(м) Григорій Стецюк, узагалі відмовляли у «праві» бандерівців на документацію, презирливо називаючи їхні письмові джерела «бандерівською макулатурою»⁹⁹. Втім, згаданий мемуарист усе-таки деякі з них назвав. Одні – правильно («накази», «зарядження», «звіти»), інші – не правильно («закони») ¹⁰⁰. Але найтиповішим для таких праць є нечасте згадування повстанських документів або ж слабе розмежування між однією із типових «фізичних форм» повстанських документів («грипс», «штафета» тощо) та власне видами повстанської документації (накази, звіти, протоколи допитів і таке інше). Приміром, у спогадах учасника українських визвольних змагань Сергія Мазурця повстанські документи проходять під збірним поняттям «грипс». Як він пише, зв'язкова «Зірка» передавала грипси своїм колегам у волинських селах Козин, Пожарки, Доросині, Мильськ, Навіз, Боровичі¹⁰¹.

Серед переліку «матеріалів, що відносяться до дій ОУН і УПА», поданого Романом Петренком, такий вид документів як «звіти» фігурує поряд із фотографіями. Водночас сформульована цінна думка про те, що згадані джерела у підпіллі «збирали, впорядковували, доповняли і переховували» «спеціально уповноважені люди – архіварі-літописці»¹⁰². Вартісні спостереження за сферою діловодства залишила Марія Савчин – дружина одного з чільних фігур ОУН(б) Василя Галаси. «Літературу та інструктивні матеріали, що надходили від головного керівництва... переписувала на всіякому папері, почавши від першорядної моквинської бібулки, скінчивши на шкільних зошитах, залежно від обставин і теренів, де перебували», – зазначила жінка в мемуарах, які опубліковані у 28 томі Літопису. Звертає увагу те, що різновид повстанських до-

⁹⁹ Стецюк Григорій. Чорні дні Волині або непоставлений пам'ятник. Спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. 1941-1944. – Володимир-Волинський, 1992. С. 44.

¹⁰⁰ Там само. С. 73, 75.

¹⁰¹ Мазурець Сергій. Повстанськими стежками. – Луцьк, 2002. С. 15, 26.

¹⁰² Літопис УПА. Т. 27: Петренко Роман («Юрко», «Омелько»). За Україну, за її волю (спогади). – Торонто-Львів, 1997. С. 169.

кументів – «інструктивні матеріали» – авторка подає поряд із «літературою», вочевидь, їх якось особливо і не розрізняючи¹⁰³.

Автор інших спогадів, які, як виглядає, творчо «переробив» з власного щоденника (служив у сотні УПА «Громенка»), кілька разів згадав про «штафети», що їх переносила молода зв'язкова. При цьому він їх ототожнив лише з «таємними наказами»¹⁰⁴. «Накази», «доручення» та «звіти» виокремлює у діловодстві ОУН фігурант українського визвольного руху Іван Бутковський. Наводить приклади цих видів документації в контексті пояснення того, що провід ОУН не мав права видавати їх «у відношеннях до УПА»¹⁰⁵. При цьому нам упродовж неодноразових евристичних студій зразків такого виду документа як «доручення» виявити в архівах не вдалося.

Чітко розрізняв види повстанських документів у циклі своїх мемуарних публікацій учасник визвольних змагань Андрій Матвій. Зокрема, заслуговують на увагу його цікаві відомості про накази. Такі документи авторства Дмитра Клячківського («видав кілька наказів у справі дисльокації військових відділів, забезпечення харчовими продуктами і боєприпасами, зміни шифрів і кодів зв'язку»¹⁰⁶, «Ящур», як провідник Ковельської округи ОУН, не виконав наказу, за що грозила тяжка кара»¹⁰⁷) згадуються мемуаристом по кілька разів. Складно зрозуміти щось посутнє про систему документації в УПА й зі спогадів командира одного з її куренів Максима Скорупського. Адже автор позмішував деякі види документів («накази», «вістки») із формою джерел, разом перебільшивши значення останніх (приміром, писав таке: «всі оперативні «грипси» просліджувалися, вивчалися і негайно нищились. Може дещо зберігалось у далекому запіллі, але воно мало віддзеркалювало реальну повстанську діяльність»¹⁰⁸, що є перебільшенням).

Певні спотворення в означенні видової палітри повстанської документації зауважуємо й у спогадах військового із куреня УПА «Залізняка», який на початку 1945 р. еволюціонував із сотні й оперував на Закерзонні. З одного боку, кілька різновидів документів («звіти», «накази») назвав точно: «Впродовж кількох перших місяців [1947] року звіти з відділів надійшли до курінного

¹⁰³ Там само. С. 324.

¹⁰⁴ Йовик Іван («Соколенко»). Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – Київ, 1995. С. 17, 28.

¹⁰⁵ Бутковський Іван. Організаційна структура УПА / УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. – Б. м. Ч. 1. С. 13.

¹⁰⁶ Матвій Андрій. Повертаючись думками... 60 років тому // Визвольний шлях. 2004. Серпень. С. 107.

¹⁰⁷ Там само. С. 110.

¹⁰⁸ Скорупський Максим. Туди, де бій за волю. – Київ, 1992. С. 305.

архіву, проте їх не було розібрано. При курінному архіві знаходились накази за 1944–1946 роки, які щороку оголошувалися у день Свята Зброї, на Покрову». Але з іншого, є фрази на кшталт «зчитувалися похвали і відзначення» (таких видів документів в УПА не було, певно, маються на увазі звичайнісінькі накази), йдеться й про «персональний перелік куреня «Месники»¹⁰⁹ (тут правильніше писати – листа, спис або список, тобто різновид обліково-статистичних документів).

Вже у перші роки після радянсько-німецької війни у низці регіонів Західної України оунівці запроваджували проекти написання «історій УПА». Знову ж таки, йдеться про один із наративів, які почали складати за вказівкою, яка вийшла, вочевидь, десь на рубежі 1947 і 1948 років. «Як там з тою історією УПА? Чи ті томи, які почав Ваш літописець, вже закінчені?»¹¹⁰, – цікавився, приміром, провідник ОУН(б) на Волині та Поліссі Микола Козак у листі до підлеглого Анатолія Маєвського. Схожий наратив, а саме історію відділів УПА на терені с. п. Якова Притулки («Орлика»), написав 23 липня 1948 року учасник цієї боротьби Михайло Хвалібота («Бородатий»)¹¹¹.

На жаль, згадані збірки не виходили під сталими назвами. Отож, інколи виникають складнощі у розрізненні наративів, виготовлених учасниками збройної боротьби уже через роки після неї, та власне «оперативних» письмових документів українського визвольного руху.

Наприклад, «спогадами-хронікою» назвала свій твір дружина командира УПА–Захід Василя Сидора («Шелеста») (їх у грудні 1949 р. виявила опергрупа МДБ УРСР у кривці на горі Шипкован, нині Болахівщина Івано-Франківської обл.). Лише зі змісту праці випливає, що там таки більше наративних ознак¹¹².

Варто зазначити, що досліднику наративної спадщини ОУН і УПА слід бути готовим ще й до того, що упродовж перевидання її зразків (наприклад, українськими еміграційними осередками в 1950-х – 1980-х чи громадськими діячами уже за часів незалежності України) з текстів могли робитися вилучення «незручних місць», тобто тих ділянок, які, на думку публікаторів-ненауковців, втратили первісне значення, стали не актуальними, неполіткоректними

¹⁰⁹ Кордан Андрій («Козак»). Один набій з набійниці (Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка». – Торонто–Львів, 2006. С. 137–138.

¹¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 449.

¹¹¹ Там само. С. 449.

¹¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 616, 667.

ми, якими можна знехтувати. Тим більше, що аналогій цьому явищу в історії вистачає. Наприклад, коли в СРСР видали нотатки начальника німецького Генштабу, генерала Гальдера, то з тексту вичистили всі згадки про так званих добровільних помічників з числа радянських громадян¹¹³.

Певний інформаційний потенціал із тематики нашого дослідження мають також наративи фігурантів сторін, що були ворожими щодо ОУН чи УПА. Наприклад, ветеран МДБ–КДБ Георгій Санников 2002 року у своїй книзі спогадів згадав «оунівські протоколи допитів СБ» з Волині, виявлені в середині 1950-х за допомогою агентки НКВС «Мирослави», і те, як чекісти у 1954 році намагалися розшукати «переписку штабу УПА із загонами, звітність про понесені втрати, плани дій підпілля, директивні вказівки з Мюнхена»¹¹⁴.

Наостанок згадаємо й публіцистичні праці різного походження, а також статті у пресі. Головним призначенням публіцистичних книг радянських авторів у 1950-і – 1970-і роки було далеко не бажання розібратися у системі документообігу УПА чи збройного націоналістичного підпілля. Аби додати звинуваченням членам УПА й післявоєнного оунівського націоналістичного підпілля у співпраці з нацистськими військовими злочинцями «авторитетності», радянські публіцисти підкріплювали свої судження друком «тематичних» текстів документів чи цитат із них. Так в уяві читача штучно «вимальовувалася» картина потужного епістолярного діалогу між українськими націоналістичними функціонерами й нацистськими структурами на кшталт СС чи Вермахту, особливо в передостанній рік радянсько-німецької війни.

Викладена вище специфіка була вельми притаманна науково-популярним працям «наближених» до МДБ–КДБ чи й штатних працівників цих структур. Так, Сергій Карін-Даниленко, зокрема, цитував переписку між «керівником банди» Устимом Кузьменком («Ярославом») (насправді, за станом на вересень-жовтень 1943-го, – провідник Володимир-Волинського надрайону ВО «Турів»¹¹⁵) та «місцевим представником гітлерівського командування, штурмбанфюрером СС фон Альвенслебеном». За його даними, цей епістолярний діалог відбувався у районі Камінь-Каширського на Волині у листопаді 1943 р. Письмове звернення Кузьменка до гітлерівця автор нарік «обурливим листом», а епістолярну відповідь адресата на нього, пересмикуючи, – «люб'яз-

¹¹³ Лосев Ігор. Громадянський подвиг на телеканалі «Україна» / День. 2013. 15–16 березня. № 47–48. С. 20.

¹¹⁴ Санников Г. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. Москва, 2002. С. 283, 314–315, 452.

¹¹⁵ Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). – Торонто–Львів, 2014. С. 385. (Серія «Бібліотека». Т. 13).

ною відповіддю»¹¹⁶.

Загалом у своїй книзі Карін-Даниленко не прагнув щоразу чітко називати різновиди документів УПА чи збройного націоналістичного підпілля. Причому, у одному місці згадує якісь «вказівки» Бандери, що їх передала делегація бандерівців у складі Лопатинського, Чижевського та Скоробагатого для «головної банди УГВР-УПА» в Західній Україні, не конкретизуючи, про що йдеться – письмові документи чи розпорядження, подані усно. В іншому місці своєї книги Карін-Даниленко точно називає різновид «ворожого» документа, наприклад, коли пише, що «головна банда УГВР-УПА» в Західній Україні, яку відвідала згадана вище делегація, передала їй «детальний звіт» про свої операції на Радянській Україні¹¹⁷.

На чимало недоліків хибує й книга В.А. Давиденка. По-перше, щонайменше тричі він називає розпорядчі документи ОУН «директивами», хоча такого різновиду документації в ОУН не існувало. Вперше – документ СБ невідомого рівня від 27 жовтня 1943 р. «Особливу увагу треба звернути на самовільні виступи членів УПА проти німців, застосовуючи карні методи, аж до розстрілу»¹¹⁸, – цитує звітти він. Друга зі згаданих ним так званих директив «керівництва ОУН-УПА» щодо очищення терену від поляків, євреїв, росіян, представників інших національностей¹¹⁹. Утретє Давиденко згадує про якісь «директиви верховодів ОУН-УПА», адресовані «бандитським підрозділам» на теренах Прикарпаття, Західної Волині, Холмщини, Люблінщини. Навів цитату з однієї із них: «Негайно ліквідувати весь чоловічий елемент від 16 до 60 років... зменшити до мінімуму польські сили»¹²⁰. А ще, оповідаючи про якийсь зі згаданих вище документів, автор воліє називати його «розпорядженням» («в іншому розпорядженні бандам «повстанчої армії» наказувалося йти на «докорінне знищення польського боездатного елементу, головню на таких західних окраїнах як Холмщина, Грубешівщина, Засяння, а решту населення змусити до переходу на польські матірні землі»)¹²¹.

До слова «звіти» у В.А. Давиденка особливе ставлення – постійно бере цю назву документального різновиду в лапки (коли цитує звіти чотирьох повстанських ватажків про діяльність відділу Л. у березні 1944-го у Коломийському

¹¹⁶ Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради (історична хроніка). – Київ, 1972. С. 222.

¹¹⁷ Там само. С. 242.

¹¹⁸ Давиденко В.А. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів. – Київ, 1989. С. 11.

¹¹⁹ Там само. С. 19.

¹²⁰ Там само. С. 20.

¹²¹ Там само. С. 20.

р-ні Станіславської області, відділу «Семена» тоді саме – у Надвірнянському р-ні Станіславської області, відділу «Нечая» у квітні 1944 р. теж на Надвірнянщині, відділу «Довбуша» тоді ж і там само)¹²².

Щодо радянських газетних публікацій, то у післявоєнні роки ніякі з них спеціально письмовим документам УПА чи збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) теж не присвячували. Повстанські документи не друкували, не було згадок і про їхні види. Тематичні статті у пресі були практично позбавлені посутньої джерельної конкретики. Носили настільки замовний і публіцистично-пропагандистський характер, що подекуди навіть однаково називалися, а також розміщувалися на тих же місцях газетних шпальт. Наприклад, майже одночасно, з різницею у три дні, вийшли під назвою «Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу» різні за змістом публікації в обласних часописах – «Соціалістична Харківщина» та «Радянська Донеччина». Першу з цих статей, із початком на третій полосі знизу й продовженням на четвертій, також знизу, підготувало двоє кандидатів філософських наук, старших викладачів Харківського державного університету ім. О.М. Горького¹²³. Автор другої, яка теж починалася на третій сторінці знизу й продовжувалася на четвертій там само, – викладач кафедри марксизму-ленінізму Сталінського медінституту¹²⁴.

Згодом, у 1960-і – 1970-і роки, радянська преса починає потроху цитувати уривки з документів українського визвольного руху. Приміром, хоча одна з тодішніх публікацій присвячена документам німецької поліції й СД, у ній автор наводить кілька прикладів із джерела, яке оунівська СБ нібито спрямувала губернатору дистрикту «Галичина» до Львова. Якщо вірити у те, що даний документ (автор статті назвав його «донесенням», що викликає явні сумніви) – не вигадка, то його автор, представник УПА, наводячи приклади розправ бандерівців над цивільними українцями – симпатиками радянських партизанів, запевнив гітлерівського офіцера: «Будь-які напади з боку наших людей на німецькі підрозділи чи їх союзників суворо караються нашим керівництвом навіть смертним вироком»¹²⁵.

1983-го автор допису до державної районної газети Острозького р-ну про сумну долю секретаря сільради села Бадівки Арсенія Ткачука, якого начебто

¹²² Там само. С. 22–23.

¹²³ Коваль І., Бухалов Ю. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу / Соціалістична Харківщина. 1954. 11 травня. № 97. С. 3–4.

¹²⁴ Сибіль Р. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу / Радянська Донеччина. 1954. 14 травня. № 113. С. 3–4.

¹²⁵ Василевич Б. В упряжці гітлерівських головорізів (документи викривають) / Вільна Україна (Львів). 1965. 27 листопада. № 233. С. 4.

вбили оунівці 1 травня 1944 року, зазначив, що ще до розправи над Арсенієм Марковичем вони його попереджали у письмовій формі, передавши сестрі «папірець, написаний неграмотним почерком»¹²⁶. Не видно ніякої спроби автора встановити, до якого з різновидів оунівських документів міг належати згаданий «папірець». Проте він зауважив: «Не вперше подають в руки такі «цидулки». У них знову те ж саме: «Советський запроданцю. Якщо не вишлеш большевицької печатки – знищимо»¹²⁷. Навіть без коментаря публікатора зрозуміло, що мався на увазі якийсь лист чи, з огляду на лаконічність тексту, записка-застереження. Схожими листами-застереженнями оунівці у Львівській, Тернопільській, Рівненській та низці інших областей оповіщували своїх ворогів (особливо часто – у 1944–1947 рр.) про те, що ті невдовзі можуть бути покарані, або застерігали від вчинків, які йдуть урозріз із метою діяльності націоналістичного підпілля.

Втім, у радянській пресі 1980-х – початку 1990-х років згадки про різні види повстанських документів уже починають траплятися. Але справжні назви часто-густо сусідили з перекрученими чи спотвореними. Наприклад, у статті К. Володька, що вийшла друком 1984-го у державній газеті Рівненського р-ну, йдеться про наказ від 25 травня 1944 р. (він навіть цитується), знайдений у вбитого курінного УПА «Шрама» при проведенні чекістсько-військової операції. Але далі, у тих місцях, де заходить мова про повстанські розпорядчі документи загалом, вони невірно названі: в одному випадку – «бандитськими інструкціями», в іншому – «циркулярами»¹²⁸. Так само знехтував вірним поданням різновидів документації ОУН і УПА В. Шишко. Адже в статті, яка вийшла 1990-го на шпальтах офіційного державного часопису Волинської області, він чомусь позначив назву такого різновиду розпорядчої документації як наказ лапками¹²⁹.

Зате часи задекларованої Горбачовим так званої перебудови і гласності таки вплинули на типовий «образ» представлення документів українських повстанців у друкованих ЗМІ. Приміром, у 1989 році Євген Шепітько – автор документального нарису, де фігурують провідники оунівських підрайонів із теренів Млинівського й Радивилівського районів Рівненщини «Непитай» і «Юрко», написав про архів, з матеріалами якого ці чоловіки мали справу. Виокремивши серед умісту того сховку «акти і протоколи про страту радян-

¹²⁶ Федорчук С. Суд пам'яті / Зоря комунізму. 1983. 26 травня. С. 3.

¹²⁷ Там само. С. 3.

¹²⁸ Володько К. Розплата. Із судового процесу над оунівським головоорізом, зрадником Батьківщини / Слово правди. 1984. 19 вересня. С. 4

¹²⁹ Шишко В. За роботу відповідає «Меч» / Радянська Волинь. 1990. 16 березня. С. 3.

ських активістів», публіцист спостеріг, що ці документи були на аркушах, «помережаних голубим чорнилом». Також автор згадав повстанські звіти, що їх фігуранти статті нібито збиралися надіслати до «закордонного проводу ОУН»¹³⁰.

Вряди-годи у пресі часів перебудови навіть трапляються повні тексти окремих повстанських документів. Мета, з якою їх туди вміщували, – для ілюстрування «злочинів» чи «жорстокості» упівців, працівників СБ або інших членів післявоєнної оунівської мережі. Так, одну з публікацій державного часопису Волинської області за 1988 рік, спеціально присвячену «руйнівній» діяльності бандерівських есбістів на теренах краю, автор доповнив фотографією «слідчо-оперативного» звіту за період із 20 жовтня до 20 грудня 1945 року. На документі (вміщено його рукопис) стоїть підпис «Аркадій» – це псевдонім автора, референта СБ Ковельської округи М. Гаврилюка. Також у «тілі» статті поданий і передрук згаданого історичного джерела¹³¹.

¹³⁰ Шепітько Є. Поводирі смерті / Червоний прапор. 1989. 2 вересня. № 169. С. 3.

¹³¹ Зарічний В. Перед судом пам'яті. Документи про злочини «Служби безпеки» ОУН / Радянська Волинь. 1988. 12 квітня. С. 4.

Розділ I

Первісний, виявлений і потенційний масиви документального комплексу

Глибина синтетичного дослідження писемних джерел із будь-якої тематики, незалежно від об'єкта та предмета студій, напряду залежить від самодостатності джерельної бази, а саме, чи на достатньому рівні знаходяться масштаби та інші якісно-кількісні параметри її розробки. Заразом якість джерелознавчої праці з історії УПА – категорія, що прямо пропорційна від глибини «занурення» у масиви писемних джерел, передусім – первісний, а також здатності спрогнозувати його обсяги.

Відтак, для визначення первісного масиву нам, як досліднику писемної складової джерел УПА та збройного націоналістичного підпілля, конче важливо застановитися над тим, якими були особливості зберігання, обліку, нагромадження та переміщення документації у підпіллі, наскільки ефективно функціонувала система повстанського документообігу загалом, чи впливала вона на репрезентативність джерел та продуктивність діловодства. Логічний наступний крок – встановити, де, за яких умов і якими чинниками виявлялися документи повстанців, причому як у ті роки радянсько-німецької війни, коли діяла УПА, так і опісля.

Подальші кроки лежать у площині з'ясування існуючих наукових методик опрацювання та спроб актуалізації писемної складової джерел, оцінок втрат, а також прогнозуванні потенційних можливостей виявлення, тобто – у всебічному дослідженні виявленого й потенційного масивів писемних джерел. Нарешті, додасть додаткової ваги студіям над масивами документального комплексу аналіз «слідів» документів, які повстанці вилучали у результаті боїв та сутичок із різними ворожими чинниками.

1.1. Особливості продукування, обліку, збереження документів у повстанському середовищі

Результати проведеної нами архівної евристики засвідчують, що документи в УПА, запілля та післявоєнному підпіллі переважно продукували двома способами – рукописним¹³² або за допомогою друкарських машинок¹³³. Якщо

¹³² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 30.

¹³³ ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 45.

треба було виготовити велику кількість копій певного документа, то часто це робилося у підпільних друкарнях¹³⁴.

Щодо видів паперу, які найчастіше використовувалися повстанцями, то, як вдалося нам дослідити, зазвичай це просто був той папір, який вони здобували упродовж своєї діяльності. Наприклад – внаслідок «акцій» на Моквинську паперову фабрику та подібні підприємства, де він вироблявся¹³⁵. Причому за призначенням використовувався папір дуже різних розмірів (у тому числі й таких, що підходили для друкарських машинок)¹³⁶. За матеріал для письма також могли правити аркуші із зошитів¹³⁷ чи блокнотів¹³⁸, їхні частини¹³⁹, бланки старих польських документів¹⁴⁰ тощо.

Втім, на наш погляд, для повстанського середовища на загал було притаманно писати на цигарковому папері або сортах паперу, близьких до цього. Цидулки з такого паперу, так звані грипси (на них ще казали «записки», «штафети»)¹⁴¹, як ми вважаємо, займали більшу частину документообігу і в УПА, і у післявоєнному підпіллі. Причому їх виготовляли без дотримання якихось однозначних стандартів щодо довжини та ширини¹⁴². Не існувало й ніяких чітких вимог і щодо видів паперу для написання документів у вигляді грипсів. Так, член ОУН(б) Степан Семенюк називав грипс «таємним повідомленням на тонкому папері»¹⁴³. Часом «матеріал» для коротеньких повідомлень називали й «картками» (секретар референта СБ Костопільського району «Марко»

¹³⁴ ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 10–11.

¹³⁵ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / Упоряд.: Я. Дашкевич, В. Кук, ред. кол.: В. Гриневич та ін. – Львів, 2010. С. 132; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 448.

¹³⁶ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 108а. Арк. 8, 25, 27.

¹³⁷ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 366. Арк. 43–47.

¹³⁸ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 353. Арк. 82.

¹³⁹ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 38.

¹⁴⁰ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 66.

¹⁴¹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 377; Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. – Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 68.

¹⁴² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 39, 42.

¹⁴³ Семенюк Степан. ...І гинули першими. Нотатки волинського підпільника. – Луцьк, 2010. С. 19.

влітку 1945 р.)¹⁴⁴.

До речі, у польській Армії Крайовій за станом на 1943–1944 рр. також побували документи невеликих розмірів, складені у кілька разів (у «квадратик» тощо)¹⁴⁵.

Основними ланками системи документообігу УПА, де, у залежності від рівня, документи продукувалися, реєструвалися та скеровувалися до виконання, були штаби військових підрозділів (у збройному підпіллі – провідні осередки округ, надрайонів, районів, кушів).

У штабах УПА сталі канцелярські осередки діяли на рівні, не нижчому від сотні¹⁴⁶. Вже у деяких перших підрозділах УПА на Волині влітку 1943-го (коли, як відомо, ще не було чіткого поділу армії на групи, курені, сотні, а існували, наприклад, «бойові групи», «загони» тощо) такі канцелярії функціонували.

Так, наприкінці липня – на початку серпня 1943 р. канцелярія діяла у складі «1-ї групи УПА»¹⁴⁷. Канцелярію «Крем'янецького» куреня, теж влітку, очолював «Олег»¹⁴⁸. Відомо про аналогічну й у загоні «ім. Богуна» групи УПА «Турів». Петро Ліховський, виконувач обов'язків його секретаря, за вказівкою командира від грудня 1943-го «писав накази і різноманітні вказівки по сотням, переписував інструкції розкладу дня, вів облік ... і виконував усю технічну роботу штабу»¹⁴⁹. Для порівняння, в куренях «сусіднього» загону «Озеро» повноцінні канцелярії не функціонували до 6 грудня 1943 р. Бо ж саме тоді, за наказом ч. 42 командування групи УПА «Турів», їх мали сформувати по куренях (склад кожної канцелярії: курінний, ад'ютант, старшина для доручень, секретар)¹⁵⁰.

Загалом у документах трапляються такі назви різних працівників канцелярій: канцелярист, шеф канцелярії, секретар, архівар, бунчужний.

Канцеляристи могли носити зброю. Так, архівар провідника Львівського

¹⁴⁴ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 343.

¹⁴⁵ АРЛ, з. 1072, sygn. 270, к. 26, 47.

¹⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 93.

¹⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 130.

¹⁴⁸ Данилюк Михайло. Повстанський записник. – Київ, 1993. С. 163.

¹⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 148.

¹⁵⁰ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 5.

крайового проводу ОУН(б) (чи референта СБ? – із радянського протоколу допиту не зрозуміло) Роман Лозинський («Бомба») постійно ходив із автоматом ППС і пістолетом¹⁵¹.

Втім, наявність у канцеляристів зброї не завжди означала, що вони рішуче налаштовані на збройну боротьбу. Приміром, після того, як місцем перебування «Хвастівського» загону «прокотився» радянсько-німецький фронт, його канцеляристи скористалися тимчасовою непевністю ситуації й утекли. «Зі всіма документами дезертирували, пішли на південь», – скаржився шефові військового штабу групи УПА «Заграва» к-р загону 14 травня 1944-го. Хоча хвилю дезертирства поборов («спинив її трохи, переловивши пару дезертирів і розстріляв»), деякі вхідні документи («накази та інформації») виявилися втраченими, тож попросив адресата їх повторно надіслати¹⁵².

Вкрай важко визначити, коли оригінали документів УПА укладали канцеляристи, а коли текст надиктовували їм інші особи (можливо, з вищим рівнем освіти, старші за військовим званням). Для порівняння, Богдан Хмельницький, за деякими відомостями, до 1647 р. документи переважно складав сам, далі йому почали допомагати помічники, а від кінця 1649-го левову частину документів латинською мовою писатиме канцелярист Іван Груша¹⁵³.

Добре уявлення про обсяги проходження через канцелярію документів, їхні видові та кількісні параметри дають так звані акти передачі документації. Приміром, судячи з датувань записів у акті передачі канцелярії загону «ім. Богуна» від попереднього командира «Ліваря» до нового – Порфіра Антонюка («Кліща») – таку там створили не пізніше вересня 1943 року.

За станом на 19 листопада 1943 р. у канцелярії загону «ім. Богуна» перебувало 129 документальних одиниць зберігання – окремі документи, «книги», інші документи за 1943 рік (у зшитках і теках). Окремі документи: наказ командирам жандармерії (від 21 вересня), наказ ч. 3 «Довбушу», наказ ч. 3 «Миронові», наказ «Бескидові», наказ «про втечу 13-и східняків», лист до «Клима» (від 25 вересня), «оперативний» наказ для куреня «07», «оперативний» наказ для куреня «08», лист «для діяння» куреня «08», наказ ч. 9/7 «усім командирам загону», уповноваження ч. 47, наказ ч. 46, наказ ч. 1/10, наказ ч. 6/11, лист ч. 12 до «командира куреня», накази ч. ч. 13–15 до «всіх командирів», лист ч. 17 до к-ра групи «Турів», наказ ч. 17 для «всіх командирів», оголошення ч. 17 про роз-

¹⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 737.

¹⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943-1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 332-333.

¹⁵³ Крип'якевич І. До питання про авторство листів Богдана Хмельницького // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1964. № 3. С. 18–19.

стріл козака «Мілітія», наказ ч. 19, відпис [наказу] ч. 21, повідомлення (грипис) ч. 21, наказ ч. 23 до к-рів загону, наказ ч. 28 по загону «ім. Богуна», лист ч. 50 ВПЖ, лист ч. 77 (до к-ра «Ігоря»), наказ ч. 82 к-рові куреня «032», документ ч. 83 «До голови району «VIII», документ ч. 84 «До командира школи Світлана», накази групи «Турів» ч. ч. 31/06 і 13, уповноваження з дня 28.09, накази ч. ч. 14–17, лист у справі «Чорноморця», зн. 105/06, накази зн. 117/04, ч. 19, наказ «з приводу бою в Загорові», ч. 139/61, накази ч. ч. 22, 68, наказ зн. 123/04, наказ від 11.10 «про відкомандирування ком. Сосенка», два листи від 2.11 «в справі виконання присудів», наказ ч. 21, лист від 9.11, лист до к-ра «Лівара» від 4.11, зголошення від 7.11 «про розстріл і покарання козаків», зголошення від 6.11 «про звільнення від кари», зголошення від 6.11 «про покарання козаків», лист від 4.11 «про виконання присуду», наказ «карний» ч. 6, лист від 5.11 «про звільнення 8-ми козаків від кари», накази ч. ч. 17–18, «інформації» від 1.08 по 10.09, «інформації» «Орлика» від 5.11, «10-денний звіт із терену» (по 20.10), 10-денні звіти з терену (по 30.10 і по 10.11), укладені «Юльком», «інформат» «Орлика» від 27.10, «інформат» «Залісного» від 11.10, «грипис інформаційний» «Бескіда», «грипис інформаційний» «Кліща», три «грипси інформаційні» «Вітра», протоколи ч. ч. 50, 55, 56, наказ ч. 18 по групі «Турів», лист «Вітра» від 13.10, наказ від 10.10 «про стягнення дезертирів із куреня «Голуба», «денні» звіти про діяльність ВПЖ (від 21.10, 22.10, 25–26.10, 27.10, 28.10, 29.10, 30.10), листи «Корнієнка» від 29.10 і 30.10, донесення «про винахід рожноманітної тяжкої зброї», протокол «про переслух козаків» від 30.10, лист ч. 17 загону «ім. Богуна», лист ВПЖ від 3.11 «про покарання козаків карним відділом», протокол переслухання козака «Вараниці» від 9.11, «карний» наказ ч. 7, «зголошення» «Корнієнка» від 8.11 «про розстріл козаків за дезерцію», «карний» наказ ч. 8, лист «Боруна» від 3.11, акти «оскаржень» від 15 і 18.11, лист «Шелеста» ч. 93, «карта звільнення» ч. 85, «посвідка» і «прохання» про «відрочення козаків зі служби в УПА», «відрядження» ч. 72, ч. 73, лист «Григора» від 29.10, лист «Чорноморця» від 29.10, повідомлення «Вітра» про рух ворога від 31.10, листи до групи «Турів» ч. ч. 40, 54, лист до ВПЖ ч. 41, лист УПА до командирів загонів і окремих відділів від 18.10, лист до «Ігоря» ч. 27, «виказ із наказу» ч. 14, «відпис наказу» ч. 14, лист «про спосіб шифрування», документ «Клички на місяць падолист – військові і теренові», лист № 147/91 до к-ра «Ліваря», наказ ч. 20, «листа підстаршин», укладена «Ігорем», «спис старшин, підстаршин і козаків куреня «Вітра», «листа підстаршин і козаків зв'язку», протокол ч. 27, два «денні» звіти ВПЖ – від 24.10 і 25.10, наказ ч. 4, «ключ» до звіту¹⁵⁴.

Як бачимо, в акті передачі переважають директивно-розпорядчі документи

¹⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 121–125.

– їх 47 одиниць. На другому місці – діловий епістолярій, складає 35 одиниць. Далі йдуть: виконавчі (18), обліково-статистичні (8), процесуально-судові та вироково-слідчі (8) документи.

Кожна канцелярія загону, насамперед, прагнула «не загубити» розпорядчі документи. Ось і такі документи загону ім. Богуна, залежно від рівня походження, проходять в акті під власними порядковими номерами. Особа, яка робила записи до акта, або відповідний виконавець канцелярії, як виглядає, недбало виконували свої обов'язки, адже серед 47 записів про директивно-розпорядчі документи вказані лише чотири дати їхнього виходу. Інша справа – звітність, вся вона проходить під своїми датами (переважно – жовтень 1943 р.). Більш як на 80% датовані й ділові листи, процесуально-судова та оповіщувальна документація. А ще деякі записи (як-от «наказ ч. 21, лист від 9.11») не мають більшості вихідних даних (номер, число, від кого, кому тощо), а лише щось одне з них.

Фігурує в згаданому акті й сім папок із документами – течка ч. 1 наказів загону «ім. Богуна», течка ч. 2 наказів групи «Турів», течка ч. 3 «справ інформаційних», течка ч. 4 «справ І-го курія», течка ч. 5 «справ ВПЖ», течка ч. 6 «справ загальних» і течка «справ до підпису», а також 10 зшитків «звітів зброї»¹⁵⁵.

Вхідну та вихідну документацію канцелярист загону реєстрував у спеціальному зошиті (одна з його назв – «денник кореспонденційний»). Накази командира загону він переписував до спеціальної «книжки наказів командира загону». В іншій «книзі» також фіксував «відправи старшин»¹⁵⁶.

Тих, хто у сотнях УПА, які діяли на Закерзонні за станом на 1945 рік, займався реєстрацією та збереженням документів, називали бунчужними. Зокрема, вони вели теку наказів, касову книгу, книгу евіденції контингентів і реквізицій. Окрім цього, на бунчужних покладався обов'язок продукувати документи тих підрозділів, у яких вони самі служили¹⁵⁷.

Для порівняння, у провідних осередках різних «щаблів» післявоєнного підпілля ОУН документи теж реєстрували у зошитах-«книгах». Причому часом відомості про організаційну документацію вносили туди разом із даними про пропагандистські матеріали. Такий зошит із куца «Мак» за 1947 рік, наприклад, був поділений на два розділи: «книга відпливу та впливу почти», «реєстр одержаної та розподілу літератури»¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Там само. С. 121–125.

¹⁵⁶ Там само. С. 121.

¹⁵⁷ Motyka G. Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. S. 233.

¹⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 109. Арк. 1–6.

Хвилі радянських репресій щодо післявоєнного підпілля не минули і канцеляристів. Наприклад, у січні–вересні 1949 р. в Тернопільській обл. працівники МДБ ліквідували: шефа канцелярії Тернопільського окружного проводу ОУН(б) «Прямого», канцеляриста референтури СБ Копичинецького надрайонного проводу «Грома»¹⁵⁹.

Окремого розгляду вартує питання, де архіварі зберігали «канцелярійні документи». Приміром, працівник, котрий за станом на серпень 1946-го обслуговував один із підрозділів ВО УПА «Сян», переховував їх у скриньці, яка знаходилася в криївці на місці його таборування у синявських лісах («в скриньці лежав список старшин та підстаршин, деякі зашифровані списки політвиховника, список вбитих та ранених та записки командира розвідки»¹⁶⁰).

Історії низки канцелярій (як-от такого осередку при загоні «ім. Богуна» Порфіра Антоноюка («Сосенка») бували надзвичайно «закрученими». Так, у середині січня 1944-го, коли на штаб загону в с. Вовчак напали радянські партизани, тодішній керівник канцелярії Ліховський за наказом заступника командира загону «Князя» вивіз до Порецького р-ну якусь її частину («різноманітні папери», друкарські машинки). Заховав все це в лісовій криївці біля с. Трубки. Але на попередньому місці певний канцелярський осередок таки залишився, адже у квітні 1944 року, вже під час боїв із партизанами в селах Вовчаку та Бискупичах, Ліховський там знову «рятував канцелярію штабу загону»¹⁶¹. Співпадіння: саме у Порицькому р-ні 11 серпня 1944-го радянські партизани зі з'єднання Петра Вершигори виявили і знищили «обласний центр УПА–ОУН Волинської області».

У структурі обох згаданих організацій таких «двоєдиних» чудернацьких підрозділів, звісно ж, не існувало, це помилка партизанів. Отож можна припустити, що насправді йдеться про захоплення штабу якогось повстанського підрозділу, і, цілком можливо, з канцелярією. Що характерно, підкреслював Вершигора, повстанський «центр діяв за 2 км від штабу 9-ї дивізії оперативних військ НКВС», тобто безпосередньо у «підчерев'ї» своїх радянських ворогів¹⁶².

Втім, у більшості повстанських документів канцелярії, як такі, зазвичай згадуються нечасто.

¹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 15–17.

¹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 70. Арк. 200.

¹⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 137, 149.

¹⁶² Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941 – 1944 рр.). – Торонто–Львів, 2006. С. 19.

Свою важливу місію, особливо в заплілі УПА та післявоєнному збройному підпіллі, відігравали машиністки – особи, котрі вміли користуватися друкарськими машинками. Зазвичай цих людей у підпіллі (переважно молоді жінки) задіявали не на низьких рівнях (станіці, кущі), а на більш високих (у провідних осередках надрайонів, округів), тобто там, де велося регулярне узагальнення звітної інформації з місць. А ще машиністки перебували у «штаті» підпільних друкарень («технічних звен»). Там вони займалися передрукуванням документів і матеріалів, виготовленням їхніх копій. Наприклад, коли навесні 1951 року на Хмельниччині енкавееєсівці знайшли друкарню Кременецького надрайонного проводу ОУН(б), то під час бою у тому місці загинули машиністки Юзефа Данильчук і Ольга Костюк¹⁶³.

Перші відомості про спроби стандартизації системи архівування документації в УПА, які нам вдалося виявити, датовані вереснем 1943 року. Тоді за спеціальною інструкцією в заплілі УПА на Волині та Поліссі мали приступити до створення так званих станиць Української пресової служби. На них покладалася обов'язок на місцях архівувати документи внутрішнього діловодства, причому кожен – у трьох примірниках.

Планувалося, що цей процес відбуватиметься так. Припустимо, командирів групи «Заграва» надходить звіт про бій від командира меншого загону, як-от «ім. Колодзінського». Станіця УПС групи виготовляє ще дві копії цього документа, один примірник закладає до свого архіву, другий – передає на зберігання архівові місцевої «клітини» заплілля УПА, а третій – надсилає до архіву головної станиці УПС. Для порівняння, якщо надходив не письмовий звіт, а світлина, то в архів головної станиці УПС треба було передавати два примірники знімка, а разом – ще й «клішу фотографічну». На звороті фото зазначалися: місцевість, дата, назва групи, прізвища та псевдоніми осіб, котрі зображені, їхнє становище в армії¹⁶⁴.

Втім, нова система архівування документів прижилася не надовго і не скрізь. Приміром, політично-виховний відділ групи УПА «Турів» у вересні 1943-го видав вказівку про те, щоб кожна повстанська сотня підшукувала інтелектуально розвинену людину для ведення архіву¹⁶⁵ (тобто в обхід станиць УПС?). Проте вже під час проходження радянсько-німецького фронту через Волинь (кінець зими – весна 1944 р.) у повстанському пропагандистському

¹⁶³ Клименко О. Підпільні друкарні ОУН на Тернопільщині у 1941 – 1952 рр. та їх участь у виготовленні бофонів // Історико-географічні дослідження в Україні. Збірка наукових праць. Київ, 2001. Ч. 5. С. 236–237.

¹⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 60.

¹⁶⁵ Там само. С. 545.

осередку під кодовою назвою «Р-33» побачила світ інструкція ч. 2/44 про «збирання матеріалів в німецько-більшевицькій фронтівій полосі». Наказувалося «збирати, використовувати і заховати всі матеріали, що відносяться до «Організації та УПА зокрема». Зокрема, належало шукати «матеріали про власну боротьбу проти окупантів»: 1) реляції-звіти, 2) інші документи (власні видання, комунікати, накази, знімки підрозділів УПА)¹⁶⁶.

Сюжети про архіви в УПА проходять у цілій низці організаційних документів за 1944 рік. Так, військовий штаб ВО УПА «Лисоня» 29 лютого одержав від організаційної референтури Крайового проводу ОУН(б) на ЗУЗ вказівку – до 20 березня переглянути всі «організаційні архіви», аби те у них, що могло «деконспірувати» Організацію, знищити або «добре закодувати». Наказувалося не зберігати в архівах незакодованих організаційних звітів, «назвищ членів Організації, як і назвищ чесних Українців»¹⁶⁷. А головний командир УПА Дмитро Клячківський у вересні розпорядився спорудити «тайні скритки», щоб там зберігати «писані воєнні речі»¹⁶⁸.

Приклад «комбінованої» криївки більших розмірів, для зберігання не лише документів, але й харчів тощо, навів у своїх спогадах бунчужний куреня УПА «Месники» Андрій Кордан («Козак», діяв у Закерзонні): «У вересні 1946 р. командир «Залізник» чотирьом стрільцям свого почту, а були це друг «Дуб», друг «Мило» і я, дав завдання збудувати підземний бункер-криївку. Криївка призначалася для опрацювання курінного архіву штабу «Месників». [...] Це було в лісі біля с. [...] Криївка знаходилася на горбі в лісі, серед горбистого терену, і була ретельно замаскована. Вхід був згори, з-під куща, звідки вів ламаний коридор завдовжки близько 10 метрів. Далі знаходилася перша криївка розмірами 4x4x2 метри на двометровій глибині. Приміщення мало два вентилятори, виходом яких назовні слугували звичайні непомітні дірки в пеньках. З першої криївки до другої йшов такий же ламаний десятиметровий коридор, у якому був влаштований «туалет». Друга криївка була такого ж розміру: 4x4 метри, але нижча і розділена на дві однакові приміщення, які мали вентилятори. Знаходилася на чотириметровій глибині. До устаткування криївки належало таке: дві п'ятсотлітрові бочки води, столітрова бочка спирту, столітрова бочка бензину, два мішки сухарів, п'ятдесят кілограмів сала, п'ять кілограмів

¹⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 580.

¹⁶⁷ ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1 / Ред. С. Кульчицький; упоряд.: О. Веселова та ін. – Київ, 2009. С. 111–112; Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 594–595.

¹⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 24.

паленого ячменю, примус, радіо, дві друкарські машинки, циклостиль, фотоапарат, доволі велика бібліотека з колишніх громадських установ і курінний архів»¹⁶⁹.

Втім, для документів і наративів такі детальні відомості про сховища, призначені для збереження документів – швидше виняток, ніж загальнопоширене явище. Приміром, у першій декаді жовтня 1948 року за наводкою бойовика Михайла Кметя («Савки»), котрий, будучи пораненим, потрапив у полон до спецгрупи МДБ, вона знайшла у одній із місцин Луцького р-ну, поряд із кількома порожніми криївками, «сховок з архівом д. 11» [провідника ПЗК Івана Литвинчука]. «Савка» чудово знав це місце, бо ж «був біля 11 вже третій рік». Втім, документів там не виявилось: чекісти лише забрали «одну скриньку з популярною і вишкільною літературою»¹⁷⁰. «Із архіву 9 надішліть лише найбільш цікаві речі. Решту сховайте в себе. Частину архіву я вже одержав»¹⁷¹, – згадував інше «номерне» сховище документів Василь Кук у листі до Василя Галаси навесні 1950-го.

А провідник ОУН(б) Сангірського р-ну Микола Дмитрюк («Рубан») (з квітня 1949 року – радянський агент-внутрішник і член агентурно-бойової групи відділу 2-Н УМДБ у Чернівецькій обл. «Осторожний») навів чекістів на «тайник», у якому, серед іншого, знаходився лист референта СБ Карпатського краю Володимира Лівого («Йордана») до колеги у Буковинській окрузі Василя Парашука («Макара») від 20 вересня 1948-го¹⁷².

Про практики переховування в «спеціалізованих бункерах» документів референтур і боївок СБ (протоколи допитів, картотеки оперативного обліку, розвідувальні звіти) стверджує дослідник Ярослав Антонюк¹⁷³.

Часто такі сховища намагалися облаштувати дуже близько до ворожих позицій, інколи – навіть у його тилу.

¹⁶⁹ Кордан Андрій «Козак». Один набій з набійниці (спомини вояка УПА з куреня «Залізняка»). Торонто–Львів, 2006. С. 133, 135.

¹⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 469.

¹⁷¹ Там само. С. 272.

¹⁷² Проданик Дмитро. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 46, 490.

¹⁷³ Антонюк Ярослав. Слідчо-оперативна робота СБ ОУН (б) на Волині (1944–1950 рр.) / Минувле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської обл. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк–Горохів, 14–15 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. С. 414.

Наприклад, за станом на середину 1947 року архів покійного к-ра УПА–Північ Клячківського начебто зберігався в Оржівському лісі (Оржів нині – смт. у Рівненському р-ні), «неподалік від військового містечка, який більшовики спорудили в 1946 р.»¹⁷⁴. Де конкретно знаходилося це сховище, знав екс-шеф зв'язку Проводу ПЗУЗ¹⁷⁵, відповідальний за безпеку пересування Клячківського, Микола Якимчук-Колтонюк («Данило»). Проте чоловік не поспішав розголошувати місце, тому що не довіряв повстанцям «Деркачу» (екс-командир ВОП-у Володимир Кирик-Петрук) і «Артемові» (провідник одного з повстанських р-нів Іван Малимон)¹⁷⁶. Справа в тому, що двоє останніх звинувачували «Данила» у зраді – причетності до трагічної загибелі Клячківського (не встиг своєчасно відреагувати на його наказ 5 лютого 1945 р. і прибути на допомогу з кіннотою)¹⁷⁷. А ще 1946-го «Данило» намагався відновити зв'язок із колишнім очільником СБ ОУН(б) на ПЗУЗ Миколою Козаком («Лукою»)¹⁷⁸, проте від серпня став його ігнорувати. Певно, злякався, дізнавшись, що СБ ще в лютому розстріляла провідника так званого особливого Клевансько-Олицького районного проводу Івана Лучинця («Чуба») за підозрою у співпраці з НКВС¹⁷⁹.

Це стає зрозуміло з подальшого листа «Данила» до провідника Північно-західного краю Івана Литвинчука («Давида»): «Прошу вас повідомити мене, куди я повинен передати матеріали, котрі є в моєму розпорядженні, в зв'язку з тим, що я дуже добре розумію, чим може закінчитися моя справа в Революційному суді»¹⁸⁰. Тож фактично чоловік передбачив свою долю, бо 4 січня 1947-го «Лука» його застеріг – підлягатиме «розстрілу в Рев[олюційному] суді»¹⁸¹ через непідпорядкування. Втім, цей лист надійшов «Данилові» аж у травні. В пошуках того, хто б зрозумів ситуацію, в яку потрапив, «Данило» 1 липня 1947-го написав до «Давида». В листі, по-перше, відкинув усі закиди «Луки», а також висловив готовність спрямувати організаційне майно, яким опікується, куди велять. В іншому листі до «Давида», від 4 липня, додав, що

¹⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 712.

¹⁷⁵ Там само. С. 716.

¹⁷⁶ Там само. С. 712.

¹⁷⁷ Там само. С. 395, 716.

¹⁷⁸ Там само. С. 704.

¹⁷⁹ Там само. С. 717–718.

¹⁸⁰ Там само. С. 707.

¹⁸¹ Там само. С. 711.

про архів та інше організаційне майно, яким володіє, готовий повідомити не «Луку», а тільки його зверхника, тобто очільника Головного проводу ОУН(б): «я повинен сказати для Організації, якої я до сьогодні вважаю себе членом, що все орг. майно, яке є в моїй розпорядимості чи про яке я знаю, я передам і поінформую, та про справи виясню і всякчасно стану до відповідальності перед Рев. судом тільки тоді, як такі друзі в особі Вашій або Петро, Гордій, Семен даватимуть мені зарадженя чи жадати від мене вияснення, не після зарадженя та наказів Луки, а його безпосереднього організаційного зверхника»¹⁸². Як розгорталися події далі й чи повідомив «Данило» повстанців, де лежить архів Клячківського в Оржівському лісі – нам невідомо.

Часто повстанці закопували документи свого підрозділу неподалік від місця його стоянки. Підозрюючи про таке, радянські оперативні працівники тижнями із запасом провізії блукали по лісах, шукаючи колишні місця повстанського перебування, а разом наводячи жах на місцеве цивільне населення. Приміром, влітку 1948 р. на Чернівеччині емдебісти, якщо знаходили залишений повстанцями старий постій, «перешукували всі корчі, колоди чи каміння за документами», – писав працівник бандерівської СБ про тактику співробітників радянських карально-репресивних органів. «Часто, коли не стане для них їхніх харчів, – продовжував він, – граблять населення на адресу українських повстанців [тобто під виглядом бандерівців], а господарям заказують не зголошувати більшовикам, бо повісять. Коли такий господар не зголосить, то другого дня до нього заходять і вже як більшовики сильно побивають за те, що даний господар не зголосив в райцентр про грабунок, який зробили «повстанці»¹⁸³.

Щодо архівів Степана Янишевського у статусі організаційного референта самопроголошеного проводу «Одеса»¹⁸⁴, то ними «завідувала» група під керівництвом стрільця «Одчая» (котрий водночас керував пунктом зв'язку «Далекого»). Згодом його замінив «Чулий» із машиністкою «Волошкою». Останні у супроводі трьох охоронців перебували у лісі поблизу с. Хвоянка (нині – у складі смт. Соснового Березнівського р-ну Рівненської обл.), тобто поблизу «резиденції» «Далекого», якою тоді вважалися Хвоянка та Круківські хутори¹⁸⁵.

¹⁸² Там само. С. 714.

¹⁸³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 496–497.

¹⁸⁴ Створений, як альтернатива «офіційному» КП ПЗУЗ, Степаном Янишевським («Далеким») наприкінці 1945 р. як протест проти «чисток» організації від ворожих агентів, які вчинили працівники СБ. Самопроголошений провід «Одеса» заявляв про свою підзвітність не КП ПЗУЗ, а Головному проводу ОУН(б).

¹⁸⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 377–378.

Вельми часто повстанці закопували архіви на подвір'ях жителів різних сіл, присілків, хуторів. Так, подібна доля спіткала архів відомого повстанського графіка і різьбяр Ніла Хасевича. Вже в 1946-му чоловік роздумував, чи зберігся сховок, у якому лежали написані ним портрети повстанців – «Охріма», «Галини», «Горбенка», «Верби», «Енея», «Іванова», «Крегула». 1943-го¹⁸⁶ ці свої роботи художник передав Юрію Коху (загинув у травні 1944 р.), а за вказівкою того їх надійно заховали на Деражненщині (нині – Костопільський р-н Рівненської обл.). «Чи не можна було б щось розвідати про їх долю? Вислати закордон їх очевидно не можна, бо це уніки і в дорозі можуть загинути», – цікавився архівом Хасевич у листі до провідника Рівненського р-ну в листопаді 1946 року¹⁸⁷.

Тоді, з першого разу, сліди архіву не відшукав. Проте коли різьбяр готувався до перевидання графічних робіт на тему визвольної боротьби на Волині та Поліссі окремим тематичним альманахом (1949-го виготовив для нього кліше) й відчув нестачу правдоподібних зображень «Верби», «Київського» та «Горбенка», знову згадав про ці портрети. Вирішив відшукати осіб, котрі колись заховали їх на Деражненщині.

Провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак у листопаді 1948 року навіть йому допоміг: «В одному з листів Ви просили мене, щоб я довідався від Техніка про захований Вами архів деяких Ваших рисунків. Архів цей, як писав мені Технік, мав би бути закопаний на тій квартирі, на якій Ви перебували в 1945 р. Це мала б бути перша квартира Ваша, як Ви долучили до сл. п. Деркача. Про місце заховання того архіву повинна б знати найстарша дочка по першій чи по другій матері. Якщо Ви пригадуєте собі це місце і Ваші співльокатори знають тих господарів, то вишліть їх і нехай стягнуть. Якщо при допоміжних цього зробити не можете, то прошу мені написати, а я тоді стягну др. Техніка і направлю до Вас»¹⁸⁸.

Осіб, які власноруч ховали архів, знайшли, проте вони про його місцезнаходження на той момент уже забули («десь так заховали, що тепер і самі не можуть знайти»)¹⁸⁹. Втім, Хасевич продовжив пошуки. «Точного місця сховку я не знаю, але маю підстави припускати, що цей архів знаходиться у тих сусідів з П. або Б., у котрих у хаті є троє мужчин і один із них був заарештований за

¹⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. – С. 687.

¹⁸⁷ Там само. С. 682.

¹⁸⁸ Там само. С. 454.

¹⁸⁹ Там само. С. 686.

кабана, той чоловік, котрий до мене приходив»¹⁹⁰, – висловлював припущення щодо місця можливого знаходження архіву. Втім, у тому ж листі визнав архів «таким, що загинув, тим більше, що і закопаний він був у неналежному упакуванні, тому якщо його і знайдеш, все одно з нього нічого не вийде, оскільки він, напевне, до цього часу згнив»¹⁹¹. Згодом, на вимогу Василя Галаси («Томи»), Хасевич став надсилати свої графічні (і не тільки?) роботи на зберігання до Юрія Мица («Скорупського») – художника-декоратора Луцького обласного театру¹⁹².

Українські націоналісти мали практики переховування документів і у таких «відлюдних» місцинах як кладовища. Так, до кінця вересня 1944 року в одному з куточків цвинтаря с. Глібів (нині Гусятинський р-н Тернопільської обл.) пролежав згорток із інструкціями, списками кандидатів на проходження курсів й усілякими пропагандистськими матеріалами ОУН (загалом – до 150 одиниць). Зрештою, ним наприкінці місяця заволодів Гримайлівський райвідділ НКДБ¹⁹³.

Деякі масиви письмових джерел, як-от документація одного з ключових фігурантів післявоєнного підпілля ОУН(б) Василя Галаси у «волинський» період його діяльності, «відкладалися» частинами в дуже різних місцях. Так, власні архіви за 1948 рік він передав Миколі Козаку («Смоку»), а той їх закопав зі своїми документами в Острозькому р-ні Рівненської обл. Архіви Галаси за 1949 р. закопали у с. Михлин (нині Горохівський р-н Волинської обл.). 1950-го архів у кількості 15 папок залишився у криївці в с. Лаврів (Луцький р-н). Одну частину листування Василя Галаси за 1951 р. переховували в криївці у с. Борохів (Ківерцівський р-н), другу заховали у лісі неподалік Цуманя в тому саме районі, а третя була передана провіднику Ковельської округи «Панасу» з дорученням її закопати. Організаційні документи за 1952 р., з якими мав справу Василь Галаса, за його вказівкою закопали у Клеванському лісі (Рівненський р-н)¹⁹⁴.

Архів провідника ОУН(б) на Волині та Поліссі Миколи Козака у різних джерелах часто згадується, але не зрозуміло, де саме він знаходився. Так, у листі за червень 1947 р. Василь Кук про нього написав двічі, але без жодної «прив'язки» до місцезнаходження. Перша згадка стосується звітування про витрати

¹⁹⁰ Там само. С. 685.

¹⁹¹ Там само. С. 687.

¹⁹² Там само. С. 686–687.

¹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 44.

¹⁹⁴ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. – Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 128–129, 136.

коштів: «...розчислення закінчувати що 6 місяців і заховувати в архіві»¹⁹⁵. Другий раз – щодо можливого перебування там «давніх» документів: «Коли у Вас, в архіві, є «Земельна реформа» К. Савура, наказ К. Савура про створення УПА (або може відома Вам бодай дата того наказу) або інші матеріали, які мають вже сьогодні важливе історичне значення – то, будь-ласка, пришліть мені в оригіналі або у відписі»¹⁹⁶.

Адресат теж згадав про архів (але власний) у одному з листів. У листопаді 1948 р. він написав різьбярєві Хасевичу, що не матиме туди доступу. «Прошу мені вдруге прислати свою пропозицію, які повинен містити в собі матеріали збірник... Ви мені вже раз писали про це, але я сховав того листа до архіву і нелегко мені було б його дістати»¹⁹⁷, – зазначив Микола Козак.

У жовтні 1949 року якийсь «КК/О» писав до Анатолія Неверковця, котрий був політичним референтом ПЗК «Ліс» і перебував у Луцькому р-ні, про «архів» «Ата» (на той момент «Максим Ат» ще жив): «Окремою пачкою пересилаю на Вашу адресу (почерез 1648) звітні і т. п. матеріали + бажану Вами літературу з архіву д. Ата»¹⁹⁸.

Особливим (із точки зору організаційної важливості) сховищем документів опікувався Василь Кук. У серпні 1951-го провідник Луцького «терену» ПЗК Олександр Савира («201») інформував «Т.» (псевдонім Кука), що надсилає для використання чи до «архіву» «5 кліш, віднайдених в терені»¹⁹⁹. В іншому листі цей саме відправник, що, напевне, займався підготовкою пропагандистських матеріалів, уточнив: «Пересилаю до Вас 5 кліш, думаючи що Ви зможете деякі з них використати у видавництві, а якщо не могли б відповідно використати, то прошу дати до архіву»²⁰⁰. В третьому листі відправник повідомив Кука щодо іншого: «Пересилаю 12-ть (дванадцять) кліш для використання їх у вид-ні, а ні то до архіву»²⁰¹.

Є приклади, коли члени збройного націоналістичного підпілля переховували свої архіви в цивільного населення. Наприклад, за станом на жовтень 1948-го для провідника ПЗК «Москва» Івана Литвинчука («Дубового») його архівом опікувався Веніамін Андрійчук – мешканець с. Богущівки Луцького р-ну²⁰². У

¹⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 245.

¹⁹⁶ Там само. С. 248.

¹⁹⁷ Там само. С. 453.

¹⁹⁸ Там само. С. 756.

¹⁹⁹ Там само. С. 629.

²⁰⁰ Там само. С. 632.

²⁰¹ Там само. С. 634.

²⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 875. Арк. 40.

цивільного Андрія Григоровича – знайомого працівника зв'язку «Назара» у с. Сухівцях на Рівненщині – працівники УМДБ у Рівненській обл. вилучили «архів проводу ОУН(б) на ПЗУЗ»²⁰³. Житель с. Колодеже Горохівського р-ну Йосип Павлусь за завданням референта СБ Олександра Савири («Яроша») протягом 1951–1953 років зберігав у своєму будинку «підпільний архів»²⁰⁴.

На горіщі дому жителя с. Хмелева (нині у Чортківському р-ні Тернопільщини) починався вхід до криївки, у третій «кімнаті» якої зберігалися документи Товстенського районного проводу ОУН. Шостого травня 1947 року працівники МДБ виявили там близько 25 кг документів і пропагандистських матеріалів²⁰⁵.

У Бібрецьких лісах, неподалік Львова, нібито зберігалися архіви Головного проводу ОУН(б), гроші та золото (кількість невідома), які там заховав ще Роман Шухевич. Інші папери у бідонах та близько 100 тисяч карбованців були закопані біля криївки неподалік с. Кругів Олеського р-ну (нині Золочівський р-н Львівської обл.). (Про таке розповідав на допиті заступнику начальника слідчого управління КДБ при Раді Міністрів УРСР Майорову заарештований Василь Кук 7 червня 1954 року²⁰⁶. Під час наступного допиту, 14 червня, він уточнив, що бідонів три і вони закопані у Пиняцькому лісі (на північ від с. Кругів). Також у блокноті Кука виявилася план-схема розташування цього місця²⁰⁷.

Сучасники згадували і про «теренові» архіви – сховища документів різнорівневих осередків ОУН(б), як от у організаційних районах і надрайонах. Приміром, одне з таких місць збереження документації згадав провідник «терену» «Гори» (Острозький р-н) «Ярко» у листі: «зроблені вони з оригіналу, який був в архіві, інших доповнень не міг дістати»²⁰⁸. А про архіви надрайонів йшлося в інструкції «до виконання» за лютий 1945 року, яку підготував Голов-

²⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2113. Арк. 116.

²⁰⁴ Антонюк Ярослав. Слідчо-оперативна робота СБ ОУН (б) на Волині (1944-1950 рр.) / Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської обл. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк–Горохів, 14–15 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. С. 416.

²⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 199, 202.

²⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51895. Т. 1. Арк. 166.

²⁰⁷ Там само. Арк. 200.

²⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 792.

ний(?) провід ОУН(б)²⁰⁹.

У низці випадків місцезнаходження архівів осередків підпілля було доволі віддалене від «епіцентру» території їхнього впливу. Так, 25 березня 1951 р. працівники МДБ захопили архів Кременецького надрайонного проводу в лісі біля с. Степанівки (нині Білогірський р-н Хмельницької обл.)²¹⁰, тобто уже не на Тернопільщині, а на Хмельниччині.

Звісно, що в подібних таємних сховищах документи розсипом не лежали. Як правило, знаходилися у спеціальних практичних ємностях, що, і це найперше, захищали архіви від згубного впливу дощу, вологи, інших зовнішніх факторів впливу. Проаналізуємо найпоширеніші види цих ємностей.

Вельми часто документи зберігали у бідонах²¹¹. Приміром, у ємності такого типу лежав архів Ярослава Старуха («Стяга»), який 1947 року знайшли на 40-сантиметровій глибині у лісі між селами Монастир і Гута Любичька Томашівського повіту Люблінського воєводства Польщі. Зверху він був заткнутий дерев'яним ошурком і просмолений²¹². У кількох бідонах за станом на літо 1949 р. зберігалися оунівські документи, що знаходилися у криївці на подвір'ї жителя с. Куропатники Бережанського р-ну (Тернопільщина). Мабуть, це сховище було ненадійним, бо якось уночі підпільники «Юрій» та «Вир» перенесли два бідони з документами звідти до Жуківського лісу²¹³. Ще є відомості про те, що документи структур СБ, які діяли у 1947 – 1948 роках на порубіжжі Рівненщини й Тернопільщини (в Антонівцевських лісах), лежали під землею в «оцинкованому

²⁰⁹ ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / За ред. Боряк Г.В. та ін.; упоряд.: Веселова О.М. та ін. – Київ, 2015. С. 249.

²¹⁰ Клименко Олег. Підпільні друкарні на Тернопільщині у 1941–1952 рр. та їх участь у виготовленні бофонів // Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник праць. – Тернопіль, 2006. № 2. С. 149.

²¹¹ Антонюк Ярослав. Слідчо-оперативна робота СБ ОУН (б) на Волині (1944–1950 рр.) / Минуте і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської обл. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк-Горохів, 14–15 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. С. 416.

²¹² Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. – Ч. 2 / Ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ, 2017. С. 736.

²¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 304.

молочному бідоні»²¹⁴. Також у металевих бідонах знаходилися історичні джерела за походженням із ВО УПА «Буг», що стосуються бойових дій куреня «Галайди» та сотні «Тигри»²¹⁵, документи одного з районних проводів на Львівщині за 1948–1951 рр.²¹⁶

Щодо місткості бідонів, які відкопують, то така інформація дослідниками оприлюднюється лише іноді. Наприклад відомо, що об'єм бідона, знайденого у землі на перетині п'яти доріг в лісовому масиві біля Добротвору Львівської обл. (вміст – документи тактичних відтинків УПА «Розточчя» і «Климів» ВО УПА «Буг» і Сокальсько-Равської округи ОУН), становив 40 літрів²¹⁷.

Альтернативу бідонам складали ящики («скриньки») – металеві²¹⁸ чи дерев'яні. «Чумадан-ящик»²¹⁹ – під такою назвою проходила ємність для зберігання «сувоїв паперів, обгорнених ганчіркою з полотняної тканини» у акті, якого склав старший оперуповноважений одного з відділів контррозвідки СМЕРШ у 221-му стрілецькому полку та передав 4-му відділенню відділу контррозвідки СМЕРШ 69-ї армії. Її смершівці знайшли 22 червня 1944 р. біля с. Соловичі Турійського р-ну Волинської обл., на узліссі в ямі, поруч із картоплею та велосипедними запчастинами²²⁰.

²¹⁴ Марченко Любов, Коваль Тетяна. На Рівненщині знайшли повний архів Організації Українських Націоналістів / <http://1tv.com.ua/uk/news/2011/10/15/9666> (18.10.2011); Мельничук Олександр. На Рівненщині знайшли унікальний архів ОУН-УПА / <http://ogo.ua/articles/view/2011-10-13/30482.html#.Traj4i7RBbc.vk> (13.10.2011); Інформаційний центр підрозділу Українського козацтва «Волинська Січ». На Рівненщині вперше за роки Незалежності віднайдено архіви Українського визвольного руху ОУН-УПА / Волинь (Рівне). 2011. 14 жовтня. Вип. 1044 / <http://www.volyn.rivne.com/ua/1584?act=print> (16.10.2011).

²¹⁵ Б. авт. Львівські «свободівці» допомогли знайти архів УПА / http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?lvivski_svobodivtsi_dopomogli_znayti_arhiv_upa&objectId=1234310 (11.09.2011).

²¹⁶ Борковський Антін. Архів у бідоні / Україна молода. 2011. 10–11 червня. С. 18; Б. авт. На Львівщині знайшли матеріали повстанського архіву / День. 2011. 10–11 червня. № 100–101. С. 2; Б. авт. На Львівщині знайдено бідон з архівом українського підпілля (фото) / http://www.istpravda.com.ua/short/2011/06/9/42077/view_print/ (09.06.2011).

²¹⁷ Б. авт. Архіву ЦДВР передали відкопаний бідон з документами УПА (фото) / http://www.istpravda.com.ua/short/2011/10/28/60560/view_print (28.10.2011); В'ятрович Володимир. 40 літрів повстанських документів / <http://incognita.day.kiev.ua/40-litriv-povstanskux-dokumentiv.html> (02.01.2013).

²¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 30; Кокін С. А. Анований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – Вип. 1: Анований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 45.

²¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75897. Т. 1. Арк. 279.

²²⁰ Там само. Арк. 279.

А старший булавний одного з підрозділів УПА «Жмайло» яскраво описав, як у грудні 1945 року на згарищі неподалік с. Купичволя побачив жертву радянської облави – труп спаленого повстанця – із скринькою в руках: «Розгортаючи ми дальше огонь, знайшли попалене тіло. Кор. Ар. лежав грудьми до землі і під собою мав скриньку з архівом, де була відчинена, і архів вже був спалений в цілости»²²¹.

Інший подібний приклад датовано наступним, 1946 роком. У двох ящиках лежали документи, штампи, печатки і факсиміле провідника ПЗК Івана Литвинчука («Дубового»), на які 11 квітня натрапила опергрупа одного з райвідділів МВС Рівненщини за участю бійців 277-го стрілецького полку ВВ МВС у Мидському лісі²²².

У джерелах трапляються й відомості про більш ранні випадки «переховування» документів та майна к-ра «Дубового». За станом на грудень 1943 року, наприклад, їх готували до цього у таких ємностях як валізи, скриньки, портфель, наплічник: «Передано другові Овдієві на переховання: 1) велика чорна валізка, нова, з ясним обрамуванням (в ній: книжки, папери, письма); 2) чорна валізка з жовтим обрамуванням, ручка з шнурка (в ній: карти, папери); темно-синя валізка, розмірів 56x32x16, з бляшаним окуттям (в ній: звіти, накази – всі урядові папери), скринька з печатками; 4) ремінний портфель з річачами к-ра Дубового; 5) наплічник к-ра Дубового з літературою; 6) маленька синя валізка з жовтим обрамуванням (в ній: персональні документи); 7) дерев'яна скринька з золотими речачами, список який долучується. Всі валізки заляковані... Здав: Байда»²²³.

Часто повстанці використовували для зберігання документів і пропагандистських матеріалів нестандартні ємності та місця. З-поміж перших – «скляні пляшки»²²⁴, бутлі²²⁵, пляшки з-під шампанського²²⁶, протигазні коробки. Се-

²²¹ ІРН ВУ, 1552/5, к. 56 зв.

²²² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 324. Арк. 117.

²²³ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 183.

²²⁴ Б. авт. На Львівщині віднайдено ще один архів УПА / http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?na_lvivshhni_vidnaydeno_shhe_odin_arhiv_upa&objectId=1238492 (15.10.2011).

²²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 287.

²²⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 68240. Т. 1. Арк. 140.

ред других – купол церкви чи піддашся²²⁷, вулики²²⁸, копиці соломи²²⁹.

У скляній пляшці та залізному ящику зберігав 1944 року документи південної групи УПА–Північ заступник командира куреня «Крука» Леонтій Яскевич. Як свідчив на радянському допиті 25 січня 1945-го повстанець Григорій Мельник, під час відступу підрозділів південної групи цей ящик із документами було вивезено у невідомому напрямку. Щодо пляшки, то, коли розпочався відступ, у неї Яскевич поклав списки упівців і закопав її в Антонівському лісі (за 2 метри від сараю, в якому лежала білизна якогось підрозділу УПА)²³⁰.

Архів проводу ПСК на ПЗУЗ охоронці його керівника Федора Воробця («Остап» і «Явір») поклали у «великий бутель» і закопали в одному із лісистих місць у районі спаленої польської колонії біля с. Більчаки (нині – Березнівський р-н Рівненської обл.). Як сказав Федір Васильович на радянському допиті 23–28 лютого 1946 року, в архіві знаходилися «усі... звіти підпорядкованих мені провідників до жовтня місяця включно». Отже, ці документи охоронці заховали орієнтовно восени 1945-го. Також Воробець на допиті додав, що його «заступники» «Архип», «Далекий» і «Василь» теж мали власні архіви, проте про місця їхнього збереження не зміг нічого зазначити²³¹.

На «кумполі» церкви села Шипівці 14 березня 1948 р. працівники Товстенського райвідділу МДБ (Тернопільська обл.) виявили «ОУНівську літературу та документи». Певно, усе це лежало у згортку, бо, як зазначалося в радянському джерелі, на віднайденому була написана літера «С»²³².

У «жерстяну банку з-під молока» заховали архів «Трефа» – референта СБ окружного рівня – Михайло Корецький і Марія Турба. Закопали ємність навесні 1952 р. на городі жителя с. Твіржа (нині Мостиський р-н Львівської обл.). Як розповів Михайло Корецький на радянському допиті, до тієї банки, крім різних документів есбістського провадження («біографії бандитів ОУН, протоколи допитів, картотека осіб, убитих і запідозрених у зв'язку з органами МДБ»), також вклали звітність провідників ОУН, а ще особисті документи

²²⁷ Б. авт. Архіви у бідонах з-під молока. Сім знахідок останніх літ // Пам'ятки України. 2016. № 9. С. 36.

²²⁸ Лановеччина: події і люди у визвольній боротьбі ХХ ст. Книга пам'яті / Упоряд.: С.П. Лисак, О.В. Рудюк. – Тернопіль, 2010. С. 57.

²²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 249.

²³⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 30; Кокін С. А. Анований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – Вип. 1: Анований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 45.

²³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 287.

²³² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 35.

убитих радянських громадян²³³.

Треба також зазначити, що повстанці у своїх архівах робили спроби систематизації документів. Наприклад, у правих верхніх кутах багатьох документів, які були вилучені у командира ВО УПА «Сян» Мирослава Онишкевича внаслідок арешту польською владою навесні 1948 року, стоять штемпельні відбитки арабських цифр (не схожі на типові рукописні позначки працівників польських державних архівів). А на деяких документах є навіть штампи зі словом «Архів»²³⁴.

Оскільки активність УПА та збройного націоналістичного підпілля часто мала ознаки диверсійної діяльності, архіви не лише накопичувалися у певних місцях, але їх час від часу переміщували.

Наприклад, через п'ять місяців після загибелі Романа Шухевича, у липні 1950-го, за вказівкою члена Головного проводу ОУН(б) Романа Кравчука («Максима») провідник Львівського краю, член ГП Осип Дяків («Цвочок») у супроводі «Зенка», «Дмитра» та інших своїх бойовиків перевіз «архіви Шухевича»²³⁵ до Рогатинського р-ну на Івано-Франківщині. Можливо, доставив їх на важливу нараду членів Головного проводу, яка відбулася у червні – у першій половині липня 1950 р. між селами Дібринів і Стратин на Рогатинщині. На ній заслуховувалися питання зміни назви «ОУН» на іншу, призначили нового провідника, головного командира УПА, голову Генерального секретаріату Української головної визвольної ради²³⁶.

Зазнавали переміщень і архіви ГОСПу. Так, його охоронець Григорій Кочан, затриманий МДБ, розповів слідчому, як у травні 1948 р. референт пропаганди Головного проводу Петро Федун («Север») із двома бойовиками приїхав зі села Коростова Сколівського р-ну до лісу біля села Корчина (там перебували працівники ГОСП). Звідти забрав «частину збережених архівів», після чого вирушив до Івана Лаврова («Нечая»). Після цього Кочан не бачив Федуну до серпня 1948 року²³⁷.

1.2. Мережа повстанського зв'язку. Способи запакування та переміщення документів

В УПА створюють систему зв'язку вже у перші місяці існування (за версією

²³³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 68240. Т. 1. Арк. 138–139.

²³⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 22. Арк. 56.

²³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 799–800.

²³⁶ Там само. С. 75–76.

²³⁷ Там само. С. 773–774.

Максима Скорупського – у серпні 1943 р.²³⁸). Упродовж діяльності армії вона функціонуватиме паралельно з мережею підпільного зв'язку ОУН(б)²³⁹ (яка діяла й раніше, ще до формування армії²⁴⁰), маючи власні специфічні риси та особливості.

Особи, котрі в УПА забезпечували приймання, доставку, транспортування організаційних документів, називалися зв'язковими або кур'єрами. Документи доправляли лише у межах територій, які контролювалися повстанською армією. Попервах – заздалегідь обумовленими та чітко визначеними так званими лініями зв'язку.

Звичай кур'єри везли кореспонденцію верхи на конях від одного умовного пункту до іншого, «ланцюжком», і так – аж до місця призначення. Часом для цього у селян орендували вози²⁴¹.

Для перенесення невеликої кількості документів в УПА користувалися польовими торбами. Наприклад, 12 лютого 1945 р. члени загону 20-ї бригади ВВ НКВС під командуванням начштабу 233-го батальйону, старшого лейтенанта Хабібуліна, знищивши трьох українських повстанців, у тому числі командира УПА–Північ Дмитра Клячківського, на місці події знайшли «польову торбу»²⁴² з документами.

А у що українські військові вкладали письмові документи, листівки, підпільну періодику, коли треба було перевозити велику їх кількість? Третього грудня 1944 р. біля с. Ілавче (нині Терехівський р-н Тернопільської обл.) учасники радянської засади (вихідці з партизанського з'єднання Ковпака та місцеві енкавесівці) під час перестрілки з УПА захопили у повстанців дві підводи, де, як виявилось, лежали «тюки» з «листуванням», «листівками» та іншими «матеріалами». Тюки були підписані словами «Еней» та «Орел»²⁴³.

Лінії зв'язку, якими перевозили військову кореспонденцію, поділялися на центральні та звичайні. Перші сполучали головний штаб УПА із штабами великих підрозділів. ГВШ УПА на Волині (криптонім «Відділ Вільшини») наприкінці 1943 р. забезпечувала зв'язком кавалерійська група (зв'язкові-по-

²³⁸ Скорупський Максим. Туди, де бій за волю: Спогади. – Київ, 1992. С. 152.

²³⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 16. Арк. 51.

²⁴⁰ Там само. Арк. 51.

²⁴¹ Скорупський Максим. Туди, де бій за волю: Спогади. – Київ, 1992. С. 153.

²⁴² Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 157.

²⁴³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 495. Арк. 95.

сильні з двадцятьма кіньми) під командуванням «Чайки»²⁴⁴.

На початку функціонування військового зв'язку в УПА найпоширенішим його типом став лінійний естафетний (ще на нього казали «штафетний» – назва походить від слова «штафета», яке у 1940-х досить часто використовувалося у Західній Україні й означало «повідомлення», «передача»). Так, за станом на 19 серпня 1943 р. такий тип зв'язку використовував загін УПА «Котловина»²⁴⁵. «Естафетно», починаючи з грудня 1943-го, кур'єри мали доставляти звітні документи із підрозділів Південної групи УПА Петра Олійника («Енея») до її штабу²⁴⁶.

Вздовж ліній військового зв'язку, на певній відстані один від одного, створювали проміжні й розподільчі (поштові) «пункти». Так, зі спогадів і документів відомо, що на Волині [у 1944 р.] функціонували розподільчі пункти зв'язку «Лиман-1», «Лиман-2» і «Лиман-3». Зв'язкові, коли їм треба було доставити документи до штабу УПА–Північ, спершу рухалися до «Лиману-1», звідти шлях на «Лиман-2» обслуговували інші їхні колеги, й так – аж до кінцевого місця призначення. Свого часу радянські партизани дуже наполегливо шукали дорогу до пункту зв'язку «Лиман-2», коли шукали місце, де розташовується штаб УПА–Північ²⁴⁷.

У групі «Заграва» вже у серпні 1943-го мережа зв'язку функціонувала настільки добре, що навіть були спроби скористатися нею для приватного листування. Втім, цей задум «у зародку» ліквідував к-р групи Іван Литвинчук («Дубовий»), назвавши ідею «лишнім обтяженням зв'язків»²⁴⁸.

Подекуди в УПА намагалися «передавати» лініями зв'язку не лише кореспонденцію, але й різних осіб із військового середовища. Приміром, командир групи «Турів» 1 грудня 1943 р. наказав очільнику загону «Сосенку», що як тільки отримає пошту від зв'язківців, має відрядити з ними у зворотному напрямку (тобто до командування групи) командирів підлеглих сотень, а також політпрацівників підлеглих куренів і сотень «на перевишкіл»²⁴⁹.

За армійськими документами також можна простежити, як у її підрозділах формувалася та діяла «польова пошта». «Службовою адресою тепер не послу-

²⁴⁴ Ступницький Юрій. Спогади про пережите. – Київ–Торонто, 2000. С. 52, 55.

²⁴⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 553.

²⁴⁶ Там само. С. 332.

²⁴⁷ Ковальчук В. Зв'язок в ОУН(б) на Волині та Поліссі в останні роки Другої світової війни та післявоєнний період // Визвольний шлях. 2006. Квітень. С. 109.

²⁴⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 152.

²⁴⁹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 2.

говуємося, а лише полевою» («УПА. Відділ п/п 3042») – акцентував к-р загону УПА «ім. Богуна» ВО «Турів» 18 січня 1944 року²⁵⁰. Юрій Лопатинський (колишній член ГВШ УПА) згадував, що адреса польової пошти сотні куреня «Ударники» ВО «Сян», у якій служив Іван Дмитрик, позначалася як «У-94»²⁵¹.

На обгортках кореспонденцій також робилися позначки стосовно швидкості їхньої доставки (наприклад – «пильне», «дуже пильне»). Так, один із меуаристів УПА–Північ згадував, що командирові групи УПА «Турів» надійшов конверт із позначкою: «Рудий. Дуже пильне». Ознайомившись із текстом документа (який, певно, лежав усередині конверта), Юрій Стельмащук («Рудий») вирішив, що він стосується підлеглого «Вовчака». Отож, переадресував тому грипс, залишивши від себе маргіналію: «Вовчак. Пильне»²⁵².

За деякими ознаками, у Південній групі УПА–Північ діяла власна цензура. Так, навесні 1944-го військовий цензор штабу групи Павло Пантелеймонов відповідним чином «обробляв» кореспонденцію з куренів, яка надійшла на адресу к-ра групи Петра Олійника («Енея»)²⁵³.

«Поряд» із військовим зв'язком УПА в її запіллі (у округах, надрайонах, районах, підрайонах чи куцах, станицях) функціонувала велика мережа «організаційного» (тобто оунівського) зв'язку. Зв'язкові, як фігуранти цієї системи, зазвичай носили організаційні документи (найчастіше – грипси) на невелику відстань (наприклад, від однієї станиці до іншої), а далі передавали їх колегам. При цьому часто вони навіть не були знайомими із цими «сусідами».

Інколи представники УПА вчиняли спроби скористатися «не своїм» організаційним зв'язком, наприклад для швидшої мобілізації новобранців у армію (тобто, «в обхід» традиційного шляху, а саме – через мобілізаційні пункти). Втім, у групі «Заграва» це заборонив командир Іван Литвинчук ще у серпні 1943-го («не вільно по організаційних зв'язках відставляти людей до УПА, персонально неперевіраних. Таких людей передавати на мобілізаційні пункти»)²⁵⁴.

Для оунівського зв'язку зазвичай вибирали людей, «непомітних» для представників радянської чи німецької окупаційної адміністрації. На думку Афа-

²⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 100–101.

²⁵¹ Дмитрик Іван. У лісах Лемківщини. – Б. м., 1976. С. 5.

²⁵² Гордієнко Микола. З Волинських і Поліських рейдів (із дій УПА–Північ, 1943–44). – Торонто: Накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США. – Торонто, 1959. С. 125.

²⁵³ АУСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51. Спр. 33. Арк. 137.

²⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 153.

насія Ратинського («Клима»), котрий очолював зв'язок у Почаївсько-Бережеському районі [Кременецького] надрайону, пріоритет надавався оунівцям із низьким рівнем освіти («найменш грамотним») або взагалі неписьменним. Так, стверджував він, робилося для того, щоб навіть якщо зв'язковий зацікавиться змістом документа, який несе, то все одно не зможе його прочитати²⁵⁵.

Звісно, існував певний ризик, що котрийсь зв'язковий із тих, хто більш-менш грамотний, усе-таки «зазирне» у кореспонденцію, яку несе. Тому видавалися відповідні вказівки. «Забороняється зв'язківцям роздірати і читати грипси», – наказав 8 листопада 1943 р. «Гонта» своїм підлеглим²⁵⁶.

Працівники територіальних ланок організаційного зв'язку найчастіше переносили документи «на собі». Одні ховали грипси у підкладку пальта чи під рукав сорочки (тобто розміщували у одязі²⁵⁷), інші (жінки) вкладали у волосся на голові, до чобіт, на спід кошика тощо. Дехто носив записки у маленьких полотняних торбинках, гаманцях. Траплялося, їх прив'язували до ноги вище коліна²⁵⁸. Якщо таких документів було один чи кілька, то могли їх, у випадку будь-якої загрози, легко позбутися.

Документи, які носили зв'язкові, часто були скрученими у трубочку, загорнені у вигляді квадрата чи прямокутника.

Зверху (на документі у загорнутому вигляді) був вказаний «поштовий код» одержувача чи його псевдонім. Приміром, представник радянських Прикордонних військ свою доповідну записку до начальника УНКВС Дрогобицької обл. Сабурова від 9 лютого 1946 р. навіть проілюстрував відповідно – намалював грипс, складений у кілька разів, і вказав поштовий код адресата на ньому: «Самбор»²⁵⁹.

Траплялося й таке, коли скручені грипси «запечатувалися» сургучем. Відбитки сургуча, можливо, ставили за допомогою якоїсь спеціальної печатки. Так, «печатка з тризубом для грипсів» згадується начальником штабу внутрішніх військ НКВС Українського округу Брагіним 8 червня 1945 р. як один із предметів, виявлених бійцями 229-го окремого стрілецького батальйону в лісі біля с. Янова (нині – смт. Івано-Франкове Яворівського р-ну Львівської

²⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 5.

²⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75897. Т. 1. Арк. 290 зв.

²⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 411.

²⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 214; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 169. Арк. 63.

²⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 443. Т. 1. Арк. 31 зв.

обл.) у пораненого члена куцшового осередку СБ Шкрибайла («Максима»)²⁶⁰.

Для перенесення невеликої кількості документів у збройному підпіллі використовували польові торби та портфелі. Наприклад, у 1946 році чекісти опергрупи Шумського райвідділу УМВС Тернопільської обл. «відбили» польову торбу в боївки надрайонового провідника «Кармелюка»²⁶¹. Звітні документи із Заставнівського, Кіцманського, Садгірського р-нів Буковини дісталися бійцям гарнізону ВВ МВС на хут. Колонії (Юрківська сільрада Заставнівщини) у ніч на 3 квітня 1947-го. Вони випали з польової торби, яку виносив з місця бою провідник надрайону Іван Северин («Скригун»)²⁶². Крім торби, очільник підрайонної боївки Висоцького р-ну Афанасій Мерзун («Черемха») мав одночасно й «портфель» (із «цінними документами»). Зрештою, 1 квітня 1948 року останнім заволодів радянський винищувальний батальйон (подія трапилася біля с. Серники²⁶³).

Якщо треба було перенести велику кількість письмових документів і пропагандистських матеріалів, то їх спершу розділяли на пачки. Більші пачки називали «пакетами», менші – «півпакетами». Сукупність пакетів і півпакетів, які зв'язковий «транспортував» за один раз, називалася «поштою».

Зв'язкова Надія Якимович із документами на ім'я Дарини Яцчак на початку вересня 1945 р. везла зі Львова до криївки за 5 км від с. Корчин Сколівського р-ну (у ній сиділи члени проводу «обласного чи окружного значення») щонайменше три пакети за походженням із Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. На першому з них був вказаний адресат «Курган», на другому – «Зруб», на третьому – код «777». Другий із пакетів супроводжувала записка: «Друже Зруб! Пересилаю 32 різних звіти. Юр. 27.VII-45 р.»²⁶⁴.

Видову палітру документів, вилучених у Якимович, енкадєбісти описали так: «Окрім політичних звітів, у пошті є багато некрологів, присвячених командирам УПА, котрі загинули, зокрема «Ясенку», «Макару» («Мітлі») й іншим, котрих убито під час бойових зіткнень із підрозділами Червоної армії. Є і список полеглих керівників оунівського підпілля, в тому числі чотирьох членів крайового проводу, серед яких «Клим Савур», багато протоколів допи-

²⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 55 зв.

²⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 534.

²⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 511.

²⁶³ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного проводу ОУН(б) (1947–1950 рр.) / Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 158.

²⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Пор. 192. Спр. 90. Арк. 195 зв.

тів у СБ агентів НКДБ–НКВС із зізнаннями»²⁶⁵.

Один із чільних повстанських діячів Василь Кук у вересні 1945 р. розділяв кореспонденцію, з якою мав справу, на «пошту» і «письма». Першим терміном називав різноманітні пропагандистські матеріали, другим – власне організаційні документи. «На майбутнє пошту і письма до мене перешивайте наскрізь ниткою і пакуйте»²⁶⁶, – просив свого колегу Ярослава Дударя («Архипа») 18 вересня 1945-го.

До пакетів і півпакетів, як правило, вкладалася супровідна записка чи список із переліком документів. Приміром, у списку, який «Роман» передав Миколі Козаку, налічується 25 назв, у тому числі: звіт з терену «Романа», організаційний звіт, суспільно-політичний огляд і вісті з терену Холмщини, описи невідомих боїв (маневреної групи Миколи Козака на західному березі р. Стир?) від 23 і 28 лютого 1945 р., «листа впавших», протоколи допитів Василя Качан, Параски Самсонюк, Миколи Галабурди, Миколи Гандзюка, Олександра Спичака, священника Гнатюка, «матеріяли» про «Христю» і «Середу», (пропагандистський лист?) до начальника Любешівського РВ НКДБ, (пропагандистські оповідання?) «Нутро Кліма Савура», «Як загинув Мітла», «Смерть Зависної», «Героїзм Матері»²⁶⁷.

У системі підпільного зв'язку вже від початку 1944 року започатковуються серйозні зміни. Їх зумовив прихід періоду «від евакуації німецької адміністрації до запровадження совітської адміністрації», коли, за інструкцією Проводу, необхідно було «обмежити зв'язки по лініях і пунктах до мінімуму», а самі лінії та пункти, що залишалися, змінити²⁶⁸.

Отож, підпілля почало поступово переходити на інші типи зв'язку. Наприклад, у листопаді 1944-го організаційний референт Львівського обласного проводу ОУН(б) дав вказівку підлеглим у округах замінити лінійний естафетний зв'язок (коли кореспонденція переноситься від станиці до станиці) на передачу та прийом документів із використанням системи спеціальних пунктів («спорудити через кожні 25-30 км»)²⁶⁹. Трохи згодом, у лютому 1945-го, іншою інструкцією вимагалось задіяти у зв'язку «мертві» пункти (тобто тайники) –

²⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Пор. 192. Спр. 90. Арк. 195 зв.–196.

²⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 231.

²⁶⁷ Там само. С. 398.

²⁶⁸ ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1 / Ред. С. Кульчицький; упоряд.: О. Веселова та ін. – Київ, 2009. С. 94, 97.

²⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 173.

«приготовити мертві зв'язкові точки для зв'язку»²⁷⁰.

Як правило, такі «мертві» тайники (бляшанка, ящик тощо) були невеликих розмірів, їх закопували у землю. Документи зв'язківці клали до тайників і забирали звідти у визначений для кожного час (зазвичай нічний). При цьому місця сховищ, а також час прибуття/відходу від них зв'язківців постійно змінювалися. Траплялося, працівник зв'язку, котрий забирав кореспонденцію з тайника, залишав розписку для того, хто її туди приніс. Найвищі повстанські фігури, як-от Василь Кук чи Роман Шухевич, «мертвим» зв'язком користувалися уже влітку 1945 р.²⁷¹

Саме таку систему нагадує опис функціонування зв'язку збройного націоналістичного підпілля на теренах нинішньої Волинської обл. наприкінці 1944 року, представлений начальником Прикордонних військ НКВС Білоруського прикордонного округу. Згідно з його доповідною запискою, там його формували ланки – «мертві» точки. Типова точка мала наступний вигляд: у лісі стоїть землянка чи шалаш, а за 50 чи більше метрів – поштова скринька, «для чого переважно використовуються бляшанки»²⁷². Для прикладу, між селами Майдан (Костопільський р-н Рівненської обл.) і Стара Гута (Старовижівський р-н Волинської обл.) розміщувалося 19 подібних точок зв'язку.

Такими «ланцюжками» зв'язкові як носили кореспонденцію, так і проводили на певні відстані потрібних людей. Якщо говорити про специфіку доставки кореспонденції, то «письмове розпорядження чи донесення відповідного керівника організації ОУН» скеровувалося зі спеціальним зв'язковим, котрий знав лише те, де знаходиться поштова скринька початкової точки зв'язку. До тамтешньої скриньки вкидав доручені відправником документи, потім переглядав у ній інші папери, які туди раніше принесли інші зв'язкові, відбирав усе потрібне для свого командира, після чого доставляв їх йому. З цієї, початкової, точки зв'язку кореспонденцію ніс до сусідньої точки вже інший зв'язковий. Дана особа координат ніяких інших «мертвих» пунктів зв'язку не знала. Отож, захоплення якоїсь однієї чи двох точок на зв'язковій лінії не порушувало функціонування решти точок «ланцюжка»²⁷³.

²⁷⁰ ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / За ред. Боряк Г.В. та ін.; упоряд.: Веселова О.М. та ін. – Київ, 2015. С. 249.

²⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 9. Спр. 185. Арк. 138; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 153, 595.

²⁷² Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. Том V: 1944 / Пирожков В.П. (гл. ред.), Ямпольский В.П. и др. (состав.). Москва, 1990. С. 1101.

²⁷³ Там же. С. 1102–1103.

До низки «мертвих» пунктів члени збройного націоналістичного підпілля не доставляли кореспонденцію і не забирали її звідти. Просто використовувалися їхні координати, щоб зустрітися чи обговорити поточні справи. Назви цих пунктів кодувалися: в перші роки після радянсько-німецької війни – числами, наприкінці 1940-х і далі – умовними словами. Так, 21 вересня 1946 р. Микола Козак пропонував «Ненаситній» прибути до нього на пункт «ч. 7». Восени 1949-го члени Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ зустрілися на «мертвому» пункті (Коритницький ліс Волинської обл.), що звався «Пчола». 28 грудня провідник ПЗК Іван Литвинчук називав пункт зв'язку до командира УПА Романа Шухевича «Дністром». А 6 листопада 1950-го зв'язкові «посередники» між Іваном Литвинчуком та провідником Луцького «терену» Олександром Савирою скористалися двома пунктами зв'язку – «Шинкар» і «Пітьма»²⁷⁴.

Користування «мертвими» пунктами у будівлях передбачало наявність «резервних» дат зустрічі (на випадок, коли організувати першу щось завадить). Як писав «Богун» (його документи знайшлися у Підбузькому р-ні Дрогобицької обл.) у вересні 1946 р. до «Зова», ті, хто планував у таких місцях побачитися, мали обирати про запас щонайменше три ймовірні дати кожної зустрічі²⁷⁵.

Адреси «мертвих» пунктів зв'язку для особистих зустрічей час від часу міняли. Одну з таких, для зустрічей із провідником Берестейської округи, провідник ПЗК Іван Литвинчук замінив у січні 1949-го – «з причин провокації»²⁷⁶.

Подекуди, в екстрених випадках, діяв виключно «зв'язок особистих зустрічей». Принаймні, таке рішення ухвалив провідник округи на Буковині Василь Савчак навесні 1945-го, після хвили репресивних дій «більшовиків», «сексотів» та «істребітелів, бувших т. зв. повстанців», а разом – пошесті тифу. Вирішивши відновити у «своїй» місцевості організаційну мережу, Савчак заборонив «всякі писемні форми порозуміння». Наказав натомість запровадити роботу, засновану «на системі стріч»²⁷⁷. Та, певно, ця заборона діяла не для всіх. Адже працівники УНКВС Чернівецької обл. 7 лютого 1946 р. між с. Грушів Коломийського р-ну Івано-Франківщини і с. Спас Коломийського р-ну, в

²⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 430, 522, 610, 757.

²⁷⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 540.

²⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 533.

²⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 160.

«мертвому» пункті зв'язку, виявили звіти, завірені ним²⁷⁸.

Крім традиційних «мертвих», на Дубенщині наприкінці 1948 р. «вигадали» й «запасові» точки зв'язку. Микола Козак вирішив їх задіяти після того, як 28 листопада чекісти напали на криївку в с. Нагорянах Дубенського р-ну, внаслідок чого загинув політичний референт Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ Ігор Мельничук²⁷⁹. Запасних зв'язківців, як резерв, у 1951 році мав намір залучити до роботи Анатолій Маєвський, бо звичайні працівники зв'язку (від «зверхника») чомусь вчасно не прибули²⁸⁰.

Щоб не затримувалися та не зникали документи, була започаткована практика передавання кореспонденції адресатам не напряму, а через «посередницькі» адреси. Так, навесні 1950 року Василь Кук повідомляв Василя Галасу, що «одержав від Вас пошту 1/50, 2/50, 3/50 в цілості разом із поштою на інші адреси. До Вас надіслав пошту 1/50, 2/50 і 3/50 через 940 і тому вона до Вас так довго йде»²⁸¹.

На початку 1950-х підпільникам на Волині необхідно було знати не лише місце, де знаходиться певний «мертвий» пункт, але і його «умовні знаки» та «клички». Так, домовляючись зі соратником «Борисом» про новий пункт обміну листами у серпні 1951-го – впродовж 1952 року, провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський («Євтух») сформулював такі координати місця: «пункт там буде біля першого дерева від дверей. Там з північної сторони буде закопане пуделечко на глибині 6-8 см. Хто перший прибуде, то має залишити грипс в пуделечку, а біля дерева покласти гілляку. А тоді можна подавати кличку: 2 р. «гав»; 3 р. цмокнуть...»²⁸².

Для референта СБ Рівненського краю Богдана Кузьми крайовий провідник залишав грипси на «мертвих» пунктах «Олена» (Цуманський р-н) і «Роман» (Олександрійський р-н). Місця розташування обох описав із найдетальнішими подробицями: «З Цуманя на Клевань іде головний шлях через ліс. Він перетинає залізницю Рівне–Ківерці. На переїзді є будка. Місце стрічі: їдучи з Цуманя в напрямку Клеваня тим шляхом і не доходячи переїзда 100 метрів (200 кроків) подавати кличку: «гаття сива, гаття, гаття»; 3 р. «гав»; контр: «сук – сонце». Назва цього місця «Олена»... В Олександрійському районі: з Рівного в напрямку Сарнів іде залізниця. Від Рівного, у віддалі 11 км, є перший пів-

²⁷⁸ Там само. С. 146.

²⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 458.

²⁸⁰ Там само. С. 586.

²⁸¹ Там само. С. 271.

²⁸² Там само. С. 587.

станок Решуцьк (зазначаю, що півстанок Решуцьк, бо є ще і село Решуцьк). За півстанком (їдучи з Рівного) у віддалі 1 км є семафор. Місце стрічі: напроти семафора з лівої сторони (їдучи від півстанка Решуцьк) у ліску. Напроти семафора на скраю ліска подавати кличку – 3 р. гавкнуть; 3 р. кашлянуть; Крим – Кров. Назва цього пункту «Роман»²⁸³.

Із приводу тих документів, які зникли, в збройному націоналістичному підпіллі призначалися внутрішні розслідування. Одне з таких, із приводу зникнення пакета з чотирма грипсами у березні 1950-го (призначався для доставки на пункт зв'язку Василя Кука – «МТС»), ініціював Валерій Бондарчук на вимогу свого зверхника Івана Литвинчука. Розслідування показало, що частково винний у цьому «Олекса», який у березні підпорядковувався «Аркадієві». Отже, «Олекса», одержавши пошту від «Конона», призначену для доставки на «МТС», загорнув усе, в тому числі пакунок із тими чотирма грипсами, в палатку і закопав її на терені «дядька». Потім із цього сховища дістав палатку й передав її для кур'єрів. Вони доставили її на «МТС», але вже без чотирьох грипсів, бо ті зникли²⁸⁴. Але відчутного позитивного ефекту наведені вище практики не принесли.

Яких змін зазнавали способи запаковування кореспонденції у зв'язку з постійним посиленням конспірації у післявоєнному підпіллі?

Пересічною «одиницею» транспортування залишалася «пошта». Пронумеровані «пошти» (з вказаним на обгортці номером відправлення і двома останніми цифрами поточного року, наприклад: «пошта 5/50») доставляли з одного місця до іншого нерегулярно, бо ключові фігури у підпіллі продукували не більше десятка-двох «пошт» на рік кожна. Приміром, пошту № 11/47 від «5184» Василь Кук одержав навесні 1948-го. Того ж року Кук розділив своє чергове поштове відправлення на «почту № 7» і «дальший тяг почти № 7»²⁸⁵.

Якщо порівнювати середину 1940-х років і кінець, то кількість відправлених «пошт» поступово зменшувалася. Так, у 1950-му провідник Рівненського краю ОУН(б) Анатолій Маєвський надсилав «пошти» до соратника Богдана Кузьми п'ять разів. Кожну – під спеціальним порядковим номером. Підготував і «пошту 6/50», але до липня 1951-го її надіслати не спромігся²⁸⁶.

Як правило, кожна «пошта» складалася з менших пакетів і півпакетів. Наприклад, зв'язковий на Волині «Рибалка» носив і пакети, і півпакети, і записки. Приміром, восени 1948-го цей чоловік доставив «Ігореві»: пакет «П», пакет «66», півпакет «П», записку «П», записку «Михайла», записку «3344»,

²⁸³ Там само. С. 587–588.

²⁸⁴ Там само. С. 359–360.

²⁸⁵ Там само. С. 251.

²⁸⁶ Там само. С. 580.

записку «Сака». А от від зв'язкового Миколи Салати («Мефодя») отримав для подальшого транспортування переважно «номерні» пакети «66», «1648», «П» (два), а також іще щось, запаковане в білий папір²⁸⁷. А після того, як 6 листопада 1951 р. учасники чекістсько-військової операції знищили шістьох оунівців на горіщі однієї з будівель хутора Підболото у Великодедеркальському р-ні (нині Шумський р-н Тернопільської обл.), то знайшли там 26 пакетів «оунівської пошти»²⁸⁸.

Способи запаковування «пошт» залежали від того, наскільки важливі документи містилися у середині. Якщо там лежали «більш серйозні матеріали» (запис провідника Буковинської округи ОУН(б) «Сталя» у 1950 р.), то такі пакети з ними чи навіть кожну із записок належало «прошивати», «засургучовувати й опечатувати», «обшивати полотном», «номерувати за різними адресами», а відтак «пересилати специфікацією»²⁸⁹.

Часом разом із «поштами» пересилали навіть зброю. «Надаю оунівську пошту, яку отримав від «Мішки» – пакети на адреси «111», «Б-42», «606» і пістолет для «Ш-55», обшитий матерією», – звітував навесні 1951 р. завербований оунівець²⁹⁰.

Звісно, що мережею зв'язку післявоєнного збройного підпілля надсилали й друковану літературу. За свідченням мешканця с. Пліхів на Бережанщині Григорія Муциківського, у кожному з пакетів, які йому передали 1950 р. за вказівкою оунівця «Липи», лежало по одній книзі. Пакети були з білого фабричного полотна та обшиті такого ж кольору нитками²⁹¹.

Документи у післявоєнному збройному підпіллі обгортали найрізноманітнішими матеріалами, як-от полотном чи перкалем різних якості та кольору, старими газетами, чистим папером. Траплялося, за «оправу» правили саморобні конверти²⁹². А у криївці на подвір'ї жительки села Старий Скалат (Підволочиський р-н Тернопільської обл.) 5 жовтня 1949 р. війська МДБ виявили 4 тисячі бофонів на загальну «суму» 250 тис. карб, які були загорнуті у плащ-намет²⁹³.

²⁸⁷ Там само. С. 785–786.

²⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 363. Арк. 131; Там само. Спр. 377. Арк. 3–4.

²⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 274.

²⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 38.

²⁹¹ Там само. Спр. 341. Арк. 147, 150.

²⁹² Гордієнко Микола. З Волинських і Поліських рейдів (із дій УПА–Північ, 1943–44). – Торонто: Накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США. – Торонто, 1959. С. 125.

²⁹³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 151.

Як і грипси в УПА, у збройному підпіллі пакети та півпакети запечатували сургучем. Наприклад, «Їжак» у листопаді 1948-го мав передати «провідникові»: один пакет «П», обшитий білим полотном, один пакет «66», загорнутий у газету і запечатаний сургучем, два грипси «Сірея» (один – прошитий ниткою, другий – запечатаний сургучем), два грипси «П» (один – у полотні, другий – у папері й запечатаний сургучем), грипси «Михайла» (кожен – у папері й запечатаний сургучем). За місяць «Їжаку» надіслали передачу для «провідника» повторно: один пакет «66» (у грубому полотні, не запечатаний сургучем), один пакет «1648» (обшитий якісним білим полотном), один півпакет «П» і грипс «П» (обидва – у білому полотні, не запечатані сургучем), один грипс «66» (у білому папері, не запечатаний сургучем і перев'язаний ниткою)²⁹⁴.

Траплялися й інші норми упакування документів. Так, у провідника Рівненського надрайону Володимира Троцюка радянські чинники виявили «міні-пакет» із документом, що надрукований на машинці, скручений як грипс і прошитий нитками. Зверху на цьому «міні-пакеті» зазначена адреса провідника ОУН(б) на Волині та Поліссі Василя Галаси – «Сорт»²⁹⁵. У схожому пакеті, що належав іншому діячу підпілля Володимирові Троцюку, лежав лист «Я-о» до Ніла Хасевича («Сета») – запечатаний сургучем, прошитий ниткою²⁹⁶.

У Карпатському краї ОУН(б) пакети з документами не тільки прошивали ниткою, обшивали полотном і запечатували сургучем, але й заштамповували. Також зверху на пакетах ставився певний номер (залежно від адреси). Пакети пересилалися специфікацією²⁹⁷.

Своєрідним історичним джерелом є й обгортки, які спеціально робили для того, аби загорнути у них грипси. На таке йшли частини аркушів у лінію або клітинку із зошитів. Низка обгорток (на їхніх краях залишилися сліди від сургучу) збереглася у конверті, підшитому до однієї з архівних справ. На одній обгортці написано: «Сокіл. Турів. Алярм». На другій – «Соловію. Грішне. Алярм. Алярм. Алярм». На третій – «Дубенко. Копичинці. Дуже-скоро». Як виглядає, всі три послання мали транспортуватися мережею зв'язку з прискоренням. Втім, не зовсім зрозуміло, чи для такого достатньо було написати на обгортці яке-небудь слово (або кілька слів) відповідного змісту. А, може, у збройному підпіллі ОУН(б) існувала система чітко визначених слів, якими «оповіщували» на обгортці про міру швидкості? Написи на всіх згаданих об-

²⁹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 772.

²⁹⁵ Там само. С. 213.

²⁹⁶ Там само. С. 791.

²⁹⁷ Там само. С. 252.

гортках зроблені синім хімічним олівцем²⁹⁸.

За порушення герметичності упакування документів зв'язкових карали. Приміром, шеф зв'язку одного з районів на Кременеччині розповідав на радянському допиті, що таких осіб (а також тих, хто цупив чи губив грипси) знищувала СБ²⁹⁹. До речі, траплялися й випадки, коли нечесний зв'язковий майстерно розпаковував грипс, далі ознайомлювався з його змістом, а затим не менш майстерно цей документ запаковував. Тож відправники документів особливої важливості оформлювали і запаковували їх так, щоб будь-які сліди несанкціонованого стороннього втручання було помітно. Приміром, вони старалися писати грипси на дуже тонкому цигарковому папері, загортати його так, щоб текст документа «дивився» усередину, прошивали з боків нитками, ці місця прошивання заливали сургучем або смолою, а ще на верхньому чистому боці ставили номер і зазначали псевдонім адресата чи криптонім його «поштової» адреси у підпіллі³⁰⁰.

Пакекти та півпакекти з документами або упереміж з іншими матеріалами члени підпілля («піші» чи на конях) транспортували переважно у польових торбах. Такі мали, наприклад, зв'язкові «Галя» та «Бас» у липні 1946 року в Рівненському р-ні³⁰¹. Коли у ніч на 24 серпня 1948-го опергрупа Великоборківського райвідділу МДБ убила біля с. Чернелів-Руський шефа канцелярії Тернопільського окружного проводу «Титаря» і кур'єра «Соловейка», то виявила в них дві польові торби з документами, загорнутими у прапор СРСР³⁰². Польова торба «з чорної шкіри», з якою ходив оунівець «Дуб» на Бережанщині у 1950 році, фігурує у протоколі його допиту працівником відділу 2-Н УМДБ у Тернопільській обл. від 19 листопада³⁰³. Для порівняння, соратник «Дуба», котрого звали «Липою», носив «чорну кірзову» польову торбу³⁰⁴.

Інше джерело, з Лановецького р-ну Тернопільської обл. за жовтень 1951-го повідомляє про тамтешній «білий, з селянського полотна, мішечок, у якому [...] польова торба з націоналістичною літературою і листівками»³⁰⁵. У Віри

²⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 9062. Арк. 19 (конв.). Внутр. арк. 1, 2, 4.

²⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 5 зв.

³⁰⁰ Там само. Арк. 6.

³⁰¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 705.

³⁰² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 299–300.

³⁰³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 341. Арк. 81–82.

³⁰⁴ Там само. Арк. 82.

³⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 352. Арк. 38–39.

Сінкевич («Марусі») – машиністки провідника р-ну «Яструба», яку чекісти вбили 19 вересня 1952 р. у лісі біля с. Залісці (нині – Кременецький р-н), було виявлено дві торби – одну шкіряну, іншу кирзову³⁰⁶. По одній «шкіряній» торбі фігурує у витязі з акта працівників МВС у м. Проскурові (нині Хмельницький) від 13 липня 1953 р. (речі, виявлені у затриманих Василя Галаси та «Чумака»)³⁰⁷.

Також зафіксовані факти перенесення кореспонденції у «речових сумках» (особи, котрі доставляли пошту для Буковинського окружного проводу ОУН(б), травень 1949 р., Вижницький р-н)³⁰⁸. За станом на 1950 рік у Карпатському краї документи носили в спеціальних наплічниках у клітинку³⁰⁹.

Зрештою, в підпіллі ОУН(б) могло подекуди функціонувати й таке органічне доповнення звичайного, тобто «наземного», зв'язку як радіозв'язок. Адже як німецькі чинники, так і радянські (приміром – партизанські з'єднання) його активно використовували. Приміром, у радянському партизанському з'єднанні Сабурова діяло три лінії даного зв'язку з УШПР. Для контактів із ним з'єднання Грабчака використовувало на лінію більше, ніж сабурівці, а ще три лінії зв'язку функціонувало всередині з'єднання. У з'єднанні Малікова діяло 5 «зовнішніх» і 6 «внутрішніх» ліній відповідно, Федорова–Дружиніна – 6 і 5, Бегми – 5 і 4, Ковпака – 5 і 7³¹⁰.

Описана вище еволюція мережі зв'язку УПА та збройного націоналістичного підпілля була реакцією на зовнішні виклики, в першу чергу – на дії радянських карально-репресивних чинників. Мається на увазі комплекс заходів щодо втручання у документообіг, ліквідації зв'язкових ліній, вербування та фізичної ліквідації зв'язківців тощо.

По-перше, важливим (хоча і опосередкованим) свідченням того, наскільки дошкульно шкодили системі повстанського зв'язку радянські органи держбезпеки, є падіння швидкості доставки кореспонденції у «надрах» УПА та збройного націоналістичного підпілля.

Так, якщо восени 1943 р. наказ ч. 13 в. о. командира групи «Турів» «Клима»

³⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 38297. Арк. 77 зв.

³⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 70. Арк. 70, 72.

³⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943-1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 532.

³⁰⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 235.

³¹⁰ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1443. Арк. 8.

надійшов до загону «ім. Івана Богуна» всього за два дні³¹¹, то об'ємні пакунки, які провідник ОУН(б) на Волині та Поліссі Микола Козак на початку 1946-го надіслав своєму «провідникові» [Миколі Арсеничу?] («пошта ч. 1/46»), той не одержав навіть до кінця року! Відтак, адресат через незрозумілі причини не побачив таких важливих документів, як-от звіту СБ на 18 сторінках та протоколів допитів³¹².

Для порівняння, подібні процеси у надрах Армії Крайової почалися в другій половині 1944 року. Дійшло до того, що кур'єрського зв'язку між Люблінською округою АК та головним командуванням армії не було впродовж десяти місяців – з липня 1944-го до травня 1945 р.³¹³

У 1947-му документи низці адресатів надходили з 5-, 6-місячним запізненням. Наприклад, кореспонденцію від Миколи Козака, датовану 4 січня, адресат Микола Якимчук-Колтонюк одержав у Теремнівському р-ні аж 8 травня, причому не повністю, а тільки один грипс без обіцяної літератури³¹⁴. Ще довше йшов лист Степана Янишевського до Миколи Козака («Смока») і «Миколи» – з 29 жовтня 1946 року до квітня 1947-го³¹⁵. Певно, рух документації настільки суттєво сповільнювався внаслідок пошкодження ворогами зв'язкових ліній.

Як наслідок, у другій половині 1940-х років вкрай сповільнилися темпи поширення у повстанських надрах відомостей про найважливіші організаційні події. Приміром, щодо загибелі командира УПА–Північ Дмитра Клячківського 12 лютого 1945 р. його близький соратник Микола Козак отримав відомості більш ніж через три тижні, перебуваючи неподалік волинського містечка Торчина³¹⁶. Референт СБ на ПЗУЗ Микола Козак дізнався про оточення 11-12 грудня 1945-го багатьох членів проводу ПЗУЗ у криївці в с. Романові Луцького р-ну аж у квітні наступного³¹⁷.

³¹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 493–494.

³¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 433.

³¹³ Łuczak A. Relacje międzyorganizacyjne polskiej konspiracji antykomunistycznej // Relacje międzyorganizacyjne polskiej konspiracji antykomunistycznej w Europie środkowo-wschodniej w latach 1944–1956 / pod red. Sławomira Poleszaka. – Warszawa–Lublin, 2008. S. 177. (Konferencje IPN; т. 35).

³¹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 708, 714.

³¹⁵ Там само. С. 440.

³¹⁶ Там само. С. 396.

³¹⁷ Там само. С. 418–419.

По-друге, про активізацію радянських репресивно-каральних органів свідчать значні кадрові втрати з-поміж працівників зв'язку (у другій половині 1940-х вони набули лавиноподібного характеру).

Так, у січні 1945 р. радянські чинники ліквідували шефів зв'язку в семи тодішніх районах Рівненської області – Рафалівському, Костопільському, Людвипольському, Клеванському, Мізоцькому, Межирицькому, Здолбунівському³¹⁸. П'ятого березня 1945 р. зрадницькі послуги діячам НКВС почав надавати екс-шеф зв'язку Волинського обласного проводу ОУН(б) Йосип Кравчук («Комар») ³¹⁹.

28 липня 1945-го у с. Сошище Шумського р-ну Тернопільщини повстанський зв'язковий «Дунай» показав чекістам криївку шефа зв'язку УПА–Південь «Максима» («Сухий»). Внаслідок сутички, що сталася, той загинув. А наступного дня «Дунай» видав радянцям «мертвий» пункт зв'язку³²⁰.

Третього грудня 1947 р. секретар Тернопільського обкому КП(б)У Компанець констатував, що у регіоні «зв'язок між низовими ланками ОУНівського підпілля, надрайонними, окружними проводами і крайовим проводом зруйнований»³²¹.

Ще більше задокументованих свідчень про боротьбу радянських органів держбезпеки з мережею повстанського зв'язку в Україні припадає на кінець 1940-х – першу половину 1950-х рр.

Наприклад, лише на Тернопільщині упродовж січня – вересня 1949 р. були ліквідовані такі зв'язківці: «Ураган» (зв'язковий «Кайдаша» – керівника СБ Тернопільського окружного проводу ОУН(б)), «Прут» (зв'язковий Копичинецького надрайонного проводу), «Довбуш» і «Зон» (пунктові зв'язку «Бурлана» – провідника Крайового проводу «Поділля»), «Рух» (керівник пункту зв'язку між цим проводом і Чортківським окружним проводом), «Вітайло» (пунктовий зв'язку Бучацького надрайонного проводу)³²².

Дев'ятого вересня 1949 р. у Рогатинському р-ні Івано-Франківщини пра-

³¹⁸ Ковальчук В. Зв'язок в ОУН(б) на Волині та Поліссі в останні роки Другої світової війни та післявоєнний період // Визвольний шлях. 2006. Квітень. С. 109.

³¹⁹ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 162.

³²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 153, 233–234.

³²¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 485.

³²² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 15–17.

цівники МДБ вилучили у зв'язківця Петра Тихоліса оригінал листа Василя Кука («Ле») до Романа Шухевича («171») (серпень 1949 р.). У жовтні провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський нарікав колезі «Віктору» на погану якість зв'язку до нього, Василя Кука і Богдана Кузьми: «Все, що вислали через «-Ор-», впало». 24 серпня 1950-го працівники МДБ захопили «мертвий» пункт зв'язку «Блок» у с. Гірка Полонка Луцького р-ну. Машиністки «Катя» і «Ганка», що його обслуговували, загинули. «Мертвий» пункт зв'язку «Поле» видав органам радянської держбезпеки Дмитро Римарчук (чи Романчук). Внаслідок наступного нападу чекістів загинула дружина провідника ПЗК Івана Литвинчука – «Катерина»³²³.

Коли навесні 1952-го член Головного проводу ОУН(б) Василь Галаса намагався за допомогою працівників, підпорядкованих провіднику Кременецького надрайону «Прокопу», встановити зв'язок з оунівцями, які діяли у східних областях, це йому не вдалося, оскільки на згаданих зв'язкових «вийшли» не справжні підпільники, а легендований МВС провід ОУН під шифром «Закат». Також було «підставлено» легендовану кур'єрську групу «крайового проводу ОУН», аби нейтралізувати провід Копичинецького надрайону. Для дискредитації мережі зв'язку було задіяно й легендований «провід» під шифром «Південь»³²⁴.

За даними адмінвідділу ЦК КП(б)У, в квітні 1952-го УМДБ у Тернопільській області «тримало в руках» лінію зв'язку до Крайового проводу «Поділля», а відтак існувала можливість узятися за його ліквідацію³²⁵.

У червні 1952 р. працівники МВС УРСР шкодили людям, які забезпечували зв'язок між Василем Куком і проводом Карпатського краю: «Всі матеріали (суспільно-політичні огляди, огляди ситуації, інформації) з краю «Карпати», що Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради, [які] одержав цього року, від провокативної групи. Про це потрібно не писати, бо гра [пр]одовжується далі і важко сказати, коли скінчиться»³²⁶, – писав Кук. Влітку 1953-го ті саме чинники втручалися в роботу кур'єрської лінії між Василем Куком і провідником Карпатського краю Василем Охримовичем. Так, заступник начальника відділу 4-го управління МВС УРСР, майор Клименко

³²³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 190, 270, 573, 620, 670.

³²⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 416. Арк. 13.

³²⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. – Київ–Торонто, 2001. С. 467.

³²⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 300.

писав, що 10 липня працівники згаданої кур'єрської лінії, «Данило» і «Дубок», передали листа від Кука своїм колегам «Гаю», «Гаврилу» і «Михайлові» – «нашим спецагентам»³²⁷. Звісно що останні навряд чи доставили листа за адресою, Охримовичу.

23 липня біля с. Травотолоки працівники МВС УРСР знищили чоловіка, що забезпечував контакти між Василем Куком та Василем Галасою – Василя Порплицю («Байду»)³²⁸. Наступного літа (1954 р.) Кука продовжував турбувати стан зв'язку з Галасою: «Нормальний зв'язок до Вас перерваний. Загинули зв'язкові. [...] Боюся я там заходити навіть до банку [схованка з грошима?]. Може бути заміновано»³²⁹, – читаємо в його листі.

По-третє, радянські спецслужби навчилися підробляти і пакувати повстанські документи, а відтак, використовувати це для знищення мережі зв'язку. Для цього згодився багаторічний досвід нападів на пункти зв'язку, місця, у яких перебували зв'язкові, та вилучення звідти різних повстанських документів.

Приміром, 29 липня 1947 р. у с. Борохів Ківерцівського р-ну працівники УМДБ Волинської обл. знайшли в криївці шефа зв'язку ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Якимчука-Колтонюка («Данила») зшиток із копіями його листів до провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака, провідника ПЗК Івана Литвинчука, В. Корольчук («Рити») та вхідною кореспонденцією до нього від «Луки» й «Деркача». А ще «Данило» власноруч переписав у цей зошит листи до Литвинчука від 30 липня 1946 р., 4 липня 1947 р., лист до Козака від 28 липня 1946 р., 29 липня 1947 р., лист до «Рити» від 20 липня 1946 р.³³⁰ Також у зшитку містяться скопійовані листи, що надійшли на адресу «Данила» від Миколи Козака (30 листопада 1946 р., 4 січня 1947 р.) і «Деркача» (10 червня 1947 р.)³³¹. До речі, перед цим нападом чекістів «Данило» не зміг тричі в 1947 році відправити свою кореспонденцію з одного й того ж «мертвого» пункту³³². Також у липні 1947 р. працівники УМДБ Рівненської обл. під час арешту оунівки в лісі біля с. Собівки Гошанського р-ну вилучили оригінал листа «далеківця» Святослава Титкова до Степана Янишевського («Далекого»)³³³.

В червні 1949-го в Золочівському р-ні Львівщини агресори відібрали в

³²⁷ Там само. С. 313.

³²⁸ Там само. С. 135.

³²⁹ Там само. С. 314.

³³⁰ Там само. С. 421, 706, 714, 721.

³³¹ Там само. С. 382, 432, 439.

³³² Там само. С. 714–715, 721.

³³³ Там само. С. 657.

зв'язкового «Мирона» лист провідника ОУН(б) Василя Галаси до Головного проводу ОУН³³⁴. 21 листопада в Горохівському р-ні Волинської обл. члени чекістсько-військової групи відділу 2-Н УМДБ Волинської обл. виявили на «мертвому» пункті зв'язку оригінал рукописного листа провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галаси («Я.») до Івана Литвинчука («8228»)³³⁵.

У ліквідованого зв'язкового Федота Кухарука («Романа») працівники Демидівського райвідділу МДБ (Рівненщина) знайшли оригінал листа провідника Луцького «терену» Олександра Савири («Оксента») до підлеглих «Віктора», «Буйка» та «Дуная» (січень 1951 р.)³³⁶.

Оунівці «Гриць» і «Карпенко», котрі співпрацювали з МДБ, перехопивши на зустрічах із пунктовим зв'язку ОУН «Дніпром» і провідником Чортківської округи «Кригою» у березні 1951 р. велику кількість оунівської кореспонденції, зважили і виміряли площу пакетів, до яких вона була вкладена. Як виявилось, кожен такий пакет важить близько кілограма, завдовжки 20 см, а ширина і товщина його складають 15 см відповідно³³⁷.

14 червня 1952 р. у Березнівському р-ні Рівненщини працівники МДБ виявили на пункті зв'язку, після ліквідації члена Рівненського крайового проводу «Максима Ата» («Степана»), такі документи: оригінали листів провідника Рівненського краю Анатолія Маєвського («Карпа») до есбіста Богдана Кузьми («АВТ») (жовтень, листопад 1950 р., липень 1951 р.); оригінал листа від провідника Рівненського краю Анатолія Маєвського до есбіста Богдана Кузьми (листопад 1950 р.); оригінал листа від провідника Рівненського краю Анатолія Маєвського до есбіста Богдана Кузьми («Євтуха») (липень 1951 р.); оригінал листа від пунктового зв'язку Миколи Салати («Кавки») до Богдана Кузьми («Гара») (вересень 1952 р.)³³⁸.

Маючи таку велику «базу» захоплених документів, на початку 1950-х чекісти навчилися майстерно фальсифікувати документи українських повстанців. Так, 1953 року, коли МДБ підробляло грипси Охримовича до Кука, воно знало та використовувало заведені у підпіллі методики пакування «важливих» грипсів. Наприклад, лист, датований «2/53», який був завдовжки 28 см і завширшки 10,5 см, зберігся скрученим у «трубочку» в 32 рази. Окрім цього, він був запакований у папірець-обгортку (з того саме виду паперу) довжиною 16 см і

³³⁴ Там само. С. 175.

³³⁵ Там само. С. 188.

³³⁶ Там само. С. 610.

³³⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 52.

³³⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 576–577, 589, 643.

шириною 6,1 см, складений ушестеро. Цю «документальну конструкцію» ще й прошили нитками (окремо – з двох боків грипса та двох боків обгортки)³³⁹.

Дещо інакше того ж року запакували грипс «Данила» до «Вітра» (останній працював радянським спецагентом). Це послання довжиною 20,5 см і шириною 8,4 см було виконане синім олівцем на шматку аркуша із зошита чи блокнота у лінійку. Папірець не був обгорнутий, а просто скручений у «гармошечку» продовгуватої форми (висота: 1,5 см, ширина: 8,4 см) і засургучований³⁴⁰.

По-четверте, радянські спецслужби навчилися «підкидати» у пакети з документами, які «ходили» мережею повстанського зв'язку, вибухівку. Наприклад, оунівець «Мирон», у листі до провідника краю «Поділля» «Уласа», писав 30 червня 1951-го: «Інформую, що за адресою «ОЛ-7» (провідника Тернопільської округи «Олеся») у травні в пакеті передали вибухівку. Коли пакет розкрили – пролунав вибух. Є жертви [...] Гадаю, таке міг зробити агент-внутрішник або більшовики (коли натрапили на сховище пакетів і замінували якийсь із них самі)»³⁴¹.

І справді, в одному з чотирьох пакетів, які у травні 1951 р. оунівці «Гриць» і «Карпенко» (були радянськими агентами) передали для кур'єрів «Мишка» і «Міська», щоб ті доставили провіднику Тернопільської округи «Олеся», знаходився «сюрприз» – тобто, якщо говорити «мовою» МДБ, вибухівка³⁴².

Інший радянський «сюрприз» у псеодооунівському пакеті (зробленому стараннями працівників МДБ УРСР) вибухнув влітку 1951-го. Це сталося тоді, коли референт СБ Тернопільської округи «Шлях» із бойовиками «Богун» та «Грицем» узялися розбирати пошту від «Мирона» (хотіли забрати з пакета, адресованого для провідника Тернопільської округи «Олеся», частину листівок). Втім, через вибух «сюрпризу» «Шлях» загинув на місці, а «Богун» і «Гриць» померли від смертельних поранень³⁴³.

Для порівняння, «паперова здобич» опергрупи Гусятинського райвідділу МДБ, яку вона виявила біля села Крогулець у листопаді 1950 року, після перестрілки із оунівцями Йосипом Фляжем, Ярославом Лицарем і Володимиром Воленюком, виглядала таким чином: «На шляху відступу бандити залишили полотноний мішок, на якому є знак Б. В. № 217. У мішку знаходились 2 засургучованих пакети, 1000 аркушів копіювального паперу зі знаком на пакетах «8,8»³⁴⁴.

³³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2246. Арк. 108 конв.

³⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2246. Арк. 168 конв.

³⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 232.

³⁴² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 354. Арк. 287.

³⁴³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 362. Арк. 289–291.

³⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 83.

Щодо закордонних емісарів, які виконували функції зв'язкових між ОУН(б) в Україні та Закордонними Частинами ОУН, то регіональні підрозділи управління 2-Н МДБ УРСР системно «вишукують» їх з 9 вересня 1948-го за вказівкою заступника начальника управління 2-Н, підполковника Леоніда Пастельняка³⁴⁵. Затримували і тих, хто рухався у зворотному напрямку. Наприклад, зв'язковий ГВШ УПА Микола Мельничин («Кірам»), прагнучи дістатися Європи й встановити там контакти із закордонним центром ОУН, 12 грудня 1950-го загинув біля Болехова на Івано-Франківщині³⁴⁶.

Свою специфіку мало перенесення документів УПА та збройного підпілля ОУН(б) з теренів України за їхні межі, передусім до американської окупаційної зони у Німеччині.

Насамперед за межі України (влітку – восени 1947 р., завдяки відходу на Захід низки підрозділів ТВ «Лемко» ВО УПА «Сян», а також активістів суміжної І-ї округи Закерзонського краю ОУН) потрапила документація ВО «Сян». Щось із «перенесеного» опинилося у німецькому Мюнхені, в архіві ЗЧ ОУН³⁴⁷. Інші документи потрапили до архіву ЗП УГВР у Нью-Йорку³⁴⁸.

Стосовно документів ТВ «Бастіон» ВО УПА «Сян», то їх, як і чимало загальних для ВО розпорядчих джерел командування округи, «закерзонським» українським повстанцям на загал доставити на Захід не вдалося. Причина – у межах ТВ «Бастіон» (і «суміжної» II округи «Батурин» Закерзонського краю ОУН) від 1945 р. частково переховували архів ВО «Сян». 1946-го його посортували й заховали у Томашів-Любельському повіті Підкарпатського воєводства. Втім, у квітні 1948 р. цим архівом заволоділи функціонери МДБ ПНР та долучили до слідчої справи, заведеної на заарештованого командира ВО «Сян» Мирослава Онишкевича³⁴⁹. Відтак, розпорядча документація воєнної округи, а також продукція діловодства ТВ «Бастіон» і II округи значною мірою опинилися у варшавському Архіві Міністерства внутрішніх справ та адміністрації (MSWiA) Республіки Польща. Поважну частину документації звідти

³⁴⁵ Іщук О. Кур'єрський зв'язок між закордонними частинами ОУН та підпіллям ОУН і УПА в 1944-1953 роках // Воєнна історія. 2010. № 1. С. 56.

³⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 800.

³⁴⁷ Літопис УПА. Т. 34: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: політичні звіти / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 7.

³⁴⁸ Літопис УПА. Т. 13: Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга перша: денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто, 1986. С. VI–VIII.

³⁴⁹ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 11–12.

(копії) у 1990-х – на початку 2000-х польський Інститут національної пам'яті передав Галузовому державному архіву Служби безпеки України. Там ці дже-рела акумульовано у фонді № 62.

Попри заходи зі збереження системи зв'язку, до яких упродовж другої по-ловини 1940-х – на початку 1950-х вдавалися у збройному націоналістичному підпіллі ОУН(б), за станом на 1951–1953 рр. вона здебільшого вже була зруй-нована.

Навіть система «хат-ланцюжків», упроваджена в Карпатському краї (одно-му з останніх «острівців» на теренах УРСР, де протрималася мережа ОУН(б), восени 1950-го уже рік як не діяла³⁵⁰. У Карпатах після відправи 12 липня 1952 р. на горі Межинидеї підпільні зв'язки були повністю ліквідовані. Відтоді кон-такти між підпільниками відбувалися лише за посередництва довірених осіб з-поміж цивільного населення³⁵¹. За межами Карпат за станом на 15 січня 1954 р. спеціальних працівників повстанського зв'язку взагалі не було, а нечис-ленні підпільники переносили записки поодиночі, залишаючи їх у так званих лісових поштових ящиках³⁵². Тож на середину 1950-х мережа зв'язку зброй-ного націоналістичного підпілля на території УРСР, за винятком кількох її незначних рудиментів, зникла.

1.3. Хід виявлення повстанської документації

Захоплення ворожих трофеїв, у тому числі їхньої організаційної докумен-тації, – практика, типова для кожної зі сторін протистояння в будь-якій війні. Оскільки УПА в останні роки радянсько-німецької війни, а українське наці-оналістичне підпілля впродовж кількох літ після неї звело найбільше боїв і сутичок не з польськими чи німецькими, а з радянськими чинниками, важ-ливо прослідкувати, насамперед, де, коли і як останні накопичували свої до-кументальні трофеї, що згодом опинилися у архівосховищах різних країн. Це дозволить порівняти місця, звідки документи вилучалися, з місцями їхнього первісного походження. Відтак, стане зрозумілим, де перспективно розшуку-

³⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Централь-но-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 252.

³⁵¹ Зеленчук М. З її святим іменням / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 76.

³⁵² Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 302.

вати документи надалі. А ще на підставі архівних джерел реально прослідкувати, які конкретно з радянських формувань вилучали документальні трофеї, коли цей процес сягав максимуму.

Упродовж багаторічної евристики у ЦДАВО, ЦДАГО, ДАРО, ГДА СБУ та низці інших архівів вдалося виявити у десятках документів, що там зберігаються, численні прямі та опосередковані ознаки про їхнє первісне опрацювання (щойно після вилучення) саме радянськими партизанськими з'єднаннями та загонами. «Видають» авторів-представників останніх формувань, які були підзвітні УШПР, не стільки документи радянського походження (вони – радше виняток, аніж загальнопоширене явище у фондах із документацією ОУН і УПА), як рукописні позначки на полях чи зворотах повстанських документів. При цьому, як виглядає, помітки ставилися (найчастіше – дата та підпис) лише на верхніх аркушах стопок чи пачок захоплених історичних джерел³⁵³.

Найчастіше на документах УПА та запілля, які знаходяться у згаданих вище архівах, зауважуємо резолюції представників радянських партизанських з'єднань О. Федорова (приклад: «Прислано из Соединения Федорова 2.2.44 [підпис нерозб.]») і М. Наумова («Захвачено т/о Червонный Соединения Наумова 24.01.44 года»). За низкою ознак, у тому числі судячи з відомостей маргіналій представників партизанського з'єднання Петра Вершигори, воно в січні 1944-го заволодило комплексом документів загону «ім. Богуна» групи «Турів»³⁵⁴.

Втім, є й маргіналії представників менших загонів, як-от загону ім. Хрущова (складова Рівненського партизанського з'єднання № 2 «За Родину», у липні 1943 р. біля сіл Бережниця та Грані на Рівненщині у боях із «націоналістами» захопило «штабні документи»³⁵⁵), «Київського» партизанського загону, загону «ім. Хрущова»³⁵⁶. Деякі з позначок на полях документів засвідчують про те, що партизани переадресовували їх у УШПР чи до підпорядкованих йому обласних штабів. Наприклад, на одній із численних копій розпорядчого документа ГК УПА від 15 серпня 1943 р. є одразу три написи. На лівому полі чорним чорнилом поперек зазначено: «Получено с Соед. Ровенской обл. т. Бегма». Зверху,

³⁵³ Ковальчук В. Виявлення організаційних документів ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ в 1943 – на початку 1945 рр. // Український історичний збірник. 2003. Вип. 6. С. 357.

³⁵⁴ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 12; Ковальчук В. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943-1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 15.

³⁵⁵ ЦДАГО. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 141.

³⁵⁶ Ковальчук В. Виявлення організаційних документів ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ в 1943 – на початку 1945 рр. // Український історичний збірник. 2003. Вип. 6. С. 357–361.

в кутку зліва, написано: «Инф. отдел». А знизу, теж зліва: «В папку націоналіст[...] В. Д[...]»³⁵⁷.

Нам не вдалося віднайти повстанські документи з маргіналіями радянських партизанів, що датовані раніше, ніж травень 1943 року. Так, у травні загін «ім. Хрущова» знайшов «відозву» націоналістів, а ще – лист провідника Людвипільського р-ну (Рівненщина)³⁵⁸.

Чимало документів ОУН і УПА захоплювали відділи СМЕРШ (підрозділу контррозвідки НКО СРСР), які діяли у ЧА. Так, 17 травня 1944 р. «смершівці» 13-ї армії Першого Українського фронту в с. Малеве Демидівського р-ну на Рівненщині заволоділи документами штабу командира південної групи УПА–Північ Петра Олійника («Енея»). З них повстанський ватажок намагався дізнатися, хто з військових групи має походження із Тернопільщини³⁵⁹. Для порівняння, в іншій архівній справі зберігається документ із переліком учасників його групи, котрі походили з теренів, які нині входять до Волинської області³⁶⁰.

Як повстанські документи, захоплені «смершівцями» на місцях, «рухалися нагору», які їхні види цікавили начальство контррозвідки насамперед, добре видно з переписки між начальником відділу СМЕРШ 27-ї механізованої дивізії 52-ї армії ЧА, майором Шукліним, начальником відділу СМЕРШ 73-го стрілецького корпусу 52-ї армії ЧА, підполковником Москвичевим і начальником відділу СМЕРШ 52-ї армії Агеєнковим на початку 1946-го.

Так, Шуклін 16 лютого 1946 р. переказав із української російською й надіслав Москвичеву й Агеєнкову копію звіту референта пропаганди Стрийського куща № 4 «Орленка» про діяльність від початку січня до 10 лютого. Документ «смершівці» виявили в одного з членів націоналістичного підпілля у лісі, на захід від с. Монастирець, 12 лютого³⁶¹. Певно, це джерело, як другорядне, не вельми зацікавило «смершівський» відділ армії.

Тоді, коли інформаційний потенціал наданих ворожих документів у керівних структурах СМЕРШ розцінювали як занижкий, їх зазвичай повертали назад. Приміром, 14 лютого Агеєнков чергову «порцію» таких джерел відправив адресанту, додавши від себе: «Вам повертаються документи, вилучені у вбитого бандита Стаха Петренка. Надалі аналогічних документів нам не над-

³⁵⁷ ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 44.

³⁵⁸ Ковальчук В. Виявлення організаційних документів ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ в 1943 – на початку 1945 рр. // Український історичний збірник. 2003. Вип. 6. С. 360.

³⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 92–93.

³⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 147.

³⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 3. Арк. 113.

силати, тому що вони більше потрібні Вам для оперативного використання в боротьбі з бандгрупами «УПА» й «ОУН»-івським підпіллям. Нам надсилайте лише копії директивних вказівок ОУН-івського підпілля, наказів і розпоряджень»³⁶².

Втім, ще один підлеглий Агеєнкова, а саме в. о. начальника відділу СМЕРШ 27-ї механізованої дивізії Перевезенцев, 16 березня 1946 р. знову надіслав йому другорядні документи націоналістів (вилучені з криївки у с. Монастирець, належали члену підпілля на Стрийщині «Сомку»). Так вчинив тому, що серед вилученого у Монастирці фігурувала «копія директиви Станіславського обласного управління НКВС про порядок заведення справ оперативного обліку на контрреволюційні елементи»³⁶³. Втім, Агеєнков знову відреагував традиційно, бо його насамперед цікавили розпорядчі документи керівних структур українського підпілля.

Також Агеєнкова цікавили процесуально-слідчі документи СБ ОУН. «Надішліть у відділ «Смерш» Армії копії протоколів допиту заарештованих Вами членів УПА Вибрановського Миколи Івановича і Ярусевича Тимофія Васильовича»³⁶⁴, – наказував він 6 березня 1946-го начальнику 27-ї механізованої дивізії 52-ї армії.

Документи ОУН і УПА також виявляли, вилучали та захоплювали бійці ВВ НКВС, Прикордонних військ, працівники обласних управлінь і районних відділів НКВС і НКДБ (МВС, МДБ), їхні польські колеги – співробітники МДБ.

Так, 4 лютого 1944-го опергрупа НКДБ «За Родину» на чолі з майором Віктором Храпком, яка діяла у співпраці з радянським партизанським з'єднанням Сабурова, захопила портфель з документами СБ Цуманського р-ну. В цій сумці виявилися інструкції щодо агентурно-слідчої роботи та інші розпорядчі документи, списки агентури, їхні «підписки» про співпрацю³⁶⁵.

Спільні заходи НКДБ і НКВС навесні 1944-го призвели до значного знедрелення групи УПА «Заграва».

Наприклад, 2 квітня, під час військово-чекістської операції у с. Юзефин Державенського р-ну на Рівненщині, у копиці соломи на подвір'ї місцевого жителя Юзефа Загоровського Костопільська опергрупа НКВС–НКДБ знайшла різноманітні документи головного командування УПА і командира групи УПА «Заграва» Івана Литвинчука («Дубового»). Захоплене в Юзефині представники радянської влади приписали шефові політичного штабу згаданої групи

³⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 441. Т. 3. Арк. 124.

³⁶³ Там само. Арк. 146.

³⁶⁴ Там само. Арк. 125.

³⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 28461. Т. 1. Арк. 56 зв.

«Зимному»³⁶⁶. Вже за 12 днів по тому працівники Олицького райвідділу НКВС спільно з підрозділом ВВ НКВС у Глибочицькому лісі Олицького р-ну (нині – Волинська обл.) заволоділи документами командування групи «Заграва» та листуванням підрозділу Юрія Коваля («Рубашенка») з окружним провідником «Мироном». Під час сутички, яка при цьому сталася, «Мирон» (був одягнений у форму «гвардії старшого сержанта ЧА»)³⁶⁷ загинув.

А 20 квітня розвідувальна група ВВ НКВС знищила у с. Бронному Костопільського р-ну (за іншою версією – в лісі біля сіл Берестовець і Жильжа) 21 повстанця. Серед них виявився к-р загону «ім. Остапа» групи «Заграва» Ярослав Ждан («Острій») зі змістовними повстанськими документами³⁶⁸. Вивчивши їх, чекісти з'ясували, що «Острій» прямував у р-н Князь-Села (нині с. Князівка Березнівського р-ну), щоб там очолити сотню УПА³⁶⁹.

Згодом радянська влада заволоділа документами низки інших відділів, які походили з групи «Заграва». Приміром, за станом на вересень 1945 р. до УНКВС у Рівненській обл. потрапили «документи і списки учасників» підрозділів «Гамалії» і «Стального» (наприкінці 1943 р. – у 1944 р. ними командували Анатолій Монь, котрий очолював «Прилуцький» загін, а далі – підрозділ ЗГ УПА 44, та Никон Семенюк, котрий спершу командував загonom «ім. Богуна» групи «Заграва», а затим з'єднанням «Петлюра» («Дорош») групи «Тютюнник», загonom «Дорош» ЗГ УПА 44).

Як виглядає, існував взаємозв'язок між захопленням документів повстанських підрозділів та наступними операціями з їхнього «знекровлення». Приміром, начальник відділу з боротьби із бандитизмом УНКВС у Рівненській обл. Гаврилов планував використати «Гамалію» та «Стального» у агентурно-оперативних комбінаціях з ліквідації групи УПА Івана Литвинчука («Дубового»)³⁷⁰.

«Прислан Владимирецким РО НКВД, Ровенской обл. Сопроводительной № 411 от 10-6-44 г. Принадлежит куренному «Чернота» – бандит. 23/IX.44 г. Ки[...]», – такий напис синім чорнилом зберігся на звороті аркуша зі шкільного зошита у лінійку. Це звіт «Порожнього» з інформацією про слова ройового «Дивая», сказані на хут. Борівка 20 березня 1944 р. стрільцям: «То буде в У.П.А

³⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 249.

³⁶⁷ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51/32. Т. 2. Арк. 225; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 419.

³⁶⁸ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51/32. Т. 2. Арк. 218–219; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 73–74.

³⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 130–131.

³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 119.

не дистепліна, а терор»³⁷¹.

Значною кількістю наказів, списків особового складу сотень УПА заволоділа 21-ша бригада ВВ НКВС 7 листопада 1944-го. Там були й унікальні документи малознаних нині підрозділів: список відділу УПА «Донбас» (56 козаків, к-р «Ванька»), список відділу УПА «Київ» (73 козака, к-р «Морозенко»), список сотні УПА «Бистрого» (107 козаків). А ще у розпорядженні бригади опинилися накази к-ра «Трясила» (як-от наказ від 31 жовтня 1944 р. про призначення командного складу підрозділу «Київ»: к-р «Морозенко», його заступник і політкерівник «Бурий», к-р 1-го відділу «Богдан», командир 1-го підвідділу 1-го відділу «Хмалюк», к-р 2-го підвідділу 1-го відділу «Яструб», к-р 3-го підвідділу 1-го відділу «Нечай», к-р 2-го відділу «Дем'ян», к-р 1-го підвідділу 2-го відділу «Міша», к-р 2-го підвідділу 2-го відділу «Бурлак», к-р 3-го підвідділу 2-го відділу «Марко», к-р 3-го відділу «Лиман», його заступник «Лисиця», бунчужний «Волока», к-р розвідки «Бора»³⁷²).

П'ять мішків цінних документів (серед яких копії звітів і ділових листів) та пропагандистських матеріалів радянські чинники знайшли 13 грудня 1945-го під час операції з ліквідації повстанського ватажка Миколи Козака («Чупринка») у Теремнівському р-ні Волинської обл.³⁷³ Цей захід для виконавців (агентурна група «Твердого» чи рота 277-го стрілецького полку ВВ НКВС з представниками УНКВС у Волинській області, а саме заступником начальника Олексієм Гриценком і заступником начальника відділу боротьби з бандитизмом Резніком³⁷⁴) закінчився не зовсім успішно, бо Миколу Козака не виявили (він зимував у іншому місці, в одній криївці з Василем Куком³⁷⁵).

Поважним масивом документів штабу групи УПА «Буг» 14 грудня 1944 р. заволоділа маневрова група 2-го загону Прикордонних військ НКВС за підтримки мінометників і батальйону 42-го полку. На місці штабу (територія Радохівського р-ну Львівської обл.) силовики виявили «2 ящики, 1 портфель і 7 польових торб із документами УПА, що складають оперативний інтерес». Про успішний для ворога результат цієї каральної операції говорить те, що нарком НКВС УРСР Рясний порекомендував до захоплення начальника 5-го відділу управлін-

³⁷¹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 52.

³⁷² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 98.

³⁷³ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079 (додаток). Т. 54. Арк. 394; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 118.

³⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 118.

³⁷⁵ Там само. С. 553.

ня Прикордонних військ Українського фронту, підполковника Тер-Григоряна, а також в. о. начальника 2-го загону ПВ полковника Сметаніна³⁷⁶.

Особливістю практик радянського НКДБ (а згодом – МДБ) було заволодіння документами УПА та підпілля агентурним шляхом. Приміром, у такий спосіб енкадебісти з Демидівки роздобули ділового листа «Степана» до «Богдана» від 8 грудня 1945 р. Через тиждень документ уже цитував начальник Демидівського райвідділу НКДБ, капітан Трифонов у спецповідомленні для начальника УНКДБ у Рівненській обл., полковника Федора Цветухіна³⁷⁷.

А 18 вересня 1947 р. у Томашівському повіті Люблінського воеводства співробітники польського МГБ захопили представницьке коло «закерзонських» документів ОУН і УПА. Виявили їх у криївці неподалік сховища, в якому знаходився провідник Закерзонського краю ОУН(б) Ярослав Старух («Стяг») із кількома соратниками. Серед іншого, в масиві джерел були списки членів ОУН і УПА, котрі у 1945–1947 рр. перейшли із території Закерзоння у СРСР. Одне з найповажніших місць займали біографії різних повстанців. Були й документи інших різновидів – звіти (як-от «про дії УПА–Захід у тилах в мирний час» у жовтні 1945 – червні 1946 рр., «про період переходу Червоної Армії» в липні–листопаді 1945 р.), «господарський реєстр ОУН–УПА на території СРСР», «посвідчення» членів підпілля. А ще було ідентифіковано низку документів, власноруч написаних референтом СБ Закерзонського краю Петром Федорівим («Дальничем») – «квитанції, рахунки, касові книги й інші записки».

11 серпня 1950 р. директор III департаменту МГБ Польщі Юзеф Чапліцький висловив готовність передати керівництву СРСР документи з архіву «Стяга», які стосувалися українських повстанців, котрі перейшли на радянську територію. Також відомо, що 16 серпня 1950-го документи звітти отримав капітан Ястшембський, щоб передати керівникам СРСР³⁷⁸.

Того саме 1947 року, у вересні, до польського МГБ потрапили деякі докумен-

³⁷⁶ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 135–136.

³⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 790.

³⁷⁸ Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 1 / Ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ, 2017. С. 572, 574, 670; Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 2 / Ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ, 2017. С. 736, 744, 1378, 1380, 1382.

ти сотні «Месники-1» куреня «Месники» ТВ-27 «Бастіон» ВО «Сян» (к-р Іван Шиманський-«Шум»)³⁷⁹. (Пошук архіву цієї сотні тривав у Ряшівському воєводстві упродовж 26–27 липня 1948 р. Зрештою, його виявили у Синявських лісах³⁸⁰). Загалом впродовж 1947-го представники польської влади знайшли на території Польщі 28 «архівів ОУН»³⁸¹.

У травні 1948 р. працівники управління МГБ в Люблінському воєводстві знайшли у с. Диниськах Томашів-Любельського повіту, на підвір'ї священника Колянківського, «архів», який належав к-ру групи УПА «Сян» Мирославу Онишкевичу. Виявлене посортували за присутності начальника І-го відділу ІІІ-го департаменту МГБ майора Врублевського, референтів Януша Мазурека, Вацлава Льокайчика та Ігнаци Мазура таким чином: «1) звіти відділів УПА – 417 аркушів; 2) вісті з терену – 222; 3) пропаганда та література – 704; 4) кореспонденція – 160; 5) протоколи – 29; 6) інструкції та накази – 90; 7) опис боїв відділів УПА – 48; 8) зашифровані документи – 72; 9) інші документи – 55; 10) зошити з навчально-пропагандистськими документами – 27; 11) список убитих чл[енів] ОУН–УПА; 12) метричні церковні книги; 13) посвідчення особи та метрична виписка про Володимира Кузьо, нар. 12.XII.1925 р.; 14) маленьке фото Мирослава Онишкевича («Ореста») та різні напівзотлілі речі, що належать «Орестові» й є непридатними для використання»³⁸².

Спробуємо об'єднати розрізнені свідчення джерел про захоплення радянськими органами державної безпеки (НКВС, МДБ) упродовж другої половини 1944-го – першої половини 1950-х рр. документів УПА та збройного підпілля за умовними групами.

По-перше, активно виявлялися та вилучалися документи, які регулювали та координували діяльність війська та підпільних структур, де були зафіксовані рішення з різних важливих організаційних питань. Так, у бою з сотнею УПА «Давуна» у ніч із 6 на 7 листопада 1944-го у Дубровицькому р-ні на Рівненщині чекісти захопили наказ головного командира УПА про підготовчі заходи до радянської окупації як «перехідної фази» до національної революції³⁸³. Інший

³⁷⁹ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 1... С. 568.

³⁸⁰ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 2... С. 1230.

³⁸¹ Там само. С. 978.

³⁸² Там само. С. 1204.

³⁸³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 42–43; РГВА. Ф. 38692. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 45.

розпорядчий документ («накази та інструкції до організації в терені в 1949 році» – стислий виклад напрямків зі збору інформації, насамперед у середовищах «східняків») функціонери Голобського райвідділу МДБ (Волинська обл.) вилучили в оунівця «Зірки» 7 жовтня 1949 р.³⁸⁴

По-друге, вівся пошук документів, якими забезпечувалося навчання у війську та підпіллі. Як приклад, наведемо «Конспект матеріалів для проведення загальних мітингів проти виборчої кампанії». Цей зшиток (певно, йдеться про матеріали щодо методики агітації людей перед виборами до Верховної Ради СРСР) потрапив у НКВС 10 грудня 1945 р. із с. Нова Скварява Жовківського р-ну на Львівщині. «Конспект» складався з кількох розділів, один із яких – «Чому ми саботуємо вибори». Там конкретизувалося, що «Кожний наш «добровільний» голос – це крок уперед до колгоспного ярма, це причина нестатків і нужди. Голосуючи, ми прирікаємо сім'ю на голодну смерть, викопуємо собі живу труну повільного й болючого вмирання. [...] Ми не підемо голосувати. Нехай живуть вільні вибори в Українській самостійній вільній країні»³⁸⁵.

Вагома частина згадувань, що виявлені нами у радянських документах, стосується повстанських письмових джерел, складених у зв'язку із здійсненням різних процесуальних актів, як-от слідство у підпіллі, протоколювання результатів ворожої діяльності тощо. Така група документів добре представлена 1945 роком. Приміром, у ніч з 25 на 26 травня поблизу хут. Вишнівці Войнилівського р-ну Станіславщини опергрупа обласного УНКВС знайшла «документи, що характеризують працю СБ по Калушу, Войникову і Букасевцям», у тому числі «протоколи допитів захоплених СБ громадян»³⁸⁶.

Одного разу на Рівненщині документи есбістів потрапили до рук працівників НКВС із різницею в один день – 10 і 11 липня. У перший день папери ідентифікували в криївці, яка знаходилася у с. Харалут Корецького р-ну і де перебували комендант СБ Межирицького р-ну А. Кундуш («Назар»), його заступник і районний слідчий П. Павлюк («Чернець»)³⁸⁷. Затим у розпорядженні опергрупи Дубенського райвідділу НКВС опинилися «документи СБ», коли було арештовано коменданта СБ Дубенського р-ну А. Павчука («Максим», «Мамай»)³⁸⁸.

³⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 186–187.

³⁸⁵ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 203.

³⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 71.

³⁸⁷ Там само. Арк. 213.

³⁸⁸ Там само. Арк. 234.

Як згадував колишній працівник МДБ Георгій Санніков, у 1955 р. оунівець «Лопух» (псевдонім Івана Довбенка, зв'язкового провідника Анатолія Маєвського) прийшов із повинною і «видав органам державної безпеки частину архівів підпілля, що зберігалися у спеціальних схронах (укриттях) у лісі». Серед того, що там лежало, Санніков назвав звіт «Смока» про «Дерманську трагедію», протокол допиту членом ОУН «Ігорем» працівника НКВД Івана Прилипка³⁸⁹.

У розпорядженні МДБ опинилися й сотні кореспонденцій членів збройного націоналістичного підпілля, які не можна назвати приватним епістолярієм через велику кількість організаційних питань, що там зачіпалися.

Наприклад, у ніч на 8 лютого 1949 р. в с. Пітушків Млинівського р-ну Рівненської обл. чекісти заволоділи обширним листуванням таких ключових осіб волинського підпілля як Микола Козак, Іван Литвинчук («795», «12611»), Анатолій Маєвський («940»), Василь Сементух («55»), Микола Андрощук («Вороний»), Петро Мосейчук («Зуб»), «Їжак». Цей епістолярій датується березнем 1948 – січнем 1949 рр. Заразом була захоплена друкарня «ім. Кліма Савура», звідки вилучено до 90 тис. сторінок різноманітних документів і матеріалів³⁹⁰.

Але епістолярна спадщина Миколи Козака виявилася настільки значною, що 16 липня 1949 р. розвідчо-пошукова група УМДБ Волинської обл. натрапила ще на якусь її частину (цього разу – на березі р. Путилівки біля с. Личани Ківерцівського р-ну Волинської обл.). У знайденій кореспонденції нарахували щонайменше півтора десятка назв, в основному – ділові листи Козака й кількох його підлеглих за листопад 1948 – січень 1949 рр. Серед провідних адресатів – Василь Галаса («1648»), Ніл Хасевич («Зот») ³⁹¹.

Упродовж операцій із пошуку листів члена Головного проводу Василя Кука їх знайшли, зокрема, у таких місцях: 2 грудня 1946 р. – біля хутора села Голубне Березнівського р-ну Рівненщини³⁹², 11–15 вересня 1947 р. – у криївці, що в лісі біля хут. Дерев'янки Золочівського р-ну Львівщини³⁹³, 21 грудня 1951 р. – неподалік с. Вишнів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.³⁹⁴ Емдебісти також заволоділи епістоляріями інших чільних діячів згаданого провідного

³⁸⁹ Санніков Георгій. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. – Москва, 2002. С. 215–216, 229.

³⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 113, 265, 449–450, 462, 474, 523, 534, 542, 556, 599, 773.

³⁹¹ Там само. С. 166–168, 172, 203, 456, 461, 463, 467, 472, 556, 563, 602, 637, 641.

³⁹² Там само. С. 240.

³⁹³ Там само. С. 250.

³⁹⁴ Там само. С. 297–298.

осередку, як-от Петра Федуна (8 січня 1949 р., хут. Рівненський шлях між селами Цурків і Уїздці Здолбунівського р-ну Рівненщини)³⁹⁵, Василя Галаси (4 листопада 1949 р., Волинська обл.; 24 листопада чи 3 грудня, лісовий масив між селами Велика Совпа Березнівського району та Мала Совпа Корецького р-ну Рівненщини; 21 лютого 1952 р. на хут. Жуківщина біля с. Радухівка Рівненського р-ну)³⁹⁶. Майже через п'ять років після написання ділового листа провідника Подільського краю Василя Бея («Євшана») до члена підпілля Г. Левчука («Жвана»), 12 вересня 1950 р., працівники УМДБ Тернопільської обл. захопили його у лісі біля с. Русилів Бучацького р-ну Тернопільщини³⁹⁷.

За даними працівників відділу 2-Н УМДБ у Рівненській обл. (молодший лейтенант Устинов, лейтенант Голотін та інші), 18 січня 1951 р. на хут. Синяки біля с. Золочівка Демидівського р-ну Рівненщини співробітники УМДБ під час ліквідації провідника ПЗК Івана Литвинчука серед його речей знайшли такі ділові листи: від Ніла Хасевича («8510») (лютий 1950 р.), від Василя Кука («Л.») до Василя Галаси («155») [весна 1950 р.], вересень 1950 р.), від Василя Кука («Ле») до Івана Литвинчука («795») [весна 1950 р.], від Василя Сементуха («5226») до Івана Литвинчука («2142») (червень 1950 р.), від Івана Троцюка («4860») до Івана Литвинчука («4020») (червень 1950 р.), від Валеріана Поліщука («1920») до Івана Литвинчука («2122») (липень 1950 р.), від Василя Кука («Л.») до Івана Литвинчука («795») [не раніше жовтня 1950 р.], від Івана Троцюка («4860») до Івана Литвинчука («4020») (жовтень 1950 р.), від Олександра Савири («888») до Івана Литвинчука («2122») (11 листопада 1950 р.), від Олександра Савири («Назара») до Василя Бея («ППС») [листопад 1950 р.], від Олександра Савири («888») до Івана Литвинчука («2122») (грудень 1950 р.), від Олександра Савири («Назара») до Федора Случека («Бориса») [кінець 1950 р.], від [Олександра Савири] до невідомого (січень 1951 р.)³⁹⁸.

Чекає на дослідження й опублікування ще не актуалізований епістолярій ЗЧ ОУН, який доставив на українські терени емісар ЗЧ Іван Гриньків, але на

³⁹⁵ Там само. С. 320.

³⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 186, 193, 212, 214; Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 724.

³⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 863.

³⁹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 116, 275, 277, 284, 289, 360, 611–612, 618, 621, 628, 646, 669, 671, 692.

півдорозі потрапив із цим вантажем у полон до оперативників МДБ УРСР. Масив містить цінні документи першорядного історичного значення, наприклад три листи Степана Бандери до Василя Кука («Лемеша») (від 28 червня 1951 р. – на 14 аркушах; за жовтень 1951 р. – на 19 аркушах; за квітень 1952 р. – на 52 аркушах), низку ділових листів Ярослава Стецька («Басмача»), «Олександра», «Залужного», «Скали», «Степана», «Пета», інших осіб³⁹⁹.

Варто зауважити, що різновиди, авторів та адресатів інших подібних знахідок буває складно ідентифікувати, адже в радянській документації «трофейні» папери практично ніяк не групували. Натомість їх описували умовними збірними назвами на кшталт «різні документи», «цінні документи», «ряд документів» тощо. Наприклад, під час огляду вбитих у бою 17 січня 1945 р. повстанців із куреня УПА «Яструба» працівники УНКВС Рівненської обл. знайшли «різні документи» (заодно із газетою «Радянська Житомирщина») ⁴⁰⁰. В першій половині лютого того саме року підрозділ ВВ НКВС у Рокитнівському р-ні знищив коменданта СБ групи УПА «Завихост» «Шворного», захопивши «цінні документи» ⁴⁰¹.

В березні 1945 р. начальник слідчого відділення відділу з боротьби із бандитизмом УНКВС у Тернопільській обл. Пазій назвав частину документів і матеріалів, вилучених у Ольги Баран вдома, «к[онтр]р[еволюційними] листами, написаними на друкарській машинці» ⁴⁰².

А у ніч на 11 травня 1950 р. в лісі біля с. Бартатів Городоцького р-ну Львівщини військовослужбовці на чолі з полковником Ісаєвим і керівником штабу 62-ї стрілецької дивізії ВВ МВС, полковником Семеном Бромбергом у криївці провідника Львівського краю Осипа Дякова виявили «ряд документів, які йому належали» ⁴⁰³.

Документи впереміж із пропагандистськими матеріалами знаходилися у «архіві референтури пропаганди» Головного проводу, місцезнаходження якого у Болехівському лісі на Станіславщині підказав емдебістам влітку 1950 року оунівець Григорій Кочан («Роман»). Він, зберігаючи документи референта пропаганди «Севера», через хворобу прийшов із повинною 2 липня та погодився на співпрацю з МДБ ⁴⁰⁴.

³⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 6. Арк. 268.

⁴⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 267. Арк. 71.

⁴⁰¹ Там само. Арк. 207.

⁴⁰² Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 7. Спр. 11082-п. Т. 4. Арк. 39.

⁴⁰³ Мороз В. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 59.

⁴⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75386. Т. 2. Арк. 172, 176, 198.

Найчастіше ж у звітності радянських спецслужб бандерівські письмові документи проходять як «оунівські документи» чи «документи ОУН». Так, 5 березня 1945-го, внаслідок сутички між псевдобандерівським підрозділом (спецгрупа УНКВС Волинської обл. під керівництвом колишніх курінного УПА «Максима» та шефа зв'язку Волинського обласного проводу ОУН(б) «Комара») і чільними представниками командування УПА, на хут. Линів Локачинського р-ну перша захопила «оунівські документи»⁴⁰⁵. Аналогічним терміном чекісти назвали папери, якими заволоділи внаслідок ліквідації команди УПА–Південь «Гармаша» в Мізоцькому р-ні на Рівненщині (20 липня 1946 р.)⁴⁰⁶, розбиття надрайонової боївки у Яворівському р-ні (4 березня 1947 р.)⁴⁰⁷.

Під час радянської операції в червні – на початку липня 1947 р. на Вашківщині (Чернівецька обл.), коли був захоплений пропагандистський референт Василь Духович («Сувенір») із низкою членів буковинського підпілля, у розпорядженні чекістів опинилася «велика кількість оунівських документів, що становлять оперативну цінність»⁴⁰⁸. А 1 грудня 1947 р. 33-й прикордонний загін МВС у Жаб'ївському р-ні Станіславської обл. під час ліквідації референтури СБ районного проводу ОУН вилучив «документи ОУН»⁴⁰⁹. Упродовж «антитерористичної» операції МДБ навесні 1948 р. біля двох сіл у Яблунівському р-ні (Коломийська округа ОУН) у вбитих «функціонерів технічного звена окружного проводу» знайшли «багато документів ОУН»⁴¹⁰.

Бувало, крім письмових документів до рук радянських карально-репресивних органів потрапляли різні супутні речі. Наприклад, у ніч на 26 травня 1945 р. у Войнилівському р-ні на Станіславщині члени опергрупи обласного УНКВС у захопленій польовій торбі повстанця знайшли наручні кайданки⁴¹¹. А в листопаді 1950-го, під час пошуків у Корманицьких лісах Перемиського повіту архіву экс-референта пропаганди Закерзонського крайового проводу Ва-

⁴⁰⁵ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 162.

⁴⁰⁶ Там само. С. 214.

⁴⁰⁷ Там само. С. 240.

⁴⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 517–518.

⁴⁰⁹ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 252.

⁴¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 869. Арк. 47.

⁴¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 71.

силя Галаси («Орлана»), працівники Рясівського ВУГБ виявили, крім низки порожніх криївок, «зітлілий військовий плащ»⁴¹². Для порівняння, дослідниця Ольга Едельман зауважувала, що в Російському державному архіві давніх актів зберігається сувій–судова справа XVII ст. про бійку на базарі, в якому міститься «доказ» вини правопорушника – сухі людські пальці⁴¹³.

Питання, яке потребує наступних ґрунтовних досліджень, – швидкість вилучення різноманітними радянськими чинниками документації ОУН(б) у різні проміжки часу. Адже траплялися навіть періоди, коли документи виявлялися і вилучалися практично щотижня, а то і щодня. Приміром, 4 січня 1951 р. у с. Могильниця (нині Теребовлянський р-н Тернопільської обл.) емдебісти вилучили документи, що стосувалися провідного осередку Буданівського р-ну. 10 січня до них потрапили (у с. Звиняч і прилеглому лісі, нині це Чортківський р-н Тернопільщини) рукописи, які різні підпільники передали для керівника «технічного звена» Крайового проводу «Поділля» «Семена». 11 січня працівники МДБ виявили «різні оунівські документи» у с. Залужжі на Шумщині (вилучили у вбитих членів боївки «Корнія»). Наступного дня у с. Берем'яни (нині Бучацький р-н Тернопільщини) емдебісти заволоділи канцелярією референта пропаганди згаданого проводу Йосипа Позлика («Євгена»). А 14 січня у них опинилися документи, виявлені в охоронців оунівця «Проме-ня» в с. Броварі (той саме район)⁴¹⁴.

Дуже ваговитим пластом документів ОУН і УПА першорядного значення (зберігалися у шести бідонах) заволодів КДБ 26–27 листопада 1954 року. «Підказав», де на Рогатинщині ця документація знаходиться (серед якої – «архів Центрального Проводу ОУН», «архів Василя Кука»), заарештований радянськими чинниками охоронець проводу Рогатинського надрайону ОУН.

У описі знайденого, складеному заступником голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Морозом, фігурують: «накази [...] головного командування УПА, постанови УГВР і низових ланок ОУН у 1946–1953 рр.»; «велика кількість оунівських звітів за 1945–1952 рр. із Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької і Житомирської областей»; «багато протоколів допитів бандитами радянських громадян, оунівців, а також організаторів та учасників різних антирадянських

⁴¹² Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 2 / Ред. кол.: Є. Беднарк, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ, 2017. С. 1384.

⁴¹³ Тольц Владимир. По новогодним газетам разных лет и исторические курьезы / Радио «Свобода». Передача «Грани времени». 2012. 29 декабря / <http://www.svoboda.org/articleprintview/24811526.html> (08.09.2014).

⁴¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 354. Арк. 7, 13–15, 20–21, 24, 28–29.

організацій»; «значна кількість документів про ліквідацію учасників ОУН–УПА в 1943–1953 рр. (списки вбитих, «некрологи», «повідомлення» та ін.)»; листи керівників ЗП УГВР, доставлені у 1951 р. Охримовичем (у т. ч. від Лопатинського, Миколи Лебеда, Івана Гриньоха; «записи» для керівників ОУН в Україні, вручені Лебедем і Гриньохом кур'єру Богдану Хомі 1950 р. (перед його «закиданням» до СРСР); оригінал «записки» Майського до Кука, яку було складено 1951 р. за завданням МДБ, та інше⁴¹⁵.

Хоча радянським спецслужбам вдалося придушити збройні виступи українського націоналістичного підпілля до середини 1950-х років, за архівами його ключових фігур «полювання» не припинялося.

Наприклад, бідон із паперами Сильвестра Примака («Будька»), котрий, як провідник Житомирської округи, наприкінці 1940-х зажив слави активного борця з радянською владою у Радомишльському, Потіївському, Малинському та Розважівському районах, КДБ знайшов через 26 років після його загибелі – 2 лютого 1977 року⁴¹⁶.

Загалом, за радянських часів, коли попри увагу КДБ ціла низка сховищ документів УПА залишилися «в полях» і «в лісах», ветерани визвольної боротьби чи просто зацікавлені знавці воліли ці місця не розкривати. Проте у роки незалежності України (особливо у 2000-ні й далі) повстанські архіви у західноукраїнських областях стали знаходити зі завидною регулярністю, що, насамперед, варто пов'язувати з активною позицією, яку в справі пошуку та подальшій архівізації невідомих науці повстанських артефактів займають громадські діячі Західної України.

Так, у 2004 р. в с. Озерна (Зборівський р-н Тернопільщини) на обійсті місцевого жителя Софрона Кутного було викопано бідон із понад трьома тисячами аркушів «у папках і рулонах», поверх яких лежав перший том зібрання творів Йосипа Сталіна. Знахідку назвали «архівом СБ ОУН–УПА». Ініціативна група оперативно зробила ксерокопії виявлених документів, а також пообіцяла передати оригінали на зберігання до ДАТО⁴¹⁷.

У червні 2011 р. в Пустомитівському р-ні на Львівщині місцевий житель знайшов документи «одного з районних проводів Пустомитівщини за 1948–1951 рр.». Це була переважно виконавча («рукописні звіти»), обліково-статистична та фінансова («квити», бофони на великодню тематику номіналами 5 і 20 крб.) документація. Текст частини цих джерел повністю згас, інші докумен-

⁴¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2680. Арк. 159–166.

⁴¹⁶ Пирогов Олександр. Боротьба УПА на Житомирщині / Шлях перемоги. 2012. 15 лютого. № 7. С. 7.

⁴¹⁷ Пшеничняк Надія. «На повстанському архіві ніхто не заробить ні копійки» / Зборівська дзвіниця. 2004. 11 червня. № 24. С. 1.

ти – крихкі й потребували негайної реставрації. Всі знахідки археолог-аматор передав до ЦДВР на оцифрування⁴¹⁸.

Чотирнадцять опломбованих сургучевими печатками пакетів із документами та пропагандистськими матеріалами збройного націоналістичного підпілля (деякі з яких загорнуті в радянські газети, зокрема київську «Колгоспник України» від 4 вересня 1947-го) знайшов історик Микола Музичук у липні 2011-го. Документи відкопав у Смізі, що на Рівненщині. Більшість джерел стосуються діяльності бандерівської СБ на порубіжжі Тернопільщини й Рівненщини впродовж 1947–1948 рр. Це: інструкції з організації агентурної мережі, картки з агентурою НКВС–МДБ, щомісячні звіти «про суспільно-політичну ситуацію», «слідчо-оперативні» звіти, інструктивно-пропагандистські матеріали тощо. У текстах містяться унікальні відомості про злочини НКВС і факти виявлення псевдоповстанських груп. Є дані про одного з чільних есбістів Кременеччини «Прокопа». Іншою суттєвою складовою знайденого архіву є слідча справа на «Барвінка». Дуже багато документів – таємні, під грифами «Строго довірчо» і «Тільки для службового вжитку»⁴¹⁹.

Наступного місяця, в серпні 2011-го, аналогічну знахідку на Львівщині зробили Товариство пошуку жертв війни та окупаційних режимів «Пам'ять» і Всеукраїнська громадська організація «Сокіл». Громадські діячі відкопали документи ВО УПА «Буг», що стосуються бойових дій куреня «Галайди» та сотні «Тигри». Оскільки артефакти виявили представники громадських організацій, а не джерелознавці-професіонали, зі складеного ними опису («вишкільні матеріали, спогади про події та бої, описання структури відділів, а також матеріали про допити зрадників») важко зрозуміти, документи яких різновидів переважають, так само, як і те, джерел якого роду більше – наративів чи документальних матеріалів. Все знайдене ентузіасти пообіцяли викласти на спеціальному сайті⁴²⁰.

⁴¹⁸ Борковський Антін. Архів у бідоні / Україна молода. 2011. 10–11 червня. С. 18; Б. авт. На Львівщині знайшли матеріали повстанського архіву / День. 2011. 10–11 червня. С. 2; Б. авт. На Львівщині знайдено бідон з архівом українського підпілля (фото) / http://www.istpravda.com.ua/short/2011/06/9/42077/view_print/ (09.06.2011)

⁴¹⁹ Марченко Любов, Коваль Тетяна. На Рівненщині знайшли повний архів Організації Українських Націоналістів / <http://1tv.com.ua/uk/news/2011/10/15/9666> (18.10.2011); Мельничук Олександр. На Рівненщині знайшли унікальний архів ОУН-УПА / <http://ogo.ua/articles/view/2011-10-13/30482.html#.Traj4i7RBbc.vk> (13.10.2011); Інформаційний центр підрозділу Українського козацтва «Волинська Січ». На Рівненщині вперше за роки Незалежності віднайдено архіви Українського визвольного руху ОУН-УПА / Волинь (Рівне). 2011. 14 жовтня. Вип. 1044 / <http://www.volyn.rivne.com/ua/1584?act=print> (16.10.2011)

⁴²⁰ Б. авт. Львівські «свободівці» допомогли знайти архів УПА / http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?lvivski_svobodivtsi_dopomogli_znayti_arhiv_upa&objectId=1234310 (11.09.2011)

Новим перспективним дослідженням ВО УПА «Буг» неабияк посприяла й знахідка Товариством пошуку жертв війни та окупаційних режимів влітку 2011-го біля смт. Добротвір (Кам'яно-Бузький р-н Львівської обл.). У 40-літровому бідоні, який вони розкопали, налічувалося понад тисячу документів ОУН і УПА, переважна більшість із яких датовані 1945–1946 роками⁴²¹. Їх передали працівникам ЦДВР, а ті задекларували, що знайдене («підпільні друковані видання, вишкільні матеріали, описи боїв, хроніки, накази та оперативні звіти відділів УПА на Львівщині, таємне листування командування УПА, звіти Українського Червоного Хреста, списки воїнів УПА та хроніки цілих сотень», усього – понад тисяча документів) переважно репрезентує Сокальсько-Равську округу ОУН(б), а також тактичні відтинки УПА «Розточчя» і «Клімів» ВО «Буг». Місце, в якому треба копати, місцевий житель Євген Білінський дізнався від своєї матері, а їй про нього розповів рідний дядько – повстанський зв'язковий, котрий працював на відрізу між Бродами, що на Львівщині, та Закерзонням. Реставрація документів розпочалася в ЦДВР у грудні 2012 р.⁴²²

Матеріали референтури пропаганди Бродівського надрайону (поезія Степана Коса та інше) за 1946–1947 рр. восени 2011-го відкопав студент Тарас Біжецький на місці спорудження будинку. Все виявлене передав до Бродівського краєзнавчого музею⁴²³.

У травні 2015-го старожилка села Пістинь Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Марія Сторожук підказала пошуковцям, де приблизно в лісовій околиці села може бути закопаний архів тих повстанців, яким вона колись носила їсти. Завдяки цьому карпатські лісники виявили бідон, опечатаний сумішшю воску й смоли, а в ньому – документи («накази, розпорядження повстанських командирів... з 1950 р., відомості про діяльність підпілля, прізвища осіб, які поповнювали лави повстанців, а також зрадників») й пропагандистські матеріали (листівки) збройного націоналістичного підпілля ОУН(б), яке діяло в Косівському та Коломийському районах. Паперовий архів був переданий до Пістинської сільради, а відтак його виставили в електронному вигляді

⁴²¹ Нога Христина. Понад тисячу документів ОУН і УПА на Львівщині передали історикам / https://zaxid.net/ponad_tisyachu_dokumentiv_oun_i_upa_na_lvivshhini_peredali_istorikam_n1239817 (12.04.2019)

⁴²² Б. авт. Архіву ЦДВР передали відкопаний бідон з документами УПА (фото) / http://www.istpravda.com.ua/short/2011/10/28/60560/view_print (28.10.2011); В'ятрович Володимир. 40 літрів повстанських документів / <http://incognita.day.kiev.ua/40-litriv-povstanskux-dokumentiv.html> (02.01.2013)

⁴²³ Б. авт. На Львівщині віднайдено ще один архів УПА / http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?na_lvivshhini_vidnaydeno_shhe_odin_arhiv_upa&objectId=1238492 (15.10.2011).

на сайті села⁴²⁴.

Влітку 2016 р. стало відомо про архів, відкопаний невідомими на Тернопільщині. «Чорні археологи» хотіли його продати, проте за не до кінця зрозумілих обставин він опинився у Чернівцях, з приводу чого місцеві працівники української спецслужби навіть провели прес-конференцію. Анонсувалося, що в архіві «понад 4 тисячі друкованих та рукописних документів» УПА переважно за період 1945–1947 рр.⁴²⁵ Нам вдалося уточнити, що цей джерельний пласт насправді сформували 244 одиниці, з яких до 80% – письмові документи, а решта – пропагандистські матеріали ОУН і УПА. При цьому серед перших переважають виконавчі (звіти «суспільно-політичні», «політичні», «організаційні», «з пропагандивної роботи», «з праці», «інформативні», «надзвичайні», «санітарні», господарські, касові, місячні, «суспільно-політичні огляди», «вісті з терену», «вістки»), агентурно-слідчі та процесуально-судові (протоколи) документи СБ ОУН(б), є деякі вкраплення місцевих обліково-статистичних («впавші друзі-революціонери») та загальних розпорядчих документів ОУН(б). Звітність здебільшого походить із різних теренів на Тернопільщині, а саме Чортківського, Бережанського надрайонів, а також репрезентує Копичинецький, Скала-Подільський, Гусятинський, Залщицький, Товстенський, Теревовлянський, Буданівський р-ни. Також представлений Бродівський р-н Львівської обл.

2017 року в Україні поширилися інформація про виявлення архіву референтури СБ Головного проводу, яку очолював Микола Арсенич, із оригінальною картотекою, де фігурувало кілька тисяч прізвищ різних людей⁴²⁶.

Також певна частина документів ОУН і УПА відкладається чи вже перебуває у приватних архівах. Наприклад, у розпорядженні дослідника Дмитра Проданика є десятки директивно-розпорядчих та звітних документів УПА та збройного націоналістичного підпілля на Буковині, як-от: напрямні по пропагандистській роботі ч. 3/46, укладені референтом пропаганди Карпатського краю ОУН Степаном Слободяном («Єфремом») (жовтень 1946 р.)⁴²⁷, напрямні по пропагандистській роботі ч. 1/47 (на 1947 р.), складені окружним референ-

⁴²⁴ Якель Роман. Комплексна пам'ять / Дзеркало тижня. 2016. 27 серпня. № 30. С. 15.

⁴²⁵ Б. авт. У Чернівцях СБУ вилучила у «чорних археологів» 4 тисячі цінних документів УПА / <https://www.unian.ua/society/1449797-u-chernivtsyah-sbu-viluchila-u-chornih-arheologiv-4-tisyachi-tsinnih-dokumentiv-upa.html> (08.06.2020).

⁴²⁶ Мартинів Мирослава. Таємниці ОУН: кілька тисяч зашифрованих осіб / <https://zbruc.eu/node/71014> (08.06.2020).

⁴²⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 418.

том Буковинського краю ОУН Василем Духовичем («Сувеніром») (червень 1947 р.)⁴²⁸; формуляр звіту про пропагандистську роботу для округ ОУН на Прикарпатті [не пізніше квітня 1947 р.]⁴²⁹, двотижневі (за 15–30 листопада, 1–15 грудня 1945 р.) та місячні (січень–червень 1946 р.) суспільно-політичні звіти провідника Вашковецького р-ну Назарія Чернівчана («Карпо», «Омелян», «Ярослав») ⁴³⁰.

Не всі з тих архівів, які знайшли за часів незалежної України, стали частиною її актуалізованої історико-культурної спадщини. Наприклад, як зазначається у джерелах, «без сліду зник» бідон із повстанськими документами, який у 1994 р. було знайдено в с. Розгадів (Зборівський р-н Тернопільської обл.)⁴³¹.

1.4. Методики опрацювання та спроби систематизації документів

Темпи актуалізації письмових документів УПА й збройного націоналістичного підпілля, зокрема, залежать від того, наскільки історики й джерелознавці орієнтуються в шляхах, способах їхнього опрацювання ворожими (щодо повстанських рухів) військово-політичними чинниками.

Зусилля тих із радянського боку, хто шукав, знаходив й опрацьовував повстанські документи, тісно перепліталися й приводили до «насичення» повстанськими документами, у першу чергу, чекістських архівів, потім – архів-осховищ ГРУ ЧА і галузевих архівів. А вже «крихти» йшли у державні архіви.

Про технологію захоплення та первісного оброблення партизанами «десять тисяч різноманітних ворожих документів»⁴³² дає приблизне уявлення звіт про працю розвідувального відділу ЦШПР за час від травня 1943 р. до січня 1944 р. (що прикметно, там вжиті терміни «зрадники», «зрадницькі формування» для позначення, як виглядає, прибічників структур УПА, але не лише їх). Отже, після здобуття документів партизанською агентурою та військовими розвідниками у тилу ворога згадані папери переправлялися через лінію фронту, до УШПР. Там оброблялася частина цих документів. Найбільш цінні надходили до розвідувального відділу ЦШПР, опрацьовувалися і передава-

⁴²⁸ Там само. С. 425.

⁴²⁹ Там само. С. 403–406.

⁴³⁰ Там само. С. 348, 351, 354, 357, 360, 365, 369, 374, 489.

⁴³¹ Пшеничняк Надія. «На повстанському архіві ніхто не заробить ні копійки» / Зборівська дзвіниця. 2004. 11 червня. № 24. С. 1.

⁴³² Русский архив: Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы. Т. 20 (9). – Москва, 1999. С. 449.

лися у НКВС СРСР та ГРУ ЧА⁴³³. Утім, як демонструє наведена статистика (загалом за звітний період було передано 9150 різних документів), найбільше джерел (понад 4200) все-таки опинилося у НКВС⁴³⁴.

Характерна деталь: керівництво радянського партизанського руху в УРСР уже з 1944 р. робило спроби зорієнтувати партизанів на місцях на збирання документів українських націоналістів із певної тематики. «Захоплені документи [з] питань угод і взаємовідносин німців [із] націоналістами терміново відправляйте [в] штаб. Ведіть систематичну працю в цьому напрямку»⁴³⁵, – наказав керівник УШПР Тимофій Строкач у шифротелеграмі Вершигорі, Наумову, Федорову–Кизи, Ніколайчику й Ковальову 22 березня 1944-го.

Як відбувалося первісне опрацювання «трофейної» документації ОУН і УПА на місцях (у Рівненщині та Тернопільщині), а також її «рух» до столиці, непогано ілюструють документи Першого й Другого радянських молдавських партизанських з'єднань. Отже, після того, як в УШПР 22 січня 1944 р. із радіограми другого з'єднання дізналися, що те знайшло документи бандерівців у кол. Красильно на Рівненщині, розпорядилися надіслати найцінніші папери до Києва⁴³⁶. 25 січня керівник УШПР Т. Строкач наголосив, звернувшись до очільника згаданого з'єднання Я. Шкрябача: «Важливі документи і главарів-керівників із числа полонених бандерівців спрямуйте Київ Український Штаб»⁴³⁷.

До речі, з УШПР такі документи інколи могли «помандрувати» й до ЦК КП(б)У. Туди передавалися за описом. В одному з них, описі «націоналістичного матеріалу», який в лютому 1944-го склав за матеріалами, надісланими з'єднанням партизанських загонів А. Грабчака начальник 9-го відділу УШПР, капітан інтендантської служби Бакланов, нараховується 41 пункт. Зокрема, такі цінні артефакти як «документи Дубового, знайдені в хут. Борки Степанського району» (п. 6), «друковані матеріали» й «чорнові роботи» «політвідділу бандерівської банди і Організації українських націоналістів» (п. 41)⁴³⁸.

А от «списки складів, бандерівських керівників, рядових», низку інших документів, які «шкрябачівці» на початку лютого 1944-го виявили в Лановецькому та Збаразькому районах Тернопільщини, вони надіслали в управління

⁴³³ Там же. С. 449–450.

⁴³⁴ Там же. С. 449.

⁴³⁵ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1450. Арк. 190.

⁴³⁶ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1512. Арк. 62.

⁴³⁷ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1466. Арк. 35.

⁴³⁸ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1697. Арк. 50–51.

НКВС у Рівному («Ровенському НКВД»)⁴³⁹. Дорожче представники Першого й Другого молдавських партизанських з'єднань разом зі з'єднанням М. Шукаєва оцінили «цілий мішок документів бендерівських штабів» – 11 лютого їх відправили в одну з дивізій ЧА⁴⁴⁰.

Стосовно Червоної Армії, то там за станом на 1946 р. діяла заборона обмінюватися відомостями про «банди» ОУН (кількість членів, озброєння, території, на яких перебувають) телефоном чи телеграфом⁴⁴¹. Відтак, між військовими підрозділами така інформація якщо і «циркулювала», то лише у письмовому вигляді.

Варто зазначити, що працівникам НКВС також, і вже з 1944 року, ставилося завдання збирати документи українських повстанців. У п'ятому пункті наказу наркома НКВС УРСР Рясного від 13 листопада 1944 р. йшлося: «Забезпечити вилучення та збереження ОУНівської літератури, документів»⁴⁴².

Як у цьому напрямку діяти на Дрогобиччині, 16 листопада пояснив Олександр Задоя у записці по ВЧ-зв'язку для начальника тамтешнього УНКВС: «Захоплені у бандитів оригінали оунівських документів, якщо таких є 3 примірники, слід спрямовувати до опергрупи ВББ НКВС УРСР у м. Львові. Якщо документи у одному примірнику, нам відправляйте оригінали, а собі залишайте копію. Надалі оунівські документи, як тільки вони вам надійшли, надсилайте на адресу наркома УРСР»⁴⁴³.

«На [...] нарадах [...] при проведенні контролю за роботою начальників гарнізонів зверталася особлива увага на [...] вивчення захопленої у бандитів документації і т. д.»⁴⁴⁴, – зауважував начальник ВВ НКВС Українського округу, генерал-майор Фадеев наприкінці липня – в серпні 1945-го. Через два роки, 1947-го, за вказівкою заступника наркома НКВС УРСР Т. Строкача «всі речові докази [...] документи особисті, ОУН-УПА» мали передаватися «разом із заарештованими по акту до тих райвідділів НКВС, на території яких бандитів було затримано»⁴⁴⁵.

Ретельно шукали повстанські документи і працівники НКДБ.

⁴³⁹ АСПО РМ. Ф. 3280. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 58.

⁴⁴⁰ АСПО РМ. Ф. 3280. Оп. 1. Спр. 1073. Арк. 121.

⁴⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 1. Арк. 54.

⁴⁴² РГВА. Ф. 38698. Оп. 1. Д. 1. Л. 291.

⁴⁴³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 62. Арк. 4.

⁴⁴⁴ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 108.

⁴⁴⁵ Там само. С. 197.

Наприклад, під час ліквідації групи українських повстанців у Дублянському р-ні (нині Жовківський р-н Львівщини) восени 1945 року, працівники Дублянського райвідділу НКДБ заволоділи україномовною копією інструкції ОУН(б) від 15 серпня 1945 року, виготовленої у підпіллі для Дублянського р-ну. Переклали цей документ російською, а відтак переклад надіслали у відділ СМЕРШ 52-ї армії. Очільник цього відділу Ленков 29 жовтня переслав російськомовну копію інструкції «вище» – начальнику управління СМЕРШ Львівського ВО Попереці. Щоправда, перед відправленням інструкції зі супровідним листом Зайденберг (колега Ленкова) розпорядився зняти з неї кілька копій (у тому числі одну – для себе), про що свідчить його розмашиста резолюція⁴⁴⁶.

А 16 січня 1946 р. функціонери Козлівського райвідділу, оглядаючи покинуту повстанцями криївку в с. Городище, виявили «папірця, порваного на дрібні шматочки і засипаного землею». Коли шматки склеїли до купи, встановили, що документ був формуляром місячного звіту⁴⁴⁷.

На відміну від працівників регіональних управлінь МДБ, кадровий склад військово-оперативних підрозділів (наприклад – бійці ПВ) навіть на початку 1950-х рр. слабо орієнтувалися у різновидах документів збройного націоналістичного підпілля.

Для прикладу, коли пошукова група 7-го прикордонного загону ПВ МДБ у ніч на 15 січня 1950 р. натрапила неподалік Краківця (нині смт. у Яворівському р-ні Львівської обл.) на криївку з підпільною друкарнею, то начальник ПВ МДБ УО К. Гребенник у оперативному зведенні № 11 для УНКДБ у Дрогобицькій обл. охарактеризував виявлені папери без зайвих подробиць: «ОУ-Нівського листування та літератури інформаційного характеру – до 20000 аркушів»⁴⁴⁸.

Утім, трохи більше ніж за пів місяця інше оперзведення Гребенника з цього саме приводу вже рясніло деталями. «Контрреволюційні» папери, вилучені опергрупою 7-го прикордонного загону 2 лютого 1950 р. зі сараю жителя с. Великі Новосілки Мостиського р-ну Львівщини, Гребенник назвав «к/р націоналістична література і переписка ОУН», й деталізував так: 1. Книги обліку для картотеки СБ – 2 шт. 2. Протокол допиту осіб, запідозрених у зв'язках із МДБ–МВС, на 64 аркушах. 3. Прибутково-видаткова касова книга з різними квитанціями – 1 шт. 4. Книга обліку к/р націоналістичної літератури – 1 шт. 5. Щоденники за 1948–1949 рр. – 4 шт. 6. Пропагандистських і загальних звітів Крукеницького проводу ОУН, підписаних «Ярославом» – 41 аркуш. 7. Архівна

⁴⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 4. Арк. 93.

⁴⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 9–11.

⁴⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 443. Т. 5. Арк. 18 зв.

переписка за підписом «Богдана» з відміткою про її прийняття та часткове знищення «Лютим». 8. Схеми розташування мертвих пунктів зв'язку ОУН і криївок Закерзонського проводу на польській території»⁴⁴⁹.

Доповідну записку для М. Хрущова про хід боротьби з націоналістичним підпіллям у Тернопільській обл. впродовж березня 1948 р. секретар місцевого обкому КП(б)У Дружинін доповнив вставкою, яку запозичив із наказу референта СБ Тернопільської округи «Кайдаша» для районних есбістів (датована січнем того ж року). Ці три речення (про необхідність антикологоспних заходів), перекладені російською, навів у третьому абзаці документа⁴⁵⁰.

А ось приклад схожого використання повстанських документів, але вже з чекістських практик. 26 лютого 1945-го начальник УНКВС Волинської обл. О. Яковенко навів у своїй доповідній записці керівникові НКВС УРСР Василю Рясному переклад російською уривку ділового листа оунівця «Сашка». Оригінал цього документа, що його «Сашко» написав провіднику Торчинського району П. Столярчуку, чекісти знайшли у відправника, коли його знищили 11 лютого. На те, щоб перекласти й опрацювати захоплений документ, їм знадобилося всього пів місяця⁴⁵¹.

Партійці та чекісти могли використати й по кілька «вставок»-цитат у розрахунку на одну доповідну записку. Тоді перекладами витягів російською, зазвичай, доповнювали «тіло» документа, аби підсилити ключові тези його змісту. Так, уже згадуваний вище радянський партфункціонер Дружинін збагатив свою розлогу доповідну про винищення залишків оунівського підпілля на Тернопільщині у травні 1948-го цитатами з трьох різних документів: «директиви» референта СБ Скалатського надрайону «Василя» для підлеглих у районах (її дату не вказав), «директиви» для райпровідників і керівників окремих груп спецпризначення (автор невідомий, січень 1948 р.), «загального плану роботи для райпровідників ОУН» (автор невідомий, без дати)⁴⁵².

Також партійці, діячі партизанського руху й МДБ неодноразово цитували фрагменти повстанських документів, перекладених із української мови на ро-

⁴⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 443. Т. 5. Арк. 28 зв.

⁴⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 3: 1948 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький та ін. – Київ–Торонто, 2003. С. 58.

⁴⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 789.

⁴⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 3: 1948 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький та ін. – Київ–Торонто, 2003. С. 159–160.

сійську, додаючи їх до текстів своїх радіограм чи шифротелеграм, які за допомогою спецз'язку передавалися «нагору», тобто начальству.

Наведемо приклади. Командир Першої української партизанської дивізії ім. С.А. Ковпака 30 січня 1944-го подав у радіограмі начальнику УШПР Т. Строкачу «дослівний текст» (нібито у перекладі російською з оригіналу) витягу локальної угоди між німецькою владою й українськими націоналістами, яку було захоплено під час розгрому підстаршинської школи УПА «Лісові чорти». Витяг із неї склав 80% загального обсягу документа⁴⁵³. Схожа доля спіткала фрагмент ділового листа провідника Рівненського району Тимофія Харчука («Чада») до невідомого. Цей артефакт, точна дата написання якого невідома, 26 вересня 1949-го процитував начальник УМДБ у Рівненській області, полковник В. Шевченко у щоденному оперативному зведенні (№ 269) для міністра МДБ УРСР, генерал-лейтенанта Миколи Ковальчука⁴⁵⁴.

Інколи радянські партійні та військові чинники додавали повні тексти «трофейних» документів до своїх політінформацій і повідомлень начальству. Так зробив, приміром, керівник Станіславського обкому КП(б)У 29 серпня 1944 р. – долучив до політінформації голові РНК УРСР Микиті Хрущову повний текст чинної «директиви»⁴⁵⁵ провуду Станіславської округи ОУН(б) щодо антирадянської діяльності, спрямованої проти чергової хвилі мобілізації громадян до ЧА. Так само, у вигляді додатку до повідомлення політуправління 1-го Українського фронту, у вересні 1944-го члену Військади фронту Хрущову надійшла копія оунівської інструкції «Головні вказівки з пропагандистської роботи членів революційно-визвольної ОУН у Червоній Армії» (3 аркуші)⁴⁵⁶.

Практикували долучення до справ документів, захоплених в українських повстанців, і працівники радянських спецслужб. Зокрема, в додатку до донесення начальника УНКВС Волинської обл. О. Яковенка для начальника ГУББ МВС СРСР Леонтьєва (від 18 травня 1946 р.) було подано лист Івана Литвинчука («Максима») до провідника Головного провуду ОУН(б). Його 9 травня

⁴⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 137.

⁴⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 672.

⁴⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 273.

⁴⁵⁶ Там само. С. 295.

1946-го виявила пошуково-розвідувальна група УНКВС Волинської обл. у знищеного «особистого секретаря» «Дубового»⁴⁵⁷.

В українських архівосховищах рідко, але трапляються навіть шифротелеграми («шифровки»), текст яких – це лише переклад російською якогось документа УПА чи збройного підпілля ОУН(б) у супроводі пояснень про те, ким, де і за яких обставин було вилучено документ. Для прикладу, своєю нестандартністю дивує шифротелеграма з одразу двома вхідними номерами – 2358 і 2388. Її відправили із р/с 474 (комісар Кам'янець-Подільського радянського партизанського з'єднання Кузовков), а прийняли у шифрувальному відділенні УШПР 21 лютого 1944 р. о 19.00. Оскільки обсяг інструкції ОУН про специфіку діяльності в дофронтний/фронтний час [тобто наприкінці 1943 – на початку 1944 років. – В. К.] і заходи зі збереження боєздатності кадрів, яка була захоплена у бою з українськими націоналістами на території Кам'янець-Подільської області, видався завеликим, документ розшифрували аж 27 лютого о 2.15⁴⁵⁸.

Доступний для прочитання варіант цього документа російською мовою помістився на восьми бланках, що для УШПР було рідкісним явищем (зазвичай для розшифрування тексту повідомлення вистачало одного чи двох бланків). У згаданому джерелі, зокрема, йшлося про те, як націоналістам необхідно ставитися до українських національних меншин, росіян та німців, а також червоноармійців. Оразу в кількох місцях документа ставився «знак рівності» між німецькими націонал-соціалістами, фашистськими загарбниками й радянською владою («Направити всю боротьбу уничтожения национал-социализма (гитлеризма) и фашизма наравне с большевизмом (социализм), показать народным массам их империалистический замысел – обвинение, как главный источник теперешней мировой войны»⁴⁵⁹; «За согласие сотрудничать с большевиками против УПА–ОУН карать как за сотрудничество с немецкими и другими разными центрами»⁴⁶⁰).

В шифротелеграмі не зазначені ні відправник, ні адресат інструкції. До речі, в її тексті не згадується жодного імені чи прізвища, відсутні навіть будь-які псевдоніми чи криптоніми⁴⁶¹. Відтак, цей документ навряд чи знадобився для оперативного використання, тож у УШПР його, напевне, «поклали під сукно», а потім він опинився у ЦДАГО.

Часто працівники радянських спецслужб долучали повстанські документи

⁴⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 110.

⁴⁵⁸ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1541. Арк. 113.

⁴⁵⁹ Там само. Арк. 117.

⁴⁶⁰ Там само. Арк. 117.

⁴⁶¹ Там само. Арк. 113–120.

до архівно-слідчих справ, як речові докази. Для цього артефакти вкладали до конвертів-додатків і підшивали у справу. Якщо ж вона була багатотомною, то досить часто конверти з речовими доказами підшивали у один або й кілька останніх томів справи. Особливо багато справ із речовими доказами (різноманітними документами й пропагандистськими матеріалами ОУН і УПА) зберіглося в ГДА СБУ та архівах його регіональних управлінь.

Зокрема, лише у фонді 2 ГДА, евристику якого ми здійснили в 2009–2011 роках, тоді вдалося виявити десятки справ із різними діловими листами членів УПА та оунівського націоналістичного підпілля за 1944–1954 рр. Деякі архівні легенди справ фонду 2, у яких ці документи тоді вдалося виявити, були такими: ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 56 (8.06.1953 р.), спр. 154 (конверт), арк. 319 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 58 (8.06.1953 р.), спр. 3, т. 1, арк. 286-287 (два конверти); ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 58 (8.06.1953 р.), спр. 9, т. 1, арк. 154 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 59 (8.06.1953 р.), спр. 16, т. 1, арк. 11 (конв.), 133 (конв.), 160 (конв.); т. 2, арк. 156 (конв.), 157 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 59 (8.06.1953 р.), спр. 17, т. 2, арк. 99 (конв.), 104 (конв.), 122 (конв.), 294 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 65 (8.06.1953 р.), спр. 8, арк. 90а (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (упр. 2-Н), оп. 99 (1954 р.), спр. 1, т. 4, арк. 290 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (4 упр.), оп. 4 (1959 р.), спр. 10, арк. 133 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (4 упр.), оп. 4 (1959 р.), спр. 10, арк. 133 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (4 упр.), оп. 37 (1960 р.), спр. 9, арк. 172 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (4 упр.), оп. 37 (1960 р.), спр. 10, арк. 3 (конв.); ГДА СБУ, ф. 2 (4 упр.), оп. 37 (1960 р.), спр. 36, арк. 258 (конв.).

1.5. Згаслі, ліквідовані, втрачені документи

Важливе місце в структурі первісного та виявленого масивів письмових джерел з історії УПА та збройного націоналістичного підпілля належить письмовим документам, текст яких згасає або став повністю недоступним для прочитання, які були навмисно ліквідовані.

Показовим прикладом того, як документальний масив зберігся не повністю, є письмові документи самопроголошеного проводу ОУН(б) «Одеса» (вони здебільшого відклалися у фондах ГДА СБУ). Коли функціонерам МДБ не вдалося використати Степана Янишевського та підзвітних йому осіб задля розколу ОУН(б), із 1948 р. вони почали знищувати захоплені їхні документи (переважно це були ділові листи).

Перелік утилізованих ділових листів, що вміщений у доповідній записці оперуповноваженого управління 2-Н УМДБ однієї зі західноукраїнських об-

ластей Гната для невідомого, налічує понад 90 пунктів⁴⁶². Вражає швидкість опрацювання документів – від дати їх вилучення у Степана Янишевського до складання списку минуло всього 4 дні.

Джерела, як речові докази, спершу внесли до 3-го та 10-го томів АКС на Янишевського. Згодом трибунал Прикарпатського ВО вирішив ліквідувати том № 10 (381 аркуш). А 3 січня 1952 р. голова військового трибуналу Прикарпатського ВО Мурашин підписав акт знищення. А от діловий епістолярій «далеківців» із тому № 3 справи на Янишевського зберігся⁴⁶³.

Повний перелік речових доказів у цій АКС займав 704 аркуші – інструкції, звіти, листи, листівки, блокноти, зошити (всього – 19 пунктів). Більшість із вилученого спалили⁴⁶⁴. Серед чільних адресатів і адресантів утилізованих документів: Степан Янишевський, його соратники Микола Мельник («Павло»), Іван Піддубний («Марко»), Святослав Титков («Роман»), Петро Ліщук («М. Ярославенко»), Іван Кроль («Клим»), Іван Берник («Ярослав»), А. Лучковський («Дніпро»), «Індус».

Внаслідок утилізації чекістами цих документів, у «далеківському» документальному масиві, що був актуалізований в роки незалежної України, бовваніє хронологічна лакуна, яка охоплює 1947 рік. Для порівняння, відомо про десятки «далеківських» документів за 1946 та 1948 роки.

До речі, за радянських часів безслідно зникали не лише внутрішні документи самопроголошеного проводу «Одеса», але і деякі зразки його вхідної кореспонденції радянського походження, як-от: лист невідомого працівника УМДБ у Рівненській обл. до «далеківця» «Мухи», лист радянського підполковника Лебедева до «Дніпра»⁴⁶⁵ тощо.

А ще на початку 1950-х років в МДБ часто знищували захоплені в оунівців документи, які проходили у слідчих справах як додатковий аргумент причетності підпільників до «бандитизму». Робилося це зазвичай після засудження відповідних осіб.

Наприклад, 7 травня 1952 р. спалили речові докази щодо справи засуджених Петра Совсуна та Івана Матійчука. Про це йдеться в акті, підписаному капітаном Кошелевим, капітаном Разумніковим, старшим лейтенантом юсти-

⁴⁶² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 1. Арк. 17–22.

⁴⁶³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 9. Арк. 509.

⁴⁶⁴ Там само. Арк. 3.

⁴⁶⁵ Ковальчук Володимир. Первісний, актуалізований і потенційний масиви комплексу документів самопроголошеного краю ОУН(б) «Одеса» (Волинь, кінець 1945 – перша половина 1949 рр.) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Київ, 2011. Т. 22. С. 297–311. С. 309.

ції Ганжею 6 вересня 1952 р. у Львові та затвердженому головою ВТ Прикарпатського ВО, полковником юстиції Мурашиним 8 вересня.

У цьому акті є 87 пунктів. Більшу частину займає перелік різних пропагандистських матеріалів. Проте є і документи організаційного штибу: «26. «Вказівки щодо фінансових справ», на 4 аркушах. 27. «Різні записки», 19 аркушів. [...] 48. «Програма самовишколу», 8 аркушів. [...] 53. «Завваги до ведення слідства», 83 аркуша. [...] 60. «Друг Карпо», на 13 аркушах. [...] 63. «Збірник вишкільних матеріалів 1 ступеня», 181 аркуш. 64. «Ідеологічно-політичний вишкіл», 22 аркуша. 65. «Пропагандивний вишкіл», 5 аркушів. [...] 69. «Ідейно-моральне виховання кадрів ОУН», 44 аркуша. [...] 72. «Безпосередньо за що ми ведемо наш бій», 34 аркуша. [...] 80. Три зошита з антирадянськими записами, які належать Матійчуку Івану, 3 шт. [...] 82. Два квіта, написані Совсун і виявлені у магазині, 2 аркуша. 83. Список захованої літератури, 4 аркуша. 84. Список товарів..., 1 аркуш. 85. Нотатник із антирадянськими записами Совсун, 1 шт. 86. Два зошита з антирадянськими записами Совсун, 2 шт. 87. Зошит із рукописом Совсун під назвою «Допит», 1 шт.⁴⁶⁶.

До речі, у правому верхньому куті згаданого акта надруковано таке: «Совершенно Секретно. Экземпляр единственный»⁴⁶⁷.

Ще один значний пласт «трофейних» документів ОУН(б) і УПА загинув у Івано-Франківській області. Мова про документи архіву тамтешнього обласного УКДБ. За хрущовських часів цих артефактів було настільки багато, що працівник згаданого УКДБ В. Фесенко виступав з ініціативою щодо їх систематизації. Його лист із такою пропозицією на початку 1960-х рр. доповідався заступникові голови КДБ УРСР Шульженку, але відомостей про реакцію керівництва спецслужби дослідникам виявити не вдалося. Отож, на думку історика Олександра Іщука, документи до 1990 року «зберігалися в архіві у підвалі УКДБ по Івано-Франківській [...] області, а згодом більшість з них була знищена на вимогу відомої вказівки КДБ УРСР № 00150 (щодо знищення архівних матеріалів радянських спецслужб) [...] оперативні матеріали про боротьбу з підпіллям ОУН і УПА вивозилися з управління машинами, а потім спалювалися»⁴⁶⁸.

Вслід за радянськими практиками теж погано вплинули на стан первісного масиву документації ОУН(б) і УПА «чищення» та навмисне знищення документів власне самими повстанцями. Останнє вони з різних причин робили упродовж усього часу своєї діяльності.

⁴⁶⁶ Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 6. Спр. 26912. Арк. 200–202.

⁴⁶⁷ Там само. Арк. 200.

⁴⁶⁸ Іщук Олександр. Колекція документів з історії ОУН і УПА в Галузевому державному архіві Служби безпеки України: ретроспектива і сучасність (Продовження) // Мандрівець. 2011. № 2. С. 95.

Приміром, 29 лютого 1944 р. Михайло Хома («Збуй») доручив штабу ВО «Лисоня» і повітовим провідникам Бережанської округи до 20 березня «переглянути всі організаційні архіви (кожного ресорту праці). Всі «матеріали, які деконспірували б Організацію», вимагалось «понищити, або добре закодувати, зашифрувати і заховати. В архівах не держати незакодованих організаційних звітів, назвищ членів Організації, як і назвищ чесних Українців, знімок членів і т. д.»⁴⁶⁹.

«Не писати грипсів, коли цього не вимагає служба», – таку вказівку дав командир ЗГ УПА на Волині «А. Сірий» очільникам підзвітних підрозділів 7 вересня того ж року⁴⁷⁰.

А у 1951-му політичний референт на ПЗУЗ «Софрон» в «кінцевому протоколі» листа до Кузьми Брички («Черешні») зазначив: «Запам'ятайте собі мій характер письма. Але цю записку спаліть – не зберігайте». Втім, фотокопія цього документа знайшлася в архіві⁴⁷¹. «Одержавши грипси, напишіть зв'язок, а грипси знищить»⁴⁷², – аналогічно закликав «Адама» провідник Луцького «терену» ПЗК Олександр Савира («Ярош») у січні 1951-го.

Найчастіше повстанці мусили ліквідувати документи тоді, коли потрапляли в оточення або існувала якась інша очевидна загроза загибелі. Робилося це з використанням найрізноманітніших технологій. Причому побутувало негласне правило: завжди знищували спершу документи, а вже потім усе інше (навіть гроші стояли на другому місці). Саме так, наприклад, вчинили українські повстанці в криївці у лісі біля с. Кривоброди (нині Косівський р-н Івано-Франківської обл.), на яку 9 лютого 1946 р. напала опергрупа Коломийського міськвідділу НКДБ і підрозділ 448-го стрілецького полку ВВ НКВС. Документи, що знаходилися в криївці, згоріли, але в одного з убитих – господарського референта Коломийського окружного проводу Федора Княгицького – знайшли 100 тис. радянських рублів⁴⁷³. Схожим чином повівся й зв'язковий провідника Рівненського краю Анатолія Маєвського, коли на ньо-

⁴⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 594–595.

⁴⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 841.

⁴⁷¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 756.

⁴⁷² Там само. С. 624.

⁴⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 82.

го напали вороги 18 серпня 1949 р. Чоловік знищив документи («пошту»), а гроші ліквідувати не встиг, лише їх прострелив⁴⁷⁴.

До речі, боєць радянського 1-го стрілецького батальйону 7-го стрілецького полку Іван Ничик, інформуючи «смершівців» про розкрадання бойовими товаришами «обгорілих» грошей, виявлених 22 лютого 1946 р. у бандерівській криївці в с. Белзєць (нині Томашівський повіт Люблінського воєводства Польщі), трофейні документи навіть не згадав⁴⁷⁵. Це теж може опосередковано свідчити, що завсідники бандерівських криївок у надзвичайних випадках знищували насамперед організаційні документи, а вже потім кошти.

Наведемо кілька прикладів «примусового» знищення документації. Отже, за станом на 21 листопада 1944 р. дезертир із ЧА «Сковорода» повідомив командира бригади УПА «ім. Лайдаки», що не зміг відправити листа спільного знайомого – «Компаса». Пояснив: «попали червоним», тож мусив цей документ знищити⁴⁷⁶. Коли 28 липня 1945 р. у с. Сошище Шумського р-ну на Тернопільщині чекісти оточили криївку кур'єра «Максима» («Сухий»), він теж «всі папери спалив»⁴⁷⁷. Як стверджував наприкінці 1948 р. активний діяч ОУН(б) на Волині «Рибалка», «пошту», яку передав керівнику кур'єрської групи Іванові Довбенку («Мисливцю»), «Славку» та «5410», вони «знищили, порвали на дрібні кусочки». Це сталося під час нападу «більшовиків» на їхню криївку в околицях с. Середній Гай Рівненського р-ну 28 листопада⁴⁷⁸.

Значно рішучіше 13 грудня 1945 р. повелися кущовий Микола Мартиміш («Шабля») із товаришами. Коли в с. Розтоки Вижницького р-ну (Чернівеччина) на їхню криївку напали енкавееєсівці та істребки (всього – 30 осіб), «Шабля» спалив архів і застрелився⁴⁷⁹. Схожим чином у лютому 1946-го повівся «Бук» – чотовий УПА–Захід, частий учасник рейдів Хмельниччиною, родом із Вінницької області. Впродовж трьох днів він із друзями відстрілювалися з криївки, яку оточили війська МВС, а далі «спалили організаційні документи»

⁴⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 569.

⁴⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 2. Арк. 92.

⁴⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 422.

⁴⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 153.

⁴⁷⁸ Там само. С. 785.

⁴⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 148.

і застрелилися з «останнього пістоля»⁴⁸⁰.

Траплялося, після знищення документів повстанці вкорочували собі віку, проте з першого разу їм це не вдавалося. Так, 17 травня 1954 р. у криївці на горі Березовачка біля с. Зелена Надвірнянського р-ну Станіславівської обл. референт СБ Карпатського краю, колишній командир ВО «Говерля» Микола Твердохліб («Грім») знищив усі документи, після чого спробував застрелитися з автомата. Але не вийшло, тож добив себе з револьвера. Його дружина Ольга Герасимович теж наклала на себе руки – пустила кулю в скроню з особистого пістолета. Зв'язкова Анна Попович, що перебувала з ними, залишилася жити. Криївка, в якій знаходилися Микола й Ольга, перебувала в оточенні спецгрупи МДБ на чолі з полковником Арсенієм Костенком. На вчинок «Грома» вплинуло й те, що до оточеної криївки чекісти вкинули фото його 9-річного сина Яреми, знятого поряд із братом «Грома» – Степаном⁴⁸¹.

Звісно, згадані вище практики поводження з документами в надрах УПА чи оунівського збройного підпілля за ворожої загрози не були чимсь екстраординарним. Адже раніше, приміром, у 1930-ті чи в перші роки 1940-х, до них теж неодноразово вдавалися члени ОУН. Одного разу, коли зв'язкова ОУН Теофілія Бзова гостювала у Василя Бандери у Станіславові (1941 чи 1942 роки), потрапила в гестапівську облаву. Згадувала: «Я мала при собі листівки, записки. Частина швидко з'їла, частину сховала за пазуху. Почала вдавати, що страшно болить шлунок, що мені треба в туалет. Повірили. Папери спустила з водою. Мене залишили, а Василька і Марійку забрали, бо то за ними приїшли»⁴⁸².

Якщо документи спалювалися, то яким чином?

Коли зранку 19 серпня 1955 р. до криївки важко хворого повстанця Василя Маєвського («Уліяна»), вхід до якої розташовувався на подвір'ї коло хати у с. Здовбиця на Рівненщині, чекістів привів оунівець Іван Довбенко («Мисли-

⁴⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943–1952. / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 191.

⁴⁸¹ Грицьків Роман. Передмова / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 11–12. (Серія «Події і люди». – Кн. 5); Твердохліб-Дзьоба Анастасія. У ланці зв'язку з «Громом» / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 15, 18; Герасимович Іванна. Спомини про Миколу Твердохліба та його дружину Ольгу Герасимович / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 26; Твердохліб Ярема. Життя, боротьба і загибель командира «Грома» / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 87–88.

⁴⁸² Ісаюк Олесь. «Чи пані думає, що вийде на волю і буде нормальною?» // Країна. 2013. 13 червня. № 23. С. 45–49. С. 48.

вель»), то той «палив якісь папери на газовій лампі без скла»⁴⁸³.

Інший варіант – облили документи гасом і вже тоді підпалити. Саме так вчинили «поселенці» криївки (Ніл Хасевич та інші) на хут. біля с. Сухівці Рівненського р-ну, коли їх оточили чекісти на чолі зі заступником начальника відділення 2-го відділу УМДБ у Рівненській обл. Борисом Стекляром. 4 березня 1952 р. всі троє повстанців, із графіком-різьбярєм включно, підпалили задалегідь облиті гасом документи, а відтак покінчили життя самогубством⁴⁸⁴. За іншою версією, поки начальник Клеванського райвідділу МДБ із солдатами готувалися атакувати криївку з Хасевичем та повстанцями (а це могло тривати кілька днів), ті «спалювали документи». Зрештою, всі захисники криївки загинули – їх закидали гранатами. До речі, перед тим чекісти вже встановили контроль над поштою брата Ніла Хасевича – Федора, священника з Волині, якого у 1946 р. радянська влада засудила за надуманими звинуваченнями в антирадянській пропаганді та вбивстві єврея⁴⁸⁵.

Аби документи у таких нештатних ситуаціях добре горіли, члени збройного націоналістичного підпілля, що перебували в криївках, навіть застосовували вигадливі хімічні реагенти, як-то фосфорну кислоту. Оброблені нею папери при появі доброго доступу повітря швидко займаються. Так, 10 листопада 1948 р. високопоставлені есбісти, перебуваючи в криївці на межі Пустомитівського і Перемишлянського р-нів, обробили цією кислотою архівні документи СБ Львівщини, бо їхнє сховище атакувала опергрупа УМДБ Львівської обл.⁴⁸⁶

Утім, доволі часто документи не встигали вигоріти повністю. Так, хоча референт СБ Головного проводу Микола Арсенич («Михайло») 21 січня 1947 р. у своїй криївці біля с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл. «вистрілами з пістолета застрілив свою дружину на псевдо Віра і зв'язкову ГП ОУН(б) на псевдо Наталка, після чого підпалив документи і застрілвся сам», частина документів таки не згоріла. Адже оперативно-військова група МВС згодом відрпортувала, що в криївці виявила «два мішки документів, серед яких партійні та комсомольські квитки, радянські паспорти, посвідчення працівників

⁴⁸³ Кричильський Сергій. «Справа Уліяна» / Волинь (Рівне). 2011. 12 серпня. Вип. № 1036 // <http://www.volyn.rivne.com/ua/1478?act=print> (20.08.2011).

⁴⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 39, 204, 665.

⁴⁸⁵ Якель Роман. Як загинув підпільник «Зот» / Дзеркало тижня. 2012. 17 березня. № 10. С. 11.

⁴⁸⁶ Данилишин О. Повстанськими стежками Жидачівщини. Підрозділи, бої, бункери, криївки... – Дрогобич, 2012. С. 120–121.

МВС і міліції, списки вбитих радянських громадян та інші документи»⁴⁸⁷.

Не встиг знищити усіх паперів і Василь Маєвський у 1955 р. З його криївки працівники УКДБ у Рівненській обл. витягли польову сумку з документами (18 примірників) і низку пропагандистських матеріалів⁴⁸⁸.

У фондах ГДА СБУ збереглося кілька недоспалених бандерівських документів. Один із них – діловий лист, якого не пізніше березня 1949-го невідомий написав до керівника кур'єрської групи Івана Довбенка («Мисливця»). Після 2-годинного бою з радянською ЧВО у с. Матіївці Гошанського р-ну на Рівненщині бандерівці намагалися документ спалити. Але спромоглися його лише пошматувати, а також відірвали нижній правий кут. На документі залишилися сліди речовини бурого кольору, ймовірно крові⁴⁸⁹.

Ще гірший стан збереження листа «Рибалки» до «провідника» [кінець 1948 р.]. Лівий бік документа повністю втрачений. Документ дуже пошматований і заляпаний бурою речовиною, схожою на кров (можливо, це ознака сутички між власником документа та чекістами). Цього листа разом із низкою інших документів оперпрацівники Тучинського райвідділу МДБ Рівненщини захопили 24 березня 1949 р. у криївці на подвір'ї мешканця хутора с. Матіївки⁴⁹⁰.

Судячи з повстанських практик, у випадку загрози знищували насамперед ті з документів, де йшлося про кошти. «Шухевич дав мені велику кількість рахунків на витрачені гроші, котрі я спалила», – свідчила зв'язкова головного командира УПА Дарина Гусяк про пригоду в липні 1949-го під час конференції Головного проводу ОУН(б) у Бібрецькому лісі на Львівщині⁴⁹¹.

Також була можливість легко знищити грипси. Деякі з них, через дію в підпіллі складної системи субординації, і без того на своєму шляху до адресата могли потрапити у смітник, зазнати знищення чи пройти цензуру. Таке траплялося, коли, наприклад, провідник місцевого рівня (району) скаржився на свого безпосереднього зверхника (наприклад – провідника надрайону чи

⁴⁸⁷ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Состав. Н. Владимирцев, В. Кравец и др. – Москва, 2010. С. 227.

⁴⁸⁸ Кричильський Сергій. «Справа Уляна» / Волинь (Рівне). 2011. 12 серпня. Вип. № 1036 // <http://www.volyn.rivne.com/ua/1478?act=print> (20.08.2011).

⁴⁸⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 799.

⁴⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 160 конв.; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 785–787.

⁴⁹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 747.

округи) до провідника краю. Приміром, кореспондент провідника ПЗК Івана Литвинчука написав 1 липня 1947 р.: «передаю через Вас донесення та скаргу на Луку до його безпосереднього керівника і прошу Вас, якщо Ви в цьому компетентні, що найкраще було б, якби мої донесення і скарга не цензурувалися навіть Вами, дішло до вказаної людини»⁴⁹².

А ще повстанські документи зникали через казуси, причому як пов'язані з «людським фактором», так і зовсім не залежні від цього. Якось у червні 1950 року підпільник «5226» у листі до Івана Литвинчука («2142») завів мову про причини затримки власної кореспонденції. Датовані груднем 1949 р. і лютим 1950-го документи до Литвинчука не надійшли, виправдовувався відправник, тому що їх «з'їли миші»⁴⁹³. Іншого разу документи постраждали через недбалість працівників пунктів повстанського зв'язку. «Великі боягузи, переносять грипс з місця на місце, поки його не пошкодять»⁴⁹⁴, – ділився спостереженнями про роботу осіб, які обслуговували зв'язковий пункт «Макогон», його інспектор Олександр Савира.

Ну, а взагалі кумедна ситуація сталася із документом, який, щоправда, стосується не ОУН(б), а ОУН(м). Його кур'єр Довганюк на початку 1946 р. доставив з-за кордону (за завданням ПУН – Проводу мельниківської фракції ОУН) для екс-оунівця Івана Михайлинюка – вчителя Великобичківської середньої школи на Закарпатті. Останній так описав обставини зустрічі з цим кур'єром: «Перебуваючи в куцах, Довганюк дістав з кишені свого костюма металеву баночку з кремом для взуття, витягнув з-під крему лист на невеличкому аркуші тонкого білого паперу й передав мені, попередньо зауваживши, що його написав особисто для мене «Бистрий» [тобто оргреферент мельниківського ПУН Ярослав Гайвас – В. К.]. За всього свого бажання ознайомитися зі змістом листа, якого передав Довганюк, я не зміг, тому що цей лист був сильно замащений чорним кремом»⁴⁹⁵.

На довговічність деяких документів негативно впливав і впливає неякісний папір, на якому вони були написані чи надруковані. Наприклад, «звернення Проводу ОУН і інструкції до того», що надійшли на адресу провідника на ПЗУЗ Миколи Козака на початку 1949-го, наразі збереглися в копіях, проте папір, на якому вони надруковані, розсипається від доторку⁴⁹⁶.

Значна кількість документів загинула через недосконалі засоби письма.

⁴⁹² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 178–179.

⁴⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1603. Арк. 154–156.

⁴⁹⁴ Там само. Арк. 154–156.

⁴⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2220. Арк. 138–139.

⁴⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 468.

Особливо це стосується грипсів, які укладені чорнилом чи хімічними олівцями, а не звичайними грифельними олівцями. Даний нюанс у підпіллі чудово розуміли. «Якщо вона [пошта ч. 6/50] в доброму стані, то пришлю (т. з. коли так збериглася, що можна буде прочитати, бо я писав чорнилом, а як практика показує, треба олівцем чорним писати)»⁴⁹⁷, – інформував Анатолій Маєвський свого колегу Богдана Кузьму в липні 1951 р.

Отож, через застосування повстанцями неякісних/недовговічних чорнил, хімічних олівців та кальки, а також із причин неналежного зберігання повстанської документації в архівах, наразі вже неможливо прочитати без спеціальних допоміжних засобів десятки документів ОУН(б) і УПА, що зберігаються у ГДА СБУ (фонди 2, 5, 13, 65), ЦДАВО (фонд 3838), ДАРО (фонд Р-30). Однак деякі з цих джерел, що повністю чи частково згасли, нам вдалося опублікувати в 14 та 16 томах нової серії Літопису УПА у 2010–2011 роках. Із ними має змогу ознайомитися кожен.

**Перелік документів зі згаслим текстом,
що опубліковані в 14 та 16 томах Літопису УПА (нова серія)**

Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. – 640 с.	
Наказ командира куреня «032» групи УПА «Турів» «Остапа» для «кущового ч. 2» (30.11.1943 р.)	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 68. Арк. 225. Рукопис. Завірена копія. Синя калька.
Хроніка 1-ї сотні «ім. І. Мазепи», укладена в. о. командира сотні «Соколом» (2.01.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 61–61 зв. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Звіт «командира кубанських козаків при УПА» «Павленка» для командира загону «ім. Богуна» групи УПА «Турів» «Князя» (15.01.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 5–5 зв. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.

⁴⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2062. Арк. 3 конв.

Довідка лікаря «Варма» про звільнення стрільця зі шпиталю групи УПА «Турів» (12.12.1943 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 43. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Довідка лікаря Свиначинського шпиталю «Арсена» про хворобу стрільця загону «ім. Богуна» групи УПА «Турів» (9.01.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 67. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Хроніка загону «ім. Остапа» («Батурицького») групи УПА «Заграва», уклдена політвиховником загону в січні–березні 1944 р.	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 49–76. Рукопис. Копія. Синя калька.
Інформації представника сотні «Ярмака» загону «Котловина» групи УПА «Заграва» (кінець березня 1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 51. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Документ «Описи боїв», укладений політвиховником загону «ім. Остапа» групи УПА «Заграва» (початок квітня 1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 20–23, 34–35. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Звіт командира кавалерії загону «Котловина» групи УПА «Заграва» «Богуна» для невідомого (26.03.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 39. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Хроніка загону «ім. Остапа» («Батурицького»), уклдена політвиховником загону (квітень–травень 1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 1–15. Рукопис. Копія. Чорна калька.

<p>Звіт командира «Хвастівського» загону УПА за квітень 1944 р. (від 29.05.1944 р.)</p>	<p>ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 148–148 звор. Рукопис. Завірена копія. Синя калька.</p>
<p>Характеристика стрільців загону «ім. Остапа» («Батуринаського») групи УПА «Заграва», укладена невідомим (квітень 1944 р.)</p>	<p>ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 9–10. Рукопис. Оригінал. Синя калька.</p>
<p>Супровідний лист до вихідної кореспонденції загону «ім. Остапа» («Батуринаського») групи УПА «Заграва», укладений невідомим (грудень 1943 р.)</p>	<p>ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 124–124 звор. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.</p>
<p>Лист командира загону «Котловина» групи УПА «Заграва» «Юрія» до шефа військового штабу групи «Заграва» (6.03.1944 р.)</p>	<p>ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 123. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.</p>
<p>Лист командира загону «Котловина» групи УПА «Заграва» «Юрія» до шефа військового штабу групи «Заграва» (13.03.1944 р.)</p>	<p>ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 24–27. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.</p>
<p>Лист «Мокрого» до командира «Прилуцького» загону групи УПА «Заграва» «Острога» (25.03.1944 р.)</p>	<p>ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 20. Рукопис. Оригінал. Сірий олівець.</p>
<p>Лист командира «Хвастівського» загону УПА «В. Чорноти» до «Ярмака» (29.04.1944 р.)</p>	<p>ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 139–139 звор. Рукопис. Завірена копія. Синя калька.</p>

Лист командира «Хвастівського» загону УПА «В. Чорноги» до «Юрія» (13.05.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 143. Рукопис. Завірена копія. Синя калька.
Наказ ч. 8 командування бригади «Пам'ять Крут» з'єднання груп УПА «Завихост» для підлеглих (3.02.1945 р.)	ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 125. Рукопис. Оригінал. Сірий олівець.
«Золота книга героїв» «Корсунського» загону з'єднання груп УПА 33 (кінець 1944 р.)	ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 38–45. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Рішення до протоколу № 7 командира бригади «ім. Мазепи» з'єднання груп УПА 33 «Бурі» (21.10.1944 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 234. Конверт 1. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Лист «Чорного» до командира підрозділу «Холмської» бригади з'єднання груп УПА 33 «Поніса» (кінець 1944 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 234. Конверт 1. Рукопис. Оригінал. Сірий хімічний олівець.
Список звітів, описів боїв, рейдів військового осередку з'єднання груп УПА 44, укладений невідомим (1945 р.)	ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 48139. Конверт 1. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Список стрільців куреня УПА «О.», що походять зі східних областей України, укладений невідомим (кінець 1943 р.)	ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 60. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Звіт про бої диверсійної групи УПА «В'юна» на території Рівненського надрайону ВО «Богун» (березень 1944 р.)	ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 63. Арк. 27. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.

Інформації працівника Колківського району «Моряка» для командира загону «Котловина» групи УПА «Заграва» (24.02.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 63–66. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Лист коменданта Колківського району «Романа» («Моряка») до командира загону «Котловина» групи УПА «Заграва» (25.03.1944 р.)	ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 82, 84. Рукопис. Оригінал. Сірий олівець.
Документ «Відомості з терену», укладений працівником Дубровицького району «Деброю» для невідомого (3.05.1944 р.)	ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 62. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Лист провідниці жіноцтва Берестейської округи Північно- західного краю «Пріські» до сестри «Зіни» (кінець 1944 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 234. Конверт 1. Рукопис. Оригінал. Синій хімічний олівець.
Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. – 1024 с.	
Лист «Шахтаря» до «провідника» [Василь Кук] (19.06.1945 р.)	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 2. Арк. 450 (конверт). Арк. 26–27. Рукопис. Фотокопія оригіналу.
Лист без підпису [Федір Воробець] до «Модеста» [Василь Коренюк] (кінець 1945 р.)	ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 48139. Арк. 188а (конверт). Арк. 14 звор. Рукопис. Оригінал.
Лист «Луки» [Микола Козак] до «Модеста» [Василь Коренюк] (3.10.1945 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 286 (конверт). Рукопис. Оригінал.

Лист «Луки» [Микола Козак] до «Модеста» [Василь Коренюк] (жовтень 1945 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 286 (конверт). Рукопис. Оригінал.
Лист «Чавуна» [Микола Козак] до «друзів» (серпень 1946 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 286 (конверт). Рукопис. Копія.
Лист «Смока» [Микола Козак] до «Далекого» [Степан Янишевський] (25.04.1947 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 154 (конверт). Рукопис. Оригінал.
Лист «К.» [Петро Ксенджук] до «Р.» (1954 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2669. Арк. 258 (конверт). Рукопис. Оригінал.
Лист «Заграви» [Володимир Кудра] до «680» [Василь Галаса] (серпень 1952 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2 (4 Упр.). Оп. 4 (1959 р.). Спр. 10. Арк. 133 (конверт). Рукопис. Оригінал.
Лист «Рибалки» до «П.» (кінець 1948 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 160 (конверт). Рукопис. Оригінал.
Лист «ЯВХХІ» до «Кон.» [Василь Сидор] (2.08.1944 р.)	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 287 (конверт). Рукопис. Оригінал.

На фоні документів, які вицвіли, губляться джерела «нестандартні», як-от чернетки з численними правками авторів або аркуші, які з різних причин були забраковані.

Один із таких письмових документів, який вдалося виявити у фонді 2 ГДА СБУ, ми назвали «три в одному». Для несповіщеного документ виглядає як банальна «зворотка», якою якийсь підпільник скористався задля економії паперу, але помилково кілька разів вставив у друкарську машинку іншим боком, внаслідок чого тексти «наклалися» один на інший. Відтак, на один аркуш паперу невідомий «втиснув» одразу три документи, один поверх іншого.

Більшу частину згаданого «потрійного» джерела (всі три документи – це машинописні чернетки ділових листів провідника ОУН(б) на Волині та Поліссі у 1949–1953 рр. Василя Галаса, захоплені радянськими чекістами в ніч на 8 лютого 1949-го у його заступника Миколи Козака) займає лист від «55555» (Василя Галаса) до невідомого підлеглого (вірогідно, це провідник Рівненської округи Анатолій Маєвський). Лист дивний – чотири перші абзаци ідентичні

чотирьом останнім. Його автор, нарікаючи на брак «наслідництва», висловлює бажання, «якщо доживе», на літо перебраться жити з кривки в якусь хату. Повідомляє також, що надсилає листівки та періодику. У списку є «За волю нації» та «Молодий революціонер» – видання, які Галаса власноруч редагував.

Під цим документом міститься наступний – супровідний лист до кількох пропагандистських видань, що призначалися для Миколи Козака («3344»). Нарешті, третє джерело – це короткий недатований лист від тих саме п'яти п'ятірок до «179» (Анатолія Маєвського). Він надрукований у міжряддях першого. Зміст такий: Галаса дякує адресатові за «літературу» (під цим або ще одним збірним поняттям – «матеріали» – у підпіллі називалися пропагандистські листівки, кличі, гасла, часописи та ін.), яку разом із «запискою» одержав «з осені».

В першому документі Василь Галаса «проговорився»: «рукою не пишу з певних причин». Мабуть знав: графологи МДБ даремно хліба не їдять. Значить, це чернетки, власноруч надруковані Василем Галасою на машинці. Але надруковані ним чи передруковані кимось іншим пізніше? Наприклад, Миколою Козаком? Якщо врахувати, що до писання листів, як і редагування повстанської періодици перший мав неабиякий хист, логічно вказувати саме на нього. Зайвий цьому доказ – пієтет провідника Галаси до писання (писав довжелезні рецензії на кореспонденції дописувачів часопису «За волю нації»).

1.6. Потенційні можливості виявлення документів

Напевне, багато хто із дослідників, котрим доводиться працювати із великими масивами історичних документів на певну тематику, відчував, що там бракує важливих, а інколи навіть визначальних джерел. Утім, у світлі нових знахідок повстанських архівів на Тернопільщині, Львівщині, у деяких інших регіонах України, а також здобутків архівної евристики, які намітилися в нашій державі останніми роками, чимало документальних лакун з історії ОУН і УПА ліквідовано. Складаються непогані перспективи для подальшого зменшення їхньої кількості й надалі.

Водночас, довіряти твердженням повстанців про безповоротність втрат тих чи інших документів треба не завжди. Приміром, восени 1945-го Василь Кук висловлював сумніви в тому, що після виявлення «більшовиками» 28 липня кривки «Максима» документи, які йому передав раніше, вціліли: «Сумніваюсь чи вона [«пошта», тобто сукупність документів] впала в руки більшовиків: вона або десь замагазинована, або, якщо мав Максим при собі – то напев-

но знищив, бо мав час»⁴⁹⁸. Насправді ж багато що зі складових цієї «пошти» (йдеться про так званий відкритий лист Рильському й документ під назвою «До Урядуючого Провідника ОУНСД», інакше кажучи – фальшивки, сфабриковані НКДБ від імені «Київського міського проводу ОУН», а ще протокол допиту Людмили Фої) згодом опинилися в архівах радянських спецслужб. Справа в тому, що Василь Кук перед тим, як передати оригінали згаданих підробок, що надійшли йому від референта СБ ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака («Чупринка») з умовою відіслати для «Максима», аби той їх уже надав Романові Шухевичу, скопіював їх. Тож, напевне, саме ці «повторні» копії нині й відклалися в ГДА СБУ.

На шляху пошуків документів, яких поки що виявити не вдалося, варто пильніше поглянути на опосередковані згадки про них у тих джерелах, які збереглися.

Особливо багато зустрічається джерельних свідчень про ті, ще невідомі дослідникам документи, що містять розпорядчі формулювання. Спершу оглянемо джерельні згадки про такі письмові джерела ГК УПА, а також за походженням із УПА–Північ, УПА–Захід, виявити які нам поки що не вдалося.

У одному з листів, що датований червнем 1947 р., автор Василь Кук згадав «наказ К. Савура про створення УПА». Хоча він і поцікавився в адресата, чи йому відома «бодай дата того наказу»⁴⁹⁹, певно, йдеться про документ, датований 1943 роком. Але поки що такого джерела, який би ось так «прямо» проголошував формування УПА, не виявлено.

Є й інші опосередковані докази його існування (звісно, якщо це був письмовий документ, а не усна вказівка), як-от згадка про «інструкції, щоб повстанські загони почали себе звати УПА». Прибічник ОУН(м) Михайло Данилюк у спогадах зазначав, що з ними до військового табору «Крука» (Івана Климишина, творця перших підрозділів бандерівської УПА) навесні 1943-го приїхав зверхник того «Еней» (Петро Олійник)⁵⁰⁰. На думку іншого сучасника, ГК УПА створили за станом на середину літа 1943 р. «згідно з вказівками»⁵⁰¹ Головного проводу ОУН на ПЗУЗ.

Також невідоме наразі й розпорядче джерело («зарядження») командира УПА від 15 липня 1943-го, яке цитував функціонер ВО «Рівне» «Чорний». Згідно з положеннями документа, в основу розподілу земель між селянами на

⁴⁹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 234.

⁴⁹⁹ Там само. С. 248.

⁵⁰⁰ Данилюк Михайло. Повстанський записник. – Київ, 1993. С. 138.

⁵⁰¹ Ступницький Юрій. Спогади про пережите. – Київ–Торонто, 2000. С. 50.

Волині повинне було «лягти передовсім загосподарювання, себто зем[л]і наділяти лишень тим селянам, котрі є в стані приділений участок обробити...»⁵⁰².

Уривок інструкції ГК УПА від 1 листопада 1943 р. «для пропагандистських служб», у якій йшлося, що «ми толеруємо всі національності – також жидів, які працюють на користь української держави», а також фрагмент із пізнішого наказу Романа Шухевича «по армії» під незрозумілим номером 896 («Не можна божевільно боротися за маленький клаптик (Карпатський край) і одночасно нашу найкращу Батьківщину – територіально більшу за Францію – віддати Москві») цитував дослідник Юрій Киричук⁵⁰³.

Радянське партизанське з'єднання Чижова під час розгрому штабу одного з підрозділів УПА 21 квітня 1944 р. нібито виявило наказ, підписаний псевдонімом Клячківського «Панас Мосур». Про цей документ лише відомо, що у ньому містилася вказівка для командира підрозділу УПА перейти у тил Червоної Армії для виконання завдання⁵⁰⁴.

Ще один «наказ», нібито завірений командиром уже УПА–Північ «Климом Савуром» та вивішений у райцентрі Головне (нині – смт. Любомльського р-ну Волинської обл.), цитує невідомий автор радянської довідки «про бандитські і територіальні прояви ОУН і УПА за період від 25.7 до 10.8.44 р.». «Хто піде до лав Червоної Армії, сам буде покараний смертю. Голова і секретар сільради за вручення повісток будуть розстріляні. Клим Савур»⁵⁰⁵, – нібито було зазначено у цьому документі, копію(?) якого хтось почепив у Головному 30 липня 1944-го⁵⁰⁶.

Один із учасників національно-визвольних змагань також пригадував, що «Клим Савур» видавав накази «у справі дисльокації військових відділів, забезпечення харчовими продуктами і боеприпасами, зміни шифрів і кодів зв'язку»⁵⁰⁷.

На якийсь «наказ Гол[овного] Командування УПА», який «виразно постановляє, що стрілець УПА не може бути п'яний», покликався невідомий автор інструкції «про уживання і надуживання алкоголю» від 20 червня 1946

⁵⁰² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 417.

⁵⁰³ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. С. 145, 170.

⁵⁰⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 238–239.

⁵⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 186.

⁵⁰⁶ Там само. Арк. 185.

⁵⁰⁷ Матвій Андрій. Повертаючись думками... 60 років тому // Визвольний шлях. 2004. № 8. С. 107.

р. (судячи зі змісту інструкції, вона стосувалася діяльності ОУН чи УПА на Закарпатті)⁵⁰⁸.

Інший промовистий приклад – із нормативними підставами змін тактики УПА–Північ на період проходження Західною Україною радянсько-німецького фронту з білоруських теренів у західному напрямку (початок 1944 р.). Опоередковані згадки про застосування цієї тактики є в десятках упівських документів, але від якого саме наказу (чи наказів) повстанці «відштовхувалися», здійснюючи такі заходи, – невідомо. Маємо лише «сліди» таких документів.

Як зазначив на початку січня 1944-го боєць загону УПА «Лайдаки» Микола Картак, затриманий радянською опергрупою «За Родину», існував наказ «командування УПА», за яким на період просування радянсько-німецького фронту на Захід низка повстанських підрозділів мала перечекати на білоруських теренах, у районі Пінських боліт, а потім рухатися на Схід, до новосформованого радянського тилу⁵⁰⁹.

Побутування схожої вказівки підтверджується й із іншого джерела. Курінний «Голубенко» та сотники «Богун» і «Лев», заарештовані радянськими чинниками в лютому 1944-го, свідчили про наказ «штабу УПА», за яким озброєні бійці розійшлися по домівках, щоб перечекати, доки радянсько-німецький фронт перейде за річку Буг, аби потім знову «стати в стрій»⁵¹⁰. Певно на підставі загального наказу по УПА аналогічні вказівки поширювалися і в її заплілі. Інакше б хіба згадувана опергрупа «За Родину» на чолі з майором Віктором Храпком, що діяла у співпраці з радянськими партизанами Сабурова, виявила у ніч на 11 січня 1944-го біля с. Бродець Дубровицького р-ну наказ «Матвія» від 3 січня з вказівками для організаційного активу надрайонів про те, чим їм необхідно займатися в умовах інакшої, вже не німецької, а підрадянської дійсності?⁵¹¹

Можливо, якийсь загальний розпорядчий документ УПА про обмеження збройної боротьби виходив і наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. Принаймні, Степан Кравець (повстанець УПА, котрого допитали у Гусятинському районі відділі НКВС 10 лютого 1945 р.), стверджував, що нібито підрозділи «Голуба», «Могили» та «Хмари», які діяли на теренах кількох районів Тернопільщини, мали «вказівки від головного командування УПА у бій з частинами Червоної Армії не вступати, зберігати сили до весни»⁵¹².

⁵⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 6. Арк. 90.

⁵⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 28461. Т. 1. Арк. 56.

⁵¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 28461. Т. 4. Арк. 118.

⁵¹¹ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 28461. Т. 1. Арк. 52 зв.–53 зв.

⁵¹² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 119.

На можливе побутування такого документа наштовхує і наступне. Начальник УНКВС у Тернопільській обл. Роман Сараєв у доповідній записці наркому НКВС Василю Рясному згадував якийсь «устав-інструкцію про партизанські дії» УПА, який нібито затвердив (для тимчасового користування) виконувач обов'язків шефа ГВШ УПА «М.Д. Будченко». Цей документ енкавєсєвці виявили 20 липня 1945 р. у м. Бережани (Тернопільська обл.) під час перевірки документів у пасажирки автомобіля Ангели Шалько. Проте у момент його виявлення жінка спробувала покінчити життя самогубством, випивши отруту. Та покінчити із життям не вийшло. А відтак, на радянському допиті вона розповіла слідчим, що насправді зветься Марією Римик, є зв'язковою між шефом зв'язку Головного проводу ОУН(б) «Бистрозором» і «Данилом»⁵¹³.

«Сліди» вказівки Головного проводу ОУН про те, що великі з'єднання в УПА створювати не треба (видаана навесні чи влітку 1945 року), є у документі, укладеному начальником УНКВС у Тернопільській обл. Сараєвим⁵¹⁴. За даними керівника охорони командира куреня УПА «Бистрого», наказ аналогічного змісту, складений на основі рішення ГП, надійшов у курінь в липні 1945-го. Там, зокрема, говорилося, що для УПА забороняється оперувати з'єднаннями у складі сотень і куренів. Ті з'єднання, які ще є, треба «подрібнити» на сотні у розрахунку по одній на підрайон ОУН. При цьому належало «утримувати» в підрайоні не цілу сотню, а її «рої» (щоб на кожне село підрайону припадало по 10-15 бійців). Станичні повинні були забезпечувати згадані рої харчуванням, одягом, сприяти їм у спорудженні криївок⁵¹⁵.

У надрах УПА, її запілля, а потім і оунівського збройного підпілля продукувалися досі не виявлені розпорядчі документи, які унормовували носіння повстанської уніформи. Дослідник Олег Дергай, приміром, пише, що восени 1944 р. «командування» УПА видало «розпорядження» про наведення однаманітності в уніформі та зняття з одягу бійців будь-яких відзнак ворожих армій⁵¹⁶. До змісту цього розпорядчого документа близький так званий наказ ч. 2 керівництва невідомої воєнної округи УПА, що вийшов 9 червня 1944-го. Його автор заборонив підзвітним активістам носити «комплектні чужонаціональні уніформи», тобто одягатися у форму ворога повністю, «з ніг до голо-

⁵¹³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 352–353.

⁵¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 2.

⁵¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 79.

⁵¹⁶ Дергай Олег. Однострій, амуніція та озброєння загонів УПА на Волині (УПА-Північ) / Минувє і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської обл. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. Вип. 30. Луцьк–Горохів, 14–15 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. С. 251.

ви». Згодом, на початку серпня 1947-го, працівники радянського МДБ виявили у знищеного провідника одного з надрайонів ОУН(б) «Рота» якісь «прямі вказівки» про використання форми МДБ⁵¹⁷. Вочевидь, усі три згадані вище документи дослідникам ще необхідно віднайти та проаналізувати.

Не виявлено й чимало інших документів розпорядчого характеру, згадки про які є в документальних джерелах, як от видані провідником ОУН(б) на ПЗУЗ і командиром УПА–Північ Дмитром Клячківським незадовго до загибелі в лютому 1945 р. Підзвітний тому референт СБ Микола Козак згадував про якийсь наказ, що його «сл. п. провідник» (тобто – Дмитро Клячківський) видав незадовго до своєї трагічної загибелі 12 лютого. Референт лише зазначив, що документ був адресований до «Данила» (шеф зв'язку на ПЗУЗ?) і в ньому наказувалося, аби адресат 8 лютого прибув до відправника. Але вказівку «Данило» не виконав⁵¹⁸. Жодних згадувань у інших джерелах про даний наказ виявити не вдалося. На інший «передсмертний» наказ Клячківського покликався його наступник на посту провідника ОУН(б) на ПЗУЗ у грудні 1945 р. Там начебто йшлося про «ліквідацію східняків як Орла, Жука та інших». Відомо також, що згаданий наказ мав виконувати Степан Янишевський («Далекий»), коли ще, вочевидь, працював у СБ⁵¹⁹.

Існували також спеціальні документи розпорядчого гатунку (чимало з них ще не виявлені) про реорганізацію підрозділів УПА і підпілля в 1945 році. Адже 16 вересня «Шахтар» подав Василю Куку власні спостереження за ходом їхнього виконання на місцях: «Щодо Ваших інструкцій ставлення сильної Організації – якісної – і орієнтації на власні рев[олюційні] сили – стверджую, що я діяв і цілий час (зокрема, по закінченні війни з Німеччиною) згідно з ними. [...] Питання орієнтації на власні сили в цих теренах (ПЗУЗ) є складніше як на ЗУЗ (Галичина). Коли в Галичині ще за Польщі серйозні ідеї підпільної організації призвичаювали маси орієнтуватися на ту «невидку» силу, то тут цей фактор діяв глибше. Його посилення в час перших місяців нім[ецької] окупації не закріпило їй (ор'єнт[ування] на вл[асні] сили) ще належних позицій. Повстання і дії УПА – це вже орієнтація (навіть може перебільшена, беручи до уваги міжнародну ситуацію) на власні збройні сили, але [...] видні (курені, сотні, з'єднання – в очах мас). І коли зараз обставини нас змушують знова

⁵¹⁷ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 245.

⁵¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 395.

⁵¹⁹ Там само. С. 416.

ставити в основі на ті «невидні» сили – то не тільки маси, але й у великій мірі відділи і кадри не мають ще належно зрозуміння суті, поняття сили. Для них сила – це інша держава (от Англія, Америка!), в гіршому випадку сотні, курені УПА. А як таких нема – лише малі групки-боївки і сітка – то тут же починає мати вплив більш[овицька] пропаганда, що ми «мізерна купка», «розбитки» – і, значить, нема перспективи. [...] Після інструкцій і наказів в справі зтяжної боротьби були прояви реакції проти них. Прим[іром], Вира я докладно проінструктував про ситуацію зараз по приїзді до Вас (в два дні по закінченні війни) – однак він зібрав усі відділи разом і в силі біля 400 людей пішов в «пропагандивний рейд» на Здолбунівщину. (Мало це і позитивні наслідки, бо там вже люди відвикли бачити малі відділи, а не то «таку масу», але й були компромітуючі: кілька стрільців зробили на них засідку і «така маса» безладно вицофалась [...]). Коли вернувся він, я наказав негайно роздрібнити усе. Він ще зволікав, аж я загроив його усуненням – тоді вже виконав. (Зараз ті «войовничі» командири, що, за словами Вира, «стрілять собі в лоб», коли їх роздрібнять, думають, як криївки копати на зиму [...]). Або таке: надрайоновий провідник мого терену в червні заявив, що він не згідний з поданими інструкціями, бо в низах їх зрозуміли як майже взагалі перестати діяти [...] Тут очевидна слаба виробленість членів, брак еластичності, тільки грубе «так» або «ні». Все це наладналося. Організаційну роботу цього терену поставлено на здорових основах, через що остало небагато членів: на район 7-10-15 найбільше. Робота на тім не потерпіла. Вспів і бешкетів, витворюваних колись «членами» а навіть провідниками Організації, зараз нема»⁵²⁰.

Нарешті, бракує й текстів розпорядчих документів, за якими здійснювалося очищення рядів ОУН(б) на ПЗУЗ від радянської агентури. У квітні 1945-го на теренах цього краю, підпорядкованих провідові «меншого» краю «Одеса», під приводом боротьби з радянською агентурою велася «рубка» цивільного населення. Ініціювали таке своїми наказами підлеглі «Далекого» – «Іван», «Сірко» та «Галуза»⁵²¹. Наразі відповідних документів, завірених цими особами, не виявлено.

20 вересня 1945 р. референт СБ на ПЗУЗ Микола Козак в листі до військового референта краю «Одеса» Петра Гудзоватого теж писав про вказівки з «чистки» організаційних рядів: «Видано докладні інструкції, як очистити наші ряди від агентури, та практичне переведення цієї роботи. [...] На СУЗ дозволив висилати тільки ті відділи чи групи, які перевірить дг. Модест». Інакше, зазначав автор у листі, «роботи в тому терені перевести не вдасться, бо всі видавані зарядження попадають відразу в руки агентури, яка в деяких місцях вже в 90%

⁵²⁰ Там само. С. 154, 156, 158–159.

⁵²¹ Там само. С. 416.

перебрала ініціативу в свої руки»⁵²². Згадані вище документи (зрештою, якщо вони колись існували у письмовій формі) досі ніде не знайдені.

До речі, 7 листопада 1945-го Козак (лист до функціонера ПСК Панаса Трофимчука-«Степана») повторив одну зі зазначених вище вказівок: «чи д. Далекі передав Олексі і Василеві мій наказ, в якому я виразно заборонив висилати людей на схід, аж до відклику»⁵²³.

Брак текстів розпорядчого характеру відчувається й у темі українсько-польських відносин. Наприклад, існують побіжні згадки про наказ «керівництва УПА» (виданий влітку 1945 р.) про те, щоб «жоден мешканець української національності не залишав свого місця проживання» у Ряшівському воєводстві Польщі. Сучасник пов'язував його вихід із передислокацією до воєводства 3, 8 і 9 дивізій Війська Польського, щоб забезпечити виселення звідти українського населення у СРСР⁵²⁴.

У своїй доповідній записці начальник УНКВС у Тернопільській області Сараєв 10 березня 1946 р. писав, що Головний провід ОУН восени 1944-го, коли «почалася реєстрація польського населення, яке бажало виїхати у Польщу, за угодою між радянським урядом і демократичним урядом Польщі», нібито «спустив директиву про припинення репресій щодо поляків»⁵²⁵. Як виглядає, автор доповідної скористався відповідними свідченнями заарештованого члена ОУН(б) Михайла Польового, які той дав 13 січня 1946 р. на допиті начальнику відділу боротьби з бандитизмом УНКВС у Тернопільській обл. Матвееву⁵²⁶. Пізніше Сараєв згадував, що 1945 року вийшли вказівки Головного проводу і щодо блокування з польськими підпільними організаціями, недопущення випадків убивств поляків⁵²⁷.

Не виявлені важливі та цінні для розуміння історичних реалій розпорядчі документи проводу ОУН(б) на ПЗУЗ і проводу Інспекторату ОУН стосовно опозиційної діяльності у підпіллі колишнього референта СБ ПЗУЗ Степана Янишевського («Далекого»). За даними провідника ПЗК Івана Литвинчука («Максима»), «бувчий реф[ерент] СБ Далекий ухилився від наказів КП та п[роводу] інсп[екторату]». Також Литвинчук надіслав до «провідника» (ма-

⁵²² Там само. С. 401.

⁵²³ Там само. С. 406.

⁵²⁴ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 1 / Ред. кол.: Є. Беднарк, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ, 2017. С. 96.

⁵²⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 5.

⁵²⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 98.

⁵²⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 2.

буть це Василь Кук) накази, які «Далекий» видавав уже як «розкольник» і «диверсант» упродовж грудня 1945 – січня 1946 рр. («Для точнішого зор'єнтування висилаю накази Далекого, видані в грудні 45 р. та січні 46 р.»)⁵²⁸. У грудні 1945-го референт СБ ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак звинуватив референта СБ ПСК «Далекого» у невиконанні низки нормативних документів: «наказу про відсипаровання та розроблення явної агентури тих, що були арештовані і звільнені», «загального наказу», наказу референта Василя Коренюка («Кость», «Модест») від липня місяця, власних наказів, що вийшли в серпні 1945-го⁵²⁹. Всі ці документи нам виявити не вдалося.

У серпні 1946 р. Микола Козак («Чавун») звернувся до активістів колишнього ПСК з проханням учинити на «Далекого» замах. Перед тим попросив їх перечитати наказ Проводу ОУН(б), комунікат проводу ОУН(б) на ПЗУЗ у справі провокації «Далекого» і лист до «Далекого», запакувати і надіслати йому. Перший документ – це наказ для «Далекого», що не зберігся. А от другий документ, який рекомендувалося «уважно перебити, щоб не неробили помилок» і «поширити в основному там, де Далекий має впливи»⁵³⁰, відомий.

Радянські пропагандисти часто поширювали про українських повстанців відомості, що вони нібито користувалися зброєю, наданою німцями. Цю тезу заперечує, наприклад, досі не виявлений наказ від 25 лютого 1947 р. окружного референта СБ Тернопільщини Василя Магдія («Жар», «Семен»). Відомо, що у документі йшлося про зброю, яку оунівці зібрали і змагасинували, а «більшовики» привласнили упродовж 1944–1946 рр. Відтак, містилася вказівка відновлювати запаси зброї за рахунок роззброєння бійців винищувальних батальйонів⁵³¹.

Десь за станом на 1946 р. командир ВО «Сян» УПА–Захід Мирослав Онишкевич («Олег») дорікав своєму адресату в тому, що його військовий підрозділ «розпіячується». Як аргумент, навів посилання на «наказ КВШ», де писалося, що «воякам УПА впиватися не вільно»⁵³².

Не збереглася й «серія» наказів (видані у серпні–вересні 1947 р.) для сотень УПА «Бурлаки», «Громенка», «Ластівки», а також аналогічних підрозділів із

⁵²⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 515.

⁵²⁹ Там само. С. 417.

⁵³⁰ Там само. С. 428, 430.

⁵³¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 213; Воляннюк Сергій. Створення та діяльність воєнної округи УПА «Лисоня». Дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук. – Київ, 2016. С. 158.

⁵³² ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 78. Арк. 316.

Холмщини та Підляшшя щодо того, аби вирушати на Захід. В перші дні вересня 1947-го також вийшли: наказ «від УГВР, за підписом генерала Т. Чупринки» про рейд сотень із Закерзоння в американську зону окупації Німеччини; наказ «від Військового Штабу УПА на Закерзонні» про невідкладний відмарш сотні (в якій служив Іван Дмитрик), на Захід⁵³³.

Документи командування УПА із розпорядчим змістом продовжували виходити навіть тоді, коли армії, як регулярного та боездатного військового формування, вже не існувало. Про низку таких джерел за початок 1950-х років, повні тексти яких не збереглися, згадував Василь Кук. Так, у його листі за вересень 1950-го є інформація про наказ ГК УПА про розформування останніх відділів УПА влітку 1949 року⁵³⁴.

У низці джерел радянського походження містяться опосередковані відомості з розпорядчих документів післявоєнного збройного підпілля ОУН(б) стосовно очікування можливого початку Третьої світової війни та настанови на випадок, якщо вона почнеться. Наприклад, у доповідній записці начальника УМВС одного зі західноукраїнських регіонів Булиги згадувався «інструктивний лист» «Панаса», де містилися вказівки з підготовки ОУН і УПА до прийдешнього військового конфлікту. Цей документ був виявлений серед документів, захоплених у провідника Подільського краю Івана Шанайди («Данила») в березні 1946 р. Також Булига пише про «директиви проводу ОУН» на випадок, якщо територію України займуть англо-американські війська (зокрема, про «легалізування» оунівської мережі до рівня округи включно), які наприкінці 1945 року анонсував Кам'янець-Подільський окружний провідник Григорій Левчук («Гомін») ⁵³⁵.

Досі не виявлено й багатьох програмних і навчальних документів УПА, звітів, обліково-статистичних документів, «сліди» яких трапляються у джерелах, що збереглися.

Так, наприклад, не вдалося виявити «постанову проводу», на підставі якої, на думку Василя Кука (від 18 вересня 1945 року), терени ПЗУЗ відходили під його «безпосереднє керівництво»⁵³⁶. На якісь «постанови лютневої наради»⁵³⁷

⁵³³ Дмитрик Іван. У лісах Лемківщини. Б. м., 1976. С. 261.

⁵³⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 281–282.

⁵³⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 21–22.

⁵³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 229.

⁵³⁷ Там само. С. 315.

зробив посилання в листі до Василя Кука «Шахтар» 26 вересня 1945 року, запрошуючи його на захід, до себе на зустріч, ближче до місця перебування командира УПА–Захід.

Зустрічаються відомості й про можливе колись існування інструкції № 4/44 від 15 лютого 1944 р. (для країв) щодо цілісності організаційних справ і справ господарсько-медичної допомоги частинам УПА і безпеки організаційного життя. Можна зустріти згадки й про інструкцію УЧХ щодо створення при підрозділах УПА відділів «Служби здоров'я» від 19 жовтня 1944 р.⁵³⁸

За станом на березень 1948 р. Роман Кравчук («1516») повинен був передати якісь інструкції від особи, що користувалася поштовим кодом «753», особисто в руки Василя Кука («1315»)⁵³⁹. А 1949-го на території Львівського краю побутувала якась інструкція Проводу ОУН, в якій йшлося про те, що при прийомі до організації кожному вступникові треба відразу давати завдання здійснювати напади на радянських працівників чи диверсії. На цей документ нібито навіть покликався референт СБ Львівської округи Дмитро Кривокульський («Треф») у розмові з референтом СБ Городоцького надрайону Мирон Гельнером⁵⁴⁰. Під час іншої бесіди, у вересні 1949 р. неподалік с. Оброшин (нині – Пустомитівський р-н), «Треф» в присутності Гельнера, провідників Миколаївського надрайону Михайла Івануса («Цяпки»), Пустомитівського району Івана Микитки («Запорожця»), Городоцького району Михайла Шевчука («Юрка») деталізував, що «потрібно передусім убивати керівних партійно-радянських працівників, котрі ведуть активну боротьбу проти оунівського підпілля», а саме «секретарів райкомів ВКП(б), голів райвиконкомів і начальників РВ МДБ». Як приклади таких «першочергових мішеней», назвав письменника Ярослава Галана, депутата Верховної Ради УРСР Кузьму Плехатого і начальника УМДБ Львівської обл. генерала Вороніна⁵⁴¹.

Існують і непогані потенційні можливості виявлення звітності. Приміром, у листі «Шахтаря» до «провідника», що датований 16 вересня 1945-го, згадується якийсь звіт про рейд очільника одного з підрозділів УПА–Південь «Гар-

⁵³⁸ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 146.

⁵³⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 334.

⁵⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 741.

⁵⁴¹ Там само. С. 741–742.

маша», що «через повсталі... перепони»⁵⁴² під час рейду завернув назад. Цей документ не виявлений.

Також у радянських документах неодноразово трапляються згадки про побутування в збройному підпіллі звітності з розвідувальними відомостями. Хоча радянська сторона неодноразово перебільшувала значення таких документів, ними все одно не варто нехтувати. Зокрема, донесення інформаторів СБ про пересування та заходи військ чекісти виявили 30 листопада 1946 р. у криївці з есбістами біля с. Вільховець Бережанського р-ну Тернопільської обл. Як показала звірка, відомості стосувалися пересування підрозділів 86-го стрілецького полку ВВ МВС⁵⁴³.

Часом навіть у повстанських документах фігурують цілі переліки звітності, доля якої нині невідома.

За радянськими даними, греко-католицький священник Микола Хмелевський, котрий мав близькі стосунки з Романом Шухевичем, «Лицарем», «Федором» і був заарештований МДБ 1 квітня 1950 р., до цього арешту «спрямовував у Ватикан через емісарів ОУН звіти про діяльність уніатської церкви в західних областях України»⁵⁴⁴. Втім, жодного такого документа нам виявити не вдалося.

У записках, що були адресовані командирі куреня УПА «Бистрому» влітку 1945 року, йшлося про «звіти з Кам'янець-Подільщини», які нібито «загинули». Про таке навіть мав бути складений протокол⁵⁴⁵.

Також працівник «техзвена» ПЗК на ПЗУЗ Валерій Бондарчук у липні 1950-го виокремив такі (наразі не виявлені) звітні документи: суспільно-політичний огляд Берестечківського району за другий квартал 1950 року, пропагандистський звіт Берестечківського району за другий квартал 1950-го, касовий звіт терену «740» за перше півріччя 1950 року⁵⁴⁶.

Дуже важливо шукати документи УПА із особовими даними повстанців. Існував, але тепер невідомо де зберігається, взірець складання картотек осо-

⁵⁴² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 161.

⁵⁴³ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 235.

⁵⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 341. Арк. 321.

⁵⁴⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 390.

⁵⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 355.

бового складу менших підрозділів загону УПА «Котловина». «Запровадити картотеки козаків, підстаршин і старшин: взір подаєм»⁵⁴⁷, – писав 20 листопада 1943 р. про цей документ командир згаданого загону. Наприкінці 1946-го провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак долучив до листа своєму зверхнику «списки районів, котрі адміністративно входять до Волинської та Рівненської областей»⁵⁴⁸. Схожі документи існують, але саме згадані виявити не вдалося. У вигляді списків в оунівському підпіллі за станом на 1950 р. також фіксувалися матеріали архівів, пропагандистські матеріали, які необхідно було поширити чи які вже було розповсюджено⁵⁴⁹.

Чимало згадок у документах, які доступні нині для дослідників, стосуються невідомих протоколів. Зокрема, потребує подальших пошуків той її дуже важливий пласт, що стосується проходження у надрах УПА та запілля «чисток» від ворожих агентів. Приміром, 15 травня 1945 р. Степан Янишевський одержав протоколи про боротьбу з ворожою агентурою в куренях та сотнях УПА впродовж 1944-го. Працівник СБ «Мітька Чигар» назвав автором цієї «чистки» «Ониська», який до її завершення не дожив⁵⁵⁰. У цьому випадку маємо згадку про протоколи, хоча вони досі не виявлені. В листі до «Далекого» «Мітька Чигар» згадував й інші протоколи. У них йшлося про вплив ворожих агентів на діяльність Рівненського надрайону в 1943 році, зокрема описувалося, як «Мітьці Чигарю» (на той момент – мобілізаційний референт і завідувач транспортом) у Рівненському надрайоні заважали швидкими темпами мобілізувати людей до УПА та збирати продукти харчування⁵⁵¹. Ці протоколи нині теж знаходяться невідомо де.

Варто витратити зусилля й на пошук документів згаданого різновиду, які дотичні до подій, що передували загибелі Дмитра Клячківського в 1945 році. Зокрема, в липні Василь Кук надіслав до «Максима», щоб той передав Романові Шухевичу протокол допиту «Вусатого»⁵⁵² (досі цей документ не виявле-

⁵⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 565.

⁵⁴⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 437.

⁵⁴⁹ Там само. С. 355.

⁵⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 395.

⁵⁵¹ Там само. С. 399.

⁵⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 234–235.

ний). На важливість даного документа 16 вересня вказав «Шахтар» («протокол Вусатого, що zorganizував смерть сл. п. Аріана»), заразом зауваживши, що джерело могло бути серед тих документів, які знищив кур'єр «Максим» 28 липня 1945-го, під час нападу чекістів на його криївку в селі Сошищі Шумського р-ну Тернопільщини⁵⁵³.

24 червня 1945 р. «Шахтар» інформував Василя Кука, що надсилає йому «протокол Степанівського»⁵⁵⁴, а 2 вересня – «протокол Кісімова»⁵⁵⁵. Цих документів теж виявити не вдалося.

Есбісти чітко й злагоджено протоколювали й допити агентів, які намагалися проникнути у збройне націоналістичне підпілля ОУН(б) і УПА. Наприклад, 27 липня 1945 року референт СБ ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак повідомив Василя Кука, що додає до свого листа два примірники протоколу допиту Людмили Фої – жінки, яку працівники НКДБ під виглядом активістки київського оунівського підпілля відрядили на Волинь нібито для встановлення контактів із тамтешнім оунівським підпіллям. «Говорив з нею два дні, пішла на щирість без одного бука», – резюмував Микола Козак. Іншу агентку з Києва, Ніну Калуженко, він доручив допитувати «Модесту». Протокол її допиту пообіцяв Куку надіслати іншим разом. Але ніякі протоколи до листа Козака від 27 липня не додані⁵⁵⁶.

Судячи зі записів у особистому блокноті провідника Бережанського надрайону Андрія Кирича («Романа»), яким заволоділи емдебісти внаслідок ліквідації власника 25 липня 1950 р. у Зборівському р-ні Тернопільщини, у його розпорядженні знаходилися характеристики на членів підпілля, котрі діяли на Підгаєччині, Козівщині й у Золотниківському районі⁵⁵⁷.

Не варто недооцінювати інформаційного потенціалу й ділових листів, а також «вихідної» документації, про існування яких відомо з інших джерел.

Особливо багато листів, які ще належить виявити та дослідити у найближчій перспективі, залишили після себе члени запілля УПА й післявоєнного збройного націоналістичного підпілля. Нижче оглянемо згадки про епістолярій у тих документах, які наразі доступні.

Внаслідок операції «кількох тисяч більшовиків», що була реалізована 30 липня 1944 року, з криївки шефа зв'язку УПА–Південь Петра Звараха («Сергія») в Точивицькому лісі на Рівненщині, окрім блокноту, який «господар» криївки завів за два тижні до того, зникли листи від «Яра». «Свої записки,

⁵⁵³ Там само. С. 152–153.

⁵⁵⁴ Там само. С. 149.

⁵⁵⁵ Там само. С. 151.

⁵⁵⁶ Там само. С. 400.

⁵⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 188–189.

можна здогадуватися [...], Сергій понищив, але мабуть не всі», – розмірковував з цього приводу «С.»⁵⁵⁸.

У березні 1945-го «Шахтар» згадував нині невідомі кореспонденції провідника на ПЗУЗ і очільника УПА–Північ Дмитра Клячківського («Аріана»), датовані 5 лютого й адресовані «Роману» (у даному випадку це мабуть – псевдонім колишнього командира групи УПА «Богун» Петра Олійника)⁵⁵⁹.

Записки від «Притули» та «Володимира» були серед тих документів, які в липні 1945 р. Василь Кук надіслав до «Максима», щоб той передав Романові Шухевичу. До речі, у вересні 1945-го він же переслав для Шухевича записки «Притули» і «Володимира» повторно⁵⁶⁰. Про інші зразки ділового епістолярію Василь Кук нагадав 4 серпня 1945 р. у листі до «Шахтаря». Мав на увазі кореспонденції того від 15, 24 і 29 червня 1945-го, записку «Романа», що її вже передав для «Тьоті Хіври» (Марія Затиркевич – дружина Петра Олійника), лист «з К.». Наразі всі ці документи нам виявити не вдалося⁵⁶¹. А 18 вересня Кук згадав про невідомі наразі «записки», які йому написав Ярослав Дудар («Архип») 1 та 16 вересня 1945-го⁵⁶².

Трапляються згадки й про «загублені» грипси Романа Шухевича. Один із таких, адресований до Василя Кука, датований 4 червня 1945-го. Нічого не відомо й про супровідний лист того ж автора до матеріалу «Бюджет СРСР» від 12 червня. Подібна ситуація із вхідною кореспонденцією Шухевича. 13 грудня він повідомив Василя Кука, що одержав листи від 5 листопада, відправлені Дмитром Маївським («Тарасом») і Дмитром Грицаєм («Перебийносом») з-за лінії Керзона⁵⁶³.

Чимало ділових листів циркулювало у надрах ОУН(б) на Волині. Зокрема, дослідникам ще не вдалося віднайти грипсів Степана Янишевського («Далекого»), які він двічі, після листопада 1945-го, надсилав до провідника «Донця» з пропозицією зустрітися. Останній, за даними командира його особистої охорони Івана Ковальчука, дуже своєрідно відреагував на прохання прибути до Янишевського – разом з надрайоновим комендантом СБ «Ничипором» «почали сміятися»⁵⁶⁴.

⁵⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 781–783.

⁵⁵⁹ Там само. С. 130.

⁵⁶⁰ Там само. С. 234–235.

⁵⁶¹ Там само. С. 226, 228.

⁵⁶² Там само. С. 231.

⁵⁶³ Там само. С. 326–327.

⁵⁶⁴ Архів УСБУ в Рівненській обл. Фонд АОС. Спр. 16314-оф. Арк. 9.

Не зберігся, вочевидь, і такий документ авторства крайового проводу ОУН «Одеса» як «звернення «З новим роком, друзі!» – до тих, хто залишився членом ОУН–УПА» від 1 січня 1946-го. Його разом з іншими документами радянські «смершівці» 13-ї армії вилучили 6 березня з торби арештованого Дмитра Єфімчука – члена підрозділу УПА «Донця»⁵⁶⁵.

9 травня 1946 р. пошуково-розвідувальна група УНКВС Волинської обл. знищила «особистого секретаря» провідника ПЗК ПЗУЗ Івана Литвинчука – Ярослава Фоніча. Серед речей останнього виявила лист Литвинчука до керівника ГП ОУН від 15 квітня 1946 р. Як зазначено в донесенні О. Яковенка, цей документ мав бути до нього доданий. Проте додатку немає⁵⁶⁶.

Наприкінці 1948-го керівник ГОСП Петро Федун надіслав для Василя Галаси для ознайомлення копії двох «записок». Одна – авторства референта СБ Карпатського краю Миколи Твердохліба («Грома») у справі «большевицького підступу», друга – Федун до «171» про ситуацію в Карпатському краї⁵⁶⁷.

На початку 1949 р. провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Василь Галаса в листі до Миколи Козака згадав попередні листи від нього (від 23 жовтня і 25 грудня 1948 р., за січень 1949 р.), а також лист Козака до «Ніни» (від 17 січня 1949 р.). Усі ці документи поки що не знайдені⁵⁶⁸.

У червні 1952 року Василь Кук («Ле») додав до свого листа до Василя Галаси («Онуфрія»): відписи листів «Кузьми», записку для «Петра», «відповідь на критичні завваги до Вовк»⁵⁶⁹.

Влітку 1953-го в листі до Охримовича Василь Кук щонайменше двічі заводив мову про референта СБ Карпатського краю Миколу Твердохліба. Окрім того, що пояснив про готовність до зустрічі з ним. Аби поговорити про стан організаційної мережі Карпатського краю, зазначив, що чекатиме на оригінали «записок» від «Грома»⁵⁷⁰.

Подекуди ділові листи за своїм змістом нагадували розпорядчі документи. «Повинні вчитися вести боротьбу невеличкими групами або індивідуально у містах. Із добровольців, які прагнуть до індивідуального терору, організувати відповідні боївки для виконання спецдоручень. Наприклад, оголосити

⁵⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 51–53.

⁵⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. С-9079. Т. 52. Арк. 110.

⁵⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 320.

⁵⁶⁸ Там само. С. 169.

⁵⁶⁹ Там само. С. 299, 301–302.

⁵⁷⁰ Там само. С. 306, 312–313.

в районі, хто добровільно побажає ліквідувати Сабурова тощо»⁵⁷¹, – писав у листі, датованому не пізніше січня 1947-го, провідник Дрогобицької(?) округи ОУН(б) «Богун».

А 23 вересня 1948 р. працівники Вербського райвідділу МДБ у Рівненській обл. під час ліквідації провідника Козинського району Д. Лещуна («Гонти») на хут. біля с. Яблунівка Млинівського р-ну Рівненщини виявили листа «057» до «Марії». У цьому джерелі перераховувалися заходи з помсти російським представникам місцевої радянської адміністрації за вивезення цивільного населення до Сибіру. 2 жовтня начальник УМДБ у Рівненській обл., полковник В. Шевченко використав фрагмент перекладу цього листа російською у повідомленні керівника МДБ УРСР генерал-лейтенанта С. Савченка⁵⁷².

Опосередковані згадки у різних джерелах «натякають» і на можливе продукування на локальних рівнях ОУН і УПА «вихідних» документів, які застосовувалися задля оповіщення з приводу діяльності організацій. Так, після того, як клієнтка шевця у с. Старий Скалат (нині Підволочиський р-н Тернопільської обл.) не погодилася на пропозицію стати зв'язковою ОУН, той «показав їй папірця, на якому була написана погроза за відмову»⁵⁷³.

Пошуки документів, про які опосередковано згадується у вже виявлених дослідниками джерелах, стають ще складнішими, коли назви чи різновид документа наводяться у спотвореній чи невластивій повстанським нормам формі.

Приміром, члени збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) ніколи не називали своїх листів «директивними», як це зробив працівник МДБ УРСР Фадеев. Саме так він чомусь назвав повстанський документ, який його колеги знайшли в убитого підпільника «Роберта»⁵⁷⁴. Так само нам не доводилося чути про циркулювання в системі підпільного документообігу «інструктивних вказівок» провідника Запрудського надрайону ОУН(б) «Кобзаря». Вони нібито потрапили у розпорядження опергрупи Заставнівського райвідділу УМДБ Чернівецької обл. 23 лютого 1948 р.⁵⁷⁵. Де тепер знаходяться – невідомо.

⁵⁷¹ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 231.

⁵⁷² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 741.

⁵⁷³ Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 7. Спр. 11082. Т. 4. Арк. 315.

⁵⁷⁴ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 233.

⁵⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 525.

«Ріже вухо» згадка й про «алярмовий комунікат». Документів із такою назвою повстанці не продукували, проте в цьому випадку говориться, що його нібито написав колишній хорунжий УПА «Шварно» після того, як 15 вересня 1951 р. був арештований працівниками МДБ⁵⁷⁶. Попри підозри («ми думали, що цей комунікат – це чергова ворожа затія»), документ все-таки визнали правдивим. Щоправда, назва різновиду документа абсолютно невластива для джерельного спадку оунівського підпілля.

Трапляється й таке, коли документи УПА й підпілля ОУН(б) подають помилкові «сліди» інших джерел чи спотворюють їхні назви чи зміст. Приклад – згадка про наказ ГК УПА № 22, захоплений чекістами в ніч з 6 на 7 листопада 1944-го в с. Трипутня Дубровицького р-ну на Рівненщині внаслідок розгрому сотні УПА «Давуна». За радянською версією, у згаданому наказі нібито йшлося про методику поведження з червоноармійцями, які потрапили в полон. Але насправді такі відомості в наказі № 22 відсутні⁵⁷⁷.

Також дослідниками не виявлено «наказу по УПА» № 3 від 19 лютого 1944 року, яким автор Яків Бусол нібито делегував функції коменданта ВО «Заграва» від Івана Литвинчука («Дубового») до Степана Янишевського («Далекого»). Інформація радянського джерела, в якому про це йшлося, не підтвердилася⁵⁷⁸. Натомість у своїх спогадах Іван Литвинчук цитує повний текст наказу (без номера!) «Галини» (псевдонім Якова Бусла) того ж змісту – про «завішення» Івана Литвинчука («Дубового») «у чинностях к-ра воєнної округи». Отже, у документі, поданому в спогадах, теж йдеться про заміну коменданта ВО «Заграва», фігурує такий само автор, хоча і під іншим псевдонімом, а от з номером і датою укладання не склалося. Номера немає, а дата стоїть інша – 7 березня 1944 р.⁵⁷⁹

Упродовж вивчення опосередкованих згадок про історичні джерела, що не дійшли до нас, треба зважати на те, що ціла їхня низка видавалася у збройному підпіллі ОУН(б) усно. Звісно, суб'єкти епістолярного діалогу воліли не викладати на папері деякі, найбільш важливі для них (чи таємні) справи.

«Про багато інших річей не пишу, бо можливо хтось буде у Вас. Не пишу окремо до др. Чуприн[ки], бо пока до нього дойде, то, можливо, що і хтось вже

⁵⁷⁶ Зеленчук Михайло. З її святим іменням / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 73.

⁵⁷⁷ РГВА. Ф. 38692. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 45.

⁵⁷⁸ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51/32. Т. 2. Арк. 218–219.

⁵⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 1203–1204.

у Вас буде і на місці все обговорять»⁵⁸⁰, – інформував Василь Кук «Шахтаря» 4 серпня 1945 року. «Ще маю цілий ряд зауважень, котрі не вигідно писати – зокрема зараз, під час так непевного зв'язку»⁵⁸¹, – писав Кук до колеги Шухевича восени 1945-го в листі після того, як проаналізував протокол допиту Людмили Фої. Під «непевністю» зв'язку мав на увазі ситуацію, яка склалася після нападу більшовиків на криївку «Максима» 28 липня, де могло зберігатися багато документів, адресованих Шухевичу. «Маю деякі справи, що вимагають тільки устного полагодження з Вами», – написав «Жен» наприкінці постскрипту свого листа до «провідника» від 29 листопада 1945 р.⁵⁸² Ще одна цитата з листа Василя Кука до Козака (червень 1947 р.): «багато з того, що хотів би я Вам написати, неконспіративне і в наших умовах праці і зв'язку до писання не надається»⁵⁸³. «Про справу, згадувану в попередній пошті, пишу окремо і зашифровано»⁵⁸⁴, – підкреслював Василь Кук у листі до Миколи Козака (червень 1947 р.).

Василь Кук писав у квітні 1948 року до «5184»: «Паперових звітів не трактую як вірну відбитку справжнього стану наших орг[анізаційних] сил, бо часто звіти «гарні», а роботи немає і навпаки... Усі дані про проп[агандивну] техніку [в політично-пропагандистських звітах] звітувати тільки усно, у виїмкових випадках шифром і кодом. [...] Ані на хвилю не треба забувати, в яких умовах живемо і все, що написано, колись може попасти в руки ворогові і нам шкодити!!!»⁵⁸⁵. Навесні 1950-го Василь Кук нагадав провіднику ОУН(б) на ПЗУЗ Галасі щодо дій на випадок Третьої світової війни, зазначивши після цього: «Більш детальні з цього питання вказівки одержите усно»⁵⁸⁶.

Саме в усній формі («Більш детальніше про це писати не можу – передам усно, коли буду з 38-А»⁵⁸⁷) волів Василь Кук розповісти Василю Галасі у вересні 1950 року про практики створення в Україні радянськими органами державної безпеки молодіжних підпільних псевдоутруповань і їхнє подальше «викриття» ними. В тому саме листі Василь Кук висловився з приводу проекту

⁵⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 229.

⁵⁸¹ Там само. С. 235.

⁵⁸² Там само. С. 371.

⁵⁸³ Там само. С. 243.

⁵⁸⁴ Там само. С. 250.

⁵⁸⁵ Там само. С. 260.

⁵⁸⁶ Там само. С. 274.

⁵⁸⁷ Там само. С. 279.

відозви «До відома всім...», який передав на апробацію член проводу ОУН(б) на ПЗУЗ Богдан Кузьма («38-А»). «Подібних повідомлень фірмувати не варто, а можна передавати усно, посилаючись на те, що це від крайового проводу ПЗУЗ»⁵⁸⁸, – зауважив Кук.

Насамкінець зазначимо, що є потенційні можливості виявлення не лише окремих документів УПА чи збройного націоналістичного підпілля ОУН(б), але й цілих їхніх архівів.

Наприклад, у другій половині січня 1944-го 22-річний секретар загону «Сосенка» ЗГ «Завихост» Петро Ліховський («Морозенко») за вказівкою «Князя» (заступник «Сосенка») заховав до спеціальної криївки канцелярію штабу загону («різноманітні папери») та дві друкарські машинки. Зробив це в лісі біля села Трубки Володимир-Волинського р-ну, неподалік р. Буг, через загрозу з боку радянських партизанів. Коли в грудні заходився шукати місце сховку, то його не знайшов⁵⁸⁹.

За схожих обставин відбулося «знеджерелення» документальної спадщини загону УПА «Котловина». Сліди однієї частини документів цього підрозділу «загубилися» наприкінці березня – у квітні 1944-го, коли комендант запілля Колківського району «Моряк» написав його командирові: «Частину Ваших документів і машинку я вирва[в] з криївки, коли Чорнота попав в руки [радянських підрозділів? – В. К.]. Частину документів, які були зверху, взяв [...] зв'язківець. Машинка і решта документів є в моїй криївці. Однак сніг і не можна відмагазинувати»⁵⁹⁰.

Про інші документи, пов'язані із загonom Степана Ковалю, згадувала його розвідниця Ніна Петрук. За даними жінки, їх закопали біля колодязя в одному зі сіл неподалік Козина на Волині. У 1958 р. працівники КДБ взяли біля тієї криниці робити «розкопки», але, оскільки копали не в правильному місці, нічого не знайшли. Потім, на заклик пані Ніни з братом і сестрою, вночі з лісу прийшли їхні соратники з націоналістичного підпілля, «викопали й вивезли все»⁵⁹¹. Подальша доля цих документів нам невідома.

У Жуківському лісі на Тернопільщині, вочевидь, закопали документи, які

⁵⁸⁸ Там само. С. 280.

⁵⁸⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 103, 138.

⁵⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 449.

⁵⁹¹ Романюк Ніна. «Була бандерівкою – нею і вмру». Розвідниця УПА 92-річна Ніна Омельчук – про свою небезпечну юність, важку зрілість та самотню старість / Україна молода. 2015. 29 квітня. С. 10.

туди були перенесені повстанцями в 1949 році. Спершу ці оунівські документи в молочних бідонах зберігалися в криївці на подвір'ї жителя с. Куропатники Бережанського р-ну. Із 1948-го в ній також переховувалися провідник Подільського краю «Модест», а ще «Юрій» і «Вир». Син власника подвір'я був добре знайомий із «Юрієм» та «Виром». Одного разу «Юрій» передав йому, щоб уночі відкрив криївку, а сам приїде із товаришами й забере архів. «Юрій» із «Виром» уночі дійсно забрали документи у двох бідонах й переховали у лісі в районі села Жукова⁵⁹².

1.7. «Сліди» документів, вилучених у ворожих чинників

У роки радянсько-німецької війни радянські, німецькі, а в перші роки після неї – радянські та польські органи державної безпеки займалися систематичним пошуком документів «бандерівців». Щодо УПА та збройного націоналістичного підпілля, то вони також шукали, знаходили та зберігали документи ворогів.

Утім, якщо перших насамперед цікавили різні розпорядчі документи українських повстанців, то діапазон інтересів останніх був дещо ширшим. Бандерівську СБ цікавили не тільки документи радянських ЧА, НКВС чи польського МГБ, але й бульбівців, прибічників мельниківської фракції ОУН, польської АК чи навіть такої «чужої» релігійної організації як УАПЦ.

Перша згадка в документах УПА про необхідність збору документів усіх ворожих структур датується осінню 1943 р. Перетворити епізодичні випадки їх виявлення у систематичну роботу 28 вересня к-р групи «Турів» Юрій Стельмащук («Рудий») наказав командирам підлеглих загонів: «Наказую негайно пересилати всі документи і інші письмові матеріали, здобуті під час всіх акцій. [...] не сміє ні один папірець бути знищений або закинений, а негайно пересланий в гору»⁵⁹³. Інші, вже виконавчі, документи за осінь 1943-го свідчать, що захоплювали документи найрізноманітнішої провідієнції.

Так, наприкінці вересня 1943 р. бандерівська СБ перехопила донесення епископа Ковельського і Володимир-Волинського УАПЦ Мануїла для німецького гестапо. «Показані йому оригінали або копії доносів визнав за свої і склав ще до цього свої письмові заяви, які свого часу будуть подані до прилюдного ві-

⁵⁹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 304.

⁵⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 495.

дома»⁵⁹⁴, – зазначив невідомий про цю подію. Вельми резонансний документ бульбівця (у формі грипсу) потрапив до рук бандерівців у с. Горинка біля Кременця 24 жовтня 1943 р. Автор Йосип Кондратюк закликав адресата Михайла Козицького «нав'язати зв'язки з бувшими петлюрівськими вояками», анонсував прибуття Тараса Боровця, а ще згадав про бульбівську літературу й класифікував напрямки українського визвольного руху⁵⁹⁵.

Ближче до зими почастишали випадки вилучення документів у різних структур німецьких окупантів. Наприклад, в кінці 1943-го у Торчинському лісі (Волинська обл.) к-р підрозділу УПА Степан Коваль («Рубашенко») разом із охоронцями Івана Литвинчука («Дубового») виявили у трьох захоплених «німецьких шпигунів-парашутистів» бланки радянських партійних і комсомольських документів, печатки і штампи різних радянських організацій. Усі вилучені артефакти «Дубовий» забрав собі⁵⁹⁶. До речі, у подальшому практики вилучення таких документів продовжилися. Приміром, за три роки в референта СБ Головного проводу Миколи Арсенича знайшли їх кілька десятків – паспорти з іменами вигаданих осіб, партійні та комсомольські квитки, посвідчення співробітників міліції та офіцерів МВС тощо⁵⁹⁷.

Про необхідність захоплення гестапівських документів «в хвилині відступу німців» із міст йшлося в одній із оунівських інструкцій для політичних референтів надрайонів від 8 січня 1944-го⁵⁹⁸.

У боротьбі з радянськими партизанами підрозділам УПА теж часто діставалися документи противника. Так, у хроніці військових дій к-ра загону «ім. Колодзінського» групи УПА «Заграва» згадано, що в бою 20 грудня 1943 р. із двома загонами Рівненського партизанського з'єднання № 2 «За Родину» захопили начальника штабу «пархомівців» Сейфутдінова. У нього знайшли «канцелярію штабу», тож із документами «враз відставили» до шефа штабу групи УПА «Заграва»⁵⁹⁹.

До відома всіх підрозділів УПА у квітні 1944 р. вийшла інструкція ч. 2/44 «в

⁵⁹⁴ Там само. С. 80.

⁵⁹⁵ Там само. С. 455.

⁵⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75175. Т. 3. Арк. 346.

⁵⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 126.

⁵⁹⁸ Сергійчук Володимир. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 381.

⁵⁹⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 89. Арк. 12 зв.; Кравчук Д. Радянський партизанський та підпільний рух на Рівненщині: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. акад. С. Дем'янчука. – Рівне, 2015. С. 102.

справі збору антиповстанських матеріалів у німецько-більшовицькій (польській, німецькій, радянській) фронтівій полосі та в часі більшовицької окупації українських земель і зразків діловодства ОУН і УПА». Цей документ відомий у копії⁶⁰⁰. Автори – зі спеціального пропагандистського осередку під кодовою назвою «Р-33» – закликали повстанців збирати «тільки оригінальні примірники [...] інструкцій, звітів, тайних письм, наказів». При цьому до кожного документа треба було долучати «метрику» – додаткові дані про те, коли, де й за яких обставин здобуто документ. Рукописи виявлених документів належало обов'язково сфотографувати. Якщо для такого бракувало умов – містилася вимога зробити фото- та звичайну копію, а також описати (зміст і вигляд?) документа. Акцентувалося й на тому, що особливу увагу треба звертати на «знімки із актів терору, повішених, розстріляних чи помордованих осіб, знищеного майна, прилюдного биття, підпалу сіл чи будинків і т. д.»⁶⁰¹.

Як виглядає, вказівки щодо збору ворожих документів ретельно виконували курені УПА «Гамалії» та «Різуна». Адже серед десятків письмових джерел, які в них захопили радянські чинники під час операції у Чорному лісі (31 жовтня – 4 листопада 1944 р.), виявилися не лише радянські документи (захоплені повстанцями у серпні в Жовківському райвідділі НКВС, відповідні записки «2-го прикордонного округу»), але й польські (протокол доповіді польського розвідника від 8 липня)⁶⁰².

З тих пір, коли Західною Україною розпочалося проходження радянсько-німецького фронту (весна 1944 р.), УПА робить акцент на пошук документації таких радянських чинників як НКДБ, НКВС, СМЕРШ. Восени 1944-го повстанці та члени підпілля їхні папери вже сповна використовували для коригування тактики своєї діяльності.

Так, під час облави трьох батальйонів військ НКВС 7 вересня 1944 р. (ліси між с. Слов'ятин і с. Мечищів Бережанського р-ну) повстанські сотні «Лісовики» і «Рубачі», підстаршинська школа «Чоса» заволоділи наказом ворожого підполковника. У документі говорилося про правила облоги повстанського табору в цих лісах. А відтак, повстанці змогли вчасно відреагувати: зайшли противникові в ар'єргард, а саме до лісу біля прис. Молохів неподалік с. Мечищева, й заховалися там у чагарниках⁶⁰³.

Інший наказ – цього разу радянського капітана Мартинова – підрозділи

⁶⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 257.

⁶⁰¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 580.

⁶⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 103 зв.

⁶⁰³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 288, 459.

УПА (за участю сотні «Буйних» під ком. «Овоча») роздобули в бою з двома радянськими стрілецькими батальйонами й одним резервним у Тростянецькому лісі на Волині восени 1944 р. Цей розпорядчий документ у вбитого Мартінова виявив ройовий «Назар» із сотні «Буйних». Там (відомий у повстанській інтерпретації) говорилося таке: «Тов. Мартінов! Преследовать противника, не дать им оддыхания! Банди направляются в южно-восточное направление»⁶⁰⁴.

Звіт одного з офіцерів Прикордонних військ НКВС захопили підрозділи групи «Сучава» УПА–Захід – Олексія Додея («Криги») та «Буревія». Це сталося восени 1944-го, після того, як розбили кілька ворожих автівок. Ознайомившись із радянським документом, дізналися, що «в горах сильне «бандерівсько-партизанське двіженіє», а відтак «праці» наладати не можна. «Комуністи поліквідовані, бандеровці добре озброєні та їх є дуже багато»⁶⁰⁵.

Ворожі документи збирали і у націоналістичному підпіллі. Про те, що «здобути совітські документи: особисті, адміністративні, військові, поліційні» потрібно «негайно відсилати вгору», йшлося у інструкції Проводу ОУН(б), яка вийшла на початку 1944 р.⁶⁰⁶ Влітку ж 1945-го (чи у вересні – достеменно не відомо) пропагандистська оунівська боївка Володимира Кудри («Романа») перехопила послання якогось «начальника» НКВС, адресоване до голови сільради с. Шершні на Житомирщині. В документі містилася вказівка, щоб голова сільради «стягнув трьох дезертирів з істребительного батальйона»⁶⁰⁷.

У листопаді 1945 р. бандерівці посилалися на наказ НКВС у Демидівському р-ні Рівненщини. Цей документ зобов'язував членів псевдоповстанського формування «Озона» вчинити замах («атентат») на «Черника»⁶⁰⁸ (псевдонім провідника Дубенського надрайону Дмитра Казвана).

Судячи з тексту іншого документа НКВС, за станом на середину грудня 1945 р. «начальник штабу Південної групи УПА Докс чи його ординарець», що перебував у Мізоцькому р-ні Рівненщини, носив при собі (у двох сумках) «суворо таємні накази НКВС УРСР, УНКВС і УНКДБ Волинської й Тер-

⁶⁰⁴ Там само. С. 427.

⁶⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 393.

⁶⁰⁶ ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1 / Ред. С. Кульчицький, упоряд. О. Веселова та ін. – Київ, 2009. С. 95.

⁶⁰⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 500.

⁶⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 369.

нопільської областей»⁶⁰⁹.

У грудні 1945 р. у референта Скалатського надрайонного проводу «Бурого», серед інших документів з питань тактики та структури радянських спецслужб, знаходився і наказ НКВС СРСР від 9 вересня 1943 р.⁶¹⁰

Про активізацію набору активістами ВЛКСМ до своїх лав у деяких селах Волині провідник ПЗК Іван Литвинчук («Максим») дізнався зі «здобутих матеріалів»⁶¹¹ навесні 1946-го. А восени референт СБ Головного проводу Микола Арсенич наказував підлеглим на підставі аналізу трофейних «персональних» документів МВС і МДБ дізнаватися, скільки приблизно в їхніх регіональних осередках є штатних одиниць: «Записувати російський текст, укладений так: «Управление НКВД УССР по Волынской области, Ратновское районное отделение НКВД». На тексти на штемпелях чи адресах уваги не звертати, бо вони часто мають неточності і не розмежують різниці між «відділом» і «відділенням»⁶¹².

Великою кількістю документів НКВС/МВС заволоділи українські повстанці (з УПА–Захід) під час затримання полковника внутрішніх військ Дорофеева в Івано-Франківську влітку 1946-го. З них стало відомо, що впродовж 1944 – першої половини 1946 рр. у Галичині війська НКВС/МВС втратили 15,5 тис. осіб убитими, а ще 47 тис. бійців зазнало поранень. На повстанському допиті Дорофеев назвав ці дані секретними, мовляв, про них знає лише керівник УШПР Строкач, бо повідомляти їх Сталіну та Хрущову заборонив⁶¹³.

«Перехоплювати пошту, яка йде з райвідділів МВС до УМВС, і навпаки», – така вказівка містилася у плані діяльності на липень 1946 року, копії якого одержали на Тернопільщині районні референти СБ від «Міші»⁶¹⁴.

«Важливі службові документи» бандерівці виявили в оперуповноваженого МДБ лейтенанта Єгошина, котрий під виглядом жебрака-бесарабця ніс мішок картоплі неподалік с. Шубранець Садгірського р-ну Чернівецьчини 29 березня 1947-го. Що прикметно, радянська пошукова група, яка невдовзі прибула на місце пригоди, більше розпитувала у місцевих про польову торбу чоловіка,

⁶⁰⁹ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 2/5-4. Т. 4. Арк. 44.

⁶¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 156.

⁶¹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 515.

⁶¹² Там само. С. 116–117.

⁶¹³ Мак Богдан. Пам'яті легендарного «Шелеста» / Шлях перемоги. 2003. 10–16 квітня. № 16.

⁶¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 569. Арк. 14.

ніж цікавилася обставинами його загибелі⁶¹⁵.

Крім документації чекістів члени збройного підпілля шукали й папери радянських органів державної влади, самоврядування, різних «цивільних» установ, відомств, підприємств, організацій. Приміром, 23 грудня 1945 р. оунівці, переодягнені в однострої червоноармійців, викрали «документи сільради» в Селиських Винниківського р-ну на Львівщині⁶¹⁶. Через десять днів бандерівці вбили директора місцевої МТС Кістяка, котрий із групою радянських активістів повертався з Винників, знайшовши «польову торбу з різноманітними документами»⁶¹⁷. Якийсь пакет із трофейними «наказами, зарядженнями і т. д.» (що мали походження зі сільради с. Грозів Острозького р-ну Рівненщини) відправив у квітні 1949-го своєму зверхникові провідник Рівненської округи Анатолій Маєвський⁶¹⁸.

Представники ОУН(б) забирали у суб'єктів радянських військово-репресивних структур і такі документи як військові та партійні квитки. Наведемо кілька прикладів (події сталися у жовтні 1944 – травні 1945 рр.). Сотня УПА «Бурлаки» вилучила в радянських військових, які поверталися з с. Корчунок (нині Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), посвідчення («книжки») лейтенанта, сержанта й рядового⁶¹⁹. Після бою з невідомим радянським підрозділом курінь «Бистрого» заволодів документами його командира⁶²⁰. Схожим чином у розпорядженні бійця сотні УПА «Сірі Вовки» опинилися біля с. Добринівці (нині Заставнівський р-н Чернівецької обл.) документи радянського «капітана, начальника спецвідділу з Чернівців»⁶²¹.

Вочевидь, згадані вище документи бандерівці повинні були використовувати у поточній пропагандистській роботі, проте не скрізь це робилося бездоганно. Так, в оунівській інструкції за 1949 р. констатувалося: «Є багато випадків, що ми здобуваємо від убитих нами енкаведистів (рядових і нерядових)

⁶¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 248.

⁶¹⁶ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 203.

⁶¹⁷ Там само. С. 200.

⁶¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 554.

⁶¹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 297.

⁶²⁰ Там само. С. 388.

⁶²¹ Там само. С. 300.

документи, з яких довідуємось про адреси батьків убитих. Ми цього пропагандивно не використовуємо»⁶²².

На нашу думку, українські повстанці неодноразово здобували особисті документи ворогів не стільки для ідентифікації їхніх осіб чи членів їхніх сімей, а щоб мати зразки, необхідні для власного фальшування радянських документів.

Підроблення паспортів у надрах ОУН для подальшої легалізації членів на теренах УРСР було доволі поширеною практикою. За спостереженням полковника внутрішніх військ МДБ Яхимовича, влітку 1947-го якісь «бандити» (певно йшлося про оунівців) жили у Західній Україні за підробленими документами переселенців із Польщі, а також громадян, які прибули зі східних областей по продукти⁶²³.

Марія Савчин – дружина провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галаси – в червні 1948-го навіть поїхала з фіктивними документами (на ім'я Марії Михайлівни Жукевич) народжувати дитину на Самбірщині⁶²⁴. Ймовірно, що чоловік пані Марії у справі фальшування документації добре орієнтувався, бо ж у середині 1949 р. вимагав від оунівця Івана Кроля («Зінька») надати «усі матеріали, здобуті у ворога, головні документи МГБ–МВД»⁶²⁵.

Загалом випадки проживання упівців та оунівців за фіктивними радянськими паспортами частішають у 1944 році. Таке подекуди фіксувалося навіть у січні 1954-го.

Бланки документів і вже заповнені «книжечки» паспортів здобувалися найрізноманітнішими шляхами. Наприклад – «шляхом пограбування громадян» (із паспорта певної особи фото видалялося й натомість вклеювалося інше)⁶²⁶. До речі, подібні практики мали місце в оунівському середовищі й раніше, навіть у перші роки радянсько-німецької війни. Наприклад, влітку 1940-го син

⁶²² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 189.

⁶²³ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 245.

⁶²⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 380, 806–807.

⁶²⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 185.

⁶²⁶ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 303.

священника Амвросія Турчмановича приїжджав до Андрія Бандери – батька Степана – з фальшивим радянським паспортом на вигадане ім'я⁶²⁷.

Звісно, українським повстанцям вдавалося без проблем захоплювати ворожі документи далеко не кожного разу. Часом їм на грамотне проведення таких акцій бракувало часу. Так, 23 червня 1944 р. на дорозі Цумань–Клевань 70 повстанців відкрили вогонь із автоматів та кулемета по легковику «Вілліс», що перевозив радянських військових і контррозвідників. Упродовж обстрілу вбили командира 7-го артилерійського полку, підполковника Кульчинського, заступника командира полку з політичної частини старшого лейтенанта Добринського й уповноваженого від СМЕРШ, капітана Лозовського. З кожного зняли чоботи, зброю та спорядження. Але привласнити їхні документи не встигли⁶²⁸.

Бувало й таке: повстанці захоплювали документи радянських чинників, а ті їх «відбивали» назад. Приміром, у лютому 1944 р. в Степанському р-ні на Рівненщині у трьох радянських вершників здобули 267 пакетів зі секретною кореспонденцією штабу 77-го стрілецького корпусу. Однак згодом працівники НКДБ повторно заволоділи цими документами – виявили їх у лісовому сховку біля с. Космачів Костопільського р-ну Рівненщини⁶²⁹.

Потребує окремих студій і питання, які документи ворожих чинників українські націоналісти навіть якщо і виявляли, то не забирали. Так, 18 листопада 1943-го, незадовго до початку просування «більшовицько-німецького» фронту, СБ сформулювала для групи УПА «Богун» чотири завдання діяльності диверсійних груп. Усі вони – щодо ліквідації «архівів» при представниках і осередках місцевої нацистської адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» – гебітскомісарах, харчових відділах при гебітскомісарах, міських управах, урядах праці⁶³⁰. А 3 березня 1944 р. на полі біля с. Деренівка (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.) місцеві оунівці, котрі вдавали з себе радянських партизанів, у захопленого радянського парашутиста виявили «лист німецького генерала Зейдліца (потрапив у полон під Сталінградом) до фельдмаршала полудневого відтинку [німецької групи армій «Південь»]» Манштейна. Проте цей документ вони собі не забрали⁶³¹.

⁶²⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 61112. Арк. 50.

⁶²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 74.

⁶²⁹ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51. Спр. 41. Т. 1. Арк. 6.

⁶³⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 427.

⁶³¹ Літопис УПА. Т. 49: Тернопільщина: «Вісті з терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943–1950: книга перша (1943–1947) / Ред. І. Гомзяк, М. Посівнич. – Торонто-Львів, 2010. С. 87.

Розділ II

Структура документального комплексу

2.1. Формуляри та «взірці»

Однією з ключових ознак діловодства в УПА є те, що існували формуляри різних видів документів. Їхня особливість – у текстах залишалися ділянки для вписування певних однотипних даних, які залежали від «ділянки призначення» формулярів. Також прикметно, що формуляри переважно тиражували друкарським способом.

Загалом у архівах збереглося порівняно небагато формулярів видів документів. Здебільшого це ті, що регламентували форму тих чи інших різновидів виконавчої та обліково-статистичної документації.

Зберігся формуляр мобілізаційного листа до групи УПА «Богун» за станом на 1943 р. (тоді нею командував Петро Олійник-«Еней») ⁶³². А формуляр акта про земельний наділ земельної референтури УПА, що з'явився у 1943 році, став зразком для оформлення таких актів у низці сіл на Рівненщині ⁶³³.

Розглянемо формуляри зобов'язань. Такі документи в УПА та збройному підпіллі особливо часто використовували організаційні (військові) референти, а також працівники СБ.

Формуляри зобов'язань із клятвою вірної служби мали підписувати новобранці або особи, котрих повторно мобілізували в УПА. Один із таких формулярів (переписаний на два аркуші із зошита в клітинку) був захоплений працівниками польських прорадянських спецслужб на теренах Закерзоння (вочевидь, це сталося у 1947 р. або пізніше) ⁶³⁴.

Есбісти за допомогою формулярів зобов'язань «прив'язували» представників цивільного населення. Якщо певна цивільна особа підписала такий документ, це означало, що вона дала згоду на систематичне інформування СБ з тих чи інших питань.

Наприклад, у зобов'язанні для релігійних діячів, який священник церкви у с. Личини (нині Камінь-Каширський р-н Волинської обл.) Василь Должко повинен був лише завірити підписом, що і зробив 6 серпня 1943-го, значилося таке: «Я, Должко Василь Степанович, священник своїм власноручним підписом

⁶³² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 432.

⁶³³ Там само. С. 198; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 72. Арк. 98; ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 110, 111.

⁶³⁴ IPN BU, 1552/5, арк. 198, внутр. арк. 31–31 зв.

свідчу: 1. Буду доносити всі події, які виникатимуть в моїй парафії і шкодитимуть праці УПА і ОУН. 2. Доноси будуть тижневі. 3. Про все мені говорене буду мовчати. 4. Коли порушу цей ангаж, добровільно підлягатиму карі смерті враз із родиною і конфіскації мого майна»⁶³⁵.

Жорстка санкція зобов'язання священника парафії с. Личини («підлягатиму карі смерті враз із родиною») нагадує аналогічну частину іншого формуляра зобов'язання – про співпрацю з СБ жителя невідомого населеного пункту (в документі не зазначений). У ньому читаємо: «За зраду і недодержання таємниці та невиконання завдань буду відповідати перед Революційним Судом (включно до карі смерті). [...] Свою співпрацю з УСБ та подані мені таємні завдання буду держати в острій тайні не тільки перед сторонніми особами, але навіть перед своєю найближчою родиною»⁶³⁶.

Схожу «підписку» (громадянина про таємну співпрацю зі СБ ОУН) працівники НКВС знайшли біля с. Городна Головненського р-ну Волинської обл. у листопаді 1945 р.⁶³⁷

Водночас працівники бандерівської СБ (орієнтовно – з кінця 1944 р.) практикували у своїй роботі й формуляри, заповнювання яких цивільними жителями мало свідчити про розірвання їхнього співробітництва із ворожими чинниками. Приміром, зберігся незаповнений формуляр заяви сільського священника щодо відмови від співпраці з радянськими спецслужбами (цей документ працівники НКВС у Тернопільській обл. знайшли під час прочісування двох сіл у Великодедеркальському р-ні в січні 1945 р.)⁶³⁸.

Також існували формуляри зобов'язань із різних господарських питань. Наприклад, один із таких, від 15 жовтня 1943 р., що був «закликом» повстанського «коменданта» якогось міста на Волині до цивільного населення допомагати УПА одягом і взуттям, мав такий текст: «Друже [далі пропущене місце для запису імені та ініціалів адресата] УПА знаходиться в тяжкій і кривавій боротьбі з окупантами. [...] УПА потребує теплої одежи і обуви, якою мусть забезпечити український нарід [...] стрільці УПА звертаються до Тебе, як члена української нації. Коли у Тебе б'ється вірне і щире українське серце, допоможи чим можеш, облегш боротьбу, дай свою цеголку до великої будови Української Самостійної Соборної Держави»⁶³⁹.

⁶³⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 20–20 зв.

⁶³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 122.

⁶³⁷ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 194.

⁶³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 251–252.

⁶³⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 108а. Арк. 30.

Збереглися і деякі опосередковані відомості про існування письмових зобов'язань. Приміром, за даними Станіслава Бражника окружний провідник ОУН 1942 чи 1943 року запропонував лікареві-єврею зі с. Мечищів на Тернопільщині підписати «зобов'язання співробітничати з УПА»⁶⁴⁰. До речі, в роки Другої світової війни схожі документи практикувала і польська АК. За невиконання зобов'язань про співпрацю з армією людям загрожувала смерть.

У фонді 62 ГДА СБУ відклалася низка формулярів, які стосуються діяльності оунівського підпілля у Закерзонні. Так, у справі 22 цього фонду знаходиться документ за походженням із надрайону, назва якого не вказана, під назвою «Виселенча статистика за I-ший квартал 1946 р.». Міститься там і формуляр із зразком того, як укладати реєстр підпільників, колишніх членів підпілля, членів УПА та бойовиків БСБ, котрі перебувають «на тереновій праці або без приділу»⁶⁴¹.

Також на теренах ВО УПА «Сян», за станом на 1946 р., виготовлялися з використанням готових формулярів і сповіщення про загибель бійців. До бланку треба було лише вписати день загибелі певного бійця, його ім'я, прізвище та по батькові, а також вказати джерело, звідки узята відповідна інформація. Насамкінець вказувалася дата (число, місяць), коли написана ця «похоронка». У лівому верхньому куті ставився штамп «полевої пошти УПА» з відповідним її номером⁶⁴².

Відомі формуляри «посвідок», які видавали своїм випускникам підстаршинські школи УПА. Приміром, до таких документів підстаршинської школи «ім. полк. Коники» у ТВ «Лемко» УПА–Захід необхідно було лише вписати імена та прізвища випускників⁶⁴³.

Від формулярів із готовим текстом, куди у відповідні місця потрібно було лише щось вписати чи додрукувати, треба відрізнити «взірці». Так в ОУН і УПА називали переліки напрямків змісту, які адресанти мали брати за основу, коли продукували документи певного різновиду. Іншими словами, «взірці» скеровували структуру змісту документів.

Наприклад, у 1944 р. «Богун» доручив невідомому до 9 лютого виготовити «чорну листу» з іменами, прізвищами «активістів польського і комуністичного руху», для чого надіслав йому, як зразок, «взірець чорної листи»⁶⁴⁴. Також зберігся так званий взір звіту для політвиховників відділів, підвідділів групи

⁶⁴⁰ Бражник С. Доктор Марк // Березіль. 2004. № 10. С. 151.

⁶⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 22. Арк. 53.

⁶⁴² ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 80. Арк. 259.

⁶⁴³ Там само. Арк. 258.

⁶⁴⁴ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 35.

«Буг» УПА–Захід. У ньому зазначалося, що в 1945 році (з якого саме місяця – не вказано) політичні працівники її більших підрозділів мають створювати власні звіти за такою схемою: «особові справи», «політвиховна робота», «вартість відділів», «настрої населення», «хто зі зверхників і коли проводить контролю політвиховної роботи в підвідділі», «коли й яку отримав літературу та як її використав і як зберігає», «плян роботи на найближчий звітний час», «власні завдання і побажання», «описи боїв (на окремих аркуші)»⁶⁴⁵. А 30 серпня 1946 р. в. о. к-ра ТВ «Лемко» УПА–Захід уклав «вказівки як належить писати військовий місячний звіт»⁶⁴⁶.

Також збереглися такі документи, що визначали «напрямки» структурних частин звітів у заплілі УПА, а саме – політичних референтів надрайонів ВО «Заграва» (листопад 1943 р.)⁶⁴⁷, політичних референтів районів Камінь-Каширського надрайону (липень 1943 р.)⁶⁴⁸. Невідомо ким був виданий у 1943 р. візрєць річного звіту УЧХ для невстановлених районів⁶⁴⁹.

2.2. Директивно-розпорядчі документи

Хоча, за влучним спостереженням історика Дмитра Веденеєва, тактика підпілля ОУН «спиралася на солідну, ретельно відпрацьовану нормативно-інструктивну базу»⁶⁵⁰ (писав про другу половину 1940-х – початок 1950-х рр.), вона, на наше переконання, досі не стала предметом присутніх студій. Ще гірше з розпорядчою документацією УПА, яку теж ні історики, ні джерелознавці не узагальнювали й комплексно не досліджували.

Найчисельнішими в структурі директивно-розпорядчої документації УПА (йдуть із великим «відривом» від інструкцій) є накази. Більшість зі збережених наказів найвищого рівня (головного командира УПА) знаходиться у двох архівосховищах – ЦДАВО (фонди 3833, 3837) та ДАРО (ф. Р-30). Всі заархівовані його накази, згідно формулярних ознак, мають початковий протокол, основну частину та кінцевий протокол. Розглянемо специфіку клаузул згада-

⁶⁴⁵ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 117.

⁶⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 73. Арк. 180–184.

⁶⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 200–205.

⁶⁴⁸ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 357. Арк. 9.

⁶⁴⁹ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.

⁶⁵⁰ Веденеєв Дмитро. До питання про тактику дій підпілля ОУН (II половина 1940-х – початок 1950-х років) / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Київ, 2002. С. 456.

них складових частин наказів.

Для початкових протоколів майже всіх виявлених нами наказів ГК УПА (19 із 22) характерна наявність такої клаузули як вказівка адресата (*inscriptio*). Фігурантами практично кожного *inscriptio* (18 із 19) є ті чи інші одержувачі з УПА. «Командири груп» (маються на увазі очільники упівських груп «Богун», «Заграва», «Турів», «Тютюнник») – таке *inscriptio* наказів №№ 9, 12, 16⁶⁵¹. «Командири» (йдеться про очільників згаданих вище груп) – складова початкового протоколу наказів №№ 5, 6, 17⁶⁵². Абстрактна формула «військам УПА» – у документах №№ 8(1), 13⁶⁵³.

Унікальні (тобто єдині) адресати – лише 5 з 19 документів. При цьому в усіх випадках ці документи адресовані УПА (три – «командирам груп», два – «військам УПА») ⁶⁵⁴. В *inscriptio* наказів №№ 5, 6 говориться про «політкерівників» (або «політичних керівників») ⁶⁵⁵ УПА. Діапазон наказів №№ 6, 10 ще ширший. Складова *inscriptio* першого з них – «стрільці», другого – «всі повстанці» ⁶⁵⁶.

У 14 із 19 випадків документи з наявністю клаузули *inscriptio* стосуються як армії, так і керівників її запілля. Наприклад, серед адресатів наказів №№ 5, 11, 18, 19, 21, 28 і 29 – «командири» (УПА) і «команданти» (воєнних округ запілля) ⁶⁵⁷.

Починаючи з жовтня 1943 року, головний командир УПА все частіше в наказах уточнює, до відома очільників яких саме «щаблів» запілля вони призначені. Приміром, у *inscriptio* наказу № 18, крім «командантів запілля», фігурують ще й «медично-санітарні працівники УПА в справі оборони перед бактеріологічним і хемічним наступом» ⁶⁵⁸. Згадки про «господарчих референ-

⁶⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 21; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 117, 131.

⁶⁵² ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2, 6; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 107.

⁶⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 11, 28.

⁶⁵⁴ Там само. С. 11, 21, 28; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 117, 131.

⁶⁵⁵ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2, 6.

⁶⁵⁶ Там само. Арк. 6; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 24.

⁶⁵⁷ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 106, 108, 110, 118; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 14.

⁶⁵⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 106.

тів, референтів СБ»⁶⁵⁹ зустрічаємо серед адресатів наказу № 20. У *inscriptio* наступних (№№ 21 і 22) є «Український Червоний Хрест»⁶⁶⁰. «Референти СБ»⁶⁶¹ проходять серед адресатів наказу № 27.

Наскільки часто і як саме у початковому протоколі документів вказувалася клаузула їхньої форми? Слово «наказ» неодноразово виступало першим і найбільш помітним візуально «елементом» початкового протоколу. Зазвичай у пронумерованих джерелах такого стибу воно ставилося завжди. Як правило, слово «наказ» друкувалося великими літерами по центру з чистої строфи (див. накази №№ 11, 12, 15-18, 28-29)⁶⁶². Крім цього, його, певно задля підсилення «звучання», автори/машиністки іноді підкреслювали однією пунктирною лінією (наказ № 7)⁶⁶³, двома пунктирними лініями (наказ № 8(2))⁶⁶⁴, однією суцільною лінією (наказ № 18)⁶⁶⁵ тощо.

Не завжди номер документа вказувався біля зазначення його форми. Так, слово «наказ» у відповідному документі Дмитра Клячківського від 15.08.1943 р. стоїть під визначенням адресата, а його номер («ч. 5») – у лівому верхньому куті документа⁶⁶⁶. Адресата в своєму розпорядчому документі від 27 червня 1944 року командир УПА–Північ Дмитро Клячківський не вказав, але при наведенні форми документа підсилив її знаком оклику – «Наказ!»⁶⁶⁷.

Клаузули *intitulatio* (позначення про адресанта) й *salutatio* (вітання) в розпорядчій документації, на відміну від, приміром, звітності, є радше винятком, аніж загальнопоширеним явищем.

Найпопулярніші клаузули, з яких складається основна частина формуляру наказів ГК УПА, це: *narratio* (виклад обставин справи), *dispositio* (розпорядження по суті справи). Зрідка після *narratio* стоїть ще й *preambula*, або навпаки. А от така клаузула як *sanctio* (заборона порушувати розпорядчу частину документа) в основній частині типових наказів найвищого рівня не зустрічається.

⁶⁵⁹ Там само. Арк. 109.

⁶⁶⁰ Там само. Арк. 110, 128.

⁶⁶¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 240.

⁶⁶² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 107, 115, 117–118, 131; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 14.

⁶⁶³ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 10.

⁶⁶⁴ Там само. Арк. 11.

⁶⁶⁵ Там само. Арк. 19.

⁶⁶⁶ Там само. Арк. 2.

⁶⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 63.

Як правило, «типове» *narratio* невелике, обсягом від одного до двох, а інколи – трьох, чотирьох і більше невеликих абзаців тексту.

Основна частина наказу № 5 починається з *narratio*, яке займає два невеликих абзаци. У даному випадку лунає критика двох «імперіалістів» – «німецького» та «московсько-більшовицького» – за те, що вони всіляко очорнюють діяльність УПА. Автор наголошує, що така робота ведеться шляхом видання «брехливих листівок», «провокативних письм», «шептаной пропаганди», надсилання у терен агітаторів і провокаторів⁶⁶⁸. Тема врегулювання життя громадян на теренах, які здобула «УПА в боях з окупантами України – імперіалістами Москвою і Німеччиною», висвітлена в *narratio* наказу № 7, яке теж умістилося у двох невеликих абзацах⁶⁶⁹. Приблизно майже такий обсяг мають накази ГК УПА №№ 11, 16⁶⁷⁰.

Найпершою зі складників основної частини наказу № 8(2) ГК УПА йде *narratio*. В цій клаузулі, яка «вмістилася» у одному абзаці тексту, наводиться причина необхідності створення сил місцевої самооборони: «Під впливом невдач на фронті, внутрішнього розкладу вороги в останніх конвульсіях намагаються знищити наш нарід. При цьому не перебірають в засобах, вживають проти безборонного населення добре озброєних військових частин, найманих банд сексотів, послуговуються підступом, провокацією»⁶⁷¹. Схожі на це за обсягом є *narratio* наказів №№ 18, 20, 21, 29⁶⁷².

У три абзаци «вмістилося» *narratio* наказу № 17, чотири – наказу № 22, п'ять – наказу № 4⁶⁷³.

«Рекордсмен» за обсягом згаданої клаузули – наказ № 28 членам УПА та запілля з приводу завершення року збройної боротьби та скріплення сил у подальшій діяльності, де вона займає аж чотири сторінки рукописного тексту (15 абзаців). У цьому *narratio* підбиваються підсумки боротьби УПА проти «німецького і московського займанця» (також вони називаються «жорстоким німецьким хижаком і грабіжницькими червоними партизанами») за 1943 рік. Наголошується на тому, що упівці з ними ведуть боротьбу спільно з представниками інших поневолених народів Східної Європи та Азії. Зазначається, що вона розпочалася неочікувано для ворогів. У наказі також окреслюються

⁶⁶⁸ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2.

⁶⁶⁹ Там само. Арк. 10.

⁶⁷⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 118. 131–132.

⁶⁷¹ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 11.

⁶⁷² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 106, 109–110.

⁶⁷³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 118, 128; ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 4.

перспективи визвольної боротьби в 1944-му, як-от скоро можливість «зудару» з «більшовицькою Москвою»⁶⁷⁴.

Нарешті, в наказах ГК УПА №№ 12, 15 і 27 клаузула *narratio* відсутня взагалі. Там після заявлення форми різновида документа у початковому протоколі одразу відбувається перехід до *dispositio* основної частини⁶⁷⁵.

Якою була специфіка застосування клаузули *dispositio* в наказах? Головне наше спостереження – ця складова «середньостатистичного» наказу була здебільшого «одноплановою». Із 19 наказів ГК УПА, які ми проаналізували, у чотирнадцяти документах *dispositio* має однорідний зміст. І тільки у п'яти випадках (накази №№ 6-7, 9, 16, 19) розпорядча частина стосується кількох справ одразу⁶⁷⁶.

Як правило, в одному й тому ж документі вказівки з приводу єдиної справи (можливо – для зручності сприймання адресатами) адресати «подрібнювали» на пункти, що проходили під арабськими цифрами, як-от 1), 2), 3) і так далі⁶⁷⁷. Втім, у цьому «правилі» теж були винятки. Так, *dispositio* наказу № 13 від 4 вересня 1943 року Дмитра Клячківського про надання військовим УПА військових ступенів складається із двох великих частин – § 1 і § 2, причому перший із них поділяється на А) і Б). Відповідна частина наказу № 15 того ж автора командирам військових округ про надсилання військово-розвідувальних груп від 7 жовтня 1943 року розділена на шість параграфів⁶⁷⁸. Але в більшості клаузул *dispositio* проаналізованих нами наказів ГК УПА (№№ 6-13, 15-22, 27-29) нараховувалося від чотирьох до двадцяти трьох⁶⁷⁹ пунктів, розділених між собою саме арабськими цифрами.

Бувало й таке, коли останній пункт клаузули *dispositio* не стосувався змісту попередніх пунктів, а «нагадував» адресатові про необхідність термінового виконання всього того, про що у них йшлося. Приміром, у пункті 10 розпорядження по суті справи наказу № 20 Дмитра Клячківського від 10 листопада 1943 року про заходи з «інтензивної підготовки до революційно визвольної

⁶⁷⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 14–15 зв.

⁶⁷⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 240; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 115, 117.

⁶⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 8–9, 10, 21–22, 32–34, 38–39.

⁶⁷⁷ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 106–107, 110 та ін.

⁶⁷⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 28–29, 31–32.

⁶⁷⁹ Там само. С. 10, 37–38.

боротьби» зауважуємо таке: «Виконати цей наказ сейчас». При цьому останнє слово (для сучасного діловодства – застаріле, натомість використовуються слова «терміново», «одразу») підкреслене машинописним способом – однією лінією⁶⁸⁰.

Кінцевий протокол наказів включав у себе такі клаузули як: гасло-побажання, місце та дата (datum) укладання, військову(і) посаду(и) та псевдонім(и) автора(ів) (subscriptio) (інколи – завідчений(і) особистим(и) підписом(ами) автора(ів)).

Форма гасла-побажання («Слава Україні!»), яке вживалося у кінцевому протоколі, була сталою для наказів, що їх командир ГК УПА (УПА–Північ) продукував із 15 серпня 1943 року щонайменше до третьої декади січня 1944-го. Аж у наказах №№ 28-29, що датовані, відповідно, 24 і 26 січня, розмір гасла збільшився, воно змінилося на: «Слава Україні! Героям Слава!»⁶⁸¹.

Щодо гасел як таких узагалі, то вони виявлені нами в кінцевих протоколах 14 із 18 наказів ГК УПА. Проте, на нашу думку, вони були складовою кінцевого протоколу таки всіх оригінальних наказів ГК, адже в нашому розпорядженні знаходилися переважно не оригінали, а копії. У семи кінцевих протоколах із тих, де вжите гасло-побажання, воно стоїть одразу після основної частини⁶⁸², ще у п'яти випадках розміщується навпроти дати (праворуч від неї)⁶⁸³, а у двох – на рядок нижче⁶⁸⁴.

Творці розпорядчої документації УПА й ті, хто займався їх копіюванням, не вказували місця їхнього продукування. Ось і в нашому випадку конкретне «місце народження» зазначене лише у семи (№№ 5-6, 8(1), 15, 27-29) із двадцяти двох наказів ГК УПА (УПА–Північ). Причому ніякої «прив'язки» до місцевості немає, вказується одне-єдине лаконічне слово: «Постій»⁶⁸⁵.

До речі, таке – характерна ознака клаузул кінцевих протоколів усіх інших різновидів документації Української повстанської армії. Цим вона відрізняється, наприклад, від звітних документів (оперативні зведення, політичні до-

⁶⁸⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 109.

⁶⁸¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 16 зв.; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41 зв.

⁶⁸² ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 5, 7, 10; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 106-107, 109, 128; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41 зв.

⁶⁸³ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2, 11, 18; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 117; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 16 зв.

⁶⁸⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 110, 118.

⁶⁸⁵ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2, 7; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 12; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 240; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41 звор.; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 115; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 16 звор.

несення) радянських партизанських загонів, у яких почасти зазначався конкретний топонім місця перебування підрозділу.

Так, у початковому протоколі формуляру оперативного зведення № 10 Першого з'єднання молдавських партизанських загонів вказано, що воно складене о 13-й годині 8 січня 1944 року в Городниці, оперзведення № 13 від 27 січня, відповідно, вийшло у Плужному, № 16 від 5 лютого – в «Пшежельська-Подобанка», № 17 від 7 лютого – у «Велька-Мощеница»⁶⁸⁶. Аналогічну ознаку мали й початкові протоколи низки донесень партизанських загонів Кам'янець-Подільського радянського партизанського з'єднання. Приміром, із початкового протоколу політдонесення комісара партизанського загону «ім. Михайлова» від 30 січня 1944 року зрозуміло, що воно писалося в «с. Белотин»⁶⁸⁷. У такому саме значенні топонім «с. Униев» фігурує в політдонесенні комісара партизанського загону «ім. Берії» Крашенинникова для комісара Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання Кузовкова (від 2 березня 1944 р.)⁶⁸⁸.

Місць перебування автора не зазначено у жодному з наказів ГК УПА (УПА–Північ), а от дати стоять у більшості з них. При цьому кожна «часова формула» – «триелементна», тобто включає в себе і день, і місяць, і рік. У восьми (№№ 5-6, 8(1), 15, 19, 27-29)⁶⁸⁹ з двадцяти двох проаналізованих наказів в клаузулі *datum* «часова формула» подається через кому після вказівки місця продукування документа. Що прикметно, місяць на загал позначений словом («Постій, дня 27 серпня 1943 р.»⁶⁹⁰), і лише у трьох випадках – римською цифрою («Постій, дня 30.X.1943 р.»⁶⁹¹).

Накази Романа Шухевича, до котрого командування Українською повстанчою армією перейшло від Дмитра Клячківського в грудні 1943 року, за своєю структурою мало чим відрізнялися від документів попередника. Перший наказ ГВШ УПА вийшов 5 грудня 1943-го, другий – 18 грудня. Для порівняння, найперший із відомих наказів УПА–Захід побачив світ лише 20 січня 1944

⁶⁸⁶ АСПО РМ. Ф. 3280. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 43, 63, 66-67.

⁶⁸⁷ ЦДАГО. Ф. 96. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 34.

⁶⁸⁸ Там само. Арк. 80.

⁶⁸⁹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2, 7; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 12; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 240; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 41 зв.; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 108, 115; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 16 зв.

⁶⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 12.

⁶⁹¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 108.

року⁶⁹².

Характерною ознакою масивів наказів найвищого рівня є нерівномірність хронологічного представництва. Для прикладу – накази головного командира УПА (УПА–Північ) Дмитра Клячківського. Актуалізованих із них ми нарахували 22 (якщо не враховувати численних копій деяких автографів). Проте є всі підстави стверджувати, що їх виходило значно більше.

Приміром, творець радянського джерела від 5 січня 1945 р. цитує уривок, перекладений російською, який називає наказом ГК УПА № 22 («Немедленно снять кр-цев с постов и других пунктов. С ними поступать так: хорошо поговорить, переодеть/дать чистое белье, дать литературу, освободить по-разному – одних с оружием, других без оружия. Пусть идут в свои села и будут нашими помощниками, а кто желает итти обратно в Красную Армию – отпускать, давая соответствующие понятия, за что ведется война, кто ее ведет и за что должны бороться наши народы»)⁶⁹³.

Втім, у наказі ГК УПА № 22, що був опублікований дослідником Олександром Вовком, такого фрагмента немає⁶⁹⁴. Отож, мається на увазі, вочевидь, витяг із наказу ГК УПА № 23, адже в іншому радянському джерелі він теж проходить, також у перекладі, який практично ідентичний наведеному вище: «Немедленно снять красноармейцев с постов и других пунктов. С ними поступать так: хорошо поговорить, покормить, переодеть, дать чистое белье, дать литературу, освободить по-разному – одних с оружием, других без оружия. Пусть идут в свои села и будут нашими помощниками, а кто желает итти обратно в Красную Армию – отпускать, давая соответствующие понятия за что ведется война, кто ее ведет и за что должны бороться наши народы»⁶⁹⁵.

Не відомо жодного розпорядчого документа УПА–Північ, завіреного підписом Клячківського після 27 червня 1944 року⁶⁹⁶. Про деякі наступні накази збереглися згадки у інших джерелах. Наприклад, на момент виходу радянського документа 8 липня начебто існував наказ цього командира стосовно підготовки упівців до жнив («про прибуття всіх бандгруп в Рівненській області до початку збору хлібів»)⁶⁹⁷. Вірогідно, згаданий наказ вийшов не пізні-

⁶⁹² Мороз Володимир. До питання формування УПА / Шлях перемоги. 2012. 12 грудня. № 50. С. 5.

⁶⁹³ РГВА. Ф. 38692. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 45.

⁶⁹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 42–43.

⁶⁹⁵ <http://forum.pravda.com.ua/read.php?2,212922804> (28.09.2012)

⁶⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 62–63.

⁶⁹⁷ ГДА СБ України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 16 зв.

ше червня 1944 року, адже підготовка до збору зернових завершується саме тоді. Подібна ситуація й з документами нижчого рівня. Так, наказів ВО УПА «Буг» за 1949 р., коли очільником був Осип Дяків, окрім наказу ч. 2/49 від 30 листопада, завіреного його псевдонімом «Левадний», не збереглося⁶⁹⁸.

Що прикметно, 1945-го у багатьох наказах місцевого рівня («з низів») розмір таких складових формулярних частин, як початковий та кінцевий протоколи, зменшуються. Чи не єдиними «елементами» початкового протоколу стає власне слово «наказ» і дата його видання. «Традиційних» для розпорядчих документів ГК УПА (УПА–Північ) клаузул початкового протоколу *intitulatio* та *salutation* автори наказів місцевого рівня намагаються уникати. Основна частина фактично зводиться лише до розлогих *dispositio* (розпоряджень по суті справи). Кінцевий протокол у таких документах теж зазвичай «обрізаний», вельми лаконічний.

Наприклад, ось як виглядав текст одного із таких наказів, що був виданий, найімовірніше, окружним провідником ОУН(б) на Тернопільщині: «НАКАЗ з дня 25/III-45 року. 1. Підобрати в кожній станиці мужа довір'я доброго симпатика, який виконував би роботу станичного. 2. Кущовий виконує наказ провідника як теренового і зверхників як районних референтів. 3. Кожний організаційний працівник вивчає конспірацію. 4. Кожний член в міру можливості що дня 3-4 години працює над собою. 5. Своєчасна висилка звітів 8-23 (естафетою Б-І). 6. Не допускати між населення більшовицької преси. 7. Знищити більшовицькі кличі по селах (а свої давати). 8. Кожночасно збирати в станицях літературні видання і книжки, користуватись ними і передавати їх до СКВ рівночасно подавати яких авторів і скільки тих книжок є, щоб знати і відповідно можна було розділити рівномірно по терені і вповні використати. 9. Подати і кожночасно подавати факти крадіжій до Рай. рівно ж їх ватижків цих банд і маленькій протокол з доказом. 10. Помогати полякам їхати на Захід. 11. Обтяти польським скупченням [...] з доставою хар[...]. 12. На більшовицький терор відповісти терором. 13. З двадцять восьмого річника постягати зброю. 14. Хто зголоситься до Ч-ка, негайно алярмово повідомляти. 15. Постійно подавати і розбруювати і розганяти українську поліцію. 16. Постійно відновлювати хрести на могилах. 17. Безпощадна боротьба з агентурою НКВД. 18. Вимолотити і заховати збіжжя. 19. До 8.III подаги точний унормований стан членів с. кандидатів. 20. Зміцнити дисципліну, карність і точність, відношення до провідників і зверхників як рівно ж до командирів. 21. Звернути увагу на конспірацію. 22. Забезпечити кадрів перед ударами. 23. Піднесення політичного рівня кадрів. 24. Деконцентрувати сили і як найширше охоплювати

⁶⁹⁸ Мороз В. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 56.

терен. 25. Куці діють на наказ теренового рівно ж і кущового провідн[ика]. 26. Контролювати та звітувати виконання наказу та інструкцій. 27. Карати за невиконання наказу, а анархистів висилати ареш[тованими] до Рай[ону]. 28. Всюди змінити станіці зв'язків і наладити лінії. 29. Копати криївки. 30. Запровадити в кущах касові книги і гроші прінімати запрот[окольовано], а станіці не видуть книг, а дістають по квіту. 31. Стягати складки податку від [...]. 32. Забороняється листування стафетною дорогою. 33. Розв'язується військова розвідка. 34. Рішуче невільно ліквідувати родин авнестованих, їх і їхне майно нищити. 35. Дальших від нашого ру[ху] не чіпати. 36. Невільно нищити польських родин, жінок та дітей, бити тільки вислужницькі елементи. 37. Невільно ангажувати легальщиків до нашої роботи. 38. Подати списки упавших героїв від приходу більшовиків. Кінець»⁶⁹⁹.

Із деяких наказів, як-от командування (чи в. о.) УПА–Захід, можна дізнатися, скільки їхніх примірників продукувалося водночас. Наприклад, наказ ч. 12 від 28 квітня 1945 року за підписом в. о. начальника штабу «В. Савчука» і в. о. к-ра «Р. Шелеста», як у ньому зазначено, вийшов у дев'яти примірниках. По одному мали одержати ГВШ, ГОП, [Провід] ПЗУЗ, 4 примірники мали бути надіслані до [штабу] ВО, а 2 примірники – піти у архів(?) [ТВ] «Замок»⁷⁰⁰.

Командири тактичних відтинків УПА (у межах ВО «Сян») теж продукували накази. Приміром, лише від 1 до 22 січня 1947 року командування ТВ «Данилів» ВО «Сян» (виконувач обов'язків командира і шеф штабу) видало щонайменше одинадцять документів такого виду⁷⁰¹.

Чи дозволялося командуванню тактичних відтинків, куренів, сотень УПА «переробляти» загальні накази (по УПА), вносити туди корективи? Все залежало від того, наскільки важливим командування УПА вважало їхній зміст. А ще – навіть від формулювання заголовка. «Всі накази, подавані з «гори», мусять бути або розроблювані у командира групи і так подавані тим, до кого належать, або впрост подавати не змінювані. Це залежить від змісту і заголовка наказу. Слідкувати точно за виконанням наказів»⁷⁰², – звернув увагу підлеглих головний командир УПА Дмитро Клячківський 26 вересня 1943 р.

Бувало, на місцях із «втіленням у життя» вказівок, сформульованих у наказах «зверху», виникали проблеми. Приміром, 4 вересня 1943-го, за «неповне виконання» наказу командира бойової групи УПА «Бористена», політінструктора «Хмару» покарали 5-годинним стоянням під рушницею, Наступного

⁶⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 100–101.

⁷⁰⁰ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 10.

⁷⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 95. Арк. 5.

⁷⁰² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 34.

дня козака «Сваху», теж за «невиконання» документа, покарали 5-годинним стоянням. А 10 вересня, за «несумлінне виконання» наказу, дяк «Камертон» упродовж години стояв під прицілом зарядженої рушниці⁷⁰³.

Тематика необхідності виконання наказу про організацію УПС й інших документів такого різновиду стала однією з причин проведення 22 вересня 1943 р. політвиховником групи «Турів» «тематичних» розмов із командирами менших підрозділів – «Ливарем», «Бескідом», «Сосенком», «Голубом», «Коршуном» і «Вітром». Політвиховник попередив, що за невиконання наказів передбачена карна відповідальність, ото ж командири і виховники мають «засвоювати добре накази... доводити обов'язково і негайно до відома найширших лав козацтва; контролювати виконання наказів, звітування про їх виконання»⁷⁰⁴.

14 січня 1944 року командир «групи» (мабуть – сотні) УПА Остап Качан («Саблюк») видав розпорядження «карати карою смерти» за невиконання наказів⁷⁰⁵.

Покарання смертю загрожувало і тим відповідальним особам, котрі допускali невиконання наказів у загоні «Лайдаки» ГО УПА «Завихост» за станом на листопад 1944 року. Таке «місцеві» есбисти прирівнювали до «дезерції», «дефектизму», «залишення зброї», «деморалізації козацтва», «злодійства». За все з переліченого вище винним загрожувала «санкція» у вигляді ліквідації життя⁷⁰⁶.

Накази з приводу деяких тем, як-от заборони на вживання упівцями й членами збройного підпілля алкогольних напоїв, періодично повторювалися. Це може свідчити про те, що з виконанням таких вказівок «на місцях» існували проблеми. У розлогодому наказі кушовим провідника Турійського району на Волині «Чапаєва» від 20 жовтня 1943 р. тематика алкоголю фігурує одразу в чотирьох пунктах: «...7. Строго заборонено працівникам СБ пити алкоголь. За п'янство відповідають керівники. 8. Звернути увагу хто з організаційних працівників п'є алкоголь. 9. Безоглядно ліквідувати самогонні апарати. 10. По селах п'янство карається «молотінням» публічно»⁷⁰⁷.

Проте згодом розпорядчі документи схожого змісту знову продовжували виходити, що може свідчити про проблеми з їхнім виконанням. Так, 27 липня 1951 р. провідник Станіславівської округи ОУН(б) Петро Іванишин видав наказ про заборону алкоголю – на основі наказу про це керівника пропаганди

⁷⁰³ Там само. С. 148.

⁷⁰⁴ Там само. С. 598.

⁷⁰⁵ Там само. С. 408.

⁷⁰⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 338.

⁷⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75897. Т. 1. Арк. 283.

Карпатського крайового проводу «Гомона». Ще у червні Іванишин наказував своїм підлеглим не вживати горілку і вино, тому що працівники МДБ додавали туди отруту і «сонні препарати», внаслідок чого захоплювали підпільників живцем⁷⁰⁸.

За свідченням на радянському допиті заарештованого Федора Воробця, провідника ПСК ОУН(б) на ПЗУЗ, у липні 1945 року він розіслав провідникам підзвітних надрайонів розпорядчий документ, аби ті подали відомості про запаси зброї та плани місць її зберігання. Втім, до моменту захоплення Федора Васильовича групою переодягнених енкаведистів (15 січня 1946 р.) жоден із підзвітних на згаданий наказ ще ніяк не відреагував⁷⁰⁹.

Автори деяких наказів наперед обмежували коло своїх адресатів, «сигналізуючи» про це прикметником «таємний», який зазначали перед назвою. Так, зберігся «таємний наказ» ч. 18 в. о. к-ра УПА–Захід «Р. Шелеста» і в. о. шефа штабу «В. Савчука» про необхідність реагування підрозділів на радянську агресію, що посилилася у зиму з 1945 на 1946 рік, і з інших питань (від 1 червня 1946 р.)⁷¹⁰. Можна також навести, як приклад, «таємний наказ» ч. 20 к-ра ТВ «Замок» УПА–Захід щодо присвоєння вищих військових звань (від 15 серпня 1946 р.)⁷¹¹.

У низці випадків автори наказів обмежували час їхнього виконання підлеглими. Так, до формулювання «наказ цей виконати на протязі 48 годин», зазначеного у відповідному розпорядчому документі к-ра групи УПА «Богун» Петра Олійника («Енея») від 15 січня 1944 року, автор власноруч дописав сірим олівцем уточнення: «від одержання»⁷¹².

Інколи командири підрозділів УПА свої накази (після того, як минула певна кількість часу) відкликали. Приміром, командир підрозділу УПА «Котловина» «Юрій» 27 жовтня 1943-го розпорядився про таке: «Наказ про віддання почеси крісом – відкликую»⁷¹³. Таким чином він скасував один із пунктів свого попереднього наказу (ч. 5 від 12 жовтня): «Наказую впровадити у внутрішнім розпорядку загону, згідно військових правил, при звітуванні і на варті віддання почеси крісом. Почесть крісом належить віддавати, починаючи від свого сотенного, всім командирам куринів і всім старшинам УПА, починаючи від

⁷⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1756. Арк. 40.

⁷⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 287.

⁷¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 74. Арк. 268–269.

⁷¹¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 73. Арк. 6–7.

⁷¹² ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 10.

⁷¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 560.

командирів курінів і вгору»⁷¹⁴. Проте у деяких розпорядчих документах спеціально наголошувалося, що вони скасовані не будуть. Наприклад, к-р групи УПА «Турів» Юрій Стельмащук наприкінці свого наказу ч. 10 від 15 січня 1944 р. про місця дислокації загонів групи спеціально обумовив: «Наказ цей відкликаний не буде. На випадок загроження відділи відійдуть в терен безпечніший»⁷¹⁵.

Деякі накази вищого командування мали чітку пропагандистську функцію. Їх називали «святочними», тобто святковими. Один із прикладів – наказ ч. 64 командира групи «Турів» «Рудого» з нагоди Різдвяних свят (містяться заклики не зменшувати революційної пильності, й надалі контролювати ситуацію у святкові дні). На те, що документ саме святочний, отож адресується широким колам у повстанському середовищі, «підказує» не лише зміст, але ще й останнє речення документа: «Наказ прочитати перед усіма відділами, в шпиталях та військових установах групи»⁷¹⁶.

З огляду на ознаки неповного збереження масиву наказів упівського командування є всі підстави стверджувати, що ціла низка таких джерел, найчастіше таємних, була розрахована на короткостроковість дії⁷¹⁷.

Історик Галина Стародубець у своїй монографії навела два приклади «тимчасових» розпорядчих документів. Перший – наказ Ярослава Мельника («Роберта») під грифом «строого довірочно і таємно». Другий – «директива» Проводу ОУН від 12 листопада 1945 р., адресована для провідників підпілля рівнів, не нижчих за повстанські надрайони⁷¹⁸. Зі застереження «після ознайомлення знищити» розпочинається текст наказу № 5 командира ЗГ УПА Олексія Громадюка («Остріжського») для командирів формацій, бригад, загонів, відділів,

⁷¹⁴ Там само. С. 562.

⁷¹⁵ Там само. С. 543.

⁷¹⁶ Там само. С. 538–539.

⁷¹⁷ Ковальчук В. «Тимчасові» розпорядчі документи й усні вказівки УПА та підпілля ОУН(б) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених і аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. 2014. Т. 28. С. 476–483; Ковальчук В. Письмові, «тимчасові» документи й усні вказівки УПА та збройного націоналістичного підпілля: проблема розрізнення / Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Славутчина та Правобережна Україна в історії України» (м. Славута, Хмельницька обл.). – Славута, 2015. С. 250–254; Ковальчук В. Письмові документи й усні вказівки ОУН(б) і УПА: проблема розрізнення» / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть» / За заг. ред. проф. Г.М. Стародубець. – Житомир, 2015. С. 143–145.

⁷¹⁸ Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). – Тернопіль, 2006. – С. 328.

підвідділів. У ньому міститься вказівка здійснити низку диверсій на залізницях. Але попри заувагу про «знищення», документ потрапив до радянських спецслужб, там його переклали російською й згодом зафондували в архіві⁷¹⁹. Ще більші вимоги щодо обмеження кола користувачів сформульовані в одному з наказів командира ЗГ УПА 33 – «Дуже таємне після використання знищити»⁷²⁰.

Проте, не всі згадки про звичайні, таємні накази УПА чи навіть опубліковані цитати з них у історичних дослідженнях означають, що такі документи існували насправді. Хрестоматійний приклад – історія з наказом («таємною директивою») командира УПА Дмитра Клячківського про повну ліквідацію поляків на Волині в 1943 р. Дослідник Сергій Рябенко у ґрунтовній джерелознавчій праці довів, що цитування істориком Владиславом Філяром, Владиславом Наконечним і деякими іншими репрезентантами польської та української історіографії частини цієї «директиви»⁷²¹ некоректне, тому що за вказаним ними архівним посиланням – УСБУ у Волинській обл. Спр. 11235. Т. І. Ч. II – «таємна директива» не зберігається.

«Жодні «таємні директиви», прізвище або псевдо Клячківського у справі не згадуються жодного разу. На аркуші, на який посилається Філяр, міститься фрагмент протоколу допиту» німецького поліцейського, який під час німецької окупації служив у с. Руда колишнього Мацеївського району Волинської області, «про організацію облави на колишніх радянських активістів»⁷²², – стверджує Рябенко. Як виявилось, вищезгадана архівна легенда ще й містить суттєву помилку, адже відсилає до «частини II» справи, якої у ній насправді немає.

Здійснивши ретельний джерелознавчий аналіз, дослідник дійшов висновку, що ця «таємна директива» Клячківського, вкупі із «спеціальним листом»

⁷¹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 339.

⁷²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 671.

⁷²¹ Наприклад, див.: «Ми повинні здійснити велику акцію з ліквідації польського елемента. При відході німецьких військ із сіл використовувати цю можливість для ліквідації всього чоловічого населення від 16 до 60 років [...] Цю боротьбу ми не повинні програти і будь-якою ціною мусимо зменшити польські сили. Лісові та розташовані біля лісових масивів села мають повністю зникнути з лиця землі» (Наконечний Владислав. Криваве поле геноциду. Що призвело до масової різанини на Волині в 1943 році / Комуніст. 2003. 2 квітня. С. 4). (Цит. за: Архів УСБУ у Волинській обл. Спр. 11235. Т. І. Ч. II. Арк. 16).

⁷²² Рябенко Сергій. «Друже Рубан!» Використання фальсифікатів у дискусіях про Волинь / <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/02/4/149517/> (22.10.2016)

Юрія Стельмашука до «Рубана» (від 24 червня 1943 р.) та «звітом» командира куреня УПА «Буг» Івана Климчака (вересень 1943 р.), є «фальшивками, призначеними для того, щоб обґрунтувати популярну тезу про існування та активну реалізацію «таємного наказу» вищого керівництва ОУН та УПА про винищення польського населення на Волині»⁷²³. Отож, дані навіть маститих істориків, які згадують про сліди «таємних інструкцій та розпоряджень» щодо «очищення терену Західної України від поляків та витіснення їх за Буг і Сян» у 1943 р.⁷²⁴, належить ретельно перевіряти.

Інший приклад стосується наказу командира УПА Дмитра Клячківського, з якого командир з'єднання радянських партизанських загонів Чижов у радіограмі цитував таке речення: «Боротьбу с мадьярами, словаками, литовцями и другими союзными войсками Гитлера не вести»⁷²⁵. Низка дослідників цитувала джерело подібного змісту, проте без слова «Гітлер».

Так само видається сумнівним й існування низки «наказів УПА», про які згадують радянські мемуаристи. Діяч радянського партизанського руху Терентій Новак у своїй книзі згадував, що «вожді українських націоналістів» у 1945 р. видали для СБ наказ, за яким ця спецслужба мала б розпочати масове знищення рядових УПА⁷²⁶. Втім, ніякого посилання на відповідний архівний документ Новак не подає.

«Кидає тінь» на сумлінність цього мемуариста і звинувачення в 1966-му з боку колишніх соратників-учасників радянського партизанського загону Медведєва, як-от Василя Багрова, Михайла Несена, Михайла Сапіра, Миколи Мазура в тому, що у роки німецької окупації він «не знищив жодного німця», вигадав тезу про функціонування в столиці Рейхскомісаріату «Україна» підпільного міськкому партії⁷²⁷. Виходячи з вищезазначеного, довіряти свідченню цього чоловіка про «антиупівський» наказ складно.

Звісно, не могло бути єдиного наказу УПА про заборону появи призовників на радянських призовних пунктах, як про це стверджував начальник одного з обласних управлінь НКВС. Цей документ нібито був зачитаний 17 серпня 1944 р. у с. Вербові на Тернопільщині для півтисячної «банди»⁷²⁸. Швидше за

⁷²³ Там само.

⁷²⁴ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Дзьобак В.В., Ільюшин І.І. та ін., відп. ред. С.В. Кульчицький. – Київ, 2005. С. 248.

⁷²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 50.

⁷²⁶ Гончарук Г.И., Нагайцев А.Е. Украинские повстанцы в советских литературе и документах. – Одесса, 2004. С. 80.

⁷²⁷ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 276. Арк. 2–4.

⁷²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 265.

все, такі розпорядчі документи продукувалися десятками на різних локальних рівнях, могли бути як письмовими, так і усними, й «жили» недовго, хіба на період певної хвилі мобілізації.

На репрезентативність збережених у сучасних архівах масиву наказів й інших різновидів розпорядчої документації негативно вплинуло й те, що свого часу ціла низка їх виходила в усній формі, а не на папері. Ось як про існування усних повстанських «директив» пише Георгій Папакін: «Окрему групу директивних матеріалів становлять «усні директиви Центрального Проводу ОУН» [...] «усні директиви» мали передаватися вищим командиром нижчому без жодної письмової фіксації. [...] не варто брати під сумнів узагалі можливість побутування такого роду вказівок, породжених конспіративним характером діяльності націоналістичного підпілля. Сліди справжніх, не вигаданих «усних директив» Проводу ОУН та Головного командування УПА доцільно шукати у спогадах учасників національно-визвольного руху, нефальсифікованих матеріалах допитів вояків УПА, симпатиків ОУН тощо»⁷²⁹. До речі, у середовищі польського підпілля теж «ходили» усні накази. Один із таких, інспекторату Армії Крайової «Холм», про повідомлення кількості чоловіків 1912–1917 років народження, котрі проживають на території обвуду «Красностав», виканав 15 листопада 1943 р. Францішек Яроцький, командант цього обвуду⁷³⁰.

Так само у радянських партизанських з'єднаннях теж далеко не всім вказівкам надавали паперового «вигляду». «Коли ми робили диверсії чи відбувалась перестановка кадрова, багато цього всього в наказах не відображалось. Все це відображалось в усній формі»⁷³¹, – стверджував Андрій Гречко, керівник комсомольської підривної групи партизанського загону «ім. Ф. Дзержинського» Рівненського партизанського з'єднання № 1.

Траплялося, автори деяких наказів високого рівня для структур запілля УПА (комендантські військових округ) просто «обмежували» коло одержувачів їхніх паперових «версій». Приміром, у наказі суспільно-політичного референта ВО «Турів» «Матвія» (Степана Драницького (Семенюка) у справі підготовки до проходження радянсько-німецького фронту, здобуття зброї та з інших питань, який радянська опергрупа захопила поблизу с. Бродець Дубровицького р-ну Рівненщини на початку січня 1944 р., було застереження, що сформу-

⁷²⁹ Папакін Г. Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. Вип. 1. Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження / відп. ред. Г. Боряк. – Київ, 2012. С. 118.

⁷³⁰ APL, z. 1072, sygn. 491, k. 38.

⁷³¹ Кравчук Дмитро. Радянський партизанський та підпільний рух на Рівненщині / Дис. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Рівне, 2015. С. 233.

льоване є вказівками для надрайонів, а от у райони їх належить повідомляти усно⁷³².

До речі, варто розрізнити усні накази вищого командування УПА та «оперативні», які видавалися виключно в усній формі.

Чимало усних наказів вище командування, як видається, виголошувало під час парадів військ УПА. І вони були тісно переплетені з пропагандистськими промовами (становили їхню органічну частину). Наприклад, сліди розпорядчих «ноток» видні у промові, яку 30 червня 1943 року на шиківанні підрозділів упівської армії у Свиначинському лісі (біля головного штабу УПА), виголосив командир Дмитро Клячківський (вона відома в інтерпретації «Володимира», котрий співпрацював із НКДБ: «Ми зібралися для відновлення своєї національної самостійної Української республіки, за яку боролись ще наші предки. Ми успадкували їх традиції, прийняли їх самостійницькі лозунги і зі зброєю у руках йдемо до реалізації своєї мети. Що б нам не заважало реалізувати намічену мету, ми повинні знищити нашого історичного ворога – поляків, роззброїти німців, перебити червоних партизан, що орудують на наших землях, не допустити на ці землі Червону Армію. Якщо виконаємо вказані задачі, то зможемо відновити національну самостійну українську державу. Наша політика займає перше місце в світі, за нами йде народ, ми маємо дружні відносини з Англією та Америкою, ведемо з ними переговори про допомогу нам зброєю, боєприпасами, літаками, маємо надіслати в [...] людей для навчання їх на офіцерів. Хай живе наш керівник Степан Бандера, що знаходиться у руках чорної чуми, якого було заарештовано під час проголошення нашої незалежної держави. Слава Україні. Свобода народам і людині. З нами весь пригнічений народ світу. Наша справа права»⁷³³. Втім, ці слова більше ніколи у повстанському середовищі не повторювалися, не друкувалися у пропагандистських виданнях, не цитувалися в документах. Тож існує певна вірогідність того, що вони є вигадкою «Володимира».

Останні продукували «на низах» – командири упівських підрозділів для своїх стрільців під час боїв або сутичок із ворогами, рейдів чи постоїв. Так, у 1944 р. в УПА побутували такі усні накази: «підготовчий до маршу», «для забезпечень» (після огляду терену й розпланування системи забезпечення), про постій, «для застави», «для стежі» (розвідників), про засідку, приготування до нападу на ворога, приготування до нападу на ворожий транспорт, наказ звуковими сигналами під час бою, про вихід з бою (відступ)⁷³⁴, про «приспі-

⁷³² ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 28461. Т. 1. Арк. 53–53 зв.

⁷³³ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 86720. Т. 12. Арк. 59, 60 зв.

⁷³⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянук. – Київ–Торонто, 2012. С. 89, 91, 99, 101, 105,

шення наступу»⁷³⁵, «розквартирування»⁷³⁶, зайняття кругової оборони⁷³⁷, маскування⁷³⁸, нічний підйом⁷³⁹, вечірній наказ (повідомлявся розпорядок дня на завтра)⁷⁴⁰, про пропагандистський похід кількома населеними пунктами⁷⁴¹, про відхід до іншого терену⁷⁴². Також під час бою командири підрозділів могли видавати «неправдиві накази неіснуючим партизанським відділам», щоб дезорієнтувати ворога⁷⁴³.

Оскільки в УПА побутували накази, які адресувалися вузьким колом авторів для багатьох виконавців, виготовляли чимало їхню кількість. Відтак, ці документи часто «тиражували» машиністки, або це робилося типографським способом у підпільних друкарнях. Оскільки чимало надрукованих наказів збереглися, один із дослідників, котрий займався класифікацією листівок ОУН і УПА, помилково зарахував їхні надруковані варіанти до останніх⁷⁴⁴.

Втім, інколи такі документи «ходили» й у вигляді рукописів. Приміром, саме написаним від руки виявився наказ від 1 грудня 1943 р. командира загону «ім. Богуна» «Яреми», який між 15 та 21 січня 1944 року захопив відділ СМЕРШ 1-го кавалерійського корпусу 13-ї армії 1-го Українського фронту під час процісування лісів у районах Клесова та Сарн на Рівненщині⁷⁴⁵.

Специфічною формою «донесення» наказів до командирів місцевих підрозділів було й проведення військових зборів командного складу УПА та нарад у воєнних округах за участю начальників штабів.

19 травня 1945 року в лісі між селами Антонівці та Угорськ на Кременеччині відбувся другий військовий збір командирів УПА, де було вирішено, задля кращої конспірації та збереження кадрів, розукрупнити військові підрозділи

107, 114, 122, 129, 134–135.

⁷³⁵ Там само. С. 295.

⁷³⁶ Там само. С. 298.

⁷³⁷ Там само. С. 300.

⁷³⁸ Там само. С. 542.

⁷³⁹ Там само. С. 489.

⁷⁴⁰ Там само. С. 492.

⁷⁴¹ Там само. С. 533.

⁷⁴² Там само. С. 501.

⁷⁴³ Там само. С. 134.

⁷⁴⁴ Романишин Юрій. Пропагандистська діяльність ОУН–УПА 40–50-х рр. XX ст. як факт історії боротьби за незалежність України / Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. Вип. 9. С. 227.

⁷⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 23. Арк. 19 зв.

на рої та невеликі теренові боївки⁷⁴⁶.

Як виглядає, після цього рішення, ухвалене на підставі наказу Головного проводу ОУН, почали роз'яснювати в окремих воєнних округах УПА. Так, на офіцерській нараді 14–15 серпня 1945 року в Слов'ятинському лісі (нині Бережанський р-н Тернопільської обл.), шеф штабу ВО «Лисоня» Володимир Якубовський («Бондаренко») довів до відома учасників наказ щодо реорганізації УПА. Зокрема, там йшлося про заборону оперування з'єднаннями, складеними зі сотень і куренів, а вже існуючі такі підрозділи вказувалося дислокувати при діловій сітці ОУН у вигляді роїв у підрайонах. Районові та підрайонові провідники ОУН через станичних зобов'язані були забезпечити повстанців харчуванням, одягом і сприяти їм у спорудженні криївок. Доукомплектування підрозділів необхідно було здійснювати за рахунок осіб, котрі прибули за демобілізацією з ЧА, молоді, яка повертається з виправних робіт у Німеччині, за рахунок осіб, які з'явилися з повинною в органи радянської влади, але не здали зброю. При цьому в останніх, коли вони приходили в УПА, наказувалося забирати зброю та зберігати її на складах районів і підрайонів ОУН. Молодь, яка поверталася з Німеччини, належало зараховувати у запас УПА. При цьому в осіб, демобілізованих із ЧА, працівники СБ мали забирати обмундирування та здавати його на зберігання оунівським провідникам, а потім залучати цих людей до праці в ОУН чи служби у повстанських підрозділах. Також вирішено членів діючих сотень УПА розселяти по тих селах, де вони народилися. Осіб родом зі східноукраїнських областей і Закарпаття належало спрямовувати за місцями їхнього проживання для пропагандистської діяльності в інтересах ОУН. Командирам чот і роїв дозволено вчиняти диверсії і теракти лише з дозволу відповідного провідника ділової сітки ОУН, якому вони підлягають. Для керівництва малими групами бійців до провідника Бережанської округи ОУН «прикріпили» колишнього к-ра 2-ї тактичної групи УПА курінного «Левка», а до провідника Тернопільської округи «Шаха» – колишнього сотника УПА «Чорного»⁷⁴⁷.

Деякі дослідники зараховують до директивно-розпорядчої документації і комунікати, фактично прирівнюючи їх до наказів. На наш погляд, так робити немає підстав. Адже комунікати, на відміну від інших джерел розпорядчого штабу, мають яскраво виражені пропагандистські ознаки: численні звертання до найширшого кола читачів (часто це водночас як військові, так і цивільне населення), окличні речення, масовість тиражування. Їм значно «ближче» до

⁷⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 47.

⁷⁴⁷ Там само. Арк. 248.

пропагандистських матеріалів, тобто не організаційної документації.

Розуміння призначення комунікатів у діловій практиці УПА й післявоєнного збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) ускладнює те, що їх на загал «циркулювало» небагато. Відомості в інших джерелах – звітних, обліково-статистичних чи ділових листах – про комунікати трапляються вкрай рідко.

Низка комунікатів згадувалася деякими чільними діячами післявоєнного підпілля у зв'язку зі «справою Далекого». У червні 1947 р. Василь Кук, розмірковуючи над «правомочністю» комунікатів за походженням із різних «щаблів» ОУН(б), дійшов висновку, що комунікати Головного проводу мають вищу «юридичну силу», ніж продукovanі на крайовому рівні (наприклад – видані проводом ПЗУЗ). Проте чийм би не був комунікат, остаточне рішення у справі, з приводу якої його видавали, було за ВОГЕСом. «Комунікат [проводу ОУН] ПЗУЗ в тій справі є на місці і у нічому судови перешкаджати не може. [...] [Головний] провід, як і ВОГЕС, може цю справу вирішити по своєму і остаточно, визнаючи комунікат ПЗУЗ правильним чи анулювати його. [...] Навіть комунікат [Головного] проводу не перешкоджає ВОГЕС-ові у самостійному вирішенні цієї справи»⁷⁴⁸, – підкреслював він.

Втім, такі раціональні судження Василя Кука Степан Янишевський («Далекий») зігнорував. Адже на комунікат Головного проводу ОУН(б) за 1946 р. із приводу методів вирішення справи свого «бунту» взагалі ніяк не відреагував⁷⁴⁹. Хіба що кількома реченнями у 1948 році на адресу в. о. генерального судді відписав, мовляв, «а де був в. о. ген[ерального] судді тоді, коли Смок ліквідував ОУН на ПЗУЗ».

За цих обставин керівництво ОУН(б) ужило заходів для максимального поширення «комуніката суду ОУН в справі Далекого». Воно тиражує його у вигляді пропагандистських брошур. Доказом того, що цей матеріал, датований, вочевидь, не раніше 1947 р., розходився поважним накладом, може бути звістка голови КДБ УРСР В. Федорчука про знахідку 30 травня 1981 р. 300 його примірників причіпником колгоспу «ім. Пархоменка» у землі під час підготовки ґрунту до висаджування картоплі біля с. Шекичин Корецького р-ну на Рівненщині. В інформаційному повідомленні Федорчука уточнюється, що хоча комунікати лежали в «металевій банці», їхній стан «майже непридатний для читання». Всі примірники комунікатів були знищені на місці⁷⁵⁰.

⁷⁴⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 243–244.

⁷⁴⁹ Там само. С. 177.

⁷⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1088. Арк. 169.

До речі, за своїм функціональним призначенням вищезгадані комунікати нагадують ті, що поширювалися проводами ОУН(б) раніше, ще в 1944 році. Приміром, в одному з комунікатів Головного проводу, судячи з його формуляра⁷⁵¹, датованого 1944 роком, мало міститися застереження на адресу «польських громадян». За доноси у німецьку поліцію на «невинних українців» автори погрожували полякам розстрілом. Деякі фрази цього комунікату, як-от «за одного українця – сто поляків!»⁷⁵², переконують: маємо справу з типовим зразком письмової пропаганди, це не директивно-розпорядчий документ. Оповідувальну, а не розпорядчу «місію» мав і комунікат крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ, присвячений темі відсутності співпраці оунівців і упівців з німецькою владою: «До відома членству ОУН, бійцям УПА і громадянству [...] Повідомляємо: 1. ОУН і УПА не мають союзу з жодною імперіалістичною державою. [...] У відношенні [...] з [...] німецькою владою [...] немає жодної співпраці»⁷⁵³.

Другу «ланку» за репрезентативністю в структурі директивно-розпорядчих документів займали інструкції. Проте в окреслені нами хронологічні межі продукування джерел, які так називалися, належало до компетенції не стільки УПА, як Головного проводу ОУН(б).

За станом на 1944 рік документи з такими назвами, зазвичай, виходили у «надрах» розвідувально-контррозвідувальної служби⁷⁵⁴ УПА, крайових військових штабів⁷⁵⁵, вишкільних осередків при них⁷⁵⁶, крайових жандармерій при них⁷⁵⁷. Командування з'єднання груп на Волині видавало командирам підзвітних підрозділів («загонів і відділів») інструкції з припискою «опера-

⁷⁵¹ Упорядник археографічного двотомника навіть назвав цей формуляр «оголошенням». Див.: Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. В'ятрович. Т. 1: Війна під час війни. 1942–1945. – Львів, 2011. С. 527.

⁷⁵² Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. В'ятрович. Т. 1: Війна під час війни. 1942–1945. Львів, 2011. С. 527.

⁷⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 113.

⁷⁵⁴ Там само. С. 335.

⁷⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 147.

⁷⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 607.

⁷⁵⁷ Там само. С. 624.

тивна»⁷⁵⁸.

Особливо багато інструктивних документів видаються вже від імені ОУН(б) після докорінного внутрішнього реформування УПА–Захід та УПА–Північ. У першому випадку процес змін «запустив» перехід від «регулярно-військових форм боротьби» до «бойових диверсійних форм», який стартував 25 листопада 1944 р.⁷⁵⁹ Адже право наказувати підрозділам УПА на теренах дій УПА–Захід перейшло до провідників тих оунівських районів чи надрайонів, де той чи інший підрозділ знаходився⁷⁶⁰.

Щодо УПА–Північ, то залишки його колишніх великих повстанських підрозділів, а саме з'єднань ім. Хмельницького і 44, перетворилися на невеликі маневрені боївки та були переведені у глибоке підпілля впродовж зими, весни та літа 1945-го⁷⁶¹ (за станом на 21 вересня «не залишились і малі відділи УПА»⁷⁶²). Ті структури, що залишилися після реформованих військових підрозділів (у постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. названі «малими групами»⁷⁶³), стали підзвітні загальному й крайовим центрам ОУН(б), а відтак, теж мали виконувати їхні інструктивні документи.

Як приклад, можна навести інструкцію проводу ОУН(б) на ПЗУЗ щодо ідейно-політичного вишколу революційних кадрів, що вийшла 31 липня 1945 р.⁷⁶⁴, інструкцію того ж походження для проводу терену «Одеса» у справі покращення роботи СБ та з інших питань (датована серпнем)⁷⁶⁵.

Діяльності ОУН(б) на ЗУЗ, а саме порядку виконання у підпіллі наказів, стосувалася інструкція від 15 серпня 1945 року, копію якої (для Дублянського району) вилучив місцевий райвідділ НКДБ. «...10. Референти проводу, одер-

⁷⁵⁸ Там само. С. 841.

⁷⁵⁹ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 155.

⁷⁶⁰ Там само. С. 146.

⁷⁶¹ Ковальчук В. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 29–30.

⁷⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 1154.

⁷⁶³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. – Київ–Торонто, 2001. С. 172.

⁷⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 129.

⁷⁶⁵ Там само. С. 129, 131.

жавши наказ від старшого керівника, повинні швидко повідомити про цей наказ свого безпосереднього провідника. Не залежно від кого він надійшов, референти своєчасно повідомляють про виконання цього наказу. 11. Референти або їхні підлеглі без дозволу провідника не мають права залишати свій пост. 12. За кожним пунктом інструкції надавати письмовий звіт (запискою), як вони виконані на місці. 13. Накази або інструкції, вручені низовому провіднику, останнім передаються безпосереднім виконавцям для виконання. 14. Особа, котра тричі не виконає наказу, вважається саботажником організаційної праці»⁷⁶⁶, – зазначалося у документі.

Начальник штабу 52-ї армії ЧА цитував інструктивні вказівки Головного проводу ОУН, датовані 11 квітня 1946 року, які працівники УМВС у Дрогобицькій області перехопили в оунівського кур'єра: «а). Виявляти сільський актив, який бере участь у «передвиборній блокаді»; б). Посилити терор проти радпартпрацівників, організації колгоспів, боротися за їхнє знищення; в). Відновити зв'язок у системі організацій «ОУН» після зняття військових гарнізонів; г). Обладнувати і споруджувати криївки не в лісах і селах, а у полях, маскуючись цим під місцевих жителів, котрі працюють у полі на сільськогосподарських роботах; д). Роззброювати та знищувати місцеві винищувальні загони»⁷⁶⁷.

До низки інструкцій, як і у випадку з наказами по УПА, був обмежений доступ. Приміром, під грифом «секретне» 2 травня 1944 р. вишкільний осередок групи УПА «Заграва» видав інструкцію ч. 2 щодо тактики реагування на активізацію діяльності внутрішніх військ НКВС⁷⁶⁸.

Інструкції також поділялися на письмові та усні. Певно, саме останні згадує у жовтні 1945-го Роман Шухевич («Мамай») в листі до Кука. Адже, під враженням від військових дій у Китаї, пише: «В зв'язку з цим уже тепер даємо «про всяк випадок» перші інструкції. Владу на терені приймають наші люди від імені УГВР. У випадку виникнення війни існують дві фірми – УПА і УГВР»⁷⁶⁹.

Як виглядає, були й такі інструкції, що призначалися для виконання впродовж обмеженого відрізка часу. Адже навесні 1950-го Василь Кук («Ле») писав до Івана Литвинчука («795») таке: «В роботі реалізуйте минулорічні ін-

⁷⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 4. Арк. 93.

⁷⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 5. Арк. 71.

⁷⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 609.

⁷⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. – С. 321.

струкції»⁷⁷⁰. Наведемо інший приклад. «Вже близько рік часу, як отримали Ви обширніші інструкції (липень 1946), в яких у загальних обрисах подано про міжнар[одне] положення, внутрішню ССРСР-івське і про нашу тактику. Сьогодні небагато більше «нового» можна до порушених там тем додати»⁷⁷¹, – наголошував у червні 1947-го Василь Кук в листі до Миколи Козака («В-ра»).

Не варто забувати й про інструктивні документи, що надходили в Україну від закордонних центрів ОУН(б), як-от ЗЧ ОУН, або ЗП УГВР. Так, наприкінці 1944 р. колишній виконавець спеціальних доручень Проводу ОУН Юрій Лопатинський («Калина»), вийшовши з концтабору Заксенхаузен, був перекинутий літаком в Україну, де зустрівся зі своїм другом Романом Шухевичем і передав йому «організаційні документи від ЗП УГВР, а також деякі пропозиції німецької сторони»⁷⁷².

В листопаді 1949 року Василь Кук зробив для себе висновок, що оунівці в Україні підзвітні розпорядчим документам ЗП УГВР: «За роз'ясненням закордонних УГВР-истів, ОУН, котра послала до УГВР своїх членів, не має до них більше ніякого відношення, не може надавати цим членам ні вказівок, ні інструкцій, як вони повинні ставити і вирішувати окремі питання на засіданнях УГВР. [...] Виходячи з того, що УГВР – керівний орган визвольної боротьби, за кордоном одночасно виникають два керівних центри. [...] повинні бути чітко окреслені взаємовідносини і взаємопідпорядкованість між ОУН–УПА–УГВР, бо до цих пір у цих питаннях існують різні погляди. На це не дає відповіді ні устав, ні платформа УГВР, ні інші офіційні документи»⁷⁷³.

У роки існування УПА найголовніше (й «найпочесніше») місце в структурі директивно-розпорядчої документації армії належало оунівським програмним документам – програмам, постановам, рішенням Проводу чи Бюро Проводу ОУН(б), або нарад, проведених під його егідою.

Наприклад, у червні–липні 1949-го на нараді Головного проводу ОУН(б) між селами Дібриновом і Стратовим на Рогатинщині (Івано-Франківська обл.) уведено в дію оновлену програму ОУН(б). Зокрема, там сформульовано принцип свободи політичних і державних організацій у майбутній україн-

⁷⁷⁰ Там само. С. 276.

⁷⁷¹ Там само. С. 241.

⁷⁷² Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 195.

⁷⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків–«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 608.

ській державі, йшлося про безоплатну передачу селянам земель у власність, безколгоспний лад⁷⁷⁴.

Відтак, у 1950 році у Проводі та ЗЧ ОУН зайшла мова про потребу внесення змін та доповнень до постанов III НВЗ ОУН. На думку оунівця Осипа Дякова, ці уточнення стосувалися справ «[...] визначення державного ладу в Українській Державі [демократичний] і в аграрному питанні [за селянські одноосібні трудові господарства]»⁷⁷⁵.

Звісно, не всі розпорядчі документи в УПА та збройному націоналістичному підпіллі неухильно виконувалися тими, хто мав це робити. Деякі упівські командири, наприклад, відтягували виконання дій, регламентованих джерелами такого стибу. Або й зовсім ігнорували розпорядчі документи. Серед командирів підрозділів УПА (сотні, курені) часто так вчиняли ті, хто підтримував співпрацю з ворожими спецслужбами (як-от НКВС, НКДБ).

Другого грудня 1944 року працівники бандерівської СБ допитали з цього приводу сотенного УПА Василя Огородника. Той зізнався, що його завербував курінний «Лихо», а відтак, співпрацював із НКДБ від травня 1944 року. Василь Огородник описав червневу нараду на Завидівських хуторах за участю «Лиха», а також представників НКДБ Расіченка і Жукова, котрі приїхали з Острога. «Лихо», звітуючи обом про роботу, заявив, що «саботує [...] виконання наказів своїх командирів-зверхників». Згодом, побувавши на відправі Василя Кука («Ле»), «Лихо» одержав вказівку «приступити до боєвих операцій проти совітів». Але і цей наказ він проігнорував, а натомість наказав своєму заступнику Огороднику «розпустити військо в терен», що мало «ослабити боєву спроможність війська»⁷⁷⁶.

На наш погляд, досить ознак розпорядчої документації мають і так звані квестіонари. Доведемо це на прикладі кількох із них, що відклалися в українських архівах.

Восени 1945 року для провідників надрайонів, підзвітних «Зову» (Дрогобицька обл.) «квестіонар пр. 1» надіслав «Богун», проте відповідей на сформульовані там запитання адресати не дали⁷⁷⁷. У 1947 році провіднику Ви-

⁷⁷⁴ Мороз В. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 75.

⁷⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 616–617, 629.

⁷⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54. Арк. 6.

⁷⁷⁷ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 545–546.

годського районного проводу ОУН Степанові Тишківському («Волиняку») із Долинського надрайонного проводу теж надійшов документ під назвою «Квестіонар». Це був перелік із п'ятдесяти запитань, відповіді на які адресат мав надіслати у провід надрайону. В листопаді 1947-го «Волиняк» склав на основі одержаного документа свою версію квестіонара (текст на трьох аркушах зі шкільного зошита, написаний олівцем) і планував передати референту пропаганди свого району «Левку», аби той надав відповідь. Далі провідник мав її використати при написанні звіту для проводу надрайону⁷⁷⁸.

У іншому квестіонарі обсягом 17 сторінок машинопису, який чекісти виявили 20 жовтня 1950 р. у вбитого провідника Коломийської округи ОУН(б) «Бориса», містилися не лише конкретні вказівки щодо того, які запитання ставити цивільному населенню під час опитувань, але й те, що необхідно остерігатися агентури МДБ, користуватися тайниками, змінювати будинки, де доводиться бувати. Також давалося завдання саботувати (але без відкритого демонстрування цього) радянську владу, закликаючи до протирадянських дій, працюючи без поспіху та «кампанійщини»⁷⁷⁹.

Оунівським «квестіонаром»-питальником щодо діяльності радянських шкіл скористався підпільник «Ангел». Орієнтовно теж на початку 50-х років (документ не датовано) він дав розгорнуту відповідь на запитання щодо школи у м. Скалаті (Тернопільська обл.). Вони були сформульовані в квестіонарі за чотири «блоками» (життя учнів у школі, позашкільне життя учнів, учителі, навчання). У такий спосіб ініціатори опитування дізналися, що керівник школи, котрий начебто був єврейської національності, «вірить [...] в перемогу большевизму в цілому світі», бере хабарі (як і учителі Дацюк, Мартинюк, Мочульський), майже 70% хлопців-вихованців школи палять, а 25% вживають алкогольні напої⁷⁸⁰.

2.3. Інструктивно-декларативні та навчально-методичні документи

Частина розпорядчих документів, які видавалися командуванням УПА та керівними осередками ОУН(б), не вимагали дослівного пунктуального виконання, мали певну декларативну складову, рекомендаційний характер. Траплялося, що вони не містили чіткого переліку адресатів. Там не зазначалися й хронологічні рамки виконання того, про що йшлося.

З огляду на таку специфіку виглядає доцільним цей пласт письмових джерел відокремити від розпорядчих і назвати інструктивно-декларативними до-

⁷⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68811. Т. 1. Арк. 128–129.

⁷⁷⁹ Нікольський Володимир. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – Київ, 2001. – С. 85–88.

⁷⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 373. Арк. 165–167.

кументами.

Наведемо приклади таких джерел. Наприкінці 1943 року вийшов (певно, його видав політичний відділ військового штабу УПА) документ під назвою «пропагандивні інструкції». Там говорилося, що оскільки радянсько-німецький фронт швидко рухається у західному напрямку, повстанці мають «вести пропаганду скрізь», де опиняться у «переходові» часи⁷⁸¹. За станом на вересень 1944 р. набула поширення й інструкція «Основні вказівки з пропагандистської роботи членів революційно-визвольної ОУН у Червоній Армії»⁷⁸². Вона призначалася тим оунівцям, хто через певні обставини міг потрапити до радянського війська. Про необхідність пристосування організаційних кадрів до нової реальності, а саме «затяжної безпощадної боротьби зі сталінсько-большевицьким імперіалізмом», йшлося у інструкції «ідейно-політичного вишколу революційних кадрів», яку підготував провід ОУН на ПЗУЗ 31 липня 1945 року⁷⁸³.

Також у надрах УПА та збройного післявоєнного підпілля побутували різні навчально-методичні документи.

Шнайменше від 10 квітня 1944 р. ідеологічне виховання членів підрозділів УПА політвиховники вели за спеціальною програмою, яку для них розробив політичний відділ військового штабу армії. Вона вміщувала переліки тем з питань міжнародної політики, історії та географії України, якими політвиховникам належало керуватися при підготовці «бесід» і «лекцій» у військових відділах⁷⁸⁴.

Були спроби запровадити помісячне планування політично-виховної роботи. Так, один із таких планів підготував політвиховник УПА на ПЗУЗ «Вадим» у перший день нового, 1945 року. Мотивував це тим, що «досі ведена виховно-політична робота у відділах не дала як слід бажаних успіхів». Упродовж місяця політвиховники мали, зокрема, організувати відзначення Дня соборності України (22 січня) та Свята Крут (29 січня), опрацювати деякі праці Гюстава Ле Бона та Дмитра Донцова, радянську агітаційну літературу, написати реферат на довільну тему та зробити ще цілу низку справ⁷⁸⁵. Наповнення іншого плану, за травень 1945 р., було наступним: міжнародне положення,

⁷⁸¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 225.

⁷⁸² Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 292, 295.

⁷⁸³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 129.

⁷⁸⁴ Там само. С. 239–243.

⁷⁸⁵ Там само. С. 263–276.

УГВР, справа Організації, наші завдання, пропаганда, боротьба з агентурою⁷⁸⁶.

Документ «Політвиховникам ШВО до виконання в 1945», а ще п'ять планів політвиховних занять – на 25 березня 1945 р., 6, 8, 15 та 16 квітня 1945 р. – знаходилося у «політпропагандиста УПА», коли його вбили під час радянської чекістсько-військової операції у с. Конюхи (Козівський р-н Тернопільської обл.) 20 квітня 1945-го⁷⁸⁷.

«Повсякденною» формою роботи з підвищення ідеологічного рівня бійців УПА були й «відправи» (лекції). Упродовж десяти днів листопада 1943 року політінструктор «Залізник» прочитав стрільцям сотні УПА «Буйних» у Теревовлянському лісі лекції на такі теми: «Теренознавство», «Картознавство», «Зброезнавство», «Орієнтація в терені вдень, вночі і ознайомлення з компасом»⁷⁸⁸. Зазвичай ті, хто проводив такі заходи, користувалися вже готовими конспектами лекцій. Так, за станом на зиму 1944 року в УПА та УНС був ходовим конспект політичного вишколу першого ступеня⁷⁸⁹.

Загальною практикою в УПА та його запілля вже з літа 1943 року стала підготовка програм відзначення свят (ними здебільшого вважалися ті, які раніше побутували в ОУН⁷⁹⁰), а також виголошення під час відповідних урочистостей тематичних рефератів (доповідей).

В УПА програми свят готували політичні виховники більших підрозділів для колег у менших. Так, у серпні 1943-го політінструктор загону УПА «Озеро» «Тур» уклав програму свята 31 серпня, «яку [...] доручено перевести командирам по своїх відділах»⁷⁹¹.

Щодо повстанського запілля (ВО «Заграва»), то політичні референти усіх рівнів (від округи до підрайону/куща) теж користувалися такими програмами. Наприклад, за однією з них мали відзначати День пам'яті Героїв Базару 21 листопада⁷⁹². В окремих теренах (Горохівський район ПЗК) це свято організували за методичними розробками річної давнини⁷⁹³.

⁷⁸⁶ Там само. С. 276–294.

⁷⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 28.

⁷⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 396.

⁷⁸⁹ Там само. С. 220.

⁷⁹⁰ Там само. С. 596.

⁷⁹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 610.

⁷⁹² Там само. С. 165.

⁷⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 478.

Реферати-доповіді, судячи з документів УПА та запілля, там продукували теж централізовано, поширюючи «зверху» «донизу». Зачитували реферати політичні виховники підрозділів (в УПА) або інструктори-пропагандисти (в підпіллі) й таке було одним із методів загальнообов'язкової усної пропаганди⁷⁹⁴.

В УПА реферати виголошували в кожному підрозділі (як-от курінь чи сотня) чи «клітині» запілля на урочистих святкових зборах⁷⁹⁵. Подібним чином обходилися і з рефератами у запіллі. «Реферат до річниці 1 Листопада одержав. Дуже добре, що Ви організували у терені цю річницю», – написав Микола Козак («Лука») до Петра Олійника («Романа») 7 листопада 1945 року⁷⁹⁶.

Трапляються свідчення про те, що примірники рефератів для розповсюдження «спускалися» у підпіллі з надрайонного рівня на районний, а з районного – у підрайони чи куці. Так, 17 серпня 1947 року референт СБ Костопільського надрайону Іван Берник («Ярослав») наказав провідникові Степанського району Петрові Гочу («Лісовому») в його терені розповсюдити три примірники реферату про День Героїв 31 серпня⁷⁹⁷. А референтка УЧХ (чи жіноцтва?) «Милянка» сформулювала вимогу поширити реферат до Свята Крут підзвітній у підрайоні свого району. «Надсилаю для Вас реферат на свято Крут, яке буде 29 січня... Надсилаю тільки 1 прим. реферату на свято Крут. Отже, маєте через кальку написати в кожду станицю. Які села близько, то можуть відсвяткувати, користаючись одним рефератом. Одна станиця рано, друга удень, третя в вечір», – зазначила адресантка наказу № 2 від 25 січня 1944-го⁷⁹⁸.

Із жовтня 1947 року в післявоєнному збройному підпіллі ОУН запровадили відзначення Дня УПА. Це регламентувалося низкою директивно-розпорядчих документів. Так, 10 серпня 1947-го вийшла інструкція «в справі переведення «Свята УПА», в пункті 2 якої вказувалося: «Цього року Свято УПА буде обходитися вперше. Воно буде святкуванням п'ятих роковин існування і протиокупантської боротьби УПА». Далі у документі подавався сценарій

⁷⁹⁴ Дмитерко О.М. Організація усної пропаганди ОУН і УПА (1944–1950-і рр.) / Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей ВДУ. – Луцьк, 2002. С. 29.

⁷⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 567.

⁷⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 138.

⁷⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 352–353.

⁷⁹⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 82.

проведення свята у вигляді маніфестації серед населення, а також святкування його в УПА й підпіллі у ніч з 14 на 15 жовтня. Двохвилинним мовчанням мали вшановуватися «перший організатор УПА і командир УПА–Північ полковник Савур», а також генерал Дмитро Грицай («Перебийніс») ⁷⁹⁹. Розробка із переліком заходів святкувань, яка мала 10 пунктів, надійшла для районних і надрайонних референтів пропаганди Станіславівської округи ОУН у першій половині жовтня 1947 р. ⁸⁰⁰

У жовтні 1949 року провідник ОУН(б) на Волині та Поліссі Василь Галаса («Кирило») надіслав політреферентові ПЗК Анатолієві Неверковцю до виконання «матер[іали] до святкування 20-річчя ОУН» ⁸⁰¹.

Оскільки в УПА організовувалися різні заходи з перенавчання, а ще курси з підвищення кваліфікації, то на їхнє методичне забезпечення звертали пильну увагу.

Так, у січні 1944-го вишкільний бригади УПА «ім. Лайдаки» повинен був організувати і провести для підлеглих навчання за наступними напрямками: польова служба – 48 год., внутрішня служба – 24 год., зброєзнавство – 12 год., стрілецький вишкіл – 12 год., впоряд – 72 год., топографія – 4 год., саперний вишкіл – 4 год., газознавство – 4 год., політичний вишкіл – 24 год. ⁸⁰²

Для порівняння, коли на теренах ГО УПА 22 із 1 вересня 1944-го розпочали роботу курси саперів і санітарів, то програма перших була розрахована на 150 годин навчання, а других – на 210 ⁸⁰³.

Навесні того ж року вишкільний осередок при військовому штабі групи «Заграва» УПА–Північ у квітні 1944 року розробив програму «перевишколу командирів». Вона передбачала 15-денне навчання старшин (по 4 години щодня), а також навчання підстаршин упродовж удвічі більшого терміну (по 8 годин щодня) за напрямками: правила польової та внутрішньої служби, зброєзнавство, стрілецький вишкіл, впоряд, топографія, зв'язок, саперний вишкіл ⁸⁰⁴.

У липні 1946 року представники другої чоти і одного рою з першої чоти

⁷⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. Арк. 136.

⁸⁰⁰ Там само. Арк. 137.

⁸⁰¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 190.

⁸⁰² Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 345.

⁸⁰³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. – С. 465.

⁸⁰⁴ Там само. С. 607–609.

сотні «Рубачі» УПА–Захід відбули 70-годинний «курс мінерів»⁸⁰⁵.

Звісно, навчально-методичні документи не були загальними для усіх структур ОУН і УПА.

Свої особливості, наприклад, мали ті з них, які використовувалися при підготовці кадрового складу СБ⁸⁰⁶. Приміром, розвідувальна справа там вивчалася із використанням україномовних перекладів книги «Розвідка» (з російської)⁸⁰⁷.

Для новобранців призначався так званий військовий вишкіл. Траплялося, його спонукали проходити навіть тих, кому це робити забороняла віра. Так, після того, як віруючі-євангелісти зі села Тинного (нині Сарненський р-н Рівненської обл.) двічі відмовилися йти на військовий вишкіл, жандармерія загону УПА «Яреми» в грудні 1943 року зайшла до їхнього молитовного дому під час богослужіння, вигнала звідти чоловіків і наказала їм стрибати в річку Случ⁸⁰⁸. Втім, згодом про це дізнався командир загону «Ярема» й засудив ініціаторів⁸⁰⁹ такого «заходу впливу».

Певно, дещо інше методичне забезпечення передбачалося для проведення військового та слідчо-поліційного вишколів серед членів станиць жандармерії на теренах ВО «Заграва» з квітня 1944 року⁸¹⁰.

Для навчання відділів окремого призначення на Сарненщині упродовж 1–10 травня 1944-го використовувалися «політичні і прогр[амові] постанови III З ОУН», матеріали «Значення кличів», «Які маємо кличі», «Історичні дні нашої минувшини»⁸¹¹.

В січні 1945 року у ЗГ УПА завершився вишкіл політвиховників підрозділів, який тривав 28 днів⁸¹².

У липні–серпні 1944 року відділ пресо-інформативної служби при об-

⁸⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 510.

⁸⁰⁶ Огороднік В.Ю. Підготовка військових кадрів для Служби безпеки Організації Українських Націоналістів (Бандери): 1944–1950 рр. // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2009. № 1. С. 112.

⁸⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 35.

⁸⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 23. Арк. 183 зв.

⁸⁰⁹ Там само. Арк. 59–59 зв.

⁸¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 624.

⁸¹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 465.

⁸¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 917.

ласному осередку ОУН(б) на Тернопільщині опрацював реферат-інструкцію «Боротьба Українського Народу». Після цього мав завдання «переложивши на англійську мову, поінформувати американських летунів, що перебувають на базах в окр[узі] «Кубань», про нашу боротьбу»⁸¹³.

Референт пропаганди Карпатського краю ОУН Степан Слободян («Єфрем») зобов'язав підлеглих референтів у округах до весни 1947 року підвищити свою самоосвіту, опрацювавши проект інструкції «Як керувати пропагандивною роботою в окрузі», інструкцію «Як керувати пропагандивною роботою в надрайоні і районі», інструкцію «Як використовувати літературу»⁸¹⁴.

Відомо також, що існували спеціальні переліки навчально-методичних документів для районних і надрайонних провідних осередків цього краю на зиму 1946–1947 рр. та у Буковинській окрузі за станом на червень 1947 р.⁸¹⁵

Взимку (з 1953 на 1954 рік) провідник Карпатського краю «Грім» із колегами, перебуваючи у криївці (схил гори Березовачка біля с. Зелена нинішнього Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.), навчалися за планом занять («історія загальна, історія Польщі, Росії і Румунії», «історія України, історія дипломатії, психологія натовпу, загальна психологія, логіка, основи красномовства», «способи діяльності СБ», «структура і методи роботи МГБ») по три години на день⁸¹⁶.

Варто окремо розглянути також ті навчально-методичні документи, що побутували у підстаршинських і старшинських школах УПА. Наприклад, у підстаршинській школі, яка навесні 1943-го розміщувалася в Скулинському лісі (біля с. Гишин нинішнього Ковельського р-ну Волинської обл.), викладалися стройова підготовка, тактика, топографія⁸¹⁷.

Напевно там активно застосовувався і «Бойовий правильник піхоти». Зокрема, три видання його різних частин (1 – I та II частини; 2 – від III до VII частини; 3 – від VIII до XII частини) працівники польського МГБ знайшли 21 квітня 1948 р. на полі біля фільварку Дубина Томашів-Любельського по-

⁸¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 625.

⁸¹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 417.

⁸¹⁵ Там само. С. 412–414, 421–423.

⁸¹⁶ Зеленчук Михайло. З її святим іменням / «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. – С. 78.

⁸¹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 59.

віту Люблінського воєводства серед документів і матеріалів одного з архівів УПА⁸¹⁸.

У післявоєнному збройному підпіллі розробка навчально-методичних документів тривала до останніх років його існування.

Приміром, за станом на січень 1944 р. політичні референти у запіллі УПА використовували «Ідеологічний вишкіл» Ленкавського⁸¹⁹. А 19 червня 1945-го «Шахтар» інформував свого кореспондента, що готує «проект програми ідей.-політ[ичного] вишколу»⁸²⁰. А у серпні 1949 р. працівник ГОСПу Осип Дяків розкритикував проект «Ідеологічного вишколу» авторства провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галаси, «опрацьований за схемою 12 тем минулорічних «Інструкцій». Він сформулював такі зауваження: «занадто конспективний місцями, а в інших місцях занадто статейний, а, крім цього, загальниковий. Тільки деякі місця, нпр. «Концепція власних сил», подобаються мені. Однак, тимчасово служити може». Втім, Осип Дяків сів писати до цього тексту «короткі завваження», адже ним зацікавився член Головного проводу ОУН Василь Кук⁸²¹.

Були також навчально-методичні документи, які УПА видавала не для внутрішнього користування, а з метою використання у навчанні школярів на контрольованих територіях. Член КП ОУН(б) на ПЗУЗ Степан Драницький («Степан Семенюк») згадував, що «улітку 1943 року ми видали посібник для початкових шкіл «Українознавство» у підпільній друкарні в Колках⁸²².

2.4. Виконавчі документи

Виконавчі документи займають одне з чільних місць серед документації УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б). З-поміж різновидів цього виду особливо показовими і краще збереженими, якщо порівнювати з іншими, є звіти, а ще так звані інформації, «вістки» та «відомості з терену», а також

⁸¹⁸ Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 2 / Ред. кол.: Є. Беднарк, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ, 2017. С. 1192, 1194.

⁸¹⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 73.

⁸²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 147.

⁸²¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 598–599.

⁸²² Семенюк С. ...І гинули першими. Нотатки волинського підпільника. – Луцьк, 2010. С. 85.

хроніки і частина щоденників (організаційних).

Інформаційний потенціал виконавчої документації надзвичайно потужний. Він істотно перевищує повстанські документи всіх інших видів, після директивно-розпорядчої документації.

Також виконавчі документи вигідно відрізняються від директивно-розпорядчих та багатьох інших видів документів строкатістю й насиченістю своєї інформації. Це дозволяє розглядати їх не тільки як джерела про організаційну структуру та головні напрямки діяльності УПА, але як і цінні пласти військової, географічної, топонімічної, топографічної, етнографічної історії.

Звітні документи в організаційній структурі УПА та збройного націоналістичного підпілля були найбільш об'ємною складовою потоку документів «знизу» «догори», тобто з нижніх організаційних «щаблів» до вищих.

Та звітність УПА, яка зберіглася в архівах, репрезентує діловодство таких «рівнів» УПА як сотні, курені, тактичні відтинки, групи у воєнних округах. За логікою, після узагальнення звітності у штабах на різних «рівнях» (звітів із сотень – у штабі куреня, звітів із куренів – у штабі тактичного відтинка, звітів із тактичних відтинків – у штабі групи), звіти різних груп мали б надходити до Головного командування УПА (чи Головного військового штабу УПА). А вже там звіти мали б готуватися для Головного проводу ОУН(б). Втім, останніх оглядових документів, як це вже досить давно зауважили дослідники⁸²³, бракує.

Судячи з удоступнених джерел, чіткі вимоги щодо звітності в УПА існували вже за станом на 1944 рік. Проте у наступні 5 років (до моменту, коли перестали діяти останні упівські підрозділи) справа звітування дуже залежала від ступеня «розвитку» різних воєнних округ УПА в тому чи іншому українському краї.

Наприклад, якщо в УПА–Північ система виготовлення виконавчої документації була розгалуженою та доволі чіткою вже на початку 1944 року, то в УПА–Захід, чий «галицькі» та «подільські» підрозділи розвинулися пізніше, ніж «волинські» УПА–Північ, вона «запізнілася». А у ВО «Сян», яка була виокремлена в УПА–Захід на основі одноіменного тактичного відтинка наприкінці 1944-го, ця система взагалі набуде чітких обрисів аж у 1945–1946 роках.

Упродовж періоду найповнішого розгортання системи виконавчої документації в УПА на різних її рівнях треба було систематично виготовляти такі звіти: оперативний, розвідувальний, політичний, «про персональний стан», «вишкільний», про господарський стан.

Оперативні звіти.

3-поміж «регіональних» комплексів цих документів чи не найповніше

⁸²³ Марчук І. Джерела з історії українського національно-визвольного руху на Волині в 1941–1945 рр. у фондах Державного архіву Рівненської області // Український визвольний рух. 2003. Зб. 1. С. 30–33.

зберігся масив за походженням із ВО «Сян» УПА–Захід. Особливо добре представлені такі звіти, укладені спільно командирами та писарями тактичних відтинків ВО «Сян». А от оперативних звітів нижчого рівня (які писалися командирами та бунчужними куренів і сотень) у архівах відклалося менше.

Оперативні звіти з ТВ «Лемко» («Лемківського» та «Перемиського» куренів УПА) репрезентують період від кінця осені 1945 р. До того оперативні звіти, певно, не подавалися. Адже ще тривало розгортання упівських підрозділів на місцях. Наприклад, 30 листопада 1945 р. автор звіту з ТВ «Лемко» за жовтень–листопад написав командирі ВО «Сян», що оскільки до кінця жовтня підрозділ УПА «Ударники-4» не функціонував, «оперативний звіт за той час подаю в залучникові – витягові зі звітів надрайонового оргмоба пор. Кони́ка»⁸²⁴. Подання звітності згаданим ТВ тривало щонайменше до липня 1946 р., причому далеко не всі звіти були щомісячними⁸²⁵.

Щомісячні оперативні звіти з ТВ «Бастіон» (Любачівського куреня «Месники») представлені груднем 1945 р., кожним із місяців 1946 року, січнем 1947-го. Також зберігся двотижневий звіт за 15–30 листопада 1945 р. і звіт іншої періодичності (за 1 травня – 15 листопада 1945 р.)⁸²⁶.

Оперативні звіти з ТВ «Данилів» (Холмського куреня «Вовки»), які вдалося виявити, датовані 11 липня – 31 жовтня 1945 р., збереглися і фрагменти таких саме звітів, але за листопад і грудень 1945 р., звіти за кожен місяць, починаючи від грудня 1945 р. до березня 1947 р.⁸²⁷ При цьому відомі звіти нижчого рівня (сотень куреня «Вовки»), які виходили й пізніше (наприклад, звіт сотні «Вовки І» за травень 1947 р.⁸²⁸).

⁸²⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 80. Арк. 245.

⁸²⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 71. Арк. 41–44, 61–70; Там само. Спр. 73. Арк. 155–179; Там само. Спр. 74. Арк. 2–35, 36–70, 97–121, 221–238; Там само. Спр. 76. Арк. 243–244, 278–285; Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 227–428; Шаповал Юрій. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). – Київ, 2000. С. 64–102.

⁸²⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 70. Арк. 122–133, 140–152, 200–202; Там само. Спр. 73. Арк. 21–36, 142–146, 195–216, 248–255; Там само. Спр. 74. Арк. 190–197; Там само. Спр. 77. Арк. 162–165; Літопис УПА. Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-ий «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. С. 25–50, 52–158.

⁸²⁷ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 70. Арк. 56–71; Там само. Спр. 73. Арк. 185–190; Там само. Спр. 77. Арк. 309–320; Шаповал Юрій. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). – Київ, 2000. С. 44–54, 186–189; Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-ий «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 138–220.

⁸²⁸ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 95. Арк. 26.

Таким чином можна зробити висновок: у ВО «Сян» щомісячні оперативні звіти писали з листопада–грудня 1945 р. і це безперервно тривало щонайменше до початку 1947 р.

Порівняємо з оперативною звітністю сусідньої, Львівської ВО «Буг» УПА–Захід. Навіть ті із джерел, які вже опубліковані, представляють усю «вертикаль» округи – від окружного рівня (рівня групи) до нижчих, тобто тактичних відтинків і сотень.

Оперативні звіти продукувалися, як правило, один раз на місяць, три місяці, шість місяців.

Із піврічних нам вдалося виявити оперативний звіт виконувача обов'язків командира групи «Буг» за другу половину 1945 року. Документ унікальний тим, що його автор підрахував повстанські та ворожі втрати (відомості подано з п'яти тактичних відтинків: «Пліснисько», «Клімів», «Розточчя», «Асфальт», «Яструб») за дуже великий проміжок часу – з липня 1944-го по жовтень–листопад 1945 року. Загалом автор налічив 1038 убитих, а про ворогів зазначив, що їх убито майже усемеро більше – 7170⁸²⁹.

Щодо тримісячних звітів із групи «Буг», то виявлено ті, які репрезентують часові проміжки: вересень–листопад 1944 р., липень–вересень 1945 р., жовтень–грудень 1945 р. Для прикладу, розглянемо документ за III квартал 1945-го, у якому посада автора вказана як «виконувач обов'язків шефа штабу групи». Там детально описана діяльність підрозділів УПА в тактичних відтинках «Пліснисько», «Розточчя», «Яструб», а також подані «власні» та «ворожі» втрати (у межах ВО «Буг») внаслідок боїв, які там відбулися з січня 1944 р. до квітня 1945-го. За цей час було нібито вбито 2275 ворогів, тоді як втрати повстанців склали 834⁸³⁰.

Такі ж звіти на нижчих рівнях продукували щомісяця або двічі на місяць. Наприклад, до першої категорії можна віднести документи сотні «Холодноярці I» за 25 квітня – 25 травня 1946 р. і червень 1946 р. До другої категорії – оперативні 15-денні звіти сотні «Переяслави I» ТВ «Розточчя» (за періоди з 10 листопада 1945 р. до 10 березня 1946 р., з 10 травня до 25 червня 1946 р.); оперативні 15-денні звіти сотні «Переяслави II» ТВ «Розточчя» (за періоди з 10 листопада 1945 р. до 10 липня 1946 р.)⁸³¹.

Оперативні звіти у ВО «Говерля» УПА–Захід ще були знані як «оперативні

⁸²⁹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 80. Арк. 281–282.

⁸³⁰ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 84. Арк. 1–10.

⁸³¹ Літопис УПА. Т. 31: УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя». 1943–1947 / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. – С. 228–237, 240–266; Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. – С. 212–215, 218–234, 240–242, 249–256, 556–558.

зведення»⁸³².

В УПА–Північ теж продукувалися оперативні звіти. Добре відомі такі документи низового рівня. Так, в оперативному звіті, створеному сотнею «Давуна» загону ім. Лайдаки описано події за участю підрозділу з 29 жовтня по 5 листопада 1944 року⁸³³ (тобто протягом тижня). Також відомі оперативні звіти «Хвастівського» загону групи «Заграва» від 16 і 30 квітня 1944 р. Віднайдено й оперативний звіт № 1 ЗГ УПА 33 за 31 березня 1945 року (з додатками – оперативними звітами бригад «ім. Назара», «Помста Базару», «ім. Вовчака» та ін.)⁸³⁴.

Як правило, обов'язок укладання оперативних звітів у підрозділах УПА покладался на бунчужних. Такі фахівці із сотень ВО УПА «Сян», наприклад, у оперативних звітах вказували, у яких боях підрозділ узяв участь, зазначали відомості про ворожі сили та переміщення ворогів, стан забезпечення провіантом, одягом, зброєю, бойові та політичні навчання, а також додавали висновки та побажання⁸³⁵.

Зазвичай бунчужні укладали такі звіти «за гарячими слідами» воєнних подій. Але якщо у якомусь бою «їхній» підрозділ розбивали вороги? Тоді, траплялося, соратники полеглих повстанців намагалися «відтворити» документ постфактум, послуговуючись власними спостереженнями чи спогадами тих, хто вижив. «Це не оперативний звіт – такий загубився», – зазначив наприкінці свого тексту про військові будні підрозділу особливого призначення «Холодноярці 4» «Носач». І далі пояснив: «Свій оперативний звіт писав бунчужний підвідділу сл. п. вістун Рубай, що перший із далеких південно-західних рубежів Української землі за голосом обов'язку і положив своє юне життя. Писали його і друзі: Граб, Дніпровий, Коваль, Зелений, Сірко. Всі вони погинули на бойових позиціях, сповняючи обов'язок»⁸³⁶.

Прикметно, що «сировиною», якою послуговувалися творці оперативних звітів, були «описи боїв». Кожен такий документ (з рою чи сотні) вирізнявся «точковістю» свого змісту. Тобто у ньому описувалася якась одна військова операція, бій, сутичка, а не кілька. В тому, що описи боїв у надрах УПА вихо-

⁸³² Літопис УПА. Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. Кн. 1 / Упоряд. П. Содоль. – Торонто, 1990. С. 153.

⁸³³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 361.

⁸³⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 630–631, 634, 725–737.

⁸³⁵ Motyka G. Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. S. 233.

⁸³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 565.

дили часто і системно, переконують переліки цих документів. Один такий наведений у «списку звітів, описів боїв та рейдів військового осередку ЗГ [УПА 44]» за 1945 рік: «1. Опис бою дня 3.2.45 р. на хут. Мурашинець, с. Чудель, р-н Клесів. К-р Тиміш. 2. Опис бою дня 6.2.45 р. в с. Пронив [Бронне], р-н Березне. К-р Тиміш. 3. Опис бою дня 11.2.1945 р. в с. Топча, р-н Межиричі. К-р Вихор (Шрам). 4. Опис бою дня 20.2.45 р. під с. Залав'є, р-н Рокитне. К-р Тиміш»⁸³⁷.

Розвідувальні («розвідчі») звіти.

За усталеною в УПА практикою такі виконавчі документи (про ворожі сили, їхнє дислокування, переміщення, діяльність, яка шкодила місцевому населенню, українським повстанцям, інше) продукували працівники місцевих відділів армійської розвідки, «асоційовані» з різними її підрозділами. При цьому категорія «ворожі сили» у їхніх документах була доволі широкою. Нею позначалися «німці», «козаки», «фольксдойчі», «ляхи», «націоналістично-польські банди», «червоні», «комунари», «червоні банди»⁸³⁸) тощо.

«Розвідчі» документи мали різні назви. Одні називалися «звітами з розвідки», «інформаціями», інші – «відомостями з терену», «тереновими відомостями», «вістями з терену».

Наприклад, у грудні 1943 року автором документа під назвою «звіт розвідки» став керівник розвідки при курені УПА «Острого» (загін «ім. Хмельницького») «Чайченко». Його він надіслав до військового штабу групи «Заграва»⁸³⁹ УПА–Північ. Документ, аналогічний за змістом («інформацію»), у середині жовтня 1943 року виготовив «Ворон» – працівник військової розвідки на Костопільщині (територія дій групи «Заграва»)⁸⁴⁰. Великий пласт інших «інформацій» із Деражненського, а ще – Сарненського, Березнівського, Маневицького районів зафонований у ЦДАВО⁸⁴¹.

Також збереглися «відомості з терену» та «теренові відомості». Найвищий рівень, а саме групи УПА «Заграва», репрезентують документи керівника ро-

⁸³⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 408.

⁸³⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). – Київ–Торонто, 2007. С. 407–410, 426–427; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 221.

⁸³⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 221.

⁸⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). – Київ–Торонто, 2007. С. 426–427.

⁸⁴¹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 3, 5, 21, 23, 28, 29, 33, 37, 47, 49, 50, 52, 53–55, 69–74, 77, 78; Там само. Спр. 31. Арк. 11, 15, 74–75, 85, 87, 89–91.

звідувально-інформаційного відділу штабу цієї групи Івана Трейка («Немо») від 25 і 28 грудня 1943 р.⁸⁴² Низка джерел із такими назвами походить з надрайонів «Конотоп» і «Гало» ВО «Заграва» (датуються листопадом–груднем 1943-го), а ще – Сарненського та Столинського надрайонів⁸⁴³.

Збереглася велика добірка копій «вістей з терену», які репрезентують території діяльності підрозділів УПА у ВО «Сян», а саме надрайони «Холодний Яр» (10 жовтня – 10 листопада 1945 р., 10 грудня 1945 р. – 10 січня 1946 р., січень, лютий, квітень, травень, червень, липень, серпень, листопад 1946 р.)⁸⁴⁴ і «Бескид» (жовтень, грудень 1945 р., січень, лютий, червень, липень, серпень 1946 р.)⁸⁴⁵.

Від кінця 1940-х, після ліквідації УПА, розвідувальні звіти уже не продукувалися. На заміну їм «прийшли» так звані військово-інформаційні звіти. Їх готували провідники «клітин» ОУН на місцях. Наприклад, арештований радянською владою провідник Чортківської округи Іларій Сказінський («Крига») свідчив, що «у 1949 р. крайовий провідник «Бурлан» дав мені завдання збирати шпигунські відомості про ЧА, які я повинен був вмещувати у так звані військово-інформаційні звіти і направляти їх до крайового проводу». За дорученням «Криги» у його окрузі таку інформацію збирали окружний референт пропаганди «Косач», керівник СБ в окрузі «Славко», а в надрайонах – їхні провідники «Боярин», «Клим» і «Мартин»⁸⁴⁶.

Політичні звіти.

Виготовлення політичних звітів було прерогативою різнорівневих працівників Служби безпеки. «Кінцевим пунктом» їхнього призначення були військові штаби воєнних округів УПА.

У таких документах відслідковувалася політична активність ворогів ОУН і УПА, основними з яких були німецькі, радянські загарбники та різні польські чинники. Також там писалося про колаборування із вказаними категоріями українського цивільного населення. Відстежувалися й прояви дій конкурентних щодо бандерівців українських громадських, політичних та військових течій (як-от мельниківців, бульбівців, УНАКОРівців тощо), діяльність релігійних організацій.

⁸⁴² Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). – Київ–Торонто, 2007. С. 407–411.

⁸⁴³ Там само. С. 413–425; Ковальчук Володимир. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – Торонто–Львів, 2006. С. 87–88.

⁸⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 41–57, 61–70, 74–95, 103–126.

⁸⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1–20, 24–29, 31–46.

⁸⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 29.

Так, у звіті СБ із Бережанської округи за один із місяців 1944 року був розділ про дислокацію німецьких підрозділів та їхні операції проти українського населення, а також те, хто співпрацював з німцями. Ще два розділи називалися, відповідно, «комуністичні справи» (чи є мережа «радянських комуністів», «радянські парашутисти», запідозрені у зв'язку з ними) і «польські справи» (робота польських нелегальних організацій, співпраця поляків із гестапівцями). Темою зацікавлення автора документа була й наявність у терені мельниківців⁸⁴⁷. Подібні звіти Марія Пунда, друкарка референта СБ Бережанського окружного проводу, навесні та влітку 1944 р. щомісяця друкувала у 4-х примірниках. Один примірник відправлявся до обласного проводу, два – до референтури СБ Крайового проводу, ще один примірник залишався «у справі»⁸⁴⁸.

Політичні звіти з відомостями про поточну діяльність різноманітних радянських чинників («більшовиків»), а також активність польського та українського середовищ за січень, лютий, березень, квітень–травень, червень, липень–вересень 1946 року⁸⁴⁹ надходили із надрайону «Левада» III-ї округи ВО УПА «Сян».

Специфічною ознакою квартального звіту, який МДБ захопило 25 липня 1951 р. у референта СБ Борщівського району Подільського краю ОУН(б) «Нечая», був обширний опис діяльності місцевих релігійно-протестантських общин (Свідків Єгови)⁸⁵⁰.

Звіти «про персональний стан».

У таких документах відслідковувалися зміни, які періодично відбувалися у кадровій структурі підрозділів. У групі «Сян», наприклад, такі документи регулярно продукували сотні й спрямовували у штаби тактичних відтинків. Проілюструємо цей процес на прикладі сотні «Холмського» куреня УПА. Відомості «про персональний стан» (дані про старшин, підстаршин, членів «почоту», загальні втрати у боях тощо⁸⁵¹) звітги надходили командуванню ТВ «Данилів». Там вони узагальнювалися⁸⁵² й, разом із оригінальними статистич-

⁸⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 13721. Арк. 11 зв.

⁸⁴⁸ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). Київ, 2000. С. 43.

⁸⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 70. Арк. 227–234, 248–250; Там само. Спр. 71. Арк. 50–51; Там само. Спр. 77. Арк. 176–181.

⁸⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 369. Арк. 47–48.

⁸⁵¹ Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляштя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 307–310.

⁸⁵² Там само. С. 145, 312–313, 327–343.

ними документами з місць, передавалися до військового штабу ВО «Сян»⁸⁵³.
«Вишкільні» звіти.

У «вишкільних» звітах описувалися результати праці над підвищенням рівня ідеологічного виховання бійців підрозділів УПА. Авторами таких документів були, як правило, політвиховники підрозділів (досить часто – у «співавторстві» зі своїми командирами). Про необхідність існування політвиховників у відділах ВО «Буг» влітку 1944 року нагадував їхнім командирам військовий штаб цієї округи⁸⁵⁴. Політвиховники були підзвітні «вишкільним» відділам тактичних відтинків, а ті – «вишкільному» відділу штабу відповідної ВО.

Так, зберігся «політвиховний звіт» підрозділу «Вовки 1б» (складова групи УПА «Сян») за лютий 1947 року, де перераховані теми політзанять, проведені там упродовж місяця⁸⁵⁵.

Так званими «вишкільними звенами» продукувалися й «звіти з вишколу новобранців». Один з таких документів, наприклад, 3 вересня 1946-го уклад «Зенко» – керівник «вишкільного звена» ТВ «Лемко» УПА–Захід⁸⁵⁶.

Звіти про господарський стан.

Ці документи на рівні сотень УПА укладали командири зі своїми писарями з періодичністю один раз на місяць.

Приміром, восени 1944 р. до штабу бригади «ім. Лайдаки» ЗГ УПА 33 підзвітні низові військові підрозділи повинні були щомісячно надсилати «господарчий» звіт⁸⁵⁷.

Збереглися й звіти про господарський стан одного з підрозділів куреня «Вовки» групи «Сян» УПА–Захід за жовтень–листопад, грудень 1946 р. і січень 1947-го⁸⁵⁸.

Крім «пакету» охарактеризованих вище звітів, щомісяця штаби тактичних відтинків мали подавати «наверх», тобто до військового штабу «своєї» групи УПА, ще й свої звіти-узагальнення оперативних, розвідувальних, політичних,

⁸⁵³ Там само. С. 411.

⁸⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 77.

⁸⁵⁵ Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 222.

⁸⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 87. Арк. 1.

⁸⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 341.

⁸⁵⁸ Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 231–238.

звітів «про персональний стан», «вишкільний», про господарський стан, які їм надходили з сотень та куренів. Не всім вдавалося встигати.

Так, командир тактичного відтинка УПА «Лемко» Василь-Мартин Мізерний («477») 17 серпня 1946 р. скаржився командирові ВО УПА «Сян» Мирославу Онишкевичу, що запізнюється з поданням оперативного звіту за червень, бо з наданням таких звітів йому забарилося багато підлеглих. «Як міг я вислати Вам начас опер. звіт за місяць червень, коли к-р Хрін надіслав його щойно 10.08.46 р. і то аж після моїх трьох штафет. К-р Громенко вислав опер. звіт за місяць липень 10.08.46 р., а командири Бурлака, Крилач, Ластівка та Стах за місяць липень ще до сьогодні не надіслали»⁸⁵⁹, – драматизував ситуацію він.

Втім, чіткість і системність подання виконавчої документації значною мірою залежала й від ступеня «загального розвитку» тієї чи іншої воєнної округи УПА.

Наприклад, командир ВО «Сян» УПА–Захід Мирослав Онишкевич одержав вказівку про необхідність системного продукування його підлеглими підрозділами оперативних, розвідувальних («розвідчих»), політичних звітів, «вишкільних» (інша назва – «політвиховні»), звітності про персональний і господарський стан, а також узагальнення цих документів лише восени 1945 р.⁸⁶⁰

Нерідко з огляду на різні причини командування тактичних відтинків не мало змоги чітко щомісяця надсилати «вищим військовим чинникам» (тобто командиру «своєї» воєнної округи) усі виконавчі, а ще обліково-статистичні документи, як від них те вимагалось. Так, виконував обов'язків командира ТВ «Розточчя» ВО «Буг» у липні 1946-го надіслав шість пакетів із десятками документів. Причому не стільки «поточних», за останній місяць, як «заборгованих» за попередні місяці. Наприклад, у першому пакеті знаходилися «звіти оперативні, зброєві, персональні» з трьох сотень куреня «Переяслави», які охоплювали час від кінця осені 1945-го до середини літа 1946 р. Таким періодом датовані й «звіти оперативні, політвиховні, розвідочні, зброєві, персональні» з трьох сотень куреня «Холодноріччя». Відсутність «розвідчих» і «політвиховних» звітів підрозділів куреня «Переяслави» автор документа пояснив тим, що там немає «політвиховників»⁸⁶¹.

Треба також окремо зазначити, що широку «палітру» виконавчої документації, яка з місцевих військових підрозділів УПА стікалася у військові штаби

⁸⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 77. Арк. 2.

⁸⁶⁰ Літопис УПА. Т. 13: Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга перша: денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто, 1986. С. 241, 244.

⁸⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 73. Арк. 4.

груп УПА, доповнювала й звітність комендантів запілля відповідних воєнних округ (звіти із кущів узагальнювали у проводах районів, звітність із районів узагальнювали у проводах надрайонів, звіти із надрайонів узагальнювалися у проводах округ та підписувалися їхніми комендантами).

Ці звіти акумулювали в собі відомості, які регулярно надавали у проводи референти (політичні, Служби Безпеки, організаційно-мобілізаційні, господарські, УЧХ).

Наприклад, у звіті з району «Канал» за грудень 1944-го, який завірив референт тамтешнього «представництва» СБ «Миша», є такі шість розділів: «організаційні справи», «політичний огляд терену», «проведена робота за звітний час», «втрати внаслідок діяльності ворога», «спис авансів і заслуг та героїчних подвигів», «совітські зарядження в терені»⁸⁶². Цей документ «Миша» склав для подання до референтури СБ «свого» надрайону.

Оскільки у референтурах СБ був поділ на внутрішні структурні частини, в останніх існувала й своя власна звітність. Наприклад, у референтурі СБ Радивилівського району існував так званий виконавчий відділ. Його керівник продукував періодичні (що десять днів) звіти, які підписував так: «виконавчий референт СБ». Відомо, наприклад, про документи цього виду за 1–11, 11–20, 20–30 вересня 1943 р. Їх було укладено з орієнтуванням на такі позиції формуляру: кількість справ, які розглянуто; коли, кого та за що заарештовано; хто, як і за що покараний; яку роботу провела місцева есбістська боївка; як «розчищається» від ворогів підзвітна територія. Зокрема, серед причин арештів виконавчий референт «Ясний» вказав такі: виступи проти УПА, крадіжка, сексотство, вживання самогону. Серед категорій покараних домінували: сексоти, поляки та члени їхніх сімей, комуністи⁸⁶³.

Аналогічний відділ у районній референтурі Острозького району «Озеро» звався «поліційно-виконавчим». В його звітах (такі документи виявлено за травень–червень 1944 р.) зазначалася загальна чисельність заарештованих, ліквідованих і звільнених, а також конкретизувалося, скільки з них є сексотами, агентами, причетними до НКВС, червоноармійцями, виступали «за комунізм» чи були членами родин осіб згаданих категорій⁸⁶⁴. Такий саме відділ у надрах референтури СБ Бродівського району мав найменування «слідчо-оперативний». Так, у звіті його керівника від 27 лютого 1945 р. підсумовано кількість здійснених упродовж цього місяця арештів, слідств, розглянутих і незавершених справ, виконаних вироків революційного суду, зазначено, скільки

⁸⁶² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67783. Т. 1. Арк. 93 (конв.). Внутр. арк. 1–5.

⁸⁶³ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 461–464, 466.

⁸⁶⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 48–52.

підслідних (за підозрою у причетності до НКВС) звільнили та ліквідували⁸⁶⁵. Адресатом цього документа був слідчо-оперативний відділ референтури СБ надрайону, якому підпорядковувався відділ у Бродівському районі.

Поточна «внутрішньогалузева» звітність у господарських референтурах кушів, районів і надрайонів була розгалуженішою. Наприклад, на Львівщині у 1945–1946 рр. господарські референти, крім щомісячних загальних звітів, продукували ще й товарні («харчові») звіти (про кількість продуктів, худоби, тютюну та горілки, які надано зі складів і криївок на «запобігання збору») ⁸⁶⁶, а також підсумкові звіти (про те, «кому і якій групі видано товари протягом контингентного року») ⁸⁶⁷. Водночас особи, підзвітні господарським референтурам, на місцях укладали так звані акти, де фіксувалося, що з харчів і у якій кількості «більшовики» забирали у різних селян упродовж своїх перевірок чи облав ⁸⁶⁸.

Як і в УПА, серед членів післявоєнного націоналістичного підпілля теж не всі справлялися із завданням регулярно продукувати виконавчу документацію. Приміром, провідник Подільського краю ОУН(б) Василь Бей («Улас»), котрий із грудня 1951-го до квітня 1952 р. переховувався у криївці біля хут. Млинець (нині – у складі с. Будилів Козівського р-ну Тернопільської області), звіти складати ледь встигав. Більшу частину свого вільного часу витрачав на писання (робив це зазвичай уночі), а потім усе написане машиністка ще й передрукувала на машинці ⁸⁶⁹.

Судячи з джерел, звітна документація як штабами підрозділів УПА, так і провідними осередками його запілля найчастіше продукувалася з періодичністю один раз на місяць. Проте на найвищих рівнях (військові штаби груп УПА, проводи округ і країв ОУН) виготовлялися й об'ємні звіти-узагальнення. Вони могли бути щоквартальними, піврічними та навіть щорічними.

Так, збереглися відомості про те, що «військовий осередок» (тобто командний «центр») ЗГ УПА 44 складав звіти щомісяця від серпня 1944 р. до вересня 1945 р. ⁸⁷⁰ Прикладом квартального звіту є такий документ із ВО «Лисоня» УПА–Захід, де охарактеризовано «положення ворога» і «положення власне» упродовж трьох місяців другої половини 1944 року – від 20 липня до 20 жо-

⁸⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67783. Т. 1. Арк. 93 (конв.). Внутр. арк. 9, 12.

⁸⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 3. Арк. 128.

⁸⁶⁷ Там само. Арк. 129.

⁸⁶⁸ Там само. Арк. 127.

⁸⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 382. Арк. 84–85.

⁸⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 408.

втя⁸⁷¹. У списку документів згаданого вище військового осередку ЗГ 44 згадується звіт за рік⁸⁷².

Специфікою мережі запілля УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б) було циркулювання у них так званих касових звітів, які виходили з різною періодичністю, але до року включно.

Наприклад, у ГДА СБУ зберігся касовий звіт «осередку» проводу ОУН(б) на ПЗУЗ за 1946 рік, у якому підсумовано кошти, які перебували у касі осередку на початку року й надходили туди упродовж нього. Також зазначені витрати («розхід») на потреби осередку, зв'язкових пунктів, окремих членів підпілля, їхніх родин (всього – 265628 карбованців)⁸⁷³. Вочевидь, цей та інші схожі звіти складали у підпіллі на основі відомостей, що вносилися до «місцевих» касових книг. Одна з них, за друге півріччя 1948 року (точне місце її походження не вказане), включала відомості про «прихід» 115845 карбованців і «розхід» 41420 карбованців⁸⁷⁴.

Додамо ще й те, що з плином часу, з огляду на становище підпілля, вимоги до кількості та систематичності звітування змінювалися.

Так, за свідченням Василя Галаси, у липні 1949 р., коли був провідником ОУН(б) на Волині та Поліссі, одержав вказівку від Василя Кука звести звітність до мінімуму. Періодичність загальних щомісячних звітів звузили до одного разу на 3 місяці. Фінансові звіти необхідно було надавати один раз на рік. Для місцевих оунівських осередків пропонувалося надавати соціально-економічні та політичні звіти двічі на рік⁸⁷⁵.

У жовтні 1950 р. Василь Кук поставив Івану Литвинчуку («Дубовий») вимогу – готувати політичний звіт («загальнополітичний огляд ситуації») лише щокварталу, а «організаційний» звіт подавати тільки разом із «пропагандистським». А ще Кука цікавили «інформації про військові справи» (зі слів цивільного населення, солдатів-відпускників, демобілізованих, залізничників, робітників заводів і «у війську»), «статистичні відомості» щодо арештів людей, їхнього вивезення до Сибіру, діяльності сільрад⁸⁷⁶.

⁸⁷¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто. С. 246–254.

⁸⁷² Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 408.

⁸⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 303.

⁸⁷⁴ Там само. Арк. 310.

⁸⁷⁵ Кокін С. А. Анований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 128.

⁸⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 334–335.

До речі, іноді інформування про ворожі чинники могло йти не лише «знизу» «догори», але й навпаки. Так, член ГП ОУН Василь Галаса у жовтні 1951 р. надіслав адресату в Козівський р-н Тернопільщини «короткі загальні вістки» про підступну поведінку гарнізонів, керованих радянськими спецслужбами, непорозуміння між колгоспниками села Хоростець і «секретарем партії» щодо місця випасання корів (останній рекомендував селянам «пасти худобу на дахах»)⁸⁷⁷.

Потреба регулярного звітування провокувала в УПА, запіллi чи підпіллi ОУН різні ситуації, адже не всі повстанці й члени запілля могли працювати чітко, злагоджено, бо відрізнялися за рівнем дисципліни, освіченості, мали різний характер, темперамент.

Звіти відрізнялися за стилістикою. Траплялися документи, написані навіть у відверто гумористичній формі. Приміром, у звіті ч. 1 коменданта Столинського надрайону «Шепеля» можна було натрапити на наступні авторські фразеологізми: «як полагається пасторові, за стадом женюсь, аж язика висолопив», «маю трьох таких шибайголов, що і самому люциперу хвоста відірвали б», «бо з рукопису очі і мозок то б повилазили, то не розбери»⁸⁷⁸. Ось як «Шепель» описав один з фрагментів рейду свого організаційного активу селами Жовкині, Серники, Олександрове: «Прийшлося заскочити до кількох хат підозрілих. В межу ока хлопці обскакують хату, трусять і вже як вітер мчать дальше до слідуючої. В інших хатах хлопці як врiжуть грiмкою, то аж душа смiється, а місцева молодь аж рот роззявляє, а Заверуха наш як підведе «тарара, ціп, ціп», то аж підтупцюють»⁸⁷⁹. За стилем цитований звіт «Шепеля» нагадує відомий багатьом так званий «лист запорожців до турецького султана».

У запіллi УПА бувало, що адресат поточного звіту завертав його відправникові, вказавши у документі свої зауваження. Так, 14 жовтня 1943 р. працівник юнацької референтури в районі «П» «Ковтун» підготував звіт за вересень, але його зверхнику «Остапу» зміст цього документа не сподобався і він повернув документ назад із низкою своїх письмових зауважень-нотаток на полях та у міжряддях. Біля речення «Ковтуна» «Щодо доросту – давалось декому читати літературу» «Остап» дописав червоним олівцем: «Історію і географію треба викладати усій молоді. [...] Хто, скільки людей її читали [...] які матеряли?»⁸⁸⁰. Після слів «Ковтуна» про те, як під його керівництвом у куші № 5 юнаки писали реферати «Д.М. Орлик» і вивчали книги «Історія України» та «Географія України», «Остап» залишив такий коментар: «Автор? [...] де ці реферати? [...]

⁸⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 392. Арк. 1 (ковн.). Внутр. арк. 1–4, 8.

⁸⁷⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 52–53.

⁸⁷⁹ Там само. Арк. 53.

⁸⁸⁰ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 78.

Чи ці книжки прочитав цілий куцц?»⁸⁸¹. На твердження «Ковтуна», що «молодь більш не ідейна, більш пасивна, менше ставиться до справи, ніж молодь слабша», він відповів наступним чином: «Тому робіть щось такого і звітуйте!!!»⁸⁸². До своїх заслуг щодо роботи в куцці № 4 автор звіту зарахував й те, що наглядав за тамтешнім юнацтвом, «щоб не курили і щоб читали книжки». «Остап» відреагував так: «Чи роблять конкретну роботу?»⁸⁸³.

Не все у запропонованих формулярах звітування деякі виконавці розуміли з першого разу. Красномовний приклад з історії запілля УПА: у пункті VIII «Погляди і розваги» свого звіту за листопад 1943 р. комендант Шацького району «Ринок» ВО «Турів» «Коваленко» зазначив своєму очільнику (коменданту надрайону?) таке: «Не розумію, нащо а які погляди повинен мати»⁸⁸⁴. «Коваленко» не помітив помилки у назві пункту VIII свого звіту, яку могла зробити машиністка під час передруку формуляру звітування, надісланого діловим зверхником. Цей пункт чомусь називався «Погляди й розваги», тоді як за формуляром потрібно «Погляди і завваги»⁸⁸⁵.

Траплялися і приклади «звітування на випередження», як-от коли провідник писав звіт за місяць, пробувши ним усього кілька днів чи тижнів. Наприклад, Андрій Климчук («Олесь») став провідником Голобського району (нині у Ковельському р-ні Волинської обл.) 17 квітня 1945 року, а вже 24 квітня підготував великий звіт про події у Голобському р-ні за другий місяць весни⁸⁸⁶.

Часто «зверхники» авторів періодичної звітності надсилали їм свої зауваження з приводу змісту документів, пояснювали, що там і чому треба виправити.

Приміром, провідник Буковинської округи ОУН(б) Василь Савчак («Сталь») у листі до «Н.» (провідника надрайону) різко розкритикував його звіт, тому що там було подано лише «п'ять фактів за двомісячний період». Наприкінці «Сталь» застеріг адресата: «з усіма видами пасивності й імпотенції буду боротися найбільш строгими методами вищої міри покарання»⁸⁸⁷.

Інший такий приклад стосується групи УПА «Сян». 26 листопада 1945 р. повністю забракував примірник звіту про її діяльність упродовж травня-листопада 1945-го виконавач обов'язків шефа групи (з 1 листопада) Мирослав

⁸⁸¹ Там само. Арк. 78.

⁸⁸² Там само. Арк. 78 зв.

⁸⁸³ Там само. Арк. 78 зв.

⁸⁸⁴ Там само. Арк. 49–56.

⁸⁸⁵ Там само. Арк. 49–56.

⁸⁸⁶ Архів УСБУ у Волинській обл. Ф. 6. Спр. 12529. Арк. 37.

⁸⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 53–54.

Онишкевич («Олег»). «Хто це писав? Багато не відповідає правді! Гляди звіти поодиноких К[райових] В[ідтинків]»⁸⁸⁸, – порадив він у власній маргіналії для укладача документа. Можливо, це звернення Онишкевич адресував «Каме-ню» – своєму «писареві-архіварю» (з жовтня 1945 р.)⁸⁸⁹.

Референт СБ одного з надрайонів Закерзонського краю ОУН(б) на початку 1947 року сформулював письмово низку «завваг» до «інформаційних звітів» і «вісток», які надійшли з різних теренів Лемківщини за жовтень і листопад 1946 року. Попросив у них рельєфніше пояснювати, що напади на польські осередки є відплатними акціями, а також зазначати у кожному випадку, чи зроблено якісь «кроки в справі порозуміння й залагодження взаємного напруженого відношення»⁸⁹⁰.

Ще далі пішли к-р УПА–Захід Василь Сидор і виконувач обов'язків шефа його штабу. Критику недоліків у звітуванні підлеглими вони навіть включили до наказу № 9/44 (від 25 листопада 1944 р.). «Звіти УПА не відображають моментів, коли б десь відділ УПА не допустив облави і арештів, перехопив напад на мирне населення»⁸⁹¹, – наголосили у документі.

Окрім тих звітів, що видавалися з певною періодичністю, у системі документообігу УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) побутували й нерегулярні звітні документи.

Вимога укласти один із таких звітів, про вибори до Верховної Ради УРСР 9 лютого 1947 р. у Козівському р-ні Тернопільщини, міститься у грипсі, який 31 січня 1947-го надіслала для в. о. провідника й референта СБ Козівського району «Сумного» особа, підписана як «0389». «Сумний» вимагав зазначити, як до виборів готувалися «більшовики» (тобто представники радянських органів влади), описати їхній перебіг, а також ставлення до виборів («поставу») місцевого населення. А ще виклав вимоги щодо оформлення документа: «Звіт писати образами, опертий на фактах. Фактів подавати якнайбільше. Зазначаю, що до такого звіту мусите доложити особливих старань. Це історичний документ»⁸⁹².

Упродовж певного часу в другій половині 1940-х років у підпіллі ОУН про-

⁸⁸⁸ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 84.

⁸⁸⁹ Там само. С. 10.

⁸⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 76. Арк. 145.

⁸⁹¹ Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. – Київ, 2002. С. 251.

⁸⁹² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 35–35 зв.

дукувалися «числові» звіти (наприклад – провідниками районів) із кількісними даними про діяльність, поданими за низкою заздалегідь обумовлених і пронумерованих показників, а також звіти «з руху на залізниці» (скільки поїздів та з яким вантажем прослідувало на певному відрізьку якоїсь залізниці)⁸⁹³.

Низка звітів збереглися не у вигляді документів, написаних чи надрукованих на аркушах паперу, а переписаними до зошитів. Приміром, серед речей, які працівники МДБ захопили 9 травня 1951 року в провідника Чортківської округи ОУН(б) Ілярія Сказінського («Криги»), виявилася «брошура» на 87 сторінках, яка починалася зі слів «Звіт з Дрогобицького, Дублянського, Мельницького і Підбузького районів»⁸⁹⁴. Як виглядає, так емдебіст (заступник начальника УМДБ Тернопільської обл. Красніков) описав зшиток із одним, дуже розлогим, чи низкою звітних документів. Трохи згодом, 24 травня, він також виокремив з-поміж документів, виявлених у провідника Бучацького надрайону Дмитра Малинника («Мартина»), подібну річ – звіт за квартал, назвавши його «записами на 10-ти аркушах зошита чорнилом, які починаються зі слів: «Матеріали до суспільно-політичного звіту. 1 квартал 1951 року»⁸⁹⁵.

Серед різновидів виконавчої документації є такі, що, з точки хору «звучання» назви, до звітних матеріалів не мають ніякого відношення. Наприклад – так звані хроніки. На перший погляд, з такої назви може здатися, що йдеться про якісь мемуарні джерела. Втім, в УПА існувала своя специфіка. За критеріями, що унормовували зміст і періодичність виходу цих хронік, зрозуміло, що все-таки маємо справу із різновидом виконавчих документів. Справді, у хроніках помітні деякі «впливи» літературних прийомів, зокрема, спрощена стилістика. Зате історичні реалії їхні автори, на відміну від творців літературно-художніх творів, намагалися відтворювати точно.

Ясна річ, що до організаційного оформлення всіх груп УПА на Волині та Поліссі (кінець травня – літо 1943 р.) хроніка у кожному з тодішніх повстанських підрозділів ще не велася. Навіть дискусійним є те, як попервах називалися документи, що їх згодом називатимуть «хроніками». Наприклад, події за участю сотні «Чорноморця» (до 120 осіб), які сталися впродовж червня 1943 року, вносили до документа, який називався «хронологія». У цьому документі переважно описані сутички з угорцями, німцями та радянськими партизанами, які трапилися в Здолбунівському та Острозькому районах Рівненщини. Ключові фігури в документі зашифровані псевдонімами, назви сіл переважно скорочені до половини слова (наприклад: Будараж – Буд...). Документ не має

⁸⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 289, 293–294.

⁸⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 76.

⁸⁹⁵ Там само. Арк. 101.

закінчення, відсутні дані про автора й дата⁸⁹⁶.

Спробою унормувати справу ведення хронік в усіх упівських підрозділах стала інструкція про створення Української пресової служби при УПА від вересня 1943 року. За цим документом, «станіці» цієї служби мали б провадити «постійно літопис відділу УПА (хроніку)». Далі пояснювалося, що такий документ є «книжкою, в котрій описується докладно щоденно життя відділу, бої, важні і менш важні події таборового життя, свята, пропагандивні рейди, різні акції і т. п.». При цьому від хронік у інструкції відмежовувалися «воєнні кореспонденції». Адже їх (описи боїв, описи героїчних вчинків поодиноких повстанців, описи комічних моментів під час повстанських акцій) мав готувати «військовий кореспондент»⁸⁹⁷.

Аналогічно, за станом на 1 вересня 1943 року, головний командир УПА відрізняв хроніки від «бойових донесень». Останні, пояснив він, «мусять бути змістовні, короткі і докладні, без літературного опису поодиноких боїв, що належить вже до хроніки»⁸⁹⁸. Ця теза була письмово продубльована 7 вересня командиром групи УПА «Турів» уже для своїх підлеглих⁸⁹⁹.

Згадки про систематичне ведення хронік низовими підрозділами УПА трапляються у повстанських документах, укладених восени 1943-го. Для прикладу, вказівка «писати літопис (хроніку)» міститься в документі від 8 вересня, адресованому політично-виховним відділом групи «Турів» для «низових» сотень. Виконавцем пропонується підібрати особу, «добре інтелектуально розвинену». При цьому в джерелі наголошується: «Хроніку даного відділу треба писати з самого початку створення відділу»⁹⁰⁰. Ще одна така особа, за задумом авторів, мала б виконувати обов'язки військового кореспондента, себто давати описи боїв, опрацьовані із стратегічного чи літературного боку, описи героїчних вчинків поодиноких повстанців, комічні моменти під час повстанчих акцій і т. п.

Є документальні підтвердження того, що в менших підрозділах групи УПА «Турів» хроніки велися вже з осені 1943 року. Приміром, один такий документ загону УПА «ім. Богуна» за нез'ясованих обставин захопило УНКВС у Дрогобицькій області й переслало до Києва 10 червня 1944 року. На звороті першого аркуша хроніки синім чорнилом зазначено про його походження.

⁸⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 47–51.

⁸⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 58.

⁸⁹⁸ Там само. С. 21.

⁸⁹⁹ Там само. С. 485.

⁹⁰⁰ Там само. С. 545.

Уклало цей виконавчий документ, судячи з наявності різних почерків, кілька політичних працівників загону «ім. Богуна» наприкінці 1943 – на початку 1944 років. Один із них мав псевдонім «Клен». Згадана хроніка відклалася у фондах ЦДАВО⁹⁰¹.

Чи не найголовніша цінність інформаційного потенціалу хронік полягає в тому, що у багатьох таких документах описується історія підрозділів від початку їх створення. У вже згадуваній вище хроніці бойового життя загону УПА «ім. Богуна» теж чітко простежена його еволюція. Спочатку, навесні 1943 року, виникли щонайменше три «загони»: «ім. Остапа» (Берестечківський район), «Січ» (Володимир-Волинський район), «Ковельський». У червні-вересні там уже фігурують «сотні»: «ім. Івана Мазепи», «Ничая», «Забережного» та «Богуна». Упродовж осені чисельність підрозділів настільки розрослася, що сотні було об'єднано в два «куреня» – «Бескида» («031») і «Остапа» («032»). Кожен з куренів поділявся на сотні, які у діловодстві позначалися чотиризначним числовим шифром⁹⁰². Історія підрозділу «Перебийноса», за його хронікою, починається 22 квітня 1944 року, а виклад подій завершується 12 липня наступного⁹⁰³.

До речі, веденням хронік займалися не лише у військових підрозділах армії, але й у її навчальних структурах, де готували офіцерів («підстаршин» і «старшин»). Наприклад, у листопаді 1944 року невідомий вів хроніку «вишколу ім. Гайдамаки» при «Корсунському» загоні УПА. Документ без підпису автора та дати складається всього з 10 лаконічних записів. Вони охоплюють час із 7 до 14 листопада включно. Структура оповідей про різні дні схожа: спершу зазначається дата й (іноді) час події («Дня 7-ХІ-44 р. в 1-ій годині дня...»), далі – наводяться її дійові особи та сюжет («відійшли 6 козаків на чолі з ройовим Косоглядом в службову подорож за харчами»). Інколи в одному абзаці описується не одна подія, а відразу дві («вислано господарчого Мелая в службову подорож з одним козаком за харчами і покарано коз. Середоліста 1000 долів за спання на варті»). При цьому дійові особи фігурують завжди під псевдонімами, географічні назви не вживаються. Зашифрованих місць немає. Жодного разу назви підрозділів не згадуються⁹⁰⁴.

А під якими назвами у документах УПА проходили хронікери? «Виховниками» називали тих, хто «пише історію свого відділу», а заодно збирає «всякі

⁹⁰¹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1–29.

⁹⁰² Там само.

⁹⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 66. Арк. 141–148.

⁹⁰⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 362.

співальні пісні, анекдоти, байки, прикази»⁹⁰⁵, в інструкції по армії від 10 червня 1943 року. За іншим документом – так званою інструкцією № 2 суспільно-політичної референтури УПА, яка вийшла того саме року – хроністи при сотнях і куренях УПА зуться «суспільниками»⁹⁰⁶.

Зрозуміло, що і перші, і другі – це ті особи в упівських підрозділах, хто займався ідеологічно-політичним вихованням бійців. Згадки про них у документах трапляються, проте найчастіше вони там проходять як «політвиховники». Так, в одному з наказів по ВО УПА «Лисоня» від 27 квітня 1945 року визначалося: «санітарі ведуть в порядку свої книги [а] політвиховники хроніку відділу»⁹⁰⁷. «Політвиховник Граніт бачить безвихідне положення, кидає свою торбу з хронікою і літературою до горючої хати, стріляє до ворогів і паде вбитий ворожою кулею»⁹⁰⁸, – читаємо в огляді бою, що стався у ніч на 13 травня того ж року на Тернопільщині між двома роями сотні УПА «Бурлаки» [ВО УПА «Лисоня»] та підрозділами військ НКВС. Хроніку свого підрозділу мав би вести й політвиховник куреня УПА «Месники» (1944–1947 рр.), поет Петро Василенко («Волош», «Гетьманець», «Полтавець»). У 1945–1946 роках він також редагував повстанський журнал «Лісовик», а 1946-го видав збірку «Мої повстанські марші»⁹⁰⁹.

Як виглядає, політичні працівники у армійському середовищі не мали значного авторитету. Наприклад, 1944 року командири підрозділів УПА у III-й военній окрузі, яким підпорядковувалося семеро політвиховників («Чад», «Ілько», «Остап», «Олімп», «Ігор», «Род», «Блакитний»), вважали їх «п'ятим колесом до воза»⁹¹⁰.

Від 16 грудня 1944-го хроніки належало вести кожному з «персональних старшин» менших підрозділів бригади «ім. Лайдаки» ЗГ УПА 33⁹¹¹. Трохи згодом подібна вказівка щодо початку ведення таких документів була сформу-

⁹⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 54.

⁹⁰⁶ Там само. С. 55.

⁹⁰⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянук. – Київ–Торонто, 2012. С. 75.

⁹⁰⁸ Там само. С. 318.

⁹⁰⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 597.

⁹¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянук. – Київ–Торонто, 2012. С. 347, 352.

⁹¹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 341.

льована і в наказі по іншій упівській бригаді – «Пам'ять Крут»⁹¹².

«Стабільність» ведення хронік прямо залежала й від заповнення «вакансій» їхніх «творців». Це добре видно, приміром, на прикладі загону УПА «Котловина». Оскільки за станом на 27 жовтня 1943-го політвиховники були не в усіх підрозділах загону («по відділах не тільки брак літератури і виховної праці, а навіть декотрі відділи не мають виховників»)⁹¹³, то й хроніки велися подекуди.

Вочевидь, за первісним задумом військового командування, хроніки, які велися у різних військових округах УПА, належало періодично подавати на перегляд до військових штабів цих округ. Для прикладу, військовий штаб ВО «Лисоня» одного разу визначив такий кінцевий термін подання хронік політвиховниками підрозділів – до 15 серпня 1945-го⁹¹⁴.

Нерідко «сировиною» для створення хронік слугували відомості, запозичені із щоденників.

Джерельну базу для таких щоденників становили як різні організаційні документи, так і наративи. Принаймні, на думку одного з сучасних дослідників, можливий творець хроніки сотні «Сіроманці» ВО УПА «Лисоня» Іларій Сказінський («Крига»), котрий з осені 1944-го виконував обов'язки політвиховника куреня, до якого входила ця сотня, міг писати її, послуговуючись «різними документами сотні «Сіроманці», а також спогадами її командирів та стрільців»⁹¹⁵.

Судячи зі загалу проаналізованих джерел, ведення щоденників було притаманне не стільки для УПА, як для членів його запілля, а згодом – післявоєнного збройного підпілля ОУН(б).

«Про все зроблене щоденно звітувати в [...] щоденнику», – наказував 5 вересня 1943-го комендант району «Іскра» «Костомаров»⁹¹⁶.

Такі щоденники, як і хроніки, лише інколи цитуються у історичних працях, мемуарній літературі. Приміром, щоденник діяча ОУН із Кременця на Тернопільщині, про діяльність навесні–восени 1943-го на Волині загону на чолі з командиром однієї з воєнних округ УПА–Захід Миколою Твердохлібом («Громом»), згадував його син – Ярема Твердохліб⁹¹⁷. Але переважна більшість що-

⁹¹² Там само. С. 356.

⁹¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 562.

⁹¹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 80.

⁹¹⁵ Мороз Володимир. Перший командир «Сіроманців» / Шлях перемоги. 2012. 7 березня. № 10. С. 6.

⁹¹⁶ ЦДАВО. Ф. 3967. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2.

⁹¹⁷ Твердохліб Ярема. Життя, боротьба і загибель командира «Грома» / «Грім».

денників (зазвичай збереглися як уривки, як-от фрагмент із такого джерела з групи УПА «Енея»⁹¹⁸) все ще не опубліковані й «розкидані» по різних архівах.

Доволі розповсюдженою була діалектна назва щоденників – денники. Приміром, один із документів цього виду, що проходить під назвою «денник до полагодження справ № 1, № 2, № 3», акумулював відомості про події, що сталися у районах Костопільського надрайону «Долина» впродовж 8 вересня – 6 жовтня 1943 р.⁹¹⁹ Також «денники» вели в УПА. Зокрема, бунчужний Тарас-Василь Бурий («Буркун») займався цим у сотні «Ударники-4» Володимира Щигельського («Бурлаки») «Перемиського» куреня (писав у двох зошитах хімічним олівцем). А бунчужний «Орест» вів «денник» сотні «Ударники-6» Ярослава Коцьолка («Крилача»)⁹²⁰.

Щодо інформаційного потенціалу щоденників, то однією із його ознак є таке: там представлені не лише відомості про події в тому чи іншому терені, але й «нашарування» авторських емоцій. Наприклад, комендант Столинського надрайону ВО «Заграва» емоційно зазначив наступне: «в моєму деннику, споминах, от там думок, вражінь, що огонь його знає»⁹²¹. На наш погляд, такі ось «вставки» спрощують розуміння багатьох місць у щоденниках.

Варто зазначити, що щоденники в запіллі УПА вели не тільки коменданти, але й референти. Зокрема, зберігся щоденник невідомої працівниці референтури УЧХ Дубровицького району ВО «Заграва», у якому вона писала про свою діяльність упродовж 4–25 жовтня 1943 р.⁹²²

Стосовно післявоєнного підпілля ОУН(б), то там щоденники вели як провідники різних організаційних рівнів (краї, округи, надрайони, райони), «політвиховники», референти СБ, так і їхні колеги з рейдових боїв (навіть охоронці).

Наприклад, є свідчення, що такими нотатками займався референт пропаганди Карпатського краю ОУН, член УГВР, співробітник підпільного часопису «Чорний ліс» Михайло Дяченко (Марко Боєслав)⁹²³.

Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упоряд. Р. Грицьків, відп. ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2008. С. 84–85.

⁹¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2062. 235 арк.

⁹¹⁹ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 366. Арк. 26–28 зв.

⁹²⁰ Літопис УПА. Т. 13: Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга перша: денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) / Відп. ред. Є. Штендера. Торонто, 1986. С. VI.

⁹²¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 53.

⁹²² ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 366. Арк. 43–47.

⁹²³ Кир'ян Надія. Поет могутнього духу / Слово Просвіти. 2009. 3–9 грудня. Ч. 48. С. 9.

А ось щоденник, яким чекістсько-військова група НКВС заволоділа в Острозькому р-ні на Рівненщині 29 лютого 1944 року, вона «приписала» ватажку боївки одного з повстанських районів «Олегу» (нібито причетному до нападу на радянського генерала Ватутіна). Сторінками десятків історичних праць, у різних інтерпретаціях, «гуляє» лише одна цитата цього джерела. Так, у «версії» наркома внутрішніх справ СРСР Берії (донесення для Державного комітету оборони та Генштабу ЧА від 28 березня 1944 р.) вона викладена стисло: «29.II [...] розбито 2 легкових автомобіля, серед яких і машина, на якій їхав Ватутін. Сам Ватутін поранений. Захоплено документи і карти»⁹²⁴. Відповідний варіант начальника УНКДБ Рівненської обл. Цветухіна (в інформації для командувача військами 1-го Білоруського фронту ЧА, маршала СРСР Рокосовського (вересень 1944 р.) більш розлогий: «Сьогодні загальними силами боївки я, «Жмайло» і СБ розбили 12 підвод, на яких їхали 23 червоноармійці за мінами в с. Милятин. Крім цього, розбито грузовик, який їхав на Остріг, а також розбити 2 легкові авта з числа 4-х, на яких їхали з Ватутіним, а самого Ватутіна поранили і здобули документи-карти та інше»⁹²⁵. Повний текст щоденника «Олега» ніде не актуалізований.

За інформацією від 27 січня 1946 р. начальника політуправління Прикарпатського ВО Леоніда Брежнєва, у с. Журавеньки (нині Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.) було захоплено «щоденник політпраці» – власність «політвиховника оунівської банди»⁹²⁶.

Щоденник провідника Заложцівського районного проводу ОУН(б) «Романа», у якому описано, якими селами він ходив із 1 січня до 30 червня 1948 року, вилучили працівники місцевого райвідділу МДБ 2 серпня з оунівської криївки у Білоголівському лісі (Тернопільщина). При цьому назви деяких сіл у щоденнику скорочені до першої чи трьох перших літер (приклад: «квартирував у криївці біля села Г.», тобто с. Гнидави Збаразького району; «увечері був у с. Г., потім [...] пішов до с. Ман.», тобто с. Манаєва Зборівського району). Щодо псевдонімів осіб, про які йдеться у тексті, то спочатку вони подаються без будь-яких скорочень («4.I [...] зустрівся з командиром Гамалією»; «22.I

⁹²⁴ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Я. Дашкевич, В. Кук (упоряд.). – Львів, 2010. С. 51; Теорія і практика западноукраїнського націоналізму в документах НКВД, МВД і МГБ СРСР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 94.

⁹²⁵ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51. Спр. 46. Т. 1. Арк. 2.

⁹²⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 67.

[...] зустрівся з Малим і Потапом»), але далі, ближче до середини щоденника, вже писалися у скороченому вигляді («8.IV [...] зустрівся з провідником Р-О»; «11.IV [...] ходив на зустріч із С-Д Брюк»; «28.IV [...] зустрів М.Г.В.А.Рх.»)⁹²⁷.

Оперуповноважений Теревовлянського райвідділу МДБ Ширяєв цитував російською витяг зі щоденника провідника ОУН(б) у цьому районі Степана Самця («Жука»). Витяг цей складається лише з трьох записів автора. Вони датуються, відповідно, 9, 12 вересня, 16 жовтня 1948 року. Навіть з російськомовного перекладу зрозуміло, що в оригіналі імена або псевдоніми оунівців, які згадував автор, він скорочував до першої літери (не Кисилевський, а «К»; не «Тигр», а «Т»). Трохи інакше Самець робив, коли треба було записати назву якогось села. Він подавав першу літеру його справжньої назви, а поряд, після крапки, зазначав організаційний номер сільської станиці (с. Лозівка позначав як «Л. 5», с. Іванівка – як «І. 2»). Оригіналом цього документа теревовлянські чекісти заволоділи 27 січня 1949 року – виявили його у криївці, де вбили чотирьох повстанців (включно з райпровідником Степаном Самцем)⁹²⁸.

Подібний щоденник, але авторства провідника ОУН(б) у Заліщицькому районі Івана Костюка («П-12»), згадує у своїй доповідній записці «про результати агентурно-оперативної роботи з ліквідації оунівського підпілля та залишків озброєних банд» начальник Заліщицького райвідділу МДБ Сорокін. Даний щоденник радянська оперативно-чекістсько-військова група захопила під час вбивства Костюка 8 серпня 1949 року в с. Колодрібка. Сорокін у доповідній цитує витяги з нього. Цікаво, що псевдоніми членів підпілля він подає повністю, без скорочень. А от топоніми вказує без літер усередині (їх заміняє дефісом) («Т-у», «В-ни»)⁹²⁹.

Нетривіальний за стилем щоденник невідомого оунівця з описом подій жовтня–листопада 1949 року, фрагменти якого переклав російською старший уповноважений Управління 2-Н МДБ УРСР Биховець. Судячи зі змісту, автор перебував у ізольованому приміщенні (вочевидь – у криївці на подвір'ї якоїсь селянки), це йому давалося важко, тож знаходив розраду в тому, щоб описувати побут з іронією. «Цілий день пишемо любовні листи. Увечері отримуємо пачку від Гриця. Настрій бадьорий. Куримо армерикани і згадуємо тітку І.Р.О. і нашу брашку», – записав автор у щоденнику 25 жовтня. «Бадьє вночі обнімає мене, йому сниться Марійка» (нотатка від 3 листопада). «Холерична туга [...] Сьогодні пишу щоденник за цілу неділю... Господарка хоче нас здихатися. Застосовує дуже хитру тактику – кльоцки, кльоцки і ще раз кльоцки» (запис від 14 листопада). «Уранці я прокинувся хворим. Сильний катар і головна

⁹²⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 340. Арк. 123–125.

⁹²⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 277. Арк. 152.

⁹²⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 78.

біль... Бадьо виловлює великих вошей. Я вже другий тиждень як не голюся, заводжу бороду» (нотатки від 28 листопада)⁹³⁰.

23 лютого 1952 року в населеному пункті Тріщуки (нині – Бродівський р-н Львівської обл.) працівники МДБ, під час нападу на криївку референта СБ Бродівського району Василя Кота («Василька») і його охоронця Антона Якімова («Крука»), заволоділи їхніми щоденниками. У них «Василько» і «Крук» «робили нотатки про свою діяльність та побут у підпіллі»⁹³¹.

А прикладом щоденника члена рейдової групи ОУН(б) є документ, який писав Михайло Криса («Кобзар»). Його нижня хронологічна межа – 8 червня, а верхня – 11 липня 1951 року. Проте автор рейдував і до, і після того. У вказаний час Михайло Криса перебував у рейді з двома соратниками. Їх називає «штурмгрупою» – «Б.» [скорочення від «Богун», псевдонім Володимира Старенького] і «О.» [скорочення від «Орлич», псевдонім Віталія Мельника]⁹³². Ця група діяла на Київщині, зокрема у Ставищенському районі. В документі вжита повна назва райцентру – Ставище⁹³³. Також згадані назви восьми сіл, трьох залізничних станцій. Але в кожному випадку назви скорочені до першої літери (наприклад, «село Ч.», «станція Н.»)⁹³⁴. Повні назви сіл і залізничних станцій не вказані жодного разу. В документі 25 разів згадуються дати. Вони зашифровані, але частково. Вказуються наступним чином: або арабське число і місяць римськими (наприклад, «це було 11.VI...»), або арабське число без зазначення місяця римськими цифрами («7 [липня] не мав нічого, тільки масло...»)⁹³⁵.

Судячи з документа, члени групи не перетиналися з іншими підпільниками, були озброєні (кулеметами, револьверами системи «Наган»)⁹³⁶. Диверсій не здійснювали, а ходили селами й спілкувалися з місцевим населенням. Одного разу назвалися «втікачами з Донбасу», іншого – заробітчанами, які хотіли влаштуватися на роботу в Дніпропетровську, ще іншого – хлопцями з Віннич-

⁹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 51. Арк. 199–200, 202, 205.

⁹³¹ Романюк Михайло. Загибель Василя Кота-«Василька» / Шлях перемоги. 2012. 22 лютого. № 8. С. 6.

⁹³² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 909, 911.

⁹³³ Там само. С. 933.

⁹³⁴ Там само. С. 909, 919.

⁹³⁵ Там само. С. 912, 932.

⁹³⁶ Там само. С. 930–931.

чини, які хочуть вступити до школи [напевно – до старших класів]⁹³⁷. Теми розмов із селянами, вочевидь, були визначені заздалегідь. Судячи зі змісту документа, рейдувальники щонайменше десять разів⁹³⁸ починали розмову з незнайомцями із запитання про те, який розмір щорічного відшкодування місцевим колгоспом роботи середньостатистичного колгоспника. Проте інколи починали знайомитися «здалеку» – питали, чи можна випити води, просили молока чи хліба. За всю подорож лише чотири рази оунівці сказали співбесідникам, ким є насправді («розкрилися»).

Інформаційний потенціал повстанських щоденників постійно використовували у своїй роботі радянські спецслужби. Так, 1948-го працівники одного із райвідділів МДБ скористалися відомостями зі щоденника провідника Дубенського району на Рівненщині. Текст знайшли радянські чинники 17 вересня у вбитого провідника згаданого району «Володі» в с. Черешнівка на Дубенщині⁹³⁹.

Одразу кілька щоденників авторства оунівця Романа Соботи («Аскольда») потрапили до УМДБ Станіславівської області 3 листопада 1948 року. На думку автора чекістського звіту, де йшлося про цей документ, у 1947–1948 роках цей оунівець готував напад на урядовий потяг, яким до Києва їхала угорська офіційна делегація, а також планував теракт проти секретарів Станіславівського обкому КП(б)У Слоня та Лазуренка⁹⁴⁰. Численні приклади їх використання спростовують думку російського історика Андрія Козлова про те, що підміна історичних документів сумнівними фактами «з щоденникових записів» учасників ОУН і УПА, що за визначенням не можуть бути об'єктивними, бо їхній рух зазнав поразки, є одним із «сучасних способів фальсифікації історії»⁹⁴¹).

28 листопада 1950 року, під час операції з виявлення провідника Львівського краю ОУН(б) Осипа Дякова, чекісти захопили щоденник його соратника, провідника Городоцької округи краю Миколи Мошончука («Бора»). Оскільки актуалізовано переклад російською лише третього зошита цього щоденника, за 1950 рік, не відомо, чи тоді чекісти заволоділи повним текстом документа, чи якоюсь його частиною. Згаданий переклад охоплює події з 1 вересня до

⁹³⁷ Там само. С. 923–924, 929.

⁹³⁸ Там само. С. 914–915, 919, 921–922, 924–925, 927.

⁹³⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 470.

⁹⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 875. Арк. 64.

⁹⁴¹ Степанищев Александр. Над пропастью во лжи. Ученые разоблачают фальсификаторов истории / http://www.ng.ru/history/2013-04-26/15_false.html?print=Y (26.04.2013)

27 листопада 1950 р.⁹⁴² Варто зазначити, що деякі щоденникові записи опосередковано відображають складний психологічний стан «жителів» кривки, у якій знаходився Микола Мошончук. Запис від 15 жовтня 1950 року: «справляли свято УПА. З доповіддю виступав провідник Наум. Під час свята було неприємне те, що коли читали Декалог, П. розсміявся»⁹⁴³. Ось ще одне свідчення песимістичних настроїв у кривці, воно датоване 10 листопада: «провідник прочитав наказ про присвоєння мені звання поручника [...] не при стійці смирно. Це для мене було несподіванкою»⁹⁴⁴.

Важливо відрізнити згадані вище «організаційні» щоденники від тих записів, які члени УПА, післявоєнного націоналістичного підпілля або навіть їхні симпатики, представники інших напрямків визвольної боротьби вели для себе особисто упродовж життя. Одні з таких особистих нотаток, наприклад, належать Василеві Баб'яку з Гуцульщини, котрий був радянським міліціонером і, водночас, щирим прибічником сотенного УПА «Гамалії». Чоловік вів щоденник від 1912 до 1980 року⁹⁴⁵. Ще один приклад – діяльність С. Скалича. У цього релігійного діяча, засудженого в 1945-му за участь в ОУН і «бандпособництво» до 10 років ув'язнення, під час обшуку радянські слідчі виявили щоденник, де, зокрема, містилися «записи про конкретні факти його місіонерської діяльності»⁹⁴⁶. На суді Скалич розповів, що має не лише релігійні, але й націоналістичні переконання⁹⁴⁷.

Особистий щоденник Оксентія Паскарика, серед іншого, знайшла 9 червня 1952 року в с. Залісці на Тернопільщині оперативна група під керівництвом начальника райуправління МДБ, майора Сергеева, коли заблокувала одну з оунівських груп⁹⁴⁸.

Важливо відрізнити від хронік ті джерела за походженням з різних структур УПА, що за змістом у дечому схожі на них, але містять численні виразні «нальоти» літературного опрацювання. Головна прикметна ознака останніх – укладалися не оперативно, «за гарячими слідами», а постфактум. У середовищах післявоєнного збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) такі на-

⁹⁴² Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 706–718.

⁹⁴³ Там само. С. 712.

⁹⁴⁴ Там само. С. 716.

⁹⁴⁵ Лашенко Сергій. Гуцульський щоденник / День. 2013. 22–23 березня. № 52–53. С. 22.

⁹⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1082. Арк. 253.

⁹⁴⁷ Там само. Арк. 254.

⁹⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2043. Арк. 237.

ративи проходили під назвами «спомини», «репортажі», «спогади-хроніки», «хронологія» тощо.

Такі мемуари писали особи, котрі в минулому мали причетність до українського визвольного руху, спонтанно. Так, зберігся фрагмент копії споминів «Вадима» за 1945 рік під назвою «Підпільними стежками на СУЗ». Джерело вирізняється детальною літературною обробкою оповіді⁹⁴⁹.

Перший документ, згідно з яким, певно, «започатковувалася традиція» укладання джерел мемуарного характеру в надрах ОУН(б), а саме – інструкція ГОСПу «в справі описування якнайбільшою кількістю учасників споминів і репортажів, письмового переповідання окремих фактів, епізодів з боротьби ОУН і УПА в останніх роках», вийшов у вересні 1946 року⁹⁵⁰.

І справді, саме потенційних мемуарописців мав на увазі різьбяр Ніл Хасевич, коли на початку листопада 1946-го пропонував політичним референтам збройного націоналістичного підпілля шукати за його межами людей, котрі здатні гарно описати бої УПА чи написати повстанські спогади: «До компетенції політреферента [...] належало б також [...] контакт з рядом людей, не належучих до політцентру, з якими порозумівається відносно питання (спогади, описи боїв УПА) або кульпортажу»⁹⁵¹. Розмірковуючи над проектом «Напрямних політично-пропагандивної праці» Якова Бусла («Київського»), Хасевич пропонував доповнити його наступним: «спогади з власних перепетій і випадки з іншими»⁹⁵².

Такі ось наративи дійсно виходили. Наприклад, у травні 1948-го з'явилися спогади стрільця «Нечая» про рейд з'єднання УПА «Хмельницький» на Житомирщину, який відбувся восени 1943 р.⁹⁵³ Виходили подібні наративи й інших авторів.

На Волині мову про спогади вів провідник північно-західного краю ОУН(б) Іван Литвинчук («12611»). У січні 1949 року він запропонував провідникові Берестейської округи заохотити «д. Ш.» (очільника Кобринсь-

⁹⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 506–515.

⁹⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 37.

⁹⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 679.

⁹⁵² Там само. С. 676–677.

⁹⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 669.

кого надрайону Арсена Клинового («Шаха»)? до написання спогадів («щоб написав щось з побуту того терену, у якому перебував»), зауваживши, щоб це була не поезія, а проза: «по-можливості хай пише прозою, бо способом поетичним так не потрапить описати». Також у листі він агітував писати спогади провідника Берестейської округи Олександра Степанюка («1230»), «Борулю», «Грома» «...і інших друзів, що можуть писати. У споміні постаратись дати якнайбільше фактів з нашої боротьби, а деякі справи, хто зможе, подавати проблемами».

Чимало ознак джерела мемуарного характеру має так звана «Хронологія української повстанчої армії», оформлена у вигляді брошури (1 прим. на 34 арк.)⁹⁵⁴. Її 14 квітня 1949 р. радянські чекісти виявили у ліквідованого провідника Карпатського краю ОУН(б) Василя Сидора, після чого переслали для міністра МДБ УРСР Савченка.

Цікаво, що 1946-го в надрах ОУН(б) на Закерзонні подекуди ототожнювали спогади з некрологами, називаючи останні одними з «родів» спогадів. Ось як один із авторів прокоментував підготовку некролога про смерть командира «Остапа»: «Своєю працею, а найбільше геройською смертю абсолютно заслужив собі на те, щоби його зафіксувати на фоні наших Великих Днів. Це торкає не тільки його, але усіх сл. п. друзів, які нас покидають [...] Цього рода спогади будуть дуже важливим атрибутом в підсумовуванні вислідів нашої боротьби»⁹⁵⁵.

Свою епістолярну оповідь про перебування у Києві за часів німецької окупації в січні 1948-го написала Наталія Романів. Назвала її «спогадами-хронікою». Стиль тексту – більше документальний, аніж літературний. Документ розбитий на розділи, наприкінці є загальний висновок⁹⁵⁶.

У післявоєнному збройному підпіллі ОУН(б) були спроби запровадити покарання («як найстрогіше карати») в тих випадках, коли «звітування та інформування» не відповідало дійсності, було неправдивим (фальшивим). Саме про це, наприклад, йдеться у «інструкції з дня 28.V.45 р.» авторства «Вира» («Палія») ⁹⁵⁷.

Спеціального з'ясування потребує і те, скільки примірників кожного з документів, які ми зарахували до виконавчих, продукувалося в УПА та оунівському підпіллі.

⁹⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2312. Арк. 331.

⁹⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 9. Арк. 214–217.

⁹⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 616–667.

⁹⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 83–83 зв.

Наприклад, Марія Пунда, котра навесні 1944 року надавала послуги машиністки для референта СБ Бережанської округи ОУН(б) «Гара», на радянському допиті розповіла, що кожного місяця друкувала звіт про роботу окружної СБ у чотирьох примірниках. Один клала до «справи», інший – надсилала есбісту обласного проводу (нібито знаходився у с. Мельна, нині це Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), ще 2 відправляла на адресу працівника СБ Крайового проводу⁹⁵⁸.

Так само, як у випадку з розпорядчими документами, частина звітів існувала винятково в усній формі.

Наприклад, у фрагменті недатованих нотаток невідомого підпільника щодо порядку проведення «сходин» та їхніх видів, який зберігся у Рівненському держархіві, записано про організаційний «звіт» наступне: «Буває або письмовий або усний»⁹⁵⁹. А 20 жовтня 1950 року на території Косівського району в убитого провідника Коломийської округи ОУН(б) «Бориса» знайшли зошит із формуляром усного звіту⁹⁶⁰.

Отже, виконавчі документи (звіти, хроніки, «організаційні» щоденники) складають істотну частину комплексу документальної спадщини ОУН(б). Ці джерела у системі повстанського документообігу були одними з найважливіших.

2.5. Обліково-статистичні документи

Відомості обліково-статистичних джерел – першочергове джерело інформації про імена, прізвища, псевдоніми осіб, котрі в цій армії воювали, внутрішню структуру УПА, її чисельність.

Загалом масив обліково-статистичних документів можна поділити на дві підгрупи: кадрові та некадрові. Інакше кажучи, одна частина цих документів стосується людей (воїнів УПА, членів запілля, збройного підпілля ОУН), а інша – речей (наприклад – кількість зібраного одягу та взуття, наявної зброї, продовольчих запасів, зареєстрованих у канцелярії документів певних повстанських підрозділів).

Також обліково-статистичні документи варто розділяти на такі, де йдеться про: одну людину, групу людей. Перші (зобов'язання із клятвами) підпису-

⁹⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 13721. Арк. 11–11 зв.

⁹⁵⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 96–96 зв.

⁹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 258.

вали новобранці (особи, котрі вступали до УПА). Другі продукували: штаби повстанських підрозділів (командир, начальник штабу, бунчужний, політрук, канцеляристи), інтенданти, коменданти та референти заплілля УПА.

Найважливіше місце у масиві обліково-статистичних документів, на наше переконання, належить спискам (оригінальні назви – «листа», «спис») персонального складу підрозділів УПА та «клітин» заплілля.

Зобов'язання новобранців УПА.

Хоча таких документів збереглося порівняно небагато (виявлені нами – за походженням із закерзонської ВО «Сян»), їм належало одне з цільних місць у армійському діловодстві. Адже зобов'язання було першим діловим папером, який мав підписати кожен, щойно мобілізований до УПА. Не у зашифрованому вигляді туди вносилися псевдонім новобранця, а також повна дата його народження. А от ім'я та прізвище військового, його короткі біографічні дані та відомості про місце народження чи походження зазвичай записувалися шифром.

У зобов'язанні була сформульована повстанська клятва. Наприклад, вістун УПА «Пук» у присутності свідка «Шума» (командира одного з підрозділів УПА на Закерзонні) 16 травня 1947 року зафіксував письмово обіцянку бути гідним «Українським Революціонером», «працювати для добра Свогого Народу й здобуття Української Самостійної Соборної Держави», а ще заборонився «дальше виконувати накази своїх зверхників» і «зберігати організаційні таємниці»⁹⁶¹.

Також безпосередньо перед вступом до української армії кожен новобранець мав зачитати присягу. Текст армійської присяги (містив сім зобов'язань) запровадили за наказом ч. 7 ГВШ УПА від 19 липня 1944 року⁹⁶². До того, можливо, кандидати на вступ в УПА присягали на вірність тільки бандерівській ОУН або існувала вимога присягати як ОУН, так і УПА одночасно. Принаймні за даними сучасника влітку 1943 р. один новобранець неподалік с. Великі Мости (нині Сокальський р-н Львівської обл.) заявив, що «присягу на вірність УПА прийме, але змушувати присягати на вірність ОУНСД – це проти всяких військових звичаїв»⁹⁶³.

Втім, і надалі трапляються відомості про побутування в УПА присяг. Один такий документ, а ще 10 «заяв для вступу в УПА» працівники НКДБ виявили в убитого політінструктора УПА в с. Конюхи Козівського р-ну на Тернопільщині 20 квітня 1945-го⁹⁶⁴.

⁹⁶¹ IPN BU, 1552/5, s. 193-193 зв.

⁹⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 48. Арк. 385. Внутр. арк. 171.

⁹⁶³ Данилюк Михайло. Повстанський записник. – Київ, 1993. С. 171.

⁹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 28.

Для порівняння, у члени ОУН (за станом на 19 листопада 1943 р.) приймали тільки після складання «присяги або приречення». Але до того належало побувати у статусі «кандидата в члени» та «симпатика»⁹⁶⁵. Проте за станом на 16 січня 1944 р. політичний референт одного з районів «Володимир Вир» відділяв «присягу» від «приречення». Він згадав їх, разом із «декалогом», «12 прикметами характеру», «нашими символами», в переліку «елементарних річей», які опрацював («проробив») ⁹⁶⁶.

Загальні списки персонального складу УПА.

Головне призначення списків персонального складу – облік членів УНС, УПА та запілля. Фактично це переліки повстанців, поєднаних за певними критеріями із зазначенням їхніх різноманітних персональних даних.

Перші спроби запровадити в армійських підрозділах облік стрілецького складу сягають літа 1943 року, коли ще тривала генеза УПА. 29 липня командир так званої 1-ї групи УПА «Славута» наказав підлеглим завести «персональну книгу людей»⁹⁶⁷. У такій книзі, напевно, канцелярії обліковували повстанців тих підрозділів, що були підзвітні командуванню згаданої групи. Але на підставі яких джерел вони вели цей облік? Вочевидь, уже користувалися списками повстанців.

Шостого серпня канцелярія 1-ї групи УПА спрямувала у низові підрозділи перелік зареєстрованих стрільців групи. Після ознайомлення канцеляріям потрібно було скласти список свого підрозділу з урахуванням новачків і осіб, котрі звільнилися⁹⁶⁸. На жаль, жодного такого списку ми не виявили.

Ті зі списків інших підрозділів, що відклалися в архівах, найчастіше репрезентують персональний склад сотень, не вище. Збереглася порівняно значна кількість списків підрозділів груп УПА «Заграва» і «Богун».

Так, списки сотні Адама Рудика («Шаули») групи УПА «Заграва» існують у двох версіях. В першому документі, від 18 серпня 1943-го, нараховується 132 псевдоніми, без поділу їхніх носіїв на рої чи чоти. Вказані дні народження всіх фігурантів. Автор документа – «Байда», працівник канцелярії групи. Кому адресовано документ, не зазначається, проте адресат мав перевірити його на «неточності та незгідність»⁹⁶⁹. Інший, «розширений» список сотні Адама Рудика, без дати. У ньому міститься інформація про 152 членів підрозділу –

⁹⁶⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 62.

⁹⁶⁶ Там само. Арк. 73.

⁹⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 129.

⁹⁶⁸ Там само. С. 130–131.

⁹⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 277–279.

рядових «козаків», розвідників, зв'язкових, артилеристів, «лентових», саперів, кухарів, фірманів, санітарів і т. д. Форма документа – сім колонок: № п/п, псевдонім стрільця, рік народження, функція, назва зброї, № зброї, прим.). Не зазначені ні відправник, ні адресат. Проте автора можна визначити за змістом. Під першим номером у колонці псевдонімів проходить «Шаула», у четвертій колонці зазначене його військове звання – «сотенний». Аналіз псевдонімів показав, що цей документ міг бути укладений наприкінці жовтня 1943-го⁹⁷⁰. В науковому обігу також перебуває документ з надр ЗГ УПА 33: персональний список бригади «Пам'ять Крут». Цей документ без дати й підпису⁹⁷¹.

Великий пласт списків (53 документи на 208 аркушах), що переважно стосуються різних підрозділів групи «Богун», зберігся у ГДА СБУ. Це російськомовні копії перекладів документів, які були захоплені радянськими «смершівцями» у червні 1944 року. Переклади завірені працівником СМЕРШу 13-ї армії Митрофановим. У типовому такому списку зазвичай вказувалося прізвище, ім'я та по батькові кожного фігуранта, його псевдонім на момент внесення відомостей, рік народження, останнє місце проживання, освіта, а інколи (у примітках) – національність⁹⁷².

Списки окремих категорій персонального складу УПА.

У документах, що стосуються УПА, багато згадок про те, як збиралися персональні дані різних категорій повстанців. Наприклад, у ВО «Лисоня» 27 квітня 1945-го двоє штабістів наказали командирам сотень подати персональні дані командного складу по відділах: рйових лінійних, рйових в жандармерії, чотових, сотенних, курінних, а також усіх «політвиховників, санітарів та інтендантів включно від чотових в гору». Автори ініціативи також уточнили, що їм треба: псевдоніми, правдиві імена та прізвища, вік, відомості про військову службу, військовий ступінь, освіту, членство в ОУН, характеристика зверхників («опінія»)⁹⁷³.

Перша згадка про облік охоронців трапляється в документах 1-ї групи УПА 29 липня 1943 року: «кожний самостійний відділ має завести в себе вартівничі книги»⁹⁷⁴. 9 вересня, в зв'язку із запровадженням чергувань на нічних й денних постоях, заходи з їхнього обліку запровадили в бойовій групі «Бористена» («книги дижурів», «книги інспекційного старшини і команданта

⁹⁷⁰ Там само. С. 280–287.

⁹⁷¹ Там само. С. 382–385.

⁹⁷² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 1–240.

⁹⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 73.

⁹⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 129.

варті по таборі»⁹⁷⁵. В сусідній групі «Турів» із запровадженням обліку вартівничих зволікали довше. Так, 30 жовтня 1943 р. к-р Юрій Стельмашук («Рудий») розіслав по підрозділах вказівку завести «книги варт»⁹⁷⁶. Але очільник загону «Котловина» групи «Турів» продублював розпорядження «запровадити по відділах книги варт» аж 20 листопада⁹⁷⁷. Його колега з сотні «Погром» – ще пізніше, в грудні⁹⁷⁸.

Подекуди ставили на облік «східняків», тобто повстанців, котрі народилися за межами Західної України. Так, у списку східняків куреня «О.» [«Острий» – псевдонім командира куреня Ярослава Ждана?] навпроти кожного псевдоніму наведені відомості про те, в якій області – УРСР, БРСР чи РРФСР – і коли саме його носій з'явився на світ, яку здобув освіту (скільки класів школи закінчив), коли вступив до ОУН, яким видом зброї володіє, чи має цивільну спеціальність, як потрапив до армії, військове звання⁹⁷⁹. До речі, кілька аналогічних документів за 1944 рік, із даними про місця народження та час вступу до УПА майже 250 східняків, опрацював історик Володимир Сергійчук. Він розсортував фігурантів цих списків за регіонами їхнього походження (східні області УРСР, республіки СРСР). Вочевидь, джерела, з якими працював дослідник, теж були анонімними та недатованими⁹⁸⁰. До серпня 1950-го в Карпатському краї ОУН(б) провідники надрайонів теж укладали списки вихідців з-за річки Збруч – називали їх «наддніпрянцями»⁹⁸¹.

Другого грудня 1943 року так званий політичний осередок поневолених народів Сходу Європи і Азії надіслав всім підрозділам групи УПА «Енея» два формуляри. У порожні стовпчики першого треба було вписати дані про неукраїнців у їхньому підрозділі УПА, до другого внести дані про місця розміщення на українських теренах різних національних частин, що є в німецькій армії, або відділів шуцполіції. Ці формуляри потрібно було заповнити і здати через курінних командирів командирів групи до 10 грудня⁹⁸².

⁹⁷⁵ Там само. С. 144.

⁹⁷⁶ Там само. С. 502.

⁹⁷⁷ Там само. С. 564.

⁹⁷⁸ Там само. С. 576.

⁹⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 411–413.

⁹⁸⁰ Володимир Сергійчук. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 427–447.

⁹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1756. Арк. 27.

⁹⁸² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 78–79.

Окремо обліковували учнів підстаршинських шкіл. Один із таких документів (дата написання не встановлена) – список учасників підстаршинської школи ім. полк. «Коника» ТВ «Лемко» групи (ВО) «Сян» УПА–Захід⁹⁸³.

Укладалися списки хворих і дезертирів. Зокрема, в січні 1945-го виконавці обов'язків командира й шефа штабу ВО «Лисоня» планували запровадити в кожному підрозділі «книгу хворих»⁹⁸⁴. «Список хворих» з 14 осіб фігурує серед знайденого 5 листопада 1947 р. на «бандитському складі» на горі Стובה (нині біля с. Суходіл Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) учасниками радянської чекістсько-військової операції⁹⁸⁵.

Поряд із такими документами у системі повстанського документообігу побутували й переліки медичного персоналу. Так, у недатованому листі за 1943 рік [написаний не пізніше 5 жовтня] діяч ВО «Лисоня» «Меч» вимагав від «Остапа» надати «список санітарів фельдшерів, студ[ентів] медицини», а також «подати правдиве назвисько і де працюють»⁹⁸⁶.

Були й списки дезертирів. Документ із такою назвою наприкінці 1943-го чи на початку 1944 р. спрямувало на адресу командира групи УПА «Заграва» командування загону «ім. Остапа». У ньому містився перелік утікачів із місцевої навчальної сотні, «рекомендованих» до ліквідування Військово-польовою жандармерією УПА⁹⁸⁷. Про інший список дезертирів – із сотні УПА «Хоми» – знаємо лише, що там налічувалося 49 псевдонімів⁹⁸⁸.

Ще один подібний документ, «список козаків, котри не долучили до загону ім. Остапа», стосується періоду реформування УПА у зв'язку з просуванням через Волинь радянсько-німецького військового фронту (березень 1944 р.). Зміст цього джерела відображає труднощі з відновленням первісного, «до проходження фронту», персонального складу підрозділу «Свірка» загону «ім.

⁹⁸³ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко». (Документи і матеріали). – Торонто-Львів, 2001. – С. 742–745.

⁹⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 265.

⁹⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 479.

⁹⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 599.

⁹⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 310.

⁹⁸⁸ Дмитрий Веденеев. Против врагов внешних и внутренних: контрразведывательное обеспечение в Украинской повстанческой армии // Камуфляж. 2009. № 7. С. 19–21. С. 19.

Остапа» групи УПА «Заграва». За станом на 22 березня одні зі сотні «свірківців» ще перебували в селах по своїх домівках, решта – воювали в інших підрозділах⁹⁸⁹.

Списки структурних частин УПА.

Цінним (і досить рідкісним) статистичним джерелом є повні переліки внутрішньої структури великих підрозділів УПА. Приміром, за актом передачі «Хвастівського» загону групи «Заграва» від одного командира до іншого у підрозділі нараховувалося 12 сотень (подані всі їхні назви), підстаршинська школа та шпиталь із обслугою⁹⁹⁰.

На наш погляд, слабке збереження описаних вище статистичних джерел пояснюється короткостроковістю їхньої дії. Наприклад, Марія Пунда, котра у березні 1944 року трудилася машиністкою обласного референта СБ «Нестора», на радянському допиті свідчила, що одного разу друкувала «схему побудови УПА». Також нібито ця «схема» (документ, у якому йшлося про організацію обласних і окружних штабів УПА) була таємною, а відтак, в ОУН нею могли користуватися на рівнях, не нижчих за повітові осередки⁹⁹¹.

«Нагородні» списки УПА й переліки

представлених до підвищення у військовому званні.

В УПА вже з осені 1943 року почали обліковувати носіїв діючих військових звань та тих, хто претендував на підвищення. Приміром, до «списів старшин, яких належить затвердити в посіданих ними рангах» з вересня необхідно було вносити прізвища, імена та по батькові, псевдоніми повстанців, місце служби і ранг (із посиланням на документи, що підтверджують ранг). У «списи козаків, яких належить підвищити до старшинського рангу» вписували, окрім прізвищ, ініціалів та псевдонімів повстанців, й відмітки про їхню освіту, бойові успіхи та думку про них командира. Такі документи частково шифрували⁹⁹².

У ВО «Лисоня» командирів підрозділів зобов'язували «подавати стрільців та старшин до авансу, до відзначення за відвагу, до відзначення за рани»⁹⁹³.

На початку осені 1943 року в надрах групи УПА «Турів» склалася цікава ситуація з виконанням наказу командира групи про підвищення у військо-

⁹⁸⁹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 42–42 зв.

⁹⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 632–633.

⁹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 13721. Арк. 16 зв.

⁹⁹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944 / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 30.

⁹⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Военна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 75.

вому званні кращих військових. Очільник одного із загонів, «Лівар», не встиг до обумовленого терміну виготовити такі списки: підстаршин (до старшого десятника включно), рекомендованих для підвищення у військовому званні; кандидатів на підхорунжих; старшин із інших армій (для затвердження); кандидатів на старшин «для пропозиції командиріві Укр[аїнської] Повстанчої Армії»⁹⁹⁴. Тож 28 вересня к-р групи «Турів» «Рудий» його розкритикував і звелів надолужити згаєне⁹⁹⁵. Але у терміни не вклялися й інші, наприклад к-р загону «Котловина» «Рубашенко». Тому 30 жовтня командир групи знову відтермінував кінцевий термін: наказав командирам загонів надіслати перелічені вище документи до 15 січня 1944 року. Цікаво, що на цю повторну вказівку «Рубашенко» знову відреагував із запізненням, причому аж на місяць: переадресував вказівку на місця 20 листопада⁹⁹⁶.

У загоні УПА «Котловина» за станом на 12 жовтня 1943 року велася «почесна книга героїв», до якої вносилися відомості про кращих стрільців загону водночас із підвищеннями у військових званнях⁹⁹⁷.

Списки членів УПА, котрі загинули, були покарані смертю.

В УПА вже з перших місяців діяльності вівся поточний облік членів, котрі стали жертвами сутичок і боїв з різними ворожими силами.

Цим (у ВО «Турів» ще з осені 1943 року) займалися «суспільники» (згодом їх називатимуть «політвиховниками»), котрі входили до складу штабів різних підрозділів⁹⁹⁸. Відповідні відомості вони фіксували у так званих «книгах вбитих і ранених».

Їхнє ведення було запроваджене у всіх підрозділах групи «Турів» із 6 грудня⁹⁹⁹. А вже 13 грудня до «книги вбитих» загону УПА «Котловина» записали «Богдана» з сотні «Громобій» і трьох козаків, котрі загинули в бою з німецькими окупантами в Разничах 9 грудня 1943-го¹⁰⁰⁰.

Крім ведення «Книг вбитих...», у підрозділах УПА побутували й практики укладання списків жертв. Наприклад, 27 жовтня 1943 р. к-р підрозділу УПА «Котловина» ВО «Турів» наказав підлеглим «подавати списки забитих, ране-

⁹⁹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 495.

⁹⁹⁵ Там само. С. 495.

⁹⁹⁶ Там само. С. 565.

⁹⁹⁷ Там само. С. 558–560.

⁹⁹⁸ Там само. С. 55.

⁹⁹⁹ Там само. С. 518.

¹⁰⁰⁰ Там само. С. 565–566.

них, пропавших безвісті, дезертирів та інше»¹⁰⁰¹. У ВО «Заграва» теж уклали такі списки. Приміром, у «списі впавших в боях козаків» «Корсунського» загону УПА (від 27 жовтня 1944 р.) фігурує 71 псевдонім. Їхні носії (переважно рядові козаки) загинули у різні часи від 10 квітня 1943 р. до 24 серпня 1944-го. Вказано, що ці люди стали жертвами боїв із: «німаками», «мадярами», «ляхами», «більшовиками», «червоними», «червоними партизанами», «НКВД». Місця, у яких вони відбулися, – переважно Дубровицький і Володимирецький райони Рівненщини¹⁰⁰².

Списки членів УПА, котрі загинули в боях чи були розстріляні ворогами¹⁰⁰³, схожі за структурою. У кожному документі зазначаються: псевдоніми, зашифровані імена та прізвища повстанців (дуже рідко – справжні імена та прізвища), організаційні посади, роки та місця народження (регіон, район, село), обставини загибелі (назва ворожої сили, місцевість бою з ним, дата)¹⁰⁰⁴.

Як у випадку із звітами, виконавці на місцях не завжди встигали надсилати «листи впавших» у терміни, обумовлені вищим керівництвом. Приміром, «Орел» (певно, представник одного з підрозділів УПА на Закарпатті) 8 травня 1947 р. пояснив своєму зверхнику в спеціальному грипсі, що із виготовленням «листи поляглих на полю слави» та інших звітів забарився, оскільки «13.IV.47 звиганув собі ногу і півтора тижня лежав, не міг ходити»¹⁰⁰⁵.

Осібню треба розглядати списки стрільців УПА, котрих покарали смертю за порушення правил перебування в армії¹⁰⁰⁶.

*«Спільні» списки членів ОУН і УПА,
котрі загинули на певній території.*

Специфічною особливістю джерельного спадку, який залишився від післявоєнного збройного націоналістичного підпілля ОУН(б), є переліки жертв серед членів УПА та підпілля на різних територіях Західної України.

Оскільки точних вимог щодо хронологічних меж, які треба охоплювати такими «оглядами», не висувалося, у списків, що збереглися, вони зазвичай

¹⁰⁰¹ Там само. С. 562.

¹⁰⁰² Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 365–369.

¹⁰⁰³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 55.

¹⁰⁰⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 325–332.

¹⁰⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 109. Арк. 255.

¹⁰⁰⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 310.

дуже різні.

Ще однією промовистою особливістю таких списків є те, що їх, як правило, продукували постфактум, із меморіальною метою. А отже, вони мають виразні ознаки не стільки історичних джерел, скільки наративів.

Найбільш ранні списки загальних втрат членів ОУН і УПА датуються 1945 роком і походять з Волині та Полісся.

Так, перелік загиблих у Луцькій, Ковельській і Берестейській округах за 1945 рік (без підпису автора) нараховує більше 87 позицій¹⁰⁰⁷. До того ж часу відноситься анонімний список із 38 «працівників орг[анізації] і к-рів УПА Північно-східного краю»¹⁰⁰⁸.

Сто чотири повстанця, які стали жертвами протистояння з «совітами» в кількох районах Рівненщини (переважно Клеванському, Мізоцькому, Олександрійському, Гошанському) та у Волинській області з 1943 до 1945 року, облікував провідник ОУН(б) на ПЗУЗ¹⁰⁰⁹. Схожим чином провідник «Смок» підсумував дані про 19 повстанців, котрі загинули на Вінниччині, Хмельниччині та Рівненщині впродовж Другої світової війни¹⁰¹⁰.

На Тернопільщині укладання таких переліків (відомі під різними назвами, як-от «список упавших борців Революції», «звіт впавших стрільців», «евіденція впавших борців-героїв», «список упавших на Полі Слави»¹⁰¹¹) почалося 1946 року, після того, як у грудні 1945-го командир і виконувач обов'язків шефа штабу ВО «Лисоня» видав відповідну вказівку. Їх треба було надсилати з місць до ГВШ УПА¹⁰¹².

Й справді, на початку 1946 року з'явився список членів ОУН і УПА, котрі походили з Пробіжнянського району (нині складова Чортківського р-ну Тернопільської обл.) та були убиті впродовж 22 червня 1941 року – 31 грудня 1945 року. У джерелі вказувалися ім'я, по батькові, прізвище кожної жертви, організаційний псевдонім і посада, місце та час народження, місце та обставини

¹⁰⁰⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ-Торонто, 2006. С. 790–796.

¹⁰⁰⁸ Там само. С. 937–939.

¹⁰⁰⁹ Там само. С. 325–332.

¹⁰¹⁰ Гурін В.Й., Завальнюк К.В., Петренко О.С., Стецюк Т.В. Нескорені: національно-визвольний рух на Вінниччині 40–50-х років ХХ ст. мовою документів та досліджень. – Вінниця, 2009. С. 224–226.

¹⁰¹¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр.104. Арк. 11, 44, 55.

¹⁰¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 144.

загибелі¹⁰¹³.

Аналогічний документ із Чортківського району (але за період з квітня 1944-го до серпня 1945 року) містить 76 записів. До «евіденції впадших борців-героїв на час другої більшовицької окупації до жовтня 1945 року», яку уклали в Товстенському районі, увійшло 135 імен. 194 повстанських жертви подані у «евіденції впадших борців-героїв за час другої більшовицької окупації р-ну Мельниця». У подібному списку зі Скала-Подільського району («Впадші друзі революціонери за час другої більшовицької окупації», який охоплює проміжок часу від 1 квітня 1944 р. до 25 серпня 1946 р.), подано 180 імен жертв¹⁰¹⁴.

Документ, у якому підсумовано кадрові втрати на території надрайону «Харків» у лютому 1946-го, називається «листа впадших»¹⁰¹⁵.

Як виглядає, схожим чином відбувалася меморіалізація жертв серед членів ОУН і УПА на території ВО «Буг»¹⁰¹⁶. В одному з найбільших їхніх списків, за травень 1945-го – липень 1946 року, було подано відомості про 952 членів визвольного руху¹⁰¹⁷.

Можливо, саме подібні списки (вилучені «з архівів ватажків ОУН» у лютому 1955 року) мали на увазі начальник 4-го відділу УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Львівській обл. Чудінов та підлеглий йому начальник одного з відділень 4-го відділу Рудницький у супровідному листі до російськомовного витягу з них, а саме – «списку ліквідованих органами держбезпеки бандитів ОУН у 1944–1947 роках» на 23 аркушах, коли 29 липня 1955 р. надсилали його Задорожному – уповноваженому УКДБ у Кам'янка-Бузькому районі.

Для порівняння, ще пізніше, також після закінчення радянсько-німецької війни, був складений «Список упавших (за час від 1943–1947 рр.)» уродженців Вишнівецького (нині – складова Збаразького), Почаївського (нині – складова Кременецького), Шумського, Великодедеркальського (нині – складова Шумського) районів Тернопільщини. Автор цього джерела невідомий. Там подані жертви (імена, по батькові, псевдоніми) переважно внаслідок діяльності радянських чинників у розрізі кожного з районів (Шумський: 307 жертв, Вишнівецький: 181 жертва, Великодедеркальський: 165 жертв, Почаївський: 145

¹⁰¹³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 21.

¹⁰¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 11–16, 37–41, 70–76, 96–105.

¹⁰¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 608. Арк. 71.

¹⁰¹⁶ В'ятрович В. 40 літрів повстанських документів / <http://incognita.day.kiev.ua/40-litriv-povstanskux-dokumentiv.html> (02.01.2013).

¹⁰¹⁷ Нора Х. Понад тисячу документів ОУН і УПА на Львівщині передали історикам / https://zaxid.net/ponad_tisyachu_dokumentiv_oun_i_upa_na_lvivshhini_peredali_istorikam_n1239817 (12.04.2019)

жертв)¹⁰¹⁸.

Серпнем 1948 року датовано «список упавших революціонерів ОУН і УПА під час німецько-большевицької окупації 1941–1947 рр.». У ньому подано 1234 імені та прізвища осіб, котрі загинули у Бережанському районі, районах «ч: 2», «ч: 3» і «ч: 4» на Тернопільщині¹⁰¹⁹.

Псевдоніми 225-х осіб, котрі загинули («впали») на Городенківщині (нині Івано-Франківська обл.) у боротьбі з радянськими чинниками протягом 29 березня 1944-го – 16 липня 1948 року, їхні функції у підпіллі, номер повстанського району, дати смерті, місця загибелі вказано у списку, укладеному «Сталевим» 19 серпня 1948-го¹⁰²⁰.

Створення списків членів ОУН і УПА, котрі загинули, тривало на західноукраїнських теренах щонайменше до 1949 року. Так, у квітні 1949-го вийшов «список впавших стрільців УПА за німецької окупації в Міз[оцькому районі]». Тоді ж з'явився документ під назвою «листа впавших організаційних людей в Острозькому районі»¹⁰²¹.

Володимир Кудра («Роман») – автор «Листи впавших зі СУЗ від 1945–1949 рр.». Там зібрані дані про 13 упівців і 27 оунівців. Вони загинули у різні проміжки часу (від серпня 1944 р. до липня 1949 р.) переважно на Житомирщині (Новоград-Волинський, Малинський, Коростенський, Ємільчинський, Радомишльський, Баранівський райони)¹⁰²².

*«Символічні» списки повстанців, «представлених»
до військових звань і нагород після реорганізації УПА.*

25 грудня 1945 року Роман Шухевич («Мамай») закликав Василя Кука «представити командирів УПА–Північ і Південь, а також членів Організації до звань і відзнак УПА, бо є думка, що іменується лише УПА–Захід. [...] При предствленні до звань людей із півночі представляти до вищих звань, ніж на ЗУЗ, бо там важчі умови»¹⁰²³. Коли на початку 1946-го референт СБ ОУН(б)

¹⁰¹⁸ ДАТО. Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1–138.

¹⁰¹⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 667–682.

¹⁰²⁰ Там само. С. 685–690.

¹⁰²¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 555.

¹⁰²² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 857–859.

¹⁰²³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–То-

на ПЗУЗ Микола Козак одержав наказ Миколи Арсенича «про номінацію і відзначення вояків УПА і працівників Організації», то переслав його на «315», після чого прокоментував доцільність появи цього документа: «На мою думку, воно не дуже кінцеве. Живих прац[івників] СБ мало залишилося, а тим, що впали, вже всеодно»¹⁰²⁴.

Втім, Козак таки виконав цю вказівку, бо у червні 1947-го Василь Кук йому відписав: «Листу [Вашу] до відзначень і номінацій одержав і спрямовую куди слід»¹⁰²⁵. Від цієї ідеї Кук не відступився і в 1950 році – звелів Василю Галасі «підготувати листу про представлення до нагород»¹⁰²⁶. Він же чекав на «документ із терену з пропозиціями про нагородження і присвоєння звань» влітку 1953-го від провідника Карпатського краю Василя Охримовича¹⁰²⁷.

Влітку 1952 року провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський («КРС»), як і Микола Козак раніше, теж зі скепсисом поставився до вказівки Василя Кука («О.») скласти «список про номінації і нагородження», пояснивши йому, що такі практики неприйнятні в умовах поточної політичної ситуації: «Відносно того, щоб залагодити список про номінації і нагородження усіх – і мертвих, і живих, то справа нелегка і не знаю чи вдасться. Тому, що як кого номінувалося чи нагороджувалося, то робилось-повідомлялось без шуму, інші не знали. До того, багато людей спало. Сам знаю, що хоч чув про нагор[одження] інших, але не певний яке саме нагородження. Найлегше це пошукати по архівах накази про нагородження. Знаю, що в 1946 році на цих теренах був перший наказ про нагородження. Я його читав, в себе не маю. Про себе знаю – що у 48 р. осені подав список про нагородження. Наказу немає про тих осіб – не бачив (там був Сагайдачний – Віктор), а цей – 1/52 то слідуючий – останній. Хиба, може, з інших теренів подавали (маю на думці Волинь). Посвідки не видавались – принаймні я не одержав для своїх. Буду старатися збирати такі дані, заходи вже поробив. Все, що зможу, витягну з арх[івів] і пришлю Вам. [...] я проти того, щоб надалі вишукувати різні причини і вдумувати нові нагороди. Сьогоднішній час і «обильність» нагород – якимось не смачно виходить. Тепер, власне, не треба давати нагород, бо щоб даного не запитали»¹⁰²⁸.

«Тематичні» списки цивільного населення.

ронто, 2011. С. 329–330.

¹⁰²⁴ Там само. С. 420.

¹⁰²⁵ Там само. С. 248.

¹⁰²⁶ Там само. С. 281.

¹⁰²⁷ Там само. С. 312.

¹⁰²⁸ Там само. С. 596–597.

Упродовж діяльності УПА «хвилями» до армії мобілізувалося цивільне населення. Отож, відповідальні за це у запіллі займалися обліком тих цивільних, хто підлягав мобілізації.

Так, організаційно-мобілізаційний референт ВО УПА «Богун» «Тирса» 24 листопада 1943 року наказав: «Вести по надрайонах сталий облік мобілізованих до УПА. Негайно подати дані про кількість мобілізованих за станом на 1.12.43 р.»¹⁰²⁹.

Інші обліково-статистичні документи УПА.

У номенклатурній палітрі системи упівського документообігу була ціла гама інших обліково-статистичних документів з особовими даними повстанців. Хоча, звісно, вони мали нижчий інформаційний потенціал, аніж оглянуті вище, проте це не означає, що ними можна знехтувати.

Зокрема, показовими є документи груп УПА на ПЗУЗ (кінець 1943 – початок 1944 рр.) про зарахування повстанців до складу підрозділів («мобілізаційний лист»¹⁰³⁰), підвищення ними кваліфікації, про право повстанців на тимчасове («перепустка»¹⁰³¹, «карта урльопу»¹⁰³², «посвідка»¹⁰³³, «звільнення»¹⁰³⁴) чи постійне («карта звільнення»¹⁰³⁵) перебування поза армією, лікарські довідки, «завідомлення»¹⁰³⁶ (виклики) з дому до армії¹⁰³⁷.

Наприклад, кожний військовий УПА на території, підлеглий коменданту «Ярославові Кармелюку», з 15 жовтня 1943 року повинен був носити при собі «документ із штабу загону чи куреня»¹⁰³⁸. Ймовірно, йдеться про прообраз «евіденційної картки». Вже за два тижні командир групи «Турів» «Рудий» наказав канцеляріям вносити особові дані повстанців із таких посвідчень до картотек: «запровадити картотеки козаків, підстаршин і старшин. Взір пода-

¹⁰²⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 431.

¹⁰³⁰ Там само. С. 432.

¹⁰³¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 288.

¹⁰³² Там само. С. 116–117.

¹⁰³³ Там само. С. 114, 467.

¹⁰³⁴ Там само. С. 116.

¹⁰³⁵ Там само. С. 119.

¹⁰³⁶ Там само. С. 120.

¹⁰³⁷ Там само. 117–118, 279.

¹⁰³⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 632.

ем. Подати відписи картотек всіх підхорунжих і старшин»¹⁰³⁹. А 22 листопада до цієї вказівки вніс уточнення наступник «Рудого» на посту командира групи «Турів» – «Богун». Як значилося у його інструкції, на картках треба ставити позначки про підрозділи «згідно умовлення». До командування групи треба було надсилати копії карток тільки старшин і підхорунжих¹⁰⁴⁰. 30 листопада вказівки «Богуна» продублював командир загону «Котловина» групи «Турів» «Рубашенко»¹⁰⁴¹.

Восьмого грудня 1943 року к-р групи УПА «Богун» Петро Олійник («Еней») теж запровадив у своїх підрозділах евіденційні картки – для обліку козаків, підстаршин і старшин. На місця розіслав формуляри цих карток. Контроль за веденням «евіденційних справ» доручив «Жуку». Заповнені картки (чи копії?) треба було передавати до штабу групи¹⁰⁴².

Як дослідив Іван Патриляк, типова така картка фактично являла собою анкету з п'ятнадцяти пунктів: «ступень і псевдо», «прізвище, ім'я», «національність», «дата і місце народження», «освіта», «знання», «стан (жінка, діти)», «служба в чужих арміях, військова спеціальність», «перебіг служби в УПА», «підвищення», «відзначення», «поранення, шпиталь», «кари», «група крові», «опінія верхників»¹⁰⁴³.

В архівах збереглися й схожі картки, заведені на членів ОУН(б). У картці «Сміхура», оунівця в Закерзонні (був членом повітової жандармерії, а за станом на травень 1945 р. – кур'єр провідника ОУН(б) V району надрайону «Холодний Яр»), його справжні ім'я та прізвище зашифровані, так само зазначене шифром і місце народження¹⁰⁴⁴.

Від згаданих посвідчень треба відрізнити тимчасові «посвідчення», які повстанцям видавало їхнє керівництво на час відрядження (переїзду в організаційних справах). Приміром, одне з таких цитував к-р радянського Другого молдавського радянського партизанського з'єднання Яків Шкрябач: «Цим свідчиться, що Відлога є замісник керівника Дубенського відділу УПА. З документами слідує в Лаврув. Керівник Дубенського відділу УПА Степ»¹⁰⁴⁵.

Після реформування структури УПА–Північ (жовтень 1944 р.) замість гру-

¹⁰³⁹ Там само. С. 502.

¹⁰⁴⁰ Там само. С. 514.

¹⁰⁴¹ Там само. С. 565.

¹⁰⁴² Там само. С. 332.

¹⁰⁴³ Патриляк Іван. Колективний портрет «немісцевого» вояка ВО «Богун» УПА–«Північ» // *Визвольний шлях*. 2004. № 9. С. 86.

¹⁰⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 97. Арк. 20.

¹⁰⁴⁵ Шкрябач Яков. Дорога в Молдавию. Кишинев, 1958. С. 324.

пи «Турів» розпочало функціонувати з'єднання груп «Завихост», а отже зазнала змін система обліку бійців. За даними начальника оперативного відділу штабу цього ЗГ Миколи Павловича («Яворенка»), вже на другий день після створення штабу командир з'єднання «Дубовий» розпорядився «здійснити повний облік особового складу з'єднання». Іншими словами – на кожного стрільця кожного реформованого підрозділу (бригади) по-новому заводилася картка (за зразком, розробленим «Рубашем»), після чого її надсилали до штабу¹⁰⁴⁶. Наприкінці січня 1945-го командування бригади «Пам'ять Крут» з'єднання «Завихост» наказало всім низовим підрозділам з метою обліку особового складу завести «інвендиційні списи»¹⁰⁴⁷.

Оскільки в УПА діяла система підстаршинських і старшинських шкіл, їхнім випускникам вручали документи про закінчення навчання. Наприклад, зберігся «дипльом» від 3 вересня 1944 р. про закінчення підстаршинської школи УПА «Лісові чорти», виписаний на псевдо повстанця «Нечая»¹⁰⁴⁸.

Прикладом диплому про закінчення іншим повстанцем школи УПА, якою керував хорунжий «Горин», та присвоєння йому звання булавного є документ, знайдений 23 липня 1946 р. гарнізоном ВВ МВС в лісі біля с. Мельна на Рогатинщині¹⁰⁴⁹.

Щодо права повстанців на нерегулярні поїздки додому, то попервах воно забезпечувалося без зайвих запитань. Так, 18 листопада 1943-го в одному з волинських куренів навіть складала списки бажаючих повернутися додому¹⁰⁵⁰.

Проте у цій сфері почалися зловживання. Стрільці правдами і неправдами діставали медичні довідки, їхали додому, а поверталися звідти, навіть у визначений у довідці час, не поспішали. Тож у групі «Турів» 30 листопада 1943 року почав діяти наказ про демобілізацію виключно на підставі «карти звільнення». Її видавав командир куреня особисто. Перед цим копіював її. Кожну з копій надсилав командирі групи¹⁰⁵¹. Ще важче доводилося козакам групи

¹⁰⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 90.

¹⁰⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 356.

¹⁰⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 23. Арк. 96.

¹⁰⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 174.

¹⁰⁵⁰ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 90.

¹⁰⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944.

«Богун». 30 жовтня 1943 року к-р Петро Олійник («Еней») оголосив дійсними тільки ті посвідки на право тимчасового перебування поза підрозділом, які підпише особисто¹⁰⁵².

На порушників цього нового «режиму» в ВО «Богун» чатувала розгалужена польова жандармерія. Так, 23 грудня 1943 р. жандарми присудили по два місяці «карного відділу» козакам «Пройдисвіту» та «Рисеві» з сотні «Калини» за те, що вони, «маючи термінові перепустки», вчасно не зголосилися до відділу»¹⁰⁵³. А 30 грудня козака «Герца» з сотні «Великана» та «Яструба» з сотні «Саблюка» покарали «за надужиття лікарських перепусток»¹⁰⁵⁴ удвічі меншим терміном перебування в карному відділі. Те, чим карний відділ відрізнявся від звичайного підрозділу, 31 грудня 1943-го описав шеф штабу групи Дмитро Казван («Черник»): «подвоєний робочий день, зменшені до половини харчі, карні вправи, земляні роботи»¹⁰⁵⁵. Такі й інші види покарань навіть записували до «книг кар». Ці книги були, наприклад, у 1-й групі УПА «Котловина» (липень 1943 р.), бригаді «ім. Лайдаки» ЗГ УПА 33 (кінець 1944 р.)¹⁰⁵⁶.

За вказівкою командира УПА Дмитра Клячківського від 30 жовтня 1943-го, кожен делегат із 40, споряджених кожною військовою округою на навчання до старшинської школи УПА у термін до 1 грудня, мусив перед виїздом пройти лікарську комісію й одержати «лікарське свідоцтво»¹⁰⁵⁷. Так само на підставі лікарських посвідок стрільці УПА тимчасово звільнялися від несення військової служби.

Двоюрідному братові Осипа Дякова (теж називався Осипом) після закінчення старшинської школи УПА «Олені» вручили «посвідку» № 10. Документ «виписали» на його псевдонім – «Черник»¹⁰⁵⁸.

Списки зброї, амуніції, одягу, документів, інших речей підрозділів УПА.

Обліковували не лише повстанців, але й їхню зброю, амуніцію, одяг, взуття, ліки, книги, інші речі та документи.

Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 515.

¹⁰⁵² Там само. С. 330.

¹⁰⁵³ Там само. С. 387.

¹⁰⁵⁴ Там само. С. 393.

¹⁰⁵⁵ Там само. С. 361.

¹⁰⁵⁶ Там само. С. 129; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 341.

¹⁰⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 39.

¹⁰⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 9.

У підрозділах 1-ї групи УПА з 29 липня 1943 р. для обліку зброї запровадили «книги узброєнь»¹⁰⁵⁹. Ясна річ, цим займалися канцелярії. З авторами ж списків зброї – не все зрозуміло. Із вказівки командира 1-ї групи «Макаренка» не випливає, хто саме у низових підрозділах повинен був до 20 червня «подати списки про кількість, стан зброї, набоїв і гранат», проте автор тричі з інших причин звертається до «командирів»¹⁰⁶⁰. Для порівняння, у підрозділах ВО «Лисоня» списки «зброї та амуніції» укладали бунчужні¹⁰⁶¹.

Організаційно-мобілізаційні референти ВО «Заграва» 15 серпня 1943 р. від к-ра ВО «Дубового» отримали вказівку «провести в запіллі реєстр зброї, список зробити по районах, надрайонах і округах: псевдо члена, становище, номер криса, пістолі, марка і кількість амуніції»¹⁰⁶².

На підставі наказу від 2 жовтня 1943 р. загоны групи «Турів» мусили подати до «гори» «точний облік зброї і амуніції». Заразом їм пропонувалося «основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боєприпасів. [...] Про кожний здобутий запас сейчас мене повідомляти»¹⁰⁶³. 6 грудня командир групи «Турів» знову наказав подати до 10 грудня 1943 року «звіт стану [...] зброї, амуніції, виряду, табор і інше», а ще сформулював вимогу вчасно надсилати «ранні звіти про число витраченої амуніції»¹⁰⁶⁴.

Відомості про одяг стрільців підрозділів 1-ї групи УПА з 29 липня 1943 записували до «книг військового виряду»¹⁰⁶⁵. До 5 серпня треба було подати з місць до канцелярії згаданої групи списки «обмундування, взуття та військового виряду». Під останнім розумілися, зокрема, плащі, «мундури», «коци», «хлібаки», «наплечники»¹⁰⁶⁶.

«Господарські» обліково-статистичні документи.

Чимало обліково-статистичних документів продукували інтендантури військових підрозділів УПА та співробітники господарських референтур його запілля й збройного націоналістичного підпілля ОУН(б). Наприклад, «спис

¹⁰⁵⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 129.

¹⁰⁶⁰ Там само. С. 125.

¹⁰⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 75.

¹⁰⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 154.

¹⁰⁶³ Там само. С. 496.

¹⁰⁶⁴ Там само. С. 518.

¹⁰⁶⁵ Там само. С. 129.

¹⁰⁶⁶ Там само. С. 130.

інвентаря» сотні «Шаули» від 4 вересня 1943 р. дає уявлення про те, які речі мав (сідла, упряж, відра, швейна машинка та ін.) цей підрозділ¹⁰⁶⁷.

На світанку існування УПА, за станом на 26 серпня 1943 року, матеріальним забезпеченням стрільців, як-от у бойовій групі «Бористена», займалася канцелярія. Саме вона опікувалася речами, здобутими повстанцями під час військових акцій. Якщо ж стрільцям було потрібне щось із цих речей, командири менших підрозділів групи надсилали до канцелярії письмове «запобування»¹⁰⁶⁸.

Пізніше, восени, коли у підрозділах УПА з'явилися інтенданти і задіяли різноманітні господарські інституції заплілля, функція матеріального забезпечення перейшла від канцелярії повстанських підрозділів до господарських референтур заплілля. При цьому документальне оформлення порядку замовлення речей змін не зазнало. Іntenдант чи уповноважена ним особа з будь-якого підрозділу УПА зверталася до господарського референта (надрайону, району, куца) із запобуванням. Приміром, 19 листопада 1943 року к-р сотні «Погром» загону «Котловина» групи УПА «Турів» замовив у господарського референта Торчинського району светри, рукавиці, шапки та інший зимовий одяг, взуття й головні убори в розрахунок на 40-50 воїнів¹⁰⁶⁹. Схожу вимогу – на зимовий одяг та їжу для групи УПА «Енея» від 15 листопада 1943-го – мусили виконати заготівельники Рівненського надрайону¹⁰⁷⁰.

Також набули поширення такі обліково-статистичні документи як «квити» (чи «квитки»). Найпоширенішими з них були ті, де зазначалося, які саме матеріальні ресурси отримані повстанцем чи підпільником у відповідь на запобування. «Квити» нерідко знаходили радянські військові чи співробітники спецслужб після боїв і сутичок з підрозділами УПА у своїх жертв. Так, 17 липня 1944 року працівники Деражненського райвідділу НКВС знайшли у вбитої під час засідки особи документ такого змісту, датований 24 березня: «взято від сотні Панаса 2 Максими, 12 стрічок – 6 не набитих, кулемет Дегтяр – 1»¹⁰⁷¹. Для порівняння, 21 листопада 1945 року, після бою з упівцями в с. Засадки (нині

¹⁰⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 292–293.

¹⁰⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 136.

¹⁰⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 126.

¹⁰⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і заплілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. – Київ–Торонто, 2007. С. 729–730.

¹⁰⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 69–70.

Старосамбірський р-н Львівської обл.) червоноармійці виявили серед речей двох убитих квитанцію. Там йшлося про те, що Катерина Пляцок узяла в к-ра підрозділу УПА «Підгірного» 1100 карбованців для каси підрайону ОУН¹⁰⁷².

Часом у надрах ОУН чи УПА «квити» видавали замість вилучених документів. Саме так, для прикладу, зробила наприкінці 1944 р. провідниця Буковинської округи Артемізія Галицька, вилучивши організаційні документи у кур'єра «Миколи». Адже, як виявили працівники СБ Борщівського повітового проводу, пакет з інструкціями та грипсами від члена Головного проводу ОУН(б) «Ярополка» до провідника Одеського обласного проводу «Яреми», який той переносив, був розпечатаним¹⁰⁷³.

Папери з назвою «квит» підпільники залишали у різноманітних радянських закладах виробництва чи торгівлі замість привласнених товарів. Так, 20 грудня 1944 р. діячі УПА, після того як заповнили продукцією одного зі спиртзаводів на Тернопільщині три бочки і два «баки», написали такий квит: «Виданий Українською Повстанчою Армією, взяли в Глівівському спиртзаводі 1300 літрів спирту (тисячу триста літрів). Українські націоналісти. 20.12.44. Генерал Войтор»¹⁰⁷⁴.

Інколи творці схожих квитів зверталися у них до представників радянської влади у відверто жартівливій формі. «Его Превосходительству сумасшедшему начальнику НКВД-НКГБ и всем прочим кацапам до рук собственных», – таку записку-квит залишив повстанський підрозділ УПА, який «прийшов з-за р. Дністер», у крамниці с. Гордівці Хотинського р-ну Чернівецької обл. у ніч на 15 січня 1945 р.¹⁰⁷⁵ Вона написана автоматичною кульковою ручкою на аркуші чистого паперу.

Також повстанці давали такі документи й селянам, у яких брали харчі чи одяг. Так, у звіті секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У від 5 листопада 1947 року вказувалося, що вони «надсилають до кожного селянського двору» «квитки» із зазначеними в них нормами надання продуктів й одягу. Коли ж в окремих районах виникали труднощі з цими заготівлями, провідник однієї з округ «Нечай» радив підлеглим здобувати харчі «партизанським шляхом»¹⁰⁷⁶.

Кількість наданих харчів чи одягу господарські працівники теренів фік-

¹⁰⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 4. Арк. 149 зв.

¹⁰⁷³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 100–101.

¹⁰⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 56.

¹⁰⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 53.

¹⁰⁷⁶ Лігопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 452.

сували у щоденних чеках¹⁰⁷⁷, раз на 10 днів підсумовували записи в чеках у «зведений відомості»¹⁰⁷⁸. Бувало також, що ресурси, видані на запотребування, вносилися до так званого розходового ордеру, де зазначалися псевдоніми осіб, які їх надали та які їх отримали (відділ УПА «Є. Коновальця», 7 січня 1944 р.)¹⁰⁷⁹.

Для зменшення витрат продовольства на «харчових пунктах» комендант заплія ВО «Богун» Сильвестр Затовканюк («Пташка») 30 листопада 1943 р. запровадив «харчові книжечки». Їхнім власникам необхідно було одержувати продукти на харчових пунктах згідно положень спеціального «правильника норми»¹⁰⁸⁰. Фактично цим рішенням «Пташка» повторно унормував свою справу із запровадженням харчових книжечок, адже 9 листопада 1943 р. у своєму звіті зазначив: «Перебуваючи в терені, я відвідав такі харч[ові] пункти і тут зобачив те, що до сіх пір нема харчових книжечок, на котрі б видавалося продукти. Видається тільки на запотребовання. На такі запотребовання можна брати харч[ові] продукти по кількох харчевих пунктах, що й роблять. Робить це військо і роблять це теренові ошуканці, яких буду суворо карати. Я видав наказ, щоб господарчі зараз видали харч[ові] книжечки для всіх. Військо також мусить мати книжечки, пай цей обговорить інтендант з частини УПА і господарчий заплія. Всі мають притримуватися правильника норми, крім ранених»¹⁰⁸¹.

У 1945-му в підрозділах ВО «Лисоня» набули поширення книги стану ліків¹⁰⁸². У групі «Заграва» обліковувалися медичні працівники. Так, в листопаді 1943 року начальний лікар групи «Бравий» велів: «До дня 20/XI-43 р. подати персональний спис санитарної обслуги загонів, як рівно ж санитарного майна після залученого взірця».

У підрозділах УПА, заплілі та збройному націоналістичному підпіллі вівся облік художньої та іншої літератури впродовж усієї діяльності армії. Цим займалися, відповідно, політінструктори (УПА) та політичні референти (Заплія, ОУН(б)). Так, у листопаді 1943 року вимагав від підлеглого «звіту про бі-

¹⁰⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплія на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 439.

¹⁰⁷⁸ Там само. С. 434–435.

¹⁰⁷⁹ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 56.

¹⁰⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплія. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 414.

¹⁰⁸¹ Там само. С. 441.

¹⁰⁸² Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 265.

бліотеки» член одного з окружних проводів «Володимир»¹⁰⁸³. Навесні 1944-го політінструктор «Батуринського» загону групи УПА «Заграва» уклав каталог бібліотеки загону¹⁰⁸⁴. До 17 липня 1944 року чекав «Лесь М-1» на список книг від «Кучми». Мався на увазі опис вмісту бібліотеки для загального користування – «беллетристика, повісті, новели»¹⁰⁸⁵. У листопаді 1948 р. провідник Берестейської округи долучив до свого «пропагандивного звіту» за серпень–15 листопада такі додатки: «каталог бібліотеки терену 100», «опис наявної літератури»¹⁰⁸⁶. За станом на березень 1948 р. Миколі Козаку («857») не сподобалися деякі показники «списку поширеної літератури» в Корецькому надрайоні авторства Юрія Беднарчика («Слюсаря»). Його занепокоїло, що копій «вміненого листа «Громадянин», листівок «Слова до українських учителів зі СУЗ», «Вказівки українській молоді» і «Каганович знову в Україні» поширено небагато, а натомість у великій кількості розповсюджуються копії реферату «Свято Героїв»¹⁰⁸⁷. У жовтні 1949-го провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський поставив завдання перед підлеглим «Борисом» виготовити список різної літератури, яку той розповсюдив у 1952 році¹⁰⁸⁸.

Навесні 1949-го провідник Рівненської округи згадував «список вишкільних матеріалів, пророблених організаційними людьми у повстанському районі «Кубань»¹⁰⁸⁹.

По пунктах зв'язку на лініях військового зв'язку запроваджуються (наприклад, у ВО «Заграва» з 15 серпня 1943 року) так звані книжки, «де нотується всі грипси, котрі переходять через зв'язок. Кожний відбір та передачу грипсів зв'язкові квітують із зазначенням години»¹⁰⁹⁰.

Практика ведення згаданих обліково-статистичних документів існувала у системі упівського, а далі – оунівського зв'язку фактично до останніх років існування активного збройного націоналістичного підпілля.

Приміром, у куці «Мак» (територія ВО «Сян») як мінімум із січня по тра-

¹⁰⁸³ Там само. С. 603.

¹⁰⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / [Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук]. – Київ–Торонто, 2010. С. 293–294.

¹⁰⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 785.

¹⁰⁸⁶ Там само. С. 524.

¹⁰⁸⁷ Там само. С. 447.

¹⁰⁸⁸ Там само. С. 595.

¹⁰⁸⁹ Там само. С. 555.

¹⁰⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 153.

вень 1947 р. велася так звана книга відпливу та впливу пошти і одержаної та розподілу літератури. Першою її складовою частиною була «книга відпливу пошти». Вона складається із 11 записів про відправлення документів у січні, 12 – в лютому, 15 – у березні, 7 – у квітні, 3 – у травні. У кожному випадку вказано точну дату відправлення, його «зміст» (хоча могла подаватися просто назва, як-от «місячні звіти», «теренові вістки», «гроші з бэфонів» тощо), псевдоніми того, хто передав, і того, кому відправлення вручено, дату цього вручення.

Другою складовою була «книга впливу пошти». Там є 6 записів за січень, стільки ж – за лютий, 4 – за березень, 6 – за квітень і один – за травень. Структура цих записів схожа на методику заповнення «книги відпливу пошти». У цьому ж документі були спроби реєструвати різні навчально-методичні та пропагандистські матеріали («реєстр одержаної літератури», «реєстр розподілу літератур»). Там є записи за січень–квітень 1947 р.¹⁰⁹¹

Про аналогічний документ згадує у спецповідомленні про ліквідацію оунівських активістів Бориса Петляра («Явора») й Стаха Козака («Богуна») начальник Заложцівського райвідділу МДБ Курлишев 22 червня 1950 року. Під час операції з цієї ліквідації старший уповноважений райвідділу, лейтенант Шедрін виявив на горищі прибудинкової споруди жителя села Гаї-за-Рудою Климентини Кремпович «журнал вхідної і вихідної пошти». Там була облікована кореспонденція, яка упродовж 1948-го – частини 1950 року надходила у якийсь пункт зв'язку та надсилалася звідти за різними зашифрованими адресами, як-от: «300/2», «300/3», «Б-25», «Д-27», «а/в-25», «ОКО», «а-33», «ММ», «Ш». За спостереженням Курлишева, записи у цьому «переплетеному загальному зошиті в лінію» оунівці робили зеленим чорнилом. Також згаданий чекіст авторами записів у зошиті вважав «бандитів-кур'єрів»¹⁰⁹².

До кожного пакунка повстанських документів, які переносили зв'язкові, відправник вкладав опис документів, які є у ньому, – «реєстр надісланих матеріалів». Приміром, на початку 1949 р. провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Василь Галаса інформував Анатолія Маєвського, що одержав від нього «усі матеріали згідно з реєстром»¹⁰⁹³.

Втім, бувало, що реєстри надходили до адресата швидше, ніж власне документи в пакунках. Так, на початку 1949 року Василь Галаса інформував Микола Козака, що «я, крім реєстрів пошти, з решти матеріалів нічого більше не одержав. Як одержу все інше, тоді напишу чи одержав все згідно з реє-

¹⁰⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 109. Арк. 1–6.

¹⁰⁹² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 340. Арк. 117.

¹⁰⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 167.

стром»¹⁰⁹⁴. А от провідник Луцького терену ПЗК Олександр Савира («888») у грудні 1950 року поскаржився відправнику Іванові Литвинчуку, що пункт 15 із реестру надісланих тим матеріалів від 8 жовтня – маленьке кліше Тризуба – не одержав¹⁰⁹⁵.

У загоні «ім. Богуна» групи «Турів» канцелярія наприкінці 1943-го вела «денник кореспонденційний», книги «наказів командира загону» і «відправ старшин»¹⁰⁹⁶. У бригаді «ім. Лайдаки» ЗГ УПА 33, крім традиційного обліку пошти в «книзі кореспонденцій», за вказівкою персонального старшини від 16 грудня 1944 р. підлеглі мусили вести ще два реестри обліку документів – «течку наказів гори» і «книгу наказів для низу»¹⁰⁹⁷. Схожі два реестри, щоправда, під іншими назвами – «книга одержуваних наказів зі штабу бригади» і «книга наказів відділів та підвідділів» – запроваджувалися у підрозділах бригади «Пам'ять Крут» з'єднання «Завихост» із 22 січня 1945-го¹⁰⁹⁸.

Не зрозуміло, чи повсюдно в УПА та збройному підпіллі ОУН(б) вели зошити копій листів. Нами виявлено лише один такий зошит. Його в 1946–1947 роках вів референт зв'язку ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Якимчук-Колтонюк («Данило»). Туди копіював свої листи, які надсилав до провідника ПЗУЗ Миколи Козака, провідника ПЗК Івана Литвинчука і В. Корольчук («Рити»), а також кореспонденцію, яку одержував сам¹⁰⁹⁹. Про зошит, у якому фіксував номенклатуру всіх своїх відправлень до есбіста Богдана Кузьми 1950-го, згадував у липні 1951 р. провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський: «той зошит, де були вписані такі матер[іали], не є під рукою»¹¹⁰⁰.

Списки членів запілля.

Особливо багато в архівах збереглося списків персоналу різноманітних осередків низового рівня в запіллі УПА на Волині за 1943 рік. Є переліки працівників суспільно-політичної референтури Костопільського надрайону (від 17 вересня)¹¹⁰¹, працівників-старшин організаційно-мобілізаційної референтури

¹⁰⁹⁴ Там само. С. 169.

¹⁰⁹⁵ Там само. С. 617.

¹⁰⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 121.

¹⁰⁹⁷ Там само. С. 341.

¹⁰⁹⁸ Там само. С. 355.

¹⁰⁹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 382, 421, 432, 439, 706, 721.

¹¹⁰⁰ Там само. С. 584.

¹¹⁰¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богуна» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. –

Олександрійського повстанського району (від 29 грудня)¹¹⁰², активу господарських референтур у Тучинському (від 28 листопада), Олександрійському (від 29 листопада) та Острозькому районах на Рівненщині¹¹⁰³. Існує й «спис затрудених людей» Острозького району¹¹⁰⁴. Підраховані псевдоніми членів запліля у Головненському районі¹¹⁰⁵. Спосок своєї боївки в Матіївському районі на Ковельщині склав комендант «Береза» в грудні¹¹⁰⁶. Комендант Костопільського району «Іскра» Леонід Радкевич у вересні уклав переліки псевдонімів організаційного активу кількох кушів району¹¹⁰⁷.

Референтам юнацтва до 25 жовтня 1943 року належало «подати точно число юнаків і юначок з середньою освітою з узглядненням: спеціальності, місця праці та організаційного поступу». Господарські референти мусили скласти списки державного майна¹¹⁰⁸. Референтам зв'язку районів було доручено «для контролю зв'язку на всіх зв'язкових пунктах вести контрольні книги, в яких будеться точно зазначувати, коли яку пошту кур'єр приносить і коли вона відходить даліше»¹¹⁰⁹.

Списки цивільного населення, ворожих сил.

Виявлені нами списки цивільного українського населення – різного типу, напрямків і засягів.

Так, якийсь «0360» у жовтні 1947 року наказав підзвітним районним осередкам ОУН(б) «мати на обліку всіх українців-східняків, які стало працюють на його терені»¹¹¹⁰. Приблизно тоді ж рекомендувалося виготовляти поіменні списки померлих від голоду в 1946–1947 роках, списки бандитських нападів, що сталися внаслідок голоду¹¹¹¹. В 1950-му провідникам районів Карпатського краю ОУН(б) наказувалося «не складати списків східних українців, котрі про-

Київ–Торонто, 2007. С. 431.

¹¹⁰² Там само. С. 719–720.

¹¹⁰³ Там само. С. 743–746.

¹¹⁰⁴ Там само. С. 608.

¹¹⁰⁵ Там само. С. 203.

¹¹⁰⁶ Там само. С. 201.

¹¹⁰⁷ Там само. С. 326–334, 802.

¹¹⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запліля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 621.

¹¹⁰⁹ Там само. С. 623.

¹¹¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 159.

¹¹¹¹ Там само. С. 165, 169.

живають на території наших дій», на папері, а запам'ятовувати їх «у лице»¹¹¹².

Двадцятого вересня 1943 року організаційно-мобілізаційні референти одержали вказівку від коменданта ВО «Турів» «перевести реєстрацію всіх фахівців, звертаючи головну увагу на лікарів, інженерів, кооператорів, хеміків і т. п., з докладним окресленням їх місця праці»¹¹¹³.

Організаційно-мобілізаційний референт ВО «Богун» «Тирса» 24 листопада 1943 р. наказав: «9. Вести облік попалених сіл і жертв цивільного населення за весь час німецької окупації»¹¹¹⁴. Про подібний документ із Мізоцького району, в якому були узагальнені місцеві «впавші цивільні люди», «число поруйнованих і спалених будинків», «число арештів» за 1941–1947 рр., писав провідник Рівненської округи Маєвський. Він же оперував документом, у якому була зазначена загальна чисельність цивільних осіб, арештованих чи засуджених органами радянської влади в Острозькому районі у 1944–1947 рр.¹¹¹⁵.

В анонімному документі «Страти цивільного населення» зазначено чисельність «замордованих поляками» жителів 13 сіл у першій половині 1945 року, згадано спалені населені пункти та матеріальні втрати українського цивільного населення¹¹¹⁶. Цікавили оунівців і жертви серед цивільного населення від радянської влади. Приміром, серед речей, які працівники МДБ виявили у криївці вбитого референта СБ ОУН(б) Миколи Арсенича, були й списки місцевих жителів, знищених радянською владою¹¹¹⁷.

У квітні 1948 року Василь Кук запропонував збирати відомості з кожного району про вивезення радянською владою цивільного населення «на заслання» за таким зразком: назва місцевості, вивезено родин (у т. ч. родин підпільників, убитих революціонерів і повстанців, заарештованих, тих, у кого є хтось за кордоном, інших), загальна чисельність осіб у родинях, місцевості, звідки не вивезено нікого. При цьому окремо потрібно було подавати «опис, як відбулося вивожування. Усі акти насильства, грабежей і т. п., а також відомості

¹¹¹² Там само. С. 231.

¹¹¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 618.

¹¹¹⁴ Там само. С. 431.

¹¹¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 554.

¹¹¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 771.

¹¹¹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 126.

де зараз знаходяться і в яких умовах (на основі листів, які приходять)»¹¹¹⁸. До речі, аналогічні відомості в ОУН збирали й узагальнювали ще до цієї вказівки. Приміром, «масові вивози на Сибір» родин членів націоналістичного підпілля із Вижницького та Путилівського р-нів Чернівецької обл. зафіксовано в обліково-статистичному документі від липня 1948 року¹¹¹⁹.

За завданням «згори» у низових клітинах ОУН і запілля УПА підраховували й кількість жителів тих чи інших поселень. Наприкінці 1943-го оунівці узагальнили, скільки людей мешкає в 34 селах Ратнівського району (Камінь-Каширський надрайон)¹¹²⁰. У Висоцькому районі 1948-го обліковували «легалів» – категорію цивільного населення, яка тісно співпрацювала з підпіллям¹¹²¹.

Вівся й облік різноманітних ворожих чинників.

Частіше брали «на перо» тих, яких підозрювали у чомусь неправомірному з точки зору повстанських інтересів. Терентій Новак, який керував однією з рівненських фабрик у роки німецької окупації, згадував про «чорні списки» ворогів, складені оунівцями не пізніше кінця 1942 року. Чоловік наголошував, що там є і його прізвище¹¹²². «Чому не надсилаєте даних про тих людей, що не хочуть здати зброї. Чому я не одержав списку тих, що залишилися по відході совітів», – цікавився «Меч» у недатованому листі до представника ВО «Лисоня» «Остапа» (1943 р.)¹¹²³.

«Списки вбитих радянських громадян» вилучила з криївки референта СБ ОУН Миколи Арсенича оперативно-військова група МВС 21 січня 1947-го біля с. Жуків Бережанського р-ну на Тернопільщині¹¹²⁴.

За станом на 1944 рік у середовищі українських повстанців набувають поширення практики виготовлення списків осіб, причетних до національного

¹¹¹⁸ Там само. С. 252.

¹¹¹⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 603–617.

¹¹²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. – Київ–Торонто, 2007. С. 202–203.

¹¹²¹ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного проводу ОУН(б) (1947–1950 рр.) / Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 158.

¹¹²² Гончарук Г.И., Нагайцев А.Е. Украинские повстанцы в советских литературе и документах. – Одесса, 2004. С. 84.

¹¹²³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 600.

¹¹²⁴ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 227.

польського чи «комуністичного» рухів.

Наприклад, у березні 1944-го референт Зборівського повітового проводу ОУН(б) «Тарас» стверджував, що під час протипольських операцій були використані «чорні списки» поляків, складені станичними¹¹²⁵.

Того ж року був виготовлений список («чорна листа») активістів «польського та комуністичного руху». У ньому – 28 імен і прізвищ чоловіків – мешканців п'яти сіл, що нині входять у Чортківський район Тернопільської області. Більшість у переліку становлять представники польської національності (рільники, мельник, листоноша, садівник, коваль, столяр)¹¹²⁶.

Про причину написання «спису міліції, котрі переслухані на Н.К.В.Д.» (перелік із 22 імен та прізвищ, укладений «Чумаком» 26 грудня 1944 року) стверджувати щось певне важко. Можливо, йдеться про працівників радянської міліції з-поміж населення якогось західноукраїнського села (адже у списку фігурують українські та польські прізвища – Янкович Стефан, Мариняк Стефан, Боденько Семен, Коник Йосиф, Карпа Стефан, Принада Стефан, Боденько Федір, Звір Григорій, Кубский Михайло, Гушак Михайло, Звір Михайло, Кісіль Йосиф, Кунтий Стефан)¹¹²⁷. Можливо, ці люди завинили перед якимсь місцевим відділком НКВС. Або, навпаки, після «переслухання» там стали представниками радянської міліції.

У записі УПА імена осіб, котрі були таємними співробітниками ворожих спецслужб, вносили до спеціальних списків ще у 1943 році. Приміром, 10 вересня референт СБ ВО «Богун» «Смок» надав вказівку розвідувально-інформаційним відділам референтур СБ підлеглих надрайонів «виготовляти докладні списки сиксоті[в]»¹¹²⁸. А очільник СБ Кременецького району Борис Комаревич для підлеглого «Гната» наказав 16 листопада 1945 року «врахувати всіх сексотів і записати до чорної книги»¹¹²⁹.

Окрім списків сексотів, ті, хто співпрацював з УПА, надавали й інші дані – про радянський репресивно-каральний апарат, партійних діячів, функціонерів радянських адміністративних і господарських структур. Так, коли 6 березня 1945-го було вбито станичного села Дем'янка-Лісна (нині у Жидачівському р-ні Львівської обл.) Йосипа Мельницького, то у записці, знайденій при ньому, зазначалося, що від нього чекають на: списки агентів НКВС у 1939–1941 рр., комуністів, членів винищувального батальйону та міліції, заброньо-

¹¹²⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 37.

¹¹²⁶ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 34.

¹¹²⁷ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 15.

¹¹²⁸ Лігопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запліля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 421.

¹¹²⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 344.

ваних і знятих з обліку, працівників адміністративно-господарських установ, які прибули зі східних областей¹¹³⁰. А у січні 1945 р. працівники Турійського райвідділу НКВС (Волинська обл.) із двома членами УПА, котрі прийшли з повинною, розшукали і захопили районного коменданта СБ «Василенка», то серед знайдених у нього документів виявилися списки радянсько-партійних працівників – уже вбитих і тих, кого планувалося вбити¹¹³¹.

1947-го та 1948-го року оунівці на місцях складали списки бандитських нападів, що сталися внаслідок голоду¹¹³². 1948-го укладачі звітів «про ситуацію на СУЗ» мали подавати в них «точні списки партійців», їхні характеристики та персональні дані, списки адміністративних працівників, списки МВС-МДБ, бійців винищувальних батальйонів¹¹³³.

Наприкінці 1951 року член оунівського збройного підпілля на Рівненщині «Д-с» написав «Євгенові», що надсилає «статистику про мобілізованих до Червоної Армії з 3-х сіл, інше надішлю наступного разу»¹¹³⁴. Цікаво, що іншонаціональні підрозділи, як-от «польські партизани» на Тернопільщині, у листопаді 1943 року мали при собі «списки свідомих українців»¹¹³⁵.

Варто зазначити й те, що деякі списки писалися не оунівцями, а укладалися на їхнє прохання цивільним населенням. Приміром, за завданням референта СБ Висоцького районного проводу ОУН(б) Адама Бруцького («Кропиви») мешканець с. Людинь «влітку 1947 р. склав список з сімох інвалідів Другої світової війни та 50-х військовозобов'язаних»¹¹³⁶.

До обліково-статистичних документів, на наш погляд, доцільно відносити також «питальники» (інша назва – «квестіонари»). Тобто документи з переліками запитань, які мали ставити цивільному населенню оунівці–учасники пропагандистських рейдів тими українськими теренами, де внаслідок радянсько-німецької війни була відновлена радянська влада.

¹¹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 4.

¹¹³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 585. Арк. 130.

¹¹³² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 165, 169.

¹¹³³ Там само. С. 165, 169.

¹¹³⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 768.

¹¹³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 610.

¹¹³⁶ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного проводу ОУН(б) (1947–1950 рр.) / Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 142.

Приміром, на Різдво 1946 року до Йосифа Мокрія, колишнього секретаря сільради Буцнева (нині село у Тернопільському р-ні), зайшов односе-лець-упівець Сидір Василецький («Марко») і запропонував заповнити анкету з 15 питань: протяжність доріг у селі, польових доріг, чисельність населення, скільки українців, поляків, інших меншин, які податки збирають із селян та у якій кількості, про учителів, радянських активістів тощо. Мокрій власноруч заповнив документ і віддав «Марку». Це йому далось взнаки у майбутньому. На Різдвяні свята 1949-го Мокрія вбивають чекісти і вилучають аркуш-опи-тування з дуже точною інформацією про с. Буцнів. 30 листопада 1950 року автора документа затримують, а в січні 1951-го засуджують до 25 років поз-бавлення волі¹¹³⁷.

2.6. Процесуальні, слідчі та вироково-судові документи

Практики процесуальної діяльності, слідства, судочинства були помітним явищем «внутрішнього» життя як в УПА, так і у збройному націоналістич-ному підпіллі ОУН(б). Відтак, потребує дослідження масив організаційних процесуальних, слідчих і вироково-судових письмових джерел, який зберігся.

Справи військової дисципліни в УПА регламентувалися наказом ГВШ від 18 грудня 1943 року. Документ визначав «право стосування усіх кар, передба-чених правильниками регулярних армій». У наказі ч. 1 в. о. к-ра УПА–Карпа-ти від 22 серпня 1944-го пояснювалося, що органами, які виносять вироки у випадках більшості видів правопорушень, вчинених військовими, є «польові суди». Що ж до «важких провин», то міру покарання за них міг визначати «ко-зацький суд». А якщо якийсь військовий дезертирує або не виконає наказ, то за це командир мав право його розстріляти¹¹³⁸.

Вже з перших місяців існування УПА дії бійців армії, які розпорядчими армійськими документами визначалися як протиправні, відстежувалися Вій-ськово-польовою жандармерією. Перші згадки про «польову жандармерію» (в курені «Ударники» на Закерзонні) датовані серпнем 1944 року¹¹³⁹.

Якщо упівець був запідозрений у вчиненні однієї чи кількох протиправ-них дій, щодо нього розпочиналося слідство. Так, за станом на січень 1944-го у воєнній окрузі «Турів» УПА–Північ осередки ВПЖ порушували справи щодо повстанців за крадіжку зброї, пияцтво, згвалтування чи навіть образу повстанців-«східняків».

Наприкінці усіх необхідних слідчих дій відбувалося засідання військо-

¹¹³⁷ Б. авт. Долі, понівечені режимом / Подільське слово. 2018. 18 травня. № 20. С. 7.

¹¹³⁸ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 2–3.

¹¹³⁹ Дмитрик Іван. У лісах Лемківщини. – Б. м., 1976. С. 33–34.

во-польового суду, який виносив вирок. Його командування підрозділу УПА, де служив порушник, оприлюднювало у вигляді так званого карного наказу. У таких документах спершу зазначалося, у чому повстанець винен, а наприкінці містилася санкція.

Приміром, 22 січня 1944 р. карний наказ про результати розслідування діянь козака Миколи Сачука із підрозділу «Орлика» загону ім. Богуна (ВО «Турів») підписав його командир «Князів». «Козака Сачука Миколу-Дорошенка з відділу командира Орлика – кару смерти через повішання», – йшлося у санкційній частині документа¹¹⁴⁰.

Після ліквідації ВПЖ чимало колишніх жандармів перейшло до Служби безпеки ОУН(б)¹¹⁴¹. Есбістам, на додачу до права укладання процесуально-слідчих документів, делегуються їхні «судові» та інші функції¹¹⁴². Відтак, Служба безпеки стає практично 100-відсотковим «монополістом» щодо слідчих дій у післявоєнному підпіллі ОУН(б).

Перші задокументовані факти ведення слідства у виконанні її працівників у запіллі УПА датуються другою половиною 1943 року. Так, у ВО УПА «Богун» за станом на жовтень слідчі дії щодо українських повстанців вчиняли працівники поліційно-виконавчих відділів референтур СБ. Зокрема, вони активно «розпрацьовували» запідозрених у виступах проти УПА, шпигунстві, сексотстві чи симпатіях до комуністичної ідеології¹¹⁴³. А на низовому рівні, в станицях, слідством займалися керівники станиць.

Якщо треба було здійснити додаткову перевірку повстанців, запідозрених у співпраці з ворогами, відповідні слідчі дії станичні делегували колегам у інших теренах. Схоже, саме так було вчинено щодо козака «Голуба» з підрозділу «Чайченка» у березні 1944 року. Станичний «Мокрий» у листі до командира одного з підрозділів групи УПА «Заграва» Ярослава Ждана («Острога») повідомив, що упівець «Голуб» у Костопільському районі Рівненщини підписав декларацію з радянськими спецслужбами про співпрацю. Далі доносив про розміщення підрозділів УПА у ВО «Заграва». Одного разу «Голуб» приїхав до рідного села, зайшов до «відділку» СБ, але про зобов'язання не розповів. Тож станичний організував допит «Голуба», а далі того, уже з протоколом допиту,

¹¹⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 102–103.

¹¹⁴¹ Грицько-Цяпка Дмитро. Горить ліс! Спомини колишнього вояка УПА. – Лондон, 1975. С. 66.

¹¹⁴² Там само. С. 66.

¹¹⁴³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 425–426.

відвезли на перевірку до «Острога»¹¹⁴⁴.

У ПСК «Одеса» траплялося, що підписання декларації про співпрацю з НКДБ не ставало приводом для слідства. Наприклад, влітку 1945 р. керівник краю Степан Янишевський («Далекий») поцікавився у керівника зв'язкового пункту «Бистрого», чи він її підписав. Той відповів ствердно, але це йому минулося без наслідків¹¹⁴⁵.

Проте на загал, коли вину певної особи есбіст-слідчий доводив, відбувався суд, на якому винному оголошувався вирок. Як виглядає, у таких судах усім «заправляли» теж есбісти, бо саме вихідці з СБ були «кадровим кістяком» судів.

Що ж до судочинства у підпіллі ОУН(б), то цим займалися структури, які називалися «організаційними судами». Приміром, 9 червня 1944 року суд із такою назвою засудив до розстрілу «Карого» – учасника бою куреня УНС із німцями біля с. Недільна (нині Старосамбірський р-н Львівської обл.)¹¹⁴⁶. А наприкінці 1945 року Роман Шухевич («Мамай») написав Василеві Куку про те, що оунівський провід (мабуть – Головний провід) не може вибирати генерального суддю ОУН, бо цю функцію «з'їзд» надав «головній раді». Провід може увійти в поле компетенції суду лише за рішенням обох існуючих членів «головної ради» – Миколи Арсенича («Карпа») і Василя Сидора («Конрада»)¹¹⁴⁷.

Інструкцією про судоустрій ОУН (виявлена під час радянської чекістсько-військової операції в убитого політичного референта Коломийського окружного проводу «Грома» у серпні 1946 р.) визначався поділ усіх оунівських судів на три категорії: суд адміністративного порядку (САП), територіальний організаційний суд (ТОС), надзвичайний суд безпеки (НСБ)¹¹⁴⁸.

Але, вочевидь, оунівські судді керувалися й так званим Правильником судівництва в ОУН, хоча із розумінням його змісту іноді виникали труднощі. Так, наприкінці 1946-го провідник ОУН(б) на ПЗУЗ звернувся до Миколи

¹¹⁴⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 325.

¹¹⁴⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 342.

¹¹⁴⁶ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 58.

¹¹⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 325–326.

¹¹⁴⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 192.

Арсенича з проханням надіслати Правильник судівництва з поясненнями, бо має два примірники Правильника, але кожен – без пояснень¹¹⁴⁹. До речі, також якісне ведення судочинства на ПЗУЗ того ж року сповільнювала і нестача слідчих¹¹⁵⁰.

Як мінімум із 1950 року в повстанських документах зустрічаються відомості про функціонування так званого генерального суду ОУН. Попервах його очолював виконувач обов'язків генерального судді ОУН (у документації абревіатура цієї посади подавалася як «ВОГЕС»). Судочинство у цьому суді планувалося вести таким чином, аби керівництво ОУН не могло впливати на його рішення. Під час суду «організаційна залежність» оголошувалася не чинною. Членами суду не могли бути особи, зацікавлені у тій чи іншій справі¹¹⁵¹.

Додатковим джерелом до з'ясування повноважень ВОГЕСа є «справа Назара». У жовтні 1950-го працівника зв'язку ОУН(б) на ПЗУЗ Ігоря Власюка («Назара») затримало УМДБ Волинської області. Чоловік почав співпрацювати з радянською владою, зокрема видав «декілька порожніх криївок»¹¹⁵². Але 15 квітня наступного року якимось чином опинився на волі. Тож бандерівська СБ поспішила запротоколювати зізнання Ігоря Даниловича. Їх Василь Кук вважав «щирими». Цей протокол Василь Кук надіслав Олександрові Савирі, попросивши передати далі для ВОГЕСа, щоб «надав свою оцінку в цій справі і відповів, як учинити з ним в даному і подібних випадках»¹¹⁵³. До речі, не всі у підпіллі були солідарними з точкою зору Кука щодо «Назара». «Мабуть це добре попрацював Назар»¹¹⁵⁴, – іронізував у вересні 1951-го з приводу причин ворожої активності у своєму терені провідник Острожецького району Яків Ковжук («К-о»).

На місцях (Рівненська область) судову «гілку» СБ ОУН(б) репрезентували так звані революційні суди. Наприклад, діяльність такого суду в Межиріцькому районі (нині Великі Межирічі – село Корецького р-ну Рівненщини) ілюструють десятки документів, які влітку 1945 року виявили працівники НКВС у криївці, де знаходилися комендант СБ Межиріцького району Андрій Кун-

¹¹⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 437.

¹¹⁵⁰ Там само. С. 433.

¹¹⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 343–344.

¹¹⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 297.

¹¹⁵³ Там само. С. 298.

¹¹⁵⁴ Там само. С. 391.

душ («Назар») і його заступник, районний слідчий СБ Петро Павлюк («Чернець»)¹¹⁵⁵.

Головними процесуально-судовими документами у справах щодо організаційного активу були «протоколи слідства», «звинувачення» та «присуди» (або «постанови») повстанських судів.

Наприклад, 25 квітня 1945 року «Назар» допитав жительку села Велика Клецька Межиріцького р-ну (нині – в Корецькому р-ні) Віру Коваль, котра підозрювалася у співпраці з НКВС. Її свідчення вніс до протоколу слідства. Того ж дня вийшла постанова Революційного суду, підписана слідчим «Назаром», «предсідником» суду «Шумом», його членами «Куценком», «Чаром», про засудження жінки до розстрілу. У лівому верхньому куті постанови працівники НКВС змусили затриманого «Назара» написати синім олівцем таке: «Межеричский район. Допрошено мной. Взято в меня. Кундуш»¹¹⁵⁶.

Судячи з початкової клаузули *intitulatio* й *subscriptio* наприкінці протоколу допиту підозрюваного у співпраці з НКВС мешканця села Білки Леонтія Савчука («Гриба»), особа, котра його уклала, була «керівником» слідчо-оперативного відділу УДСБ одного з районів запілля УПА 22 грудня 1944 року¹¹⁵⁷.

Після протоколювань свідчень підозрюваного у вчиненні злочину, якщо у цій справі назбирувалася достатня кількість доказів, працівник референтури СБ у певному повстанському районі формулював «звинувачення». Так, 13 жовтня 1943 р. керівник виконавчого відділу референтури СБ Радивилівського району «Ясний» письмово звинуватив симпатика ОУН зі с. Ситне Юрія Кухарука в тому, що за часів радянської влади той видавав націоналістів, а потім вороже ставився до УПА¹¹⁵⁸.

Вироки у цій та інших справах укладалися як «постанови революційного суду». Наприклад, зберелася одна з таких постанов – про покарання у вигляді розстрілу члена підпілля ОУН(б) Леона Савчука за співпрацю з НКВС. Цей документ 22 грудня 1944 року підписало двоє працівників СБ – «Микола» та «Міша»¹¹⁵⁹.

Не зрозуміло, як точно називався суд у Радивилівському районі, комісія якого у складі трьох осіб (серед них – керівник виконавчого відділу Радивилівської референтури СБ «Ясний» і референт СБ цього району «Марко») 19 вересня 1943 р. видала присуд про засудження місцевого члена ОУН Юзефа

¹¹⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 213; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67960. Т. 1. Арк. 46 (конв.). Внутр. арк. 11, 54, 65.

¹¹⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67960. Т. 1. Арк. 46 (конв.). Внутр. арк. 18–19.

¹¹⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67783. Т. 1. Арк. 93 (конв.). Внутр. арк. 7.

¹¹⁵⁸ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 471.

¹¹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67783. Т. 1. Арк. 93 (конв.). Внутр. арк. 13.

Красінського до смертної кари¹¹⁶⁰.

Часто протоколювалися й свідчення вихідців із ворожих формувань, котрі переходили на бік УПА. Наприклад, «Парфен» 30 березня 1944 р. завірив таке «зізнання» Петра Козленка, уродженця Харківщини, який утік із німецького полону, приєднався до радянського партизанського загону «ім. Хрущова», а потім вирішив стати упівцем¹¹⁶¹.

Часом свої рішення революційні суди оприлюднювали не у вигляді постанов, а як «комунікати». Судячи зі змісту таких документів, попри свою назву вони не були пропагандистськими матеріалами, а радше частиною вироково-судової документації.

Приміром, 1 січня 1945 р. Революційний суд Межиріцького району видав комунікат у справі «участкового розвідчика» «Демка». За те, що той не виконував наказів «зверхника», ігнорував надані інструкції та вказівки й упродовж півтора місяця нічого не робив, його було покарано «фізичною карою 1000 долів» й усунуто зі займаної посади. Документ підписали командант СБ району «Крутий», провідник району «Модест» і шеф районного розвідувально-інформаційного відділу СБ «Вакула»¹¹⁶².

На Тернопільщині місцеві оунівські судові осередки називалися ТОС-ами («територіальні осередки суду»). Вони (наприклад, навесні 1948 р.) теж оприлюднювали вироки шляхом видання «комунікатів». Один із таких письмових документів, приміром, працівники МДБ у Чортківському р-ні Тернопільської області вилучили з криївки районного референта СБ «Гонти». У документі значилося: «Розглянувши дня 1.Х.1948 р. злочини Стефанів Петра-Брехача, ТОС засудив Брехача на кару смерти через розстріл за те, що Брехач: 1. Намагався застрілити організаційного зверхника; 2. Підривав авторитет Проводу ОУН; 3. Був не підпорядкований наказам ОУН; 4. Вкрав організаційну грошу; 5. Розконспірував організаційні тайни; 6. Будучи венерично хворим, свідомо заражував жінок-українок, послуговуючись насильством, мимо строгої забо-рони; 7. Впивався до безтями; 8. Здався живим зі зброєю (кулеметом) в руки більшовиків; 9. Мимо упимнень не виявив охоти змінити свого поступування. Присуд виконано дня 1.Х.1949 року»¹¹⁶³.

Окрім революційних судів і ТОСів, вироки членам підпілля виносили й так звані революційні трибунали. Ці структури, певно, «засідали» там, де на

¹¹⁶⁰ Архів УСБУ у Рівненській обл. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 478.

¹¹⁶¹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 38–39; ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1 / Ред. С. Кульчицький; упоряд.: О. Веселова та ін. – Київ, 2009. С. 141–142.

¹¹⁶² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67960. Т. 1. Арк. 46 (конв.). Внутр. арк. 4.

¹¹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 415.

тривале розслідування правопорушення підпільника не було часу, бо існувала небезпечна оперативна обстановка. Революційні трибунали могли карати не лише за вчинення одного злочину (приміром, порушення правил виконання «процедури» диверсії), але й кількох чи багатьох таких діянь. Наприклад, збереглися комунікати революційного трибуналу УПА у справі засудження ройового першої чоти сотні «Галайда II» «Грабового» за звинуваченням у вбивстві командира сотні УПА «Ворона» (від 30 травня 1945 р.)¹¹⁶⁴. У іншому подібному документі зафіксовано, що очільника Висоцького районного провodu Володимира Сизоненка («Діброва») покарали за систематичне пияцтво, порушення вимог наказів і правил звітування¹¹⁶⁵.

Найпоширенішими з-поміж процесуальних документів УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б) були протоколи допитів.

Унікальність відомостей, які «виливали» на папері особи, що пригадували минуле, була добре зрозумілою як слідчим, так і іншим представникам СБ. Наприклад, у листопаді 1945 р. підпільник «Жен» повідомив свого адресата, що одержав від нього протокол допиту радянської агентки: «Агента, якої протокол Ви переслали до мене, подала на письмі дуже цінний матерьял. Цього матерьялу буде менше-більше на 60 стор. машинового друку. Я думав своїми силами або д-га В. написати на машині, однак цього не зроблено, бо я не маю ще машини, а д-г В. також не зробить цього. Що маю з тим зробити? Це надзвичайно цінн[ий] матерьял і може втратити на вартості»¹¹⁶⁶.

Усвідомлював це й член ГОСП Осип Дяків, коли у серпні 1946 року пояснював своєму адресатові, наскільки важливий зміст протоколів: «Кажу Тобі, що деякі протоколи СБ, це найвищого сорту сенсаційні романи, повісті для стомленої західноєвропейської публіки»¹¹⁶⁷.

До речі, протоколюванням займалися як есбісти, так і провідники цілої низки організаційних рівнів. Особливо, коли тривали «чистки» організаційного активу від можливих ворожих агентів. Так, 1945 року провідник ПЗК Іван Литвинчук запевнив референта СБ ПЗК Панаса Ковальчука в тому, що після завершення «чистки» за шосейною дорогою Рівне–Київ, «відразу надішлю всі

¹¹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 336.

¹¹⁶⁵ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного провodu ОУН(б) (1947–1950 рр.) / Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 156–157.

¹¹⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 371.

¹¹⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків–«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 581.

протоколи»¹¹⁶⁸. А наприкінці 1946-го Василь Кук звинуватив Степана Янишевського («Далекого») у некомпетентності під час «чистки» організаційного активу ПСК у 1945 році: «Закидаєте, що СБ ліквідувало чесних людей і членів. Та ж Ви саме роботу СБ виконували при кр[аї] Одеса. Ви мали усі протоколи допитів, могли самі бути присутнім при допитах і допитувати»¹¹⁶⁹.

Всімі протоколів із свідченнями агентів НКДБ, які занотував особисто референт Скалатського надрайонного проводу «Бурий», знаходилися серед його речей у грудні 1945 року¹¹⁷⁰.

В оунівських документах трапляються місця, з яких стає зрозуміло, що деякі протоколи допитів окремі члени ОУН, які посідали високі посади, намагалися «прикрасити» або якимось чином «підкоригувати». Саме проти такого у жовтні 1946 року виступив референт СБ ОУН(б) Микола Арсенич. Свого підлеглого, провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Миколу Козака («Кучму») він попросив не вносити змін до слідчих протоколів і не переробляти їх: «Протоколи без розгляду та обробки прошу надсилати всі, бо в кожному з них може міститися цінний матеріал...»¹¹⁷¹.

Нерідко траплялися випадки, коли зверхники есбістів одержували протоколи з місць, а далі висловлювали незадоволення змістом цих документів. Тож такі документи доводилося допрацьовувати. Так, 1 грудня 1945 року референт СБ ПЗУЗ Микола Козак нещадно розкритикував протоколи, які йому передав Петро Олійник («Роман») із ПСК: «Щодо присланих протоколів, то тут особливо маю багато зауваг. Прошу лише не зрозуміти мене мильно і не трактувати це як докори, але як певні вимоги і поради. [...] З присланих мені протоколів, а взагалю коротких автобіографій (зазначаю – якщо їх питали і писали чесні люди) є ясним, що ті люди були завербовані орг. НКВД до співпраці, але чи заслуговували вони всі на кару смерті, я з тих протоколів усталити не можу, тому що: 1) В протоколах немає висвітлених тих умовин, внаслідок яких дана особа пішла на зрадницьку працю, яку проробила роботу, на скільки проявляла власну ініціативу і т. д. 2) Це що найважніше, чи та особа, хоч і пішла на зрадницьку працю, наскільки вона є підла і по відсипарованню її від нашого руху буде активно шкодити нашій визвольній боротьбі і народови.

¹¹⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 510–511.

¹¹⁶⁹ Там само. С. 240.

¹¹⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 156.

¹¹⁷¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 117.

3) Не подаєте скільки відсипаровано, а скільки покарано карою смерти, а це є важне, бо нам не вільно міряти одною міркою всіх агентів, бо як був приміром у відділі чи боївці сам командир агент, то тоді боєвики мало винні у своїй зрадницькій роботі, за виїмком старих ідейних зрадників»¹¹⁷².

А от наприкінці 1945-го Степан Янишевський – підлеглий референта СБ ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака – не надіслав йому жодного слідчого протоколу. Напевно, автор мав на увазі документування свідчень осіб, запідозрених у агентурній роботі, тому що далі звинуватив «Далекого» ще й у тому, що той «не провів сам ні одного слідства та не показав як треба його вести, тільки безперестанно критикував методи слідства»¹¹⁷³.

Працівники СБ, на відміну від радянських чекістів, не вимагали від підслідних під час протоколювання їхніх показань особисто підписувати протоколи допитів. Проте енкавеєсівці, траплялося (наприклад, коли діяли під виглядом УПА), забували про цю особливість. Таке трапилося у січні 1946 року, коли спецгрупа УНКВС Дрогобицької області інсценізувала собою рейдуючу сотню УПА «Шумного». Під час «розгрому» цієї псевдо-сотні «більшовики» захопили справжнього есбіста ОУН Тимчука тоді, коли він, як заарештований фальшивою «розвідгрупою сотні Шумного», їхав у машині. Після того, як Тимчука було допитано, йому запропонували завірити протокол. Чоловік «трохи здивувався і запитав, чи обов'язково йому підписуватися». На це довірена особа дрогобицьких чекістів відповіла ствердно і дала йому підписати лише останню сторінку протоколу, розуміючи, що «він досить знайомий із правилами оформлення протоколів допитів у службі безпеки, де їх підслідні не підписують»¹¹⁷⁴.

Для порівняння, інформаційний потенціал радянських протоколів допитів, що містяться у радянських кримінально-слідчих справах, теж доволі відносний. Російський історик Лідія Головкова, яка переглянула понад 20 тисяч слідчих справ, заведених в СРСР на віруючих людей у середині ХХ ст., виявила документальні докази того, що більшості документів у цих справах не варто довіряти. Одні працівники НКВС вибивали підписи під протоколами (так звані забійники), а інші складали тексти протоколів («літератори»). Іноді перші вибивали з людини підпис на білому аркуші, куди потім вписувався потрібний слідчому текст, а іноді підписи під протоколами просто підробляли. При арешті в людей конфіскували особисті речі, в тому числі листи і записні

¹¹⁷² Там само. С. 412–413.

¹¹⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 417.

¹¹⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 101-101 зв.

книжки, а далі до справ вписували потрібні слідству імена, прізвища та адреси уявних співників. Використовувалися й послуги інформаторів¹¹⁷⁵.

Втім, для тих, хто вивчає історію ОУН у Східній чи Південній Україні, радянські протоколи допитів, на жаль, залишатимуться основним джерелом студій, адже документи з надр тамтешнього націоналістичного підпілля практично не збереглися. Це означає, що такі дослідники мусять системно працювати в архівах обласних управлінь СБУ, де згадани протоколи допитів затриманих націоналістів переважно й акумульовані¹¹⁷⁶.

Цілий пласт документації УПА та післявоєнного збройного підпілля мав таку саме назву, як протоколи допитів СБ, проте за змістом відрізнявся. Наприклад, зберігся протокол наради командирів підрозділів ТВ «Данилів» ВО «Сян», яка відбулася 27–28 лютого 1947 р.¹¹⁷⁷

Прикметно, що до радянських військових і парамілітарних чинників, які діяли у різних місцях Західної України, документи СБ потрапляли неодноразово. Так, 4 лютого 1944-го опергрупа «За Родину» на чолі з майором Віктором Храпком, що діяла у співпраці з радянськими партизанами Сабурова, захопила портфель з документами СБ Цуманського району. Ними виявилися інструкції про агентурно-слідчу роботу, списки і «підписки» агентури, інші «директиви»¹¹⁷⁸.

Чотири із документів, які радянські чекісти вилучили з польової сумки командира УПА–Північ «Клима Савура», вбитого у лютому 1945 року, теж можна віднести до процесуально-судових: «протокол допиту Гнатюк Григорія» (на двох аркушах), «протокол допиту Чміля Юрія» (на восьми аркушах), «матеріал слідчого відділу СБ «Інформація з Одещини», «пояснення «Христі», подане нею для СБ «Моє перебування в НКВС»¹¹⁷⁹.

У ніч з 25 на 26 травня 1945 року біля хут. Вишевці Войнилівського р-ну Станіславівської обл. опергрупа УНКВС виявила «документи, що характеризують працю СБ по Калушу, Войнилову і Букасевичам». Серед цих джерел – «протоколи допитів захоплених СБ громадян»¹¹⁸⁰.

На початку липня 1945 р. із криївки у с. Харалуг Корецького р-ну на Рівнен-

¹¹⁷⁵ Б. авт. «Забійники» і «літератори»: як НКВД фабрикував зізнання в'язнів / https://gazeta.ua/articles/history/_zabijniki-i-literatori-yak-nkvd-fabrikuvav-ziznannya-uyazniv/484482 (15.05.2017)

¹¹⁷⁶ Горбуров Євген. Підпільний і партизанський рух на території Миколаївщини в роки Другої світової війни / www.mnru.mk.ua:8101/number39.html (12.09.2011)

¹¹⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 95. Арк. 7.

¹¹⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 28461. Т. 1. Арк. 56 зв.

¹¹⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 157; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 220.

¹¹⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 71.

щині працівники УНКВС вилучили «документи СБ»¹¹⁸¹. 11 липня на аналогічні джерела натрапила оперативна група Дубенського райвідділу НКВС під час затримання пораненого коменданта СБ Дубенського району А. Павчука («Максим», «Мамай»)¹¹⁸².

Для порівняння, практики, коли, навпаки, члени ОУН захоплювали радянські протоколи допитів своїх соратників, а також інші процесуально-судові та агентурно-слідчі джерела, теж побутували. Зокрема, 1941 року, під час відходу Червоної Армії з Волині у східному напрямку, оунівці заволоділи радянськими протоколами допитів членів ОУН Івана Скоп'юка (у 1940-му очолював ексекутиву КП ПЗУЗ під псевдонімами «Бурчак», «Нурчак», «Сатана»)¹¹⁸³. А 1946-го до рук підпільника-есбіста «111» потрапили оригінали зобов'язань про співпрацю завербованого чекістами у його терені місцевого населення. Тож референт СБ ПЗК Панас Ковальчук («075») порадив для «111» ці документи добре заховати, а ключки і зашифровані адреси тримати у себе: «такі зобов'язання не повинні лежати і покриватися пліснявою, а, звісно, їх потрібно використовувати»¹¹⁸⁴.

Треба зазначити, що термін «протокол» українські повстанці та члени збройного націоналістичного підпілля тлумачили у значно ширшому сенсі. А відтак, виходили документи зі словом «протокол» у назві, які фактично були звітністю. В цих документах фіксувався перебіг різних нарад, а ще – наслідки боїв, сутичок, обставини убивств підпільників.

Приміром, у «протоколі з приходу зв'язкових з Волині» від 15 травня 1946 р. автор (член мережі ОУН(б) у Закерзонському краї) описав свої зустрічі та розмови із «Щ.», котрий у січні прибув із Волині, долю курінного «Наливайка»¹¹⁸⁵. А командування ТВ «Данилів» ВО «Сян» 22 лютого 1947 р. назвало «протоколом» відомості про перебіг та наслідки наради командного складу всіх підрозділів тактичного відтинка, яка відбулася 27-28 вересня 1947-го¹¹⁸⁶.

Збереглася ціла низка «протоколів» за 1947 рік, у яких автор із Тернопільщини (на псевдо «40/8») описав подробиці загибелі таких членів збройного підпілля як «Дик», «Клим», «Зір», «Сидір», «Сокіл», «Скиба». Усі 16 протоколів «40/8» додав до оперативного звіту про події у Товстенському районі упро-

¹¹⁸¹ Там само. Арк. 213.

¹¹⁸² Там само. Арк. 234.

¹¹⁸³ Неопубліковані спогади члена ОУН Степана Семенюка. С. 6, 54.

¹¹⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 387.

¹¹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 106. Арк. 101–102.

¹¹⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 95. Арк. 7–8.

довж 20 квітня – 20 травня 1947 року¹¹⁸⁷.

Трохи подібним (за змістом) до протоколів допитів людей були так звані «автобіографії». Їх провідники організаційних клітин вимагали писати, зокрема, тим підлеглим членам націоналістичного підпілля, котрі були запідозрені у співпраці з ворожими спецслужбами (наприклад, МДБ).

Автобіографії референта СБ Борщівського району Петра Притули та станичного с. Глибочок Степана Загайка знаходилися у «2 міш[ках] ОУНівської літератури», які в ніч на 12 листопада 1946 р. виявили оперпрацівники МВС і МДБ у «підземеллі» біля с. Більче-Золоте на Тернопільщині¹¹⁸⁸.

Певно, саме такий документ «Гармаш» вимагав від «Тамари» у діловому листі до неї, датованому 1 березня 1948 року. В «автобіографії» він просив її зазначити, чим займалася «до більшовицької дійсності», як перейшла у підпілля і що її мотивувало це зробити, а також «скільки разів ходили на МГБ, що і як було». Автор наголосив, що «Тамара» мусить таке написати обов'язково. Втім, можливо, звернення «Гармаша» до адресатки не дійшло. Адже документ 7 березня чекісти виявили під час обшуку у зв'язковій «Гармаша», жительки с. Ворвулинці Товстенського р-ну Тернопільської обл. Марії Лисак («Оксани»). Останню вони ж залучили 11 березня до пошуку повстанської криївки у цьому селі. Втім, напівдорозі вона відпросилася у конвоїрів «з природніх потреб», а коли дозволили, вчинила спробу втекти у напрямку лісу. Проте була застрелена¹¹⁸⁹.

У повоєнний час оунівці починають частіше вчиняти антирадянські диверсії. А відтак, для «легалізації» їхніх наслідків, запроваджують систему так званих заочних актів обвинувачення (присуду, покарання). У цих документах зазначали, які особи і за що обвинувачуються. Вказували й міру покарання, посилаючись при цьому на волю односельців покараних. Так, у акті обвинувачення від 12 листопада 1949 р., завіреному «Климом», писалося: «Гузич Іван, Магира Олександр і Гречко Федір – організатори колгоспу в с. Городище. [...] органами УСБ Висоцького р-ну притягнені до карної відповідальності. На домагання громадян с. Городище покарано найвищою мірою покарання – карою смерті»¹¹⁹⁰.

Навіть на початку 1949 року деякі ватажки оунівського підпілля в Україні не вважали замаху на працівників радянської колгоспної системи злочинними діями, трактуючи їх як «заочні присуди». «Кільком вдовам, родинам, чи всім

¹¹⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 217–218, 225–225 зв.

¹¹⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 235.

¹¹⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 27.

¹¹⁹⁰ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного проводу ОУН(б) (1947–1950 рр.) / Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 154–155.

колгоспникам дали виймково малу зарплату, когось побили большевицькі гайдуки, голова кол[госп]у в змові з районною больш[евицькою] адмін[істрацією] обкрадають колгосп, прибавляють поставки, забирають останнє від кол[госпників] і т. д. В усіх подібних випадках коротким письмом розкривати усі ці факти, розкривати і засуджувати винних, нераз можна назвати й покривджених, а також виносити заочні присуди на особливо активних в знущанні над народом партійців і місцевих висулжників. Вирок уповноважити виконати кожного чесного українця. Треба також ближче підійти до стрибків. Треба їх обергати в зброю проти ворога. Треба знаходити таких, що виконували б атентати на активних большевиків. [...] Треба пропхати своїх дядьків на польових, возіїв, магазинерів тощо»¹¹⁹¹, – писав Василь Галаса.

Цікаво, що «продукування» актив покарань українців-східняків, нехай навіть якщо були докази їхньої причетності до радянської агентури, у післявоєнному націоналістичному підпіллі ОУН(б) (принаймні, за станом на 1949 рік) суворо обмежувалося. «Українців-східняків, на яких є докази, що працюють в агентурі чи й без того неприхильно відносяться до нас, не вільно карати без дозволу згори. [...] Бойову роботу проти зовнішньої агентури (сексоти) обмежити до найбільш активних сексотів, поки не буде дана директива проводом ОУН на ПЗУЗ, хто управнений затверджувати й переводити акти покарання»¹¹⁹², – нагадував провідник Василь Галаса підлеглому Іванові Кролю («Зіньку»).

Звісно, як і будь-яка спецслужба, СБ ОУН(б) мала власну агентурну мережу. А ще на неї працювали таємні інформатори, кількість яких служба намагалася примножувати. Отож доволі часто «потрібним» людям від імені СБ пропонували укладати «розписки» (інші їхні назви – «зобов'язання», «підписки») про таємну співпрацю.

Текст, який міг бути однією з них, наведений у радянському протоколі допиту заарештованого командира ЗГ УПА 44 Федора Воробця. Це «розписка» єврея Нахмана Кофмана від 30 січня 1945 року: «Я, громадянин м. Коростеня, який підписався нижче, зобов'язуюся співпрацювати з українською повстанчою армією, допомагати їй матеріально, доносити й інформувати про усі ворожі пересування тереном. Знаю, що за розголошення таємниці перед ворогами особисто я і вся моя сім'я будуть покарані вищою мірою покарання післяреволюційного часу, а саме – карою смерті. Зі сьогоднішнього дня буду працювати таємно і по совісті, під псевдом «Каменчук». Подібні документи Воробець пропонував підписати 25 особам під час свого рейду Житомирщи-

¹¹⁹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 171.

¹¹⁹² Там само. С. 184.

ною та Київщиною в січні–лютому 1945 року¹¹⁹³.

Сумку із таким документом, наприклад, співробітники НКВС виявили у двох вбитих бандерівців біля с. Городно Головненського р-ну Волинської обл. у листопаді 1945-го¹¹⁹⁴. Подібні зобов'язання жителів українських сіл про готовність до співпраці з СБ на добровільній основі трапляються в архівах¹¹⁹⁵.

До речі, практика вербування шляхом отримання «підписок» не була якимось унікальним винаходом СБ ОУН. Адже, приміром, подібним чином «працювали» з людьми і німецькі гестапівці. Так, наприклад, резидент гестапо Юзеф Кузник у лютому 1942-го подібним чином залучив до співпраці колишнього польського офіцера Вільгельма Покришка, зачитавши йому «підписку, віддруковану типографським способом на білому аркуші паперу. Підписка зобов'язувала Покришка доносити в гестапо про всіх відомих йому осіб, які проводять підривну роботу проти німецьких властей»¹¹⁹⁶. Аналогічне – змушування цивільних давати «підписку» – практикували й радянські каральні органи (МВС) у 1946 році¹¹⁹⁷.

Якщо ж особи, котрі цікавили есбістів, уже раніше дали згоду на співпрацю з ворожими спецслужбами, вони пропонували заповнити формуляр про відмову від надання будь-якої інформації тим (наприклад – НКВС). «Будьте обережні під час сповіді. Не вірте ніяким агітаціям на проповіді. Як священник на проповіді агітує, то він або злочинний агент НКВД, або малодух, що виконує це під терором. Закликаю Вас, дорогі брати і сестри, з'єднуйтеся всі духом для боротьби зі злом. Вставайте до боротьби проти нечистої влади Сталіна та його дьявільського НКГБ»¹¹⁹⁸, – йдеться у формулярі заяви сільського священника про відмову від співпраці з НКВС/НКДБ. Цей оунівський документ працівники НКВС Тернопільської обл. знайшли у Дедеркальському р-ні під час прочісування сіл Бронки і Котлярівка у перших числах січня 1945 року. Формуляр вони виявили у вбитого політичного референта району № 77 Ковальчука («Верби»). Документ скопіювали українською мовою і надіслали

¹¹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 48139. Т. 1. Арк. 87.

¹¹⁹⁴ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 194.

¹¹⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 122.

¹¹⁹⁶ Клименко Олег, Ткачов Сергій. Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ): німецький окупаційний режим в Тернополі та околицях у 1941–1944 рр. – Харків, 2013. С. 118–119.

¹¹⁹⁷ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. С. 252.

¹¹⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 252.

разом зі спецповідомленням для заступника начальника відділення ББ НКВС УРСР Буриліна до Києва.

Російськомовний переклад тексту подібного зобов'язання для СБ ОУН, а саме представника ВЛКСМ, навів у своїй доповідній записці начальник Борщівського райвідділу МДБ Заваригін на початку жовтня 1948-го: «Я, Ковцун Владимир, ур. в с. Волковци, являлся членом комсомола, признаю его деятельность против народной и изменческой, обязуюсь с сего дня порвать все связи с комсомолом и буду помогать украинским повстанцам, обязуюсь доносить про движения войск МВД МГБ, следить где они будут делать засады, выявлять доносчиков МВД МГБ. Подписивать буду псевдонимом «Ворон. Дня 17.12.45 года»¹¹⁹⁹.

А взагалі до інформаційного потенціалу подібних «розписок» потрібно підходити зважено, навіть з обережністю. Адже їх уміли використовувати у своїй агентурно-оперативній роботі працівники МВС. Наприклад, відомий випадок, коли працівники радянської агентурно-бойової групи, примусили чоловіка підписати «розписку» про сприяння членам боївки СБ «Гонти». Незабаром після цього його заарештували співробітники МВС, а відтак, на підставі цієї фальшивки звинуватили у співпраці з українськими націоналістами.

Ось як цю історію виклав сам потерпілий – Іван Папезук, заарештований 1946 року: «У розписці, яку мені прочитали під час слідства та на суді, йшлося, що якщо до мого дому знайдуть «партизани», я зобов'язуюся їм не відмовляти у тому, чого потребуватимуть. Ця розписка дійсно була складена. Підпис під розпискою теж мій. Однак, усе-таки це не документ, а «липа», бо мене, не більше і не менше, використали, щоб «посадити» у табір. Обставини цієї справи наступні: уночі, в листопаді 1945 року, до мого дому зайшов російський боєць, який розмовляв по-російськи [...] Мене повели до лісу [...] погрожуючи тим, що повісять, почали «допит» [...] зрештою, один із «бійців» олівцем написав текст розписки, під яким, провівши моїм пальцем, отримав мій підпис»¹²⁰⁰.

До речі, новачки, котрих брали на роботу в СБ, теж укладали зобов'язання. Вони вносили до формуляру цього документа своє ім'я, прізвище та псевдонім, місце народження та проживання, ставили свій підпис і псевдонім, а також вказували день та рік укладання зобов'язання¹²⁰¹.

Для порівняння, укладання зобов'язань було загальнопоширеною практикою і в УПА. Бійцям пропонувалося підписати бланк зобов'язання про те, що не розголошуватимуть «місце побуту» в лавах УПА, назву свого підрозділу, його командний склад, озброєння, «господарку» і т. п. Зокрема, збереглися

¹¹⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 213.

¹²⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75512. Арк. 45–45 зв.

¹²⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75897. Арк. 317.

такі документи, підписані повстанцями Гайдунчиком Романом («Голубим»), Феодором Мисюрою («Дубом»), Гоголюком Дмитром («Чайкою») у різні дні січня 1944 р.¹²⁰²

У надрах територіальних осередків СБ продукувалися також документи-характеристики місцевих жителів, котрі побували в ЧА, мали причетність до роботи органів радянської влади, її установ, відомств. Наприклад, референт СБ одного з куштів ОУН у Гусятинському р-ні Тернопільщини склав характеристику завідувача радянським клубом села Трибухівці (нині в Бучацькому р-ні) Дмитра Деркача (16 травня 1947 року, коли в селі вбили голову райвиконкому Перцака, «біг із повстанцями за автом більшовиків і говорив: «Хоча б каменем вдарити кацапа»). В іншій характеристиці (яку теж захопив Гусятинський райвідділ МДБ) описані життєві віхи мешканця села Постолівки Ярослава Кормила, котрий повернувся з ЧА без одного ока, а потім став інформатором ОУН¹²⁰³. Інші аналогічні характеристики з Гусятинщини, на наш погляд, мав на увазі автор, коли писав про виявлення учасниками чекістсько-військової операції 7 березня 1948 року біля с. Постолівка «картотеки ОУН» із «описами» осіб, «котрі підтримують зв'язок із бандою УПА». Фігурантами цих «описів» були жителі сіл: Трибухівці (58 осіб), Постолівка (57 осіб), Раків Кут (47 осіб), Вільхівчик (18 осіб)¹²⁰⁴.

Орієнтовно 1946 року на всіх організаційних рівнях СБ ОУН(б), за ініціативою референта Миколи Арсенича, починається ведення різноманітних картотек. Доказом цього є відповідні згадки у низці оунівських документів.

Приміром, «Вівчар» наприкінці 1946 року запевнив Арсенича, що збирається, як той і наказував, заводити картотеку. З приводу неї він зазначив таке: «При заведенні картотеки на справи, які велися впродовж 1944–1946 років, буде багато мороки, бо сьогодні і слідчих тих немає, котрі вели справи, і протоколів багатьох немає. Що буде можливо – зроблю і надішлю, але не раніше, ніж навесні, з технічних причин»¹²⁰⁵. А у жовтні того ж року вказівка Миколи Арсенича «брати на картотеку» розконспірована зовнішню агентуру в збройному оунівському підпіллі (але не ліквідувати її, тому що це сприятиме заміні цієї агентури іншою) надійшла Миколі Козаку¹²⁰⁶.

Загальна картотека СБ зберігалася у місцях перебування референтури СБ

¹²⁰² ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 54–55, 57.

¹²⁰³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 37–38.

¹²⁰⁴ ДАТО. – Ф. Р-3429. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 45.

¹²⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 435.

¹²⁰⁶ Там само. С. 125.

ОУН(б) Миколи Арсенича, зокрема, неподалік села Жуків на Бережанщині. Вона складалася із щонайменше «декількох тисяч профайлів різних осіб». У кожній картці було зазначено шифр, прізвище певної особи, а також коротку інформацію про те, в чому вона підозрюється чи як скомпрометована¹²⁰⁷.

Джерелом її поповнення слугували місцеві референтури СБ. Так, 3 травня 1948 року працівники Борщівського райвідділу МДБ (Тернопільська область) виявили за пів кілометра від с. Монастирок крийвку надрайонної референтури із «картотекою на осіб, запідозрених [...] у зв'язках з органами МВД-МГБ та інших підозрілих [...] осіб». Ці документи стосувалися жителів тодішніх Борщівського, Заліщицького, Скала-Подільського, Мельниця-Подільського, Товстенського й Чортківського районів. Особи, котрі проходили у цій картотечі, поділялися на чотири групи. До групи 1 відносилися ті, про кого оунівці мали відомості, що вони є таємними інформаторами органів МВС-МДБ. До групи 1-а націоналісти зарахували осіб, яких лише підозрювали у зв'язках з органами МВС-МДБ, а причетності до цих структур ще не встановили. У групі 2-а картотеки проходила сільська адміністрація. Група 2-б: особи, котрі втекли з-під арешту органів МВС-МДБ чи з тюрем; із Червоної Армії; які «зголосилися з повинною», котрі побували у радянських фільтраційних пунктах; бійці радянських винищувальних батальйонів; колишні міліціонери. Загалом у картотечі налічувалося 10 груп¹²⁰⁸.

Знахідку, яка свідчить про ведення картотек й у референтурах СБ рівня району, зробили працівники Струсівського райвідділу МДБ на Тернопільщині 18 вересня 1948-го, після бою його оперативників, членів місцевого винищувального батальйону, радянських військових з українськими націоналістами. В одного з убитих, а саме референта СБ Копичинецького надрайону ОУН(б) Петра Явного («Ореста»), чекісти знайшли картотеку СБ «по Теребовлянському районі». Вона складалася з відомостей про осіб, котрі були заарештовані МДБ, а також виселені райадміністрацією¹²⁰⁹.

Втім, ведення картотек в оунівському підпіллі тривало порівняно недовго. Зокрема, у СБ Карпатського краю ОУН(б) 1950-го скасували укладання картотеки зовнішньої агентури. Хоча картотека внутрішніх агентів залишилася¹²¹⁰.

¹²⁰⁷ Мартинів Мирослава. Таємниці ОУН: кілька тисяч зашифрованих осіб / <https://zbruc.eu/node/71014> (08.06.2020)

¹²⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 121.

¹²⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 93.

¹²¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 254.

2.7. Ділові (службові) листи, їхня відмінність від приватних

Самодостатнім різновидом документації УПА, а після «розосередження» її підрозділів – збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) необхідно вважати ділові листи. Чому їх (ділові листи, як і приватні, розкидані по різних архівних фондах, ніде не збереглися комплексно) необхідно відносити не до епістолярної спадщини представників українського визвольного руху, а розглядати як одну зі складових документації УПА та збройного націоналістичного (оунівського) підпілля?

Найперше, що «робить» такі листи діловими, – специфіка їхнього змісту. Там, окрім традиційного як для приватного епістолярію «звучання» особистих думок, суджень, роздумів, чимало «простору» займає суха розпорядча інформація, вказівки до виконання, також присутні елементи звітності. Ділові листи до розпорядчих чи звітних документів наближає й діловий стиль написання. Втім, вони практично не вкриті нальотом офіціозу, майже не містять вигадок, окозамилювальних ноток (що доволі характерно для звітності підпілля ОУН(б)).

Розрізнення ділових листів і приватних потребує досвіду, хоча б кількарічної праці з джерелами ОУН(б) і УПА. Адже продуценти листів зазвичай не вказували у них назву – діловий він чи приватний (тоді як накази, звіти чи поквитування мають відповідні заголовки).

На початку 1944-го місцеві функціонери запілля УПА писали ділові листи навіть до таких командирів упівських військових підрозділів як курінь чи група (щоправда, у межах «своєї» військової округи). Саме такі ознаки притаманні, зокрема, діловим листам, які навесні 1944 року написав окружний провідник «Мирон». Один лист він адресував командирові куреня УПА «Рубашенку» (від 12 квітня), інший – ще вище, до командування групою УПА «Заграва» (від 17 березня).

У квітневому листі «Мирон» просить «Рубашенка» звернути увагу на лісову ділянку неподалік сіл Котів і Звірів (нині – населені пункти Ківерцівського р-ну Волинської обл.), яка може слугувати базою для розгортання операцій із здобування зброї для УПА, а також перехоплення людей, котрих мобілізують радянські військомати і транспортують по шосе Луцьк – Рівне¹²¹¹. У березневому листі (там звернувся до командування групою УПА «Заграва» через «Рубашенка») «Мирон» просить терміново перекинути до Олицького, Ківерцівського та Теремнівського районів збройний загін, щоб забрати зброю

¹²¹¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 130.

зі шховків, а також цивільних, котрі підлягають мобілізуванню¹²¹².

Про події на Волині та Поліссі йдеться у ділових листах таких ключових осіб ОУН(б) і УПА як Микола Арсенич, Василь Галаса, Дмитро Клячківський, Василь Кук, Петро Федун, Роман Шухевич (зафоновані у ГДА СБУ). Спільно з істориком Валерієм Огородніком у фондах того ж архіву ми віднайшли та опублікували один невідомий лист першого зі згаданих осіб, 17 – другого, 2 – третього, 22 – четвертого, 3 – п'ятого, 8 – шостого¹²¹³. Підпілля, зосереджене на ПЗУЗ, репрезентує виявлене нами у ГДА СБУ й опубліковане ділове листування Юрія Беднарчика, Івана Берника, Михайла Захаржевського, Володимира Кобриновича, Панаса Ковальчука, Якова Ковжука, Івана Кроля, Володимира Кудри, Івана Литвинчука, Анатолія Маєвського, Петра Мосейчука, Олександра Савири, Миколи Салати, Святослава Титкова, Володимира Троцюка, Ніла Хасевича, Миколи Якимчука-Колтонюка, Степана Янишевського та інших. Особливо, за чисельністю, на загальному фоні вирізняються ділові листи провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака. Нам із Валерієм Огородніком вдалося віднайти й актуалізувати 38 ділових листів його авторства¹²¹⁴.

Звісно, у архівах збереглися й ділові листи за походженням з інших теренів. Наприклад, ще чекає на публікацію цікава підбірка документів цього різновиду авторства закерзонських оунівців «К.» і Мирослава Гука («Гр-ра») за 1945–1947 роки. Там охоплюється широке коло питань: від облав НКВС і ЧА до виготовлення некрологів на пошану загиблих підпільників, від доцільності перебування у підпіллі жінок до вигляду бофонів¹²¹⁵.

Як правило, діалог між членами збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) у ділових листах вівся від третьої особи (адресат і адресант звертали-ся одне до одного на «ви»). Втім, бували й винятки. Часом інша форма звертання, а саме на «ти», вживалася в постскриптумах. Приміром, у вересні 1948 р. Петро Федун застеріг колегу по ГОСП Осипа Дякова («401») у приписці до свого листа щодо правил видання повстанських періодичних видань: «Вільні місця в кінці тексту, особливо, коли не мається [пев]ности, що це буде добре зроблено, можна залишати не[за]повненими. Про це повідоми в письмі від

¹²¹² Там само. Арк. 129.

¹²¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 992–993.

¹²¹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 994–999.

¹²¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 9. С. 199–205, 211–212, 214–217, 283–286.

себе»¹²¹⁶. До речі, у серпні 1949 р. Осип Дяків відповідав для Петра Федуна («99») теж так само, проте слово «ти» писав з великої літери. Так закінчив свого листа: «від Тебе вже цього року не отримаю ідеологічної частини вишколу, перебуваю в себе тимчасово вишкіл 155»¹²¹⁷.

Оскільки масове побутування ділових листів у націоналістичному підпіллі за часом припало на фінальну й дуже активну фазу боротьби з ним радянської влади, відправникам таких документів адресати не завжди могли відповісти. Так, розгляньмо діловий лист від Осипа Дякова до Ярослава Стецька («Карбовича») (червень 1950 р.). Його мав би відправити Стецьку, у відповідь на його послання, Роман Шухевич. Втім, на момент одержання листа Роман Шухевич уже помер, тож відповідь Стецьку написала інша людина – Осип Дяків. Тобто Осип Дяків відповів від імені адресата. У цьому листі він засудив «Карбовича» за бродіння в ЗЧ ОУН. «Всіх нас справа конфлікту стривожила до глибини, ми прийняли її дуже серйозно і трактуємо її як найповажнішу справу нашого внутріорганізаційного життя. Що більше, ми глибоко обурені тим, що в такий відповідальний час, що тоді, коли на землі йде така нерівна, завзята боротьба, всі Ви на еміграції дозволяєте собі на розкіш роздору, непорозумінь, групової гризні. Замість конкретної праці, замість капіталізувати кров краю, замість допомоги скривавленій Батьківщині, Ви знаходите час на взаємне облещування, Ви марнуєте час, кошти на внутрішні сварки, Ви всі компромітуєтесь. Ви всі поводитесь так, якби то була вже Україна, а тим часом на шляху до України треба покласти, може, ще мільйони жертв. Тоді, коли до боротьби за Україну нам потрібно залучати якнайбільше людей, ви на еміграції розпоршуєте свої сили у внутрішніх конфліктах. [...] справу конфлікту трактуємо як дуже серйозну справу, як розлом, а не свого роду чистку, як це представляється в матеріалах ЗЧ ОУН»¹²¹⁸, – наголосив відправник.

На відміну від багатьох інших різновидів документації націоналістичного підпілля, ділові листи зазвичай не друкували, а писали вручну. Через цю особливість десятки таких листів ще чекають на свого дослідника в архівах, бо почеркознавців серед тих, хто вивчає документи ОУН(б) і УПА, бракує. Не всі можуть читати такі рукописи, а тим більше якщо там згаслий текст чи трапляються втрачені, внаслідок фізичного пошкодження джерела, місця. Ділові листи вражають розмаїтістю почерків, якими написані. Втім, адресанти цих документів, у кого почерк був незграбним, навіть не намагалися «розтлумачити» своїм адресатам «секрети» його «прочитання».

¹²¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків–«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 595.

¹²¹⁷ Там само. С. 599.

¹²¹⁸ Там само. С. 614–616.

Але часом підпільникам не дозволяли писати чітко та ясно не «погано наби-та рука», а зовнішні обставини. Так, «Бескид» у відповіді на грипс від «Остапа» (дата документа не відчитується, але за змістом його варто датувати травнем 1944 року, тому що йдеться про загибель коменданта запілля ВО УПА «За-грава» Григорія Рибака («Юрка») та Юрія Коха («Сайгора») пише наприкінці: «Вибачте, що так пишу на коліні, бо нема дуже часу»¹²¹⁹.

Схожим чином 29 травня 1947 року «звучало» виправдання емісара ОУН(б) у Васильківському р-ні Київщини «Бориса» в листі до Миколи Мельника: «Не обижайтеся, що мало написав і погано, тому, що пишу на коліні. Напишу про все разом із звітом та передам слідуєчий раз»¹²²⁰.

Чимало листів, які мають ознаки ділових, усе ще чекають на уведення до на-укового обігу. Наприклад, у справі 98 «Листування і записки військовиків різ-них частин УПА» фонду 3838 ЦДАВО збереглася ціла підбірка листів коман-дира відділу «0311» «Чуба», які він у січні 1944-го писав до «друга Командира», очільника відділу «0028». У першому листі він повідомляє адресата, що відря-джає до нього повстанця-кухаря «Півня» «в справі женячки, бо не дає спокою з тим ділом». Другий із листів стосується підготовки підлеглим «Чуба» – чото-вим «Хмарою» – нападу на кілька німецьких автомобілів, які «мали вийти з м. Володимира». У третьому «Чуб» просить «Командира» дозволити зупинити навчання у підстаршинській школі, бо «тут, в цих обставинах, не можна пере-проваджувати жодної муштри». Тема четвертого листа: «Чуб» прохає поради-ти, що робити із козаком «Пшеницею» з чоти «Скорого», котрий «самочинно долучився» до чоти «Хмари». У наступному, п'ятому, посланні автор інфор-мує, що став свідком бою між «німаками» та поляками 19 січня¹²²¹.

Дослідників-початківців здатні збити з пантелику «листи з намови» й так звані пропагандистські листи. Адже за своїм формуляром вони могли і не від-різнятися від тих, які ми називаємо діловими. Чому ж їх не варто «зарахову-вати» до ділових?

Специфіка «листів з намови» – примусове написання. Такі документи оу-нівці продукували, перебуваючи під арештом, будучи завербованими, за «по-радою» або під впливом ворожих (радянських) агентів. Саме таку «записку» до Василя Кука, наприклад, склала Ольга Горошко («Троянда») – дружина со-тенного УПА Михайла Кондраса («Великана»). Це вчинила за намовою ра-дянської внутрішньокамерної агентки, коли сиділа у тюрмі (після затримання

¹²¹⁹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 63 зв.

¹²²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Централь-но-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 880.

¹²²¹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 71–75.

співробітниками Вербського райвідділу МДБ на Рівненщині). Згодом ця «записка» фігурувала у справі О. Горошко як речовий доказ¹²²².

Що ж до пропагандистських листів, то ми їх відносимо не до різновиду ділової організаційної документації, а до пропагандистських матеріалів ОУН(б). І ось чому. По-перше, їх укладали за спеціально розробленими формулярами. Підпілля намагалося враховувати фах, освіту, соціальний стан адресатів. По-друге, пропагандистські листи переважно друкувалися на друкарських машинках, що не притаманно для ділових листів. По-третє, їх надсилали у конвертах радянською поштою на адреси цивільного населення (тоді як діловими листами підпілля обмінювалися між собою за допомогою зв'язкових). До речі, цільовою аудиторією таких послань були переважно жителі Центральної та Південно-Східної України, аніж Західної.

У пропагандистських листах містилася критика засадничих положень радянської пропаганди, акцентувалося на недоліках радянського ладу, розкривалися мета і напрямки діяльності збройного націоналістичного підпілля. У цих листах, наприкінці, часто знаходилося місце для запрошення до епістолярного чи інших видів діалогу в майбутньому.

Адреси «клієнтів» відправники брали з найрізноманітніших джерел – дізнавалися в осіб, що приїхали зі східних регіонів у західні на навчання, роботу та відпочинок, знаходили у радянських газетах. Часто оунівці доручали відправляти машинописи вже готових листів цивільним мешканцям Західної України. Ті приносили запечатані конверти у звичайні радянські поштові відділення. Коли ж пропагандистські листи відправляв підпілля, то до поля «відправник» вносив вигадану інформацію. Частина цих відправлень переходило МДБ, коли перлюстровувало кореспонденцію, інші чекісти захоплювали у повстанських криївках¹²²³.

Провідник ПЗК Іван Литвинчук («Дубовий») 15 січня 1949 року агітував провідника Берестейської округи, щоб надсилав більше пропагандистських листів: «Чимало листів є вислано на СУЗ, від Вас є можливість висилати їх більше». Навіть передав йому зрієць такого листа – під назвою «Шановна Євдокіє Василівно!»¹²²⁴.

Пропагандистські, а не ділові чи приватні листи мав на увазі невідомий оунівець, коли в 1949-му наказував своїм підлеглим у Голобському р-ні (Во-

¹²²² Марчук Ігор. «Троянда» та «Великан» / <http://volyn.rivne.com/ua/archive/2012-10-07/2199> (11.03.2013).

¹²²³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 526.

¹²²⁴ Там само. С. 525–526.

линська обл.) писати «в армію, Донбас, колгоспи, фабрики, до урядів і т. д.». Більше того, автор документа пропонував, щоб адресати листовно звернулися до «східняків», аби ті списалися зі знайомими українцями, котрих радянська влада вивезла до Сибіру¹²²⁵.

Ще в одному розпорядчому документі за 1949 рік, норми якого належало виконувати проводам округ (ЗУЗ?), наказувалося писати пропагандистські листи червоноармійцям. Адреси цих людей треба було «здобувати» у місцевих західноукраїнських демобілізованих: «Від поодиноких демобілізованих, що є по наших містах і селах, збирати адреси їхніх товаришів з армії, як українців зі СУЗ, так інших національностей [...]. До цих червоноармійців вислати на подані демобілізованими адреси листи, в яких з'ясувати, що ми і за що ми боремося [...] Якщо червоноарм[ієць], якого адресу подав демобілізований, був убитий на фронті, то тоді писати до батьків, братів і сестер убитого, про яких відомості також повинні [знати] демобілізовані».

До слова, у 1949 році, після кількарічних практик друкування пропагандистських листів, у підпіллі стали розуміти, що у такий спосіб їх виготовляти – помилково. «Краще писати рукою, а не машинкою, бо це менше звертає увагу цензури на пошті»¹²²⁶, – зауважив невідомий автор однієї з тодішніх оунівських інструкцій.

Верхньою хронологічною межею побутування у збройному націоналістичному підпіллі ділових листів є 1953–1954 роки. Це той час, коли радянським органам державної безпеки вдалося зламати цілісність системи документообігу в націоналістичному підпіллі. А відтак, циркулювання документації у підпіллі стало хаотичним і безсистемним.

Окрім ділових листів, члени УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) продукували і приватну переписку. З одного боку, таке листування стрільців чи підпільників не віталось. Втім, автори ці негласні заборони обходили. Листи до родичів українські повстанці писали навіть із найбільш віддалених місць.

Так, хоча станом на 8 листопада 1944 року сотня УПА «Бурлаченка» перебувала у далекому від сторонніх людей місці – лісі за 2 км від с. Майдан (жила там на болоті у шалашах, зроблених з дерева та сіна) – всі її члени вели «повсякденне листування зі своєю ріднею». Ці їхні листи йшли «підпільною мережею зв'язку», яка «була у кожному селі» поблизу¹²²⁷.

¹²²⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 186.

¹²²⁶ Там само. С. 189–190.

¹²²⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 97 зв.

Пряма ознака того, що маємо справу із приватним (інтимним) листом (військового УПА чи члена підпілля ОУН(б) – там йдеться виключно про різні особисті справи адресанта та адресата. Теми, відбиті у приватному листуванні (на відміну від ділового) – універсальні, дуже близькі навіть сучасним людям. Перед нами постає палітра чужих радощів, страждань, захоплень, вчинків, сподівань. Там знаходиться місце і для суму за рідною місщиною, і мріям про ліпшу долю. Рельєфно вимальовуються риси характеру кореспондентів, їхні погляди на ті чи інші події, різноманітні оціночні судження.

Червоною ниткою крізь такі листи проходить лінія відданого кохання дівчат до своїх кавалерів, котрі пішли воювати за Україну. Ось як віддукувався у приватному листі брат стрільця УПА «Малого» щодо його дівчини: «Валя тобі вірна – вона є добра і буде добрий товариш життя, відганяє від себе всіх хлопців»¹²²⁸. Інша дівчина, котра підписала лист іменем Оксана, просила свого обранця – упівця «любого Люлю» – про зустріч: «Чекаю на тебе вже цілий тиждень, думаю, чи скоро ти прийдеш. У нас тепер трохи небезпечно. Але одному можна тихцем пробратися [...] Лише не потрібно стороннім потрапляти на очі. Наш будинок, Богу дякувати, поки що негаразди обходять. Обшук, як у сусідів, в нас ще не проводився»¹²²⁹.

Звісно, що жінки повстанців писали своїм чоловікам у підпіллі напередодні різних народних свят. Приміром, зберігся лист-вітання з нагоди Великодня, підписаний жінкою на ім'я Дарка та її маленькою донечкою. Поздоровивши чоловіка, Дарка «надала слово» малолітній доньці. «Уляночка поздоровляє татка. Просить, щоб привіз їй ляльку», – прокоментувала перші «проби пера» (чотири рядки каракулів) мама Уляни. Цього листа Дарина з мамою ще й проілюстрували малюнком: на тарілці, прикрашеній мальовничим орнаментом, лежать три писанки¹²³⁰.

До повстанців надходили листи не лише від дівчат, коханок чи дружин, але й свекрух. Автором двох листів, які загубилися серед зшитків військових інструктивних матеріалів УПА в ЦДАВО, стала мама дівчини з Радехівщини, котра самовільно подалася до лісу і за тиждень обвінчалася там із повстанцем. Мама образилася, що це вінчання відбулося без її благословення. «Я не маю проти того, що ти за Віктора вийшла [...] Щоб я була знала, була б в кутику церкви стала, щоб мене ніхто не бачив, та хоч помолилася в день твого вінчання, – дорікає доньці мама. – Я не варта була своєї самотньої дитини поблагословити під вінець?». Згодом жінка заспокоїлася і, вгамувавши образи,

¹²²⁸ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 363. Арк. 121.

¹²²⁹ Ковальчук Володимир. Естетика приватного листування вояків УПА // Мандрівець. 2009. № 2. С. 91; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 37.

¹²³⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75175. Т. 3. Арк. 167(конв.).

написала своєму новому зятеві: «Радуюся тим, що маю знову дві дитині, але не сподівалася, що в такий спосіб»¹²³¹.

Серед різних документів, які працівники НКВС виявили у польовій сумці загиблого командира УПА–Північ Дмитра Клячківського, був і лист від «дружини Люби». Отож, радянські чекісти навіть припустили, що це якась кохана жінка командира. Втім, зміст документа виявився іншим. Дівчина описувала долю батька свого адресата: «дуже побитий, помер у Сибіру»¹²³². Але ми знаємо, що причиною смерті батька Дмитра Клячківського Семена став тиф, на який він захворів значно раніше, ще 1919 року¹²³³.

Знаходилося у приватному листуванні й місце для флірту. З досить дивним посланням до «милої», яка, можливо, чимось завинила, звернувся якийсь «Ярцьо». Склавши лист у кілька разів, він зверху на ньому написав таке: «Як той лісовий лист кохаю тебе, моя мила, цілим серцем. Коли хочеш зобачити моє серце, то відкрий дві частини цього листа». Якщо так і зробити за запропонованою далі «методикою» (тобто перегорнути грипс удвоє), складається сороміцька картинка¹²³⁴.

25 липня 1944 року до подруги «Аї» адресував свого листа чоловік із псевдонімом «Ю[...]». У ньому цікавиться, як їй живеться, як «партизаниться». Також пропонує повідомляти, що нового, пропонує зустрітися. Насамкінець цей прихильник товариських взаємин резюмує: «Щодо мене, то я живу добре – живу і хліб жую, ходжу здоров без сорочки [...] Згадую Вас часто лише як зачинаю співати «Послухай, дівчино...». Привіт знайомим!!! Ваш щирий друг!»¹²³⁵.

По дуже відвертому листу відклалося у двох конвертах, які збереглися у справі 313 фонду 73 ГДА СБУ. Обидва вони – від «Віктора» (хоча підписаний лише один лист), датований теж один – від 19 серпня 1949 року. Ці листи відправника, адресовані до «дороженької Зені» (після цієї фрази автор ставив кілька знаків оклику) «бринять» ліризмом, відданим коханням. «Нині, коли мої думки снуються, про тих знайомих і рідних, що ген далеко від мене живуть, я рішив сьогодні до тебе написати листа! Бо думка про тебе і биття серця спричиняють силу любови», – так починає своє перше ліричне послання автор. А далі продовжує: «[...] коли ми були в магазині, я питався Тебе за твою карточку. [...] вже давно я мріяв любити дівчину, яка вихована в тамів дусі як

¹²³¹ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 138.

¹²³² ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 8467. Т. 2. Арк. 136.

¹²³³ Марчук Ігор. Командир УПА–Північ Дмитро Клячківський–«Клим Савур». – Рівне, 2009. С. 5.

¹²³⁴ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 307–307 зв.

¹²³⁵ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 78.

я. А власне Ти, Зеню, перша мені попала. Я не знаю, як даліше. То залежить від тебе. Знаю, що надармо я свої слова пишу. Бо знаю, що ти у Грималові хлопця маеш. Але сильна воля, якої не могу подолати, змушує мене писати»¹²³⁶.

Вочевидь, така ось симпатія і, водночас, вираження непевності щодо майбутніх стосунків у майбутньому «розгорнулися» у щось серйозне. Адже другий лист, від 19 серпня 1949 року, вже справляє враження кореспонденції, яка написана «Віктором» як чоловіком «Зені». На той момент відправник, таке враження, за причетність до ОУН був заарештований. Його мали кинути до в'язниці у м. Гримайлів, проте, вочевидь, чоловіку вдалося втекти. Він пише дружині: «Найдорожча Зеню! Пишу до Теби кілька слів, в яких хочу повідомити Тебе, що коло мене все гаразд. Не знаю, чи ти знала о тім, що мене підступом арестували 19 числа рано. Як я поїхав до Грималова, був щасливий випадок, що я опинився на волі і на сьогодні в безпечному місьці, так що мною взагалі не журиться. [...] Дуже тебе прошу: не піддавайся горю і держи на душі маму і бабцю [...] Будь певна, що ці терпіння і слези за цю нещасну нашу Україну не можуть пропасти даремно і не пропадуть. Вже не далекий той час, що кати потопляться в тій крові і слезах. У всякім горю пам'ятаю, чия ти жінка. [...] Дуже мені прикро, що не могу натішитись своєю донечкою, але то ж так керує судьба»¹²³⁷.

До нас дійшло й кілька одиниць листування між повстанцями та їхніми батьками. «Синку, я хочу тебе запитати, чому ти пішов в українські повстанці? – питає в одному з листів тато члена УПА «Володю». – Ти там за правду, а тут такі саме повстанці як і ти їздять щоночі і мене мордують. Коли ти, синку, так само поступаєш, як твої приятелі, то навіть не приїжджай додому, бо я тебе сплотив, я тебе вб'ю». Можливо, адресанта за щось покарала СБ – таке досить часто траплялося вже з 1943–1944 років. Хтозна. А може, так по-бузувірськи мстилася батькові за сина-повстанця якась радянська агентурно-бойова група? Та батько залишився батьком: хоча рядки його листа дихають розпачем, але теплі слова прощання там теж є («до побачення, мій дорогий сину»)¹²³⁸.

2.8. Вхідна і вихідна (оповіщувальна) документація

Всупереч голосливим твердженням радянських чи прорадянських пропагандистів, ні УПА, ні збройне підпілля (після реорганізації армії) не могли діяти абсолютно гомогенно, без контактів із різними зовнішніми чинниками.

¹²³⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 313. Арк. 124 (конв.). Внутр. арк. 1.

¹²³⁷ Там само. Арк. 123 (конв.). Внутр. арк. 19.

¹²³⁸ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 363. Арк. 118–119.

Приміром, судячи з опублікованих і виявлених нами джерел, існував обмін офіційними чи неофіційними посланнями у письмовій формі між українськими націоналістами різних фракцій (бандерівцями, мельниківцями, бульбівцями), між членами УПА та радянськими партійними діячами, партизанами, місцевими відділами НКВС, польським національним підпіллям, німецькими чинниками тощо.

За спогадами оунівця-мельниківця Степана Касіяна, влітку 1944 року «Зелений» – представник мельниківського військового підрозділу «ім. гетьмана Павла Полуботка» – нібито звернувся письмово до командира куреня УПА «Рена» (Василь-Мартин Мізерний), що знаходився біля с. Ступосяни (нині – у Бещадському повіті Підкарпатського воеводства Польщі) із такою пропозицією: «До ВП Курінного Рена, командира партизанського загону, розложеного в лісі над селом Ступосяни, повіт Турка над Стриєм. Вашої пропозиції, переданої через пор. Чубчика, щоб наша партизанська частина перейшла до Вас, не приймаємо. Не маємо права самі рішати в такій важливій справі, а нема можливості порозумітися щодо того з нашими організаційними зверхниками. Слава Україні! Зелений»¹²³⁹.

За кілька годин від «Рена» надійшла відповідь-ультиматум: «До ВП Зеленого! Якщо Ви до трьох днів у цілості не перейдете до нас – наступаємо на Вас збройно. Курінний Рен»¹²⁴⁰.

Іншим прикладом спроб мельниківців встановити діалог у письмовій формі з членами ОУН бандерівської фракції є два листи, які керівник Львівського повітового проводу ОУН(м) Володимир Макар («Вершник») спрямував у січні–лютому 1945 року до провідника бандерівського крайового проводу «Тараса», щоб ініціювати переговори з приводу спільної боротьби проти радянської влади. Проте ці звернення залишилися без відповіді (можливо – через радянське агентурне втручання, адже УНКДБ Львівської обл. вдалося презняти обидва листи)¹²⁴¹.

Існують відомості й про письмові звернення до бандерівців діяча українського повстанського руху часів Другої світової війни Тараса Боровця. Приміром, у «відкритому листі» до членів Проводу ОУН, який був опублікований типографським способом 1943 року, він звинуватив їх у ворожому ставленні до свого підрозділу в Бережниці, закликав до створення «єдиного міжпартійного органу всенаціональної політики» і консолідації боротьби за побудову

¹²³⁹ Книш Зиновій. Вогонь родиться з іскри... Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля і партизанки. – Торонто, 1967. С. 202–203.

¹²⁴⁰ Там само. С. 203.

¹²⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 90. Арк. 315, 405.

Української держави на рівноправних засадах¹²⁴².

Представники різних підрозділів УПА та ватажки радянських партизанських загонів переписувалися вже з весни–літа 1943 року. Причому порушували у листах не лише якісь тактичні питання, як-от лінія розмежування, але й роздумували про мету та завдання діяльності одне одного, подекуди навіть намагалися переконати візаві у правоті «свого» напрямку Руху опору.

Так, збереглося (причому вже повторне) письмове звернення командира загону партизанів Василенка до М. Шила – командира підрозділу «Стохід» української повстанчої групи «Озеро» від 12 квітня 1943 р. Відправник відмовився від пропозиції приєднатися до лав повстанців, розкритикував наміри адресата вести боротьбу «і з Москвою, і з Берліном» одночасно, а також порівняв загін «Стохід» із «молекулою»¹²⁴³.

У липні 1943-го до радянського партизанського загону «ім. Кармелюка» спрямував свого листа к-р підрозділу УПА «Лис». У ньому попросив партизанів зустрітися в с. Грані (нині Дубровицький р-н Рівненської обл.), а також спробував схилити загін до спільної військової боротьби («Ви і ми – це брати по крові»)¹²⁴⁴. А 5 вересня представники підрозділу «Лиса» доставили письмове звернення до Першого молдавського радянського з'єднання партизанських бригад (на Житомирщині), в якому пропонувалося фактично те ж саме – порозумітися (мовляв, «ми українці і ви українці»). На це партизани відповіли повстанцям грубо – зокрема, запропонували боротися за незалежність Радянської України та «бити німців»¹²⁴⁵.

Інший приклад стосується діяльності на півдні Берестейщини (нині терени Брестської області Білорусі) підрозділу УПА «Мазепи», коли його командира запросив один із радянських партизанських ватажків до себе «дещо обговорити». І хоча «Мазепу» гостинно зустріли («водкою, музикою, радієм»), він, вчасно розгадавши справжні наміри партизанів і скориставшись підтримкою своїх бійців, котрі перебували у заздалегідь організованій засідці, влаштував розгром партизанського табору. Як наслідок, «більшовики втратили понад 20 трупів, зброю, ручну гармонію, радіоапарат та інші речі»¹²⁴⁶.

Уже хрестоматійною нині стала історія про переговори представників УПА

¹²⁴² Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 118, 287–294.

¹²⁴³ ЦДАГО. Ф. 262. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 30–31.

¹²⁴⁴ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова ред. кол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. С. 468.

¹²⁴⁵ ЦДАГО. Ф. 89. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30.

¹²⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 8. Арк. 213 зв.

з членами чехословацького загону радянського партизанського з'єднання О. Сабурова (к-р Ян Налепка-«Репкін»). Останні вели їх за вказівкою Сабурова. На своє звернення до націоналістів на Рівненщині від 25 серпня 1943 р.¹²⁴⁷ «чехи» отримали письмову відповідь від 14 вересня. Пояснивши у ній мету боротьби УПА, бандерівці назвали упередженням закид партизанів щодо їхньої співпраці з німцями, пояснивши це впливом на командний склад загону Яна Налепки «комуністичної ідеї»¹²⁴⁸.

Загалом таких відповідей у письмовій формі від націоналістів надійшло упродовж вересня щонайменше дві. У підсумку Налепка подав такий загальний контекст комплексу переговорних заходів з ними в усній та письмовій формах: припинення взаємної боротьби, об'єднання зусиль для побороювання німецьких загарбників, нормалізація стосунків з місцевим польським населенням¹²⁴⁹.

Шостого лютого 1944 р. командир Другого молдавського радянського партизанського з'єднання Якову Шкрябачу, котрий знаходився у Лановецькому р-ні на Тернопільщині, бандерівці надіслали «ультиматум», у якому вимагали повернути захопленого працівника СБ «Шибка»¹²⁵⁰.

Чи не останнім свідком існування переписки між радянським партизанським з'єднанням Ковпака та прибічниками одного з ватажків УПА «Гонти», що перебували біля річки Горинь, мимохіть став 31 березня 1990 р. відомий український письменник Олесь Гончар. Того дня до нього зайшов учасник Карпатського рейду ковпаківців Тутученко і розповів, що таке листування існувало і було тривалим. Найбільше ж Гончара вразило, що листи гість цитував «напам'ять». «І виходить, що Ковпакові відповідав якийсь Гонта досить коректно, навіть інтелігентно»¹²⁵¹, – записав письменник у своєму щоденнику.

Лист із оповіщувальними ознаками, підписаний словом «Повстанець», надійшов начальнику Лановецького райвідділу НКДБ 6 серпня 1944 року. Там зазначалося таке: «Ви офіцири та бійці тиловики та фронтовики знайте, що ми волелюбиві повстанці революціонери. Ми є на службі народу, а ні на сталінських інтересах. В наших рядах багато вже ваших друзів і віримо, що Ви теж скоро опинитесь між нами. Ви скоро переконаєтесь про безціля

¹²⁴⁷ Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 108–109.

¹²⁴⁸ Там само. С. 110–112.

¹²⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 103–104.

¹²⁵⁰ ЦДАГО. Ф. 91. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12.

¹²⁵¹ Гончар О.Т. Щоденники у трьох томах. Том 3 (1984–1995). – Київ, 2004. С. 290.

сталінської війни і що Вам не по дорозі зі Сталіном та його жидівською клікою, тому що він не стоїть на службі інтересів трудящих народів. Ви органи Внутрішньої безпеки не купайтеся в невинній крові. Бо невинна кров звиває о пімсту. Розстріли та терор Сталіна не вдержать на його посту. Ви прислухайтесь до всіх народів ССРСР і поставте собі питання хто згідний зі Сталінським режимом?»¹²⁵².

Коли восени 1944-го розпочалося переселення із Західної України поляків і євреїв на польські терени, до керівника райвідділу НКВС у Гусятинському р-ні Тернопільщини написали з УПА. «Ми звертаємось до Вас з великим проханням, аби Ви залишили цю працю вивозити людей. Якщо ця праця не призупиниться, то вам місця у районі не буде. Просить УПА начальника НКВД не зв'язуватися з поляками, бо поляки вас заведуть у болото. Знайте, що днями спалахне революція під проводом Української повстанчої армії і русько-повстанської армії й усіх підневільних народів. Смерть Гітлеру і Сталіну. Нехай живе революція. До побачення. Тиснемо праву руку. Усьому трудящому народу просимо відповідь. УПА»¹²⁵³.

До речі, це був не поодинокий приклад письмового звернення українських повстанців до Гусятинського райвідділу НКВС. Адже у ніч на 12 грудня 1944 р. в одній із «головних» поштових скриньок райцентру знайшли 9 пакетів одинакового блакитного кольору, адресованих «радянському керівному складу» Гусятинського району¹²⁵⁴.

Наведемо приклади того, як українські націоналісти писали членам КП(б)У. У зверненні до «голови райпарткому» у населеному пункті Товсте (Тернопільська обл.), яке датоване 2 листопада 1944 р. (переклад оригіналу російською, зроблений виконувачем обов'язків Товстенського райвідділу НКДБ, молодшим лейтенантом держбезпеки Семенченком) зазначалося таке: «Здравствуй товарищ. Просим Вас зараз вынестись из миста Товсте, бо будет поздно, бо не будете знать когда наскочим и разбросаем Вас, не особо себе легко думайте о нас, бо нам так-же вольно ожидать что мы хотим. Напомнить себе как Вы хотели разбить Царскую Россию и Вам казалось, что это по правде поступаете, то самое и с нами, еще одно слово до Вас самих хочу, чтобы Вы повыпускали тех людей, которые сидят у Вас в тюрьме. Хай живе Украина, хай живе не зависима Украина. Слава Героям Украины, будем бороться помы не добьемся независимости, Хай живе Бендера Степан. Смерть Загарбникам Галичины, не хотим коммуны, не хотим жидов, Смерть жидам-коммунистам, Вы наших детей у пионеры пишите, потому не хотим. Написал тот, который стоит за прав-

¹²⁵² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 259–260.

¹²⁵³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 128.

¹²⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 487. Арк. 119 зв.

ду. Ой гаю зелененький, Ой гаю зеленый, Лежить Убитый Казак молоденький, Ой лежить накрытый, Катами Забитый, За Украину, За честь, За Славу, Жизнь свою отдал. Не кто за ним не заплачет, Ник то его не похорает. Черны бро-ви, кари очи больше не поглянуть, Лишь сова заскрегоче среди ночи. Слава Украины. Заклик: Гей уставайте, бейте рубайте, Гей козаки на коней седайте, Кайдани ламайте, Славу волю Украины добывайте. Хай живе Украина, Слава Украины, Слава Украины и Героям Слава. Написал по Вашему участник Бендеровцев, а по нашему партизан»¹²⁵⁵.

Судячи зі змісту вищезгаданого листа, він виконував оповіщувальну функцію. Втім, його відправник не лише «порадив» радянському партійному діячу виїхати з Товстого, але й спробував пояснити логіку своєї боротьби, поставив вимогу випустити ув'язнених соратників.

А 12 квітня 1948 року секретареві Львівського обкому КП(б)У Івану Грушецькому надійшов лист від члена ОУН із «окруження» Романа Шухевича. Відправник зазначив, що незабаром можлива війна між США та СРСР, внаслідок якої, хто б у ній не переміг, на території України незалежна держава постати не зможе, бо це суперечить стратегії сторін конфлікту. Відтак, Грушецькому пропонувалося ще до цієї війни стати посередником у взаємовигідних переговорах між ОУН та урядом УРСР, після вчинення низки «фактів доброї волі» з боку останньої. Проте «ходу» цьому документу, який Грушецький після одержання оперативно надіслав секретареві ЦК КП(б)У Микиті Хрущову, не дали¹²⁵⁶.

У квітні 1945 р. до однієї зі сотень куреня «Ударники» ВО «Сян» звернувся письмово («письмо було каліграфічне, написане вправною рукою») представник внутрішніх військ НКВС, які стояли під с. Струбовисько (нині Ліський повіт Підкарпатського воєводства Польщі). Він точно зазначив місцезнаходження повстанського підрозділу (масиви лісу Мочари) і попередив, що «завтра точно о сьомій годині ранку війська НКВД у більшій силі зроблять наскок на ваше місце постою. Негайно вийдіть з цього місця далі в лісі, не залишаючи слідів за собою»¹²⁵⁷.

Того ж 1945 року упівці й оунівці на Закерзонні теж нерідко переписувалися з представниками радянської чи місцевої польської прорадянської влади. Приміром, про листування Миколи Радейка («Зорича») (провідника надрайону «Бескид» І-ї округи Закерзонського краю ОУН) із діячами польської влади (МО, МГБ, ППР) у Бещадському повіті Підкарпатського воєводства згадував

¹²⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 50.

¹²⁵⁶ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 624–628.

¹²⁵⁷ Дмитрик Іван. У лісах Лемківщини. Б. м., 1976. С. 151.

оунівець «Сокіл»¹²⁵⁸.

Своєрідною формою вихідної документації, на якій варто зупинитися окремо, на наш погляд, треба вважати «попереджувальні» записки. Як правило, члени УПА та збройного підпілля ОУН(б) такі артефакти залишали у місцях силових покарань своїх ворогів (зазвичай – активних апологетів радянзації України після нацистської окупації або прибічників утвердження промовистих атрибутів радянської державності).

Представники радянської влади ідентифікували авторів згаданих записок із «бандами УПА»¹²⁵⁹, «оунівськими бандами», «бандгруппами»¹²⁶⁰, або просто називали «бандитами»¹²⁶¹.

Практично неможливо ідентифікувати авторів записок, функціональну приналежність цих осіб. Адже автори або зовсім не підписувалися справжніми іменами та прізвищами, або вказували вигадані (і недійсні) псевдоніми (як-от «командир Упбаненко»¹²⁶²).

«Попереджувальні» записки мають чітко виражену оповіщувальну функцію. Автор записки звертався або із застереженням до ще живої потенційної жертви, або вже до знайомих, родичів та колег жертви із нагадуванням, що так, як вона, чинити не варто, бо будь-які відплатні дії матимуть протидію тощо.

Переважна більшість «попереджувальних» записок до наших часів не дійшли. Їхній зміст відомий, зазвичай, із переказів, які наводяться у різних документах радянських спецслужб. Оригінали таких записок в архівах теж трапляються, але дуже рідко.

Проте один із цих документів нам вдалося виявити у ГДА СБУ (текст дуже лаконічний: «Донощикам Н.К.В.Д. смерть!»)¹²⁶³. Більше того, на його звороті навіть є нотатки працівника радянської спецслужби («Це було в руках убито-

¹²⁵⁸ Польша та Україна в 30–40-х роках ХХ століття. Невідомі документи спеціальних служб. Т. 2: Переселення поляків та українців. 1944–1946 / Ред. кол.: Вінярчик-Коссаковська М., Гайовнічек З., Кулаковський П. та ін. – Варшава–Київ, 2000. С. 466, 468, 470.

¹²⁵⁹ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Київ, 1994. Кн. 2. С. 553.

¹²⁶⁰ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу ОУН і УПА в Західній Україні у 1944–1948 рр. / Я. Дашкевич, В. Кук (упоряд.). – Львів, 2010. С. 157–159.

¹²⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 447.

¹²⁶² Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Київ, 1994. Кн. 2. С. 553.

¹²⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 391.

го нашого бійця винищувального батальйону Прокопчука Федора»)¹²⁶⁴.

Оглянемо записки, які адресовані до ще живих. Так, 14 квітня 1944 року невідомий від імені УПА застеріг Наума Мельника, котрий працював директором школи у Караєвичах (село Рівненського р-ну Рівненської обл.), від агітації про успіхи ЧА на фронтах (бо доповідь на цю тему авторства Микити Хрущова той зачитав на зборах селян). Коли директор після зборів прийшов додому, виявив записку, прикріплену до вікна. Там писалося: «Пані керівник школи в Караєвичах, просимо негайно залишити співпрацю з червоними сатрапами, заки ще не пізно. В противному разі будите вісити на сухій гілляці застосовуючись до теперішнього воєнного часу. УПА»¹²⁶⁵. Вже за кілька тижнів оперативний штаб з боротьби з бандитизмом УНКВС у Рівненській обл. переклав цей документ російською і надіслав до Києва¹²⁶⁶. До речі, незадовго до своєї смерті диверсант ГРУ ЧА, Герой України Євген Березняк («майор Вихор») проговорився, що одного разу «знайшов у себе в робочому кабінеті листа з вироком від УПА». Після цього наступного дня додому ночувати не пішов¹²⁶⁷.

Варто навести й приклади обставин «долучення» записок із застереженнями до трупів (тих осіб, кого вже покарали смертю). У лютому 1944 року в с. Іванівці (Корецький р-н Рівненщини) якісь «бандити» знищили сім'ю Чичирів (чоловіка, дружину, сина). Біля трупів залишили послання наступного змісту: «Увага! Така смерть зустріне кожного сексота-вислужника і агента НКВД, які своєю підлою працею шкодять українській національній революції. Ревтрибунал відділу УПА командир Упбаненко»¹²⁶⁸.

22 лютого 1944 року в с. Моквин (Березненський р-н Рівненщини) невідомі задушили трьох людей. Трупові юнака Михайла Степанюка відпиляли голову, поклали поруч, а на груди причепили аркуш паперу із написом кров'ю: «За зраду чекає всіх смерть»¹²⁶⁹.

Схожі випадки фіксувалися у різних районах Рівненщини й навесні того ж року. Так, невідома «банда», пройшовши у ніч на 24 березня селом Ржечиця(?), покарала голову сільради й ще одного цивільного. До трупів обох прикріпили записки. На першому папірці запис складається з одного слова: «Попередження». Текст (з помилками) другої записки такий: «За роботу з більшовиками і

¹²⁶⁴ Там само. Арк. 391 зв.

¹²⁶⁵ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 2. Спр. 1. Т. 1. Арк. 219–220.

¹²⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 447.

¹²⁶⁷ Львова Ірина. «Ми слухали трансляцію про парад Перемоги і відчували такий розпач!» / Експрес. 2013. 9–16 травня. С. 3.

¹²⁶⁸ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Київ, 1994. Кн. 2. С. 553.

¹²⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 3.

за зраду українського народу – це чекає кожного з Вас. Смерть сиксотам»¹²⁷⁰.

Улітку 1944 року оповіщувальні записки, які невідомі залишали біля трупів своїх жертв, набувають широкого поширення й на Тернопільщині. Приміром, у липні борці з радянською владою задушили канчуком заступника голови однієї з сільрад (працівника райспоживспілки) Лановецького р-ну 56-річного Давида Улика. На трупі залишили записку такого змісту: «Всіх зрадників і всіх робітників НКВД жде така собача смерть»¹²⁷¹. А у ніч на 3 серпня озброєна група з шести осіб, одягнена в радянські військові однострої («при погонах і орденах»), увійшла до с. Зеброве(?) неподалік Вишнівця, викрала зі сільради голову колгоспу Литвинова із сином, привезла їх «на перехрестя доріг» і розстріляла. Повний зміст записки, яку згадані легендарні особи залишили на трупах, незнаний, лише відомо, що покійників у ній названо «радянськими працівниками»¹²⁷².

Вочевидь, оскільки радянсько-німецький фронт упродовж 1944 року поступово просувався теренами Західної України у європейському напрямку, схожим чином «рухалися» із Рівненщини чи Тернопільщини й практики використання оповіщувальних записок.

На Львівщині (терени ВО УПА «Буг») таких «текстів» більшає восени 1944 року. Певно, це так там виконувалися «тимчасові інструкції» КП ОУН(б) на ЗУЗ від 7 вересня, де йшлося: «Найбільшої шкоди завдають сексти, тому їх [...] можна повісити серед села, та ще й таблицю почепити»¹²⁷³. «Погиб за роботу с НКВД. Всем будет так кто отважится на такую работу», – писалося у записці, яку невідомі залишили у будинку вбитого таємного співробітника НКВС у с. Соколя Мостиського р-ну 3 жовтня. «За выполнение приказов НКГБ. Задание выполнил с честью. Комиссия», – текст такого змісту було виявлено біля повішеного у ніч на 12 жовтня комсомольця-інформатора радянського НКДБ, котрий жив у Дашаві на Стрийщині¹²⁷⁴. 15 грудня поруч із трупом жителя с. Острожець (нині Мостиський р-н Львівської обл.), поляка за національністю Михайла Клінковського з'явився аркуш паперу з написом: «Польській народе! С тобою не боремось и боротись не хотим. Однако, остерегаймо, що усіх доносчиків мирного населення – нищим як підлих собак! Будьте прокляті!». Наступного дня невідомі, одягнені у форму червоноармійців,

¹²⁷⁰ Там само. Арк. 162.

¹²⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 138.

¹²⁷² Там само. Арк. 277.

¹²⁷³ Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. – Київ, 2002. С. 244.

¹²⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 56.

вчинили розправу над місцевим жителем Степаном Скочелясом у с. Захотковичі (нині Мостиський р-н) і на груди жертви причепили папірець, на якому було написано: «Смерть! Енкаведистам і їх доносчикам. Не вільно рипати пока не преїдуть енкаведісти»¹²⁷⁵. У ніч на 16 грудня якась «банда чисельністю до 30 осіб» убила чотирьох жителів присілку Думичі (нині є складовою села Замок Жовківського р-ну Львівської обл.). До трупів убитих, писав нарком НКВС СРСР Лаврентій Берія, бандити «прикололи» записки з написом: «За співпрацю з НКВД». Записку схожого змісту радянські чекісти виявили й біля трупа депутата сільради у Погариську – селі на Жовківщині¹²⁷⁶.

Більш розлоге письмове послання від імені «українських повстанців», із трьох речень, опинилося у ніч на 11 квітня 1945 року в кишені одного з колишніх жителів села Тренчиці (вочевидь, йдеться про с. Ремчиці Сарненського р-ну Рівенської обл.). Там пояснювалося, що його покарали «смертю через розстріл» за «службу ворогові»¹²⁷⁷.

Інколи на трупах жертв чи біля них знаходили не записки, а дерев'яні дощечки з написами схожого змісту. Так, у ніч на 8 травня 1944 року в селі Тайкури (Рівненський р-н Рівенської обл.) на шиї повішеного 24-річного місцевого жителя виявили дошку з таким написом: «Дуб Борис, житель села Тайкури, зрадив своєму українському народу і пішов на підлу роботу в НКВС, за що одержав таку кару»¹²⁷⁸.

У ВО «Сян» в січні 1946 року українські повстанці таким чином помстилися місцевому селянину-українцю за те, що «під впливом ворожої пропаганди змінив свою віру та національність» на польську: спалили його дім, а на телефонному стовпі поблизу залишили «картку» з написом: «Спалений через УПА за зраду українського народу і православної віри»¹²⁷⁹.

Коли ж месникам бракувало матеріалу для письма, вони могли зробити запис із застереженням і на стіні сільського будинку. Наприклад, у доповідній записці секретаря Антопільського райкому КП(б)У С. Яроцького цитуються два написи такого змісту на дерев'яному будинку в селі Дятловичах (нині – Лунінецький р-н Брестської обл. Республіки Білорусь). Напис № 1: «27.IV.1947 года. Извещение для Дятловичских колхозников. Здравствуйте дорогие Дятло-

¹²⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 27. Арк. 47.

¹²⁷⁶ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу ОУН і УПА в Західній Україні у 1944–1948 рр. / Я. Дашкевич, В. Кук (упоряд.). – Львів, 2010. С. 158.

¹²⁷⁷ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 262.

¹²⁷⁸ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 2/1. Т. 2. Арк. 15.

¹²⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 71. Арк. 45.

вичские колхозники если до 1 мая 1947 года не разбросите колхоз то спалим всю деревню, а колхозников выдавим как мух, а ми ждем своей власти. Бульбовцы». Напис № 2: «Мы бульбовцы если колхоз не разойдется всех колхозников выдавим. Угляница Николай по батьку незнаим як»¹²⁸⁰.

Звісно, не варто, «навздогін» радянським пропагандистам, усі зацитовані вище текстівки-застереження приписувати виключно УПА чи збройному націоналістичному підпіллю ОУН. Адже ворожі щодо них спецслужби нерідко поширювали такі записки самі, прагнучи посіяти неприязнь між цивільним населенням та учасниками українського визвольного руху. Доведемо це на прикладі історії із щойно згаданими двома «дятловицькими» написами.

Виглядає підозрілим, що їхні автори в обох випадках названі «бульбівцями». Але невже в 1947 році у поліському білоруському селі Дятловичі існували «бульбівці»? Сумнівно, бо ж іще 5 жовтня 1943 року Тарас Боровець видав наказ про розформування військових підрозділів¹²⁸¹. Хто ж тоді писав цитовані записки-застереження? Маємо три версії: бандерівці; оперативна група МДБ; білоруські націоналісти. Аргументуємо кожну.

На користь «бандерівського» сліду свідчить те, що у 1947 році в Лунінецькому р-ні ще були оунівські осередки, які підпорядковувалися проводові («штабу») Пінського надрайону ОУН(б)¹²⁸².

Щодо «радянського» сліду. По-перше, саме у квітні 1947-го, яким датовано напис № 1, було розгромлено Пінський надрайонний провід ОУН(б)¹²⁸³. Тобто, можна припустити, що радянські чекісти або оперативна група МДБ, крім розправи над провідним активом Пінського надрайону, чинили акції залякування у навколишніх селах, зокрема й методом фабрикування псевдобандерівських написів на одному з дятловицьких будинків.

Одна з оперативних груп, наприклад, діяла у 1945–1947 роках у Дивинському р-ні (нині с. Дивин Кобринського р-ну Брестської обл.). Нею командував «Хмара» – колишній сотенний бригади УПА «Помста Базару». У 1945 році він потрапив у радянський полон і відтоді співпрацював з чекістами. Наприкінці 1948-го у с. Самари Ратнівського р-ну (розташоване з українського боку, поруч із Кобринським районом) селяни вчинили над ним самосуд – зарубали

¹²⁸⁰ ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг.: документи и материалы / Состав. В.И. Адамушко и др. – Минск, 2012. С. 349.

¹²⁸¹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С.В. Кульчицький (відп. ред.). – Київ, 2005. С. 153.

¹²⁸² Валаханович Ігор. Підпілля ОУН на території Білорусі в 1944–1952 рр. / www.oun-upa.org.ua/articles/valakhanowich.html (5.04.2013).

¹²⁸³ Там само.

сокирами¹²⁸⁴.

Свої «знаки» у Дятловичах могли залишити й білоруські націоналісти. У 1947-му Брестська область входила до арени дій членів Білоруської визвольної армії (також відома як організація «Чорний Кіт»). З фальшивими документами, у формах радянських солдатів та офіцерів, представники БВА безперешкодно пересувалися лісами й болотами області та здійснювали антирадянські провокації. Також вони (як і так звана Білоруська народна партизанка) на українсько-білоруському Поліссі контактували з бандерівською УПА¹²⁸⁵.

Проте ми все-таки більше схиляємося до вірогідності другої з окреслених трьох версій. Вочевидь, чекісти (або ті, хто співпрацював з ними) спеціально підписали обидва написи словом «бульбівці», бо таким чином хотіли спровокувати негативну зворотну реакцію цивільного населення. Вони знали, що цивільне білоруське населення Полісся саме так, «бульбашами», називало різнорідних націоналістів – як українських, так і білоруських. А от бандерівцям підписувати свої послання словом «бульбівці» не було сенсу. До того ж, ми не бачили жодного аналогічного бандерівського документа, підписаного словом «бульбівці».

Таким чином, ототожнювати більшість із охарактеризованих вище оповіщувальних записок з діяльністю ОУН чи УПА варто з великою обережністю, навіть після ретельного вивчення їхніх клаузульних ознак. Адже відомо, що вбивства, а потім поширення, нібито від імені повстанців-націоналістів, різних записок активно практикували структури НКВС і МДБ. Причому не лише на українських теренах, але й у тих місцинах СРСР, де існували інші антирадянські націоналістичні організації.

Якщо вести мову про Україну, то групи спецпризначення НКВС–МДБ – агентурно-бойові групи, тут діяли під виглядом окремих підрозділів УПА, а потім боївки СБ ОУН протягом 1944–1953 років¹²⁸⁶. Вже до середини 1945-го АБГ знищили 1980 учасників підпілля і захопили живими 1142 особи¹²⁸⁷.

¹²⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 460.

¹²⁸⁵ Блинец Андрей. По следам «Черного Кота». До начала 50-х гг. XX века на территории Беларуси действовала партизанская организация под руководством Михаса Витушко / http://bdg.press.net.by/dsp/2003/03/2003_03_05.14/14_22_1.shtml (05.04.2013).

¹²⁸⁶ Сорока Юрій. Боротьба тоталітарного режиму проти національно-визвольного руху в західних областях України: 1940–1950-ті роки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». 2007. Вип. 89–90. С. 107.

¹²⁸⁷ СБУ: спецгрупи МДБ видавали себе за ОУН–УПА / <http://www.newsru.ua/Ukraine/30nov2007/sekret/html> (10.04.2013); Файзулін Ярослав. «Ночью мы вошли в село под видом банды». Чекісти тероризували населення, маскуючись під загопи

Аналогічні практики існували з 1946 року в Литовській РСР. Тамтешні спецгрупи МДБ комплектувалися з агентів-бойовиків, завербованих переважно з членів литовського націоналістичного підпілля та нелегалів. А у сусідній Латвії ефективність діяльності таких агентів (у 1950–1953 рр.) була навіть вищою¹²⁸⁸.

Прикметно, що у перші роки після закінчення радянсько-німецької війни радянські прикордонники натрапляли і на «знеособлені» записки збройного націоналістичного підпілля, де вже не було погроз людям. «Будемо завжди рвати лінії», – таке писалося у двох записках, які спеціалісти з 52-ї армії 28 лютого 1946 р. виявили у двох місцях пошкодження кабелю зв'язку за 8 км на північний захід від Славського (нині – смт. у Сколівському р-ні Львівської обл.)¹²⁸⁹.

Цінний пласт вихідної документації (адресувалася цивільному населенню) пов'язаний також із збиранням підпільниками ОУН(б) коштів для ведення збройної боротьби членами УПА. Поряд із відомими нині видами таких «фінансових» документів (бофони), «ходили» також і ті, що до цих пір не досліджені (картки-«вкладки»). Ось, наприклад, що з приводу останніх свідчив під час допиту смершівцями радянської 50-ї стрілецької дивізії Микола Поховчишин (був затриманий 7 лютого 1946 року в с. Чаплі Старосамбірського р-ну, коли розклеював антирадянські листівки): «до мене прийшов «Холодний» і передав наказ «Явора» про те, щоб я зібрав із населення своєї дільниці грошові збірки для банди УПА. З цією метою вручив мені спеціальні картки, на яких було написано: «Вклади свої гроші на поранених»¹²⁹⁰.

Крім цього цікавим зразком «вихідної» документації ОУН треба вважати документи розпорядчого характеру, адресовані до місцевого цивільного населення чи окремих його категорій з приводу необхідності дотримуватися певних правил чи здійснити якісь вчинки, вигідні чи потрібні підпільникам.

Так, коли підрозділ УПА 11 березня 1944 р. напав на с. Великий Дорошів (нині у Жовківському р-ні Львівської обл.), то повстанці вручали жителям польської національності «повістки», у яких пропонували негайно виїхати до

УПА // Країна. 2012. 11 жовтня. № 142 / http://www.gazeta.ua/articles/history-journal/_nochyu-my-voshli-v-selo-pod-vidom-bandy-chekisti-terorizuvali-naseleण्या-ma-skuу/459909 (10.04.2013).

¹²⁸⁸ Янсонс Р. Спецгрупи й спецагенти МГБ Латвійської ССР у боротьбі з національними збройними формуваннями в 1946–1953 рр. // *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 9. С. 20, 25.

¹²⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 443. Т. 6. Арк. 246.

¹²⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 6. Арк. 89.

Польщі¹²⁹¹.

Відомо й про «наказ» повітового провідника ОУН(б) (вочевидь – Тлумацького) від 28 серпня 1944-го, текст якого вивісили на видному місці у с. Горигляди на початку вересня. Фактично це було звернення до місцевих жителів, у якому провідник «Кравченко» інформував їх щодо необхідності протидії радянській владі, попереджав про відповідальність у випадку співпраці з нею, а також закликав допомагати УПА¹²⁹².

Два схожих «спонукальних» документа, теж назвавши їх наказами, українські повстанці поширили у квітні 1945 р. в одній із місцин Старосамбірщини (нині Львівська обл.). У першому закликали цивільних жителів не заходити до лісу на відстань понад 100 м, не виконувати вказівок місцевих органів радянської влади, не ходити на їхню вимогу до райцентру, а якщо їдуть туди на базар, то лише по 4-5 осіб із кожного села. В другому, адресованому вчителям шкіл, заборонили навчати дітей за радянськими підручниками, розповідати про радянський устрій, а кількість навчальних предметів розпорядилися скоротити до двох – математики та письма¹²⁹³.

У ніч із 25 на 26 квітня того ж року в селах Воля та Кобло (нині Старосамбірський р-н Львівської обл.) «банда» «Залізняка» розклеїла копії першого із згаданих вище наказів, а також документ про заборону готуватися до святкування Дня 1 Травня¹²⁹⁴.

Чимало з таких «вихідних» документів були «вузько-адресними», тобто, наприклад, спрямовувалися лише до певних радянських службовців, членів громадських чи релігійних організацій, партійних діячів абощо. Приміром, 29 вересня 1946 року українські повстанці звернулися «наказом» до священників греко-католицького обряду, котрі «приєдналися» до так званої ініціативної групи Гавриїла Костельника (агітувала переходити до РПЦ), закликавши «в найближчу неділю після одержання наказу» повернути посвідку про приєднання до РПЦ¹²⁹⁵. А 1947 року емдебісти заволоділи «довідкою», яку невідомий підпільник приклеїв до дверей оселі комсомольця Душка у с. Нивра (нині Борщівський р-н Тернопільської обл.). «Довідка. Душко, попереджаємо вас, що якщо буде помічена активна робота у комсомолі, то ви нестимете відпові-

¹²⁹¹ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. С. 158–159.

¹²⁹² Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 124–125.

¹²⁹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 83.

¹²⁹⁴ Там само. Арк. 72.

¹²⁹⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 549–550.

дальність як зрадник. Наказ суворий. УПА», – значилося у ній. Попри те, що ця записка мала назву, в своїй документації працівники МДБ «охрестили» її «анонімним листом»¹²⁹⁶.

А от на Шумщині (Тернопільська обл.) влітку 1950 р. підпільники ОУН поширювали так звані «письмові накази про здавання продуктів харчування» серед голів місцевих колгоспів. Як писав начальник місцевого райвідділу МДБ Биченко, такі документи-«напучування» (які теж можна вважати своєрідною формою вихідної документації ОУН(б)) надійшли керівникам колгоспів «ім. Будьонного», «ім. Ватутіна», «ім. Леніна», «ім. Жданова»¹²⁹⁷.

До речі, в архівах збереглося дуже мало листів від членів УПА й українського націоналістичного підпілля додому. Певно, такий стан речей – через обмеження, які діяли у армії та підпіллі. «Забороняється включно з найвищою карою писання різних штахеток додому», – наказав 10 вересня 1944 року к-р сотні «Меч» для особового складу¹²⁹⁸.

Варто проаналізувати і коло відправників кореспонденцій, які були «вхідними» для ОУН чи УПА.

Приміром, у зверненні (це також російськомовний передрук україномовного оригіналу) начальника Заліщицького райвідділу МДБ Найдьонова до двох місцевих оунівців – Гната Чухрія («Грома») та Михайла Дідушка («Вихора») – значилося таке: «Мне известно, где скрываетесь Вы, также хорошо знаю где скрывается жена Михаила и его дети – Богдан и Маруся. Михаил, я беседовал с Вашим братом и передал ему письмо для вас с Игнатом. Вы прочтите это письмо и хорошо подумайте о своей жизни. Что же у Вас за жизнь. Сидите в земле голодные, грязные, вшивые и каждый час ожидаете смерти. Зачем это. Михайло, ты только подумай, у тебя же есть жена и малые дети. Вы что же думаете Ваши дети так и будут скитаться. Нет. Вы мне можете сказать, что детей воспитывают люди, которые верят в «ОУН». Нет. Не верьте, это чепуха, если Вы не придете ко мне и не сдадите оружия, то жену Вашу арестуем и вместе с детьми вышлем на север, а с вами сделаем то, что и с теми, которые не хотят сдаваться. Вы, Михайло и Игнат, только подумайте что Вы ждете, если бы Вы были действительными бандитами, то с Вами был бы другой разговор, а то что Вы. Вы же политически и вообще безграмотные люди и слепо идете за подземельными богачами из шайки «ОУН». Я Вас не собираюсь агитировать, а хочу чтобы Вы поняли и бросили свою муку и пришли ко мне. Придя ко мне, получите документы и станете равноправными гражданами СССР. Вы

¹²⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 14.

¹²⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 344. Арк. 171–172.

¹²⁹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 489.

же хорошо знаете сколько к нам пришло с повинной, сдали свое оружие, которое им навязали всеми презренне бандиты. Михайло и Игнат, поймите, Вас наказывать мы не будем, если в течение этой недели не придете, то учтите, вся Ваша родина будет арестована и вывезена, а Вами займусь лично сам и Вы хорошо знаете, что тогда будет с Вами. Прочтите это письмо и что надумаете, напишите мне сразу же, а если неделю не будет ответа, то начнем действовать по закону. 10 июня 1948 года. Гор. Залещики»¹²⁹⁹.

Оригінал цитованого листа відправник передав обом адресатам за посередництва брата Михайла Дідушка – Сафата. Нам не вдалося з'ясувати, як погрози, сформульовані у документі, подіяли на адресатів – відповідне «вихідне» джерело у фонді відсутнє. Зрештою, на такі ось звернення, як Найдьонова, оунівці якщо і відповідали, то зрідка.

Проте деяка взаємне листування, навіть «багатосерійне» (причому із промовистими ознаками перепалки без конкретних наслідків) усе-таки у архівах збереглося.

Зокрема, мова про листування між начальником Теробовлянського райвідділу МДБ Торубарою та невідомими представниками місцевої ланки націоналістичного підпілля. Судячи зі змісту цих листів, які писалися навесні 1946 року, діалог вівся у польових умовах, причому, вочевидь, напередодні якогось бою чи сутички.

Свою першу з цієї серії взаємних записок Торубара (на аркуші з блокнота у клітинку) адресував «хлопцям»: «Хлопці. Вас просять люди, ви ж кажете, що боретесь за українців, не доводьте до того щоб згинуло майно українське, щоб згоріло село, щоб гинули українці. Пропоную здатись, коли не здасться, то через 10 хв. будем бити»¹³⁰⁰.

Невідомі оунівці йому відповідали так: «А щоб Ви нам дали за це що ми здаємось. Україну чи що. А скажіть як Ви простите нас. Напишіть нам ясно. Як нам нічого не буде то ми здаємось. Слава Україні і єї героям»¹³⁰¹.

Наступне звернення Торубари до них було чіткішим і лаконічнішим. І вже російською: «Предлагаю сдаться, гарантирую жизнь. Не сдадитесь будете уничтожены»¹³⁰².

Проте адресати на компроміс не пішли. Відповіли емдєбісту на звороті того ж аркуша з блокнота у клітинку, на якому прийшов лист від нього: «Ми Українські Повстанці борці за Волю України нездаємось вам підлим катам Україні. Нездаємось Вам людожери Азіяцьські наїзники. Смерть катам Кремля. Слава

¹²⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 107.

¹³⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 31а.

¹³⁰¹ Там само. Арк. 31б.

¹³⁰² Там само. Арк. 32.

Україні»¹³⁰³.

Далі Торубара вже українською мовою написав ще одного листа. Більшість слів у ньому – українські, проте деякі літери в низці випадків подані російською: «Хлопці! Зрозумійте, що Ви робите дурниці, Ви не э українські повстанці, а э бандити. Як що маєте розум, то будете жити. Коли хочете переконатись можу Вам показати колишнього друга «Біра». Зрозумійте, що згинете, коли нездаєтесь»¹³⁰⁴.

Лексика наступного, оунівського листа, останнього з серії цього листування із Торубарою, вже насмішувата, навіть з елементами інвективної лексики: «Летолізнику(?) як ти смієш писати до нас хуй ми здались. Падлюки, ми гинем за свою справу а за що Ви гинете. Огляньтесь на зад себе що Ви наробили. Вас кати ще буде бити кожний куц на Україні. Слава Україні і єї героям»¹³⁰⁵.

Щонайменше кількома листами обмінялися працівник пункту зв'язку між окружним референтом СБ «К-13» і «Ліщиною» Арсеній Гоцалюк. Наприклад, зберігся текст його відповіді на звернення працівника МДБ на Тернопільщині Ільченка (1947 р.). У ній Гоцалюк пообіцяв «дістати» «Ліщину», а також призначив кореспонденту місце та умови зустрічі¹³⁰⁶.

Після ознайомлення із зразками такої вхідної та вихідної кореспонденції підпілля ОУН(б) стає зрозуміло, що обидві сторони листування чітко розуміли: така форма «діалогу на підвищених тонах» ніяких взаємовигідних наслідків не дасть.

Місцеві працівники МДБ, наприклад, у документах своєму обласному начальству подавали його просто як одну з форм агентурно-оперативної роботи з придушення «бандитизму». Приміром, 14 вересня 1948 року начальник Борщівського райвідділу МДБ Заваригін у спецповідомленні керівнику УМДБ Тернопільської обл. Коломійцю «заявив» таке: «...оперсклад і особисто я почали писати персональні листи бандитам і це мало успіх, особливо після ліквідації керівного ОУНівсько-бандитського керівництва. В 1947 р. нам вдалося вивести з повинною 17 бандитів-нелегалів, з них 12 зі зброєю»¹³⁰⁷.

До речі, серед тих, кому писав Заваригін, був і уродженець с. Шупарка Борщівського р-ну, член «банди» з 1944 р. Петро Василюк («Микола»). Можливо, під впливом «епістолярних настанов» емдебіста цей член боївки районного провідника ОУН(б) «Максима», перебуваючи у печері Попова Яма (ниніш-

¹³⁰³ Там само. Арк. 32 зв.

¹³⁰⁴ Там само. Арк. 33 зв.

¹³⁰⁵ Там само. Арк. 33.

¹³⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 197–198.

¹³⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 200.

ня назва – «Озерна»), 2 вересня 1948 року розстріляв оунівців «Володимира», «Мирославу» (провідниця жіноцтва надрайону ОУН(б), та «Оксану» (в.о. машиністки надрайонного проводу), котрі там теж знаходилися, а сам зголосився з повинною. Уже за 4 дні після того, як Петро Василюк зателефонував із ближнього села Королівки до райвідділу МДБ, чекісти вирушили до згаданої печери. Щоб дістатися до тамтешнього осідку оунівців, спершу треба було спуститися коридорчиком завдовжки 8-10 м, яким могла «протиснутися» одна людина. Далі – обрати потрібне з кількох ходів-відгалужень у різних напрямках. За 150-200 м знаходилися входи до двох кімнат. Неподалік – простір зі «зручностями для роботи», водою, кухня, клуня для продуктів, пральня. Коли чекісти добралися до входу в одну з цих двох кімнат, побачили три трупи згаданих жертв Василюка, які лежали на землі¹³⁰⁸.

Нерідко на листи емдебістів заангажовані ними до співпраці особи не відповідали. Тоді перші писали повторно, «натякаючи», що якщо діалог не буде відновлений, можуть постраждати родичі адресатів. Приміром, представники Підволочиського райвідділу МДБ 1947 року склали текст листа до «Тихого», в якому дорікнули йому, що «не явився на третю зустріч в условленому місті». Далі зазначили, щоб прибув у село Чернилівку «до швагера «Бурового», нагадавши про таке: «В відношенні вашої родини все це буде залежати від вашої праці, при зустрічі про це ще побалакаємо»¹³⁰⁹.

У деяких таких, «вхідних» щодо ОУН, листах (до різних членів підпілля) працівники МДБ навіть вказували розмір винагороди за надання цінних відомостей кореспондентами, а також зазначали, що подають їхні кандидатури до відзначення керівництвом країною. Наприклад, начальник Товстенського райвідділу МДБ Новотарський у лютому 1948 року запевнив Івана Зленка (сексота?): «За ваші матеріали літом 1947 р. по «Гордію», «Дику», «Климу» і іншим Управління МДБ області нагородили Вас додатково новими грішми в сумі 3000 карбованців і представило Вас таємно до урядової нагороди»¹³¹⁰.

На початку 1952 року подібний епістолярний діалог продовжувався, свідченням чому є звернення начальника УМДБ у Тернопільській обл. В. Коломійця до оунівця І. Комара («Олеся»). Насамперед, у своєму листі чекіст наголосив, що українське цивільне населення вже нібито перебуває на боці радянської влади й органів держбезпеки і це допомогло МДБ «покінчити з «Тарасом Чупринкою» на Львівщині, «Титарем» на Кременеччині, «Бозом» і «Шляхом» на Козівщині, «Остапом», «Дарком» і «Телюком» («Шпак») на Підгаєччині, «Мироном», «Охом», «Липою» і «Линем» на Бережанщині та

¹³⁰⁸ Там само. Арк. 202–203.

¹³⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 142. Арк. 170.

¹³¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 22.

багатьма іншими підпільниками». Далі продовжив, що члени ОУН (як-от на Чортківщині) передають радянській владі своїх керівників. Нагадав і те, що Комар ще у 1940 році дав письмове зобов'язання оперуповноваженому Микулинецького райвідділу НКВС «допомагати у боротьбі з оунівськими бандитами». Після всього цього автор листа запропонував адресату скористатися наказом міністра МДБ УРСР ч. 3/2 і «конспіративно зконтактуватися з нами». Коли ж той не захоче, В. Коломієць пригрозив адресатові, що з ним «безумовно, станеться те, що сталося з «Чупринкою», «Бозом» та іншими». А ще прозоро натякнув, що його родичам зі с. Велика Лука стане гірше¹³¹¹.

Яким чином «Олесь» відповів на таке звернення (якщо воно дійсно було відправлене на його адресу), нам з'ясувати не вдалося.

Варто зазначити, що коли подібним чином намагалися налагодити стосунки бійці радянських винищувальних груп, виступаючи посередниками між членами УПА та чекістами, останні вчиняли цьому опір. Наприклад, 22 вересня 1945-го у Гримайлівському р-ні енкавеєсівці заарештували «істребка» Богдана Бойка за те, що «посередничав в переговорах між нач[альником] стрибків Петренком, а ком[андиром] відділу УПА Костенком, який хотів домовитись, щоб один другого не переслідував»¹³¹².

Вівся документальний діалог і з польською Армією Крайовою та осередками організації «Воля і Незалежність».

Так, 21 вересня 1945 року працівник референтури пропаганди III-ї округи Закерзонського краю ОУН(б) Сергій Мартинюк («Граб», «Крига») нагадав у листі «пану коменданту Армії Крайової в терені Холм – Володава – Біла Підляська», що там розпочинається діяльність збройних відділів УПА. А також запропонував провести спільну зустріч, де можна було б обговорити погляди обох сторін щодо цих територій, а ще обмінятися думками стосовно положення місцевого (польського та українського) населення¹³¹³.

Лист-відповідь, адресований представнику «командування Української Повстанчої Армії п. Кризі», теж зберігся. Невідомий автор, висловивши жаль, що узгоджена раніше зустріч з адресатом не відбулася, а також «приписавши» «відділам УПА» факти вбивств, підпалів польських споруд у кількох селах, звідки були виселені українці, як і напади на польські кооперативи, привласнення худоби, запропонував йому не вести боротьбу один з одним, а знищу-

¹³¹¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 373. Арк. 16–18.

¹³¹² АП НПТО. Ф. 52. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 26 (конв.). Внутр. арк. 1 зв.

¹³¹³ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 96. Арк. 1; Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 1 / Ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович та ін. – Варшава–Київ,

вати «спільного ворога». Також у цьому посланні містилося побажання, аби українські повстанці припинили носити знаки розрізнення польських військових, зокрема орли на головних уборах, не видавали себе під час контрибуцій чи реквізицій за «польську партизанку», а також щоб не вбивали польське цивільне населення та не забирали у нього майно¹³¹⁴.

2017. С. 94, 96.

¹³¹⁴ APL, z. 1099, sygn. 47, k. 5.

Розділ III

Специфіка джерельної цінності й ступінь автентичності виявлених документів

3.1. Відмінності у джерельній цінності оригіналів, чернеток і копій

Документи українського визвольного руху, котрі опинялися в осередках ворожих органів державної безпеки, відразу ставали об'єктами оперативного опрацювання.

Особи, котрі служили, наприклад, у таких радянських структурах як НКВС/МВС чи НКДБ/МДБ, здебільшого погано володіли українською мовою. Тож документальні «трофеї», як правило, перекладали з української на російську мову. Робили це вони здебільшого у стислі терміни, у середньому до тижня часу.

Судячи із зібраних нами джерельних свідчень, практики роботи з документальними «трофеями» у НКВС і НКДБ стали буденним явищем уже за станом на 1944 рік і далі. Вони продовжилися, після появи МВС і МДБ, аж до середини 1950-х років.

Так, «інформацією» про діяльність ОУН у Цуманському, Колківському та Володимирецькому р-нах, низкою інших звітів і листів працівники НКВС заволоділи 13 грудня 1945 року, а через 7–10 днів їх переклали з української на російську старший уповноважений управління з боротьби з бандитизмом Струніна та співробітниця Крендель¹³¹⁵. Перша з них того ж року витлумачила російською і копію звіту Людмили Фої для СБ ОУН(б) про перебування влітку 1945-го у Києві¹³¹⁶.

Начальник 1-го відділення відділу боротьби з бандитизмом УМДБ Волинської обл. Лазаренко за кілька днів переклав російською лист від «Гримка» до «Марка», який 9 лютого 1947 р. працівники УМДБ Волинської обл. вилучили в убитого «Співака», одного з охоронців Панаса (Ананія) Ковальчука («Залісного»)¹³¹⁷. Також у стислі терміни витлумачив російською лист референта СБ Карпатського краю ОУН(б) Володимира Лівого («Йордана») до референта

¹³¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079 (додаток). Т. 54. Арк. 396–398 зв., 401–402, 404.

¹³¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 492.

¹³¹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 764.

СБ Буковинської округи Василя Паращука («Макара») від 20 вересня 1948-го заступник начальника 1-го відділення відділу 2-Н УМДБ Чернівецької обл. Долін¹³¹⁸.

Після того, як у грудні 1949 р. опергрупа МДБ УРСР захопила в криївці на горі Шипкован Болахівського р-ну Станіславської обл. так звані спогади-хроніку дружини к-ра УПА–Захід Василя Сидора («Шелеста»), їх переклала з української на російську оперуповноважена відділу 2-Н УМДБ Станіславської обл. Бездітко¹³¹⁹.

Під час операції з ліквідації Романа Шухевича (5 березня 1950 р.) працівники МДБ УРСР вилучили інструкцію «Оса-1». Знайдений документ оперативно витлумачив російською заступник начальника відділення управління 2-Н МДБ УРСР, майор Кононенко¹³²⁰.

Записи про перебування групи оунівця Михайла Криси («Кобзаря») у пропагандистському рейді на Київщині за червень–липень 1951 р., де багато відомостей про настрої населення у Ставищенському й Таращанському р-нах, потрапили до МДБ УРСР 21 квітня 1952-го. Після вилучення записів у вбитого повстанця їх переклав російською старший уповноважений управління 2-Н МДБ УРСР Богатирьов¹³²¹.

Майже два місяці знадобилося заступнику начальника відділення управління 2-Н МДБ УРСР Матвееву, аби перекласти листа від «Д-с» до Б. Сорочинського («Євгена»). Його 8 жовтня 1951 р. працівники УМДБ у Рівненській обл. знайшли у «Юрка» – коменданта охоронної бойвки провідника Рівненської округи, ліквідованого в криївці у Мізоцькому р-ні¹³²².

Значно рідше у НКДБ і НКВС робили «фонетичне» відтворення україномовних документів ОУН і УПА російською. А саме – слова оригіналу переписували російськими літерами начисто. Зокрема, українську літеру «и» всюди замінювали на «ы», замість «і» зазначали «и» і т. д.

Такі особливості, наприклад, має копія з копії україномовного документа, де описані бої УПА з військами НКВС 23–29 квітня 1944 р. на порубіжжі ни-

¹³¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 490.

¹³¹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 616, 667, ін.

¹³²⁰ Там само. С. 205.

¹³²¹ Там само. С. 772–775.

¹³²² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 768.

нішніх трьох областей – Рівненської, Тернопільської та Хмельницької. Втім, не розуміючи значення багатьох українських іменників, прикметників, дієслів, топонімів, «перекладач» попутно спотворив цілу їхню низку, коли переписував російськими літерами. Так «Остріг» (назва міста) у нього перетворився на «острих» (з маленької літери), українське слово «загрозливий» – на неоковирні «за» і «грозовий», слово «попередили» – на «побередыли», слово «відпочинок» – на «вид» і «починок» (два слова окремо). Попри показові неточності, цей «переклад» погодив начальник Шумського райвідділу НКДБ Івченко¹³²³.

Але бували і такі відтворення українських текстів, що майже не містили спотворень внаслідок «фонетичного» передання українських літер по-російськи. Продемонструємо такий спосіб «перекладу» на прикладі ділового листа, який к-р одного з підрозділів УПА «Юда» написав іншому командирі «Новочину» 24 червня 1944 року.

Спершу – первісний текст документа: «Друже ком. Новочин! Вертаючись з терену, хочу повідомити, що діється: Наші відділи розпочали на широку скалю діяти в терені. Наші диверсійні групи по десятих, п'ятих і навіть трьох діють по всіх терен[ах]: на залізницях, асфальтах і в околицях. [...] Вони роблять засідки, мінують дороги (виставляючи шильди) і т.д. Один наш підвідділ 21.VI.44 на засідці забрали одну машину і шістьох червоних, яких ми переоділи в цивільну одягу і відправили. Був випадок, що наші на залізниці поставили тильд з одним колесом і уяв'їть собі, що потяг стояв дві доби і не рухався. Боялися, що він є замінованим. Повідомляйте нас що у Вас нового, тримайте з нами зв'язок. Є відомість ще, не знаю тільки чи правдива, що німці заняли Шипетівку і Сарни. С.У.Г.С. Пост[ий] 24/VI.44 р. П.П. Що до людей, як що вони уже готові, направте через Докса на Коржана, а Коржан уже буде знати де я є. Нових людей ми уже Вам готуємо. Ком. Юда»¹³²⁴.

Після того, як цей документ опинився у Шумському райвідділі НКДБ, якийсь тамтешній працівник його переписав російськими літерами синім хімічним олівцем на аркуш формату А-4, що засвідчила секретар райвідділу Бардіна. Після переписування текст документа набув наступного вигляду: «Друже командир Новочин! Вертаючись з терену хочу Вас повідомити шо диється. Наши виддили распочалы на широку скалю дияты в терени. Наши деверсини группы по десятих, п'ятах и навидить трех диют по всей трасий, на залезници, освальтах и в околици контрив. Вони роблять заситки, минируют дороги (высилают минеры) и т.д. Одын наш виддел 21/VI-44 року на засици забрали одну машину и шесть червоних. Яких мы переоделы в цивильну одягу и видправили. Був випадок, що наші на зализници поставили мини з од-

¹³²³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 3–4.

¹³²⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 76–76 зв.

ным капитаном и уявить собі, що потяг стояв дві доби і нерухався. Боялися що він заминований. Повідомляйте нас що у Вас нового тремайте знамя звязок. Є видомист ще незнаємо чи правдыма що нимци занелы Шипитивку и Сарны. С.У.Г.С. Пост 24/VI-44 года. Що до людэй як що вони уже готовы направляйте через «Докса» на Коржена, а Коржен уже буде знати где я е. Новых людей мы уже Вам готуемо. Командир Юров»¹³²⁵.

Траплялося й таке (теж у НКДБ), коли знаходилися люди, котрі володіли українською мовою на достатньому рівні. Таких залучали до переписування захоплених україномовних документів українською мовою.

Приміром, працівник Борщівського райвідділу НКДБ восени 1944 р. переписав сірим олівцем наступні україномовні оригінали: наказ ч. 1 господарського референта повстанського району «Сірка» для станичних щодо збору до 15 листопада білизни, взуття, їжі, тютюну та ковдр, кілька списків «інвентаря» (одягу, різних харчів тощо) деяких станичних пунктів¹³²⁶.

Працівники НКВС схожим чином вчинили з незаповненим формуляром заяви сільського священика про відмову від співпраці з радянськими спецслужбами. Цей документ знайшли у перших числах січня 1945 р. енкавееівці Тернопільської обл. під час прочісування двох сіл у тодішньому Великодедерекальському р-ні. Вже 6 січня текст документа, переписаний українською, вони надіслали разом із спецповідомленням для заступника начальника відділення ББ НКВС УРСР Буриліна у Києві¹³²⁷.

Варто зазначити, що іноді, упродовж такого переписування, робилися графічні помилки. Відтак, у виготовлених «копіях» з'являлися відмінності від першотекстів.

Прикладом такого «збагаченого помилками» документа (оригінал написаний фіолетовим чорнилом на аркушах із зошита великого формату в лінію) є виконавче джерело, у якому йдеться про весняний бій УПА, що закінчився загибеллю к-ра сотні «Буревія» (автор: «В. А.», дата: 15 квітня 1944 р.). Цей документ вирізняється помилками, які зробили в Шумському райвідділі НКДБ, коли його переписували. Так, слово «закватирувавсь» чекісти збагатили на «р» (цю літеру поставили перед «т», чого оунівці ніколи не робили). Фразу «не гаючи жодної хвилини» енкавееісти перетворили на «не гаїчи жодної хвилини». Слово «підкріплення» стало «підкрипленієм». «Багнети» зазвучали як «багняти». Замість слова «відстрілюючись» чекісти написали «від» і «стрілочнись». «Хижі наїздники» стали «хижими натзиками», а «загарбники» – «загородниками»¹³²⁸.

¹³²⁵ Там само. Арк. 74.

¹³²⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 175–177 зв.

¹³²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 251–252.

¹³²⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1–5 зв.

Для порівняння, акт обвинувачення Дмитра Трачука («Гонти») – провідника одного з кузців ОУН(б), який існував у Шумському р-ні на Тернопільщині в 1950 р. – чекісти не переписали, а передрукували українською. Далі оригінал підшили до справи Шумського РВ МДБ¹³²⁹.

Проте найчастіше працівники ворожих структур просто цитували потрібні фрагменти захоплених в українських повстанців документів у своїй звітності начальству.

Наприклад, 11 лютого 1945 р. працівники НКВС виявили оригінал ділового листа «Сашка» до провідника Торчинського району П. Столярчука. А 26 лютого начальник УНКВС Волинської обл. О. Яковенко вже цитував цей документ російською у своїй доповідній записці для керівника НКВС УРСР Василя Рясного¹³³⁰.

А 2 жовтня 1948 р. начальник УМДБ у Рівненській обл., полковник В. Шевченко використав фрагмент перекладу російською листа від «057» до «Марії» (датований 23 вересня) у повідомленні керівника МДБ УРСР, генерал-лейтенанта С. Савченка¹³³¹.

Фрагмент листа Тимофія Харчука («Чада»), який працівники УМДБ у Рівненській обл. виявили 20 вересня 1949 р. у с. Карпилівка Рівненського р-ну, начальник УМДБ, полковник В. Шевченко 26 вересня процитував у щоденному оперативному зведенні (№ 269) для міністра державної безпеки УРСР, генерал-лейтенанта Миколи Ковальчука¹³³².

8 жовтня 1950 р. працівники УМДБ у Рівненській обл. заарештували підпільника «43», при якому виявили листа «Зіни» до Анатолія Маєвського. А за станом на 28 жовтня фрагмент цього документа, перекладений російською, був надісланий уже згадуваному Миколі Ковальчуку для ознайомлення¹³³³.

Також чекісти долучали повнотексти перекладів «трофеїв» російською, а також документів, які були начисто переписані українською, до своїх доповідних записок, спецповідомлень начальству як додатки.

Хоча у цьому підрозділі ми демонструємо, яким чином «втрачала» джерельна цінність письмових документів УПА та підпілля після їхнього перекладання іншою мовою чи переписування/передрукування, треба зауважити, що власне сам принцип поділу документів будь-якого походження на оригінали

¹³²⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 351. Арк. 193, 195.

¹³³⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 789.

¹³³¹ Там само. С. 741.

¹³³² Там само. С. 672.

¹³³³ Там само. С. 769.

(автографи) та не оригінали (чернетки, копії та ін.) у певному розумінні відносний.

Адже ще відомий архівіст Іван Каманін зауважував, що часом оригіналами вважають джерела, які свого часу відновили з пам'яті їхні власники. Причому не стільки заради укріплення прав, а щоб просто зайвий раз «послатися» на давні часи заради престижу. Він писав: «Такі, відновлені по пам'яті більш-менш точно за наявними у власників приватними копіями [документи] мають історичне значення і, якщо не суперечать юридичним умовам життя того часу, якому присвячені, можуть бути визнані за автентичні». Отож, якщо на колись «переписані» грамоти князя Любарта Гедиміновича, князя Романа Галицького¹³³⁴ з плином часу «стали» казати «оригінали», не варто відкидати ймовірності відтворення у подібний спосіб і деяких документів УПА.

Тим більше, що, як уже зазначалося раніше, українські повстанці й діячі підпілля значну частину своїх документів продукували машинописним способом. Приміром, Василь Галаса любив власноруч набирати тексти ділових листів. Одного з них у 1949-му він закінчив ось такою ремаркою: «Рукою не пишу з «певних» причин»¹³³⁵. Іншого адресата Галаса у липні 1949 р. теж попередив: «Пишу до Вас спеціально рукою, а не на машині, щоб Ви пізнали мій характер письма. Так само зробіть слідуючим разом і Ви»¹³³⁶. Цю властивість документів Галаса намагалися розгадати радянські чекісти.

А влітку 1952-го, коли збройне підпілля «затухало», провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський («Знаний») ухвалив рішення задля конспірації не писати ділові листи до інших активістів, а друкувати їх на друкарській машинці. «Я можу писати до Вас не від руки, а на машинці записки, підписувати буду до Вас «Знаний»¹³³⁷, – зазначив про це колезі Борисові Павлюку.

А як дізнатися, з оригіналом чи копією документа маємо до діла, коли, наприклад, у списку розвідників УБП Варязького району від 2 лютого 1946-го замість особистого підпису особи, чії відомості про розвідників запрогололював Захарчук, надруковано таке: «не письменний»¹³³⁸? До того ж, в УПА та підпіллі побутувала практика переписування оригіналів документів до спеці-

¹³³⁴ Каманін Іван. О двухъ подложныхъ грамотахъ: кн. Льва Галицкаго и гетмана Богдана Хмельницкаго / Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца. 1907. Кн. XX. Вып. 1. Отд. 5. С. 11.

¹³³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 165.

¹³³⁶ Там само. С. 185.

¹³³⁷ Там само. С. 595.

¹³³⁸ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 360.

альних зошитів. Побічною дією такого «впорядкування» розпорядчої документації часто ставало спотворення її змісту.

Ще один шлях «розпізнавання» оригіналів повстанських документів – звернення уваги на те, як у радянських перекладах зазначалася їхня титулатура. Адже, для прикладу, ще Іван Крип'якевич вказував на необхідність аналізу авторської титулатури, а ще – даних про місця написання та адресатів під час встановлення автентичності документів епохи Богдана Хмельницького. Так, на підставі того, що в універсалі Богдана Хмельницького про закріплення за сотником Якимом Пашком млина у Конотопі (від 6 лютого 1651 р.) Хмельницький титулується як «Войска Малоросійського Запорозжского гетман», а не «гетман Войска Запорозжского», а адресатами вказані «пани енеральной войсковой старшини», а не просто «старшина», Іван Крип'якевич визнав документ фальшивкою¹³³⁹. До такої ж категорії дослідник відніс і лист Богдана Хмельницького до турецького султана від жовтня–листопада 1648 р., тому що у чотирьох його різних копіях подані різні місця написання і дати¹³⁴⁰.

Intitulatio «початкового протоколу» розпорядчих документів (наказів) відділу УПА «Погром» визначив у вересні 1943 р. к-р відділу «Мороз» у своєму наказі ч. 5: «Наказую при службових взаємовідносинах козаків, старшин і підстаршин звертатись по посадам або рангах, додаючи слово «Друже», «Друже сотенний», «Друже хорунжий», «Друже юнак». «Друже» – ніколи не звертатись через «Ти», а на «Ви»¹³⁴¹.

Таке intitulatio – наслідок використання «Морозом» вказівок командира групи УПА «Турів» «Олега». Той 7 вересня 1943-го сформулював: «Наказую при службових взаємовідносинах козаків і старшинського складу звертатися по посадам або рангам, додаючи слово «друже». Напр[иклад], «друже сотенний», «друже командир», «друже сотнику», «друже полковнику», «друже генерале». До козаків, коли відоме прізвище, то по прізвищу, додаючи слово «друже», напр[иклад], «друже Оса», або коли прізвище невідоме, просто «друже»¹³⁴².

Своєю чергою «Олег» керувався пунктом наказу ч. 13 Головного командира УПА Клячківського від 4 вересня 1943 р., де говорилося: «Наказую при службових взаємовідносинах козаків і старшинського складу звертатися по посадам або рангам, додаючи слово «друже». Наприклад, друже чотовий, друже сотенний, друже командире, друже сотнику, друже полковнику, друже гене-

¹³³⁹ Крип'якевич Іван. Підробки документів Богдана Хмельницького // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1960. № 3. С. 4.

¹³⁴⁰ Там само. С. 6.

¹³⁴¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 571.

¹³⁴² Там само. С. 488.

рале і т. д. До козаків, коли відоме прізвище, то по прізвищу, додаючи слово «друже», напр[иклад] «друже Оса», або коли прізвище невідоме, просто «друже»¹³⁴³.

До речі, під час «відновлення з пам'яті» втрачених оригінальних грамот, за уважував Іван Каманін, власники деякі їхні частини знищували або, навпаки, додавали в документи щось нове від себе. Саме такими він назвав грамоту князя Романа Галицького для Києво-Печерської лаври, князя Любарта Геди́миновича Луцькій єпископській кафедрі¹³⁴⁴. Тож цілком можливо, що схожим чином «уточнювали» у середині ХХ ст. свої документи і в УПА.

Розглянемо ті два накази ГК УПА за 1943–1944 рр., які в нас була можливість опрацювати. Переважна більшість із них відома у копіях. При цьому між копіями одного й того ж документа трапляються певні розбіжності. Таке, вочевидь, було наслідком багатьох причин. Мав значення і рівень обізнаності машиністки з українською мовою, і її старанність під час друку текстів, і навіть місце, звідки вона походила чи у якому довго проживала (специфіку місцевості походження нерідко «видавали» діалектизми та рідковживані слова).

Виходячи з цього, порівняємо три відомі копії святкового наказу ГК УПА Дмитра Клячківського з нагоди Дня слави української зброї від 31 серпня 1943 р. Перші дві¹³⁴⁵ збереглися у вигляді повних текстів, а третій бракує завершення¹³⁴⁶.

У першій та другій копіях надруковано слово «імперіялісти», а в третій воно вже проходить як «імперіалісти». Слово «нищивною», яке зустрічається в першій і третій копіях, у другій пишеться через «і» – «нищівною». Якщо у першій копії «Українській народ», то в другій – «Укр. Нарід», а в третій – «Український Нарід». У першій копії надруковано вислів «один із найвиличавіших», в другій він – «один із найвеличавіших», а в третій трансформувався у «один з найвеличающих». Абревіатура УПА у перших двох випадках розшифровується як «Української Повстанчої Армії», а в третьому – з пом'якшенням: «Української Повстаньчої армії». Словосполучення «перетворює їх» (перша копія) «змінюється» на «перетворює їх» (друга копія) й «перетворював їх» (третья копія).

Цікавої зміни зазнав вислів про поневолені народи. У першій копії він має наступний вигляд: «за вільні національні інших поневолених народів». У дру-

¹³⁴³ Там само. С. 29.

¹³⁴⁴ Каманін Іван. О двухъ подложныхъ грамотахъ: кн. Льва Галицкаго и гетмана Богдана Хмельницкаго / Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лятописца. 1907. Кн. XX. Вып. 1. Отд. 5. С. 4.

¹³⁴⁵ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 12–13; ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 17–17 зв.

¹³⁴⁶ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 29.

гій копії: «за інші національні держави поневолених народів». У третій копії: «за вільні національні держави інших поневолених народів». Словосполучення «якнайтісніший звязок» (перша копія) порівнюємо, відповідно, з «якнайтісніший звязок» (друга копія) й «якнайтісніший звязок». Якщо у першій та другій копіях читаємо «розсаджать хижих загарбників», то в третій – уже просто «розсаджать загарбників».

Загалом у згаданих трьох копіях цього наказу ми виявили 35 неспівпадань написання слів, словосполучень і висловів¹³⁴⁷. Втім, ці розбіжності, які, вочевидь, допущені під час передруку наказу, незначні. Стверджувати, що друкарі аж надто спотворили первісний текст, підстав немає.

А от у випадку з двома машинописами наказу № 11 Дмитра Клячківського від 4 вересня 1943 р. – про тактику боротьби й оборони за умов відступу німців – уже складніше. Їхня граматична «якість» значно гірша, ніж копій наказу від 31 серпня. Вислів «на Німеччину в її нутрі» (перший машинопис) «змінюється» на «по Німеччині у її внутрі» (другий машинопис). У першому машинописі є вислів «почали вельми грабувати», тоді як у другому – «почали зусильно грабити». Малоозрозуміле речення з першого машинопису «Кілька разів ворог усуне зі шляхів барикади, стільки разів шляхи мусять заразже на ново пороблені барикади» в другому набуває форми: «Кілька разів ворог усуне зі шляхів барикади, кілька разів сейчас ляхи мусять бути наново барикадами завалені». «У його вірних пунктах», що є в першому машинописі, не зрівняти з «у його опірних пунктах» (другий).

Інші приклади: перший машинопис – «Кільканадцять км. довкруги розбудувати докладно безпосередньо залежно від табору розміщених від місця постою в глуп терену довкруги на простори кільканадцять км», другий машинопис – «Кільканадцять кілометрів довкруги розбудувати докладно безпосередньо залежну від табору, розміщену від місця в глуп терену варту». 1 – «Хати можуть бути не спалені», 2 – «Хати можуть бути попалені!». 1 – «Хата згорить землянка заступить хату. Приготовитись до нього ще за здалегідь зимою. Земля в зимі буде змерзла і годі буде тоді землянку будувати», 2 – «Хата згорить, землянка заступить хату. Вже заздалегідь до цього, ще перед зимою, в зимі годі буде землянку будувати».

Як бачимо, спотворення словосполучень, фраз і навіть деяких речень у першому машинописі значно суттєвіші, ніж у другому. До того ж, у першому документі відсутнє *inscriptio*, тоді як у другому машинописі воно є. А ще в *signature* першого з документів «Клим Савур» постає не лише командиром УПА, але й шефом військового штабу, що доводить: перший машинопис може

¹³⁴⁷ Там само. Арк. 12–13, 29; ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 17–17 зв.

навіть бути чернеткою наказу, а не його копією¹³⁴⁸.

Траплялося, що під час передруковування певного розпорядчого документа на друкарській машинці машиністка додавала своїй версії копії більшої «емоційності». Це добре видно з порівняння двох копій наказу № 5 Головного командира УПА Дмитра Клячківського від 15 серпня 1943 р. Отже, вислів «Розголосити по всій Україні дії УПА» (перша копія) перетворився на «Розголосити широко по всій Україні дії УПА» (друга копія). Речення «Підготовляти всіх військово-зобов'язаних до військового діла» (перша копія) «зазвучало» як «Підготовляти масово всіх військово-зобов'язаних до військового діла» (друга копія). Зі схожою метою речення «Зорганізувати при всіх більших осередках нашого життя і відділах УПА Українську Пресову Службу» в першій копії наказу № 5 було «трансформоване» у другій із аналізованих копій на «Зорганізувати негайно при всіх більших осередках нашого життя і відділах УПА Українську Пресову Службу»¹³⁴⁹.

До речі, уже на стадії опублікування документів вони могли набути неточностей, викликаних недоглядом з боку упорядників. Так, у деяких зразках опублікованих наказів ГК УПА не всі складові засвідчувальної частини такі саме, як у первісних формулярах. Приміром, наказ ч. 6 у другому томі нової серії Літопису УПА датований 25 серпня 1943-го, а правильно – 15 серпня¹³⁵⁰. Наказ № 21 Клячківський насправді видав 12 листопада 1943 року, а не 2 листопада¹³⁵¹, як вказано у публікації даного документа. Наказ № 29 того ж автора вийшов не 6 січня 1944-го, а 26 січня¹³⁵².

Є проблеми й із двома опублікованими в другому томі наказами Клячківського – від 27 і 30 серпня 1943 р. Перший і другий накази мають один і той самий номер – 8¹³⁵³. При цьому документ від 30 серпня можна звірити з архівним примірником (копія зберігається в ЦДАВО), а от де заархівований наказ від 27 серпня? Важко сказати, адже в другому томі нової серії Літопису УПА, де він опублікований, архівна легенда відсутня, а стоїть лише посилання на попередню книгу видання – перший том основної серії Літопису УПА¹³⁵⁴. Відтак, наказ від 27 серпня варто нумерувати як 8(1), а наказ від 30 серпня – 8(2).

¹³⁴⁸ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 18; ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 25.

¹³⁴⁹ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2; ЦДАВО. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 5–6.

¹³⁵⁰ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 7.

¹³⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 41.

¹³⁵² Там само. С. 48.

¹³⁵³ Там само. С. 11–12.

¹³⁵⁴ Там само. С. 13.

Перед виготовленням того чи іншого документа в УПА чи підпіллі дехто проводив «підготовчу роботу» – складав чернетку. Траплялося, їх робили не одну і не дві. Тому, перед перекладом повстанських документів російською, чекісти інколи співставляли тексти автографів із їхніми чернетками (якщо такі були відомі).

Капітан Борис Стекляр із УМДБ у Рівненській обл. в лютому 1952 р., вивчаючи документи, виявлені у криївці вбитого провідника Рівненського надрайону Володимира Троцюка («А.»), виявив невідповідність між «уже віддрукованим і відкоригованим Буйним текстом» і чорновиками цього листа. В одному із чорновиків Стекляр знайшов такий запис, якого бракувало в оригіналі: «в крайньому випадку (якби були вбиті люди, котрі тримають із вами зв'язок), я вас знайду і, шляхом передачі грипса для господарів, установимо контакт (встановлю для хлопців зустріч). У такому випадку до Вас прибуду сам (господарів). Слава Україні! А.»¹³⁵⁵.

Загалом аналіз чернеток повстанських документів часом дає змогу встановити наміри, якими керувалися їхні автори, частково відтворити хід їхніх справжніх думок на той момент часу, коли сиділи і писали документ. Складається й уявлення про авторську самоцензуру.

Так, розглянемо чернетку листа Миколи Козака («Луки») до Петра Олійника («Романа») від 1 грудня 1945 р. Автор у реченні «За всяку ціну зберегти на терені Москва хоч кілька невеликих відділів УПА, вишколити військово, ідейно-політично виховати для політично-пропагандивної роботи серед народу там, де наша Організація слабо діє» після слів «виховати для політично-пропагандивної роботи» написав «та диверсійно[і]», але згодом останні слова закреслив¹³⁵⁶. Таке коригування може бути ознакою самоцензури автора, адже переважна більшість членів збройного підпілля, а тим більше есбісти, повсякчас наголошували на пропагандистській складовій своєї діяльності, а от про диверсії, що їх здійснювали щодо місцевих органів радянської влади та на ворожих комунікаціях, воліли не згадувати.

Для порівняння, провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак повністю викреслив третій із семи пунктів у листі до Василя Галаси («1648»). У ньому йшлося про провідника Кобринського надрайону Арсена Клинового («Шаха»): «3 надр. провідником д-г Шахом (в окрузі Мефодя), та активом того терену в м-ці листопаді 1948 р. устійнено к-такт. Між матеріялами висилаю збірку «поезій» д. Шаха. Д-г 0405 висказує думку, що д. Шах не держав контакт, ма-

¹³⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 667.

¹³⁵⁶ Там само. С. 411.

буть, спеціально, щоб уникнути обтяжуючих завдань. Між іншим, д. Шах вже кількакратно в своїй роботі від 1944 р. чомусь тратив контакт. Я доручив д-г 0405 ту справу основно перевірити і покарати д. Шаха»¹³⁵⁷.

Окрім даного абзацу, більше ніде у своєму листі Микола Козак «Шаха» не згадує. Про що це може свідчити? Можливо, автор перебував під враженням від міркувань провідника ПЗК Івана Литвинчука, безпосереднього зверхника «Шаха», який недавно, 15 січня 1949 року, запідозрив того у зраді, тож і вирішив «не ставити воза перед кіньми», почекати. До слова, у закресленому Козаком абзаці одне з тверджень про «Шаха» («Між іншим, д. Шах вже кількакратно в своїй роботі від 1944 р. чомусь тратив контакт»)¹³⁵⁸ за змістом дуже близьке до інформації, оприлюдненої Іваном Литвинчуком: «Його [Шаха] належить покарати найвищим виміром кари за саботування в подібний спосіб організаційної роботи від 1944 р.»¹³⁵⁹.

3.2. Відображення змісту автографів у перекладах документів працівниками НКВС–МДБ УРСР російською мовою

Попри те, що між НКВС СРСР, НКДБ СРСР, а згодом МДБ СРСР, – з одного боку, та їхніми республіканськими «сестрами» – з іншого, у часи діяльності УПА та збройного націоналістичного підпілля номінально існували відмінності, мова діловодства скрізь була російською. Отож, україномовні документи, захоплені в українських повстанців, органи держбезпеки УРСР мусили перекладати російською.

Втім, як свідчить здійснена нами архівна евристика, це переважно робилося не фахівцями-філологами, а носіями інших умінь і навичок. Відтак, у перекладах, які дійшли до наших часів, трапляються неточності (часом – дуже суттєві). Оскільки на їхній підставі у середовищі органів держбезпеки часто ухвалювали важливі рішення, ми вирішили дослідити найтипівші помилки перекладачів і їх класифікувати.

Отже, по-перше, перекладачі письмових документів УПА робили помилки у назвах тактичних одиниць армії, а також не завжди вірно вказували їхні криптоніми.

Так, влітку 1944-го к-р однієї з опергруп НКВС у Дрогобицькій обл. Іскоростенський, не усвідомлюючи, що «курінь» – одна з назв тактичних одиниць УПА, у доповідній записці для начальника обласного УНКВС поінформував

¹³⁵⁷ Там само. С. 459.

¹³⁵⁸ Там само.

¹³⁵⁹ Там само. С. 527.

про розгром і знищення «бойової групи «Курінь» зі штабом і документами¹³⁶⁰ в Борщівському р-ні Тернопільської обл. Для порівняння, 19 листопада 1943 р. к-р Тернопільського радянського партизанського з'єднання ім. М. Хрущова Іван Шитов у повідомленні для УШПР теж подав назву звичайної тактичної одиниці УПА (курінь, яким командував «Кватиренко») як криптонім – «Курінь»¹³⁶¹.

Щонайменше тричі 22 червня 1944 р. спотворив назву групи УПА «Заграва» на «Заграєва» старший оперуповноважений відділу контррозвідки СМЕРШ Південно-Уральського ВО Гуменюк, коли нотував свідчення Петра Максим'юка (у серпні 1943-го той навчався на курсах командного складу УПА в Межирицькому р-ні Рівненщини)¹³⁶².

У НКВС в 1944-му працювали й такі особи, котрі не орієнтувалися у назвах підрозділів груп УПА. Приміром, Цветухін лише за документом, який його колеги захопили в упівців, встановив, що група «Заграва» поділялася на загони (курні): «ім. Богдана» (к-р «Ярема», «партійно-політичний» керівник «Хмара»), «ім. Колодзінського» (к-р «Лайдака», «партійно-політичний» керівник «Зубар»), «ім. Остапа» (командир «Шаула», «партійно-політичний» керівник «Косач»), «ім. Коновальця» (к-р «Кора», «партійно-політичний» керівник «Галка»), «ім. Дорошенка» (к-р «Вороний»), «ім. Хмельницького» (к-р «Острий»). За спостереженням Цветухіна, підрозділ «Гамалії», розгромлений 27 березня 1944 року 202-ю окремою стрілецькою бригадою 16-ї стрілецької бригади ВВ НКВС, теж входив до «Заграви». А ще він з'ясував, що до групи «Заграва» входило 4 загони спеціального призначення: «Везувій» (к-р «Горностай», «партійно-політичний» керівник «Вадим»), «Павуки» (к-р «Щит», «партійно-політичний» керівник «Молот»), «Оса» (к-р «Печериця», «партійно-політичний» керівник «Галуза»), «Картий» (?) (к-р «Корбан», «партійно-політичний» керівник «Журба»). «Вказані документи дають підстави для висновку, що бандами УПА централізовано керують та вони зв'язуються з Центром за допомогою радіозв'язку»¹³⁶³, – підсумував свої спостереження керівник оперштабу з боротьби з бандитизмом УНКВС у Рівненській обл.

По-друге, часто неправильно перекладалися псевдоніми повстанців і членів збройного підпілля.

Так, 18 травня 1945 р. працівники Струсівського райвідділу НКДБ важко поранили і захопили у полон референта СБ Струсівського району Никифора Зайця. У нього знайшли інструкцію від референта СБ надрайону (датована

¹³⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 5 зв.

¹³⁶¹ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1388. Арк. 152.

¹³⁶² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 21–22.

¹³⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 249.

14 травня), на звороті якої був написаний червоним олівцем псевдонім адресата – «Боян»¹³⁶⁴. Коли чекісти передрукували цю інструкцію українською, то згаданий псевдонім «передали» як «Баян»¹³⁶⁵. Не усвідомивши, що спотворили псевдонім до невпізнання для тих, хто добре володіє українською мовою, чекісти «поширили» «Баяна» своїми «каналами». А відтак, коли 29 травня 1945 р. начальник 2-го відділу УНКДБ Тернопільської обл. Хорсун звернувся до начальника Струсівського райвідділу НКДБ Чернокожих з проханням поділитися копією свідчень допитаного Никифора Зайця, а також усіма документами, що були виявлені у його торбї, то називає його псевдонім не інакше як «Баян»¹³⁶⁶.

А в серпні 1945 р. працівник УНКВС у Тернопільській обл. Красюк, занотувавши свідчення арештованого к-ра сотні УПА Степана Шатковського («Гордія»), помилково переінакшив псевдонім очільника одного з відділів особливого призначення «Вадима» на «Відіма»¹³⁶⁷.

Для порівняння, начальник слідчого відділення відділу з боротьби з бандитизмом Седлищанського райвідділу (Волинська обл.) Бунтін 4 вересня 1944 р. у протоколї «охрестив» «Лівером» інспектора штабу групи «Турів» Володимира Луня («Ліваря») ¹³⁶⁸.

Назвав псевдонімом «Естафетна» затриману, причетну до підрозділу УПА у с. Сможе (нині Сколівський р-н Львівської обл.), виконувач обов'язків відділу контррозвідки СМЕРШ 73-го стрілецького корпусу 52-ї армії Гудков 17 січня 1946-го. Оскільки він уточнив, що жінка «шляхом листування пов'язувала банди»¹³⁶⁹, як виглядає, йдеться про затримання повстанської зв'язкової. Вона, можливо, була задіяна у системі одного з різновидів підпільного зв'язку – так званого естафетного.

Інший приклад: лейтенант Лідусь, виступаючи у червні 1947 р. на нараді оперпрацівників МДБ і військових командирів, «прикріплених» до «бандгруп», зазначив про коменданта боївки ОУН(б), що той змінив псевдонім із «Могила» на «Перережь гортань»¹³⁷⁰. Так невдало, вочевидь, лейтенант пере-

¹³⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 11 (конв.). Внутр. арк. 6.

¹³⁶⁵ Там само. Арк. 7.

¹³⁶⁶ Там само. Арк. 121.

¹³⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 303.

¹³⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лоцицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 76.

¹³⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 1. Арк. 2.

¹³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 204. Арк. 28.

клав з української псевдонім «Горлоріз».

До речі, схожі помилки масово робили у 1943–1944 рр. і радянські партизани та працівники військової контррозвідки СМЕРШ. Наприклад, 28 жовтня 1943 р. представник Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. Хрущова Іван Скубка у шифротелеграмі начальнику УШПР Тимофію Строкачу назвав Головного командира УПА Кліма Савура «Климом Звуром»¹³⁷¹. Ну, а в перекладі одного з розпорядчих документів УПА–Північ російською начальник опергрупи відділу контррозвідки СМЕРШ 18-ї армії, капітан Радківський переінакшив псевдонім командира УПА–Північ Дмитра Клячківського «Каруспун» на «Ковуспун» (квітень 1944 р.)¹³⁷².

Проте всіх перевершив Цветухін. На початку квітня 1944 р. він узагалі не зміг ототожнити псевдоніму «Панаса Мосура» із його носієм – першим командиром УПА Дмитром Клячківським («Клим Савур»). «На підставі захоплених документів встановлено, що підпис на наказах командира УПА від 26.11.1943 р. стоїть не Кліма Савура, а якогось Панаса Мосур»¹³⁷³, – робив висновок Цветухін, ознайомившись із «трофеєм» – наказом № 22 його авторства від 26 листопада 1943 року для «командирів груп, командантів запілля, політкерівників і Українському Червоному Хрестові» про інтенсифікацію ідейно-політичного виховання повстанців напередодні можливого повернення на Волинь радянських чинників. Оригінал даного джерела опублікований¹³⁷⁴.

По-третє, у НКДБ, НКВС, МДБ неоковірно або неправильно витлумачували інші специфічні «внутрішні» терміни УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б).

Зокрема, у звіті для ЦК КП(б)У від 16 серпня 1946 р. секретар Станіславського обкому Петрик процитував назву документа УПА, подавши у ній одне підстаршинське звання з великої літери й залапковане, а інше, старшинське, – без лапок, але з великої літери: «Диплом про закінчення школи УПА і присвоєння звання «Булавного» за підписом начальника школи УПА Хорунжого «Горина»¹³⁷⁵. Вочевидь, перекладачеві здавалося, що «Булавний» і «Хорунжий» – псевдоніми впливових військових. Того, що повстанці не лише усі свої псев-

¹³⁷¹ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1435. Арк. 94.

¹³⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 119.

¹³⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 249–250.

¹³⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 42–43.

¹³⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 174.

доніми писали з великої літери, але й слова на кшталт «Командир», «Бог» (з метою підкреслення пошани), перекладач, певно, не знав.

До речі, слово «бог» радянські перекладачі повстанських автографів подають з маленької літери у десятках перекладів! («того и Вам от господа бога желаю», «с оружием гонят Вас вперед», «они Вас гонят на фронт»)¹³⁷⁶. Навіть у чекістській копії російською листа провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака, датованого кінцем 1946 р., у фразі «Ваші думки стосовно справи Далекого для мене зрозумілі. Дай Бог, щоб увінчалися успіхом» слово «Бог» наводиться з маленької літери¹³⁷⁷.

Ну, а перекладач російською листа, якого у квітні 1949-го провідник Рівненської округи Анатолій Маєвський («259») написав до організаційного референта Юрія Беднарчика («Слюсаря»), не розумів, що означає часто вживане у тексті слово «провідник». У десяти випадках (коли мався на увазі очільник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак), тлумач передавав це слово з великої літери й у лапках – «Проводник». Заодно він, можливо «механічно», «возвеличив» кількох інших згаданих у документі провідників – рівня надрайону та району: «В Клеванском районе о потерях сообщал Вам, о том, что погиб «Проводник» надрайона и «проводник» района и 7 человек»; «В Александрийском районе от сентября 1948 г. погибло 10 человек – в том числе др. Свижий и «Проводник» Алекс. района». Дана «механічність» добре прослідковується за першою з наведених вище цитат, коли очільник надрайону – «Проводник», а керівник району після нього – уже «проводник»¹³⁷⁸.

Так, перекладач із Демидівського райвідділу МДБ листа провідника Луцького «терену» ПЗК Олександра Савири («Оксентія») на російську (працював над ним орієнтовно в жовтні–листопаді 1950 р.) витлумачив звичне для бандерівців слово «зверхник» як «з Верхник». У реченні вийшло так: «Если не имеете связи со своим организационным руководителем (з Верхныком), то я дам вам инструкции и задания»¹³⁷⁹.

«Креатив» співробітників радянських спецслужб «зачепив» і таку традиційну «кінцівку» більшості видів документів УПА та збройного підпілля як «Постій». Хоча було б правильно перекладати це слово як «Стоянка» (саме так, приміром, у перекладі листа Степана Бандери до Василя Кука від 5 верес-

¹³⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 100.

¹³⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 434.

¹³⁷⁸ Там само. С. 559–560.

¹³⁷⁹ Там само. С. 608.

ня 1952 р. подав чекіст Трофименко)¹³⁸⁰, інший його колега, начальник відділу 4-го упр. МВС УРСР Купрієнко, витлумачив (див. переклад листа Степана Бандери до Василя Кука і друзів, жовтень 1951 р.) як «Место пребывания»¹³⁸¹.

Впадають в око й відмінності тлумачення повстанського терміну «криївка». Наприклад, Борис Стекляр із УМДБ у Рівненській обл. передавав його російською (див. переклад листа Ніла Хасевича («Рибак») до провідника Рівненського надрайону Володимира Троцюка, січень 1952 р.) близько до оригіналу – «крайвка»¹³⁸². Проте автор перекладу російською листа оунівця «Леся М-1» до працівника СБ ОУН(б) Миколи Козака («Кучми») від 7 липня 1944 р. слово «криївка» вже витлумачив як «Криевцы»: «Библиотеку устроите в Криевцы, необходимо приложить все усилия, чтоб произведение наших братских писателей не уничтожались...»¹³⁸³. Таким чином, він (а цю копію засвідчив своєю резолюцією начальник секретаріату контррозвідки СМЕРШ Південного фронту ПВО, майор Федоров) перетворив слово, яким позначалася підземна бандерівська схованка, на назву населеного пункту (чи топонім).

Інший показовий приклад: у 1950 р. працівники управління 2-Н МДБ УРСР, перекладаючи російською фрази з робочого зошита члена Карпатського крайового проводу ОУН(б) Василя Савчака («Сталья»), слово «естафета» (так звався спосіб транспортування повстанської кореспонденції) витлумачили як «эффектныя лица». Аналогічно не впорався із точністю перекладу й тлумач російською листа «Весела» до станичного «Чайки» від 1 вересня 1944 р. Слово «мілітаризація», яке вжив «Весел» у значенні посилення готовності до збройної боротьби куців у підпіллі, він витлумачив як «металіризація». Інший пункт звітування перекладач також змінив до невпізнання: «Референт ночной сети»¹³⁸⁴.

По-четверте, у витлумачених працівниками НКВС–НКДБ–МДБ «трофеях» російською мовою трапляються неправильно перекладені топоніми.

Для прикладу, 12 грудня 1945 р. у доповідній записці про хід боротьби з «бандами» і стан просування загонів заступник начальника відділу контррозвідки СМЕРШ 11-ї гвардійської механізованої дивізії 52-ї армії Гімеров невірно назвав хутори біля Франкополя Корецького р-ну Рівненщини, де були

¹³⁸⁰ Там само.

¹³⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 61. Арк. без ном.

¹³⁸² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 701-702.

¹³⁸³ Там само. С. 780.

¹³⁸⁴ Там само. С. 759.

виявлені склади УПА, «франко-польськими хуторами»¹³⁸⁵.

Село Мосорівка нарік «Мусуричкою»¹³⁸⁶, а Товтри – «Тавтрами» перекладач російською звіту провідника Заставнівського району Григорія Гайдея («Лева») від 23 січня 1947 р. На ці та інші неточності оперуповноваженого відділу 2-Н УМДБ, молодшого лейтенанта Філенка звернув увагу упорядник 19 тому нової серії Літопису УПА Дмитро Проданик, а відтак, заслужено назвав згадані огріхи «свідченням недбальства виконавця»¹³⁸⁷.

По-п'яте, досить типовим для радянських органів державної безпеки було помилятися у назвах різновидів документації УПА та збройного підпілля.

Приміром, у квітні 1944-го начальник оперативного штабу з боротьби з бандитизмом УНКВС у Рівненській обл. Цветухін назвав захоплені в УПА документи «керівними директивами, наказами, розпорядженнями, інструкціями, пропагандистськими матеріалами»¹³⁸⁸, хоча у системі повстанського документообігу такий різновид, приміром, як «директиви» не побутував, а розпорядження, на відміну від наказів, зустрічалися не часто.

Схоже траплялося й далі. Через два роки начальник Внутрішніх військ МДБ Українського округу Фадеєв помилково назвав «директивним листом»¹³⁸⁹ документ «головного осередку пропаганди» Головного проводу ОУН(б), який чекісти «перехопили» в адресата «Роберта» під час його ліквідації.

Під такою назвою, приміром, у ЦК КП(б)У подали 14 вересня 1946 р. цитату з оунівського розпорядчого документа, адресованого 28 липня 1946-го «обласним референтам СБ»¹³⁹⁰. Словом «директива» означили розпорядчий документ ОУН «Усім членам Організації і всім повстанцям до виконання», укладений у червні 1946 р., в політуправлінні Прикарпатського військового округу 31 липня 1946-го¹³⁹¹. Й лише у деяких випадках представники тодішніх радянських структур подавали назви перехоплених різновидів розпорядчої

¹³⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 4. Арк. 195.

¹³⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 375.

¹³⁸⁷ Там само. С. 376.

¹³⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 249.

¹³⁸⁹ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 231.

¹³⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 201.

¹³⁹¹ Там само. С. 157–158.

документації без спотворень, як от «наказ» № 11 окружного політреферента «Якоря» від 5 серпня 1946 р., «інструкція» ОУН «В питанні бойкоту так званих виборів до Верховної Ради СРСР» від 24 грудня 1945 р.¹³⁹² тощо.

Причини частого вживання терміну «директива», на наш погляд, треба шукати у практиках частого його використання у КП(б)У, його регіональних комітетах, політуправліннях при військових округах.

Окрім «директив», у радянських документах трапляється ще одне неправильне формулювання розпорядчих документів післявоєнного збройного підпілля ОУН(б) – «інструктивні вказівки». Саме так, наприклад, у 1948 р. назвав заступник начальника УМДБ у Чернівецькій обл. документи провідника Запрудського надрайону «Кобзаря», знайдені у польовій сумці провідника Заставнівського району Григорія Гайдея («Лева»)¹³⁹³.

Ну, а своєрідним курйозом можна вважати ототожнення заступником начальника відділу СМЕРШ 60-ї армії 1-го Українського фронту Горбовим паперів, виявлених у лісі біля с. Рудзв'яни, із «шифродокументами». Насправді смершівець перебільшив значення цих артефактів. Бо цупкі аркуші картону із цифрами у кількох вертикальних рядках – не що інше як записи, які вела одна з п'яти осіб під час картярської гри в покер чи «тисячу» (серед них – оунівець Василь Дрібницький)¹³⁹⁴. Зрештою, у цьому нічого дивного немає, адже азартні ігри в середині 1940-х траплялися у різних середовищах Руху опору, навіть у польських «самодіяльних військових одиницях» (так від серпня 1945 р. називалися колишні «районові організації» ліквідованої АК)¹³⁹⁵.

Заступник начальника відділу управління 2-Н МДБ УРСР, майор Арутюнов у перекладі російською листа Василя Кука до Олександра Савири (липень 1951 р.) назву такого навчально-методичного документа підпілля як «реферат» у фразі «Реферат «Мінерська справа» невірно переклав як «референт»¹³⁹⁶.

Так само у перекладі російською листа від провідника Луцького «терену» ПЗК Олександра Савири («888») до провідника ПЗК Івана Литвинчука («2122») (грудень 1950 р.), виготовленого працівником відділу 2-Н УМДБ Волинської обл. Лунячком, назва обліково-статистичного документа «листа» (листа полеглих оунівців Демидівського р-ну, які загинули у третьому кварталі 1950

¹³⁹² Там само. С. 13, 192.

¹³⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 525–526.

¹³⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 32. Т. 2. Арк. 7–8.

¹³⁹⁵ АРЛ, з. 1099, sygn. 55, к. 17, 24.

¹³⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 293, 296.

р.) спотворена на «письмо погибших рев-ров членов ОУН за III кв. 50 г.»¹³⁹⁷. Таким чином вийшов абсурд – Лунячек «навчив» писати покійників.

До речі, схожу помилку зробив невідомий перекладач російською листа Василя Кука до Василя Галаса (вересень 1950 р.) – некоректно акцептував «листу про представлення до нагород» «письмом о представлении к наградам»¹³⁹⁸. У автографі ж мався на увазі, за сучасним розумінням, список кращих діячів підпілля, який мав підготувати Галаса.

По-шосте, НКДБ, НКВС, МДБ неоковирно або неправильно витлумачували рідковживані, діалектні слова української мови, іншомовні запозичення.

Зокрема, у звіті за 1946 р. секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Слонь, цитуючи розпорядчий документ провідника Карпатського краю ОУН(б) «Роберта» від 10 травня, подав його у перекладі російською, але одне слово вказав російськими літерами без перекладу – «відпружити». Як виглядає, перекладач, який тлумачив фрагмент документа для Слоня, не знав значення доволі поширеного на західноукраїнських землях слова «відпружити» (антонім до нього – «напружити»), тож те і «перейшло» без змін до звіту¹³⁹⁹. До речі, незабаром радянський перекладач знову не зрозумів слово з фрагменту того ж розпорядчого документа «Роберта», а саме – «консеквенція». Тому передав його без змін, а після нього, в дужках, зазначив ще слово «показник». Вийшло: «Утверждаю, что такое состояние есть консеквенцией (показателем) полного отсутствия будь-каких провокаций с нашей стороны»¹⁴⁰⁰. Насправді ж слово «консеквенція» треба було перекладати як «наслідок», «результат», «підсумок».

Інший приклад. В одній із справ з документацією Заложцівського райвідділу МДБ за 1950 р. цитується російською витяг зі щоденника місцевого провідника ОУН(б) «Романа». Як виглядає зі змісту, невідомий перекладач не зрозумів часто вживаної оунівцями у таких та інших виконавчих документах словесної конструкції «до гори» (ті писали у джерелах, наприклад, «пішов на зустріч до гори», що означало: вирушив до члена підпілля, який обіймає вищу організаційну посаду, ніж сам). Тож місця оригіналу щоденника, де ця словесна конструкція стояла, перекладали щоразу по-різному: «7.IV. – Вечером ходил на встречу до горы, вернулся до Олиева и снова заквартировал»; «8.IV.

¹³⁹⁷ Там само. С. 614.

¹³⁹⁸ Там само. С. 281.

¹³⁹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 297.

¹⁴⁰⁰ Там само. С. 297.

– Квартируючи в с. Олиев, попав под облаву, в связи с чем вместе с «друзьями» И.Г.З.В. бежал. Вечером вместе с другом «Игорем» ходил на встречу до ГОРЫ. Встретился с проводником «Р-О»¹⁴⁰¹. При цьому у першому випадку чекіст-перекладач слово «горы» підкреслив однією суцільною лінією, що може свідчити про те, що він не знав його справжнього значення.

Заразом перекладач згаданого документа у варіанті російською залишив чимало українських слів, до яких, вочевидь, не зміг підібрати російські відповідники. Але записав їх літерами російського алфавіту. Відтак, зустрічаємо такі слова як: «харчи», «стриха», «господарь», «справа», «квартировал», «терен», «призначеный», «мисцева», «засидка». Низку українських слів цей перекладач у російському перекладі «передав» російськими літерами спотворено: «девчата», «краивка». Деякі зі слів (як-от «друзі») на лише «транслітерував» по-російськи, але й щоразу подавав у лапках («друзи») ¹⁴⁰².

У перекладах російською документів ОУН (листування між провідником куца «Вороном» і його керівником «Окунем»), які потрапили до радянської 50-ї стрілецької дивізії 73-го стрілецького корпусу 52-ї армії у лютому 1946-го, перекладачі не змогли підібрати правильний російський відповідник українському слову «терен». Отож, фраза «доповідь терену про наші дії» у їхньому російськомовному перекладі документа перетворилася на «доклад «Тереку» о наших действиях»¹⁴⁰³. В іншому документі перекладачі спотворили навіть назву: було «вісті з терену» (за період від 20 грудня 1944 р. до 20 січня 1945 р.), а стало «вести с терека». А пункт 6 цього документа, який мав назву «Червона Армія у терені», «переназвали» на «Красная Армия в «ТЕРЕКЕ»»¹⁴⁰⁴. Для порівняння, термін «терен» в уривку з розпорядчого документа «Юліана», що цитується в інформації Львівського обкому КП(б)У за травень 1946 р., перекладений російською як «периферія».

По-сьоме, у перекладах повстанських документів російською трапляються спотворені абрєвіатури.

Для прикладу, начальник Внутрішніх військ НКВС Українського округу, полковник Брагін за станом на 5 січня 1945 р. не розумів, що таке «ГК УПА». Хоча від часу створення цієї структури, тобто Головного командування УПА, на той момент минуло більш ніж півтора року, перекладач «переназав» «наказ ГК УПА» на «приказ ГУПА № 22», тобто «проковтнув» літеру «К» після

¹⁴⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 340. Арк. 123.

¹⁴⁰² Там само. Арк. 124–127.

¹⁴⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 6. Арк. 126.

¹⁴⁰⁴ Там само. Арк. 127–128.

«Г»¹⁴⁰⁵. Так само не розбирався у повстанських абрєвіатурах його колега у 1951-му. В перекладі листа Василя Кука він подав абрєвіатуру «УССД» («І ми, члени Організації, несемо велику відповідальність за те, чи стане в найближчому майбутньому віковічна мрія українського народу – УССД – реальною дійсністю, чи ні») у вигляді скороченої назви Радянської України – «УССР»¹⁴⁰⁶.

Загалом, через нерозуміння специфіки повстанських документів їхні перекладачі у своїх російськомовних варіантах, траплялося, спотворювали цілі пласти тексту.

Помилково переклав фразу «хіба що Дядя Сем вже готовий до війни і не бажає її відкладати» при перекладі листа від Романа Шухевича («1718») до Василя Кука («1315») від 25 березня 1948 р. старший уповноважений управління 2-Н МДБ УРСР, капітан Бондаренко. У нього вийшло так: «разве что дядько сам уже готовый к войне и не захочет откладывать». До того ж, у перекладі словосполучення «дядько сам» перекладачем чи кимось іншим таки було закрєслєне. Над ним дописано вірне: «Дядя Сем»¹⁴⁰⁷.

Інший цікавий приклад зустрічаємо у перекладі вже згадуваного працівника УМДБ у Волинській обл. Луначєка. Він не зрозумів вислову «кожний сусід», тож переклав його дослівно, бо, напевно, подумав, що так зашифровано якусь людину: «Стягиваю от «каждого соседа», обещанного и предложенного ими, 1-ого боевика, но если выпадет снег, то это осуществится весной»¹⁴⁰⁸.

Це саме, наприклад, добре видно, коли порівняти сьомє речєння звіту про пропагандистську роботу активіста одного з оунівських куцїв на Тернопільщині «Орленка» від 11 лютого 1946 р. із перекладом докумєнта російською, який за кілька днів по тому зробив начальник відділу контррозвідки СМЕРШ 27-ї механізованої дивізії 52-ї армії Шуклін. Українською мовою воно «звучало» так: «Большевики выражувалися, що бадьора потрафить тобі на чоло приліпити; ти не будєш знати коли»¹⁴⁰⁹. Згаданє речєння Шуклін недолуго переклав так: «Большевики после этого стали рассуждать, что если бандиты прилепят лозунг на лоб, то не будєшь знать когда»¹⁴¹⁰.

Інколи тлумачі документів УПА та збройного підпілля російською спрощували свої переклади, «примітивізуючи» їх.

¹⁴⁰⁵ РГВА. Ф. 38692. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 45.

¹⁴⁰⁶ Лігопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 293, 296.

¹⁴⁰⁷ Там само. С. 333.

¹⁴⁰⁸ Там само. С. 615.

¹⁴⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 3. Арк. 112.

¹⁴¹⁰ Там само. Арк. 113.

Так, у січні 1951 р. працівники МДБ на Тернопільщині ліквідували оунівця «Євгена», а щоденник, виявлений у нього, переклали з української на російську зі значними спрощеннями, лапідарно, «зрозуміліше» для чекістів. Упродовж тлумачення, вочевидь, розшифровували скорочення у оригіналі щоденника (адже повстанці у щоденниках вказували зазвичай лише першу літеру псевдоніма підпільника, так само чи до двох-трьох перших літер зводили різні топонімічні назви тощо). Фактично, утворився текст нової форми, який виконавець – старший оперуповноважений відділу 2-Н УМДБ у Тернопільській обл. Белов – навіть назвав «довідкою за щоденником «Євгена».

Отож, описи «Євгеном» подій, які він пережив упродовж 7 листопада – 30 грудня 1950 року, набули такого вигляду: «7-го ноября 1950 года «Евген» прибыл в с. Старая Могильница, Будановского района Тернопольской области, и стал укрываться в бункере руководителя районного провода ОУН «Брича» совместно с другими бандитами – «Бричем», «Андреем», «Искрой» и «Черногорцем» [...] 21-го ноября «Евген» узнал о ликвидации бандгруппы «Брича». 27-го ноября 1950 года в с. Могильница к «Евгену» пришли «Богдан» и «Лут», которые рассказали обстановку и 28 ушел в направлении к «Боярину», чтобы там сориентироваться в отчетности... 2-го декабря 1950 года ушел на встречу с «Олесем»-«Гнатом»-«Черногорцем», с которыми и стал укрываться в селе Деренивка [...] 8-го декабря это же время встретился с «Богданом» и «Лугом» и забрал от них вещи (пишущую машинку, папки и др.) ушел на предыдущую квартиру, т. е. в с. Деренивку, где и стал укрываться»¹⁴¹¹.

Траплялося, що радянські перекладачі зовсім не витлумачували незнайомі українські слова, а у перекладах ставили на їхньому місці ризики.

Для прикладу, прочерком позначене відповідне місце у реченні про наближення Пасхальних свят, яким провідник Рівненської округи Анатолій Маєвський 1949-го завершив свого листа до «Слюсаря». Тобто, перекладач не розібрав слова, яке йшло після «бажаю Вам і»: «В связи с приближением пасхальных праздников, желаю Вам и _____, а также друзьям здоровья, счастья и успехов»¹⁴¹². Не ідентифікував слова після «спускається на» (див: «Друг Далекий є анархістом і диверсантом [...] Та робота, яку він налагоджує, шкодить справі, нехай не _____»), і радянський перекладач листа провідника ПЗК Івана Литвинчука-«Максима Дубового» до невідомого¹⁴¹³. А коли чекісти перекладали листа Івана Троцюка до Івана Литвинчука від жовтня 1950 р. російською

¹⁴¹¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 347. Арк. 79–81.

¹⁴¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 563.

¹⁴¹³ Там само. С. 511.

мовою, то три місця у тексті теж не розібрали, тож позначили їх рисками¹⁴¹⁴.

Дуже рідко, але бували винятки, коли перекладачі документів російською цю мову знали погано, а українською володіли гарно. Отож, переклади таких осіб рясніють українізмами.

Прикладом цього є документи члена проводу ПСК Ярослави Скаб («Нена-ситної») у 1946 році. Їхні тлумачі російською, певно, були українцями за національністю, бо регулярно допускали україніزم. Так, низку українських слів вони просто переписували російськими літерами, щоправда, потім їх перекреслювали і додавали правильні російські відповідники. Наприклад, у копії російською листа Ярослави Скаб до колеги Володимира Кобриновича, в одному з речень, де йдеться про провокаційну працю МВС під виглядом ОУН («Их уничтожено, а головы в МВД и явно работают»), слово «работают» написано замість закресленого «працюють». Так само в іншому реченні («На этих теренах Организация сейчас работает и еще сильна») слово «этих» написано над перекресленим «цых»¹⁴¹⁵.

Коли документи були пошкоджені, то зазвичай перекладали російською лише їхні «видимі» частини.

Так, у першій половині 1952 р. у відділі 2-Н УМДБ у Рівненській обл. опинився оригінал грипса Ніла Хасевича («Рибак») до провідника Рівненського надрайону Володимира Троцюка («А.») (січень 1952 р.). Джерело переклав російською заступник начальника відділення одного з відділів цього УМДБ, капітан Борис Стекляр. Оригінал був не у зовсім ідеальному стані, тож перекладач після частини речення в основній частині клаузули («Словом, Вы не только не помогли мне ничем, а наоборот, своим безответственным отношением к делу – группирование людей») дописав від себе таке: «ввиду потертости документа, нельзя перевести»¹⁴¹⁶.

Нерідко члени ОУН(б) чи УПА, затримані радянськими спецслужбами, на допитах згадували про різні документи, наводили уривки з них, проте слідчі, недосконало володіючи українською, записували почуте у цілковито спотвореному вигляді. Приміром, саме так сталося зі свідченнями Владислава Соболя, члена куреня УПА «Перебийноса». На радянському допиті 16 серпня 1945 р. він повторив частину наказу провідника Буковинського проводу ОУН(б) «Сталя». Проте слідчий «проінтерпретував» цю цитату до невпізнання й абсурду. У нього вийшло, що «Сталь» видав наказ «відібрати усіх жителів Буковини і переправити їх з Галичини по 2-3 чол. на Буковину так, щоб не було

¹⁴¹⁴ Там само. С. 670–671.

¹⁴¹⁵ Там само. С. 652.

¹⁴¹⁶ Там само. С. 700.

помітно для прикордонних військ НКВД»¹⁴¹⁷.

Фрагмент листа невідомого до провідника надрайону «Фадея», написаний наприкінці 1944-го українською мовою, невідомий працівник МДБ, вочевидь для ілюстрації якогось свого звіту для начальства, переписав українською. Коли зробив це, припустився цілої низки помилок. Ось як у його «редакції» було переписане одне з речень фрагменту: «В Вашему терені нема зовсім зв'язку, нема боевок СБ, а як що є (рахується), то це банда тільки їдять, сплять та втікають, як приклад може послужити комендант СБ Колківського району Швидкий»¹⁴¹⁸. Ці помилки доводять, що працівник спецслужби погано володів українською мовою.

Оскільки особи, що перекладали повстанські документи російською, залишали наприкінці тексту відомості про свою посаду, ім'я та/або прізвище, є можливість проаналізувати, хто конкретно з-поміж працівників радянських спецслужб займався тлумаченням текстів. Приміром, судячи зі «слідів» у перекладах «трофеїв», які чекісти захопили в Теремнівському р-ні Волинської обл. 13 грудня 1945-го, їх тлумачила російською співробітниця НКВС УРСР на прізвище Крендель, а також старший уповноважений управління з боротьби з бандитизмом, старший лейтенант А. Струніна¹⁴¹⁹. Відповідне нагадування знаходиться у лівому верхньому куті першого аркуша російськомовного варіанта.

Начальник 1-го відділення відділу боротьби з бандитизмом УМДБ Волинської області, молодший лейтенант Лазаренко переклав листа «Гримка» до «Марка» – документ, що був вилучений працівниками УМДБ у «Співака», вбитого на тер. Волинської області 9 лютого 1947 р.¹⁴²⁰ Підполковник Каганович переклав листа провідника ПСК ОУН(б) «Одеса» Степана Янишевського («Богослова») до підлеглого Івана Піддубного («Марка») (від 22.03.1947 р.) – документ, який вилучили працівники МДБ під час операції з ліквідації підпільного осередку ПСК «Одеса» у с. Плесецьке Васильківського р-ну Київської обл.¹⁴²¹

¹⁴¹⁷ Архів УСБУ в Чернівецькій обл. Ф. 5. Спр. 209. Арк. 20.

¹⁴¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 796.

¹⁴¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079 (додаток). Т. 54. Арк. 396–398 звор., 401–402, 404.

¹⁴²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 764.

¹⁴²¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 870–872.

Старший оперуповноважений відділу з боротьби з бандитизмом Білогірського РВ МВС, молодший лейтенант Новічков завірив переклад російською військового звіту про діяльність боївки «Кармелюка» у західних районах Кам'янець-Подільської обл. упродовж 25 грудня 1945 р. – 20 січня 1946 р. Цей документ вилучили працівники МВС із польової сумки провідника надрайону «Кармелюка» під час збройного зіткнення між боївкою «Кармелюка» і опергрупою Шумського райвідділу МВС взимку 1946 р.¹⁴²² Заступник начальника відділення управління 2-Н МДБ УРСР, майор Кононенко переклав російською інструкцію «Оса-1» – документ (певно це була копія, бо не містила пункт № 7), що був вилучений працівниками МДБ УРСР під час операції з ліквідації «керівника оунівського підпілля в західноукраїнських областях» Романа Шухевича 5 березня 1950 р.¹⁴²³

Заступник начальника відділення управління 2-Н МДБ УРСР, старший лейтенант Матвеев за станом на січень 1952 р. переклав ділового листа від «Д-с» до Б. Сорочинського («Євгена»). Його автограф працівники УМДБ у Рівненській обл. вилучили під час ліквідації «Юрка» – коменданта охоронної боївки провідника Рівненської округи Анатолія Маєвського. Це сталося в криївці у Мізоцькому р-ні на Рівненщині 8 жовтня 1951 р.¹⁴²⁴

До речі, фахівців української не вистачало також у відділах контррозвідки СМЕРШ, що діяли у різноманітних підрозділах ЧА. Тому в документах, коли доводилося цитувати імена чи псевдоніми членів ОУН, їхні спеціалісти теж робили істотні неточності. Наприклад, представника обласного проводу «Орла», котрого 22 січня 1946 р. вбили біля криївки, начальник відділу СМЕРШ 24-ї стрілецької дивізії Віленський у своїй доповідній записці начальникам «смершівців» 48-го стрілецького корпусу і 52-ї армії помилково назвав «Ореолом»¹⁴²⁵.

А перекладач російською «Декалогу», який 21 січня 1946 р. виявили бійці гарнізону 49-го стрілецького полку 50-ї стрілецької дивізії 52-ї армії ЧА в с. Берестяни Старосамбірського р-ну у затриманого дезертира Федора Войтовича, не знав, що означають слова «Володимировий Тризуб».

Тому в перекладі «Декалогу», який наступного дня, 22 січня, заступник начальника ВКР СМЕРШ 50-ї стрілецької дивізії Александров зачитував у своїй доповідній записці начальнику ВКР «Смерш» 52-ї армії Агеєнкову (із спотво-

¹⁴²² Там само. С. 534.

¹⁴²³ Там само. С. 205.

¹⁴²⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 768.

¹⁴²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 2. Арк. 58.

реною назвою «Декальок»), навпроти слів «Володимировий Тризуб» у дужках подане таке пояснення: «булава старих полководцев или жезл»¹⁴²⁶.

Подібне можна сказати і про шифрувальників із середовища радянського партизанського руху. Передусім йдеться про співробітників УШПД, котрі розшифровували радіограми радянських партизанських загонів та з'єднань і нерідко передавали тексти захоплених у повстанців «трофеїв». Приміром, один із дешифрувальників «охрестив» нацистського ставленика, котрий навесні 1943 р. мав розпочати боротьбу з «українськими націоналістами», польським генералом «Чуманем-Кобидлею»¹⁴²⁷. Не завжди якісно дешифрував радіограми й чоловік на прізвище Шихман. Із посланням від Короткова, яке надійшло 26 серпня 1943-го, він упорався аж 8 вересня. Отож, начальник УШПР наклав на розшифрований текст таку резолюцію: «т. Шихман. 1. Доложить причину? 2. Ск[олько] осталось не расшифр[ованных]? 3. Докладывать отдельной справкой на 24 часа об остатке не расш[ифрованных] и не зашифр[ованных]»¹⁴²⁸.

3.3. Вивчення та практичне використання радянськими чинниками інформаційного потенціалу захоплених повстанських документів

Письмові документи УПА та збройного підпілля ОУН(б) радянські військово-політичні чинники упродовж своєї діяльності на українських теренах в роки радянсько-німецької війни та після неї використовували у власних інтересах систематично. Хоча цей аспект переважно відносився до компетенції радянських спецслужб, як-от органів НКВС–НКДБ–МВС–МДБ, до справи, коли йшла війна, також долучалися відділи СМЕРШ у ЧА, а ще – військова розвідка Розвідувального управління Генштабу, партизанські загоони та з'єднання.

Відомості, які представники зазначених структур виявляли в документах підпільників і повстанців, їм нерідко ставали цінним «дороговказом» у подальшій роботі.

Продемонструємо це на прикладі роботи військової контррозвідки.

Наприклад, після того, як 28 січня 1946 р. засада 62-го гарнізону 277-го стрілецького полку убила «бандита» Миколу Барона, уродженця Жовківщини, серед його речей виявила щоденник. Далі цей документ дослідив спеціаліст відділу контррозвідки СМЕРШ 24-ї стрілецької дивізії Віленський і підсуму-

¹⁴²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 6. Арк. 29.

¹⁴²⁷ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1371. Арк. 247.

¹⁴²⁸ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1369. Арк. 184.

вав його зміст у доповідній записці «на гору» – начальнику ВКР СМЕРШ 40-го стрілецького корпусу Петрову і начальнику ВКР СМЕРШ 52-ї армії Агеєнкову. Зокрема, він зазначив, що у щоденнику «відмічені щоденні спостереження за партійно-радянськими працівниками села Хитрейки. [...] від 14 січня ц. р. відмічено про прибуття до сіл Кунин і Хитрейки наших гарнізонів [...] є записи про роботу, яку виконують наші гарнізони»¹⁴²⁹.

Проте у «смершівців» бували й «промахи». Так, на початку 1946 р. такі працівники при 52-й армії заарештували «бандита» Войтовича з різними повстанськими документами. Він пояснив, що ці «контрреволюційні записки» випадково підібрав на дорозі як папір для цигарок. Проте таке пояснення (викладене у спецповідомленні заступника начальника відділу СМЕРШ 50-ї стрілецької дивізії Александрова) видалося для його адресанта, начальника відділу СМЕРШ 52-ї армії Агеєнкова, підозрілим. Тому він 26 січня 1946-го наприкінці документа поставив розмашисту резолюцію червоним олівцем: «Тов. Волошин. Позвоните т. Александрову по телефону, чтобы они дали этому бандите по роже, иначе он их будет водить за нос»¹⁴³⁰.

Щодо НКДБ і НКВС, то у 1944–1945 рр. між ними нерідко виникали непорозуміння з приводу «права» на користування тими чи іншими «трофейними» документами ОУН і УПА. Найчастіше це траплялося, коли існували різні точки зору щодо місця, яке посідали у підпіллі чи армії їхні фігуранти. Документи представників «верхів», ті, що призначалися широкому колу адресатів, традиційно відслідковував НКВС, а на паперах нижчого рівня «спеціалізувався» НКДБ.

Наприклад, 1 вересня 1944 р. начальник УНКВС у Кам'янець-Подільській обл. Сопруненко представив начальнику відділу з боротьби з бандитизмом в НКВС УРСР витяги із, як він зазначив, «вказівок Головного Проводу «УПА», щодо протиколгоспних диверсій, а далі проілюстрував їх конкретними прикладами знищення майна колгоспів у селах Славутського, Сатанівського та Ляховецького районів, які сталися в один день – 23 серпня»¹⁴³¹.

Інший приклад, який засвідчує першочергове зацікавлення енкаведистів повстанськими документами саме «вищого» рівня, трапився 17 липня 1945-го. Тоді начальник Борщівського райвідділу НКДБ Хомутець написав пояснювальну записку своєму обласному начальнику Малініну, де розповів, чому не надав для «полковника Брагіна з бригади військ НКВД» документи, вилучені у вбитого оунівця. Як він пояснив, той є «не крайовим провідником ОУН, а окружним чи повітовим». Такий висновок Хомутець зробив на підставі власного перекладу абрєвіатури «РОП», яку виявив у лівих кутах захоплених чотирирох

¹⁴²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 2. Арк. 45.

¹⁴³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 6. Арк. 33.

¹⁴³¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 87–88.

звітів, як «референтура окружної пропаганди». Насправді ж, на нашу думку, ці звіти мали нижчий рівень походження, адже згадана абрєвіатура могла розшифровуватися і як «районний осередок пропаганди». Зрештою, енкаведист Брагін, попри аргументацію колеги з НКДБ, таки забрав ці звіти з собою, бо їх було виявлено, за його інформацією, під час військово-чекістської операції на місці вбитого «крайового провідника ОУН»¹⁴³².

«Низка пунктів цих вказівок мають оперативну цінність, перевіряються, після чого будуть використані»¹⁴³³, – розповідав заступник начальника УМДБ у Чернівецькій обл. про «інструктивні вказівки» провідника Запрутського надрайону «Кобзаря», знайдені у «польовій сумці»¹⁴³⁴ провідника ОУН(б) Заставнівського району Григорія Гайдея («Лева») 23 лютого 1948-го.

У другій половині червня 1947 р. працівників УМДБ у Тернопільській обл. зацікавив інформаційний потенціал «листа» окружного референта СБ Тернопільщини Василя Магдія («Жара») до есбіста у Чортківському надрайоні «Міші», захопленого під час ліквідації останнього. В документі анонсувалося будівництво річкового флоту. Чекісти пов'язали з цим зникнення човнів у жителів села Купчинці (нині – у Козівському р-ні Тернопільської обл.), що сталося наприкінці червня. Відтак, 28 червня у чотирикілометрову зону по р. Стрипі, між селами Купчинці та Ішків, було спрямовано війська, бо існувала підозра, що десь там, у заболочених комишових хащах, переховується «Жар». У ніч на 30 червня, при спробі вирватися з оточення, його було схоплено¹⁴³⁵.

Розглянемо й лист провідника Рівненської округи Анатолія Маєвського до організаційного референта проводу Юрія Беднарчика («Слюсаря») (квітень 1949 р.), що відомий із копії російською, яка наведена у спецповідомленні виконувача обов'язків начальника УМДБ у Рівненській обл. Будкіна для заступника міністра державної безпеки УРСР, генерал-лейтенанта Дроздова. Можемо припустити, що численні підкреслення, які є в копії повстанського листа, зробили або Будкін, або Дроздов. Отже, у місці листа, де після констатації факту захоплення Миколи Козака («Провідника») у ніч з 7 на 8 лютого 1949-го, котрийсь із цих людей підкреслив таке твердження Маєвського: «не захвачены ли вместе с «Проводником» планы и другие данные, на основе которых враг действует»¹⁴³⁶. Інша теза, про втрати організаційного активу в

¹⁴³² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 272.

¹⁴³³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 526.

¹⁴³⁴ Там само. С. 525.

¹⁴³⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 160. Арк. 152–153.

¹⁴³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–То-

Гоцанському, Рівненському, Острозькому та інших районах («Эти чувствительные потери принимаю не только с болью, но и с обязанностью, которая ложится на меня – работа дальнейшая, настоящая, последовательная и обдуманная над наследством»)¹⁴³⁷ позначена на лівому боці документа червоною вертикальною рисою.

Вельми «цінували» працівники радянського МДБ і військової контррозвідки на місцях і «записки», які оунівці залишали з метою погрози у місцях проживання чи перебування радянських активістів, або біля трупів тих із них, котрих вбили за діяльність, спрямовану проти ОУН чи УПА.

Так, 1 лютого 1946 р. контррозвідники 52-ї армії виявили неподалік штабу мінометного батальйону 95-го механізованого полку (околиці с. Острів Сколівського р-ну Львівської обл.) записку, припасовану до солом'яного опудала, обшитого мішковиною. У ній писалося: «Повісили мене за агітацію, а хто піде голосувати-вибирати, того так само повісять, як і мене повісили. А хто зніме, того і самого повісять». Щоб встановити, хто автор цього тексту, контррозвідники доручили вчительці 7-го класу місцевої сільської школи провести диктант. Далі виявили схожість почерку, яким писалася записка, із почерком учня Івана Міляника. У домі його батьків провели обшук і виявили шматок того ж матеріалу, яким було обшите опудало¹⁴³⁸.

«Антирадянськими листівками» назвали на початку січня 1948 р. працівники Тербовлянського райвідділу МДБ (Тернопільська обл.) аркуші з надрукованими погрозами, які залишила боївка ОУН «Аркаса» у с. Ілавче біля трупів бійців радянської винищувальної групи. Чекісти встановили, що ці «листівки» оунівці надрукували тією ж машинкою і шрифтом, що й листівки, котрі «Аркас» виготовив раніше, у переддень «жовтневих свят»¹⁴³⁹.

А 26 лютого 1949-го працівники Збаразького райвідділу МДБ року вилучили із сумки вбитого бойовика одного з оунівських провідників аркуш паперу з написом великими літерами і «замальовкою» червоним олівцем «Так буде всім активістам та передовикам колгоспів». «Очевидно, бандити після вчинення теракту хотіли приліпити на трупі вбитих колгоспників це оголошення», – таке припущення з приводу призначення папірця зробив начальник Збаразького райвідділу В'юнник у спецповідомленні для начальника УМДБ у Тернопільській обл. Коломійця¹⁴⁴⁰.

ронто, 2011. С. 557.

¹⁴³⁷ Там само. С. 560.

¹⁴³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 3. Арк. 70.

¹⁴³⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 50.

¹⁴⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 255. Арк. 64 зв.

Тобто, коли різні радянські чинники перехоплювали документацію українських повстанців, вони її усіяло аналізували, вивчали, систематизували, співставляли з уже відомими джерелами.

Особливо цікавилися почерками авторів. Для фахового «розпізнавання» почерків у повстанських документах-рукописах за наказом НКДБ СРСР № 00100 від 20 лютого 1945 р. була створена мережа кабінетів експертизи документів в Українській РСР, Білоруській РСР, Литовській РСР і Молдавській РСР. На підставі цього документа 12 жовтня 1945-го НКДБ УРСР видав власний розпорядчий документ (№ 00195) за яким такі кабінети запровадили у Києві та ще в одинадцяти українських містах¹⁴⁴¹.

Про те, наскільки досконало вивчалися почерки в Україні, переконують, наприклад, ось такі сюжети.

Наприкінці липня 1945 р. відразу в кількох місцях міста Чорткова на Тернопільщині хтось поширив анонімні листи з листівками. За даними чекістів, вони нібито мали «терористичний зміст» стосовно польського населення. Обласне УНКДБ розпочало пошук розповсюджувачів. Почерки, якими були підписані листи, порівняли із 1340 іншими зразками рукописів. Як наслідок, знайшли почерк, що співпадав із тим, яким був написаний один із листів. Встановили: цей почерк належав мешканцю Тернополя Янові Яковичу Сабанському, 1906 року народження, поляку за національністю, з вищою освітою. Дали рукопис із анонімним листом Сабанського надіслали на графічну експертизу до Києва¹⁴⁴².

Про готовність до перших переговорів із представниками Романа Шухевича (у Козівському р-ні Тернопільщини, у ніч із 28 на 29 лютого 1945 р.) радянські представники мали «просигналізувати» так: зробити крейдою дві позначки на ліхтарному стовпі на вул. Коперника у Львові¹⁴⁴³. У квітні 1948-го представник головнокомандувача УПА Романа Шухевича, котрий мав псевдонім «Сова», знову виступив із ініціативою діалогу з радянською стороною. У разі згоди адресат мав побілити половину кам'яного стовпа при вході до крамниці на розі вулиць Коханівського та Пілсудського у Львові¹⁴⁴⁴.

З одного боку, заступник міністра держбезпеки УРСР Дроздов відмовився повідомляти уряд про лист «Сови», тому що цей документ нібито не підписаний Романом Шухевичем, а от начальник першого відділу управління 2-Н МДБ УРСР Шорубалка довірився даним графічної експертизи (певно, у Киє-

¹⁴⁴¹ Перепічка Є.В. ОУН і УПА в роки Другої світової війни. – Львів, 2009. С. 546.

¹⁴⁴² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 235–236.

¹⁴⁴³ Ковальчук Володимир. Шухевич прагнув зв'язатися з Тичиною чи Богомольцем // Країна. 2010. 7 травня. № 16. С. 53.

¹⁴⁴⁴ Там само. С. 57.

ві), яка визнала автором саме згаданого Головного командира УПА.

На розгляд так званого Львівського кабінету експертизи працівники Терехівлянського райвідділу МДБ передали «документи інформаційного характеру», захоплені 19 вересня 1948 року, під час ліквідації референта пропаганди Терехівлянського р-ну «Тигра». Оскільки виявилось, що вони написані почерком, який подібний до того, що мав переселенець з Польщі, секретар сільради с. Великий Говилів, до Львова надіслали і зразки його почерку для порівняння¹⁴⁴⁵.

Шкільний зошит з «інформацією націоналістичного змісту» 20 лютого 1949 р. виявили працівники Великоборківського райвідділу МДБ в одному з місцевих хуторів. Спершу емдебісти запідозрили, що автором записів є секретарка сільради с. Романівка (нині – у Тернопільському р-ні) Марія Гнатишина. Роздобули її автобіографію, три довідки, далі у 5-му відділі УМДБ співставили почерки, якими були написані ці документи, із почерком у зошиті, а затим усі матеріали передали графологам у Львів на експертизу¹⁴⁴⁶.

Кабінет графічної експертизи також діяв при УМДБ у Рівненській обл. Свідченням темпів його діяльності є кількість номерів актів (висновків) про ідентичність/не ідентичність почерків тим, якими прибічники українських націоналістів писали антирадянські (переважно пропагандистські) звернення та гасла. Наприклад, цей кабінет 10 жовтня 1950 р. видав акт № 599 про те, що документ із зображенням тризуба і фразою «нас Бандера веде у бій, щоб швидше розбити ворогів і зробити свою маму самостійною, щоб вони більше ні кроку не ступили на нашу землю», а також один із листів місцевої жительки с. Білозірка Лановецького р-ну Тернопільщини виконані однією і тією ж особою – білозірчанкою Ганною Довгалюк. Для порівняння, 11 грудня 1950-го (минуло лише 2 місяці) черговий акт рівненських графологів уже мав № 734¹⁴⁴⁷.

На графологічну експертизу надсилали навіть анонімки, якщо у них йшлося про осіб, причетних до ОУН чи УПА. Приміром, в анонімному документі, що надійшов начальнику Почаївського райвідділу МВС у червні 1953 року, повідомлялося про теракт, вчинений мешканцем с. Ридомиль (нині Кременецький р-н) щодо голови колгоспу «Більшовик». У селі знайшли рукопис місцевого жителя Олексія Сороки, почерк якого мав схожість із почерком в анонімці. Далі всі матеріали у справі Сороки з Почаєва передали до Рівненського кабінету графічної експертизи, який своїм актом № 224 від 8 серпня встановив: автором анонімного документа є підозрюваний¹⁴⁴⁸.

¹⁴⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 363.

¹⁴⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 440. Арк. 45.

¹⁴⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 439. Арк. 156–157, 215.

¹⁴⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 414. Арк. 80–81.

Знання почерків дозволяло чекістам вдаватися до різних езуїтських способів боротьби з ідеологічними ворогами. Приміром, на Львівщині місцеве управління НКДБ агентурним шляхом роздобуло листа з підписом «Вершник». Встановило, що документ, датований 18 лютого 1945-го, уклав провідник тамтешньої крайової езекутиви мельниківців Коник задля налагодження партнерських взаємин з місцевими бандерівцями. Як дізналися чекісти, лист дійсно потрапив керівнику проводу збройного підпілля ОУН(б) на Львівщині «Тарасу». А відтак, УНКДБ вирішило обернути таку спробу бандерівсько-мельниківського порозуміння на свою користь. Агенту «Степану» надало доручення за посередництва «Ікла» (пов'язаний із Коником) «роздобути справжній почерк Коника і разом із листом від останнього спрямувати до «Тараса» у провід ОУН-бандерівців, додавши повідомлення, що лист від Коника – не провокація». Кінцева мета цього плану – створення передумов для зустрічі представників проводів обох фракцій. Ну, а далі планувалося «вжити відповідних оперативних заходів для вилучення учасників цих переговорів»¹⁴⁴⁹. Аби зацікавити «Ікла», чекісти збиралися передати йому через «Степана» 2500 крб¹⁴⁵⁰. Чи було реалізовано замислене – нам невідомо.

Ще одним прикладом використання радянськими чекістами агентури є історія з оригіналом листа провідника Корецького надрайону Юрія Беднарчика до очільника Рівненської округи Анатолія Маєвського. Його працівники УМДБ у Рівненській обл. виявили у жовтні 1949 р. в знищеного оунівського кур'єра «Міші». Далі показали агенту «Мирославі», аби ідентифікувала авторство документа. Та припустила, що можливим автором джерела є «Григор»¹⁴⁵¹.

Радянські спецслужби досліджували повстанські засоби для письма. Часом навіть робився хімічний аналіз речовин, якими в ОУН(б) писали документи. Приміром, чекістів зацікавило, чи справді підписався кров'ю оунівець Гандзюк (псевдонім «4x4») у своєму листі з радянської тюрми до зверхника в підпіллі «Буревія». Справа в тім, що засуджений на 10 років Гандзюк, попередньо наголосивши адресатові, що зрікатися своїх поглядів не збирається («Я яким був, таким і залишуся до кінця свого життя. А як ще буде треба, то віддам своє життя так, як його віддали тисячі синів України»), задля підтвердження рішучості своїх намірів наприкінці листа зауважив: «Друже «Буревій»! Я підписуюся своєю кров'ю, що не зраджу організації. Слава Україні!»¹⁴⁵². Тож НКДБ

¹⁴⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 90. Арк. 125.

¹⁴⁵⁰ Там само. Арк. 126.

¹⁴⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 351.

¹⁴⁵² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 4 (1959 р.). Спр. 5. Т. 4. Арк. 6.

перевірило, чи дійсно останнє речення Гандзюк написав згаданою речовиною. Як наслідок, його слова повністю підтвердилися. Перевірку здійснив особисто оперуповноважений опервідділу Володимирської обл. РРФСР, старший лейтенант Смірнов¹⁴⁵³.

Втім, не скрізь у підпіллі використовували саме людську кров, послуговувалися й рідинами іншого, зокрема тваринного, походження. Так, наприклад, політпропагандист Горохівського району ПЗК «Аполон» 14 листопада 1944 р. розпорядився писати на «дошках, жерстяних листах, полотнах» пропагандистські відозви «різноманітними фарбами, кров'ю»¹⁴⁵⁴. Цей вид діяльності у підпіллі був вельми масовим, схожі відозви виготовляли сотнями й вивішували на видних місцях у селах. Тож, звісно, ніякої людської крові на них не вистачило б.

Неодноразово джерелом нових відомостей про УПА чи оунівське підпілля для чекістів ставало співставлення змісту кількох повстанських документів.

Добута у такий спосіб інформація, наприклад, навіть могла стати підставою для звинувачення цивільних людей у співпраці з повстанцями. Приміром, ось як працівники КДБ УРСР закинули вчительці із с. Осівка Євдокії Музиці зв'язки з боївкою Володимира Кудри («Романа»). По-перше, кадебістська експертиза відтворила відомості про Євдокію Музику, затерті невідомим у повстанському звіті (зошит із ним, власність боївки Володимира Кудри, був захоплений у червні 1953-го в с. Симаківка Ємільчинського р-ну). По-друге, почерк члена боївки «Романа» ідентифікували на конвертах із оунівськими листівками, які невідомі вкинули у одну з поштових скриньок Ємільчина у квітні 1954 р. Адресатами на конвертах значилися директор школи Гурін та інспектор райво Саух. По-третє, в Ємільчині було перехоплено листа, датованого 28 серпня, від Володимира Кудри до його матері. По-четверте, чекісти вияснили, що саме у серпні Євдокія Музика перебувала у Ємільчиному на вчительській конференції. Таким чином, жінку «взяли в агентурне розпрацювання»¹⁴⁵⁵.

На початку 1950-х радянські чекісти навчилися співставляти почерки тих, кого звинувачували у причетності до ОУН чи УПА, із почерками, якими були написані «трофейні» рукописні документи цих організацій. Наприклад, під час чекістсько-військової операції 8 грудня 1951 р. у селах Колодрібка та Лисичники Заліщицького р-ну Тернопільщини працівники МДБ виявили криївку з такими письмовими артефактами українських націоналістів:

¹⁴⁵³ Там само. Арк. 5.

¹⁴⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 477.

¹⁴⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2593. Арк. 135–136.

1. Учнівський зошит у лінійку з написами хімічним олівцем, написане починалося зі слів «Назва України», на 12 аркушах.

2. Учнівський зошит у лінійку з написами на 9 аркушах хімічним олівцем, які починалися зі слів «Пізніші братства почали...».

3. Учнівський зошит у лінійку з написами хімічним олівцем на 8 аркушах, які починалися словами «Історія раднаркому УРСР».

4. Список літератури на 1 аркуші, написаний олівцем.

5. «Розповсюдження листівок», на 1 аркуші, написане олівцем.

15 березня 1952 р. експерт Драган, член науково-технічної групи при Управлінні міліції УМДБ Тернопільської області МДБ УРСР, у м. Тернополі склав акт із результатами графічної експертизи. До нього додав фото таблиці з чотирма зразками почерків. Вона була помережена авторськими маргіналіями – позначками біля літер, написання яких у різних зразках почерків виглядало схожим. Таким чином було доведено, що почерк автора згаданих вище джерел є почерком Івана Матійчука – фігуранта слідства УМДБ Тернопільської обл. за підозрою у причетності до «бандитської» діяльності в ОУН(б)¹⁴⁵⁶.

Деякі «джерелознавці» МДБ не вміли розпізнавати у повстанських документах зашифровані місця. Приміром, чекісти Рівненщини, а також заступник начальника управління 2-Н МДБ УРСР полковник Іван Шорубалка, що перебував у Львові, упродовж кількох тижнів не змогли визначити ні автора ділового листа до Анатолія Маєвського (відправник – провідник Корецького надрайону Юрій Беднарчик), ні прочитати зашифровані у тексті місця. Тож Шорубалка мусив надіслати копію цього «тяжкого для розуміння» документа до Луцька, на адресу в. о. начальника УМДБ у Волинській обл. Федора Будкіна, щоб уже там ідентифікували згаданих у документі осіб і розкодували відповідні місця в тексті¹⁴⁵⁷.

Проте випадки, коли працівники радянських спецслужби грамотно використовували інформаційний потенціал повстанських документальних «трофеїв», також були.

Здебільшого відповідні відомості ставали у нагоді для визначення тактики націоналістичного підпілля, ідентифікації осіб його фігурантів, приблизної їхньої кількості на певних територіях. Також – для з'ясування чи уточнення їхніх біографій, визначення посад, статусу підпільників.

На початку 1950-х в МДБ УРСР робилися огляди «трофейних» документів ОУН, за змістом яких чекісти відслідковували зміни у тактиці націоналістів.

¹⁴⁵⁶ Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 6. Спр. 26912. Арк. 20–21, 26.

¹⁴⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 351.

Наприклад, один із таких оглядів начальник управління 2-Н МДБ УРСР Са-раєв побудував на основі документів, захоплених у членів проводу Карпат-ського краю 20 жовтня 1950 р. – організаційного референта Василя Савчака («Сталь») і «Бориса»¹⁴⁵⁸. Документи, вилучені під час ліквідації 19 січня 1951 р. заступника провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Івана Литвинчука («Дубового»), лягли в основу спецповідомлення «про зміст і оперативне використання ор-ганам МДБ», яке спрямував до ЦК КП(б)У міністр держбезпеки УРСР М. Ковальчук¹⁴⁵⁹.

Системно перехоплюючи і вилучаючи у 1951 р. ділові листи Василя Кука до колег по підпільній роботі в Україні, працівники МДБ змогли завчасно вияви-ти підозри цього останнього командувача УПА щодо втручання радянських чекістів у систему зв'язку українських оунівців із ЗЧ ОУН Степана Бандери, котрий перебував в американській зоні окупації Німеччини.

Вперше про те, як Кук «розкусив» легендованих ними псевдокур'єрів ЗЧ ОУН до ОУН в Україні, чекісти прочитали у його листі до Петра Федуна, який вилучили під час ліквідації останнього у грудні 1951 року. Ця ключо-ва частина документа звучала так: «Від Бандери справді прийшли зв'язкові, однак ніхто з нас їх не прийняв [...] Я переконаний, що вони також не мають ніяких зв'язків із жодним членом підпілля ОУН в Україні. Виходячи з того, що закордонні частини ОУН мають радіозв'язок із Проводом ОУН в Україні чи з кимось компетентним – приходжу до твердого переконання, що це справа МДБ, а не наша, і що ним теж керує МДБ. Спробуйте проінформувати про це усіх причетних осіб(!!!). Аналізуючи все, що стосується цієї справи, я маю певні підстави думати, що «зв'язок із закордоном» був підготовлений панамі більшовиками від самого початку».

І хоча Василь Кук перестрашувався, надіславши листа такого ж змісту чле-нові Головного проводу ОУН(б) Роману Кравчуку, він також потрапив до рук працівників МДБ, коли ті, наприкінці 1951-го, ліквідували Кравчука.

Також радянська спецслужба встановила, що спонукало Кука так думати: ще восени 1951 р. він дізнався, що кур'єри уже повідомили по радію для ЗЧ ОУН про загибель в Україні «Горнового», хоча серед місцевих оунівців ніхто про таку його трагічну долю ще не знав. А відтак, Кук запідозрив у цьому ви-току інформації Мирона Матвієйка – уродженця Золочівського р-ну, якого закордонні частини теж «заслали» в Україну. Далі останній командир УПА домовився із Василем Охримовичем надіслати надійну людину в посольство США у Москві, аби передав про захоплення кур'єрів ЗЧ ОУН органами радян-ської держбезпеки і домовився про відновлення справжнього, а не легендова-

¹⁴⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 261–281.

¹⁴⁵⁹ Там само. Арк. 313–318.

ного радіозв'язку ОУН в Україні із закордонними частинами¹⁴⁶⁰.

Інший показовий приклад використання емдебістами інформаційного потенціалу «трофеїв» – документи, якими вони заволоділи під час ліквідації у серпні 1948 р. Київського міського проводу ОУН на чолі з «Беркутом». Чекісти з'ясували, що «Далекий» керує крайовим проводом «Одеса», а сам походить із с. Витвиця Болахівського р-ну Станіславівської обл. Заодно й дізналися про походження та посаду, яку в підпіллі мав член згаданого проводу «Дністровий»¹⁴⁶¹.

Вивчивши «підпільні документи і видання», які бійці 4-го полку військ МДБ 28 листопада 1950-го виявили у Осипа Дякова після перестрілки з ним, емдебісти з'ясували, якою була чисельність підпілля Сокальської та Городоцької округ ОУН(б) у чотири різні проміжки часу: навесні 1948, 1949, 1950 років, 1 листопада 1950 р. Сокальська округа: 310, 171, 125, 121 особа відповідно. Городоцька округа: 250, 198, 146, 110 осіб. Чекісти також встановили, скільки підпільників діяло в Рогатинській та Золочівській округах навесні 1949 р. (143 та 140 осіб відповідно), 1 вересня 1950-го (140 та 95 осіб відповідно)¹⁴⁶².

Завдяки виявленому архіву в кривці провідника одного з районів ОУН(б) на Тернопільщині «Яструба» (там були есбістські «акти обвинувачень», «донецення» інформаторів СБ за 1949–1950 рр.), працівники МДБ встановили, що в листопаді 1949 р. СБ ліквідувало провідника куща Петра Трачука («Гонту»), після чого на його місце був призначений Трохим Яремчук («Чорнобровий»). Отож чекісти вирішили його ліквідувати. Незабаром через заходи, що провела чекістсько-військова група, в с. Тилявка Шумського р-ну згаданий оунівець загинув¹⁴⁶³.

Ще один приклад. 25 січня 1952 року співробітники МДБ, отруївши газом референта СБ Львівського краю ОУН(б) Євгена Пришляка, знайшли у його кривці різноманітні документи і пропагандистські матеріали. Один зі знайдених текстів розпочинався словами «До процесу над Стахуром» [Михайло Стахур – бійовик ОУН «Стефко»]. Три радянських слідчих поцікавилися в затриманого, хто є автором цього документа про вбивцю радянського публіциста та письменника Ярослава Галана. Той відповів: «Документ, підписаний «Дем'яном» [референт СБ Жовківського надрайону Степан Петрушевич], я одержав від керівника Городоцького надрайонного проводу ОУН «Снігура» [Степан Ганич], котрий переховувався разом зі мною. Він у листопаді 1951

¹⁴⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2680. Арк. 303–305.

¹⁴⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 872. Арк. 21–22.

¹⁴⁶² Мороз В. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ-Торонто, 2011. С. 65–66, 78–79.

¹⁴⁶³ ГДА СБ України. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 351. Арк. 191–193.

року, востаннє восени, зустрічався з «Дем'яном»¹⁴⁶⁴.

Траплялося й таке, що завдяки відомостям, почерпнутим у захоплених документах, чекісти з'ясували, у якій конкретно місцині перебуває певний «ваговитий» повстанець чи член збройного націоналістичного підпілля.

Так, 24 березня 1949-го опергрупа УМДБ у Рівненській області, а також оперпрацівники Тучинського райвідділу МДБ за допомогою трьох агентів на хуторі с. Матіївка Гошанського р-ну Рівненщини знайшли душник криївки. Встряли у бій з її захисниками. Впродовж двогодинного бою в ній було вбито щонайменше чотирьох повстанців – Михайла Сороку (ад'ютант Василя Галаси), «Букву» (знайомий Василя Галаси із Закерзоння), місцевих бойовиків «Стецька» і Василя Довгальця. В криївці чекісти знайшли багато повстанських документів, наприклад листи до Михайла Сороки і «Руслана», датовані 1947 роком. Виявлені документи допомогли чекістам зрозуміти, що десь неподалік переховується зверхник убитого Михайла Сороки – Василь Галаса¹⁴⁶⁵.

Завдяки тому, що відомий оунівський різьбяр Ніл Хасевич якось письмово розкритикував провідника Рівненського надр-ну Володимира Троцюка за нехтування конспіративними вимогами, місцеві чекісти, до рук яких відповідний документ потрапив у лютому 1952-го, припустили, що відправник перебуває неподалік від адресата, а саме – у Клеванському р-ні. Мали підстави так міркувати, бо Хасевич у листі нарікав, що вже мусить жити в криївці на хуторі біля с. Сухівців разом з ще двома підпільниками, тоді як у криївку в с. Радухівка Клеванського р-ну, в якій раніше мешкав сам, надали для керівника КП ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галаси («Орлана»).

Отож, за вказівкою керівництва місцевого райвідділу МДБ низка чекістсько-військових груп вирушила на пошуки криївки різьбяра до сіл Сухівці, Радухівка, Жуків, Новосілки Клеванського р-ну. До акції долучилася й опергрупа заступника начальника відділення 2-го відділу УМДБ у Рівненській обл. Бориса Стекляра. У грипсі, який вона перехопила, чекісти розшифрували фразу «заготували для вас п'ять кілограмів паперу, вишневе дерево»¹⁴⁶⁶. А відтак, їм стало зрозуміло, що папір і вишневе дерево на виготовлення друкарських кліше необхідні для різьбяра Хасевича.

Коло пошуків ще дужче зімкнулося, а відтак на початку березня 1952 року на

¹⁴⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 599, 797–798, 802.

¹⁴⁶⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 787.

¹⁴⁶⁶ Козак Мирон. Ніл Хасевич здаватися не захотів... / Голос України. 1992. 3 квітня. С. 8.

подвір'ї мешканця хутірця біля села Сухівців Лаврентія Стацюка чекісти виявили вхід до криївки. 4 березня вони вкинули туди дві гранати, а до вентиляційних отворів – димові шашки. Троє осіб, котрі знаходилися в криївці (в тому числі Ніл Хасевич), покінчили життя самогубством. До речі, на той момент чекісти вже контролювали й пошту брата Ніла Хасевича – Федора, священника з Волині, якого 1946 року засудили за надуманими звинуваченнями в антирадянській пропаганді та вбивстві єврея. Вони підозрювали, що Федір нібито «листується з Нілом»¹⁴⁶⁷.

Орієнтовно між 1948 та 1950 роками чекісти навчилися ототожнювати підпільні поштові коди, на які надходила пошта від оунівців-відправників, із тими особами (адресатами), яких вони позначали. Покажемо це на двох конкретних прикладах.

Так, 1948 року, за наслідками перегляду повстанських документів, знайдених у повстанській криївці у полі біля с. Пилипче (нині Борщівський р-н Тернопільської обл.), начальник Борщівського райвідділу МДБ Заваригін помилково «змішав докупи» різні псевдоніми та поштові коди підпільника «Клима» («Прометей», «005», «40/7», «61», «7,5»), вважаючи усі його псевдонімами¹⁴⁶⁸.

А вже у 1950 р. один зі співробітників радянської спецслужби підкреслив набір цифр «1920», який стояв наприкінці перехопленого листа до провідника ПЗК ОУН(б) Івана Литвинчука, та дописав: «(Гордей)»¹⁴⁶⁹.

Із повстанської документації «вивуджувалися» й відомості, що ставали у нагоді при демаркації певного військового підрозділу УПА чи місця розташування тієї чи іншої ланки ОУН. Зокрема, керівник УНКВС Волинської обл. Яковенко на підставі аналізу документів, захоплених після розгрому проводу ОУН(б) на ПЗУЗ у грудні 1945-го, встановив, що провід Луцької округи може знаходитися на території Луцького р-ну і спрямував туди спецгрупу агента «Твердого». Як наслідок, 24 грудня біля с. Оздів Луцького р-ну було вбито впливового «Жена»¹⁴⁷⁰.

Під час діяльності із знеджерелення групи УПА «Заграва» (1944 р.) працівники НКВС довідалися про пересування підрозділів «Острого» і «Юрія» у ліси на схід від Князь-Села та Вітковичів з метою прийняття однієї сотні від

¹⁴⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 39, 204, 665; Якель Роман. Як загинув підпільник «Зот» / Дзеркало тижня. 2012. 17 березня. № 10. С. 11.

¹⁴⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 212.

¹⁴⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 360.

¹⁴⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 324. Арк. 68.

«Лебедина»¹⁴⁷¹. За даними інших документів, які працівники Мізоцького райвідділу НКВС наприкінці квітня 1944-го захопили біля села Дермань (Перша? Друга?), в Острожецькому лісі діяв повстанський підрозділ під назвою «З'єднання Славути» (командир – «Ясен»)¹⁴⁷².

А із документів, які розвідувально-бойова група НКВС УРСР на чолі з екс-керівником диверсійної групи УПА «Хмарою» захопила внаслідок ліквідації підрозділу УПА «Пашенка» навесні 1945 року, вона встановила, що цей підрозділ помилково ідентифікував РБГ за повстанський відділ «Чорні Гайдамаки». Він на початку 1945-го прибув у Рівненську область із Карпат, а потім був спрямований на Житомирщину¹⁴⁷³.

Об'єктами зацікавлення спеціальних радянських служб, окрім власне організаційної документації, нерідко ставали навіть особисті блокноти, нотатники членів післявоєнного збройного підпілля ОУН. Наведемо кілька прикладів.

Із записів у блокноті, який чекісти виявили у вбитого референта СБ Тернопільського надрайону «Дубового» 18 квітня 1950 р., вони довідалися, що оунівські підпільники стежили за Головою Президії Верховної Ради УРСР Михайлом Гречухою, котрий з 3 квітня постійно перебував у обласному центрі. Члени націоналістичного підпілля дізналися, у якому місці Тернополя стоїть «його» залізничний вагон, а також те, що Гречуху там охороняють шестеро автоматників залізничної міліції. Навіть встановили, о котрій годині щодня Гречуха приїжджає від будівлі УМДБ автомобілем до вагону на обід¹⁴⁷⁴.

Знайшовши в 1948 р. записи у блокноті, зроблені провідником Чортківського надрайону ОУН(б), працівники радянської спецслужби зацікавилися наведеними там адресами криївок і пунктів для зв'язку, за якими «місцеві» оунівці (з надрайону, районів) зустрічалися із членами вищого (окружного) рівня («1. Краївки: М-нець поле, грота; 3 пункти: Б-че (ліс, поле); всі терени: А-3: Касперівці – Бедриківці, Л-С: Цапівці, Г-Л: Поле до Галілей, К-Л: Поле Скала; 2. Зв'язки: а) назначити зв'язкові пункти: для Г-Л, Л-С, А-3 – Б-че; для О-Щ, К-це, К-Л – Г-ківка; для гори – Б-че»). Чекісти порівняли ці записи зі захопленим щоденником кур'єра окружного проводу ОУН «Дарка», де також фігурували подані вище села (Касперівці, Бедриківці, Цапівці, Більче та ін.), а відтак дійшли висновку, що «згадані місця зустрічей діють досі»¹⁴⁷⁵.

Але інколи відповідальні працівники радянських спецслужб навіть за ба-

¹⁴⁷¹ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 31. Оп. 51/32. Т. 2. Арк. 218–219.

¹⁴⁷² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 505.

¹⁴⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 585. Арк. 142–143.

¹⁴⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 25. Арк. 108–109.

¹⁴⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 212.

жання не мали можливості сповна скористатися інформаційним потенціалом «трофейного» документа.

Це могло бути, наприклад, через недоліки його фізичного стану – пошкодження вологою, відірваний кут тощо. Наприклад, саме в таку ситуацію потрапили представники УМДБ Волинської обл., коли у січні 1951-го переклали російською захоплений оригінал листа оунівця Валерія Бондарчука зі списком матеріалів архіву терену «740» на Волині. Як виявилось, продовження фрази «Архів 1949 р. захований у» в оригіналі обрізане¹⁴⁷⁶. Відтак, радянські функціонери не змогли встановити, в якому конкретно місці даний архів зберігається. Також бувало, що не допомагало звертання до спеціалістів, як-от до відділення графічних досліджень 3-го спецвідділу МВС УРСР (там відновлювали тексти розірваних на шматки джерел)¹⁴⁷⁷.

Інколи інформаційний потенціал «трофейного» джерела не використовувався через казусні випадки. Відомо, наприклад, коли документ (інструкцію у справі покарань в підпіллі, укладену «Виром» 21 червня 1945 р.) одні енкавеєсівці захопили (біля с. Биківці Білобожницького р-ну на Тернопільщині), передрукували його для ознайомлення обласним начальником УНКВС Сараєвим, але далі все «застопорилося». Сараєв мав цей текст надіслати вище, до НКВС УРСР, щоб із ним ознайомилися компетентні працівники наркомату, але чомусь цього так і не зробив¹⁴⁷⁸. Відтак, документ «осів» в одній з архівних справ УНКВС Тернопільської обл. на багато десятків років і не був ніким використаний з оперативною метою.

Траплялося й таке, коли працівники радянських органів держбезпеки лише перехоплювали документи націоналістичного підпілля, ознайомлювалися з їхнім змістом, а далі їх ретельно запаковували назад і відсиляли за вказаною адресою. Приміром, так вчинили начальник Заліщицького райвідділу МДБ Сорокін, його заступник Шмельов і начальник 5-го відділу УМДБ Тернопільської обл. Лещенко. Коли агент «Дарина» передала їм «пакет, складений із аркуша зошита в клітинку трикутником, прошитий на машинці білими нитками», ті його відкрили й прочитали з внутрішнього боку «пакета» напис хімічним олівцем українською мовою. Зокрема, розібрали таке: «Майте на увазі! З'їзд відбудеться 21.8.49 року [...]». Далі чекісти ретельно склали «пакет» у трикутник, прошили вручну такою ж білою ниткою («як на машинці») й віддали «Дарині» для подальшої доставки адресату¹⁴⁷⁹.

¹⁴⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 355, 357.

¹⁴⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2195. Арк. 172.

¹⁴⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 83–84, 86.

¹⁴⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 271.

3.4. Підробка й легендування документів ОУН і УПА

Під час кожного військового протистояння важливу роль відіграє вміння дезінформувати ворога. Різні методи, покликані дезорієнтувати противника, як-от фальшування організаційної документації, застосовувалися і у протистоянні між радянською владою – з одного боку, та УПА і збройним націоналістичним підпіллям – з іншого.

Такі практики мали довгий і давній «бекграунд». На відміну від універсалів та інших документів, завірених Богданом Хмельницьким, які кількасот років тому підробляли для «ученого марносластва», щоб «посміятися» чи «із бажання пофантазувати», документи ОУН і УПА радянські органи державної безпеки фальшували з цілком очевидною прикладною метою¹⁴⁸⁰ – у ході здійснення агентурно-оперативних комбінацій.

За однією з версій, коли наприкінці 1930-х років німецьке гестапо підробило документи про антидержавні зв'язки діячів радянської військової еліти, це стало поштовхом до масштабних «чисток» військового керівництва у Радянському Союзі. «Фальшивки, які викривали злочинний зв'язок засуджених [радянської військової еліти – Тухачевського, Уборевича, Якіра, Корка, Ейдемана, Фельдмана, Примакова], були виготовлені у квітні 1937 р. у таємній лабораторії гестапо на Принц-Альбертштрассе в Берліні за участі Гейдріха»¹⁴⁸¹, – конкретизував дослідник.

Своєрідною ілюстрацією того, наскільки розповсюдженими за часів Другої світової війни були практики фальсифікації документів, є і речі, виявлені радянським СМЕРШем у німецького диверсанта Петра Тавріна. Цього чоловіка під виглядом «майора Червоної Армії, кавалера ордена Леніна, двох орденів Червоного Прапора, ордена Олександра Невського, Червоної Зірки, Зірки Героя Радянського Союзу» німці десантували 5 вересня 1944 року неподалік селища Карманова (нині Гагарінський район Смоленської обл. РФ), щоб той звідти проник до Москви й узяв участь у замаху на Йосипа Сталіна. Але чоловіка затримав СМЕРШ ще у день десантування. При ньому контррозвідники виявили «понад 500 різноманітних документів і бланків на всі випадки життя», зокрема «фальшиві орденські книжки, зразки різноманітних радянських документів». Для «документального» підтвердження цих нагород диверсант мав фальшиві номери газет «Правда» й «Известия», де у списках нагороджених Указом Президії Верховної Ради СРСР фігурував спочатку капітан, а потім і майор Таврін. Ще у диверсанта знайшли понад 120 печаток і штампів

¹⁴⁸⁰ І. Крип'якевич. Підробки документів Богдана Хмельницького // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1960. № 3. С. 3.

¹⁴⁸¹ Кулешов Алексей. На «внутренней линии» // Родина. 2006. № 2. С. 70.

військових, партійних, державних установ, ручні преси з об'ємними штемплями, факсиміле Голови Президії Верховної Ради СРСР, ручний бронебійний гранатомет, магнітну міну, 500 тис. рублів¹⁴⁸².

Отож, маючи масштабний досвід використання таких фальсифікацій, у другій половині 1940-х радянські спецслужби цю справу «повернули» і проти українського визвольного руху.

Спробуємо класифікувати історії з підроблення та легендування документів УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН(б), які вдалося почерпнути з архівних документів.

Початкові спроби чекістів у цій сфері були доволі примітивними. Наприклад, вони споряджали групи псевдоповстанців, а ті, легендуючи себе тими, що «загубилися», мандрували теренами і писали до «місцевих» оунівців різні прохання про необхідність зустрітися.

Так, 1944 р. на Буковині якась псевдоповстанська група, «шукаючи зв'язку», прибула до криївки, у якій перебувало двоє невідомих їй (теж псевдоповстанців), і стала «писати штахети» до всіх навколишніх провідників, «запрошуючи на стрічі». Члени цієї групи, як свідчила провідниця Буковинського обласного проводу ОУН(б) Артемізія Галицька («Мотря») на радянському допиті у вересні 1944-го називали себе не бандерівцями, а «соборниками, котрі хочуть самостійної Галичини». Як наслідок, одна з провідниць-адресаток забила на сполох, а двоє згаданих «повстанців» утекли з криївки¹⁴⁸³.

Аналогічну легенду, нібито з метою «відновлення зв'язку» з Головним проводом ОУН(б), влітку 1946 року актуалізував оунівець на псевдо «У-13» і водночас агент відділу 2А УМДБ Львівської обл. «Сум»¹⁴⁸⁴. З цією метою він, за завданням кураторів, написав ділового листа Роману Шухевичу. Документ передав через Василя Іванкова («Остапа») у Головний провід ОУН(б) в Україні.

Звідти відповіли, що ніякого «Сума» не знають, а також зауважили, що листа переслали далі, «вище». Проте на початку липня, за завданням «Максима Рубана», член крайового проводу «Яким» і представник боївки Золочівської округи «Лісовик» приїхали до «Остапа», щоб налагодити зв'язок із «Сумом»¹⁴⁸⁵. Від них «Остап» дізнався, що «Максим Рубан кілька днів назад повернувся з-за кордону, дуже постарів». Коли йому показали листа від «Сума», зрадів, але запропонував ретельно перевірити і переконатися на зустрічі, що відправ-

¹⁴⁸² Павлов Михаил. Несостоявшееся убийство / «МК» в Украине. 2003. 10–17 сентября. С. 20.

¹⁴⁸³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 104–105.

¹⁴⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 90. Арк. 484.

¹⁴⁸⁵ Там само. Арк. 484–485.

ником дійсно був «Сум». «Максим Рубан» також описав прикмети останнього, зауваживши, що органи МДБ можуть «доставити» замість нього зовсім іншу людину¹⁴⁸⁶.

А ще працівники НКВС навчилися «спонукати» заарештованих членів оунівського підпілля до написання листів із вигідним для себе змістом.

Співробітники НКВС у Чернівецькій обл. на початку 1945 р. доручили таку «місію» уже згаданій членкині ОУН «Мотрі». За допомогою листів, які склали від її імені, сподівалися виявити місцезнаходження обласної референтки жіноцтва Степанії Понич («Оксани»), окружного референта пропаганди Івана Лесіва («Олега»), провідника одного з місцевих надрайонів Георгія Кушнірика («Кирила»), провідниць районів Рахілі Гелич («Лесі») та Євгенії Кушнірук-Побуцької («Пчілки»). Проте бандерівська СБ перехопила ці листи напівдорозі. «До села Шубранець [у Заставнівському районі] прибула кур'єрка з записками від Мотрі до слідуючих людей: Кирила, Олега, Оксани, Лесі і до Пчілки [...] Кур'єрку придержала [оунівська] боївка і після короткого переслухання – зліквідувала. Під час допиту вона заявила, що Мотрі не бачила, а записки передав її енкадебіст. Записки були написані рукою Мотрі. Зі змісту записок виходило, що Мотря хотіла когось заманути до Черновець і передати на НКГБ»¹⁴⁸⁷, – писав оунівський есбіст, котрий розслідував цю справу.

Наступним кроком на шляху еволюції таких умінь радянської спецслужби стало фальшування повстанських документів власними силами, за допомогою спеціально навчених фахівців і «тематичного» устаткування. Показово, що частину таких документів друкували на друкарській машинці, разом намагаючись враховувати специфіку повстанської лексики.

Ознаки «друкованої» підробки має, приміром, діловий лист (без підпису) до «високошановного друга, урядуючого провідника ОУНСД» (без дати), що відклався у фонді 65 ГДА СБУ. Вдалося встановити як адресанта (представник київського легендованого, т. зв. «проводу ОУН на СУЗ», Михайло Захаржевський), так і адресата (Роман Шухевич), а також приблизні часові рамки написання документа (зима–весна 1945 р.).

Чому вважаємо цей лист (його змістом, до речі, 18 вересня 1945 р. у Ярослава Дударя («Архипа») цікавився Василь Кук («С. Вар»¹⁴⁸⁸) фальшивим? По-перше, формулювання посади адресата абсолютно не співпадає з тими, що

¹⁴⁸⁶ Там само. Арк. 485.

¹⁴⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 480.

¹⁴⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 231.

у справжніх документах ОУН за 1945 р. (як правило, там вказувався псевдонім або слова «друже», «друже провідник»). По-друге, у першому абзаці листа є вислів, що за змістом і формою абсолютно «не перегукується» з іншими повстанськими документами за 1944–1945 рр. з Волині чи Центральної України: «Поєднання революційних сил всього українського народу в одностайному, розгорнутому, рішучому наступу на наших гнобителів мусить дати повне визволення з-під ненависного московсько-польсько-жидівсько-німецького ярма та створити Українську Самостійну Соборну Державу!». В інших ділових листах, що з'являлися у «надрах» ОУН і УПА на Волині після коригування ідеології бандерівського руху (друга половина 1943 р.), антиєврейських тверджень, схожих на цитоване вище, немає¹⁴⁸⁹.

А ще антиєврейська риторика використовувалася у листівках і пропаганді ОУН(б), але аж ніяк не в офіційних документах. Так, кілька протиеврейських тверджень («Перетворені наші міста в правдиву Палестину. Жиди взяли верх над нами і розпоряджають нашим життям і майном», «жидівське НКВД», «жидо-большевицькі виступники», «жидо-большевицька кліка»)¹⁴⁹⁰ вжиті з пропагандистською, виключно антирадянською метою в одній анонімній і недатованій листівці ОУНСД. За згаданим у тексті листівки опосередкованим свідченням («Вже четвертий рік лютує війна...»)¹⁴⁹¹ її можна датувати 1944-м роком.

У листівці ОУН за серпень 1944-го теж читаємо: «наші вороги німецько-гітлерівський та жидівсько-сталінський імперіалісти [...] над нами не буде більш збиткуватись ні вузлуватий німець, ні проклятий лях, ні невірний москвин, ні ненаситний шахрай-жид, ні постолатий румун»¹⁴⁹². У листівці «Червоноармії-ці!» за серпень 1944 р. теж йдеться: «Вже четвертий рік як німецько-гітлерівський імперіялізм розпочав війну з жидо-сталінським союзом [...] за батька Сталіна і жидівську Родіну [...] Обертайте свою зброю проти жидів та НКВД і цим самим приспішите кінець війни»¹⁴⁹³.

Ознаки документа-фальшивки має й інший «виріб» київського псевдонаціоналістичного підпілля – лист Миколи Захаржевського («М. Думенка») до Катерини Миньківської («Наталки») від 30 серпня 1945 р. У цьому випадку автор листа «видав себе» у передостанньому реченні. Написав таке: «Візьміть з

¹⁴⁸⁹ Там само. С. 372.

¹⁴⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 461.

¹⁴⁹¹ Там само. С. 460.

¹⁴⁹² Там само. С. 457, 459.

¹⁴⁹³ Там само. С. 453–454.

собою найновішу літературу та журнали¹⁴⁹⁴). Справа в тому, що словом «журнали» оунівці ніколи не називали свої пропагандистські видання.

На думку багатьох істориків (Дмитро Веденєєв, Станіслав Цалик, Олександр Пагіря, Володимир Іванченко), співробітники НКДБ УРСР підробили листа, якого нібито Головний провід ОУН «написав» до письменника Максима Рильського. Цей документ (його повна назва: «Відвертий лист Рильському М. Т. на його статті: «О націонализме и национальной гордости», «За високу ідейність української радянської літератури», «Вогонь літератури і мистецтва – по українсько-німецьких націоналістах»)¹⁴⁹⁵ завербована чекістами кур'єрка Калуженко, колега Людмили Фої, мала при собі під час перебування в с. Лаврові (нині Луцький р-н Волинської обл.) влітку 1945-го¹⁴⁹⁶. Цей лист, а також копію іншого документа – «Високошановний друже, урядуючий провідник ОУНСД» – Фоя і Калуженко передали для очільника підпілля ОУН на ПЗУЗ¹⁴⁹⁷.

Микола Козак («Чупринко») в зміст листа не повірив і переслідування Максима Рильського не ініціював. Натомість відправив цього листа на захід – до «Максима». А у середині липня 1945-го документ дійшов до «Шахтаря» на Тернопільщині. Той віддав листа кур'єрам, щоб доставили «Максиму»¹⁴⁹⁸. Проте документ за адресою, вочевидь, таки не дійшов. Бо 18 травня 1946 року біля села Волощина (Бережанський р-н Тернопільської обл.) опергрупа МДБ виявила копію листа (далі вона «осіла» у фондах ГДА СБУ)¹⁴⁹⁹.

Тим часом оунівський поет Микола Волощук («Меч») 1946-го за дорученням Головного проводу ОУН(б) приїхав до Рильського у Київ і передав йому записку такого змісту: «Прошу пам'ятати: ми уважно і з впевненістю дивимося на Вас. Ми, та визначена частина української молоді, котра зараз бере участь у нерівній боротьбі, з усією тонкістю розуміємо Вашу сучасну творчість. [...] Ми знаємо Вас оригінальним, усвідомлюємо, що серед надто важкої

¹⁴⁹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 379.

¹⁴⁹⁵ Там само. С. 152.

¹⁴⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 485.

¹⁴⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 376.

¹⁴⁹⁸ Там само. С. 152.

¹⁴⁹⁹ Там само. С. 153.

атмосфери Ви почуваетесь одинаком, але даєте багато свіжого дихання, чим можете репрезентувати нашу духовну творчу скарбницю [...] Ми просимо лише, Максиме Тадейовичу, щоб і Ви про нас не зле думали. Ваші слова з отриманого від Вас учора збірника («Милий сину, коли я цю землю хвилюючу залишу, мій недоспів візьми і як пісню його пронеси!») примушують мене від імені більшості нашої молоді свято Вас запевнити, що ми це зробимо. Та Україна, яка зараз з таким фанатизмом бореться, вона на свій прапор покладе ці тонкі і багатозначні слова про Вас»¹⁵⁰⁰.

На українських теренах нібито функціонували дві «лабораторії», де підробляли почерки українських повстанців. Одну з них, у столиці УРСР, сучасник описав так: «У Києві я вперше побачив, як працюють спеціалісти з підробки почерків, підписів [...] Вся «хитрість» – столик із матовим склом, підсвічуваний знизу потужною лампою, тонка, цупка як цигарковий папір, калька, на яку наносилася точна копія почерку об'єкта»¹⁵⁰¹.

Фальшивками із текстами, зміст яких був небезпечним для затриманих повстанців, чекісти намагалися «спонукати» адресатів до розправи над тими фігурами у середовищі українського визвольного руху, нейтралізація яких цікавила чекістів. Так, у вересні 1945 р. УНКВС Рівненської обл. планувало дискредитувати вигаданими «матеріалами СБ» дезертира з УПА Анатолія Моня (перебував на нелегальному становищі в Мізоцькому р-ні), щоб «підштовхнути» того до ліквідації Івана Литвинчука («Дубового»)»¹⁵⁰².

Для порівняння, у грудні 1945-го від провокаційного листа Новояричівського райвідділу НКДБ постраждав есбіст «Крут». Документ, у якому містилася подяка за «роботу», завдяки якій вдалося арештувати сімох мешканців с. Руданці (нині у Кам'янка-Бузькому р-ні Львівської обл.) та розгромити «бандитську» боївку, енкадєбісти передали есбісту через місцевого жителя. Відтак, про лист дізналися повстанці, тому незабаром «Крута» та його дружину вони вбили»¹⁵⁰³.

По-друге, у підпілля ОУН(б) «запускають» підроблені документи з тією метою, щоб виявити функціонерів тамтешньої системи зв'язку. Приміром, навесні 1951 року працівники обласних управлінь МДБ підробляли звіти посланців ОУН зі Східної та Південної України у Західну Україну. Й один із таких сфальшованих документів на Запорозжі – «звіт» «співробітника УПА

¹⁵⁰⁰ Там само. С. 153.

¹⁵⁰¹ Санников Георгий. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. – Москва, 2002. С. 249.

¹⁵⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 119.

¹⁵⁰³ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 388.

Яструба» з обласного центру для «провідника Кременецького округу Чиж» від 15 квітня 1951 р.

Як випливає з російськомовної довідки, що додана до цього «документа», «автор» П. Петрук («Яструб») мав би його передати радянському агенту «Павлову» для надання бандиту ОУН Чиж, з яким агент за завданням Петрука повинен зустрітися у Кременецькому р-ні Тернопільської обл. за допомогою «зв'язку» Петрука – Гилюк Софії¹⁵⁰⁴. Відтак, чекісти сподівалися «за посередництва» П. Петрука (можливо – свого агента) передати «звіт» на Кременеччину, сподіваючись zarazом дізнатися про роботу тамтешнього оунівського зв'язку (Софії Гилюк?) чи дискредитувати адресата. Втім, історики Володимир Іванченко та Олександр Пагіря переконані, що адресат – «провідник Кременецького округу Чиж» – цілком вигадана МДБ особа¹⁵⁰⁵.

По-третє, радянська спецслужба використовувала «втемну» колишніх (але вже заарештованих) членів ОУН (як-от зв'язкових), доручаючи їм переносити сфальсифіковані оунівські документи до територій, де переховувалися ключові підпільні осередки влади чи фігури, з надією, що так швидше «вийде» на них, відшукає. Так, у 1953 р. начальник УМВС у Кам'янець-Подільській обл. Руденко задумав задіяти «втемну» жителя с. Корпилівка Грицівського р-ну (нині Шепетівський р-н Хмельницької обл.), зв'язківця за спеціальністю Степана Чада, котрого викрили у розповсюдженні націоналістичних листівок¹⁵⁰⁶, щоб заніс сфабрикованого листа провідника Кам'янець-Подільського надрайону ОУН(б) «Алкіда» на Ходорівщину. Як міркував Руденко, у записці «від» провідника «Алкіда» (на той час уже колишнього, засудженого радянською владою до смертної кари) треба було написати, що «Алкід» готує Степана Чада до вступу в ОУН, знає, що того раніше готували до цього ж оунівці в Ходорівському р-ні. Але найголовніше – у листі треба було сформулювати «прохання» «Алкіда» про допомогу у встановленні зв'язку з Головним проводом ОУН(б) нібито через те, що оунівці на Сході втратили зв'язки із підпіллям у Західній Україні¹⁵⁰⁷. А щоб адресанти не запідозрили якийсь підступ, Руденко радив у листі згадати про «Юрка» і «Ромка» – видатних оунівців, котрі свого часу діяли на порубіжжі Львівської та Дрогобицької областей¹⁵⁰⁸.

По-четверте, підроблені власноруч оунівські документи радянські спец-

¹⁵⁰⁴ Лігопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 770–771.

¹⁵⁰⁵ Там само. С. 771.

¹⁵⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 70. Арк. 2–3.

¹⁵⁰⁷ Там само. Арк. 9.

¹⁵⁰⁸ Там само. Арк. 10.

служби роблять складовими «ігор» своїх легендованих осередків підпілля ОУН із закордонними оунівськими чинниками.

Наприклад, коли влітку 1953 р. очікувалася зустріч кур'єрів ЗП ОУН, котрі прибули на територію України з Польщі, із місцевими оунівцями, перші не знали, що на них чекатимуть не справжні представники Дрогобицького окружного проводу ОУН(б), а його «члени», легендовані радянською владою. Для того, щоб кур'єри нічого не запідозрили, УМВС у Дрогобицькій обл. дало завдання членам Дрогобицького легендованого проводу передати цим іноземним гостям заздалегідь підготовлені «звіти» Дрогобицького та Самбірського легендованих проводів ОУН.

Оскільки від початку 1950-х оунівці все частіше починають кодувати свої кореспонденції, а також вдаються до використання тайнопису, до такого, тобто нових «вимог часу», «приспосовуються» і чекісти.

У документах, сфальшованих ними, починають з'являтися елементи езопової мови. Такі властивості, приміром, має псевдооунівський лист від 2 лютого 1953 року. У тексті документа автор – агент польських спецслужб «Богуслав», назвавшись діячем підпілля ОУН у Польщі «Зеноном» і звертаючись до члена ЗП УГВР Івана Гриньоха («Всеволода»), «підмінив» чотири чоловічих псевдоніми на вигадані жіночі імена. Наприклад, себе він назвав «Мартою», свого адресата – «дорогим Миколаєм». Так само була «скоригована» й низка фраз. Приміром, висловлюванню «Грицько не перейшов у 8 клас» автор присвоїв нове значення – «пошта ще не доставлена у ЗЧ ОУН в 1952 р.». Вислів «Як твоє здоров'я?» означав «Очікуємо на відповідь». А «живе добре» адресат мав розуміти як «в ОУН у Польщі все гаразд»¹⁵⁰⁹.

Також чекісти навчилися фальшувати оунівські листи з елементами і кодування, і тайнопису. Так, 2 травня 1953 р. така кореспонденція від Мирона Матвійка вже була «спроєктована» на папері. Розробники цього проекту пішли слідом за найсвіжішим листом від «Дона» – розмістили тайнописний текст перпендикулярно до частково закодованого тексту. Тайнопис теж було виконано друкованими літерами. Щоправда, вони вийшли більшими, ніж у листі «Дона», так само як і відстань між рядками тайнопису. Відтак, проект вмістився не на одному аркуші, а на двох.

У цьому листі (головні сюжети – нарікання автора на засилля емдєбістів, його бажання зустрітися з членом ЗЧ ОУН Богданом Підгайним-«Аскольдом») елементи кодування нагадували ті, якими користувався «Дон». Приміром, відправник (тобто «Усміх») себе позначив як «твоя Настя». До адресата «Дона» звернувся: «Дорогий Гнате!». Радиста Івана Копчака у листі позначив «Іванкою», підпільника «Аскольда» – «Іреком», його колегу «Зенона» – «Здзихом».

¹⁵⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 239–240.

Для позначення абрєвіатури «МДБ» вжив словосполучення «дядя Антось». Слово «англійці» передав псевдонімом на польський манер: «Збишек»¹⁵¹⁰.

Зміст проєкту чекістського тайнопису кардинально відрізнявся від тексту із закодованими «вставками». За станом на 2 травня його текст набув такої форми: «Дорогий друже Д. Я весь час думаю про особисту зустріч з Вами, але це сполучено з чималим ризиком. Подайте мені свою думку. В кожному випадкові, в цьому році як мога скоріше ми повинні обмінятися вітками у всіх справах. Готуйте людей на Україну. 2. Переведіть обов'язково слідство в справі загибелі Вашого радиста. Пришліть мені докладні інформації. Я покладав великі надії на групу Кобзаря, дуже жалко людей і пошти. В цьому році хочу вислати ще одну групу. Повідоміть чи можете забезпечити їй безпечний перехід. Коли О. і Л. переходили кордон, за[гинув один із] [...] заперестати передачу вісток для провідника. Ситуація тут виімково поважна і я не можу не повідомляти його про це. Думаю, не зважаючи на небезпеку такої форми зв'язку, переслати деякі матеріали вам для дальшого спрямування до А., бо ж я сам зараз бачу, від цього зараз повністю залежить допомога організації. 5. Я писати не буду часто, тому що більшовики можуть зацікавитися цією перепискою, а всипа довірєної людини буде важка в наслідках. 6. Про Всеволода запитував мене А. Повідоміть його, що Турка входить в Дрогобицьку округу Карпатського краю. Всеволода ні я, ні д. Ч. не знаємо. При ситуації, яка склалася, було б не зле наладрнати мені з ним зв'язок. 7. Пишіть на адреси, подані Б., адреси, передані Скобом, нехай залишаються тільки для живого зв'язку. 8. Будьте дуже обережні в своїй роботі. 9. Повторіть пункт 7, 8 і 13. Щиро здорвлю! Слава Україні! У.»¹⁵¹¹

Як бачимо, практично у кожному речєнні цього сфальшованого докумєнта автор порушує тему зв'язку із своїм візаві. Матвієйко неодноразово висловлює готовність зустрітися з рєспондєнтом, хоча й, для годиться, зауважує у п'ятому пункті свого послання, що писати часто не готовий, бо «більшовики можуть зацікавитися цією перепискою»¹⁵¹². Автор намагається «випитати» в адресата про «Всеволода», «цікавиться» й «групою Кобзаря».

Про дещо складніший спосіб кодування корєспондєнції, яка надходила з України до ЗЧ ОУН за кордоном, чєкісти, знову ж таки, дізналися від Мирона Матвієйка («Чєтвертого»). Вони запропонували йому скласти одне таке єпістолярне послання, щоправда, адресованє не ЗЧ ОУН загалом, а їхньому посланцєві «Дону», що перебував на терєнах Польщі. Після того, як у берєзні «Чєтвертий» упорався з доручєною роботою, текст його листа затвердив за-

¹⁵¹⁰ Там само. Арк. 341–342.

¹⁵¹¹ Там само. Арк. 345.

¹⁵¹² Там само. Арк. 345.

ступник начальника 2-го управління ГРУ МДБ СРСР Грибанов. Мовою цього свого послання адресант обрав польську, використавши власну систему кодування¹⁵¹³.

Із часом агентурно-оперативні комбінації МДБ-МВС стають дуже розгалуженими, тривалими. Тож може застосовуватися не один підроблений документ, а кілька. Причому не одразу, а на різних стадіях комбінації.

Ось як емдебісти, наприклад, залучили у 1953 р. до однієї зі своїх «ігор» папери від імені оунівця Василя Охримовича (на той момент уже зголосився до співпраці), щоб, нібито від імені оунівського підпілля, «вийти на слід» Василя Кука (тоді ще не був затриманий).

Для цього 13 червня вони задумали скористатися послугами свого спеціального агента, колишнього оунівця «Гаврила». Ареною діяльності мав стати Вишнівецький ліс на Букачівщині (нині Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), де 14 травня 1953 р. Кук інкогніто передав «Гаврилу» закодованого листа, щоб той його заніс Охримовичу¹⁵¹⁴ (він тоді ще не знав, що і «Гаврило», і В. Охримович уже співпрацюють із МВС).

Оскільки у згаданому листі Василь Кук запропонував Охримовичу десь зустрітися, МВС СРСР вирішило «зіграти» на цьому. Тож до Вишнівецького лісу відрядили чекістів (нібито кур'єрів Охримовича, а насправді – радянську агентурну групу під керівництвом «Тараса Степановича»). Вони 21 травня зустрілися з Куком і вручили йому лист-відповідь Охримовича, у якому він пояснив, чому особисто не зміг прийти. У лісі обидві сторони домовилися, що наступна зустріч відбудеться 26 травня. Проте на неї Василь Кук не з'явився.

Натомість своїми кур'єрами передав «Тарасові Степановичу» таке: свого листа до Охримовича, записку Василя Галаси із пропозицією надати Куку генеральське звання, нарис про діяльність Романа Шухевича «Перший з перших». У згаданому листі відправник пояснив, що має затяжну хворобу і запропонував Василю Охримовичу особисто приїхати до нього на Рогатинщину 7 червня¹⁵¹⁵.

Втім, емвеесівці не захотіли «споряджати» Охримовича до Кука. І, щоб «заплутати» останнього, вирішили 9–15 червня провести у місцях, де мала відбутися ця зустріч, чекістсько-військову операцію¹⁵¹⁶.

Наступний крок – 17 червня радянський спецагент «Гаврило» (із колегами «Гаєм» і «Михайлом») прийшли туди, де планувалася зустріч Кука з Охримовичем. Там пояснили його представникам: Охримович не прибув, бо злякав-

¹⁵¹³ Там само. Арк. 248.

¹⁵¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2256. Арк. 26.

¹⁵¹⁵ Там само. Арк. 27–28.

¹⁵¹⁶ Там само. Арк. 28, 30.

ся згаданої ЧВО. Далі попросили передати Куку сфальсифікований лист від Охримовича з коротким викладом тем спільних обговорень, які відбулися раніше, та додаток – підроблені організаційні документи нібито неіснуючого підпілля Карпатського краю ОУН(б)¹⁵¹⁷. Натомість понесли Охримовичу нову записку від Кука.

Чергова зустріч у Вишнівецькому лісі відбувається 10 липня. До трьох згаданих спецагентів виходять два кур'єри Василя Кука – «Дубок» і «Данило». Агенти пояснюють їм, що Охримович після одержання записки від Кука 17 червня кудись зник, обіцяв скоро повернутися, щоб прийти на зустріч 10 липня, але з невідомих причин цього не зробив. У відповідь одержують від «Дубка» і «Данила» великий кодований лист Василя Кука до Охримовича (із вказаною адресою його «пошти»: «ОК», окремі місця листа Кук зашифрував, використавши спеціальний шифроблокнот¹⁵¹⁸). Також кур'єри запропонували призначити дату наступної зустрічі на 10 серпня. Отримавши згоду, повідомили, що на неї прийде Василь Кук особисто¹⁵¹⁹.

Далі спецагенти швидко передають кодований лист у МВС УРСР, де його терміново перекладають російською і вже 13 липня додають до шифротелеграми № 5329 міністру МВС СРСР М. Круглову¹⁵²⁰.

В МВС УРСР починають думати, яку ж «відповідь» Охримовича надіслати. Виготовляються щонайменше три рукописні проекти такого листа-відповіді (всі вони збереглися у ГДА СБУ).

У першому (найкоротшому, всього 14 рядків), Охримович «дякував» за всі попередні листи, «повідомляв», що особисто на наступну зустріч прибути не може і «хоче» вислати туди замість себе надійну людину (котра навіть не знає, хто такий Кук)¹⁵²¹.

У другому проекті пояснювалося, чому Охримович не може прибути на зустріч із Куком; містилася порада адресату надіслати вітання Дуайту Ейзенхауеру (певно, з приводу нещодавнього обрання 34-м президентом США); описувалася діяльність «опозиції» у ЗЧ ОУН і точка зору на це Степана Бандери¹⁵²².

У третьому «відправник» «висловлював жаль», що Василь Кук не може особисто зустрітися з ним; «пояснював», що йому завадили приїхати на місце запланованої останньої зустрічі з Куком не переляк від ЧВО, а важливі справи;

¹⁵¹⁷ Там само. Арк. 29.

¹⁵¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51895. Т. 3. Арк. 103 (конв.).

¹⁵¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2256. Арк. 34, 37.

¹⁵²⁰ Там само. Арк. 37.

¹⁵²¹ Там само. Арк. 108 (конв.).

¹⁵²² Там само. Арк. 108 (конв.).

«радив» Куку не надсилати замість себе на наступні зустрічі «Грома», бо той виконує організаційне завдання на Коломийщині; «зазначив», що кінь на прохання Кука йому надісланий і він ним може приїжджати на зустрічі; «уточнив», чому сам останнім часом тримається подалі від «території Шувара» (Рогатинського надрайону); «аргументував», чому радіостанція, яку «запитував» Кук, йому не стане у нагоді; «порадив» Куку особисто побувати за кордоном, аби особисто з'ясувати ситуацію в ЗЧ ОУН і те, що про це думає Степан Бандера; «вказав», що не знає подробиць загибелі повстанських кур'єрів у Чехословаччині та чогось певного про десантування американських парашутистів у квітні; «пообіцяв», що як тільки одержить гроші від «Грома», одразу надішле щось із них Куку; «проінформував», що нічого йому із закордонної преси переслати не може, бо пакунки з нею вслід за кур'єрами, яких було десантовано з літака, звідти не скинули¹⁵²³.

Достеменно встановити не вдалося, який із цих трьох проектів було затверджено в МВС як «справжній» лист Охримовича до Кука і доставлено на чергову зустріч у Вишнівському лісі. Вона відбулася за участі представників обох сторін 10 серпня 1953 року.

На лист «від» Охримовича посланці Кука вручили «колегам» чергове епістолярне послання Кука. У цьому листі він попросив свого візаві надати більш точні відомості про стан організаційної мережі в Карпатському краї ОУН і багато написав про велику політику – скептично оцінив шанси Маленкова (наступника Сталіна) на утримання влади, прогнозував, що працівникам МВС скоро буде непереливки через те, що Берія почне щодо них репресії, а також зробив прогноз, що найближчим часом великої світової війни за участю СРСР очікувати не варто¹⁵²⁴.

На таке у надрах МВС у вересні 1953 р. теж підготували «відповідь» Охримовича (в ГДА СБУ збереглися «оригінал»¹⁵²⁵ і його переклад російською¹⁵²⁶). Там «автор» «пояснив», що більш точні дані про Карпатський край ОУН(б) зможе надати Куку, коли відбудеться особиста зустріч із ним; «не має» часу, щоб скопіювати усі матеріали, які передали кур'єри з-за кордону, тож надішле їх Куку у вигляді коротких «відмічень»; «не погоджується» з думкою Кука про те, що після смерті Сталіна політичний лад СРСР послабшає¹⁵²⁷.

Загалом, від травня по серпень 1953 року «Гай», «Гаврило» і «Михайло» 5 ра-

¹⁵²³ Там само. Арк. 69–73.

¹⁵²⁴ Там само. Арк. 78–84.

¹⁵²⁵ Там само. Арк. 90 (конв.).

¹⁵²⁶ Там само. Арк. 86–88.

¹⁵²⁷ Там само. Арк. 88, 90 (конв.).

зів зустрічалися з членами проводу Рогатинського надрайону ОУН(б) (тобто представниками Василя Кука). За цей час одержали від них шість листів Василя Кука¹⁵²⁸, відповідаючи підробками кореспонденцій Василя Охримовича, тексти яких затверджувалися у МВС СРСР та УРСР.

Радянська спецслужба «до деталей» опанувала й такий спосіб учинення внутрішньої дезінтеграції у середовищах своїх ворогів, як дискредитація одних націоналістів перед іншими за допомогою «підкидання» фальшивих рукописних документів у певні місця. Адже, як правило, у таких випадках працівники оунівської СБ, довідавшись про «компромат», починали репресії щодо тих оунців, кому фальшивки адресувалися.

Так, працівник НКВС підробив листи воїна Горovenка (члена підрозділу УПА «Орла») до чекістів. Як наслідок, референтура СБ у Маневицькому р-ні на початку березня 1946 р. розстріляла повстанця¹⁵²⁹.

Аналогічно від співробітників СБ постраждали скомпрометовані чекістами «шляхом передачі листів» у Людвипільському р-ні шестеро учасників «бувшої бандгрупи ВОП «Шугая», комендант сільської боївки «Кармелюк», розвідник одного з районів і виконавець присудів «Кобзар», військовий комендант «Морозенко»¹⁵³⁰.

Щоб скомпрометувати колишнього сотенного УПА, господарського референта Острозького р-ну Тараса Кравчука («Волинця»), наприкінці 1945 р. Острозький райвідділ НКВС скористався «послугами» його знайомого – мобілізаційного референта «Жмайла», котрий раніше покаявся перед радянською владою. Чекісти змусили «Жмайла» написати листа «Волинцеві» із закликом покаятися. Адресату це послання передав «бандпосібник» М. Майда, мешканець села Зеліхів. Від «Волинця» відповідь надійшла швидко: «Ти мене не агітуй, я свої дії проти радвлادی давно припинив, але з повинною не прийду. А якщо мене спіймають, то ти допоможи мені виправдатися, я тобі за це буду дуже вдячний».

Звісно, цій відповіді ніхто «ходу не дав». Натомість 8 січня 1946 р. начальник відділу боротьби з бандитизмом одного з райуправлінь НКВС на Рівненщині Томашевський разом з керівником спецгрупи «Жмайлом» підкинули до будинку «бандпосібника» на прізвище Шкребей у с. Залізове листа російською мовою такого змісту: «Тов. Кравчук-«Вольнец», спасибо Вам за правильную ориентировку по банде «Деркача». Мы им немного дали духу. Вы сейчас к нам не приходите, о чем мы Вам писали в предыдущем письме, переданном Вам Майдой. Оставайтесь в своем селе и помогайте там. Связь остается старая».

¹⁵²⁸ Там само. Арк. 101.

¹⁵²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 324. Арк. 37.

¹⁵³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 135.

Цей лист «випадково» виявив «Деркач». Останній прибув до села Залізове, вдерся в оселю «Волинця», і повіз того, п'яньєного, дружину і 14-річного сина до річки. Сина і дружину там розстріляв, а з «Волинцем» розправився «по-звірячому»¹⁵³¹.

Траплялося, що радянські оперативні працівники «губили» не лише сфальшовані листи, але й блокноти. Так, у серпні 1946 р. Гоцанський райвідділ МВС провів заходи з компрометації «керівника господарської групи» банди «Деркача» – М. Сердечного («Житнього»). На хуторах села Сергіївка у клуні активного діяча СБ Павлюка («Вовка») оперпрацівник «загубив» разом із списаним блокнотом лист-«компрогат» із такими словами: «тов. Сердечний, твої матеріали від 7/II-46 р. запізналися. «Деркач» пішов два дні тому назад. Прошу використати усе, щоб донесення надавалися своєчасно. Особисто зустрінемося на тому саме місці. Бажаю успіхів. Пономарев». Від Павлюка лист потрапив до «Деркача». Як наслідок, останній власноруч повісив «Житнього», його сестру В. Сердечну (раніше її вже затримував РВ МВС) і брата В. Сердечного. «На груди М.Г. Сердечного була повішена дошка з написом: «Увага, зрадники і провокатори [...], хто буде робить так само, постигне кара тих ця сама».

У вересні 1946 р. Рафалівський РВ МВС провів заходи з компрометації перед СБ «бандита» Івана Кравчука («Тополі») – учасника низки «терагтів» проти місцевого населення. Для цього в криївці «бандпособниці» Наталії Степанюк біля с. Серхів Рафалівського р-ну «випадково загубили» листа до І. Кравчука, у якому попросили адресата ні в якому разі не приходити з каяттям, а натомість знищити «бандитських ватажків» «Явора» і «Вербу», далі очолити боївку і «здати» її у повному складі органам НКВС. Як і сподівалися чекісти, із змістом цього листа ознайомилися оунівці. Згодом «Явір» убив «Тополю» як «зрадника українського народу».

Треба зазначити, що вже у 1948 р. радянські «міроприємства із компрометації перед СБ методом втрати листів у будинках» члени оунівського підпілля знали як розрізняти (навчилися «розшифровувати»).

Так, 9 червня заступник начальника УМДБ Тернопільської обл. Хорсун і начальник 2-го відділення відділу 2-Н УМДБ Коротков зазначали, що через таку їхню обізнаність не вдалося спровокувати вигідну радянській владі реакцію СБ щодо Марії Семенюк (членкиня боївки «Крилатого») і підпілляника «Галуна»¹⁵³².

Щоб виявити провідника Острозького району «Гната», працівники МДБ у 1948 р. вирішили використати його сестру Варвару Рябунець-Хвостенко, котра відбувала покарання у Комі АРСР. Для цього спробували схилити жінку

¹⁵³¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 79.

¹⁵³² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 162–163.

до написання листа її знайомій Галині Яницькій, яка жила у с. Великий Скнит (Славутський р-н Хмельницької обл.). Затим планувалося, щоб цей лист опинився в агента, «підставленого» «Грачу». Чекісти навіть «організували» нанесення відбитка штамбу поштового відділення на лист: «Абезь Коми АССР, поселковий 15 мая 1948 г.». Втім, адресатка на нього не відповіла. Тож було підготовлено повторний рукописний лист-нагадування (написаний значно чіткішим почерком Варвари Рябунець-Хвостенко). Але наскільки він допоміг – нам встановити не вдалося через брак історичних документів¹⁵³³.

Бувало й таке, коли працівники НКВС «підкидали» листи, нібито адресовані працівникам СБ. Цим прагнули скомпрометувати працівників спецслужби перед іншими фігурантами визвольного руху чи свідками його діяльності. Приміром, у 1945 р. керівник УНКВС у Дрогобицькій обл. Сабуров писав до керівника місцевої мережі СБ «Зеленого» свої послання і залишав їх у сільських хатах, аби посяти недовіру серед повстанців і населення¹⁵³⁴.

Ознаки дещо іншої агентурно-оперативної гри радянських спецслужб має й історія, викладена невідомим автором ділового листа до провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака (не раніше липня 1946 р.): «15 липня Грач застрелив у Майкові [село Гоцанського р-ну на Рівненщині] сексота, якого зловили по його власному листі, котрого він писав до Шиянкеля, в котрому повідомляв останнього про місце постою Грача. Листа загубив на подвір'ї, де були тайно закватировані большевики, но в руки большевиків він не попався, а підняла його господиня і віддала Грачеві. Після цього большевики застосували сильні репресії і арештували більше десять людей і, за словами Шиянкеля[я], за смерть Германа (сексота) заплатить двадцять»¹⁵³⁵.

Викладена історія доволі непевна. Можливо, радянські спецслужби змусили оунівця-«сексота» «Германа» написати згаданого листа й «загубити» «на подвір'ї, де були тайно закватировані большевики», для дискредитації оунівця «Грача»: сподівалися, небайдужі люди поінформують про лист бандерівську СБ і та звинуватить «Грача» у співпраці з ворогами. За іншою версією, лист «Германа» – його власна ініціатива. Він, співпрацюючи з радянськими спецслужбами, мав на меті «втраатою» свого листа «на подвір'ї, де були тайно закватировані большевики», спеціально спровокувати репресії цих «большевиків» щодо цивільного населення Майкова.

¹⁵³³ ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 1286. Арк. 300, 302, 306–307.

¹⁵³⁴ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. С. 242.

¹⁵³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 797–798.

Траплялося, що повстанці, з якими МДБ домовлялося про співпрацю, поставлених завдань не виконували, а поверталися «на своє місце» у підпіллі. Таких чекісти підозрювали у «дворушництві». Їх настільки ревно перевіряли, що навіть доходило до комічних ситуацій. Під час допиту одного з таких — оунівця «Зуба» — працівники МДБ заявили, як аргумент співпраці того з бандерівцями, що його собаку бачили серед учасників повстанського нападу на радянську військову групу. «Зуб» (жартома чи цілком серйозно) відповів: «Якщо підставою для висловлювань щодо моєї співпраці з бандитами є моя собака, нехай вона в моїй присутності мені це скаже і підтвердить. Влаштуйте мені з цією собакою очну ставку»¹⁵³⁶.

Працівники радянських спецслужб підробкою повстанських документів також намагалися налаштувати проти ОУН і УПА місцеве цивільне населення.

Наприклад, 17 березня 1947 р. у с. Лопушна (Вижницький р-н, Чернівеччина) троє бандерівців – Юрій Ткачук («Куниця»), Михайло Нічай («Лис») і Микола Гальчук («Ванька») із засідки застрелили оперуповноваженого відділу з боротьби з бандитизмом Вижницького р-ну, молодшого лейтенанта Гаськова. У нього, серед інших «здобутків», виявили псевдобандерівський документ-звернення до священника села Бергомет Кіцманського району: «Здрастуйте господин батюшка. От имени неслыханной для Вас команды и для дальнейшего Вашего существования, спокойной и мирной трудовой жизни, предлагаем: сегодня т. е. 24 февраля к 12 часам ночи внести в нашу зберкассу 3.000 руб. т. е. деньги положить на колодязь под крышку. За невыполнение этого приказа или же за попытку обжалования кому либо, Вы и Ваша все имущество вместе с Вашим домом будут уничтожены через час позже невыполнения приказа. От имени его величества (Бендеры) 24.ІІ.47 года. Но если куда либо пожалуетесь, будете уничтожены»¹⁵³⁷. Хтозна, чому це звернення російськомовне. Можливо, тому, що адресат служив у російській церкві, Службу Божу проводив церковнослов'янською.

А от 1951-го працівники УМДБ у Чернівецькій обл. показали своїм секретним інформаторам знімок покійного в. о. провідника Карпатського краю ОУН(б) Степана Слободяна («Єфрема») (загинув 18 листопада 1950 р. у бою з чекістами в Калуському р-ні), назвали його «провідником України» й заявили, що при ньому виявили «писемний наказ» про ліквідацію членів родин підпільників. Останню інформацію, яку провідник Буковинської округи Юліан Матвіїв згодом у звіті назвав «брехнею», інформатори поширили серед місцевого цивільного населення Вижницького та Путилівського районів Буковини.

¹⁵³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2312. Арк. 229.

¹⁵³⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 247.

Й деякі люди довірилися повідомленню, адже були свідками того, що ще рік тому, 1950-го, багато хто з жінок, котрі співпрацювали з підпіллям ОУН(б), кудись зникли. Того, що їх бандерівці «перекинули в другі терени»¹⁵³⁸, а не знищили, цивільне населення не знало. До речі, ще раніше, наприкінці травня 1945-го, представництво НКВС у Чернівецькій обл. відрядило у райони групу спеціально навчених жінок, щоб «шляхом старих зв'язків та знайомости викрити централю проводу»¹⁵³⁹.

Радянські органи держбезпеки доходили до того, що навіть використовували у власних інтересах інтимне листування між закоханими оунівцями. Обмін кореспонденцією між підпільницею Надією Кульчицькою і керівником СБ Коломийщини Романом Турчаком (ця пара мала сина), чекісти зробили складовою частиною своєї агентурно-оперативної операції «Перехоплення». На думку історика Володимира В'ятровича, стражі радянського ладу не лише радили Надії Кульчицькій про що саме писати, але й змушували її переписувати «невдалі», як на їхній погляд, тексти. Зокрема, т. зв. «остаточний варіант листа від Надії», виявлений Володимиром В'ятровичем, доводить: було ще кілька, не затверджених МДБ, варіантів цього листа.

У таких «не своїх» листах, пише дослідник, Надія «інформувала, як добре до неї ставляться чекісти [...] намагалася переконати чоловіка в тому, у що, може, й сама щиро вірила: кожен має право на щастя». Її рукою чекісти наводили в цих листах «приклади тих, які здалися владі і зуміли почати нове життя». А ще грали на почуттях Романа, як батька маленької дитини («Воно посміхається і до кожного тягне руки [...] не залишай мене в такому становищі [...] зроби це для нашої маленької дитини»).

Адресат Надії був професійним есбістом, тому чекісти, щоб не перестаратися, просили її «вплітати» в сюжети листів знані виключно їм обом романтичні спогади («Ромку, пам'ятаєш останній вечір в Чорногорі [...] ми сиділи з тобою біля вікна, в кімнаті було темно, на дворі світив місяць, перед нами розстелася картина темного бору, а ближче до вікна стояла задумана смерека, одягнута в місячне сяйво»). Таке втручання в епістолярний діалог дало очікуваний чекістами результат. Роман Турчак став радянським агентом під псевдонімом «Тарас Степанович». Незабаром йому дозволили побачитися з дружиною¹⁵⁴⁰.

¹⁵³⁸ Там само. С. 330.

¹⁵³⁹ Там само. С. 120.

¹⁵⁴⁰ В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно». «Перехоплення» почуттів / <http://tsn.ua/article/print/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-perehoplennya-pochuttiv> (15.08.2012)

А ще до усіляких «ролей» у фальсифікації повстанських документів радянські чекісти залучали родичів учасників українського націоналістичного руху.

Так, 12 жовтня 1946 р. відділ боротьби з бандитизмом УМВС у Рівненській обл. запланував надіслати Степану Янишевському («Далекому») листа від імені його дружини з пропозицією припинити боротьбу проти радянської влади і встановити зв'язок із органами МВС. Причому до цього послання мав бути доданий інший лист, від УМВС, теж із пропозицією співпраці. Там мала бути згадка про колишнього листа від Янишевського про плани проведення наради «банд» у Котівському лісі, що надійшов у вересні 1945-го й став підставою для проведення операції, внаслідок якої вбили низку оунівців крайового та інших рівнів. Коли ж «Далекий» відмовиться, передбачалося використати всі згадані документи з метою його дискредитації перед особами, котрі займалися відтворенням занепаłego Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ, тобто написавши до «Кнопки», «Чорногуза» та інших¹⁵⁴¹.

Спробували чекісти використати й Наталію Андрійчук, дружину «далеківця» Святослава Титкова, відомого тим, що у травні 1947 р. захопив Корецький РВ НКВС. Після того, як чекісти помилково ідентифікували її за дружину командира однієї з «далеківських» диверсійних груп Андрія Лучковського («Дніпра»), жінку задіяли у такій комбінації. До Корця прибув чекістський підполковник Лебедев і «написав листа до «Дніпра» (очевидно від імені Наталії Андрійчук). Далі взяв у жінки підписку (про нерозголошення?) і поїхав назад. Чим закінчилася ця справа, встановити не вдалося¹⁵⁴².

У листопаді 1946 р. чекісти Рівненщини запланували використати зусилля затриманої «далеківки» Ярослави Скаб («Варки») шляхом «поширення її листів, написаних на адресу членів «організаційної групи» – «Кнопки», «Чорногуза» та інших» з пропозиціями припинити збройну боротьбу та приходити з каяттям¹⁵⁴³.

Син головного командира УПА Романа Шухевича, Юрій, згадував, як агентурно-оперативні комбінації щодо підробки документів радянські спецслуж-

¹⁵⁴¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 207.

¹⁵⁴² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 344, 656–657.

¹⁵⁴³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 253.

би застосовували стосовно нього. Все почалося після того, як його, 15-річного, у 1948 р. засудили до 10 років тюрми. Юрій Шухевич згадував: «Батько був ще живий, у підпіллі, а його хотіли знайти і знищити. Мене викликали і запропонували віднести татові лист. Зміст його був такий: якщо батько здасться, то йому збережуть життя і відпустять родину. На що я зауважив: «Ви ж і без мене можете листа передати». Слідчий заперечив, що не раз намагався, але Роман Шухевич навіть не читає тих листів. А тут він, мовляв, змінить свою позицію. Я лише сказав: «Як тато не хоче читати ваших листів, то чому я маю вам допомагати?». Я відмовився, розуміючи, що це провокація, пастка для батька»¹⁵⁴⁴.

Коли в другій половині 1940-х років рідну сестру Романа Шухевича, Наталію, заарештувало МДБ, то стало примушувати написати братові, щоб вийшов «на контакт». Вона категорично відмовлялася. Чекіст погрожував великими тюремними термінами. На це жінка відповіла: «за такого брата можна посидіти в тюрмі і десять років»¹⁵⁴⁵.

Чекісти не лише навчилися перехоплювати та філігранно підробляти повстанську кореспонденцію, але й отруювати її. Наприклад, 1951 р. працівники МДБ замінили листа, якого Петро Федун відправив Василеві Куку в тюбику з-під зубної пасти, на фальшивий і вклали до іншого тюбика з отруйним газом. Далі підставна особа передала отруйного листа для кур'єра Кука у Львові 16 квітня. Той передав послання безпосередньо Кукові. Він у криївці відкрив тюбика і враз очі стали сильно пекти. Кук швидко викинув його, а сам вистрибнув із криївки. Після цього зір провідника надовго погіршився¹⁵⁴⁶.

Отож, українські націоналісти були свідомі того, що проти них радянські спецслужби використовують технології з підроблення документації. Відтак, намагалися за будь-яких умов перевіряти обставини появи «підозрілої» кореспонденції, уважно вивчали зміст таких джерел за відомими тільки їм прикметами, звертали увагу на правильність написання імен тощо.

Приміром, 14 травня 1945 р. Микола Козак назвав «провокаційною більшовицькою літературою» звернення Юрія Стельмашука («Рудий», «Кайдаш» та ін.) під назвою «До всіх командирів, політвиховників та стрільців з'єднання груп УПА

¹⁵⁴⁴ Ірина Львова. «Мені пропонували просто зректися батька...». Син легендарного командира УПА Юрій Шухевич уперше розповів про маловідомі сторінки своєї біографії / Експрес. 2013. 25 квітня–2 травня. С. 9

¹⁵⁴⁵ Борковський Антін. Наталія Шухевич: За такого брата можна відсидіти десять років / Україна молода. 2010. 2 березня. С. 12.

¹⁵⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 290.

Завихост». На його думку, воно «деморалізуючо впливало на маси, а частинно навіть членські кадри і духово слабший актив в низових клітинах – головно в тих теренах, де знали Рудого та знали сл. п. провідника [Клячківського] особисто»¹⁵⁴⁷.

До речі, це був не єдиний матеріал, виданий радянськими спецслужбами від імені «Рудого». Бо ранньої весни 1945 р. «Шахтар» нарікав у листі до «провідника»: «Від 3 тижнів більшовики поширюють листівки за підписом Рудого про смерть Клима Савура. Може, Ви вже маєте які точні інформації про це. Я ще нічого конкретного не знаю (залучую цю листівку). Її трактуємо поки що як провокацію, але є певні дані що це є можливе: а) в цей час він там перебував, б) цілий лютий аж досі на Клеванщині йдуть великі акції, в) не вернулися до мене досі кур'єри, що пішли туди з Мітлою. Другі, що пішли, недавно теж вернулись, не нав'язавшись»¹⁵⁴⁸.

А ще, судячи з іншого джерела, на той момент псевдонімом «Рудий» він не користувався. Його автор зазначав, що на початку 1945 р. «більшовики по своїй звичці [...] самі писали листівки підписуючи Рудого, про що свідчить хоча б те, що в листівці взивали більшовики одного з УПА явитися з «повинною» тоді, коли Рудий абсолютно не знав псевда цього»¹⁵⁴⁹.

Загалом такі «звернення» стали в 1945 році масовим явищем. У серпні 1945 року Гаврило Видний («Озон»), колишній очільник сотні «Дніпро» УПА–Південь, видав від імені міфічного «обласного проводу ОУН» листівку з критикою організаційного референта ПЗК Петра Олійника. Вона відклалася в ГДА СБУ, бо енкаведисти нею заволоділи під час захоплення документів 13 грудня 1945-го в Луцькому районі при нападі на членів проводу ОУН(б) на ПЗУЗ¹⁵⁵⁰. Також влітку 1945-го подібну листівку, із закликком до українських повстанців приходити з каяттям, НКВС видав від імені Дмитра Стародуба («Лебеда») – очільника кінної диверсійної групи ЗГ УПА 33, котрий 1 червня потрапив у радянське оточення¹⁵⁵¹.

Восени 1946 р. Василь Кук запропонував Степанові Янишевському зустрітись для обговорення «розкольницької» поведінки того. Адресат одержав цього листа 25 жовтня, але на нього не відповів, тому що не повірив, що його автором дійсно є Василь Кук¹⁵⁵².

¹⁵⁴⁷ Там само. С. 394.

¹⁵⁴⁸ Там само. С. 129–130.

¹⁵⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2313. Арк. 102.

¹⁵⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 132.

¹⁵⁵¹ Там само. С. 133.

¹⁵⁵² Там само. С. 119.

Згодом Янишевський знову повівся схожим чином – не відповів на листа зверхника. Василя Галасу в 1949-му дивувало, чому Степан Янишевський («Д-кий»), звинувачений Головним проводом ОУН(б) у «бунтівній роботі», не відреагував на листа Василя Кука («Кочегара») із запрошенням прибути до ГП, хоча його «знав особисто і знав характер його письма». Натомість Янишевський повідомив про одержання листа від «Кочегара» іншу людину – Миколу Козака¹⁵⁵³.

У 1946 р. референт СБ Микола Арсенич запідозрив, що матеріали Ратнівського райвідділу НКВС, які опинилися «по-сусідству» з джерелами про ліквідацію підрозділу УПА «Сметани» (діяла в Рокитнівському р-ні Рівненщини, ватажок загинув у 1949 р.), навмисне «загубили» радянські чинники. «Можливо, за знахідкою і передачею її приховується сексот, що має на меті захопити або підвищити собі авторитет», – писав він¹⁵⁵⁴.

На початку травня 1944 р. Деражненський райвідділ НКДБ на Рівненщині, скориставшись невтішним становищем Ніни Березюк, дізнався про специфіку її приватного листування з чоловіком – оунівцем Ростиславом Волошином. Першого травня жінка прийшла до цього райвідділу «в фізично слабкому стані, морально надламана, з 6-місячним грудним дитятком, брудним та покритим струпами». Попросила кудись прилаштувати дитину, погоджувалася на розлучення з нею.

На допиті дружина Ростислава Волошина розповіла, що має зі своїм чоловіком домовленість «щодо порядку викладення, техніки, підписів, розташування тексту» у взаємному листуванні. Це було потрібне для того, щоб Ростислав Волошин розрізняв листи «справжні», написані дружиною без примусу, від «фальшивок» – тих, які йому надсилало НКДБ «від імені» дружини або з її підробленим почерком¹⁵⁵⁵.

У липні 1951 р. провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський («Євтух») перерахував Богданові Кузьмі умовні знаки, які тому належало вписувати до текстів документів, що залишатиме йому в спеціальній зв'язковій хаті у Олександрійському районі. Цим самим здійснювалося попереднє узгодження наступного числа, коли зв'язкові Маєвського виходитимуть на зустріч до зв'язкових Кузьми: «Коли напишеться до цієї хати лист, в якому буде довільний зміст, але зазначене буде число і місяць, то на те число будуть виходити. (Число і місяць має бути у змісті листа – нпр. повідомляю, що мій син закінчив курси 29.IV; або дочка моя вийшла заміж за Івана, 25.V.1949 р. і т.д.)». Так само у випадку, якщо Кузьма попередньо підпише свої кореспонденції іменем

¹⁵⁵³ Там само. С. 179.

¹⁵⁵⁴ Там само. С. 124.

¹⁵⁵⁵ Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 22. Т. 1. Арк. 15.

«Олена», його людей вийдуть зустрічати на дорогу (біля полустанку Решуцьк), а якщо іменем «Роман» – то стоятимуть навпроти семафора (біля дороги, що веде від полустанку Решуцьк у бік ліска)¹⁵⁵⁶.

1952-го органи МВС УРСР втрутилися у роботу кур'єрської лінії зв'язку між провідником Карпатського краю Василем Охримовичем і Василем Куком. Для дезорієнтації Кука використали бойовика «Петра» з особистої охорони Охримовича, що був свідком захоплення останнього працівниками МВС 6 жовтня 1952 року. За завданням радянських органів «Петро» восени 1952 р. і навесні 1953 р. написав до Кука кілька записок, у яких збрехав, що «в момент зустрічі з кур'єрами на місце їхнього постою нібито вийшла військова група, котра внаслідок бою ліквідувала двох його бойовиків і одного кур'єра, а йому з двома іншими кур'єрами з Карпатського краю вдалося втекти»¹⁵⁵⁷.

У рамках заходів МДБ з недопущення оунівського замаху на чільних діячів ЦК КПУ на демонстрації 1 травня 1953-го, незадовго до неї було перехоплено грипси Василя Маєвського («Уліяна») до «Богуна». Невдовзі після того, як МДБ заарештувало 11 липня 1953 р. провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галасу, його змусили написати листа до Василя Маєвського. Але той «за відомими йому та «Уліяну» прикметами так склав листа до «Уліяна», що той, отримавши його по лінії зв'язку, вже знав, що Василь Галаса та Марічка в лапах МГБ»¹⁵⁵⁸.

До речі, навіть для представників сучасних світових спецслужб, що пере-віряють чи той чи інший документ не сфальшований, виявлення у якомусь із них невірної вказаної посади адресата є серйозним аргументом для таких підозр. Так, після початку військової кампанії США в Іраку (2001 р.) вівся пошук документальних доказів зв'язків між «саддамівським» Іраком та світовими терористичними групами. У деяких документах іракської (ще «саддамівської») розвідки один із аналітиків виявив такі ознаки фальсифікації: «імена і посади [...] не відповідали структурі іракської розвідки [...] папір зроблений пізніше за вказану в документі дату написання [...] зазначена в документах система субординації суперечить свідченням затриманих про іракську розвідувальну бюрократію»¹⁵⁵⁹.

¹⁵⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 588.

¹⁵⁵⁷ Там само. С. 313.

¹⁵⁵⁸ Кричильський Сергій. «Справа Уліяна» / Волинь. 2011. 12 серпня. № 1036 / <http://www.volyn.rivne.com/ua/1478?act=print> (20.08.2011).

¹⁵⁵⁹ Nada Bakos. I Tried to Make the Intelligence Behind the Iraq War Less Bogus / www.wired.com/dangerroom/2013/03/iraq-intelligence/?utm-source=twitterfeed&utm-medium=twitter (05.04.2013).

Значну кількість «фальсифікату» радянських спецслужб перехоплювали працівники оунівської СБ.

Одну з таких підробок референт СБ КП ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак («Смок») 1 грудня 1945 р. запропонував до обговорення колишньому к-ру групи УПА «Богун» Петру Олійнику («Роману»): «На Дубенщині [...] під керівництвом мабуть східняка Озона, Ягур, який був сотенним в куріні Ломоноса, іменуючи себе обласним проводом ОУН, видала листівку до укр[аїнського] народу, в якій стараються понижити Вам і дг. Черника авторитет в тих теренах. Відпис листівки посилаю і прошу написати відповідь на ту листівку і прислати до мене»¹⁵⁶⁰.

Восени 1945 р. СБ вочевидь «розкусило» чекістсько-оперативну комбінацію з використанням записок нібито від референтки проводу Вишницького надрайону Степанії Понич («Оксани»). Працівники НКВС привезли жінку до села Дорошівці на Заставнянщині, щоб «від імені» провідника Буковинської округи ОУН(б) Василя Савчака («Сталя») розшукала місцеву станичну. Коли їй це зробити не вдалося, відправили до сестри колишнього провідника боївки СБ Григорія Гайдея («Когута»). Там жінка залишила записки до провідника Заставнянського надрайону Георгія Кушнірика («Кирила») і провідника Заставнянського району Григорія Гайдея («Лева») – попросила їх про зустріч 18 листопада. Але адресати не відповіли. Втім, за збігом обставин саме 18 листопада агенти під виглядом працівників бандерівської СБ убили Георгія Кушнірика у криївці в с. Веренчанка Заставнівського р-ну¹⁵⁶¹.

Втім, через підроблені ворогами документи члени націоналістичного підпілля нерідко потрапляли у халепу. Так, 1953-го Василь Кук у листі до Василя Охримовича написав, що «торішня осіння «пригода» дещо «відлякує» Вас від будь-яких рейдів у подальшому»¹⁵⁶². Мав на увазі «бій» між своїми та його кур'єрами – з одного боку та радянською військовою групою – з іншого, що «відбувся» 6 жовтня 1952 року. Про даний «бій» Кук дізнався з листів, які одержав від свідка події «Петра» – одного з охоронців Охримовича. Проте насправді у них була написана брехня. Це за дорученням органів МВС «Петро» (захоплений у полон 6 жовтня) в такий спосіб навмисне дезорієнтував Кука¹⁵⁶³.

¹⁵⁶⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 414.

¹⁵⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 477–478, 611.

¹⁵⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 305.

¹⁵⁶³ Там само. С. 313.

І члени УПА, і члени збройного націоналістичного підпілля за потреби під-робляли й документи для власного використання.

Як стверджує у своїх спогадах прибічник ОУН(м) Михайло Селешко, од-ного разу [в 1944 році?] німецький гестапівець Вірзінг показав йому під час допиту фотокопію документа про те, що Ярослав Барановський був на служ-бі польської розвідки. Автор спогадів не повірив у автентичність документа, що «кидав тінь» на відомого оунівця-мельниківця, і припустив, що цей «папір був сфабрикований у Кракові одним інженером-хіміком, що був у диверсантів [тобто ОУН(б)] щось на кшталт диверсійного гестапо»¹⁵⁶⁴.

Звинувачував бандерівців у фальшуванні документів і Зиновій Книш. За його даними, фотокопії, які з виявленої переписки між польським воєвод-ським урядом у Львові та повітовою поліцією у Самборі, в якій фігурував як польський інформатор Ярослав Барановський, нібито зробив керівник львівської хім- і фотолабораторії Федір Яцура, були майстерними підробка-ми. По-перше, обґрунтовував Книш, це були фотокопії («десять відбиток з кожної») не тильних і зворотніх боків документів, а лише тильних. А саме на зворотах стояли печатки, які підробити найважче. По-друге, на фотокопіях «букви машинового письма були гостро зарисовані й читкі, не такі, як на ко-піях»¹⁵⁶⁵.

Із 1945 до 1949 року проживала у Західній Україні за фіктивними докумен-тами дружина Василя Кука – Уляна Крюченко («Оксана»)¹⁵⁶⁶. Документи були підроблені і в дружини Василя Галаса – Марія Савчин. Із 1948 року вона меш-кала у Галичині як переселенка (із Закерзоння?)¹⁵⁶⁷.

У червні 1948 р. провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Василь Галаса відшукав свою вагітну дружину Марію Савчин у Миколаївському р-ні Дрогобиччини (зи-мою перебувала в сотні «Ударники-3» Василя Шишканинця («Бора»), і вручив «фіктивні документи на ім'я Жукевич Марії Михайлівни». З ними жінка по-їхала народжувати сина до Самбірського р-ну¹⁵⁶⁸.

Зв'язкова головнокомандувача УПА Романа Шухевича Галина Дидик з доку-ментами на ім'я переселенки з Польщі Антоніни Кулик працювала наприкінці

¹⁵⁶⁴ Селешко Михайло. У кігтях гестапо. – Київ, 1996. С. 154.

¹⁵⁶⁵ Книш Зиновій. Ярослав Барановський жертва злоби й ненависти. – Париж, 1990. С. 40–41, 76–77.

¹⁵⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–То-ронтто, 2011. С. 267.

¹⁵⁶⁷ Там само. С. 268.

¹⁵⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 380, 806–807.

1940-х років хатньою робітницею в помешканні вчительки у селі Білогорща (нині – Львів)¹⁵⁶⁹.

Навіть за станом на січень 1954 р. були зафіксовані випадки легального проживання «бандитів» у населених пунктах за фіктивними документами. Їх «бандити» добувають «шляхом пограбування громадян, приклеюють до паспортів свої фотокартки і, маскуючись таким чином під місцевих жителів, вільно пересуваються в денний час»¹⁵⁷⁰.

Бувало й таке, що не фальшиві документи і пропагандистські матеріали, виготовлені оунівцями в Україні та надіслані за кордон, там вважали за майстерні підробки. Приміром, Дмитро Донцов, котрий підтримував зв'язок із ЗЧ ОУН (хоча сам оунівцем не був), називав фальшивками пропагандистські¹⁵⁷¹ праці Петра Федуна («Полтави»), Осипа Дякова («Горнового»), Катерини Зарицької («Кужіль»).

¹⁵⁶⁹ Якель Роман. Та, що вирвалася з пазурів смерті / Дзеркало тижня. 2012. 21 квітня. № 15. С. 11.

¹⁵⁷⁰ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939 – 1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 303.

¹⁵⁷¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 620.

Розділ IV

Мікросвіт документів

4.1. Застарілі/рідковживані слова, діалектизми, іншомовні запозичення

Наскільки чистою, не спотвореною, позбавленою сторонніх впливів була мова, якою члени УПА, збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) уклали письмові документи? Правил якого з українських правописів здебільшого дотримувалися творці документації? Чи впливала і як на «стандартну» мову письма лексика, яка майже чи зовсім не використовується нині? Зрештою, яким чином позначався на «якості» текстів рівень грамотності авторів?

Такі аспекти практично ще не були об'єктом присутніх історичних досліджень. Упродовж підготовки до друку (у 11-му, 14-му та 16-му томах «новітньої серії» Літопису УПА) повстанських документів ми виявили у них, а також систематизували у списках до кожної книги: 1) застарілі та рідковживані слова, 2) діалектизми, 3) слова іншомовного походження.

Виглядає доцільним (із врахуванням інформаційного потенціалу документації ОУН і УПА, яку було актуалізовано іншими дослідниками до та після виходу згаданих збірників) внутрішній поділ у кожній із вказаних вище трьох груп на: 1) слова, що стосувалися військової діяльності УПА, 2) найчастіше використовувані у «внутрішніх» середовищах УПА та збройного підпілля ОУН «буденна» лексика, 3) слова, що стосувалися процесу написання документів, ділових практик, 4) лексеми щодо транспорту, переїздів, переміщень, зв'язку, 5) слова, що стосувалися процесуальних дій, судочинства, покарань, 6) слова для позначення їжі, предметів щоденного вжитку, сировини, матеріальних цінностей побутового штибу, 7) слова-позначення одягу, взуття, головних уборів, 8) слова для позначення господарських операцій, виробничих осередків, місць збереження та сховищ цінностей, податків, мір ваги, 9) назви народів, людей різних вікових категорій, соціальних груп, територій, місцевостей, топонімів, пам'ятних знаків, 10) слова, які стосувалися медичної сфери.

Проілюструємо це на прикладі такого узагальнення:

Перша група: застарілі та рідковживані слова.

1. Замирення (перемир'я), займанщина (окупація), зліквідувати (знищити), змаг (боротьба), зрив (повстання), машерувати (марширувати, рухатися, йти), наїзник (нападник, поневолювач, загарбник), начальний (головний), обсервувати (оглядати, спостерігати), обставлений (оточений), переловлення (затримання), перемарш (похід), підкомандний (підлеглий), пімста (помста),

пістоль (пістолет), перемога (перемога), поодинокий (нечисленний), поправляти (ремонтувати), поривати (піднімати на), протилетунська щілина (окоп, траншея), протинаступ (контрнаступ), розвідчик (розвідник), розшук (армійська розвідка), сальва (військовий залп), скоростріл (автомат), узброєння (зброя).

2. Викінчити (завершити), перепроводити (відправляти, доставляти), полагодити (вирішити), поручення (доручення), поучення (рекомендація, роз'яснення), передсідник (голова у зн.: зборів, організації), приміщати (розміщувати), припоручити (доручити), сповнювати (виконувати, займати пост), ствердити (затвердити, призначити), страга (втрата), стріча (зустріч), узгіднити (погодити), урухомити (створити), школити (навчати).

3. Взірєць (документ-зразок), відбитка (копія аркуша), відпис (інший примірник документа), запотребування (вимога), зшиток (зошит), коректа (виправлення, виправлений варіант), машина до писання (друкарська машинка), пашпорт (паспорт), пильний (терміновий), посвідчити (засвідчити).

4. Верхівець (вершник), відтранспортувати (відвезти, відправити назад), в'язатися (налагоджувати зв'язок), зіставити (залишити), керунок (напрямок), опустити (покинути, залишити), поворотці (ті, котрі повернулися), рухнути (вирушити), трахт (дорога), чайка (човен).

5. Виміна (виконання, практичне здійснення присуду), долів (кількість віджимань від підлоги), неправність (безправ'я), переслухання (допит, вислуховування), правний (законний, легітимний), проступник (злочинець), розробити (провести слідство).

6. Плахта (покривало, рядно), шмат (ганчірка), моташка (моток, сувій), наплечник (рюкзак).

7. -

8. Дека (міра ваги), заміна (обмін, бартер), метр (міра ваги), мірчук (відсоток від загальної кількості зерна, який стягувався під час його обмолоту в млині), льошник (льох), тартак (лісопилка).

9. Фалдистий (горбистий), фігура (стела,obelіск).

10. -

Друга група: діалектизми.

1. Боевик (бойовик), виструнчений (вишикуваний), відріз (гвинтівка із вкоченим дулом), гулянка військова (військове навчання), жарнути (стрільнути), загінний (опорний), кріс (рушниця), нажим (натиск), наскочити (напасти), номінувати (називати), обсадження (розташування), окружити (оточити), опериувати (оперувати), остре поготівля (повна готовність), оціпити (оточити), офіцір (офіцер), перепуск (перепустка), поінструований (проінструований), потягнення (виступ проти), пуля (куля), ранений (поранений), скок (напад), скоростріл (кулемет), стежа (варта), стійка (варта), стріл (постріл), стрільна (набій, снаряд), умундування (військове спорядження).

2. Вив'язуватися (виконувати завдання, справлятися з роботою), виносити (становити), ви посаджувати (призначати), виробляти (навчати чомусь, готувати до), відкомандіровка (відрядження), відпоручник (уповноважений), відправа (навчання), відставити (відправити, надіслати), гутірка (розмова), завіщення (відкладення, відтермінування), ділати (прямувати, рухатися), заосмотрити (забезпечити), запасовий (запасний), звено (організаційна ланка), зверхник (керівник), вправлятися (тренуватися), даток (внесок, пожертвування), заангажувати (залучити, посвятити у), здоровити (вітати), кермувати (керувати), насвітлення (виклад, образ), недотягнення (невиконання як слід), зголосити (повідомити), зголошуватися (з'являтися), зодержати (отримати), зопортунізуватися (протиставити себе загалу, чинити опір), квартирувати (тимчасово перебувати чи мешкати у певному місці), мітінг (мітинг), переіспитувати (перевірити), перерібка (вивчення), переробити (опрацювати), повчити (дати вказівку), приготувати (підготувати), приділяти (призначати), примінення (застосування), прислідувати (слідкувати), прицілювати (приділяти увагу), провалитися (розконспіруватися), пропагандивний (пропагандистський), пропагатар (пропагандист), проробити (виконати), розкватеруватися (розміститися), розприділення (розподіл), скомплікувати (відібрати, ускладнити), спужатися (налякатися), ступень (ступінь), узглядити (погодити), унормувати (владнати), устійнити (визначити),

3. Запись (нотатка), квит (розписка), начеркнути (написати), окладинка (обкладинка, палітурка), окреслення (твердження), перечеркнути (закреслити), поверховний (короткий, лаконічний), письмо (лист), повиписувати (написати), повиправлений (відредагований), точка (пункт), уложити (написати, скласти), залучення (додаток).

4. Держати (підтримувати у зн.: зв'язок), льотнічий (летунський), повза (підвода), принизувати лету (знижуватися у зн.: про літак), путь (колія), соша (шосе), тягарове авто (вантажівка), фірман (їздовий), фірманка (вид гужового транспорту).

5. Визвітувати (допитати), дезерція (дезертирство), дефектизм (шкідництво), задержати (затримати), зівстав арештований (був заарештований), змушення (примус), потягати (притягати до відповідальності), потягнення (проступок, негативний вчинок), пошукувати (розшукувати), упіменення (застереження, догана).

6. Банька (банка), виживлення (харчування), годинаки (годинники), їдунок (миска, посудина для їжі), карасіна (гас), коц (покривало, ковдра), лямпа (лампа), мармеляда (варення, повидло), нафта (бензин), олива (олія, пальне, мастило), провалка (дріт), рідовина (рідина), смар/шмар (спрощена назва мастила, яким змащували осі коліс возів), товщ (жир), фасоля (квасоля), шкло (скло).

7. Білля (білизна), дамска суконка (жіноча сукня), наушник (вид головного убору), скарпетки (шкарпетки), френч (вид верхнього одягу), шалік (шарфік).

8. Варстат (осередок кустарного виробництва чи промислу), електровня (електростанція), заготовка (заготівля), магазин (склад, сховище продовольства, одягу чи зброї), студня (погріб).

9. Відпавші (у зн. про землю: території, які відділилися, були виключені зі складу), дітвак (дитина; дорослий, який поводить ся по-дитячому), дооколичні (навколишні), люде (люди), мущина (мужчина), співльокатор (співмешканець, колега), футір (хутір), цивиль (цивільна особа), штунди (прибічники одного з напрямків протестантизму).

10. Застрик (ампула з ліками для ін'єкцій, вакцина, укол), масть (мазь), фохрий, хорий (хворий), хороба (хвороба), чутися (почувати себе).

Третя група: слова іншомовного походження.

1. Алярм (тривога), алярмова стійка (чергова варта), алярмовий (вартовий), алярмувати (повідомляти, сигналізувати), арматка (гармата), атентат (замах, убивство), вицофатися (відступити), деградація (пониження у військовому званні), експльодувати (вибухнути), ескорта (супровід), замельдувати (повідомити), інвазія (наступ), масакра (знищення, пошкодження), офензива (атака, наступ), шкіц (мапа, карта), урльоп (короткочасне звільнення від несення військової служби).

2. Бункер (криївка), децидувати (вирішувати, владнати), децизія (дозвіл), евіденція (перевірка), задецидувати (попередити), зарядження (вказівка, наказ), нурець (агент), референтура (відділ, відділення), субординація (підпорядкування), фреквенція (присутність), конспірація (дотримання, збереження таємниці), розконспірувати (розкрити).

3. Блянк (бланк), грипс (лист), тека (папка), термінар (щоденник).

4. Батерія (батарей для радіостанції), евакуоватися (залишити місце перебування), комунікувати(ся) (підтримувати зв'язок), куріер (кур'єр), льокомотив(а) (паровоз), мотоцикль (мотоцикл), панцирний потяг (бронепоезд), шалон (ешелон).

5. -

6. Пінцак (пшенична крупа), пуделко (невеличка коробочка, футляр), цера-та (клейонка).

7. -

8. Контигент (податок).

9. Армяне (вірмени), большевики (більшовики), лехи (поляки), мадяри (угорці), німаки (німці), совітський (радянський).

10. Амбуляторіум (амбулаторія), дентист (зубний лікар), тифус (тиф), фельчер (фельдшер).

Також у документах ОУН і УПА нами виявлені прислівники, займенники та сполучники, які нині є рідковживаними чи застарілими.

Прислівники: відтам (звідти), опріч (крім), сейчас (відразу ж), тільки (тільки).

Займенники: свої (своїє), ся (ця), сей (цей), се (це), так-який (який-небудь), тамтой (інший), цього (цього), цієї (цієї).

*Сполучники: куж (якщо), рівнож (також), себто/цебто (тобто), яко (як і)*¹⁵⁷².

Звісно, далеко не всі із поданих вище слів використовувалися українськими повстанцями на письмі. У цій сфері існувала регіональна специфіка. Так, на Буковині побутувало чимало слів, які не вживалися у «типовій мові» УПА. Наприклад, ось що слідчий СБ зафіксував у протоколі допиту жительки Кіцманського р-ну від 8 серпня 1946 р.: «пізнам» (упізнаю), «створити» (відчинити), «ночев» (уночі), «бом» (бо, тому що), «заходжуть» (заходять), «застели вікна» (зачини вікна), «класти, накласти огонь» (запалити у печі), «розібралися» (роздягнулися), «застановити стріл» (розпочати стрілянину), «пістоль» (пістолет), «скачу» (устрибну), «забачили» (побачили), «залапали» (зловили), «ся пробудила» (прокинулася), «закличте» (викличте), «взброїний» (озброєний), «зблудили» (зблукали), «на протівку» (навпроти), «противно» (у відповідь), «відзиватися» (відповідати), «не годна» (не може), «злагодь» (зготуй), «преселити» (прив'язати)¹⁵⁷³.

Відповідник звичного для повстанців на теренах Галичини слова «застрик», яке там означало «ампула з ліками для ін'єкцій», «вакцина», «укол», у Вижницькому р-ні Чернівецької обл. звучав як «шпилька». Так місцева жителька Параска Штефуряк називала ампулу з ліками для ін'єкцій від сифілісу¹⁵⁷⁴.

Документів про чітке дотримання в УПА у перші роки її діяльності у чи тодішньому підпіллі ОУН(б) якихось правописних норм виявити не вдалося. Хоча «мова» багатьох повстанських документів зразка 1943–1944 років містила чимало елементів «скрипниківки» (правопису української мови, ухваленого 1927 року на Всеукраїнській правописній конференції в Харкові, який затвердив 6 вересня 1928 р. нарком освіти Микола Скрипник).

Наприклад, автори часто писали «и» у закінченні родового відмінка однини іменників жіночого роду, що закінчуються на дві приголосні («це був відкри-

¹⁵⁷² Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. – Київ–Торонто, 2007. 824–830; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 616–619; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 810–818.

¹⁵⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 484–489.

¹⁵⁷⁴ Там само. С. 496.

тий лист і його розіслано в більшій кількості»¹⁵⁷⁵ – з листа командира II куреня УПА до керівника підрозділу радянських партизанів у другій половині 1943 р.). Також у документах УПА та заплілля вживалися «застарілі» прислівники і сполучники на кшталт «рівнож», «алеж», «бож» («прошу розіслати по всіх районах і рівнож прочитати перед ВПЖ»¹⁵⁷⁶ – зі супровідного листа референта СБ Сарненської округи до наказу 27 грудня 1944 р.).

У словах, які вважалися недавно запозиченими з інших мов, початкова літера «е» передавалася без змін («об'єднуються сейчас поневолені народи Сходу Європи»¹⁵⁷⁷ – з наказу в. о. к-ра групи «Буг» від 5 листопада 1944 р.). Поєднання у словах літер «і» та «а» передавалося як «ія» («Вибух Другої імперіалістичної війни»¹⁵⁷⁸ – із програми політвиховної роботи серед бійців УПА від 10 квітня 1944 р.).

Отож, як переконують наведені приклади, в УПА та підпіллі можливо користувалися «Правописним словником» Г. Голоскевича (Харків–Київ, 1930 р.), укладеним на основі «скрипниківського» правопису 1928 р. Популяризувала останній, зокрема, книга Юрія Шереха «Головні правила українського правопису», яка вийшла 1946-го.

Певні роз'яснення щодо правописних унормувань починають траплятися у ділових листах суб'єктів післявоєнного збройного підпілля. І вони були не на користь «скрипниківки». Наприклад, Василь Кук наказував Миколі Козаку в червні 1947 року: «В питаннях правопису – придержуватися в основному сучасного радянського правопису, відкидаючи усі очевидні русизми»¹⁵⁷⁹.

Проте вже у березні 1948-го вийшла інструкція Головного осередку пропаганди ОУН(б) (позначався криптонімом «Р-1197»), яка заборонила всім «підзвітним» осередкам користуватися новітнім «Українським правописом»,

¹⁵⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 413; Шерех Юрій. Головні правила українського правопису. Б. м., 1946. С. 9.

¹⁵⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 489; Шерех Юрій. Головні правила українського правопису. Б. м., 1946. С. 31.

¹⁵⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 85; Шерех Юрій. Головні правила українського правопису. Б. м., 1946. С. 36.

¹⁵⁷⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та заплілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Київ–Торонто, 2006. С. 239; Шерех Юрій. Головні правила українського правопису. Б. м., 1946. С. 35.

¹⁵⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 249.

виданим у 40-х наркомом освіти УРСР за редакцією Булаховського (розроблений Інститутом мовознавства Академії наук УРСР під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР Леоніда Булаховського, затверджений наркомом освіти УРСР Павлом Тичиною, схвалений РНК УРСР 8 травня 1945 р.). Водночас ГОПС 1948-го розіслав на місця ключові правила «скрипниківського» правопису, при цьому зауваживши, що повного тексту віднайти не вдалося¹⁵⁸⁰.

Як виглядає, до згаданих вище рекомендацій ГОПСу на місцях дослухалися. Приміром, на початку 1949-го провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Василь Галаса просив свого попередника на цій посаді, щоб доручив «Малій» виправити правопис у текстах його листівок: «Пересилаю Вам листівку до колгоспників, а також «Чи большевики ведуть до комунізму». Обидві речі хай Мала справить під кутом правопису, бо я ладжу в поспіху. Обидві речі – по 3-ри прим[ірники]»¹⁵⁸¹.

Проте у червні 1950 року «Р-1197» розіслало по окружних осередках пропаганди ОУН іншу інструкцію, яка анулювала попередню, за 1948 рік. За цим документом (оформлений у вигляді брошури) використання «Українського правопису» допускалося, крім тих правил, які, на думку авторів, були покликані русифікувати українську мову. Більшість своїх уточнень (їхня мета – усунути з писемної мови повстанців «москалізми») укладачі інструкції запозичили із книги О. Синявського «Норми української літературної мови»¹⁵⁸². На таке спрощення мови письма у «Р-1197» пішли, тому що визнали: більшість членів українського підпілля доступу до «скрипниківського правопису» не має.

Також у збройному націоналістичному підпіллі різних регіонів із певною періодичністю виходили документи, автори яких намагалися регулювати використання машиністами, машиністками та «звітодавцями» певних слів чи словосполучень. Наприклад, одне із таких джерел за походженням із Закарзоння має форму аркуша, розділеного на дві колонки. У першій містився список слів, абревіатур та висловів, які заборонялося писати. Навпроти них, у другій колонці, подавалися рекомендовані відповідники. Так, замість слова «більшовики» вимагалось писати «большевики», замість «радянський» – «советський», замість «переселення» – «виселення», замість «вицофали» – «відступили» або «завернули», замість «контингент» – «збірка»¹⁵⁸³.

¹⁵⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 239–240.

¹⁵⁸¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 172.

¹⁵⁸² Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. Ф. 3. Спр. 31000. Т. 1. Арк. 172–181.

¹⁵⁸³ IPN BU, 1552/5, арк. 179.

4.2. Стилiстика i фразеологiя. Жаргонiзми

При написаннi документiв i пропагандистських матерiалiв Української повстанської армiї мову деяких iз них автори емоцiйно забарвлювали. Особливо часто «оживляли» звітнiсть (звiти, хронiки), iнструктивнi навчально-пропагандистські документи, дiловi листи. Щоб документи бринiли емоцiями, а їхнi дiйовi особи виглядали героями чи, навпаки, пройдисвiтами, автори використовували найрiзноманiтнiшi стилiстичнi прийоми, зокрема метафоризацiю та гiперболiзацiю. Iнколи у текст «вплiтали» жаргонiзми й аргo (нелiтературну лексику). Особливо вмiло вписували метафори у документальний контекст «полiтичнi виховники» пiдроздiлiв УПА. Переважно робили це не навмисне, лише так проявляли свiй стиль писання.

У вiтчизнянiй iсторiографiї спецiально над смислами емоцiйного забарвлення iсторичних джерел майже нiхто не застановлявся. До теми певною мiрою дотичнi працi фахiвцiв iз лiнгвiстики, журналістики, зв'язкiв iз громадськiстю та полiттехнологiй (наприклад – Георгiя Почепцова¹⁵⁸⁴, Володимира Криська¹⁵⁸⁵).

Багато зарубiжних дослiдникiв займаються вивченням загальних питань експресивного забарвлення лексики, без «прив'язки» до ОУН чи УПА. Серед них – Джон Браун, Джордж Лакофф¹⁵⁸⁶ i Марк Джонсон¹⁵⁸⁷, Томас Белт¹⁵⁸⁸, Майкл Холл¹⁵⁸⁹.

На нашу думку, стилiстичнi прийоми написання iсторичних джерел (у першу чергу – вiйськового змiсту) й причини їхнього використання – предмет дослiдження, який невиправдано недооцiнюється українськими джерелознавцями. Бо, як показують студiї вчених сумiжних галузей знань, в умовах вiйни шляхом «навiшування ярликiв» стилiстичними засобами (наприклад – у пропагандистській листiвцi) можна дискредитувати опонента, iдею, подiю чи явище. Мета-

¹⁵⁸⁴ Почепцов Г. Теория коммуникации. – Москва, 2001; Його ж. Вiйськовi дослiдження проблем комунiкацiї та мислення / <http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/16831> (02.04.13).

¹⁵⁸⁵ Крысько В. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Крысько. Минск, 1999. 448 с.

¹⁵⁸⁶ Lakoff G. The political mind. A cognitive scientist's guide to your brain and its politics. – New York etc., 2009.

¹⁵⁸⁷ Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. Москва, 1990.

¹⁵⁸⁸ Белт Т. Политические убеждения путем метафорического моделирования // Политическая лингвистика. Екатеринбург, 2007. Вып. 2 (22). С. 18–25.

¹⁵⁸⁹ Холл М. Магия коммуникации. Использование структуры и значения языка. – СПб, 2004. – 352 с.

форизація мови документів не лише додає їм «квітуності», але й збуджує в уяві адресатів різні асоціації¹⁵⁹⁰. А метафори, в яких фігурує ключове слово «запах», так впливають на свідомість реципієнтів, що дехто його «відчуває»¹⁵⁹¹, й у такому стані піддається навіюванню певних ідей чи сценаріїв поведінки.

Як засвідчує архівна евристика, на метафори багаті, насамперед, ті документи УПА, в яких описуються ворожі військово-політичні чинники, в першу чергу – радянські. Але командири та політвиховники підрозділів використовували цей стилістичний прийом не лише для розрізнення ворожих сил. Також його використовували для «згладжування», пом'якшення гостроти звучання певної інформації в тексті, наприклад – про смерть чи знищення ворогів.

«Було б добре десь заміновати шосу, щоби трохи ворогів поїхало до неба, бо їх тут вже трохи забагато»¹⁵⁹², – розмірковував повстанець «Давид» у листі над потребою знищення радянців методом замінування доріг. «Сталінових байстрюків з посвідками післали зголоситись в «Аврамове царство»¹⁵⁹³, – згадував «Нечай», ройовий із куреня «Хмельницький» групи УПА «Тютюнник», як його підрозділ розправився над радянськими партизанами у селі Симолах (Ємільчинський р-н на Житомирщині) восени 1943-го. А от політвиховник «Корсунського» загону УПА «Канада» з приводу вбивства меншим підрозділом загону на чолі з «Давуном» радянського партфункціонера в Столинському районі у серпні 1944 р. «змінив» володарів згаданого «царства» на героїв давньогрецької міфології – володаря країни небіжчиків і його дружину, дочку Зевса та Деметри. Написав так: «секретаря райпарткому післали в царство Прозерпіни і Плутона»¹⁵⁹⁴.

Замість слова «вбивати» використовувалися й інші цікаві вислови. Так, 9 вересня 1943-го комендант заплія ВО УПА «Богун» Сильвестр Затовканюк («Пташка») наказав референтам СБ у районах і надрайонах уважніше ставитися до процедури обшуку підозрюваних, бо «трапляються випадки, що чо-

¹⁵⁹⁰ Фенько А. Вопросы рыбы и морали / <http://www.openspace.ru/article/59> (10.11.2014).

¹⁵⁹¹ Николаенко Н. Метафорическое мышление у здоровых детей и больных аутизмом как показатель межполушарного взаимодействия // Доклады Академии Наук. 2001. № 5. С. 705–707.

¹⁵⁹² ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 73. Арк. 147.

¹⁵⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 671.

¹⁵⁹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплія на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 205.

ловіка пускають в трубу»¹⁵⁹⁵. А оунівець «Грім», котрого в серпні 1949 року емдебісти везли машиною з Гримайлова до Тернополя, про смерть свого конвоїра, яка сталася внаслідок нападу «українських повстанців», висловився так: «післали його чортові в зуби»¹⁵⁹⁶.

Відбиток християнського вчення (як відомо, чимало активістів УПА й ОУН(б) походили зі священницьких родин) помічаємо у деяких листах Василя Кука. Одного разу йому не сподобалося, що автор статті «Комінформ і його завдання» розкритикував план Маршалла. Тож рішуче став на захист документа, порівнявши переляк автора цим планом із «апокаліптичним дідьком»¹⁵⁹⁷. Ще раз Кук метафорично «обмовився» про свої релігійні знання в листі до Василя Галаси («Онуфрія»): «Щастя, що я, дякувати Богові, просто чудом вирвався даліше поза перстень пекла. [...] не зовсім докладно зорієнтований про справжній розмір і наслідки акцій ворога»¹⁵⁹⁸.

Цінне джерело метафоричності мовлення – листування «легітимних» діячів ОУН(б) і УПА із волинським «розкольником», відомим оунівським активістом Степаном Янишевським. Ось як відповів на закиди Янишевського, котрий заявив про пряме своє підпорядкування Головному проводові ОУН(б), в обхід крайового проводу, невідомий: «Настрашіть свого тата і маму, а мене не страшіть. Коли я свідомий того, в яких обставинах ми боремся, то Ваш «пилип з конопель» є нічим»¹⁵⁹⁹.

«Ти ж бачився вчора з Далеким, отож розкажи, що він тобі сказав? [...] хочеш мене завести як козу на шнурок»¹⁶⁰⁰, – дорікав повстанець «Сівач» своєму зверхникові «Нечипору» за словесну підтримку тим Степана Янишевського у звіті про перебування в Костопільському районі на Рівненщині навесні 1946 р. Згодом провідник ОУН(б) на Волині та Поліссі Василь Галаса, під час епістолярного діалогу із «далеківцем» Іваном Кролем, вихваляючи свої листи за «ясний» і «одвертий» виклад, додав ще й фразеологізм «не завиваю нічого в бавовну»¹⁶⁰¹. А ще охарактеризував лаконічний лист «Далекого», який той

¹⁵⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 411.

¹⁵⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 313. Арк. 6 зв.

¹⁵⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 257.

¹⁵⁹⁸ Там само. С. 299.

¹⁵⁹⁹ Там само. С. 799.

¹⁶⁰⁰ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 124–128. Арк. 126.

¹⁶⁰¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 183

написав виконавачеві обов'язків генерального судді ОУН(б), крилатим висловом – «ароганська відповідь»¹⁶⁰².

Крім «Авраама» в упівських документах часто-густо фігурував і «Адам». Приміром, із «адамовими слізьми» ототожнив боєздатність новобранців свого загону, відновленого після проходження через Волинь радянсько-німецького фронту в західному напрямку навесні 1944 р., командир підрозділу УПА «Котловина» Степан Коваль («Юр»). «Якщо є можливим, то пришліть мені тих жандармеристів, що є в Вас з мого загону, бо не маю не одного чоловіка, котрий міг би хоть чоловіка арештувати. Ви знаєте, з ким я залишився, а ті новачки – то це Адамові сльози», – поскаржився чоловік до штабу групи «Заграва» 6 березня¹⁶⁰³.

Далі – про гіперболи. Частина звернення «Український народ!» неназваного автора від імені якогось «Краєвого проводу ОУН» – настільки образна, що фактично нагадує одну суцільну гіперболу. «Сьогодні вже не є тайною ні для оберката Берії, а ні для фахових злодіїв у кримінальних мундирах – хрущових і коротченків, що кожна українська хата – це інкубатор грізної «бандеровської» стихії, яка повільно, але систематично працює над вкороченням довговічності більшовицьких термітів...»¹⁶⁰⁴.

Василь Кук у своїх листах актуалізував ще одне цікаве перебільшення. Критично налаштований до есбістських тортур, писав, що під їхнім впливом будь-хто визнає себе будь-ким, навіть керівником («негусом», «цїсарем») Ефіопії («Абисинії»). З його легкої руки ця гіпербола у підпіллі стала крилатою. А походження її таке. В червні 1947-го Кук написав провідникові ОУН(б) на Волині та Поліссі Миколі Козаку з приводу «справи Шелеста» (загинув унаслідок слідчих дій «К.»): «Цікаво, коли б Мовчазний так само без доказів признався до того, що є цїсарем Абисинії – чи також був би К. в це повірив»¹⁶⁰⁵.

Певно, тут автор перефразував слова референта СБ ГП ОУН(б) Миколи Арсенича, які почув від нього раніше на Волині: «Якщо ти будеш бити чоловіка, то він признається, що він цїсар Абисинський»¹⁶⁰⁶. Знаємо й ще один схожий

¹⁶⁰² Там само. С 180.

¹⁶⁰³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 319.

¹⁶⁰⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 466, 468.

¹⁶⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 247.

¹⁶⁰⁶ Казка Б. Служба безпеки ОУН та УПА: без брехні та без прикрас / <http://www.svoboda.com.ua/?Lev=archive&ld=3173> (03.09.2011).

вислів Кука – про стиль роботи на Волині Миколи Козака (ще коли він там керував СБ): «Якби мене самого допитали таким чином, то я би визнав себе не тільки чекістським агентом, але й абіссінським негусом»¹⁶⁰⁷.

«Його високостві здурілому начальнику НКВД-НКГБ і усій решті кацапів у руки особисто», – таке написав автоматичною ручкою на «квиті» представник підрозділу УПА, який зайшов на Хотинщину з-за річки Дністер (із Тернопільської області) і «підкинув» його у магазин райспоживспілки с. Гордівці Хотинського р-ну Чернівецької області. Це сталося після того, як у ніч на 15 січня 1945-го згадані повстанці забрали з крамниці 2 мішки солі та 80 л горілки¹⁶⁰⁸.

У документах УПА та оунівського націоналістичного підпілля вживалася й така експресивна побутова лексика як жаргонізми. Ці побутові слова повстанці інтегрували в тексти, насамперед, для приниження своїх ворогів. Так, «Немо» – очільник військової розвідки СБ групи УПА «Заграва» –наприкінці 1943-го називав німецьких загарбників «німаками», польські формування – «польськими бандами» або «совітсько-польськими бандами»¹⁶⁰⁹. В інтерпретації бунчужного «Нещасного» агресивно налаштовані поляки зі с. Гурби (весна 1943 р.) постають «ляхами»¹⁶¹⁰. Так само поляків назвав окружний провідник ОУН(б) «Шах» 6 серпня 1944-го¹⁶¹¹.

Автор додатку до наказу по тактичному відтинкові «Замок» УПА–Захід охрестив радянських партизанів «сталінськими опричниками»¹⁶¹². Радянські вороги, з якими сотня УПА «Лісовики» боролася в с. Сільці Підгаєцького р-ну 5 квітня 1945 р., в оглядовому документі ВО УПА «Лисоня» проходять як «сталінські бандити»¹⁶¹³. У деяких звітах та протоколах допитів бандерівською СБ учасників радянських партизанських підрозділів (з'єднання Шукаєва, за-

¹⁶⁰⁷ Киричук Юрій. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ ст. – Львів, 2000. С. 136.

¹⁶⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 53.

¹⁶⁰⁹ Ковальчук В. Документи ОУН(б) і запілля УПА про українсько-польське протистояння на Волині і Поліссі у 1943–1944 роках: спроба групування за походженням // Студії з архівної справи та документознавства. 2004. Т. 12. С. 92.

¹⁶¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 59.

¹⁶¹¹ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2: 1944–1945 / Под ред. А.Н. Артизова. – Москва, 2012. С. 262.

¹⁶¹² Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 148.

¹⁶¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 312

гони «ім. Хрущова», «ім. Фрунзе») за 1943–1944 рр. чільні керівники цих формувань часто-густо постають «жидами»¹⁶¹⁴.

Вряди-годи у документах УПА траплялася і відверта лайка. Втім, «на письмі» її використовували не часто, певно – через існування розпорядчих документів, якими заборонялося вживати аргю. Наприклад, вимагав «конечно викоринити лайку» автор інструкції ч. 2 «суспільно-політичної референтури УПА» (?)¹⁶¹⁵. «Під загрозою найтяжчої кари забороняється говорити огидних слів, а найбільше визивання матері в московській мові», – наказував к-р одного з перших підрозділів УПА – «Погром» – у вересні 1943-го¹⁶¹⁶. Це ж саме говорилося у наказі к-ра загону «Котловина» від 12 жовтня: «При взаємовідносинах військових поміж собою під відповідальність до перебування в карнім відділі включно, забороняю вживати прокльонів і ганебної лайки (матерної)»¹⁶¹⁷.

Отож, навіть у листуванні з радянськими партизанами в 1943 році оунівці й упівці на лайку не переходили, вдаючись, як максимум, до мови, багатой на метафори та гіперболи. Наведемо приклад одного з таких «емоційних» листів. Бандерівці волинського села Звіждже, біля р. Горинь, відповідають на звернення представника «ковпаківців» у червні 1943 р.: «Листа твого вертаємо, сховай його собі у кишеньку. Пісеньку вашу у нас горобці перестали співати. А погрози й страх ваші лишть собі. 25.6.43. До побачення в Москві. Командир відділу Гонта»¹⁶¹⁸.

Проте деякі, «не гострі», жаргонізми у повстанських документах таки траплялися. Так, у 1944 році «Сумний» в діловому листі до підлеглого «Галати» наполіг, аби той сумлінно звітував кожні п'ять днів. «Коли не будете подавати інформації п'ятиденних, то шляк вас трафіть»¹⁶¹⁹, – зауважив для більшого переконання.

Невідомий автор, описуючи наслідки бою біля с. Сільце Підгаєцького району 5 квітня 1945-го між сотнею УПА «Лісовики» і радянським підрозділом,

¹⁶¹⁴ Ковальчук В. Члени ОУН(б) та радянські партизани у світлі взаємних оцінок // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2006. Вип. 10. С. 258.

¹⁶¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 55.

¹⁶¹⁶ Там само. С. 571.

¹⁶¹⁷ Там само. С. 575.

¹⁶¹⁸ Партизанская война в Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / Колл. составителей: О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий и др. – Москва, 2010. С. 50.

¹⁶¹⁹ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 13 зв.

не втрачає нагоди вжити на письмі «м'який» жаргонізм – називає оточення, з якого вийшли повстанці, «ворожою матнею»¹⁶²⁰.

А «Смола», бунчужний сотні «Ворона», яка у 1945 році оперувала на Закерзонні, зафіксував приклад побутування ненормативної лексики під час сварки командира цього підрозділу із ройовим «Грабовим». «Під час суперечки, – пише він, – не обійшлося без «матюків»¹⁶²¹. Що прикметно, останнє слово бунчужний взяв у лапки. Можливо, хотів таким чином «наголосити» навіть на не притаманності звичайного слова «матюки» для повсякденної лексики повстанців.

До речі, аналогічний випадок «залапковування» слова «матюк» спостерігаємо й у суспільно-політичному огляді терену за січень–квітень 1946 року, укладеному «Бескидом». Більше того, цитуючи пряму мову, автор документа ненормативне слово «йобаний» скоротив до «йо...ний». («Ці гарнізони, що були по часті в терені – це або пограничники (їх може бути половина і вони виїхали), або внутрішні війська нквд [...] Моральний їхній стан жалюгідний. За кожним словом «матюк», або щось подібне [...] Мордувати і вбивати невинних людей – це для них насолода, але в обличчі смерті кожний з них покірний мов ягнятко і проклинає тоді свого батька Сталіна на чім світ стоїть. Вмирати за нього ніхто немає. (Один участковий [...], партійний східняк Вежбіцький, якого схопили повстанці, будучи раненим сказав: «За йо...ного Сталіна вмирать мушу, дурак з мене»)¹⁶²².

Якщо вірити спогадам мельниківця Степана Касіяна, які літературно обробив Зиновій Книш, 1944 року командир одного з великих підрозділів УПА на Закерзонні Василь Мізерний («Рен») під час розмов вдавався до використання лайливого слова «сука» («Мовчи, с..., с..., – зверещав Рен, – а то застрілю, як собаку»¹⁶²³).

«Крук» 16 листопада 1947-го навіть написав «протокол», де повідомив про лайку, яку почув від «Калини» (вихідця зі Щирецького р-ну) на адресу «пр. Семченка»: «Під час квартирування в межі в кукурудзі біля Дмитрія д. Калина в присутності моєї і д. Кармелюка сказав відносно пр. Семченка такі слова: «Я насеру його матері»¹⁶²⁴.

Для порівняння, 17 вересня 1943 року в особистому протоколі зізнання

¹⁶²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 313.

¹⁶²¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 259.

¹⁶²² ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 74. Арк. 77.

¹⁶²³ Книш Зиновій. Вогонь родиться з іскри... Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля і партизанки. – Торонто, 1967. С. 212.

¹⁶²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 24. Арк. 181.

житель села Копані (нині Золочівський р-н Львівської обл.) Іван Чуй описав непристойний жест, який використав його двоюрідний брат Володимир у відповідь на жартівливу обіцянку місцевого станичного «оформити» до сотні УПА на службу: «Я до сотні піду так [...] положив ліву руку на правий лікоть і помахав, сказавши: «Отак я піду до сотні»¹⁶²⁵.

Дещо менш епатажними слівцями українські повстанці регулярно «вистрілювали» по своїх політичних опонентах. У 1943 році, наприклад, писали про бульбівців таке. «Тут оперирують [...] бульбівці лише коло горілки, – ділився своїми спостереженнями за поведінкою опонентів у с. Совпа Березнівського р-ну Рівненщини бунчужний «Нещасний». – Люде [...] заявляють: «Просто допоможіть нам що-будь, бо вони просто жить не дають. То й знають, що п'ють, грабують та сплять, а то ще й хто обізветься – то поб'ють»¹⁶²⁶.

Якщо порівнювати з листівками, то там лексика була «гарячішою». «Рівно ж цілковитою невдачею закінчився зимовий похід енкаведівських ватаг, хоча так старанно й запопадливо організований новоспеченим інквізитором-невдахою «Сракачем» [йдеться про Тимофія Строкача]. Закукурічений кат, не маючи сил і методів розгромити щільно зімкнуті колони безстрашних революційних когорт, чинить, гідну советського яничара, варварську розправу над мирним населенням Західних областей»¹⁶²⁷, – читаємо у зверненні «Український народ!» (травень 1946 р.).

Утім, радянські чинники застосовували нецензурну лексику значно частіше. Одного разу (кінець 1945 р.) під Глушанським хутором у Дерманському лісі на Волині енкаведисти знайшли схованку з цукром Петра Олійника. Цукор увесь забрали, а на порожньому місці залишили записку: «Ти, Роман, не вояка. Єслі ти вояка – виходь з нами у бой. Сахар твой забіраєм. Чупринка будьот пить чай з сахаром, а ти з хуйом»¹⁶²⁸.

Якщо вірити спогадам к-ра радянського партизанського загону «ім. Й. Сталіна» Георгія Балицького, в листопаді 1943-го «сусід» його підрозділу в Цуманському р-ні Волині – загін Карасьова – склав густо помережаного арго листа українських партизанів до Гітлера «Посіпаці – скаженому собаці». Цей лист за використанням стилістичних і семантичних прийомів нагадував «листа за-

¹⁶²⁵ Харчук Борис. Чуеш, брате! – Київ, 1959. С. 18 (фотокопія документа).

¹⁶²⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 61.

¹⁶²⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 466, 468.

¹⁶²⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 414.

порожців до турецького султана». Там були такі рядки: «побажаємо тобі від щирого серця – сто болю у реберця, сто чортів у твою пельку, щоб ти швидше ліг на земельку, в осиновий гроб, та й, мати твою йоб. [...] Не вір ні трохи [...] рейхскомісарові України Коху. Надсилають вони тобі депеші, надсилають листи, щоб брехню замести. Адже, доложили, що партизан розбили. А ми на всіх вас хуй положили. [...] Гола тобі срака, задрипана собако, щоб тобі руки і ноги звело, щоб тобі живіт підтягло, аж до самого пупа, арійська от залупа»¹⁶²⁹.

Звісно, що для героїзації упівських текстів застосовувалася й інші стилістичні прийоми. Один із них – метонімія, тобто заміна одних слів іншими на основі суміжності. Для прикладу, 22 грудня 1944 р. невідомий автор звіту про рейд куреня УПА «Бистрого» Бесарабією зробив таку сміливу, з тонким «нальотом» гротескності, заяву: «Зараз на Б[уковину] вислано військову розвідку, яка вирушила разом із Русланом. Ми дальше студіюємо Б[уковину] та мамалигу. В скорому майбутньому Б[уковина] буде наша»¹⁶³⁰.

Щодо побутування в УПА та оунівському підпіллі «внутрішніх» говірок, мало притаманних письмовому мовленню, то чи не єдиною фаховою їх студією є дослідження Олекси Горбача. Він, на основі усних свідчень і «слідів» у мемуарах, в 1960-х роках узагальнив сленгізми, вульгаризми й слова-запозичення з польської мови (під збірним терміном «аргоїзми»), які використовувалися у цих середовищах на українсько-польському порубіжжі в 1944–1947 рр.

Ті аргоїзми, які, на погляд дослідника, стали складовими говірок воїнів УПА й членів підпілля, він систематизував у групи. До першої відніс слова, які означали чи стосувалися різних частин тіла людини, її поведінки. В другу та третю записав словникові одиниці, якими упівці й члени підпілля заміняли у розмовній мові назви військових одиниць, посад, працівників різних «щаблів» підпілля, кадровий функціонал. Виявлені спотворення назв деяких національностей, а також членів різних ворожих щодо УПА організацій автор узагальнив у четвертій групі.

Окремо Горбач згрупував лексичні одиниці, вживані у розмовній мові для позначення різних назв зброї, тварин, предметів особистого користування, які використовувалися у повстанському побуті, боях та сутичках, а ще – прикметники, що були похідними від цих слів. Він згрупував й ті спотворення лексичних одиниць, якими позначалися регулярні поведінкові аспекти

¹⁶²⁹ Партизанская война в Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / Колл. составителей: О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий и др. – Москва, 2010. С. 595–596.

¹⁶³⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 389.

повстанців під час несення військової служби. Інша група арготизмів стосувалася поневірянь, проблем, ризикованих ситуацій, з якими стикалися упівці, вживалася для позначення моментів, небезпечних для життя, а також смерті. Нарешті, автор об'єднав і ті слова з повстанських говірок, якими називали представників з-поміж цивільного населення, переважно по селах, а також ті, які означали різні поведінкові аспекти, так чи інакше пов'язані з мирними жителями¹⁶³¹.

Таким чином, на конкретних прикладах доведено, що мова документів УПА і збройного націоналістичного підпілля є доволі багатою на образність, зокрема метафори та гіперболи. Автори документів застосовували засоби вираження експресії з метою емоційного забарвлення текстів, що перетворювало їх на пропагандистські й впливало на адресну аудиторію не гірше за усну пропаганду. А от нецензурна лексика – чи не найкращий експресивний засіб – у повстанських документах, на відміну від джерел радянського партизанського руху, чомусь практично не збереглася.

Також невід'ємною ознакою мови в УПА та підпіллі ОУН (переважно усної, проте із «слідами» у письмовій) були говірки. Часто вони («аргонізи») стосувалися вузького кола людей, були незрозумілими оточенню. Втім, без урахування їхнього впливу на письмову мову УПА та підпілля ОУН будь-яке джерелознавче дослідження буде збідненим.

4.3. Застосування норм конспірації

Типові способи конспірування, використовувані в УПА та післявоєнному збройному підпіллі ОУН(б), не були унікальними та ексклюзивними, а мали схожість із тими, які у 1930-х практикувалися як в ОУН, так і у тих організаціях низки країн світу, діяльність яких мала конспіративну складову.

Наприклад, у перші роки існування ОУН, ще до поділу на фракції бандерівців і мельниківців (початок 1930-х), були розроблені «коди для листування з Провідником ОУН на ЗУЗ». Їх збереглося кілька, що може означати, що вони через певний період часу змінювалися. Як виглядає, спосіб шифрування був найпростіший – певним словам (іменам та псевдонімам, власним назвам, топонімам, аббревіатурам тощо) присвоювалися відповідники, інші за значенням (приклади: провідник ОУН – «голкіпер», відділ ОУН – «грядка», адмірали – «гроші», УНДО – «клоака», «Труп» – [газета] «Діло», Гриць – «Самбір»)¹⁶³².

¹⁶³¹ Горбач Олекса. Арго українських вояків. Відбитка з «Наукових Записок Українського Вільного Університету в Мюнхені, 1963, ч. 7. – Мюнхен, 1963. С. 28–32.

¹⁶³² Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів. Т. 1: 1927–1930 / Упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук. – Київ, 2005. – С. 386–387, 389.

Так само «текстові» шифри застосовувалися в ОУН у перші роки нацистської окупації України. Зокрема, 1942 року в Києві, після зустрічі з керівником місцевої оунівської мережі Дмитром Мироном («Сергієм»), підпільний кур'єр «Л-О» надав для оунівки Наталії Романів, яка теж перебувала у Києві, «кілька аркушів цигаркового паперу, на яких були мілко записані адреси та клички розкиданих по всьому краю пунктів зв'язку [...] запропонував все це зашифрувати, оригінал знищити, зашифроване сховати»¹⁶³³.

Для порівняння, у польській Армії Крайовій (приклад: документи Красноставського та Холмського обводів Люблінської округи АК) у 1940-х роках частіше для кодування документів застосовувалися цифрові шифри. При цьому значна частина текстів кодувалася частково¹⁶³⁴. А якщо повністю, то в таких документах залишалася незашифрованою нумерація та дата видання (інколи – підпис автора)¹⁶³⁵.

Те ж стосується і практик використання в УПА та підпіллі псевдонімів. Вони не були унікальним явищем, а цілком притаманними для подібних військово-політичних формувань, а також інших нелегальних організацій у різних країнах світу в першій половині ХХ ст.

У листуванні радянського Комінтерну (1920-і – 1930-і рр.), наприклад, нерідко зашифровувалися імена та власні назви. «Використовувалися таблиці з кодовими назвами, якими позначали різноманітні слова, терміни та імена. Потім зашифрованими словами замінювали відповідні слова в тексті [...] Одержані компартіями закодовані депеші, після їхнього розшифрування, наказувалося обов'язково знищити, залишивши примірник для адресата. Розшифровану депешу після прочитання адресат повинен був спалити»¹⁶³⁶.

Не заглиблюючись у етимологію повстанської антропонімії, закономірності добору псевдонімів, їхні найбільш популярні форми (ці аспекти на загал добре досліджені), зазначимо, що псевдоніми у першій половині 1940-х мали навіть учасники колаборантських структур (РОА), різноманітних служб німецької безпеки, органів поліції, навчальних закладів зі спеціальними повноваженнями. Так, у «Збройних силах Комітету звільнення народів Росії» (інша назва – РОА) у квітні 1945 року служив командир 3-го полку Георгій Ряцев під

¹⁶³³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 639.

¹⁶³⁴ АРЛ, з. 1072, sygn. 48, к. 1–3; АРЛ, з. 1072, sygn. 491, к. 83, 180.

¹⁶³⁵ АРЛ, з. 1072, sygn. 491, к. 2, 63, 73, 75, 80–81, 116–119.

¹⁶³⁶ Рокитянский Я.Г. Рец. на: Фирсов Ф.И. Секреты Коммунистического Интернационала. Шифропереписка. Москва: Росспэн, 2011. – 519 с. // Новая и новейшая история. 2013. № 1. С. 227.

псевдонімом «Олександров». Також Власову підпорядковувався колишній полковник Червоної Армії Володимир Арцизо під псевдонімом «Айсберг»¹⁶³⁷. Радянський чекіст Юрій Корнієнко під псевдонімом «Величко» до літа 1943-го передавав із дистрикту «Галичина» відомості про роботу тамтешньої німецької поліції безпеки та СД¹⁶³⁸. У нацистській школі кадрів СД та гестапо, яка діяла у Любіні Великому (нині Городоцький р-н Львівської обл.), викладачі теж користувалися псевдонімами¹⁶³⁹.

4.3.1. Специфіка та способи зашифрування частин документів

До шифрування творці документів УПА вдавалися зрідка. Якщо так робили, то зашифровували у тексті хіба що одне чи кілька слів, окремі словосполучення, фрази (здебільшого – імена та прізвища повстанців). Значно частіше й ширше шифрування практикувалося у діловодстві післявоєнного збройного підпілля ОУН(б).

Шифрування документів в УПА запроваджували поступово. Першого вересня 1943 року к-р Дмитро Клячківський наказав очільникам груп, щоб у своїх щотижневих бойових донесеннях зашифровували пункт № 10 – про те, що «робить або має намір робити командир групи»¹⁶⁴⁰. А через два дні наказав усім повстанцям і командирам УПА «уживати» шифри «до таємної переписки у військових справах»¹⁶⁴¹ загалом.

На місцях вказівки командира армії розвинули підлеглі. К-р групи УПА «Турів» «Олег», наприклад, із 7 вересня запровадив ще кілька правил конспірації для повстанської кореспонденції. А саме – наказав командирам загонів у бойових донесеннях шифрувати відомості про їхню особисту діяльність і плани на майбутнє. Нижче, в цьому ж документі, взагалі звелів адресатам «всі важніші речі шифрувати»¹⁶⁴².

Упродовж діяльності УПА особливо часто шифрувалися документи про особовий склад її підрозділів. Так, за наказом в. о. шефа штабу ВО «Лисоня»

¹⁶³⁷ Інтерв'ю Виталія Дымарского і Дмитрія Захарова с историком Кириллом Александровым / Радио «Эхо Москвы». Передача «Цена Победы». 2010. 4 января / <http://www.echo.msk.ru/programs/victory/645300-echo.phtml> (эфир от 04.01.2010).

¹⁶³⁸ Дмитрук Клим. Таємниця готелю «Ост». – Київ, 1986. С. 258.

¹⁶³⁹ Там само. С. 45.

¹⁶⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 21.

¹⁶⁴¹ Там само. С. 25.

¹⁶⁴² Там само. С. 485.

Володимира Якубовського («Стрийського») та в. о. організаційно-персонального у цьому штабі «Гордієнка» від 27 квітня 1945 р. від авторів «списків» вимагалося писати «стан людей, виряду, зброї та амуніції» лише шифром¹⁶⁴³.

Поступово намітилася тенденція зашифровувати персональні списки повністю. Приміром, ось що з цього приводу писав член куреня, що оперував у ВО «Сян» УПА–Захід: «Персональний перелік належав до персонального курінного відділу, який очолював друг «Професор» – «двадцятилітній революціонер». Цей документ був зашифрований. Ключ шифру в курінному штабі знали четверо: командир «Залізник», друг «Камінь-Професор», друг «Ярий» і я. Та минуло багато років, і я забув його»¹⁶⁴⁴.

Втім, траплялося, що подібні шифри випадково потрапляли до рук ворога. Саме так сталося у січні 1946 року, коли працівники Пробіжнянського райвідділу НКДБ на Тернопільщині заволоділи шифром для списку сотні УПА «Рубачі»¹⁶⁴⁵.

Водночас в організаційних «клітинах» ОУН(б) теж зашифровували різні частини документів або зводили до мінімуму їхню кількість. Це визначалося різними розпорядчими документами. Особливо багато таких джерел видавалося у 1945 році.

Так, у непідписаному документі «Конспірація підпільника» (орієнтовно виданий у 1945 році, його автором, можливо, був організаційний референт ОУН(б) Василь Кук) зазначалося, що «треба писати тільки в кінцевих справах», на тонкому папері та дрібними літерами, змінювати почерк, не згадувати будь-які «звання» (провідник, командир тощо), місця розташування організаційних осередків, складових елементів системи зв'язку, персональні дані, де перебувають підпільники, їхні посади, інструкції й плани роботи організації. Відомості про організаційну побудову та членів організації рекомендувалося писати кодом чи шифром. Так само наказувалося зашифровувати дати надсилання та отримання листів, законспіровувати час їхнього написання та відправлення. «Кількість членів, озброєння, стан продовольчих і технічних складів, точні лінії зв'язку» заборонялося згадувати взагалі.

Після прочитання «штафети» адресат мусив відразу її знищити¹⁶⁴⁶. Втім, один із примірників «Конспірації...» потрапив до рук радянських спецслужб уже 7 серпня 1945 р. (працівники НКДБ його виявили в лісовому сховищі за

¹⁶⁴³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 75.

¹⁶⁴⁴ Кордан Андрій («Козак»). Один набій з набійниці (Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка»). – Торонто–Львів, 2006. С. 138.

¹⁶⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 102.

¹⁶⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 59. Арк. 32–46.

3 км. на північний захід від нинішнього с. Гранки-Кути Миколаївського р-ну Львівської обл.)¹⁶⁴⁷.

У іншому джерелі, а саме в розпорядчому документі головного(?) Проводу ОУН(б) за лютий 1945 р., теж наголошувалося на потребі «переписку вести тільки в найконечніших справах». Причому «прізвища, місцевості і інші конспіративні речі» вказувалося «кодувати-шифрувати». Водночас йшлося про необхідність зберігати «строго зашифрованими» списки та адреси проживання тих чоловіків серед членів ОУН і «симпатиків», котрі перебувають на легальному становищі. Щодо зашифрованих «адрес» і «кличок» представників жіночої статі згаданих категорій, то містилася вказівка їх «скрупулятивно переховувати»¹⁶⁴⁸.

У розділі I «Переписка» інструкції, виданої на початку 1945-го (її, як трофей, працівники Козівського райвідділу НКДБ на Тернопільщині 28 лютого надіслали начальнику УНКДБ Тернопільської обл. Малініну), читаємо таке: «56. Писати якнайменше і тільки в необхідності. 57. Писати чітко, дрібними буквами і на тонкому папері. 58. Добре є змінювати характер свого письма. [...] 63. Перевірювати, чи хтось третій не читає ваших листів (робити висновки). [...] 65. Не використовувати для приватних справ організаційного зв'язку, тим більше коли цим розконспірується зв'язок. 66. По прочитанні листа зробити відповідні виписки, лист знищити. 67. Контролювати службові переписки підвладних»¹⁶⁴⁹.

До речі, невідомий автор інструкції для провідників районів від 20 вересня 1945 р. подавав аналогічні вказівки: «уживати менше зв'язків, псевд, кур'єрів, канцелярій, референту, крику, шуму, менше декоративних командирів-провідників, а більше скромної, тихої, підпільно-революційної, конспіративної апостольської роботи»¹⁶⁵⁰.

Навіть 1952 року член Головного проводу ОУН(б) Василь Галаса вимагав від Михайла (Миколи) Качанівського («СК-9») «заостряти ще більше конспірацію [...] пропагандистську роботу вести [...] строго конспіративно»¹⁶⁵¹.

Загалом у збройному підпіллі ОУН(б) найчастіше зашифровували різні імена чи переліки імен.

Так, у листопаді 1943 р. член проводу однієї з округ «Володимир» вимагав від «Крука» «подати поіменний (зашифрований) список усіх, що відійшли з

¹⁶⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 340–340 звор.

¹⁶⁴⁸ ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / За ред. Боряк Г.В. та ін.; упоряд.: Веселова О.М. та ін. – Київ, 2015. С. 248–249.

¹⁶⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 31.

¹⁶⁵⁰ Стародубець Г. Українське повстанське запілля. – Тернопіль, 2006. С. 326.

¹⁶⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 416. Арк. 12.

Вашого терену до УНС. Не подавати утікачів-дезертирів, чи тих, що з причин недуги були звільнені»¹⁶⁵². А 15 січня 1949 р. Іван Литвинчук («12611») наказав провіднику Берестейської округи Олександрові Степанюку («1230») надати до відзначення «зашифровано» одного-двох осіб із тих, хто зарубав провокатора Павла Ткачука («Хмару»). Йшося про колишнього сотенного бригади УПА «Помста Базару», котрий від 1945-го очолював диверсійну групу НКВС на території Дивинського р-ну і був знищений у селі Самарах на Ратненщині¹⁶⁵³.

Щодо тимчасових псевдонімів – «кличок», то виявлено факт їхнього зашифрування «подвійним шифром». Зокрема, провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський у жовтні 1949-го наказав «Віктору» зашифрувати новий, уточнений перелік «кличок» для використання у переписці: «...мені подвійним шифром зашифруйте і пришліть»¹⁶⁵⁴.

Особливо часто зашифровували виконавчі (звітні) документи. Так, у травні 1943 р. господарські референти всіх організаційних частин ОУН(б) повинні були надсилати фінансово-господарчі звіти до ділового та організаційного зверхників у закодованій формі¹⁶⁵⁵. А 12 лютого 1944 р. керівник військової розвідки СБ ОУН(б) на Тернопільщині Іван Яцишин («Гордієнко») наказав для «низових» військових розвідників у звітах писати лише шифром про господарські справи в терені¹⁶⁵⁶. «При складанні звітів вживати шифри, [...] не ставити дат і не підписувати їх одним і тим самим псевдо», – переказав вказівку керівника пропаганди Карпатського краю ОУН(б) «Гомона» член тамтешнього крайового проводу, провідник Станіславівської округи Петро Іванишин 21 серпня 1951 р.¹⁶⁵⁷

Шифрувалися у деяких звітах і топоніми, назви населених пунктів. Так, у січні 1949 р. працівник СБ Дубенського надрайону Петро Мосейчук («Зуб») писав до «700»: «Пересилаю Вам звіт Мурашки. То шифроване слово є назва того села, де Ви останньо бачились з раненим»¹⁶⁵⁸.

¹⁶⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 602.

¹⁶⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 44, 460, 526.

¹⁶⁵⁴ Там само. С. 573.

¹⁶⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 90.

¹⁶⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 574.

¹⁶⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1756. Арк. 27.

¹⁶⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–То-

Якими були найпоширеніші способи шифрування? Досить часто складові частини текстів шифрували, замінюючи літери українського алфавіту, з яких вони склалися, на інші літери алфавіту.

Приміром, у березні–липні 1944-го, коли на Тернопільщині тривало встановлення радянської влади, невідомий автор огляду стану місцевих «клітин» ОУН(б) Тернопільської округи «втаємничив» малими літерами українського алфавіту прізвище впливового члена підпілля, один топонім і одну дату («Алтлдуецгья в травні їздив ъпхсрїгдїпфжпмуяг повернув щойно з кінцем тіхзвжпнуя дав йому інструкції і назначив командиром Кам'янець-Подільської області і теренів Зах. України, занятої більшовиками»)¹⁶⁵⁹. Другого серпня позначив великими літерами українського алфавіту прізвища двох членів підпілля («ДІРЖЧА», «АЧЕП»)¹⁶⁶⁰ якийсь повстанець «М.». А 23 серпня «С.», автор листа до «провідника» про обставини загибелі 30 липня шефа зв'язку УПА–Південь Петра Звараха («Сергія») в Точивицькому лісі, замінив на «МФРРВЙ»¹⁶⁶¹ прізвище особи, котра мала надіслати деякі матеріали з криївки знищеного радянськими військовими Петра Звараха.

У чернетці листа Миколи Козака («Вівчара») від 21 вересня 1946 р. шифром зазначено два імені та назву одного місяця: «Подруго Ненаситна. Всю Вашу почту з дня 8.V.46 р., передану через людей і терен Соснуса [Анатолія Маєвського], я дістав. [...] Хочу конечно до зими ще з Вами і другом Дупту [Яковом Яковлевим] бачитися». Далі автор навів три речення («Прохання прибути до мене [...] між 25 а 30 лежцфб [вересня?] на зв'язковий пункт ч: 7, який я з Вами умовлявся. Буду контролювати кожного дня в умовлені години. Коли це було б не можливим чи получене з більшим ризиком, то подам Вам про все на письмі»¹⁶⁶²), проте потім їх викреслив. У першому з цих речень шифром подав назву одного з місяців року.

Назву документа з оунівського терену «Степ» («Суис црдисозбблр в уйфкні «Степ» на день 15.X.1946 р.») дослідник Олександр Вовк переклав так: «Стан організації в терені «Степ» на день 15.X.1946 р.»¹⁶⁶³

ронто, 2011. С. 599.

¹⁶⁵⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 617.

¹⁶⁶⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 783.

¹⁶⁶¹ Там само. С. 781.

¹⁶⁶² Там само. С. 429–430.

¹⁶⁶³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 177–178.

Траплялося, що певні місця у документах, які були схожим чином зашифровані, подавалися не у «традиційному» горизонтальному вигляді, а у вертикальному. Приміром, у липні 1951 р. Анатолій Маєвський зазначив зашифровану адресу будинку в Олександрійському р-ні Рівненщини, куди треба було доставляти кореспонденції від Богдана Кузьми, у вигляді трьох стовпчиків: «Г ф д е а л т с в а с о є / у и ю м ф И а г у р ц б з ж / т ф м к ф о м Н н а и н е о в». Під шифром автор уточнив, що він надійшов від Василя Кука: «Шифрую тим шифром, який Ви передали для мене від того, котрий подарував олівця мені. Для певності – чи вірно їм користаюся – зашифровую псевдо того, що поплутав «Наган – Нагане» – У л а і п»¹⁶⁶⁴.

Складові частини документів УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) замінювали також на числа (арабські або римські) та їхні комбінації.

На початку 1949 року, наприклад, зашифровували шестизначну дату документа (день, місяць, дві останні цифри року), додаючи у стовпчик до неї вигаданий шестизначний набір чисел – так званий «датівник». Отож, щоб визначити справжню дату документа (день, місяць і дві останні цифри року), достатньо було від наявної у документі зашифрованої відняти «датівник» (віднімати теж у стовпчик). «Датівник між нами будь «354261» (наприклад – 05.08.51 р., отже пишемо додавши датівник, тобто «405112» і т. п.)», – інформував Олександр Савира в серпні 1951 р. Василя Кука. Лише в листуванні між цими людьми міг використовуватися датівник «354261». 1950-го Василь Кук у листуванні з Іваном Литвинчуком послуговувався вже іншим датівником – «251015»¹⁶⁶⁵. У серпні 1951-го Олександр Савира нагадував для «Т.», що датівник між ними – «332146»¹⁶⁶⁶. У 1949 р. Василь Галаса у листуванні з Анатолієм Маєвським використовував цифровий ключ «487294»¹⁶⁶⁷. Упродовж певного часу зашифровували дати взаємного листування Василь Галаса й Іван Литвинчук (датівник «431667»)¹⁶⁶⁸, Анатолій Маєвський і «Максим Ат» (датівник «121806»)¹⁶⁶⁹.

¹⁶⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 587–588.

¹⁶⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1552. Арк. 29–30.

¹⁶⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 629.

¹⁶⁶⁷ Там само. С. 167.

¹⁶⁶⁸ Там само. С. 186.

¹⁶⁶⁹ Там само. С. 55.

Схоже шифрування, з використанням арабських цифр, було застосоване творцями повідомлення про кадровий склад військової розвідки УПА в Чортківській окрузі. У документі містяться персональні дані (ім'я, прізвище, дата народження, час перебування в ОУН і УПА, освіта) «окружного військового розвідника», його заступника, військового розвідника одного з повітів, командирів військової жандармерії у трьох повітах. Загалом тут арабськими цифрами позначено щонайменше 12 ділянок тексту: прізвища осіб, села, у яких вони народилися¹⁶⁷⁰.

У листі Василя Кука до Петра Федуна щодо можливого втручання МДБ у зв'язок зі Степаном Бандерою та небезпеку, яку цей фактор складає для його життя (1951 р.), арабськими цифрами зашифровані не лише імена оунівців, назви й абрєвіатури організаційних «клітин», але й назви ворожих органів держбезпеки. А ще там замінена на комбінації цифр організаційна термінологія, навіть деякі «мирні» словосполучення. Так, слово «Бандера» там проходить як «194». Також «205» у ньому – це «зв'язковий з-за кордону», «87» – «зв'язкові», «182» – «ЗЧ ОУН», «2» – «провід», «21(1)» – «ОУН в Україні», «22» – «Провід ОУН в Україні», «184» – «ЗЧ ОУН», «163» – «МДБ». «79» означає – «потрапив до рук більшовиків живцем», «207/1» – «радіопередавач», «208» – «радіозв'язок» чи «зв'язок по радіо», «217» – «військове навчання», «218» – «старшинські школи», «219» – «українські легіони», «15» – «школи», «16» – «курси». Окрім усього цього, аналогічним чином закодована дата документа¹⁶⁷¹.

Коли 1953 року МДБ готувало проєкт фальшивого листа від Охримовича до Кука, то шифрувало комбінаціями арабських чисел дату, псевдоніми, низку специфічних повстанських термінів (назви місцевих оунівських «клітин»), навіть деякі фрази та речення. Кількість цифр у шифрі зростала залежно від важливості слова, яке кодувалося. У цьому документі (виконаний синім чорнилом на чотирьох аркушах цигаркового паперу) слово «я» замінене на відповідник «923», «Ви/Вас/Ваш» пишеться як «923». А от псевдонім «Грім» закодований довшою комбінацією цифр – «259888956», «Шум» позначений відповідником «544900611». Ще довгими наборами цифр закодовані слова «Бандера» («12110952677698121»), «радист» («98112168806148269»), «повітря» («9708213899774658695463»), «ділянка для літака» («9793358845111679235»)¹⁶⁷².

Доволі поширеними практиками у післявоєнному підпіллі ОУН(б), особливо наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років, стало шифрування адрес,

¹⁶⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 585.

¹⁶⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 271, 273–275.

¹⁶⁷² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2246. Арк. 68 конв.

за якими кур'єри доставляли кореспонденцію. Для цього застосовувався або текстовий, або числовий шифр, або якась комбінація літер(и) з числами(числом). Як правило, кожна група кур'єрів, котрі забезпечували той чи інший пункт підпільного зв'язку, мала свій перелік адрес і «обслуговувала» лише ту кореспонденцію, яку відправив володар однієї з них чи спрямував на адресу когось із фігурантів списку.

Наприклад, у списку адрес, на які через групу кур'єрів у Бережанському р-ні (район хут. Старий Вербів) перенаправлялася підпільна переписка за станом на вересень 1950 року, значилися такі адреси: «1819», «605», «99/147», «23», «РВК», «579», «306», «ППС», «111», «1001», «ДМЦ», «Н-31», «У-6», «ОЛ-7», «АР-5», «К-8», «В-2», «ВВ-5», «ЦК», «88», «43», «Р-9», «КР-3», «Т-12», «Т-320», «Л-4», «М-15», «СК-9». Із адрес, вказаних у цьому документі, заступник нач. УМДБ у Тернопільській обл. Коломієць до жовтня 1950 р. розшифрував лише чотири: «ППС» (провідника Подільського краю), «РВК» (члена проводу цього краю «Бурлана»), «ДМЦ» (провідника Тернопільської округи «Олеся») і «М-15» (провідника Бучацького надрайону «Подоляна») ¹⁶⁷³.

Інший приклад – 28 квітня 1951 р. члени кур'єрської групи ОУН(б) «Дніпро» на Тернопільщині передали колегам «Грицеві» та «Карпенку» низку пакетів з оунівськими документами та матеріалами, які були адресовані: «155» (тобто члену Головного проводу ОУН(б) Василю Галасі), «579» (тобто «Бурлану»), «88» («Євгену»), «СВУ» («Кризі»), «ОЛ-7» («Олесю»), «Б-С 2 захід» (для проводу Карпатського краю), «123» і «ВД-1» (провіднику Бучацького надрайону «Мартину»), «ВВ-5» (т. зв. «Північному окружному проводу ОУН»), «Б-42» («Боярину») ¹⁶⁷⁴.

Другий, часто вживаний, спосіб шифрування ділянок документів передбачав «присвоєння» певним літерам у словах певних цифр-відповідників. Для цього накреслювалася таблиця з літерами та цифрами. Першою ставилася цифра з верхнього, горизонтального поля, а другою – з вертикального поля зліва. Так, перша літера у слові «великий» кодувалася як «41» і т. д. Однією з таких таблиць, наприклад, у 1948 р. користувалися члени проводу Північно-західного краю.

Спосіб шифрування «позначення цифрами у таблиці певного речення» зробив, але не встиг застосувати Василь Кук з метою листування з рештками націоналістичного підпілля ОУН(б) у Західній Україні. Під час арешту КДБ у 1954 році слідчі знайшли у його блокноті «ключ» до цього шифру – речення «Республіканський лад є ліпший вже хоч цим, що фірери не з'їдять його». Кук пояснив, як ним треба користуватися. Необхідно скласти таблицю зі ста

¹⁶⁷³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 341. Арк. 21–22.

¹⁶⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 354. Арк. 290–291.

клітинок, по десять із кожного боку, і записати у цих клітинках згадане речення. При цьому його треба писати, починаючи з першої клітини по вертикалі зліва, зверху донизу. Після досягнення десятої клітинки потрібно заповнювати наступну вертикальну колонку, теж зверху вниз. І так повністю заповнити таблицю. Але «довжина» речення коротша, ніж сукупність клітин у таблиці. Відтак, потрібно його «продовжити». Для цього по сусідству з літерами, якими заповнені останні клітини праворуч, треба записати літери, які йдуть за ними у алфавіті. Наприклад, після «о» писати «п», «р», «с», «т» і так далі¹⁶⁷⁵.

Десь у той же час кадебісти знайшли у блокноті Василя Кука «робочий» шифр, тобто такий, який він уже використовував для листування із членом Головного проводу ОУН(б) Василем Охримовичем («Кузьмою»). Цей шифр теж був «табличним», але дещо відрізнявся від того, що описаний вище. «Основою» шифру теж, як і там, була таблиця із 100 клітинок, по 10 з кожного боку. Проте у неї необхідно було вписати не речення, а одне слово – «Абсолютизм». Причому треба було його розмістити у квадраті по діагоналі, від лівого верхнього кута до правого нижнього. Решта порожніх клітинок заповнювалися літерами алфавіту, які в абетці «сусідять» із тою чи іншою літерою слова «Абсолютизм». Щоб ускладнити розуміння ворогом комбінацій цифр, які «утворювалися» внаслідок шифрування за допомогою такого квадрата, інколи між зашифрованим текстом додавали цифри, які нічого не означали і ніяк не розшифровувалися¹⁶⁷⁶.

Також провід ПЗК використовував шифр, який передбачав використання замість звичайних літер інших, тобто умовних. Наприклад, «а» означало «п», «б» – «ь», «г» – «ю» і так далі¹⁶⁷⁷.

Зустрічалося (як-от у листуванні Василя Галаси із Анатолієм Маєвським) шифрування тексту з використанням умовної ділянки з певної умовної книги чи брошури. Згадана пара користувалася 15-ю сторінкою брошури «Советський патріотизм» (від ділянки «...миляції народів СРСР» і далі за текстом аж до 10-го рядка брошури знизу). Рахувалися рядки знизу догори. Кожна літера готової «шифровки» виглядала як цифровий дріб, у якому чисельник вказував на номер рядка по-вертикалі, а знаменник – на номер літери по горизонталі, починаючи від згаданої ділянки 15-ї сторінки. З подібною метою Василь Галаса у листуванні з Богданом Кузьмою застосовував одну зі сторінок книги «Адміністративний поділ деяких областей УРСР». «Максим Ат» і Анатолій Маєвський шифрували свої листи з використанням брошури «Постанови III

¹⁶⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51895. Т. 1. Арк. 190–192.

¹⁶⁷⁶ Там само. Арк. 195–196.

¹⁶⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1364. Арк. 88–89.

Надзвичайного Великого Збору» та ключем «Дунічка»¹⁶⁷⁸.

До речі, схожий на викладений вище принцип шифрування використав «Гримок» у листі до «Марка» на початку 1947-го: «Чому не виходиш на V 1/2, 5/6, 10/7, 13/7, 4 ½, 3/4, 10»¹⁶⁷⁹. Із застосуванням подібного «дробового» методу зашифровано кілька частин першого речення у першому абзаці «репортажу» референта пропаганди Самбірського надрайону ОУН(б) Петра Гаврилика («Верховинця») від 1 червня 1947 р. про розмову з українським радянським чиновником («східняком»): «Дня 3 травня 1947 р. приїхав до с. 4/6 6/6 8/0 2/7 3/5 5/6 6/7 2/7 4/6 4/8 з району 6/2 2/3 4/8 6/4 5/6 1/6 6/3 8/7 7/8 4/7 1/5 6/4 до голови с/ради 3/9 4/8 6/4 6/8 4/8 7/6 5/0 4/6 2/3 2/9 2/7 1/6 2/4 1/5 5/9 2/8 6/0 6/6 9/12 3/11 8/15 7/11, який працює по своїй професії в р-ні»¹⁶⁸⁰. Як бачимо, в цьому уривку зашифровані імена підпільників, назви населених пунктів, можливо, й якісь топоніми, пов'язані зі Самбірщиною.

Але що змушувало автора пропагандистського, за змістом «мемуарного», без жодного грифу секретності, а отже вельми публічного джерела приховувати від читача згадані відомості? Схоже на справжнісінький казус, «перестрашування» автора.

Аналогічний шифр міг бути застосований і в листі Івана Литвинчука до Олександра Степанюка (15.01.1949 р.): «Якби б зовнішні обставини (4 1/3, 4/8, 2/8, 5/12, 7/9, 2/2, 4/7, 3/1, 1/3, 2/1, 10/4) були такі, що Вас могли б спинити...»¹⁶⁸¹. За допомогою цифрового шифру, схожого на описаний вище, «приховував» від стороннього ока прізвища деяких підпільників Юрій Беднарчик («Григор») у своєму листі до Анатолія Маєвського («257») влітку 1949 р.: «...нині др. 3/8, 3/9, 8/8, 5/6, 5/7 давали і дають йому найкращу характеристику»¹⁶⁸², – читаємо у документі.

Дробовими числами був зашифрований і список «легальників» ОУН (15 осіб), який співробітники Висоцького РВ МДБ на початку квітня 1948 р. знайшли у с. Серниках біля загиблого очільника боївки одного з підрайонів

¹⁶⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1552. Арк. 33–34.

¹⁶⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 764.

¹⁶⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 569.

¹⁶⁸¹ Там само. С. 533.

¹⁶⁸² Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 348.

Афанасія Мерзуна («Черемхи»)¹⁶⁸³. Аналогічним шифром «приховав» імена багатьох підпільників і назви повстанських теренів оргреферент Юрій Беднарчик («Слюсар») у своєму листі до провідника Рівненської округи Анатолія Маєвського (квітень 1949 р.). Щоправда, він задіяв цей шифр переважно у тих частинах свого листа, де оприлюднював плани на найближчий час. Наприклад: «Поділюся з Вами своїми планами: 1. В 1/11 3/4 4/6 3/113, 2/11, 1/9 1/8 – відряджена людина, котра очолить і поведе», «2. 8/4 3/2 3/1 9/1 9/2 6/1 3/3 4/4 підпорядкував для 8/3 8/6 8/9 1/3 4/1 2/8 – там є той, що очолює», «3. На 1/10 1/2 5/7 4/6 1/8 – 1/8 1/9 1/12 1/10 – даю свіжого чоловіка – був біля мене»¹⁶⁸⁴.

За станом на 1950 р. у Карпатському краї ОУН(б) дані про «легальників», із якими підпілля співпрацювало, теж зашифровували книжковим шифром. Коли готувалася зустріч із певним «легальником», йому надавали псевдоніми (неправильні) осіб, із якими мав зустрітися. Сам контакт встановлювався «за посередництва» оперативних тимчасових кличок¹⁶⁸⁵.

Рідше у збройному підпіллі тексти документів зашифровували за «ключовим словом». Приміром, Василь Кук та Іван Литвинчук частини деяких своїх листів перетворювали на незрозумілі для ворогів так. Спершу брали ключове слово «Ульяновськ». Далі кожній літері цього слова призначали якусь цифру – від 1 до 10 (по порядку). Потім так само нумерували літери української абетки (варіант Булаховського). Далі переводили літери тієї ділянки тексту, яку треба було зашифрувати, у цифри за ключовим словом. Якщо потрібного відповідника у ключовому слові не знаходилося, брали ту цифру, яка означала певну літеру алфавіту.

Побутував спосіб шифрування за допомогою «простого шифрувального квадрата». Креслили квадрат, ділили його на горизонтальні та вертикальні рядки. Першу колонку по вертикалі (зверху вниз) і першу колонку по горизонталі (зліва направо) нумерували арабськими цифрами у порядку зростання. Решту порожніх клітинок заповнювали літерами українського алфавіту (кирилицею). Якщо треба було зашифрувати якусь літеру з тексту документа, то її шукали у квадраті, визначали, де вона у квадраті знаходиться і замість неї вписували дві цифри: першу (її номер по горизонталі) і другу (її номер по вер-

¹⁶⁸³ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного проводу ОУН(б) (1947–1950 рр.) // Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 157–158.

¹⁶⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 560.

¹⁶⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 242.

тикалі)¹⁶⁸⁶. За спостереженнями дослідників Олександра Іщука та Наталії Ніколаєвої, цей спосіб шифрування побутував наприкінці 1948 р. у Брестській окрузі – складовій Північно-західного краю ОУН(б)¹⁶⁸⁷. Навесні 1949-го поширення згаданого шифру в ПЗК констатував начальник УМДБ Волинської обл. Будкін у спецповідомленні для міністра держбезпеки УРСР Савченка¹⁶⁸⁸.

Ще один зі способів шифрування передбачав використання «шифроблокнота». Тобто певні слова, визначені відправником і його адресатом, пара документального діалогу записувала та «тримала» у спеціальних зошитах. Їх звали «шифроблокнотами» або «кодовими книгами».

Коло використання одного такого документа обмежувалося виключно двома особами, між якими велося листування.

Так, 15 червня 1945 р. «Шахтар» писав, що має «умовлений шифр» для листування з «Володькою» та «Богданом». Перший із згаданих повстанців – це, напевно, очільник однієї зі сотень колишнього з'єднання «Холодний Яр» УПА–Південь, що перебував на Тернопільщині. Попри наявність умовленого шифру, нарікав «Шахтар», одержав від них лише «записки коротенькі», без «спостережень з тих теренів, що вже перейшли»¹⁶⁸⁹.

Восени 1945-го невідомий (Василь Кук?) у листі до «провідника» (вочевидь це Роман Шухевич) зазначив, що має записку «Володимира», але не знає, кому вона адресована, бо зашифрована, а «книжка» для її розшифрування відсутня: «я не знаю властиво до кого вона, а тому що не розшифрував її, не маючи потрібної книжки, вислав до Вас»¹⁶⁹⁰.

А от працівник мережі зв'язку ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Якимчук-Колтонюк у листі до провідника Миколи Козака від 20 травня 1947 року скаржився, що «з др. М. [тобто – Іваном Литвинчуком («Максимом»)] не маю умовного шифру, за допомогою якого міг би вільно описувати всі справи, про які повинен знати тільки він і ніхто більше»¹⁶⁹¹.

У липні 1949 р. Василь Галаса написав колишньому «далеківцю», який розкався і висловив готовність співпрацювати з підпіллям, таке: «По одержанні

¹⁶⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1364. Арк. 88–89.

¹⁶⁸⁷ Іщук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. – Київ, 2007. С. 10–11.

¹⁶⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1364. Арк. 88–89.

¹⁶⁸⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 140, 145.

¹⁶⁹⁰ Там само. С. 234–235.

¹⁶⁹¹ Там само. С. 709.

цього письма негайно зобов'язані Ви прислати мені відповідь, щоб могли ми встановити сталий зв'язок і забезпечитись шифром»¹⁶⁹².

Шифроблокнотами користувалися й інші підпільники. У квітні 1949 р. провідник Рівненської округи Анатолій Маєвський передав адресатові «Слюсарю» за посередництва «Чм[елика]» оновлений шифр для листування, а той, яким вони користувалися раніше, оголосив недійсним¹⁶⁹³. Той шифр, яким кодували взаємне листування провідник Луцької округи Михайло Бондарчук («Стем[ид]») і його підлеглий «Андрій», вочевидь діяв до загибелі провідника 23 червня 1949 року в сутичці з чекістами. Згодом, у квітні 1950-го, новий провідник Луцького терену Олександр Савира («Оксентій») запропонував «Андрієві», якщо має таке бажання, знову його застосовувати¹⁶⁹⁴. Повідомляв, що надсилає якийсь «ключ шифру», Олександр Савира у листі до «2850» в січні 1951 року¹⁶⁹⁵.

Для порівняння, в лютому 1950 р. «парний» шифр мав Ніл Хасевич для листування з провідником ОУН(б) на ПЗУЗ Василем Галасою. Але не мав іншого шифру – для шифрування листування із провідником ПЗК Іваном Литвинчуком. Оскільки Галаса з Литвинчуком мали власний «умовний шифр», то Хасевич попросив першого «перешифрувати» листа, якого направить йому, й переслати на адресу Литвинчука. У даному листі треба було вказати прізвище й адресу місця роботи особи-посередника між Хасевичем і художником-декоратором Луцького обласного театру¹⁶⁹⁶.

У 1954 році КДБ захопило на Рогатинщині «шифр» і «код», які 1951 року привіз в Україну представник ЗП УГВР Василь Охримович. Він доставив їх для того, щоб ними міг скористатися Василь Кук у листуванні з Охримовичем та іншими членами ЗП УГВР¹⁶⁹⁷.

Цікаво, що кілька шифроблокнотів за радянських часів були зафондовані у ГДА СБУ, а відтак, доступні для вивчення дослідниками. Саме там, наприклад, перебуває на зберіганні шифроблокнот для листування між Василем Куком та Василем Охримовичем¹⁶⁹⁸.

Завдяки схожому документові чекісти дізналися й про те, що написав Василь Кук до Василя Галаси у червні 1952 року. Так, у фрагменті, що наведений

¹⁶⁹² Там само. С. 185.

¹⁶⁹³ Там само. С. 558.

¹⁶⁹⁴ Там само. С. 608.

¹⁶⁹⁵ Там само. С. 626.

¹⁶⁹⁶ Там само. С. 687–688.

¹⁶⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2680. Арк. 162–163.

¹⁶⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51895. Конв. 1. Арк. 68–69.

нижче, повідомляється про ситуацію в ОУН на місцях і намагання МВС–МДБ дезорієнтувати УГВР: «233, 47, 782, 480, 482, - 785, 265. 77 – 81; 76 – перед 281. Є там ще 68, 782, 65, але 81 в цілому. 141, 147, 780 Єр 155. 78 – опанований. 792, 778, 283. 147, але це напевно 284. Там 784, 371, але 161, 780, 300, 778, 282. Це певне! 388, 804, 780, 55, 142, але очевидно 778, 276, 282. Треба признати, що 301 робить 328 дуже добре. 794, 447, 95, 96, 97, 783, 78, що 57, 199 ц. р. 784, 779, 284. Про це 819, 785, 197, бо 328 [пр]одовжується далі і важко сказати коли скінчиться».

Переклад:

«Стан організації в теренах ЗУЗ, СУЗ, ОСУЗ, ПЗУЗ. Край «Поділля», край «Карпати», край ПЗУЗ зліквідовані, розбиті. Край «Львів» – перед ліквідацією. Є там ще окружні провідники, у надрайонах, але розбитий в цілому [...] Край «Карпати» – опанований. Добре через провокацію. Зв'язок діє, але це напевне провокативна група. Там є Охало [В. Охримович], але потрапив живий до МВС через провокатора. Це певне! Кузьму маю до Гол. ком. УПА, нормальний зв'язок, але очевидно без агента-провокатора. Треба признати, що МДБ робить гру дуже добре. Всі матеріали (суспільно-політичні огляди, огляди ситуації, інформації) з краю «Карпати», що Голова ГС УГВР одержав цього року, від провокативної групи. Про це потрібно не писати, бо гра [пр]одовжується далі і важко сказати коли скінчиться»¹⁶⁹⁹.

Як бачимо, у цьому документі Василь Кук постав симпатиком УГВР. Наприклад, ось він радить Галасі надіслати листа на радіо «Голос Америки» від імені Генерального Секретаріату УГВР: «коли ж ідеться про п 192, 780, 420 [лист до «Гол[осу] Ам[ерики]»] то, на мою думку, його треба буде ще деякими моментами доповнити. [...] Вислати цю річ потрібно від імені 56 [Генерального Секретаріату УГВР] за підписом 57 [Голови Генерального Секретаріату УГВР]»¹⁷⁰⁰. А от кількома роками раніше, 1945-го, він висловлювався дещо інакше. Тоді він не хотів писати листівку з метою популяризації УГВР: «Писати мені листівку від УГВР було б неможливо, бо це мені треба було писати проти власних думок, а писати це, в що я не вірю – нічого варте і тому прошу мене до того не зобов'язувати»¹⁷⁰¹.

1955 року чекісти перехопили іншого листа Василя Кука («55») до Василя Галаси («77»), за липень 1954 р. Старший уповноважений 4-го управління КДБ при Раді Міністрів УРСР, майор Птічкін для його розшифрування знову за-

¹⁶⁹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – К., Торонто. – 2011. С. 300.

¹⁷⁰⁰ Там само. С. 299.

¹⁷⁰¹ Там само. С. 236.

стосував шифроблокнот¹⁷⁰².

Попервах працівникам радянського МДБ не вдавалося до кінця прочитати навіть листів із «дробним» шифром. Так, адресу нового пункту зв'язку з підлеглим провідником Берестейської округи Олександром Степанюком, яку Іван Литвинчук у січні 1949-го зашифрував таким шифром («М. п., який я Вам подав на відправі на особисту стрічу, буде змінений [...] на м. п. в «Кіно» від 4 4/3 1/5 5/15 10/4, [...]». 16-17.IX.47 р.) радянські перекладачі розшифрували частково: «2/10, 4/4 по дорозі на Юг 300 шагов, влево 30 шагов там, кажется»¹⁷⁰³.

Якийсь «шифр колом» згадував на смершівському допиті колишній член УПА Петро Юрчик, поранений 16 січня 1946 року під час затримання групою бійців місцевого гарнізону 49-го стрілецького полку в с. Воля-Рейнова Старо-самбірського р-ну Дрогобицької обл.: «Коли нас представили повітовому СБ «Богуну», то він, порозмовлявши з нами, [...] запропонував накреслити шифр колом, дав до нього умовний ключ і пояснив, як ним користуватися»¹⁷⁰⁴.

На початку 1950-х радянські чекісти уже вміли розбирати, що написано у бандерівських документах з літерними та цифровими шифрами. Інша справа – документи, у яких частина слів написана латинкою, а частина – зашифрована знаками. Щоденник за 1951–1952 роки, якого МДБ вилучило у закордонного кур'єра, що прибув в Україну для зв'язку з Головним проводом ОУН(б), був зашифрований саме так, внаслідок чого чекісти не змогли повністю розшифрувати документ¹⁷⁰⁵.

4.3.2. Використання псевдонімів і «кличок» (паролей)

Члени УПА задля конспірації використовували вигадані імена – псевдоніми. Найперша із вказівок по УПА з приводу обліку членства за псевдонімами (вона стосується її 1-ї групи, що діяла на Волині), яку вдалося виявити, датована 29 липня 1943 року¹⁷⁰⁶. Вочевидь, у перші місяці існування армії псевдоніми членів були сталими і з певною періодичністю не змінювалися.

Проте майже через пів року, 13 січня 1944-го, в. о. к-ра групи «Турів» УПА–

¹⁷⁰² Там само. С. 314

¹⁷⁰³ Там само. С. 533.

¹⁷⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 441. Т. 6. Арк. 20.

¹⁷⁰⁵ Ішук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. – Київ, 2007. С. 31.

¹⁷⁰⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 129.

Північ розпорядився «змінити псевда всіх командирів, починаючи від ройового»¹⁷⁰⁷. Можливо, це рішення було ухвалене з огляду на підступну тактику польського підпілля, яке у зоні дії загону «ім. Богуна» групи «Турів» почало виступати від імені його к-ра Профіра Антонюка («Сосенка»). «Банда польська, використовуючи псевдо Сосенка, роззброяла козаків ночію на варті, і даліше намагається діяти в імені командирів нашого загону, знаючи псевдо»¹⁷⁰⁸, – писав новий виконувач обов'язків к-ра загону «Шелест». Втім, подібні рішення щодо зміни псевдонімів виходять й поза «межами» групи «Турів». Так, також у січні, комендант запілля ВО «Богун» Сильвестр Затовканюк («Пташка») наказав підлеглим «негайно подати [...] відомість про зміну свого псевда»¹⁷⁰⁹.

Подібна вказівка, а саме «позмінювати псевда», міститься у розпорядчому документі, адресованому з неназваної військової округи для політичних референтів її надрайонів 8 січня 1944 року¹⁷¹⁰. З деякими положеннями цього документа перегукується зміст інструкції члена ОУН(б) «Назара», яка вийшла на початку 1944-го і визначила «перемінювання» псевдонімів і «кличок»¹⁷¹¹.

Якщо на Волині та Поліссі на початку 1944-го визвольна боротьба була у розпалі, то у Галичині ще тривало організаційне оформлення перших підрозділів УПА–Захід. За свідченням очевидця, у квітні 1944-го к-р сотні «Месники» Іван Шпонтак (діяла на Закерзонні) наказав підлеглим «підібрати собі псевдо за першою літерою свого прізвища і внести його в список відділу». «Сотенний підібрав собі псевдонім «Залізник». Я при записі псевдонімів, з огляду на першу літеру свого прізвища – «К», надумав слово «Козак». Так мене й записали», – наводить приклад творення псевдонімів у цій сотні її член Андрій Кордан. До речі, можливо, що члени цього підрозділу називали одне одного псевдонімами не часто. Бо цитований очевидець також стверджував: «Титули зберігались в архіві. А зверталися зазвичай – від найменшого до найстаршого зверхника – «друже командир»¹⁷¹².

Майже паралельно із цим, через наближення радянсько-німецького фронту,

¹⁷⁰⁷ Там само. С. 541.

¹⁷⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 99.

¹⁷⁰⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 416.

¹⁷¹⁰ Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 384.

¹⁷¹¹ ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1 / Ред. С. Кульчицький; упоряд.: О. Веселова та ін. – Київ, 2009. С. 97.

¹⁷¹² Кордан Андрій «Козак». Один набій з набійниці (Спомини вояка УПА з куреня «Залізника»). – Торонто–Львів, 2006. С. 66.

«за наказом зверху» щодо зміни псевдонімів, змінювали їх на Тернопільщині. Так, у березні 1944 р. машиністка провідника Тернопільського обласного проводу ОУН(б) Івана Шанайди («Нестора») стала називатися не «Уляною», а «Марійкою»¹⁷¹³.

Наступне рішення у справі заміни псевдонімів, цього разу – регулярного, тобто з певною періодичністю, вийшло 10 жовтня 1944 р. від імені Народно-Визвольної Революційної Організації. «Постійно змінювати псевдоніми людей [...] обов'язково що два місяці»¹⁷¹⁴, – йшлося в інструкції, адресованій тим повстанцям, хто визнавав НВРО.

Втім, згадана організація серед членів УПА мала незначний вплив, тож для більшості її інструктивні документи не мали ніякого значення.

Восени 1944 р. подекуди на місцях (як-от у Станіславському р-ні) збиралися референти кількох районів, щоб обговорити потребу «зашифрування працівників ОУН цифровим шифром»¹⁷¹⁵.

Практики частієї зміни псевдонімів в середовищі УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН упродовж 1945–1946 рр. настільки «прижилися», що стали цілком звичним явищем.

Так, навесні 1946 року провідник Вашковецького району ОУН(б) на Буковині Назарій Чернівчан змінював свій псевдонім щомісяця. Спершу називався «Омельяном», далі – «Карпом», потім – «Ярославом»¹⁷¹⁶.

Водночас посилювалися вимоги щодо «втаємничення» псевдонімів. Підпільники клялися, що стороннім своє псевдо не казатимуть. Нерідко вони навіть не знали, якими були псевдоніми власних керівників, різних ключових фігур визвольного руху.

Наприклад, Владислав Соболев, котрий до початку 1945 р. був членом куреня УПА «Перебийноса», 31 липня 1946-го, під час вступу до ОУН, надав провіднику свого надрайону «Черемшині» таке письмове зобов'язання: «Підписуюсь, що нікому не віповім (хоч-би резали мое тело на куски з тортурами) свого псевда, котре я дістав»¹⁷¹⁷.

Показова історія й із псевдонімом «Чупринко», який належав Миколі Козаку. Навіть навесні 1946-го, тобто коли минуло вже досить часу від початку

¹⁷¹³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 35.

¹⁷¹⁴ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 144.

¹⁷¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 127.

¹⁷¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 360, 365, 369.

¹⁷¹⁷ Архів УСБУ в Чернівецькій обл. Ф. 5. Спр. 209. Арк. 111.

використання ним цього псевдоніму, з його персоною деякі нерядові постаті підпілля ОУН на Волині, як-от референт СБ ПСК ОУН(б) на ПЗУЗ «Сівач» і «Нечипір»¹⁷¹⁸, псевда «Чупринка» не ототожнювали. Так, «Нечипір», коли знаходився у Костопільському надрайоні, поцікавився у «Сівача», що той знає про «Чупринка». Якою була реакція останнього, добре видно з його звіту про розмову: «Хто ж такий Чупринка? [...] він мені давав призначення, коли був окружним провідником СБ»¹⁷¹⁹. На цьому знання «Сівача» про Миколу Козака (на 1946 р. – провідник ОУН(б) на ПЗУЗ) вичерпалися.

Доходило до того, що повстанці зверталися один до одного не за повним псевдонімом, а називали лише його першу літеру. Про це згадувала чекістська кур'єрка Людмила Фоя після семитижневого перебування 1945 року в Цуманському лісі на Волині та селі Лаврові («називали один одного початковими літерами псевдонімів»)¹⁷²⁰.

Псевдоніми (за станом на другу половину 1945 року) також мали цивільні люди, якщо таємно співпрацювали із СБ ОУН(б). Ними вони завіряли свої «поточні» розвідувальні матеріали (щодо пересування радянських військ, НКВС, діяльності агентів тощо)¹⁷²¹.

На зламі 1947–1948 рр. в оунівському підпіллі намітилася тенденція зазначати на кореспонденціях не словесні псевдоніми адресатів, а їхні цифрові «поштові адреси». Така ж зміна «зачепила» і те, як позначали себе адресанти (відправники).

Так, якщо у листі «Владана» до провідника Карпатського краю ОУН(б) «Шелеста» (квітень 1947 р.)¹⁷²² і в листі «Ярка» до нього (квітень 1948 р.)¹⁷²³ все оформлено за старим правилом, то у листі за серпень 1948 р. адресант уже відмічений як «1718», а адресат – «1516»¹⁷²⁴.

Зміна позначень у документах націоналістичного підпілля ОУН(б) за 1947–1949 рр. адресантів й адресатів

¹⁷¹⁸ Ковальчук Володимир, Огороднік Валерій. Листування керівництва підпілля ОУН(Б) на Волині та Поліссі // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2010. № 2. С. 245.

¹⁷¹⁹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 125.

¹⁷²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 486.

¹⁷²¹ Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Н.И. Владимирцев, В.Д. Кравец и др. (состав.). – Москва, 2010. С. 195.

¹⁷²² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 168–169.

¹⁷²³ Там само. Арк. 171.

¹⁷²⁴ Там само. Арк. 136, 138.

№ п/п	Дата укладання документа	Адресант	Адресат	Архівна легенда документа
1.	4.01.1947	Не вказано [М. Козак]	Данило [М. Якимчук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 287 (конв.).
2.	29.01.1947	Тома [С. Янишевський]	Шуляк [С. Усачук]	ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 3. Арк. 12-12 зв.
3.	2.02.1947	В[...]	Н-м [О. Дяків]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 7736. Т. 2. Арк. 450 (конв.).
4.	Не вказана [до 02.1947]	Гримок (Грилюк)	Марко [Р. Піддубний]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 151.
5.	22.03.1947	Богослов [С. Янишевський]	Марко [Р. Піддубний]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 670. Арк. 66-67.
6.	Не вказана [03.1947]	Василь (Назар) [В. Галаса]	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 4. Т. 10. Арк. 30-37.
7.	3.04.1947	Богослов [С. Янишевський]	Марко [Р. Піддубний]	ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 3. Арк. 380-381.
8.	25.04.1947	Смок [М. Козак]	Далекий [С. Янишевський]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 154 (конв.).
9.	26.04.1947	Зінько [І. Кріль]	Ярослав [І. Берник]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 607. Арк. 86.

10.	26.04.1947	Зінько [І. Кріль]	Ярослав [І. Берник]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 607. Арк. 87.
11.	28.04.1947	Богослов [С. Янишевський]	Марко [Р. Піддубний]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 670. Арк. 71.
12.	5.05.1947	Борис	Василь	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 236-237.
13.	20.05.1947	Данило [М. Якимчук]	Лука [М. Козак]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 155-156.
14.	29.05.1947	Борис	Микола	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 237-239.
15.	Не вказано [05.1947]	Борис	Микола	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 239-242.
16.	2.06.1947	Ярославенко [П. Ліщук]	Не вказано [І. Кріль]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 640. Арк. 363.
17.	06.1947	Не вказано [В. Кук]	В-р [М. Козак]	ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 27314. Т. 33. Арк. 148-152.
18.	Не вказано [06.1947]	Борис	Микола	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 243-244.
19.	19.06.1947	Клим [І. Кріль]	Не вказано [С. Янишевський]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 640. Арк. 366-368.
20.	1.07.[1947]	Борис	Микола	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 244-246.

21.	4.07.1947	Данило [М. Якимчук]	Давид [І. Литвинчук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 287 (конв.).
22.	21.07.[1947]	Борис	Микола	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 246- 247.
23.	28.07.1947	Чо-гуз [Ю. Беднарчик]	Не вказано [М. Козак]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2195. Арк. 32- 34.
24.	29.07.1947	Данило [М. Якимчук]	Лука [М. Козак]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 287 (конв.).
25.	1.08.1947	Данило [М. Якимчук]	Давид [І. Литвинчук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 178-179.
26.	17.08.1947	Ярослав [І. Берник]	Лісовий	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 641. Арк. 309-310.
27.	Не вказано [06-08.1947]	К... [І. Кроль]	Не вказано [С. Янишевський]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 640. Арк. 364-365.
28.	08.1947	8395 [М. Козак]	Не вказано [К. Воронін]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2195. Арк. 40.
29.	27.10.1947	Зінько [І. Кроль]	Литконюк [Л. Радкевич]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 608. Арк. 315-316.
30.	29.10.1947	50 [В. Кук]	777 [Р. Шухевич]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 286 (конв.).
31.	11.1947	75 [П. Федун]	5410 [І. Мельничук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 155 (конв.).

32.	24.12.1947	Дем'ян [С. Смолюк]	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 10-11.
33.	02.1948	2158	5410 [І. Мельничук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 155 (конв.).
34.	03.1948	857 [М. Козак]	940 [А. Масвський]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2195. Арк. 25-27.
35.	25.03.1948	1718 [Р. Шухевич]	1315 [В. Кук]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 5. Арк. 115-116.
36.	30.03.1948	Богослов [С. Янишевський]	Членам ОУН м. Києва	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 289.
37.	04.1948	715 [М. Козак]	55 [В. Сементух]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 286 (конв.).
38.	Не вказано [04.1948 р.]	6293 [В. Кук]	5184	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 7. Арк. 391-399.
39.	15.04.1948	Ярко	Шелест	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 171-174.
40.	24.06.1948	Беркут [І. Пронькін]	Роман [С. Титков]	ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 72722. Т. 7. Арк. 6.
41.	20.08.1948	1718 [Р. Шухевич]	1516 [Бурлан]	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 136-138.

42.	09.1948	-р [П. Федун]	401 [О. Дяків]	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18. Арк. 15.
43.	Не вказано [09.1948]	14 [П. Федун]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 143 (конв.).
44.	10.1948	Ле [В. Кук]	795 [І. Литвинчук]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 145.
45.	Не вказано [до 11.1948]	171 [Р. Шухевич]	44 [З. Тершаковець] і 401 [О. Дяків]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 57. Арк. 24-26.
46.	11.1948	Плугатор [М. Козак]	Зот [Н. Хасевич]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
47.	Не вказано [1948]	10 [О. Гасин]	С. [П. Федун]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9112. Т. 2. Арк. 98-105.
48.	25475 [Кінець 1948]	173 [П. Федун]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 11 (конв.).
49.	28.12.1948	Давид [І. Литвинчук]	Сто [Р. Шухевич]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 145-146.
50.	15.01.1949	12611 [І. Литвинчук]	1230 [О. Степанюк]	ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 27314. Т. 8. Арк. 1-6.
51.	28.01.1949	Їжак	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 115-117.

52.	01.1949	Мефодь [М. Салага]	66	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2062. Арк. 126-127.
53.	01.1949	Зуб [П. Мосейчук]	700	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 133 зв.
54.	01.1949	Дядя [М. Козак]	Вороний [М. Андрощук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 89-89 зв.
55.	01.1949	715 [М. Козак]	55	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 118.
56.	01.1949	3344 [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).
57.	01.1949	795 [І. Литвинчук]	9101	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 106-112.
58.	714727 [01.1949]	Не вказ. [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).
59.	684427 [01.1949]	3344 [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.). Копія
60.	704727 [01.1949]	3344 [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
61.	Не вказано [Поч. 1949]	16554 [І. Литвинчук]	1874 [П. Ковальчук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 222.

62.	677643 [19.03.1949]	55555 [В. Галаса]	179 [А. Масвський]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
63.	Не вказано [До 03.1949]	Не вказано	Мисливець [І. Довбенко]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 160 (конв.).
64.	190466 [19.04.1949]	171 [Р. Шухевич]	1315 [В. Кук]	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 75. Арк. 185- 186.
65.	04.1949	179 [А. Масвський]	55555 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).
66.	04.1949	179 [А. Масвський]	55555 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).
67.	04.1949	Мефодь [М. Салата]	66	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).
68.	04.1949	Зуб (С.) [П. Мосейчук]	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
69.	04.1949	Давид [І. Литвинчук]	6293 [В. Кук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1065. Арк. 104 (конв.).
70.	04.1949	П. [А. Масвський]	857	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).
71.	Не вказано [04.1949]	259 [А. Масвський]	Слюсар [Ю. Беднарчик]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-8378. Т. 4. Арк. 2-7.

72.	1160566 [Весна 1949]	171 [Р. Шухевич]	100 [В. Кук]	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 75. Арк. 186- 187.
73.	Не вказано [Весна 1949]	Кубат	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1063. Арк. 176.
74.	05.1949	171 [Р. Шухевич]	1648 [В. Галаса]	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 75. Арк. 187.
75.	07.1949	З. Савченко [В. Галаса]	Зінько [І. Кроль]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1063. Арк. 137 (конв.).
76.	4.07.1949	Осика [О. Савира]	Надя	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1065. Арк. 122 (конв.).
77.	08.1949	605 [О. Дяків]	99 [П. Федун]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 7447. Т. 17. Арк. 152.
78.	08.1949	Ле [В. Кук]	171 [Р. Шухевич]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 7. Арк. 16а (конв.).
79.	Не вказано [Серпень 1949]	Григор [Ю. Беднарчик]	257 [А. Масвський]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 176- 179.
80.	Не вказано [Літо 1949]	Давид [І. Литвинчук]	6293 [В. Кук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1600. Арк. 270- 272.
81.	433616 [09- 10.1949]	Я. [В. Галаса]	8228 [І. Литвинчук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1371. Арк. 102 (конв.).

82.	10.1949	Кирило [В. Галаса]	Прокіп [А. Неверковець]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9108. Т. 3. Арк. 20 (конв.).
83.	10.1949	257 [А. Масвський]	Сл-р [Ю. Беднарчик]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2471. Арк. 172 (конв.).
84.	10.1949	257 [А. Масвський]	Віктор	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2661. Арк. 3 (конв.).
85.	10.1949	Йовга [А. Масвський]	Зінько [І. Кроль]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2661. Арк. 3 (конв.).
86.	10.1949	КК/О	286 [А. Неверковець]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1065. Арк. 294 (конв.).
87.	17.10.1949	Р. Бурлака [В. Кудра]	Бутько [С. Примак]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 822. Арк. 153-154.
88.	17.10.1949	Роман [В. Кудра]	Кучер [Ф. Джус]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 822. Арк. 153.
89.	21.10.1949	Мар'яна [В. Королюк]	Не вказано [І. Литвинчук]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1065. Арк. 292.
90.	Не вказано [до 10.1949]	1920 [Р. Кравчук]	401 [О. Дяків]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 59. Арк. 11.
91.	11.1949	Леміш [В. Кук]	605	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 71-82.

92.	11.1949	Леміш [В. Кук]	605 [О. Дяків]	ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 71-81.
93.	Не вказано [1949]	Не вказано [В. Галаса]	Оксана [Л. Фоя]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-8978. Т. 4. Арк. 93-99 зв.
94.	Не вказано [1949]	5... [В. Галаса]	Окс. [Л. Фоя]	ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-8978. Т. 4. Арк. 100-101 зв.
95.	Не вказано [1949]	55555 [В. Галаса]	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
96.	643828 [1949]	55555 [В. Галаса]	3344 [М. Козак]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
97.	473828 [1949]	55555 [В. Галаса]	3344 [М. Козак]	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 157 (конв.).
98.	153745 [1949]	155 [В. Галаса]	171 [Р. Шухевич]	ГДА СБУ. Ф. 2 (2-Н). Спр. С-9079 (дод.). Т. 59. Арк. 20-21.
99.	565107 [1949]	155 [В. Галаса]	Не вказано	ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1062. Арк. 156 (конв.).

Як видно з документів №№ 1–27, їхні автори та адресати фігурують під звичайними літерними псевдонімами. Виходячи з означеного документального масиву, щонайменше до середини 1947 року на кореспонденції «туди» і «назад» зазвичай проставлялися псевдоніми-слова (наприклад, «Вівчар»,

«Наум», «Чорногуз») чи їхні скорочені форми (приклади: «В-р», «Н-м», «Чогуз») відправників й адресатів.

Проте у наступні місяці 1947-го, за наростанням, частішають випадки позначення як відправників, так і адресатів не за їхніми псевдонімами, а за «номерами» у підпільній «пошті». Так, у нашій таблиці фігурує лист за серпень 1947-го до Костянтина Вороніна, у якому автор, провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак, позначив себе номером своєї пошти – «8395» (документ № 28). Восени серед авторів та адресатів ділових листів з'являються ті, хто нумерує себе схожим чином, як от Василь Кук («50»), Петро Федун («75»), Роман Шухевич («777»), І. Мельничук («5410») та інші.

Зате у кореспонденції за 1948 р. (документи №№ 33-49) уже приблизно у двох третинах випадків зазначені поштові цифрові номери. Серед підписаних літерними псевдонімами хіба що листи Степана Янишевського («Богослов») й Івана Пронькіна («Беркут»). Обидва перебували в опозиції до провідника ОУН(б) на Волині, тому, напевно, на потребу посилити конспірацію дивилися крізь пальці. Зате документи №№ 49-50 красномовно засвідчують, як інший підлеглий згаданого провідника, очільник ПЗК Іван Литвинчук, хоча й із певним запізненням, але відійшов від написання власного псевдоніму («Давид», грудень 1948 р.) на користь позначення своєї поштової адреси цифрами («12611», січень 1949 р.).

Якщо розглядати документи з таблиці, що вийшли 1949 року, то такими саме адресами підписана майже половина з них. А «оцифровані» адресати – у 31-му з 50-и випадків.

Отож, посилення конспіративних вимог щодо втаємничення імен, прізвищ і навіть псевдонімів підпільників упродовж 1947–1949 рр. призвело до того, що до кінця 1949-го у листуванні їхня більша частина стає позначати себе та адресатів поштовими адресами (наборами арабських цифр).

«Вам подадуть номер моєї адреси. На цю адресу Ви зможете в будучому писати до мене, коли потребуватимете якоїсь фахової поради, або схочете прислати для рецензії свої рисункові й дереворитові праці, чи, попросту, поділитись всім тим, що Вас абсорбує»¹⁷²⁵, – писав графік Ніл Хасевич своєму учневі у квітні 1950 року.

На адресу «2002» у 1950 р. надходили звіти провідів Тернопільського, Бережанського, Кременецького, Скалатського надрайонів ОУН¹⁷²⁶. У серпні 1951-го номер адреси провідника Луцького терену ПЗК Олександра Савири

¹⁷²⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 693.

¹⁷²⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 330. Арк. 36.

був тризначним – «444»¹⁷²⁷. На адресу «2535» Анатолій Маєвський пропонував провідникові одного з районів «Чумаку» надіслати навесні 1953-го 3000 аркушів тонкого паперу для друкарської машинки, 200 аркушів копіювального паперу і 5-10 кг цупкого паперу (для друку)¹⁷²⁸.

Подекуди адресатам не лише кодували адреси, але й присвоювали спеціальні порядкові номери. Приміром, 1949-го поштова адреса провідника ПЗК Івана Литвинчука називалася «П-202», а його порядковий номер – «1020»¹⁷²⁹.

Варто зазначити, що час від часу коди поштових адрес змінювалися¹⁷³⁰. Саме з такого приводу 30 квітня 1946 р. есбіст Микола Козак нагадав зверхнику Михайлові Арсеничу свою оновлену закодовану адресу: «Х, а псевдо «Кучма»¹⁷³¹. А провідник Луцького терену ПЗК Олександр Савира у січні 1951-го повідомив колезі цілу низку оновлених адрес майбутніх адресатів: «Прошу надіслати святкові привітання друзям за адресами (надсилаю)»¹⁷³². На жаль, запропонований ним перелік не зберігся. Інший приклад: якщо поштовою адресою Василя Кука у січні 1946-го було «789/3», то за станом на серпень 1951-го вона називалася «356» і вважалася застарілою. Місяцем раніше провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський змінив свою адресу на «127»¹⁷³³.

До речі, від 1947 р. зауважуємо й невідомі раніше «чисельно-літерні» позначення авторів, наприклад «КК/О» (див. автор документа № 86 таблиці) (хоча це, можливо, просто зашифрована форма «стандартної форми» псевдоніму відправника). Так само комбінаціями літер і цифр, як псевдонімами, користувалися 1949 р. на Дрогобиччині. Наприклад, за станом на 3 жовтня провідник Дрогобицької округи ОУН(б) проходив як «Б-7», провідник Самбірського надрайону – «К-12», референт пропаганди Самбірського надрайону – «4-В»¹⁷³⁴.

На наш погляд, вимога для підпільників постійно змінювати свої псевдоніми або, за можливості, їх взагалі не «світити», регулярно поширювалася в ОУН аж до початку 1950-х років. Насамперед, це було зумовлено тим, що тоді радянські спецслужби поставили «перехоплення» псевдонімів оунівців

¹⁷²⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 633.

¹⁷²⁸ Там само. С. 593.

¹⁷²⁹ Там само. С. 522.

¹⁷³⁰ Там само. С. 757.

¹⁷³¹ Там само. С. 420.

¹⁷³² Там само. С. 626.

¹⁷³³ Там само. С. 586, 633, 654.

¹⁷³⁴ Там само. Арк. 146.

«на потік» й добре опанували вміння використовувати здобуту інформацію у власних цілях. Наприклад, восени 1948 р. члени радянських провокаційних боївок, котрі ходили селами Буковини під виглядом українських повстанців і вдавали, нібито відбилися від своїх підрозділів, «себе кликали так, як кличуть себе повстанці», – констатував автор оунівського квартального звіту¹⁷³⁵.

Нерідко підпільники користувалися «звичайними», тобто літерними псевдонімами, навіть до початку 1950-х років. Наприклад, у щоденнику референта СБ Ковельської округи ОУН(б) на ПЗУЗ «Коса», якого він вів із 17 листопада 1950 р. й далі упродовж майже року, аж до жовтня 1951-го, більшість підпільників проходять під такими псевдонімами (у скороченій формі) як «К.», «Я.», «Н.» або «Б-к», «С-р»¹⁷³⁶. Схожим чином того ж року здебільшого позначав фігурантів свого щоденника з числа підпільників провідник Городоцької округи Львівського краю ОУН(б) Микола Мошончук («Бір») ¹⁷³⁷. А на теренах Карпатського краю взагалі від 1950 року діяла інструкція, за якою учасникам епістолярних діалогів необхідно було «постійно змінювати» псевдонім¹⁷³⁸.

Як і належить армійській структурі, в УПА під час виконання різноманітних оперативних завдань бійці та командний склад користувалися «кличками» (паролями).

За станом на 6 серпня 1943 року, судячи із вказівки виконувача обов'язків 1-ї групи УПА, ці клички у його підрозділі навіть шифрували, причому таку практику необхідно було «перекинути», як там йшлося, і на імена та прізвища повстанців¹⁷³⁹.

Уже з першого року діяльності УПА її члени навчилися перехоплювати паролі у своїх ворогів. Приміром, член сотні УПА «Верещаки» Григорій Ярмольчук згадував, як у 1943 році повстанці набирали воду з колодязя за присутності червоноармійців, бо знали їхні паролі, про які заздалегідь дізнавалися¹⁷⁴⁰.

¹⁷³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 498.

¹⁷³⁶ Там само. Арк. 94, 96, 110, 114.

¹⁷³⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 706–718.

¹⁷³⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 235.

¹⁷³⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 131.

¹⁷⁴⁰ Романюк Ніна. Гніздо Журавля / Україна молода. 2010. 4 листопада. С. 8.

Про необхідність використання командантами самооборони сіл різних видів паролів, якщо починалися військові дії в зонах впливу УПА, йшлося у додатку до наказу командира УПА Дмитра Клячківського (30 серпня 1943 р.): «командант призначає кличку для всіх і окремо бойову, це на випадок розпорощення, щоб зібрати до купи». Водночас, йшлося в документі, комендант кожного села теж мусив запровадити кличку, а відтак, повідомити її «для району»¹⁷⁴¹.

Якщо боєць «не знав» пароля, його притягували до відповідальності. Приміром, з цієї причини у вересні 1943 року були покарані такі члени бойової групи УПА «Бористена»: 2 числа – розвідники «Ніж» і «Піско» з відділу «Хортиця», 4 числа – ройовий «Махно» з відділу «Ярка». Двом першим «дали» «по 50 долів», третього покарали «наганою»¹⁷⁴².

У запіллі УПА теж не обходилося без паролів. «Магазинери мають умовлені клички, – йшлося в одній з інструкцій для «господарчих» у теренах за травень 1943-го, – [...] з власниками [господарських] пунктів умовити клички. Нічого не можна робити без клички»¹⁷⁴³. Про необхідність існування паролів для зв'язку між групами повстанців і членами запілля писав командир куреня УПА «Черник» у наказі від 10 липня 1943 року: «Зустрічаються по селах банди ляхів, злодіїв, що підкрадаються хитро під наш рух [тобто діють під виглядом націоналістів]». Аби цього не було, вів далі він, «між окремими групами, що висилається в терен, а місцевими організаційними людьми мусить бути визначена кличка – умовлений знак»¹⁷⁴⁴.

Згодом, від 15 жовтня 1943-го, осіб, котрі без умовних кличок ходили «самопас» на території ВО «Турів», за вказівкою коменданта округи «Ярослава Кармелюка» «придержували, роззброювали та негайно відставляли до найближчого відділу УПА для вияснення справи»¹⁷⁴⁵. «Широко застосувати клички! Без клички нікого й нігде не приймати!»¹⁷⁴⁶, – вимагав 11 листопада член одного з окружних проводів «Володимир» від підлеглого.

А тим часом в УПА продовжували удосконалювати систему паролів. Наприклад, за наказом к-ра загону УПА «Котловина» Юрія Коваля від 20 листопада 1943 р. менші підрозділи повинні були всі «кличкі змінити в вісімнадцятій годині дня та припильнувати щоби стрілецьтво клички знало, та строго

¹⁷⁴¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 14–15.

¹⁷⁴² Там само. С. 140, 142.

¹⁷⁴³ Там само. С. 86–87.

¹⁷⁴⁴ Там само. С. 397.

¹⁷⁴⁵ Там само. С. 632.

¹⁷⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянук. – Київ–Торонто, 2012. С. 602.

держалися по кличці»¹⁷⁴⁷. Так само (наприкінці 1943-го) щодоби змінювали клички-пропуски для руху бійців у загоні УПА «Лайдаки». При чому розвідники мали свої клички, а інші члени загону – свої¹⁷⁴⁸.

А ще, принаймні за станом на 1944 рік, у різних підрозділах складали «бойові клички» – спеціально на випадок бою («щоб в замішанні відрізнити власних вояків від ворожих») ¹⁷⁴⁹.

До речі, метикуваті члени польського підпілля на Волині, іноді виступаючи під виглядом популярних місцевих діячів УПА («Рудий», «Сосенко», «Рибак» та ін.), не знали їхніх оперативних кличок. Тож 14 січня 1944 р. командир загону ім. Богуна «Князів» наказав затримувати всіх тих, які «не знають кличок, а послуговуються псевдами командирів». Також він змінив процедуру повідомлення кличок вартовим підрозділів: «До подання клички повинен зблизитися лише один, всі інші задержуються на своїх місцях як до рішення вартового. Коли б до подання клички зближалось більше як один чоловік, вартовий козак негайно стрілом алярмує коменданта»¹⁷⁵⁰.

За станом на січень 1944-го клички у загоні ім. Богуна змінювалися щонайменше двічі. Щоразу їх для низових підрозділів надсилало командування загону. Наприклад, командир загону 18 січня повідомив сотенного «Рубаша»: «Клички від 19 і 23 січня 44 року – висилаю»¹⁷⁵¹. Своєю чергою, командирам великих підрозділів на теренах ВО «Турів» паролі передавали з військового штабу групи. Їх, наприклад, одержав 13 березня 1944 року командир загону «Котловина»¹⁷⁵² (від Дмитра Корінця?, керівника військового штабу групи).

Навесні 1944-го члени УПА (підрозділу «Гонти») у Зборівському районі Тернопільщини узгодили паролі («денні і нічні клички») із представниками німецької військової розвідки, котрі прибули з Помор'ян. Планувалося, що ними упівці мали скористатися під час переходу фронту й подальшого перенесення німцям «позафронтових відомостей»¹⁷⁵³. Вочевидь, цей сюжет, у що «розвинулася» початкова письмова вимога гонтівців до «німецької команди» у Помор'я-

¹⁷⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 564.

¹⁷⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 23. Арк. 10.

¹⁷⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 105, 114.

¹⁷⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 99–100.

¹⁷⁵¹ Там само. С. 100.

¹⁷⁵² Там само. С. 319–320.

¹⁷⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 612.

нах припинити грабунок українців у селі Розгадові, залишився недоконаним.

Одразу два паролі знадобилося навчальному інструктору Миколі Пасічнику («Білий»), щоб у травні 1944 р. добратися до «вишкільної групи» в с. Ставках на Львівщині. Першого – до «Ковалія» в Рясне-Руському на Яворівщині – йому надав «заступник військового керівника ОУН по м. Львову» «Сокил». Далі адресат мав надати «Білому» підводу і повідомити йому другий пароль, цього разу – до «Пугача» в с. Ставки. А вже ця людина мала звести «Білого» безпосередньо з членами вишкільної групи¹⁷⁵⁴.

За станом на 1945 р. використання тимчасових паролів, які постійно змінювалися, допомогло деяким підрозділам УПА на Тернопільщині оберігатися від спецгрупи ВББ УНКВС у Тернопільській обл., яка діяла під виглядом упівського підрозділу під командуванням радянського агента Миколи Глинського («Бистрого»). Справжні представники УПА надавали станичним сіл паролі, тож якщо члени радянської спецгрупи заходили до цих сіл та їх не знали, там починали їх обстрілювати¹⁷⁵⁵.

В інших документах, які датовані другою половиною 1940-х – початком 1950-х років, практики використання кличок теж часто згадуються.

Приміром, командир ВО «Сян» Мирослав Онишкевич («Білий») наприкінці свого ділового листа 21 лютого 1946 р. дописав респонденту, що також надсилає «клички на м[ісяць] ІІІ/46»¹⁷⁵⁶.

Нерідко тодішні клички «супроводжували» псевдоніми. Наприклад, у листопаді 1948 р. провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак («Плугатор») мав спеціальну зашифровану кличку від Ніла Хасевича («Зота»), за допомогою якої міг його відшукати¹⁷⁵⁷.

Ці паролі не лише, у разі потреби, зашифровували, але й періодично змінювали. Так, провідник Рівненського краю ОУН(б) Анатолій Маєвський у жовтні 1949-го писав «Віктору»: «клички поміняйте (ці підчеркніть, що не дійсні) і мені подвійним шифром зашифруйте і пришліть. «Листівку до шифру» одержав»¹⁷⁵⁸.

¹⁷⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лоцицький. – Київ–Торонто, 2011. С. 197–198.

¹⁷⁵⁵ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. – Київ, 1994. Кн. 2. С. 435–436, 441.

¹⁷⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 78. Арк. 334.

¹⁷⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 454.

¹⁷⁵⁸ Там само. С. 573.

Як виглядає, на початку 1950 р. паролі у підпіллі могла змінювати навіть кожна пара суб'єктів письмового діалогу. Для цього було достатньо, щоб відправник листа щоразу зазначив наприкінці тексту нову кличку¹⁷⁵⁹.

Тоді ж спеціальний пароль подекуди вимагалось знати, щоб здобути доступ до місць підпільного зв'язку. «Королева з пишної країни – Жарти про намисто похвальні», – так «звучав» пароль, який вигадав провідник Луцького терену ПЗК Олексій Савира і запропонував Василю Куку задіяти для доступу до «ж. п.» («залізного пункту») зв'язку з «Олексієм»¹⁷⁶⁰.

Загалом творення паролів вимагало неабиякої фантазії. Приміром, той, яким у 1951 році користувався есбіст Богдан Кузьма, був уривком із часопису «Ест» [«Естонія»?]¹⁷⁶¹.

Влітку 1951-го провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський («Євтух») домовився з «Борисом» (зв'язковим?) про «клички, години, знак» і пункт зв'язку для зустрічей із ним власних зв'язкових на серпень, вересень та жовтень¹⁷⁶².

Іноді, якщо «контакт» в узгодженому місці планувався віч-на-віч, кличку треба було озвучувати, прийшовши туди. Для прикладу, у квітні 1950 р. провідник Луцького терену ПЗК Олександр Савира («Оксентій») запропонував своєму адресатові «Андрію» зустрітися. «10/II–IV–1950 года от 22 ч. 30 до 24 часов» на обумовленому місці «Андрій» повинен був озвучити «кличку»: «2X2 куки до зозули + 1 хлопок». На це «Оксентій» мав відповісти нявчанням та «кодовими» словами («3 мяуканья. Громоваца–Глина») ¹⁷⁶³.

А 27 серпня 1950 р. Олександр Савира спробував відновити контроль над деякими провідниками підрайонів Демидівського району Рівненщини. Оскільки керівник Демидівського р-ну загинув ще у травні, він запропонував підрайоновим (Сергію Скоропадському («Віктору»), Павлу Ткачуку («Дунаю») та Степану Ткачуку («Буйку») підпорядкуватися новому провідникові Демидівщини – «Сазону». Для встановлення контакту їм обом повідомив «організаційну кличку»: «Коло броду стоїть вежа – топографію знаю, Зарич–Замок»¹⁷⁶⁴. А в грудні того ж року Олександр Савира надіслав своєму зверхнику, провіднику ПЗК Іванові Литвинчуку, «орг[анізаційні клички до деяких рев[олюціоне]рів]» Демидівського р-ну¹⁷⁶⁵.

¹⁷⁵⁹ Там само. С. 662.

¹⁷⁶⁰ Там само. С. 634–635.

¹⁷⁶¹ Там само. С. 578.

¹⁷⁶² Там само. С. 587.

¹⁷⁶³ Там само. С. 608.

¹⁷⁶⁴ Там само. С. 609.

¹⁷⁶⁵ Там само. С. 614.

Нерідко у ті часи один член підпілля не надсилав відповідь на лист від іншого, якщо не знав спеціального пароля. Зокрема, навесні 1951 р. Ніл Хасевич відписував своїм адресатам лише на підставі пароля від «КВ-37». Втім, одного разу різьбяр порушив це правило і в квітні 1951-го відповів на лист Олександра Савири. Щоправда, у висловлюваннях себе обмежив: «А я, однак, і тепер не одержав пароля, якого мав від КВ-37 і без котрого я не маю права зв'язуватися з Вами. Гадаю, що я його одержу. А тоді – інша мова»¹⁷⁶⁶. Хасевич не знав, що відповів на фіктивного листа. Його МДБ надіслало йому від імені Олександра Савири. У такий спосіб працівники МДБ сподівалися виманити Ніла Хасевича на зустріч, після чого заарештувати або ліквідувати.

Пароль, яким у червні 1952-го володів провідник Рівненського краю Анатолій Маєвський («Сомко»), дозволяв йому після зустрічі з провідником району «Чумаком» і зв'язковим Миколою Салатою («Б.») підкорити їх своїй владі. Цей пароль Маєвському передав «П[рокіп]», котрий до 20 лютого 1952 року очолював Кременецький надрайон ОУН(б)¹⁷⁶⁷.

Показово, що контакти із цивільним населенням члени підпілля здійснювали не лише за «посередництва» псевдонімів, а й навіть кличок. Наведемо кілька прикладів.

Коли у 1947 р. Параскева Пупенко, мешканка села Лютинськ (нині у Дубровицькому р-ні Рівненської обл.), встановила зв'язок із референтом СБ Висоцького району ОУН(б) Адамом Бруцьким, то «для конспірації отримала псевдо «Вишня» і кличку «Відро»¹⁷⁶⁸.

За допомогою наперед обумовлених кличок провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Василь Галаса у жовтні 1949 р. пропонував відновити контакти з тими жителями західноукраїнських теренів, котрих радянська влада вивезла у Східну Україну та поза межі України: «коли ж їх завезуть на СУЗ, то через них можна буде робити роботу в східняцькім середовищі, коли їх повезуть поза Україну, то і там можна буде певну роботу ставити. Треба, отже, домовитись клички і спосіб, де і як мають подати вже з нових місць нам адреси. [...] З іншими легалами умовитись клички і хай їдуть і закріплюються на СУЗ. Там не сміють закладати підпілля, а вивчити середовище і нам зголосити, а тоді ми дамо вказівки»¹⁷⁶⁹.

¹⁷⁶⁶ Там само. С. 696.

¹⁷⁶⁷ Там само. С. 592–593.

¹⁷⁶⁸ Антонюк Я. Діяльність Висоцького районного проводу ОУН(б) (1947–1950 рр.) / Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 142.

¹⁷⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Горьonto, 2011. С. 192.

Як наслідок, політичний референт Рівненського краю ОУН(б) Григорій Семенюк («Мручко») наказав «Орлику» запровадити облік повстанських сімей, «симпатиків» і «юнаків», котрі збиралися кудись переїжджати (наприклад – на Донбас). Із кожним таким суб'єктом переселення треба було домовитися про пароль, записати його домашню адресу, а також надати конспіративну адресу, на яку він у майбутньому мав би надіслати свого листа із зворотною адресою. Всі ці зворотні адреси належало зашифрувати й разом із зібраними раніше паролями цих людей «надіслати вверх». Суб'єктів переселення також належало попередити про те, що їхніми паролями можуть скористатися члени підпілля, якщо перебуватимуть у місцевості їхнього перебування¹⁷⁷⁰.

В іншому документі з подібним змістом, а саме листі провідника Рівненського краю Анатолія Маєвського («257») до організаційного референта (жовтень 1949 р.), таку співпрацю наказано здійснювати лише з родинами, у яких є члени чи симпатики ОУН. Перед їхнім виїздом на переселення з ними рекомендувалося узгоджувати «клички» та «зв'язки»: «родинам, де ми маємо наших симпатиків чи членів, доручити, щоб їхали на СУЗ, але з ними треба умовитись про зв'язки (як і кому напишуть вони, як ми будемо писати і т. д.), а також умовитись з ними про клички. Це дуже важна справа, тому з одними умовитись про зв'язки і клички і дати доручення, щоб їхали... Певно, що це все робити треба з чесними людьми. Цієї справи не вільно Вам пропустити, щоб не вийшло так, що населення може виїхати, а Ви не будете мати хоч 20–30 кличок і зв'язків»¹⁷⁷¹.

4.3.3. Позначення криптонімами та цифронімами назв підрозділів УПА та складових мережі ОУН

У словниках, серед широкого кола філологів, істориків (котрі не займаються вивченням джерел з історії ОУН і УПА) термін «криптонім» тлумачиться як шифрований підпис у повній чи скороченій формі (ім'я, по батькові, псевдонім), розрахований на те, щоб приховати справжнього автора.

Втім, деякі мовознавці й ономасти трактують термін «криптонім» не інакше як вигадане ім'я місця, міста, предмета і так далі (але не особи)¹⁷⁷². Оскільки

¹⁷⁷⁰ Там само. С. 647.

¹⁷⁷¹ Там само. С. 570.

¹⁷⁷² Павликівська Н.М. Українські псевдоніми як об'єкт ономастичних досліджень // Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 1. С. 339.

таке розуміння слова «криптонім» (закодована назва¹⁷⁷³) прижилося й у більшості праць дослідників українського визвольного руху середини ХХ століття, керуватимемося цим і ми. Водночас матимемо на увазі, що в низці випадків повстанці з метою кодування послуговувалися цифронімами.

Власні особливості кодування криптонімами та цифронімами були у підрозділах УПА, «ланках» мережі запілля й у післявоєнному збройному націоналістичному підпіллі ОУН. Йдеться про провідні методики формулювання криптонімів, їхню варіативність, схожі та відмінні моменти у назвах, спроби кодування криптонімів тощо.

Як показав наш аналіз криптонімів тих підрозділів УПА, які сформувалися та діяли на території ПЗУЗ (Волинь і Полісся), до проходження радянсько-німецького фронту через ці терени (упродовж першої половини 1944 р.) вони називалися переважно на честь видатних діячів історії України (наприклад – загін «ім. Дорошенка»), у тому числі із середовища ОУН (загін «ім. Колодзінського»), а ще – топонімічними назвами, відомими за історичними подіями (з'єднання «Базар») або просто «на честь» певних регіонів («Дубенський курінь»¹⁷⁷⁴).

Після проходження через Волинь і Полісся радянсько-німецького фронту далі, в західному напрямку, структура підрозділів УПА змінилася, а разом із нею оновилися і назви реформованих формувань.

З огляду на повстанську стратегію «пересування» збройної визвольної боротьби у східному напрямку, з «прицілом» на підняття у перспективі масштабного антирадянського повстання на Наддніпрянщині, на початку 1944 року назви підрозділів УПА–Північ переформулюють на зразок історичних міст Центральної, Північної і Східної України. Так у ВО «Заграва» з'явилися загони «Хвастівський», «Батуринський», «Корсунський», «Прилуцький». У ВО «Турів» – «Чернігівський», «Сумський» і «Полтавський» загони¹⁷⁷⁵.

Зміни сталися й у структурі УПА–Південь. Її розділено на два великі військові з'єднання: «Донбас» і «Холодний Яр»¹⁷⁷⁶. Звідки взялася назва «Холод-

¹⁷⁷³ Вовк Олександр. Назва «Холодний Яр» у криптонімах національно-визвольного руху 40-х років ХХ століття // Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2005. Зб. 5. С. 132.

¹⁷⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 25–26.

¹⁷⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 652.

¹⁷⁷⁶ Там само. С. 468; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 25–26.

ний Яр», дає добре розуміння протокол допиту начальника штабу з'єднання «Холодний Яр» УПА–Південь Євгена Басюка від 29 вересня 1944 року. На запитання: «Чому ваше з'єднання було назване «Холодний Яр»?», він відповів: «Назву «Холодний Яр» надали не випадково. Як відомо, район Холодного Яру в період 1920–1922 рр. був базою петлюрівських загонів у їхній боротьбі з радянською владою за самостійну Україну. Щоб надихнути людей на боротьбу і зберегти зв'язок з тією боротьбою, яка велася у 1920–1922 рр., з'єднання назвали «Холодний Яр»¹⁷⁷⁷.

Судячи із згадок у джерелах, навесні 1944 р. як мінімум одне з цих двох великих підрозділів («Холодний Яр», «Донбас») позначалося цифронімом (з'єднання «225»¹⁷⁷⁸), проте паралельно з такими цифровими позначеннями використовувалися й псевдоніми командирів (наприклад – «з'єднання к-ра Ясена») ¹⁷⁷⁹. Менші підрозділи з'єднань (сотні) навесні – у червні 1944-го позначалися псевдонімами діючих ватажків сотень (наприклад – відділи «Докса», «Великана», «Буревія», «Крука», «Шелеста», «Лютого», «Панька», «Бувало», «Журби», «Ярошенка»¹⁷⁸⁰ та ін.).

24 липня 1944 року на основі груп «Заграва», «Турів» УПА–Північ було створено так зване з'єднання груп «33» (інші варіанти кодування його назви: «ЗГ 245/П», «УПА «Завихост» 245/П») ¹⁷⁸¹. Назви підрозділів-бригад цього з'єднання «прописали» псевдонімами визначних героїв збройної боротьби УПА: «ім. Лайдаки», «ім. Острого», «ім. Вовчака», «ім. Мазепи», «ім. Байди», «ім. Назаря»¹⁷⁸². Менші ж загони кожної з бригад пронумерували цифронімами. Отже, до складу першої із згаданих вище бригад входили загони «1541», «1542», «1543», до передостанньої зі списку – «2056» і «2057»¹⁷⁸³ тощо.

Проте назви підрозділів колишньої УПА–Північ незабаром знову змінилися. Наприклад, 20 січня 1945 року підрозділові «Аршина» бригади «Пам'ять Крут» ЗГ «33» присвоїли число «1121», підрозділу «Орла» – «1122», «Янчаря» – «1123» і так далі¹⁷⁸⁴. За станом на грудень 1945 року бригади на Волині та По-

¹⁷⁷⁷ Ковальчук Володимир. Курінь Мамаєва / Україна молода. 2009. 29 жовтня.

¹⁷⁷⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 369.

¹⁷⁷⁹ Там само. С. 468.

¹⁷⁸⁰ Там само. С. 464–468.

¹⁷⁸¹ Там само. С. 669, 672, 684.

¹⁷⁸² Там само. С. 670.

¹⁷⁸³ Там само. С. 670, 731.

¹⁷⁸⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. С. 352.

ліссі вже мали такі криптоніми: «Жовті води», «Пам'яті Крут», «Соборна Україна», «Пилявці», «Помста Базару», «Холмська», «Азіати»¹⁷⁸⁵. Як бачимо, серед їхніх назв переважали такі, які стосувалися героїчних подій історії України різних періодів – Пилявецької битви (1648 р.), бою під Крутами (1918 р.), біля села Базар (1921 р.), часів проголошення Соборності України (1919 р.).

Для порівняння, з другої половини 1944 року для позначення військових підрозділів, що (до 25 листопада 1944-го¹⁷⁸⁶) діяли у менших округах («22а», «22б», «22в») генеральної округи «22» УПА–Південь, вживали цифроніми з римських чисел чи комбінації їх із арабськими. Так, на території ГО «22а» у вересні виявляли активність такі підрозділи УПА як «VI», «VII/101», «VII/205», «IX», «XV», «XXIII»¹⁷⁸⁷.

Що ж до криптонімічних позначень відділів УПА–Захід у 1944–1946 роках, то вони мали наступну специфіку.

Великі підрозділи ВО УПА «Лисоня» на Тернопільщині (курені) зазвичай називалися за псевдонімами їхніх дійсних ватажків («Бистрого», «Остапа», «Романа»¹⁷⁸⁸). Низка менших підрозділів (сотень) проходила під назвами, що символізували сміливість (сотні «Буйних», «Орли», «Рубачі», «Сірі Вовки»¹⁷⁸⁹). Також, наприклад, деякі назви теж мали історичне та символічно-пропагандистське значення (з «прицілом» на проєктоване поширення УПА на Схід чи виходячи з походження персонального складу) – сотні «Холодноярці», «Полтавці», «Кубанців», «Чорноморців»¹⁷⁹⁰. При цьому нерідко в документах криптоніми підрозділів зазначалися у скороченій формі (куринь «Романа» – «відділ Р.», сотня «Сірі Вовки» – «СВ»¹⁷⁹¹).

Прикметно, що взимку–навесні 1945 р. криптоніми багатьох підрозділів у «Лисоні» змінилися, а влітку–восени курені діяли під «кодovими номерами, сотні – двозначними номерами, чоти – тризначними». Вочевидь, так вони значилися в документах аж до розформування підрозділів ВО «Лисоня» упро-

¹⁷⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 305.

¹⁷⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 64.

¹⁷⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 469–470.

¹⁷⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 284, 477, 502.

¹⁷⁸⁹ Там само. С. 238, 248, 510, 538.

¹⁷⁹⁰ Там само. С. 245–246, 448, 542.

¹⁷⁹¹ Там само. С. 502, 540.

довж другої половини 1946 – першої половини 1947 рр.¹⁷⁹²

На теренах ВО «Говерля» на межі 1944–1945 рр. почалася реорганізація підрозділів УПА, внаслідок якої виникли Буковинський, Коломийський («Гуцульщина»), Станиславівський («Чорний ліс»), Калуський («Магура»), Дрогобицький («Маківка») і Закарпатський тактичні відтинки, відомі під двозначними цифронімами («20», «21», «22», «23», «24» і «25» відповідно)¹⁷⁹³.

Так само курені та сотні у межах цих тактичних відтинків, що за часів німецько-нацистської окупації проходили під різнотипними криптонімами, набули цифронімічних позначень (для куренів – однозначні, для сотень – двозначні, для чот – тризначні). Наприклад, на початку 1945-го курінь «Дзвони» ТВ «Чорний ліс», який до реорганізації поділявся на три сотні, після неї став ділитися на відділи «72», «73» і «74»¹⁷⁹⁴. У звіті УПА–Захід за IV квартал 1945 р. проходили такі відділи як «86», «87», «88»¹⁷⁹⁵.

За станом на 1 червня 1946 р. підрозділ ТВ «Чорний ліс», який у часи німецько-нацистської окупації називався «Підкарпатською» сотнею, уже проходить як курінь, складений із трьох відділів – «69», «70» і «71»¹⁷⁹⁶. У другій половині 1946 року в межах ТВ «Магура» діяли відділи «81», «82», «84», «85», «86». У структурі ТВ «Гуцульщина» побутували відділи «58», «59», «60», «62»¹⁷⁹⁷.

Також прикладом наслідків реорганізації у ВО «Говерля» є зміна криптонімів підрозділів на цифроніми у ТВ «Маківка». На місці сотень, які раніше називалися «ім. Хмельницького», «Булава», «Басейн», «Лемківська», «Сурма», за станом на весну 1947 року й далі діяли відділи «90», «91», «92», «95а», «95б», «96». При цьому відділ «90», приміром, поділявся на підвідділи (чоти) «473», «474», «475». Схожий поділ був у відділі «91» (один із найбільш довговічних, у зміненому вигляді, зі зменшеною чисельністю, проіснував до 1949 р.) – на «476», «477», «478» (підвідділ «477» проіснував до травня 1949 р.), а також у

¹⁷⁹² Там само. С. 63, 68.

¹⁷⁹³ Літопис УПА. Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. Кн. 1 / Упоряд. П. Содоль. – Торонто, 1990. С. 18.

¹⁷⁹⁴ Літопис УПА. Т. 3: Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактично-го відтинка УПА, 1947–1950 роки. Кн. 1: 1947–1948. – Торонто, 1987. С. 152.

¹⁷⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 78. Арк. 244.

¹⁷⁹⁶ Літопис УПА. Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. Кн. 1 / Упоряд. П. Содоль. – Торонто, 1990. С. 121; Літопис УПА. Т. 3: Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки. Кн. 1: 1947–1948. – Торонто, 1987. С. 150.

¹⁷⁹⁷ Літопис УПА. Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. Кн. 1 / Упоряд. П. Содоль. – Торонто, 1990. С. 124–128, 137, 139, 142–143.

відділі «95а» (підвідділи «513», «514»)¹⁷⁹⁸. А от щодо відділу «96», то про нього відомо, що влітку 1947 року поділявся на групи, які називалися псевдонімами їхніх командирів (як-от «Летуна», «Скритого»)¹⁷⁹⁹.

Курені та сотні в межах ВО «Буг» переважно позначалися криптонімами, а комбінаціями криптонімів із цифрами – лише ті сотні, що мали спільнокореневу назву (наприклад, якщо курінь називався «Льви», то його сотні – «Льви І», «Льви ІІ», «Льви ІІІ»).

Всі криптоніми, якими називалися підрозділи УПА цієї ВО, можна поділити на кілька груп. До першої, яка була найбільшою, належали ті, що символізували завзятість, героїзм, сміливість, злість, силу та відвагу (курені: «Льви», «Вовки», «Дружинники», «Жубри»; сотні: «Льви І», «Льви ІІ», «Льви ІІІ», «Тигри», «Дружинники І», «Дружинники ІІ», «Дружинники ІІІ», «Жубри І», «Жубри ІІ», «Жубри ІІІ», «Завойовники», «Витязі», «Непоборні», «Месники І», «Месники ІІ», «Пролом», «Сурмачі», «Зубаті»). Складовими другої групи можна вважати підрозділи, криптонімічні назви яких «відсилали» до героїчних періодів, подій, явищ, діячів історії України, її історичної міфології (курені: «Романовичі», «Переяслави», «Гайдамаки», «Холодноярці»; сотні: «Романовичі І», «Романовичі ІІ», «Гайдамаки І», «Гайдамаки ІІ», «Холодноярці І», «Холодноярці ІІ», «Холодноярці ІІІ», «Переяслави І», «Переяслави ІІ», «ім. Перуна», «ім. Сагайдачного», «Дорошенко», «Русичі»). Третя група криптонімів підрозділів – на пошану визначних ватажків ОУН, УПА або назви за псевдонімом діючого командира (курені: «Залізняка», «Ударника», «Галайда»; сотні: «ім. Галайди», «Перебийніс», «Криlachі», «Галайда І», «Галайда ІІ»).

Криптоніми кількох сотень свідчили про постійні переходи підрозділів з місця на місце, незручності, у які їхні члени при цьому потрапляли (сотні «Кочовики», «Перекопитополе», «Комарі»). Зрештою, сотні інколи називали за принципом того, з якої місцевості України походила значна частка їхніх членів (сотня «Наддністрянці»), люди якої вікової категорії там служать («Юнацька сотня»)¹⁸⁰⁰.

Своєрідно підійшли до формулювання криптонімів військових підрозділів, які з травня 1945 р. і далі вважалися частинами закерзонської групи УПА «Сян»¹⁸⁰¹. Низка криптонімів куренів до того мала «героїчну» конотацію («Ударники», «Месники», «Вовки»). Але вже з весни 1945 року кожен їхню сот-

¹⁷⁹⁸ Там само. С. 151, 153, 157, 185, 196, 207, 221, 225, 229, 256.

¹⁷⁹⁹ Там само. С. 251.

¹⁸⁰⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 590–591, 594–595, 597, 602.

¹⁸⁰¹ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемишчина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 84.

ню починають позначати криптонімом, яким «промарковано» певний курінь, плюс порядкова римська цифра.

Так, у курені «Ударники» сотні заборонили називати за прізвищами командирів із травня 1945 р., коли «прийшли накази про зміцнення конспірації». Натомість кожна з них «одержала номер польової реєстрації»¹⁸⁰² (стала позначатися назвою куреня + цим номером). Щонайменше до липня 1945 р. криптоніми сотень куреня «Вовки» (Холмський) проходили у документах як: «Вовки I», «Вовки II», «Вовки III».

Втім, того ж 1945 р. криптоніми різних підрозділів ВО «Сян» знову зазнали змін. Наприклад, за станом на жовтень сотні куреня «Вовки» вже називалися «99/552», «100/554» і «100/555»¹⁸⁰³. Згодом усім сотням у окрузі присвоїли номери від 92 до 100 із додаванням літер «а» чи «б»¹⁸⁰⁴. Так, п'ять сотень куреня «Месники» (Любачівський) на початку 1946 р. позначалися, відповідно, «97», «98», «97а», «98а» і «97б»¹⁸⁰⁵.

До речі, кодувалися й адреси доставки документів лініями військового зв'язку, причому вже із 1943 р. Кілька закодованих адрес із тих, що нам відомі, склалися з літер українського алфавіту й арабських чисел. Так, 19 серпня 1943 р. к-р загону УПА «Котловина» послуговувався адресою «5-Р-Ю». За нею просив надсилати лише типові військові документи, а от пошту «спеціального чи особистого характеру» рекомендував скеровувати у інше місце¹⁸⁰⁶. Низку адрес кодували лише арабськими числами. Зокрема, адреса головного к-ра УПА Дмитра Клячківського за станом на 30 жовтня 1943 р. називалася «1910»¹⁸⁰⁷.

Для позначення «елементів» запілля УПА та післявоєнного збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) теж інтенсивно використовували криптоніми й цифроніми.

З-поміж криптонімів «елементів» запілля у воєнних округах на ПЗУЗ (діючі

¹⁸⁰² Дмитрик Іван. У лісах Лемківщини. – Б. м., 1976. С. 158.

¹⁸⁰³ Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 173, 186–188.

¹⁸⁰⁴ Motyka G. Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. S. 233.

¹⁸⁰⁵ Літопис УПА. Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. С. 85–86, 88, 91–92.

¹⁸⁰⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 553.

¹⁸⁰⁷ Там само. С. 39.

восени 1943 р. – «Турів», «Заграва» і «Богун») особливо часто траплялися слова, що означали ділянки земної поверхні та форми її рельєфу («Море», «Озеро», «Земля», «Гало», «Скеля», «Берег», «Долина») ¹⁸⁰⁸, рослинності («Нива», «Пуща», «Лісний», «Дуб») ¹⁸⁰⁹. Були й географічні, історичні топоніми («Дунай», «Херсон», «Кодак») ¹⁸¹⁰ і навіть назва літературного твору української письменниці («Лісова пісня») ¹⁸¹¹.

Для порівняння, за станом на вересень–грудень 1943-го низка надрайонів ВО «Турів» (а відтак, їхні менші складові, тобто райони та куці) за документами проходили як «терени», із додаванням до цього слова певного криптоніма (приміром – «Байрак», «Дочан», «Кодак», «Карлик», «Херсон»). Так, «тереном» «Кодак» називали Ковельський надрайон. Головнісенький район Любомльського надрайону проходив як «терен» «Дочан». Складовою Камінь-Каширського району вважався куць «Херсон» ¹⁸¹². Водночас низка районів Камінь-Каширського надрайону (Ратнівський, Седлищанський, Камінь-Каширський) у документах подавалися взагалі без криптонімів, у повній чи скороченій (Камінь-Каширський район: «район К-К») формах ¹⁸¹³.

Щодо «районування» у ВО УПА «Заграва», то тамтешні військові надрайони, райони та куці здебільшого проходили під криптонімами. Лише інколи, наприклад, назви Костопільського, Столинського та Сарненського надрайонів (як правило, записувалися у вигляді криптонімів «Долина», «Гало», «Лісова пісня» відповідно ¹⁸¹⁴), не кодувалися зовсім ¹⁸¹⁵. Райони Костопільського надрайону зазвичай подавалися в документах за криптонімами: «Іскра» (Костопільський), «Берег» (Березнівський), «Камінь» (Стидинський), «Лісний» (Деражненський), «Скеля» (Людвипільський) ¹⁸¹⁶. Щодо Городницького району, то, судячи з джерел та досліджень, він міг паралельно позначатися двома криптонімами – або «Пекло», або «Керч» ¹⁸¹⁷. Назви районів (як-от

¹⁸⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). – Київ–Торонто, 2007. С. 266, 272, 357, 427, 572, 600.

¹⁸⁰⁹ Там само. С. 426, 467, 649.

¹⁸¹⁰ Там само. С. 153, 205.

¹⁸¹¹ Там само. С. 297.

¹⁸¹² Там само. С. 140, 153, 155, 205.

¹⁸¹³ Там само. С. 194, 198, 202–203.

¹⁸¹⁴ Там само. С. 266, 272, 297.

¹⁸¹⁵ Там само. С. 262, 306, 433.

¹⁸¹⁶ Там само. С. 316, 357, 365, 426–427.

¹⁸¹⁷ Там само. С. 358, 440; Сухих Андрій. Повстансько-підпільний рух на Ново-

«Гай», «Гуляй-Город», «Дунай») Сарненського надрайону та районів (приклади – «Нива», «Пуща») Столинського надрайону зазначалися у вигляді криптонімів¹⁸¹⁸.

Від описаних вище відрізнялося «районування» у ВО УПА «Богун» (на початку 1944 р. також відоме як ВО «Січ»)¹⁸¹⁹. Так, у документах зустрічаються різні варіанти написання однієї з його складових частин – військового Рівненського надрайону: «в. н. 3/3» (7 вересня 1943 р.), «надрайон 3/3» (29 вересня 1943 р.), «в. н. Озеро» (20 жовтня 1943 р.), «В. Надрайон 3/3» (26 жовтня 1943 р.)¹⁸²⁰. Така варіативність не характерна для написання назви сусіднього надрайону, з «центром» у Здолбунові (наприклад, за станом на 3 грудня 1943-го – «Здолбунівський в. н.»)¹⁸²¹.

Прикметно, що позначення районів Рівненського надрайону залишалися сталими щонайменше упродовж серпня–грудня 1943 року (Рівненський район: «10», Олександрійський: «20», Тучинський: «30», Гощанський: «40», Клеванський: «50»)¹⁸²². Райони поділялися на підрайони та станиці, причому нумерація підрайонів, судячи з усього, не завжди була послідовною (у районі «ч. 10» були підрайони «1», «2», «3», «4», «5», «6», а в районі «40» – підрайони «63», «73» та ін.)¹⁸²³.

Щодо Здолбунівського надрайону, то приблизно до листопада 1943-го його складові (райони) теж позначалися арабськими цифрами (наприклад, Здолбунівський район проходив як «терен ч. 9»)¹⁸²⁴, проте на початку грудня їх вже позначали криптонімами: «Озеро», «Море», «Земля», «Світанок»¹⁸²⁵. Водночас деякі підрайони проходили під номерами (в районі «Світанок»: «1», «2», «3»), тоді як їхні станиці – знову під криптонімами (у підрайоні «1» «Світанку»: «Багате», «Погане», «Підліски» та ін.)¹⁸²⁶.

град-Волинщині (1941–1943) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 372.

¹⁸¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). – Київ–Торонто, 2007. С. 442, 445, 467, 495.

¹⁸¹⁹ Там само. С. 554.

¹⁸²⁰ Там само. С. 567, 641, 688, 722.

¹⁸²¹ Там само. С. 695.

¹⁸²² Там само. С. 512, 514, 580, 582, 589, 593, 712.

¹⁸²³ Там само. С. 579, 589.

¹⁸²⁴ Там само. С. 600.

¹⁸²⁵ Там само. С. 572, 604.

¹⁸²⁶ Там само. С. 604–605.

А от Корецький та Дубенський надрайони ВО «Богун» у перший рік існування УПА майже ніколи не згадувалися за такими назвами. Наприклад, форми позначення у документах першого з них упродовж серпня–вересня 1943 року виглядали як «терен в/н», «воєнний надрайон» або «терен»¹⁸²⁷. Дубенський надрайон навіть у грудні зазначали як «терен Дуб» або «терен Дубно»¹⁸²⁸. Позначення назв районів цих двох надрайонів, певно, еволюціонували протягом осені 1943-го від криптонімів-слів до криптонімів-чисел. Так, 30 вересня «Норою» називали Радивилівський район Дубенського надрайону, а за станом на 15 листопада складовою цього надрайону рахувався «район 47»¹⁸²⁹.

Із перших місяців зими 1944-го криптонімічні позначення територіальних елементів запліля у ВО «Богун» почали зазнавати корекції. Комендант тамтешнього заплілля «Пташка» ще в січні наказав, наприклад, «негайно [...] змінити назву районів»¹⁸³⁰. Таке почалося через реформування внутрішньої структури округи. Замість колишніх її надрайонів і районів був запроваджений поділ на «терени» (більші та менші), закодовані з використанням криптонімів (назви поселень, тварин, ділянок рельєфу), комбінацій літер і цифр або просто чисел. Так, у червні «терен» «С-2» (який територіально охоплював поселення тодішніх Здолбунівського та Мізоцького районів) поділявся на «терени» «Солоне море», «Богданівка», «Ужгород», «Кріт». «Терен» «0,4» охоплював Острозький район. Демаркацію терену «К-3» здійснити не вдалося¹⁸³¹ (можливо, так позначали Дубенський надрайон, хоча він навіть наприкінці 1947 р. у деяких документах ОУН згадувався незакодовано – «Дубенщина»¹⁸³²).

Внаслідок великої реорганізації краю ПЗУЗ його округи «Турів», «Заграва» і «Богун» у липні–серпні 1944 року було перетворено на одну ГО «33» з двома складовими – ПЗК і ПСК. Для кодування їхніх назв використовували спершу криптоніми-імена визначних історичних героїв України, назви українських рік, українських і російських міст, а згодом – цифроніми.

ПЗК кодували криптонімами «Хмельницький», «Дніпро», «Москва», а ще

¹⁸²⁷ Там само. С. 620, 622, 626.

¹⁸²⁸ Там само. С. 649, 674.

¹⁸²⁹ Там само. С. 645, 678–679.

¹⁸³⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 416.

¹⁸³¹ Ковальчук Володимир. Діяльність ОУН(б) і Заплілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – Торонто–Львів, 2006. С. 50–51.

¹⁸³² Реабілітовані історією. Рівненська область / Редколегія тому (співголова В.А. Корольок, співголова С.І. Павлюк, відп. секретар А.А. Жив'юк та ін. Кн. 2. – Рівне, 2009. С. 369.

цифронімом «38». ПСК закодовували криптонімом «Одеса». ПЗК і ПСК поділялися на округи. Берестейська (Брест-Литовська), Ковельська, Луцька та Холмська округи першого з них попервах позначалися, відповідно, як «Кричевський», «Богун», «Кривоніс», «Король Данило» (тобто криптонімами, «присвяченими» видатним героям історії України), а потім – цифронімами («100», «200», «300», «400» відповідно). Три округи другого з країв (Сарненська, Житомирська, Білоруська) проходили у документації як «А», «Б» і «Білоруська».

Також під час згаданої реорганізації на основі території колишньої ВО «Богун» було створено ГО «22»¹⁸³³.

Через цю реорганізацію зазнали змін як територіальні межі й криптонімічні позначення округ-складових нових генеральних округ «33» і «22», так і територіальні межі надрайонів і районів, їхні криптоніми. Наприклад, три надрайони ПЗК кодувалися як «Круча», «Лан», «Степ» (тобто словесними «одиницями», що стосувалися природного середовища, рельєфу). Інший приклад – криптоніми деяких районів ПСК (слова, які означали природні явища, назви рослин): «Верес» (Висоцький), «Студений» (Столинський), «Валка» (Володимирецький), «Роса» (Рафалівський)¹⁸³⁴.

Ланками «районування» у військових округах «Лисоня», «Буг», «Говерля», «Сян» УПА–Захід були округи, які поділялися на надрайони, райони, кущі, станиці.

ВО «Лисоня» до реорганізації ЗУЗ восени 1944 року поділялася на надрайони, райони, підрайони та станиці. Проте далі, коли цю округу на Тернопільщині «замістив» Подільський край ОУН(б), його провідному осередку підпорядкувалися три землі – Бережанська, Тернопільська й Чортківська. Ці територіальні одиниці за документами проходили як «округи» чи «терени». За станом на листопад 1944-го вони позначалися цифронімами (комбінаціями римських і арабських цифр): «V/I», «V/II», «V/III». Судячи з довідки, яку склав працівник УКДБ на Тернопільщині, упродовж реорганізації тамтешньої структури мережі ОУН(б) на території області не пізніше 1 травня 1945 р. уже виникли Тернопільська та Чортківська округи¹⁸³⁵.

У кожній зі згаданих округ (згодом, до весни 1945 року, до них додалася четверта, а саме Кам'янець-Подільська¹⁸³⁶) був поділ на: надрайони, райони, кущі, станиці. На думку Сергія Волянюка, упродовж другої половини 1945

¹⁸³³ Ковальчук Володимир. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – Торонто–Львів, 2006. С. 54.

¹⁸³⁴ Там само. С. 56–57.

¹⁸³⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 76–77.

¹⁸³⁶ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник другий. – Нью-Йорк, 1995. С. 190.

– 1949 рр. замість Бережанської та Чортківської округ існувала об'єднана, а саме Чортківсько-Бережанська¹⁸³⁷. Втім, ця теза доволі полемічна, адже зберігся, наприклад, суспільно-політичний звіт Чортківської округи «Хортиця» за листопад 1945 р. (копія російською)¹⁸³⁸. Можливо, об'єднання Чортківської та Бережанської округ сталося не влітку–восени, а дещо згодом, коли на теренах цієї об'єднаної, а також Тернопільської округи були чинними тактичні відтинки «Північ» і «Південь».

Так тривало до другої половини 1947-го, коли цих відтинків на Тернопільщині побільшало до чотирьох із такими назвами: 16 ТВ «Пшенишник», 17 ТВ «Стрипа», 18 ТВ «Дністер», 19 ТВ «Славута»¹⁸³⁹ (як бачимо, домінують топоніми – назви українських рік і навіть є одна назва міста). Простір кодування надрайонів і районів був ширший. Зокрема, застосовувалися комбінації літер та цифр. Наприклад, за станом на 1950 р. керівники проводів у районах Бережанського надрайону в листуванні з проводом надрайону послуговувалися наступними «зашифрованими знаками»: Бережанський – «Ж-1», Зборівський – «Ж-3», Козівський – «Ж-4», Підгаєцький – «Ж-5», Золотниківський – «Ж-6»¹⁸⁴⁰.

Щодо ситуації на Станіславщині, то на основі тамтешньої оунівської мережі упродовж зими 1944 – 1945 рр. сформувався так званий Карпатський край ОУН(б). Його проводу підпорядковувалися керівні осередки у округах, надрайонах, районах, кущах і станицях. Основна частина Карпатського краю – Станіславівська округа – позначалася цифронімом «22». Її три надрайони, а саме Станіславівський, Тлумацький і Надвірнянський – римськими цифрами («I», «II», «III» відповідно). Райони, на які поділявся кожен із цих надрайонів, у документах теж проходили під цифронімами (за суцільною нумерацією), але це знову були арабські, а не римські числа («I» надрайон: «1», «2», «3», «4» райони; «II» надрайон: «5», «6», «7», «8»; «III» надрайон: «9», «10», «11», «12») ¹⁸⁴¹. За іншими даними, за станом на серпень 1948 р. позначали цифронімами від «9» до «13» п'ять районів одного з надрайонів Станіславівської округи ¹⁸⁴².

На Львівщині ще до реформування структури ВО «Буг» цифронімами по-

¹⁸³⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 50.

¹⁸³⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 11–32.

¹⁸³⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 62–63.

¹⁸⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 188–189.

¹⁸⁴¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22: Станіславівська округа ОУН: документи та матеріали 1945–1951 / Упоряд. Д. Проданик, С. Лесів. – Київ–Торонто, 2013. С. 18.

¹⁸⁴² Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 685–690.

значали Львівську, Золочівську, Сокальську, Равську і Холмську округи («21», «22», «23», «24», «25» відповідно). Проте у період між серпнем і листопадом 1944 р. запроваджується поділ на щонайменше п'ять тактичних відтинків, окремим з яких проходять у документах за цифронімами «1», «3», «5». У 1945–1946 рр. чотири тактичні відтинки, на які поділялася ВО «Буг», вже мали не цифроніми, а криптоніми.

Щодо позначення ними структурних одиниць найкраще досліджена Золочівська округа. Приміром, за станом на початок червня 1946 року складовими цієї округи були надрайони «VII,3» і «VIII,3»¹⁸⁴³. Як встановив Михайло Романюк, у різні проміжки часу протягом 1944–1946 рр. назва Золочівського окружного проводу «звучала» як «Запоріжжя», «Маркіян», «Східний», «22», «40», «93», Бродівський повітовий/надрайонний провід називався «Калина», «221», Глинянський повітовий – «Васильків», «223», Золочівський повітовий – «222», Заболотцівський районний – «Дубина», Підкамінський районний – «Монастир», Бродівський районний – «Полісся»¹⁸⁴⁴.

На теренах Закерзонської України оунівський край було створено наприкінці 1944 року, внаслідок реорганізації підпільної адміністрації та проводів ОУН. Замість попереднього поділу на область, округи та повіти було задумане розділення на єдиний край, округи (менші за розмірами, ніж раніше), надрайони та райони.

Попервах (весна 1945 р.) усі три округи Закерзонського краю позначалися цифронімами (римські цифри «I», «II», «III»¹⁸⁴⁵), або чи цифронімом, чи криптонімом («II» округа; «Батурин»¹⁸⁴⁶), а такі їхні складові як надрайони (у «I» та «III» округи

¹⁸⁴³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 23: Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951 / Упоряд. М. Романюк. – Київ–Торонто, 2013. С. 997.

¹⁸⁴⁴ Романюк Михайло. Функціонування підпільної адміністрації на теренах Золочівської округи ОУН у період масової повстанської боротьби (середина 1944 – початок 1946) // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2017. Вип. 18. С. 52.

¹⁸⁴⁵ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 7–8; Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляштя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 948; Літопис УПА. Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. С. 492.

¹⁸⁴⁶ Літопис УПА. Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. С. 492.

гах)¹⁸⁴⁷ – криптонімами. В «ІІ» окрузі, як виглядає, провідні осередки надрайонів не були сформовані, тож існували райони, які позначали римськими цифрами¹⁸⁴⁸. Одні криптоніми надрайонів «І»-ї та «ІІІ»-ї округ були похідними від назв ділянок земної поверхні та рельєфу (наприклад, у «І» окрузі: надрайони «Бескид», «Верховина»¹⁸⁴⁹; в «ІІІ» окрузі: надрайон «Лиман»¹⁸⁵⁰). Інші брали початок від історико-географічних топонімів («І» округа: надрайон «Холодний Яр»¹⁸⁵¹). Для позначення районів – складових надрайону «Бескид» «І» округи – використовувалися або такі ж римські цифри («І», «ІІ», «ІІІ», «V» і т. д.), або поєднання певної літери із певною арабською чи римською цифрою («А-1», «Б-2», «В-ІІІ», «Д-V» та ін.), або поєднання певної римської цифри із криптонімом («Запоріжжя», «Буківсько», «Полтава», «Криниця» і т. д.)¹⁸⁵². Райони – складові «ІІІ» округи – позначалися римськими цифрами (приклад: надрайон «Левада» складався з «І», «ІІ» і «ІІІ» районів¹⁸⁵³). Для позначення куштів у «І»-й окрузі використовувалися вигадані назви населених пунктів (приміром, село Ветлина – центр куща у районі «І» надрайону «Бескид» «І»-ї округи – кодувалося як «Дахів»¹⁸⁵⁴).

4.3.4. Використання зворотів «від третьої особи», езопової мови, тайнопису

Поява в документах УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН(б)

¹⁸⁴⁷ Літопис УПА. Т. 34: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: політичні звіти / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 826–827; Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 948–953.

¹⁸⁴⁸ Літопис УПА. Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. С. 493–494, 496–497.

¹⁸⁴⁹ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (документи і матеріали) / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 8, 174.

¹⁸⁵⁰ Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. С. 948.

¹⁸⁵¹ Літопис УПА. Т. 34: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: політичні звіти / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 825.

¹⁸⁵² Там само. С. 827–829, 836–838.

¹⁸⁵³ Літопис УПА. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / Ред. П. Потічний, упоряд. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. – С. 951–953.

¹⁸⁵⁴ Літопис УПА. Т. 34: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: політичні звіти / Ред. І. Лико, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2001. С. 836.

зворотів, вжитих «від третьої особи», співпадає у часі з посиленням у повстанському житті конспіративних вимог, а також реорганізацією військових відділів УПА на невеликі та маневрені боївки (середина 1945 р.).

Наприклад, ось як «знеособив» одну зі своїх колег-жінок 19 червня оунівець «Шахтар». У листі до «провідника» (певно, так позначив адресата Василя Кука) з приводу зашифрованої кореспонденції, яку одержав із Кременеччини, він зазначив, що, можливо, її авторкою є спільна знайома – «ця стара жінка»¹⁸⁵⁵.

Аналогічно в листуванні «втаємничувалися» й непересічні члени підпілля чоловічої статі. Наприклад, у тому місці свого листа за 1949 рік, де писав про передачу оунівської пропагандистської літератури для адресата, провідник ОУН(б) на Волині та Полісся Василь Галаса фігурально назвав якогось спільного очільника «ким слід»: «Може Ви вже дещо одержали від кого слід, але це не шкодить»¹⁸⁵⁶.

Так, провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак («Вівчар») у листі до Миколи Арсенича, якого йому надіслав наприкінці 1946 року, назвав автора інструкцій щодо розгортання організаційної діяльності в ПСК «Одеса» Василя Кука «тим чоловіком, у котрого я зимував»¹⁸⁵⁷. «Той, котрий подарував олівця»¹⁸⁵⁸, – такий зворот фігурує в листі провідника Рівненського краю ОУН(б) Анатолія Маєвського (жовтень 1950 р.). Певно, мався на увазі металевий олівець із одним чи кількома грифелями – доволі коштовна, як на ті часи, річ.

Згадки про чоловіка, який презентував олівець, продовжилися в кореспонденціях Маєвського за 1951 рік. Приміром, ведучи мову про адресу місця для зв'язку, на якому мав залишити для працівника СБ Богдана Кузьми нову кореспонденцію («пошту 6/50»), автор зауважує: «то знає також той, хто подарував мені олівця»¹⁸⁵⁹. У цьому ж документі Маєвський згадує цю особу в парі з іншою: «Той, котрий приходив до мене від того, котрий мені подарував карандаш, розповідав, що очікує вас і надіявся, що ви прийдете до того, хто подарував мені карандаш»¹⁸⁶⁰. А от чоловіка, котрий передав зв'язок до якогось підпільника в терені по сусідству, в липні 1951-го Маєвський назвав так: «той, котрий зіставив у мене на продаж свій плащ (з тим, у котрого я купив

¹⁸⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 147.

¹⁸⁵⁶ Там само. С. 167.

¹⁸⁵⁷ Там само. С. 435.

¹⁸⁵⁸ Там само. С. 575.

¹⁸⁵⁹ Там само. С. 580.

¹⁸⁶⁰ Там само. С. 578.

палатку собі)»¹⁸⁶¹.

«Та особа, котра до нього вже ходила, так як він вже її знає, а це всю справу дуже спростить»¹⁸⁶², – конспіративно описав оунівський графік і різьбяр Ніл Хасевич («8510») посередника, що допомагав йому листуватися з художником-декоратором Луцького обласного театру Юрієм Мицем («Скорупським»). Зберігачів свого архіву з портретами деяких членів ОУН(б) і УПА на Дераженщині Ніл Хасевич «замаскував» не менш філігранно: «цей архів знаходиться у тих сусідів з П. або Б., у котрих у хаті є троє мужчин і один із них був заарештований за кабана, той чоловік, котрий до мене приходив»¹⁸⁶³.

На початку 1950-го схожим чином експериментував провідник Рівненського надрайону Володимир Троцюк («Ай»). Зокрема, він писав, що дві з шести копій свого суспільно-політичного огляду адресував «тому другу, до котрого йду»¹⁸⁶⁴. Також він «замаскував» не лише прізвище чи псевдонім цієї людини, але й якусь річ, що її мав надіслати «зверхник» для «Сл[юсаря]»: «Той друг (Сл.) казав, щоб Ви надіслали для нього те, що у Вас є з того, що повинен надіслати Назар (якесь старе)»¹⁸⁶⁵.

Часто схожим чином зашифровуються ділянки й у листах провідника Луцького «терену» ПЗК Олександра Савири. Приміром, на початку 1951 року в кореспонденції до охоронця Івана Троцюка («Адама») він назвався не своїм справжнім іменем чи псевдонімом, а як «той, котрий був у Вас на ганку тоді, коли Вас К. поранив у мізинець на нозі»¹⁸⁶⁶. Далі практику вживання таких словесних конструкцій продовжив. У серпні 1951-го в листі до Василя Кука поцікавився особою спільного знайомого різьбяр, чи це випадково не той чоловік, що влітку «мав прибути іншою дорогою». Далі запитав про іншого, «бойовика»: «Як справа остаточно з тим боевиком, що ще вторік обіцяв прислати п. д. К-нь, а від весни лагодить її д. В.?»¹⁸⁶⁷.

Бували й випадки, коли автори листів згадували в них про себе у третій особі. Як приклад, в листі до Василя Охримовича, якого надіслав Василь Кук не пізніше липня 1953 року, таке трапляється кілька разів: «Ще навесні я думав, що зможу на території Шувара забазувати Юрка Л., але швидко пересвідчився, що це абсолютно неможливо. Так що і ці, вкрай негативні явища, котрі я

¹⁸⁶¹ Там само. С. 579.

¹⁸⁶² Там само. С. 688.

¹⁸⁶³ Там само. С. 685.

¹⁸⁶⁴ Там само. С. 662.

¹⁸⁶⁵ Там само. С. 662.

¹⁸⁶⁶ Там само. С. 622.

¹⁸⁶⁷ Там само. С. 632–633.

на тій території виявив, і необхідність лікування, змусили Юрка Л. з тієї території піти якнайдалі в напрямку Львова, де взагалі немає жодного місцевого підпільника. [...] Найдоцільніше для Юрка Л. перебратися в Карпатський край (до Вас або де зручніше), адже там ще якимось діє організаційна сітка і кращі можливості зв'язку закордон»¹⁸⁶⁸.

У багатьох оунівських ділових листах бачимо заміну назв деяких топонімів, умовних місць зустрічей на словесні конструкції, зміст яких відомий лише «парі» епістолярного діалогу. Так, с. Бишки на Тернопільщині у листі Василя Кука до референта КП ОУН(б) на ПЗУЗ Ярослава Дударя («Архипа») від 18 вересня фігурує як «де Ви потратили коні»¹⁸⁶⁹.

За допомогою подібного звороту («те саме місце, де я з Вами бачився останьо на кемпі»¹⁸⁷⁰) 4 липня 1949 р. повідомив свій зв'язковий майбутнє місце зустрічі провідник Луцького «терену» «Д» ПЗК Олександр Савира («Осика»).

1951-го про місцезнаходження будинку, який провідник Рівненської округи ОУН(б) Анатолій Маєвський «забронював» у Цуманських лісах Рівненщини для кореспонденцій від колеги-есбіста Богдана Кузьми, він йому пояснив наступним чином: «ту хату, яку перебрав Б. тоді, як «гостював» у мене. Контролюватися та хата буде раз на місяць [...] Зв'язок через того, до котрого Ви мали зголоситися, по кличці з газети «Ес...»¹⁸⁷¹. Схожим чином Маєвський охарактеризував пункт зустрічі з провідником Подільського краю ОУН(б) Іваном Прокопишиним («МН»): «Те місце, де в той час, коли Ви приходили на мою територію, я надсилав за Вами людей, тобто те місце, де Ви чекали і того місця прийшли до мене»¹⁸⁷².

До використання зворотів «від третьої особи» у підпіллі вдавалися навіть тоді, коли треба було «промовчати» про точне територіальне походження певних документів. «Посилаю [...] списки [...] ті, про які мені говорив др. Лем. на стрічі»¹⁸⁷³, – писав провідник Острозького району ОУН(б) своєму зверхнику в липні 1946 року.

Бувало й таке, що в одному й тому ж листі вживалося одразу по кілька зворотів «від третьої особи», причому навіть різних «видів». Непересічним майстром використання таких словесних конструкцій був провідник Рівненської округи ОУН(б) Анатолій Маєвський. Так, місце колишньої зустрічі з колегою

¹⁸⁶⁸ Там само. С. 306.

¹⁸⁶⁹ Там само. С. 232.

¹⁸⁷⁰ Там само. С. 607.

¹⁸⁷¹ Там само. С. 587.

¹⁸⁷² Там само. С. 590.

¹⁸⁷³ Там само. С. 792.

Юрієм Беднарчиком («Слюсарем»), яке має на увазі, але не називає в листі до нього у квітні 1949-го, позначає трьома способами: «там, де варили чай і нам коптило», «той, у котрого ми варили чай і нам коптило», «того, в котрого ми гостювали і варили чай, а нам коптило»¹⁸⁷⁴. Заодно Маєвський у цьому листі зашифрував ім'я провідника Північно-західного краю Івана Литвинчука («Дубового»): один раз позначив його фразою «напівгорда партійна людина», а вдруге – «партійна людина»¹⁸⁷⁵.

За аналогією, посередник епістолярного діалогу, який наприкінці 1940-х вівся між Рівненським крайовим проводом і бунтівниками-«далеківцями», проходить у листі Маєвського за жовтень 1949 р. як «той друг» (щонайменше п'ять разів). Також дав вказівку «Слюсарю» повторно виготовити звіти (не зрозуміло, чиї) за квітень, травень і червень 1949-го, які «тому другові» раніше чомусь не надійшли. Ще просить надіслати «тому другові» відповіді населення на запитання опитувальника («Квестіонара Сх») ¹⁸⁷⁶.

Отож, як виглядає, посада, яку займав в організації «той друг», була значно вищою, ніж та, яку обіймав Маєвський. Судячи з його фрази у листі до соратника Івана Кроля («Зінька») («відповідь до Вас писала особа, котра з доручення проводу ОУН обняла становище сл. п. провідника Смока, я про це писав Вам, бо той друг покликався на мене») ¹⁸⁷⁷, йдеться про провідника ОУН(б) на Волині та Поліссі Василя Галасу. Адже саме він посів місце попередника Миколи Козака («Смока») незабаром після його вбивства чекістами на початку лютого 1949-го.

Так звана езопова мова – це замінені в документах слова, які мають важливе, а часом і ключове, значення для розуміння «стратегічних» ділянок їхнього змісту, а також словосполучень й окремих фраз на відповідники з абсолютно іншими значеннями.

Для документів УПА (на відміну від усного мовлення ¹⁸⁷⁸) езопова мова була непригамна, а от у документальних джерелах збройного націоналістичного підпілля ОУН(б), не кажучи про усне мовлення, вона побутувала сотні разів. Нижня хронологічна межа цих документів, за нашими спостереженнями, сягає середини 1940-х, верхня – 1952–1953 років. Особливо багатий на езопову

¹⁸⁷⁴ Там само. С. 558–559.

¹⁸⁷⁵ Там само. С. 557, 562.

¹⁸⁷⁶ Там само. С. 564, 569.

¹⁸⁷⁷ Там само. С. 574.

¹⁸⁷⁸ Мак Богдан. Пам'яті легендарного «Шелеста» / Шлях перемоги. 2003. 10–16 квітня. № 16.

мову оунівський діловий епістолярій – листи, які циркулювали між підпільниками в Україні та за кордоном. До слова, не менш цінний відповідний інформаційний потенціал мають і радіограми, якими обмінювалися члени підпілля ОУН(б) на теренах Західної України, Польщі – з одного боку та Німеччини (провід ЗЧ ОУН у Мюнхені) – з іншого.

Референт пропаганди ОУН(б) Петро Дужий згадував у спогадах, що в підпільному листуванні були спроби літературу називати «білизною», «сорочками» або «скатертинами», наради чи конференції – «весіллям», «хрестинами» чи «гулянкою». На українські міста казали «Софія» (Київ), «Лиман» (Миколаїв)¹⁸⁷⁹.

Характерний приклад рясного застосування методу езопової мови – у діловому листі, який провідник ОУН(б) на Волині та Поліссі Микола Козак (поштовий код: «857») написав до колеги – очільника Рівненської округи Анатолія Маєвського («940») – у березні 1948 року. Перший та другий абзаци документа, а таке зазвичай дуже зрідка траплялося в підпільному листуванні, практично повністю написані езоповою мовою. Наведемо даний фрагмент листа повністю, виокремивши відповідні місця курсивом:

«До 940! Ваші листи я дістав, на жаль, зі спізненням (28.II.48 р.), тому не вислав своїх дівчат на те весілля, про яке Ви пишете і запрошуєте. Дуже прикро мені, а то подумают старі, що я погордував. Бог мені свідком, що я тут не провинився нічим. Я дуже радо прийму тих сиріт, які залишилися без даху над головою, до себе, бо про мою стару вже й вістки немає, а на старість тяжко старому, нема кому й сорочку випрати. На двох осіб місце в мене знайдеться, хай приходять. Якщо невідгодно тим молодятам, які побралися, то хай приведуть ту стару Солоху, яка писала мені про їх горе і яка вже мої спроможності бачила і знає. Може Солоха забрати свого старцуна та придибати вдвох. Що її старий воркотливий і недобачає, то дурниця. Я також не дуже видящий, то якось перепхаємо біду. Хіба ж нам старим вже багато жити? Я погоджуюся двох прийняти, чи то молодих, чи старих – мені байдуже. Постараюся не скривдити ні одних, ні других, а Ви, вже як їхній опікун, дивіться самі та робіть так, як Вам виходить.

Вишлю своїх дівчат там, де Ви писали, в тій самій годині, за тою самою кличкою в днях: гч на гг, з гн на гь і ол на оу в цьому ж місяці. Якщо би нікого не застали, то будуть виходити і в слідуючому місяці в ті самі числа»¹⁸⁸⁰.

Отже, головні «дійові особи» езопової мови у наведеному вище фрагменті –

¹⁸⁷⁹ Дужий Петро. Українська справа вчора і сьогодні. – Львів, 2002. Т. 1. С. 404.

¹⁸⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огородник. – Київ–Торонто, 2011. С. 444–445.

це «дівчата», «весілля», «стара Солоха» та її «старцун», «опікун» і «сироти»¹⁸⁸¹. У перших рядках автор перепрошує носія коду «940» за запізнення кореспонденції: «не вислав своїх дівчат на те весілля, про яке Ви пишете і запрошуєте». Даний вислів означає, що Козак не встиг надіслати своїх людей («дівчат») на зв'язок із представниками інтересів Маєвського, тому що листи з роз'ясненнями надійшли запізно. Далі автор пише: «Я дуже радо прийму тих сиріт, які залишилися без даху над гооловою, до себе, бо про мою стару вже й вістки немає». Речення можна трактувати як його готовність особисто зустрітися з тими зв'язківцями, звістку про прибуття яких одержав із запізненням, бо його власні зв'язківці задіяні деінде чи відсутні.

Що може означати «на двох осіб місце в мене знайдеться, хай приходять»? Як варіант – натяк Козака на кількість вільних місць у своїй кривці. Далі Козак називає дві пари «претендентів» на місця у згаданому сховку. Перша – «молодята, які побралися»¹⁸⁸², друга – «стара Солоха» зі своїм «старцуном»¹⁸⁸³. Тобто, ці обидві пари людей перебували у підпорядкуванні Анатолія Маєвського чи на його терені, бо Козак називає свого візаві «їхнім опікуном»¹⁸⁸⁴. Зрештою, на закінчення відправник листа запевняє того, що готовий скерувати зв'язківців («своїх дівчат»¹⁸⁸⁵) у те місце, про яке йшлося у листах, що їх одержав 28 лютого.

До слова, працівники МДБ, котрі займалися перлюстрацією листування між жителями Західної України, також вишукували у ньому елементи езопової мови. «Підозрілі» слова, які виявляли, інколи слугували підставою для ототожнення відправника чи адресата листа із націоналістичним підпіллям. Так, начальник Чортківського міськвідділу МДБ у липні 1948 р. звернув увагу свого керівника – начальника УМДБ Тернопільської обл. – на підозрілий опис двох снів жителя с. Сосулівка Йосифа Моркваса, який той навів у листі до родича, котрий відбував покарання у таборі. Чекісту здалося, що Морквас у такий спосіб зашифровано описав «обстановку в західних областях України та дії бандитів». Зокрема, у згаданому листі слово «повстанці» подавалося як «гриби», а слово «літаки» фігурувало як «бузьки». «Пішов я до лісу, де є гриби, – писав мешканець Сосулівки. – Один гриб зробився людиною і каже, що гриби – це такі створіння, які ніколи не загинуть. Якщо один загине, то його заступить сотня, а у світі – тисячі. Одного разу прийшов старий дід. Зриває

¹⁸⁸¹ Там само. С. 444–445.

¹⁸⁸² Там само. С. 444.

¹⁸⁸³ Там само. С. 444–445.

¹⁸⁸⁴ Там само. С. 445.

¹⁸⁸⁵ Там само. С. 445.

всі гриби й промовляє: «Зберу вас усіх разом і станете твердим вінком [...] Прокладаюся вранці, а гриби вітають. Підводять мені вороного коня і кажуть: «Їдьмо! Нас десяток зібрався». Так із торбами і поїхали»¹⁸⁸⁶.

Аналогічно (за станом на літо 1949 р.) в УМДБ Тернопільської обл. (відділ контррозвідки) стежили за Іваном Вознюком. Адже той регулярно, навіть взимку, писав листи до брата Миколи, у яких «проявляв інтерес до грибів». «Треба розуміти – до бандитів ОУН»¹⁸⁸⁷, – пояснив заступник начальника УМДБ Корсун, звертаючись до начальника райвідділу в Шумську.

Колишній учасник ОУН і УПА Афанасій Якубчук із с. Москалівки на Тернопільщині, котрий за причетність до цих організацій відбував покарання у виправному таборі, використовував езопову мову в своїх листах додому. Наприклад, коли йшлося про керівника ОУН чи УПА, писав слово «дід». Словом «діти» позначав оунівців та упівців. Євреї у нього проходили як «сини Рівки». А радянська влада – як «євреї». Словом «буря» чоловік «натякав» на те, що ведеться переслідування ОУН і УПА. Вислів «бджоли не гудуть» у нього означав, що ОУН і УПА не виявляють активної діяльності¹⁸⁸⁸.

Інший колишній упівець із Тернопільщини, Григорій Сапун, у приватному листуванні за станом на осінь 1945 року словом «клеці» позначав слово «більшовики», а командир підрозділу УПА у нього проходив як «суходіл»¹⁸⁸⁹.

Заради конспірації Василь Галаса у «волинський» період життя «позначав» свою дружину Марію Савчин словом «знаєш». Згодом вигадав нове, нарікши «тьотєю». Після цього так почали звертатися до неї інші підпільники¹⁸⁹⁰.

Наприкінці 1948-го в листі до Романа Шухевича провідник ПЗК Іван Литвинчук порівняв «цікаву подію зв'язку» в Берестейщині з подібною okazією, яку пережив «на Закерзонії д. Ятрень (з панамі)»¹⁸⁹¹. Коли припустити, що слово «пани» тут вжите у значенні «поляки», то виходить, що авторові йшлося про налагодження контактів «Ятренем» (це псевдонім провідника Закерзонського краю Василя Галаса) із представниками польського підпілля.

Ще один приклад – із листування початку 1950-х між Мироном Матвієйком («Четвертий») й «Доном» – емісаром Степана Бандери на теренах Поль-

¹⁸⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 355.

¹⁸⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 280. Арк. 321.

¹⁸⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 161.

¹⁸⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 213.

¹⁸⁹⁰ Прокопов Вадим. Василь Галаса та Марія Савчин: гендерні особливості сприйняття підпільної боротьби ОУН // Український визвольний рух. 2013. № 18. С. 225–226.

¹⁸⁹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 522

щі¹⁸⁹². Так, у одному з листів першого слово «організація» стало «Камінською», «зброя» фігурує як «картопля», «медикаменти» позначені словом «перець», «грошам» присвоєно відповідник «харчі», а «гинуть» замінене на словосполучення «роблять кар'єру». Після заміни в останньому реченні першого абзацу документа абрєвіатури «МГБ» на «Дядя Антось», слова «боротьба» – трьома словами «показова циркова вистава», а назви організації «ОУН» – на ім'я жінки «Магдалена», речення набуло комічного звучання: «Дядя Антось (МГБ) зазвичай як старий маніяк взимку проробляв різні виходки і далі продовжує свою показову циркову виставу (боротьбу) з Магдаленою (ОУН)»¹⁸⁹³.

Своєю чергою «Дон» у своєму листі-відповіді закодував аж двадцять ключових речей – деякі псевдоніми підпільників на теренах Польщі, важливі словосполучення та фрази про те, що епістолярний діалог між низкою суб'єктів польського підпілля все ще триває. До речі, свого листа відправник «замаскував» під приватний. Тож адресата назвав «дорога моя Настінька»¹⁸⁹⁴, а себе охрестив «вашою тьотею Стефанією Столярчук»¹⁸⁹⁵.

Слово «одяг»¹⁸⁹⁶ автор розумів як «листування»¹⁸⁹⁷. Отже, фрагмент речення «я ніколи не любила незвично хорошого одягу»¹⁸⁹⁸ треба було читати як «я ніколи не припиняв листування»¹⁸⁹⁹. За аналогією, «ношу скромний одяг»¹⁹⁰⁰ означало «пишу листи»¹⁹⁰¹, а «шерстяний светр ще не знімаю»¹⁹⁰² – «письмовий діалог продовжую»¹⁹⁰³.

За системою кодування «Дона», для позначення справжнього слова «справи» використовувалося вигадане слово «здоров'я». Отож, фразу «А як там у тебе зі здоров'ям?»¹⁹⁰⁴ у листі від 4 квітня треба було «розкодовувати» на «Як

¹⁸⁹² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 248.

¹⁸⁹³ Там само. Арк. 249.

¹⁸⁹⁴ Там само. Арк. 335.

¹⁸⁹⁵ Там само. Арк. 336.

¹⁸⁹⁶ Там само. Арк. 335.

¹⁸⁹⁷ Там само. Арк. 330.

¹⁸⁹⁸ Там само. Арк. 335.

¹⁸⁹⁹ Там само. Арк. 330.

¹⁹⁰⁰ Там само. Арк. 335.

¹⁹⁰¹ Там само. Арк. 330.

¹⁹⁰² Там само. Арк. 335.

¹⁹⁰³ Там само. Арк. 330.

¹⁹⁰⁴ Там само. Арк. 335.

справи?»¹⁹⁰⁵.

Знайомі псевдоніми підпільників і близьку серцю термінологію ОУН, як-от словосполучення «члени організації», слово «друзі»¹⁹⁰⁶, автор документа «закамуфлював» під терміни з царини шлюбно-сімейних відносин. Отож, «Іванка Копчанська вийшла заміж»¹⁹⁰⁷ треба було розшифрувати як «радіст Іван Копчак загинув»¹⁹⁰⁸, а «приїде Саладьоха з чоловіком і дітьми»¹⁹⁰⁹ означало «прибуде Саладьоха й інші члени організації»¹⁹¹⁰. Відповідником фрази «цілую тебе та сім'ю»¹⁹¹¹ вважався вислів «привіт Вашим друзям»¹⁹¹².

«Шифрами» і «кодами» користувався і Роман Шухевич, коли листувався зі Степаном Бандерою та чільними діячами ОУН(б) у Західній Україні. Їх, разом із багатьма оунівськими документами, а ще хімікатами для тайнопису, фотокамерою для таємної фотозйомки, великою кількістю фотоплівки і багато ще чим вилучили чекісти з його схованки у с. Білогорця у березні 1950 року¹⁹¹³.

У символічних наказах про нагородження сімей місцевих жителів «за націоналістичну діяльність», виданих від імені «головного командування УПА» 20 липня і 15 серпня 1952 року, справжнє прізвище родини з Олександрійського р-ну (тепер складова Рівненського) зашифроване словом «шашка», а сім'я із с. Сухівці (нині у Рівненському р-ні) проходить як «золота тітка»¹⁹¹⁴.

Оригінальний спосіб «приховування» ключових псевдонімів використовували діяч підпілля ОУН(б) у Польщі «Зенон» і член Головного проводу ОУН(б) Іван Гриньох («Всеволод»). У їхньому листуванні за 1953 рік чоловічі псевдоніми «підмінені» на вигадані жіночі імена. Приміром, «Зенон» у посланні від 2 лютого так «замінив» аж п'ять чоловічих псевдонімів. Себе назвав «Мартою»¹⁹¹⁵. Адресата «перетворив» на «дорогого Миколая»¹⁹¹⁶.

Якщо треба було зашифрувати речення, йому згадана вище пара діалогу

¹⁹⁰⁵ Там само. Арк. 330.

¹⁹⁰⁶ Там само. Арк. 331.

¹⁹⁰⁷ Там само. Арк. 336.

¹⁹⁰⁸ Там само. Арк. 330.

¹⁹⁰⁹ Там само. Арк. 336.

¹⁹¹⁰ Там само. Арк. 331.

¹⁹¹¹ Там само. Арк. 336.

¹⁹¹² Там само. Арк. 331.

¹⁹¹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 71. Арк. 101.

¹⁹¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2680. Арк. 166.

¹⁹¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 240.

¹⁹¹⁶ Там само. Арк. 239.

«присвоювала» відповідник – речення із зовсім іншим змістом. Наприклад, «Зенонове» висловлювання: «У нас дещо погано вийшло з Грицьком, оскільки здоров'я йому не дозволило минуло рік перейти до 8-го класу»¹⁹¹⁷ треба було розуміти як: «пошта ще не доставлена у ЗЧ ОУН в 1952 р.»¹⁹¹⁸. Речення: «Як здоров'я твоє і твоїх рідних?»¹⁹¹⁹ означало: «Очікуємо на відповідь»¹⁹²⁰. А фразу «ми всі разом удома і живемо добре»¹⁹²¹ адресат мав трактувати так: «в ОУН у Польщі все гаразд»¹⁹²².

Схоже Василь Кук зашифровував деякі слова та словосполучення у листуванні з проводом Рогатинського надрайону ОУН(б), який очолював «Шувар». Під час допиту заступником слідчого управління КДБ Майоровим 14 червня 1954 р. він навіть деякі приклади. Так, вираз «мої діти» у текстах, які Кук надсилав «Шувару», означав «мої люди». А слова «навчаються добре» треба було розуміти, що хтось із підзвітних автору оунівців загинув¹⁹²³.

Орієнтовно від початку 1953 року в системі документообігу збройного підпілля ОУН(б) починають побутувати не тільки листи, частково закодовані з використанням езопової мови, але й із додатковим тайнописним текстом.

Практика укладання тайнопису тоді не зародилася, а відродилася. Бо ще у травні 1940 року працівники другого та третього відділів управління держбезпеки НКВС УРСР писали про те, що упродовж ліквідації оунівських організацій вилучалося багато усіляких хімічних розчинів, призначених для тайнопису, проявлення, «витруювання» [...] різних документів»¹⁹²⁴.

За даними джерел із фондів Галузевого держархіву СБУ, на початку 1950-х тайнопис почав застосовуватися у листуванні представників («емісарів») в Україні проводу ЗЧ ОУН(б) із Мюнхена.

Як стверджував заарештований радянськими спецслужбами один із них, Микола Левицький (на допиті у Львові 20 серпня 1951 року), до написання тайнописних листів його колеги вдавалися лише тоді, коли не було змоги передати повідомлення за допомогою польової радіостанції. Він також розкрив

¹⁹¹⁷ Там само.

¹⁹¹⁸ Там само. Арк. 240.

¹⁹¹⁹ Там само. Арк. 239.

¹⁹²⁰ Там само. Арк. 240.

¹⁹²¹ Там само. Арк. 239.

¹⁹²² Там само. Арк. 240.

¹⁹²³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51895. Т. 1. Арк. 198.

¹⁹²⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 16. Арк. 85.

технологію виготовлення тайнописних текстів і їхнього розшифрування за допомогою спеціальних пігулок: «беру аркуш білого паперу і один його бік затушовую [...] олівцем, після чого цей бік протираю шматочками вати доти, доки на ній перестануть залишатися сліди від олівця. На іншому аркуші чистого паперу (теж із одного боку) пишу лист довільного змісту. Цей аркуш чистим боком кладу на затушований бік першого листа, а зверху прикладаю третій чистий аркуш. На ньому пишу звичайним олівцем шпигунські відомості, які зібрав. Затим перший і третій аркуші, тобто верхній і нижній, спалюю, а другий вкладаю до конверта і вкидаю у будь-яку поштову скриньку, вказавши на конверті відповідну адресу. Здавалося б, на перший погляд аркуш, який вкладений до конверту, підозри не викликає. Але після хімічного обробітку на його чистому боці з'явиться текст із шпигунськими відомостями. Що ж до пігулок, то користуватися ними треба так. Узяти одну столову ложку теплої води і розчинити у ній одну пігулку. Цим розчином слід потерти той бік листа від англійської розвідки, на якому є написи. І між рядків з'явиться запис шпигунського змісту»¹⁹²⁵.

До речі, подібні листи продукував і використовував у епістолярному діалозі (із збройним підпіллям ОУН(б) у Польщі) представник мюнхенського проводу Богдан Підгайний («Аскольд»). Щоправда, він застосовував й інші «знаряддя» для тайнопису, як-от кальку. Принаймні 8 грудня 1952 р. він попередив свого візаві у Польщі «Дона» про те, що скоро надішле її як необхідну для «процедури» доповнення листів тайнописом річ¹⁹²⁶.

Потім тайнопис було рекомендовано застосовувати у радіограмі, яку вранці 1 лютого 1953-го Підгайний (а на думку працівників радянських спецслужб це був «англійський радіорозвідцентр»¹⁹²⁷) передав для керівника оунівського підпілля у Польщі «Зенона»: «Пункти, адреси і характерні дані з України повідомляйте в листах тайнописом». При цьому наказувалося використовувати нове чорнило, «що його одержите у вигляді кальки, на якій буде написаний текст зеленим, повторюю – зеленим чорнилом»¹⁹²⁸.

Наступного дня лист, у якому говорилося про обладнання для продукування тайнопису, надійшов на адресу «Дона» від Богдана Підгайного («Аскольда»). Що прикметно, дана інформація у листі відкрито не подавалася, а містилася у тайнописній його частині. Отже, «Аскольд» повідомляв, що надіслав адресату на кореспондентський пункт «Марцинишин» «новий карбон» – тобто кальку з написаним на ній чорнилом зеленого кольору текстом. Затим йшла інструк-

¹⁹²⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 11860. Т. 3. Арк. 151–152.

¹⁹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 10. Арк. 42.

¹⁹²⁷ Там само. Арк. 34.

¹⁹²⁸ Там само.

ція про те, як нею потрібно користуватися. Спершу на чистому аркуші паперу треба було чорнилом написати звичайний текст листа. Далі на нього накладається калька. Вона використовується як копірка, тобто наводяться нанесені на неї літери, а відтак формується власне тайнописний текст¹⁹²⁹.

Третього лютого 1953 р. той саме відправник знову нагадав «Зенону» радіограмою про потребу використання тайнопису: «Пункти й адреси [для зв'язку] в Україні повідомте нам письмово новим способом тайнопису, який надсилаю для «Дона». Вам також надішлю, якщо підтвердите, що прийняли»¹⁹³⁰.

«Надіслав Вам нове чорнило в кальці – карбон»¹⁹³¹, – наголошує останньому Богдан Підгайний у радіограмі від 24 лютого. «Повідомте, куди Вам надсилати нову кальку»¹⁹³², – схожим чином того ж дня цікавиться він у «Дударя».

Вірогідно, що на початку квітня «Дон» уже користувався саме цим видом написання тайнопису. Принаймні, знаємо про його лист від 4 квітня із тайнописною «вставкою»¹⁹³³. Вона – послання до Мирона Матвієйка («Усміха») у перекладі російською – звучить так: «№ 1/53. 4.4.1953 года. Дорогой друг Усмих! 1. Ваше письмо от 26.2.1953 года получил, пробовал его проявить, но должно быть Вы не смазали его чем следует. 2. Переданные письма [...] чернилами, которые имеем, одинаковые. 3. Относительно связей с проводом ЗЧ, то в этом году должны [предпринять] меры к приему людей. В прошлом году шли группы с почтом, но к нам не дошли и погибли. 4. Делюсь с Вами печальным известием, что посланная Вами группа провалилась на линии Карловы Вары – Хеб 4 ноября 1952 года». 5. Дело письменной связи мы должны поставить на соответствующую высоту, чтобы о всех важных делах я мог сообщать ЗЧ. 6. Вашу почту-штафету, по поручению Аскольда, распечатал, переписал химическими чернилами и отослал на Запад. 7. Кроме связей с Вами, имеем еще связь с Дрогобычской краевой [сеткой], с Всеволодом [...]. 8. [...]. 9. Всеволод с 1951 года ни с кем не имеет связи, за исключением своего округа. 10. Кроме этого пункта, должны кметь еще мертвые. 11. Все устно переданные Богуном [информации] переслал на Запад. Имеется одна неясность, касающаяся меня, – п. 4 [и] 2, следит за Вашей почтом [...], контролировать пункты [...]. 12. Зенон о связи с Вами сориентирован, [...] также к Вам. 13. Следите за следующими моими письмами на адресах, которые дали [...] и Богун. 14. Прошу информировать меня о ходе Ваших дел [...] присылайте побольше [э]

¹⁹²⁹ Там само. Арк. 50.

¹⁹³⁰ Там само. Арк. 42.

¹⁹³¹ Там само. Арк. 49.

¹⁹³² Там само. Арк. 42.

¹⁹³³ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 347.

сбистских материалов и литературы, особенно [...] провода на У[краинских] З[емлях]. Пересылайте листовки, чтобы я мог посылать их дальше. 15. Выражаю Вам полную преданность всех членов организации и свою личную для великого дела и желаем Вам и проводу на УЗ много счастья и успехов в дальнейшей борьбе. Сердечно поздравляю. Слава Украине! Дон»¹⁹³⁴. Місця, подані в квадратних дужках – нерозбірливі. Відсутність україномовного оригіналу документа не дозволяє їх відтворити.

Відповідь на цей лист, який 2 травня 1953 року підготував Мирон Матвієйко, також був із тайнописом. Як це часто практикувалося, тайнописний текст знаходився точно перпендикулярно до частково закодованого тексту. Так само тайнопис, за взірцем попередніх практик, було виконано друкованими літерами. Щоправда, літери вийшли більшими, ніж у листі «Дона», так само як і відстані між рядками тайнопису. Відтак, цей лист «умістився» не на одному аркуші, а на двох.

Крім «калькового» тайнопису, в системі діловодства збройного підпілля ОУН(б) застосовувалися й інші його різновиди. Приміром – зв'язковий закордонного центру ОУН у Мюнхені Михайло Шпонтак («Каліка») обіцяв писати в міжрядді листів до «Прута» (легендований УМДБ у Чернівецькій обл. як оунівець із Закарпаття) таємні відомості молоком чи соком цибулі¹⁹³⁵. Також практикувався тайнопис із використанням симпатичних чорнил. На це, приміром, вказує фраза «п'ю пігулки від головного болю»¹⁹³⁶, вжита у тайнописній частині листа «Дона» до Мирона Матвієйка від 4 квітня 1953 року. Її переклад такий: «використовую симпатичні чорнила»¹⁹³⁷.

До речі, на початку 1950-х листи з елементами тайнопису часто-густо надсилалися звичайною поштою на адреси людей, які навіть могли не здогадуватися про те, хто справжній адресат. Так, на конверті, у який був вкладений лист «Дона» до Мирона Матвієйка від 4 квітня 1953 р., вказана адреса цивільної мешканки одного з галицьких сіл: Львівська область, Городокський район, с. Любень-Малий, Колоді Анастасії Григорівні¹⁹³⁸.

Треба зазначити, що різноманітні прийоми кодування, зашифрування й тайнопису були добре відомі й для тих чинників, із якими УПА та підпілля ОУН(б) вели боротьбу, зокрема спецслужбам СРСР, УРСР та Польщі.

¹⁹³⁴ Там само. Арк. 332–333.

¹⁹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1771. Арк. 154.

¹⁹³⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 335.

¹⁹³⁷ Там само. Арк. 330.

¹⁹³⁸ Там само. Арк. 347.

Те, як езопова мова застосовувалася працівниками радянського НКДБ у роки радянсько-німецької війни, добре прослідковується за документами його «зафронтових» опергруп. Наприкінці 1943-го – на початку 1944 років такі групи людей за вказівкою четвертого управління НКДБ СРСР спрямовували у радянські партизанські з'єднання у німецькому тилу, аби вчиняли диверсійно-терористичні операції проти нацистських загарбників і стежили за українськими націоналістами та відділами РОА.

Так, Іван Соколов – очільник групи НКДБ УРСР «Невловимі», яку 18 січня 1944-го було «закинуто» у район перебування партизанського з'єднання Наумова, – мав передавати звіди радіограми, замінюючи деякі слова на слова з іншим значенням. Для цього Соколову перед відрядженням у німецький тил видали спеціальний блокнот із переліком слів (усього – 111), які мав замінювати на інші.

Приміром, якщо хотів у радіограмі повідомити про діяльність ОУН, то замість цієї аббревіатури мусив передавати по радіо слово «вор». Слово «бандерівці» вказувалося замінювати на «дон», а «мельниківці» – на «град». Для позначення «УПА» призначалося слово «вал». Слова «власівці» чи «РОА» мінялися на «винт». Інші приклади замін, які вимагалося робити: «гестапо» – на «гарем», «поліція» – «шило», «есесівські війська» – «краб», «залізниця» – «лико», «потяг» – «шарф», «убитий» – «сир», «узятий в полон» – «соха», «поляки» – «куст», «угорці» – «бес», «м. Станіслав» – «клоун»¹⁹³⁹.

«Сліди» одного з перших застосувань аналогічної системи кодування, але вже із спеціальною «антиоунівською метою», можна встановити, ознайомившись із документом НКДБ УРСР, який з'явився у серпні 1945-го. В цьому джерелі узгоджуються дії агента Людмили Фої після того, як вона повторно приїде до міста Луцька. Тоді жінка мала написати листа з використанням езопової мови й відправити його поштою за домашньою адресою. «Якщо все буде гаразд – на десятій стрічці написати що-небудь про пташок, а якщо будемо мати затримку – про ягоди. Коли ж повний провал – писати про погоду»¹⁹⁴⁰, – роз'яснив Фої деталі чекіст. Після відправлення цього листа він мав би бути перехоплений, аби чекісти змогли розшифрувати відповідні «езопівські» фрази.

Щодо тайнопису, то, як виглядає із свідчень агента II-го відділу Генштабу Другої Речі Посполитої, його різноманітні техніки у 1920-х – 1930-х роках широко практикувала польська розвідка. З-поміж популярних природних і хімічних засобів письма використовувалися молоко, лимонний сік, сіль, гіпосуль-

¹⁹³⁹ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 86720. Т. 1. Арк. 184 (конв.).

¹⁹⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 490.

фіт, сірчистий натрій (написи на папері цими речовинами швидко зникали і їх потрібно було «проявляти»). Так, гіпосульфідний напис на аркуші паперу (обов'язково – не гладенькому) відновлювали наступним чином: «проявляли» розчином ляпису (нітрат срібла), змивали водою і «закріплювали» проявником. Також написане гіпосульфідом можна було розгледіти під кварцовою лампою. А напис із використанням сірчистого натрію (так рекомендувалося писати між рядків) «проявляли» сірчаною чи азотною кислотою¹⁹⁴¹.

Отож, уже в першій половині 1950-х років працівники радянських спецслужб досить детально знали характерні особливості мікросвіту документів збройного підпілля ОУН(б) (почерки, стилістика, фразеологія тощо), про що свідчить їхнє інтенсивне тодішнє листування. Зокрема, чекісти вміли не лише розкодувати повстанські листи, але й виявляти у них тайнопис. Це чітко видно з перебігу початкового етапу радіогри «Звено» із провідними оунівськими центрами (ЗЧ ОУН, ЗП УГВР) за кордоном (Велика Британія, американська зона окупації Німеччини). Так, виконувач обов'язків начальника 1-го управління МВС УРСР Поперека у березні–квітні 1953 року знав, що з-за кордону оунівцям надходять пропозиції про писання листів із тайнописом, а також те, що такі рекомендувалося відправляти за умовними адресами у Німеччині та Америці¹⁹⁴².

Навесні 1953-го на території України листи підпілля із закодованими елементами перехоплювали відділи «В» обласних управлінь МВС¹⁹⁴³. Далі ці документи надсилали до центрального апарату МВС УРСР, де оригінали розкодував, виявляв у них тайнопис, фотографував відповідальний працівник – підполковник Бутенко¹⁹⁴⁴. Потім розшифровані закодований і тайнописний варіанти того чи іншого листа оперативно надсилалися у четверте управління МВС СРСР – Павлу Судоплатову¹⁹⁴⁵.

Звісно, працівникам радянських спецслужб не завжди вдавалося розшифрувати всі частини тайнописних «включень». Серед основних причин – незадовільний фізичний стан перехопленого документа, помилки упродовж власне процесу розшифрування тайнопису.

Наприклад, у радянській розшифровці тайнопису листа «Дона» до Мирона Матвієйка (від 4 квітня 1953 р.) місць, які не визначені через поганий стан збереження оригіналу, є щонайменше дев'ять¹⁹⁴⁶.

¹⁹⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 217. Арк. 44–45.

¹⁹⁴² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9115. Т. 9. Арк. 339.

¹⁹⁴³ Там само. Арк. 347.

¹⁹⁴⁴ Там само. Арк. 346.

¹⁹⁴⁵ Там само. Арк. 347.

¹⁹⁴⁶ Там само. Арк. 332–333.

Деякі документи чекісти не змогли розшифрувати взагалі. Приміром, на початку січня 1953-го заступник начальника УМДБ Ростовської області Качучай поскаржився начальнику 2-го управління МДБ УРСР на нерозбірливий зашифрований текст, виявлений у нотатнику якогось Юрія Штефанця під час негласного обшуку в його помешканні. «Оскільки записи нами не розшифровані і впродовж розроблення українських націоналістів зустрічаються вперше, просимо Вас дати вказівку на їхнє скрупульозне вивчення з метою виявлення у них шифру, а також нас зорієнтувати в тому, чи маєте які-небудь відомості про застосування націоналістичним підпіллям зашифрованих записів»¹⁹⁴⁷.

У відповіді на це звернення значилося: «Надіслані Вами записи [...] розшифрувати не можемо через відсутність для цього необхідної кількості матеріалів. Принагідно повідомляю, що учасники оунівського підпілля, з метою конспірації, часто зашифровують своє листування, в кожному випадку заздалегідь узгоджуючи ключ для його розшифрування. З цією ж метою вони використовують націоналістичну літературу та листівки, вказуючи цифрами необхідну стрічку та літеру. Однак при цьому також існує попередня домовленість між адресатами»¹⁹⁴⁸.

Зрештою, навіть існує задокументована згадка за 1956 рік про те, що працівники КДБ не можуть прочитати тайнопис, вкладений у щоденник, який колишній зв'язковий ОУН (1943), а потім провідник району (1945) Олексій Рожчук забув під час візиту до знайомого (не знав, що той є агентом УКДБ м. Краматорська). Як встановили в УКДБ Сталінської області, цей тайнопис Рожчук наніс на чистий аркуш паперу в клітинку, зігнутий по вертикалі навіпіл. Він виглядав як чотири колонки шестизначних цифр, навпроти яких зазначені різні слова у скороченій формі. Співробітник згаданого УКДБ Головешкін зазначив, що усі тайнописні записи не чіткі, тому розібрати їх неможливо¹⁹⁴⁹.

Використання українським націоналістичним підпіллям езопової мови не було якимось унікальним явищем. У середині ХХ ст. вона застосовувалася й радянськими сіоністами, не кажучи вже про цивільне населення. Приміром, у 1950-х роках радянські органи держбезпеки запідозрили одного єврейського націоналіста в тому, що він у своїх листах за кордон приховує умовну інформацію. На думку чекістів, фраза цього листа «дядя Бройтман і Флейшман посварилися з нами і пішли від нас» насправді означала «немає хліба, немає м'яса – голодуємо», тому що у перекладі з єврей-

¹⁹⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2220. Арк. 111.

¹⁹⁴⁸ Там само. Арк. 115.

¹⁹⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1612. Арк. 148, 150.

ської «бройт» – хліб, а «флейш» – м'ясо¹⁹⁵⁰.

4.3.5. Правила скорочень слів у документах

Найчастіше творці документів УПА та збройного післявоєнного підпілля ОУН практикували не зашифровування чи кодування текстів або якихось складових частин, а скорочували різні важливі слова до однієї, двох чи трьох літер.

Приміром, шеф штабу групи УПА «Лисоня» «Стрийський» у наказі ч. 6 за 1946 р. схожим чином «зменшив» слова, пов'язані з військовою справою: «КВ» (командир відділу), «В.» або «вд» (відділ), «пвд» (підвідділ), «ШГ» (штаб групи), «хор.» (хорунжий), «сот.» (сотня), «к-р» (командир), «стр.» (стрілець) та ін.¹⁹⁵¹ Так само Ілярій Сказінський («Богданович») в інструкції для політвиховників у підрозділах УПА слово «політвиховник» спростив до «пвх»¹⁹⁵².

Аналогічно у деяких документах і навіть наративах позначалися псевдоніми командирів підрозділів УПА. Підлеглі зазвичай скорочували їх до першої (великої) літери з крапкою. Так, «Вадим» у спогадах про рейд українських повстанців Житомирщиною 1945-го «зменшив» псевдоніми військових командирів до їхніх перших літер («к-р О.», «к-р Г.», «к-р Р.»)¹⁹⁵³.

Довгі назви організаційних посад чи елементів мережі в ОУН і УПА теж намагалися скорочувати. Наприклад, мережу організаційно-мобілізаційних референтур виконувач обов'язків к-ра ВО «Лисоня» «Степанівський» назвав 8 лютого 1945 р. «сіткою Оргмобу»¹⁹⁵⁴. А автор хроніки сотні «Буйних» через три роки назвав аналогічну структурну частину збройного підпілля «оргрэф-сіткою»¹⁹⁵⁵. За станом на осінь 1948 року Роман Шухевич скорочував назву

¹⁹⁵⁰ Антисоветская деятельность еврейских националистов и борьба с нею органов государственной безопасности / А. Мамаев, Н. Петров, В. Кравченко (состав.). – Москва, 1956. С. 32.

¹⁹⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 150–151.

¹⁹⁵² Там само. С. 221.

¹⁹⁵³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 506, 510–511.

¹⁹⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 264.

¹⁹⁵⁵ Там само. С. 399.

«Карпатський край» до «КК»¹⁹⁵⁶.

Подібним чином вчиняли з назвами населених пунктів, які треба було якось «приховати». Наприклад, Володимир Кудра («Роман») у своєму звіті від 20 вересня 1945-го скоротив назви більшості населених пунктів, через які його підрозділ проходив, до першої літери. Вийшло: «с. Р. Житомирської області Потіївського р-ну», «с. Ш. Чоповицького р-ну»¹⁹⁵⁷ тощо.

А от абрєвіатури ворожих спецслужб (у першу чергу – «НКВД» і «НКГБ», «МВД», «МГБ») українські повстанці часто писали маленькими літерами, на наш погляд, лише тому, аби підкреслити їхню нікчемність, принизити та усіляко дезавувувати їхнє значення.

Наприклад, «НКВД» перетворили на «нквс» у назві документа «Описи боїв відділів УПА з військами нквд на Тернопільщині» від 28 жовтня 1944 р.¹⁹⁵⁸ У схожому вигляді абрєвіатура записана у першому абзаці наказу ч. 5 згадуваного вище «Степанівського» за 12 грудня 1945 р.¹⁹⁵⁹

Зустрічаються документи, де абрєвіатури «НКВД» і «НКГБ» проходять одночасно, написані малими літерами. «По районах творять так звані «істребітельні баталіони [...] Їх вишколюють працівники военкоматів [...] В склад команди їх входять: нач. нквд [...] Рай. відділ нквд й нкгб числить переважно кожне від 7–10 осіб», – читаємо в одному з тримісячних звітів із ВО УПА «Лисоня», датованому 20 жовтня 1944 р.¹⁹⁶⁰

Часом, якщо у документі певне речення починалося із абрєвіатури радянського репресивно-карального органу, перша її літера вказувалася (чи друкувалася) великою, а три інші – малими («Нквд»¹⁹⁶¹, «Нкгб»). Наприклад, саме так скорочені абрєвіатури Народного комісаріату внутрішніх справ у суспільно-політичних звітах провідника Вашковецького району Чернівецького надрайону Буковинської округи ОУН(б) Назарія Чернівчана – за 15–30 листопада, 1–15 грудня 1945 р., січень, лютий, березень, травень, червень 1946 р.¹⁹⁶²

¹⁹⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 595.

¹⁹⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 496-497.

¹⁹⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянук. – Київ–Торонто, 2012. С. 233, 235.

¹⁹⁵⁹ Там само. С. 140.

¹⁹⁶⁰ Там само. С. 247.

¹⁹⁶¹ Там само. С. 246.

¹⁹⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 346, 349, 352, 355,

А «Нкгб» зазначено у звітах того ж автора за 15–30 листопада 1945 р., лютий, квітень, травень, червень 1946 р.¹⁹⁶³.

У хроніці сотні УПА «Рубачі» (грудень 1947 р.) зазначено, що в лютому 1946-го у Залозецькому р-ні (нині смт. Залізці Зборівського р-ну Тернопільської обл.) до розквартированих гарнізонів «були прикріплені оперативні працівники мвд і мгб, які арештували масово людей по селах і терором змушували їх до підписання заяв та донощицтва»¹⁹⁶⁴.

Ще далі пішов провід Буковинської округи ОУН(б). Творці його звіту за третій квартал 1948 р. подали з маленької літери цілу низку аббревіатур органів радянської влади, як-от «ро мвд» (йдеться про райвідділ МВС у Заставнівському р-ні Чернівецьчини, начальник якого Чечіль 18 квітня 1948 р. закликав жителів с. Кадовбівці відремонтувати клуб), «рвк» (мається на увазі райвиконком у Кіцмані, голова якого Кишкан 11 квітня 1948 р. перебував в с. Суховерхові, де закликав колгоспників до посилення трудової дисципліни)¹⁹⁶⁵.

Бувало, що підпільники в одному місці свого ділового листа псевдоніми своїх колег скорочували до першої літери, а потім, у цьому ж листі, забували про це і зазначали їх повністю. Так, зокрема, вчинив фігурант УПА на Закарзонні «Беркут». У листі до «друга Командира» від 26 листопада 1946 р. він спершу подав псевдоніми «Крука» і «Аркуша» у скороченому вигляді, а далі вказав їх повністю¹⁹⁶⁶.

Проте часом українським повстанцям подібними скороченнями слів таки вдавалося збивати з пантелику ворогів. Наведемо приклад, коли перекладач, а саме старший уповноважений Голотін із відділу 2-Н УМДБ Волинської області, не зрозумів, як тлумачити скорочені у листі Олександра Савири терміни, звичні для повстанських зв'язкових, а саме «ж. п.» і «м. п.»¹⁹⁶⁷. Він не знав, що «м. п.» – це скорочене написання слів «мертвий пункт», а «ж. п.» – «живий пункт» (такий вид зв'язку набув поширення у підпіллі на початку 1950-х рр.). Що прикметно, терміни зв'язкові доволі часто використовували. «Не лише через мертві пункти, а навіть через живий пункт, котрий він мав домовлений з

357, 361, 367, 370.

¹⁹⁶³ Там само. С. 347, 356, 361, 366, 370.

¹⁹⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 532.

¹⁹⁶⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали / Упоряд. Д. Проданик. – Київ–Торонто, 2012. С. 272–273.

¹⁹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 78. Арк. 363.

¹⁹⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 625–626.

д. Лавріном, Ярошем»¹⁹⁶⁸, – писав про зв'язки «Конона» невідомий до «Адама» на початку 1951 року.

Злий жарт з упорядниками 20-го тому нової серії Літопису УПА «зіграв» фразеологічний зворот, вжитий автором місячного звіту сотні «Гайдамаки» в наступному реченні: «22.VI.45 зустр[ілися] з більшовиками в с. Скоморохи де під час перестрілки впала коб. «Еріка» разом з нею нач. НКГБ і ОББ та один армієць»¹⁹⁶⁹. Упорядник пояснив у підрядковій примітці, що «коб. «Еріка» треба читати як «колабораціоністка «Еріка»». На нашу думку, це твердження сумнівне. Бо «Ерікою», наприклад, у 1947 р. називалася одна з марок друкарських машинок¹⁹⁷⁰. З інших джерел не відомо, щоб повстанці вигадували колабораціоністам псевдоніми. Отож вірогідніше, що у документі все-таки спершу згадується кличка коня, а вже потім – працівник НКДБ.

Таким чином цим фразеологічним зворотом автор повстанського документа хотів підкреслити «нікчемність» чекістів. До того ж, слово «колабораціоніст» у інших повстанських документах не зустрічається, частіше вони писали просто – «вислужник».

Також у збройному націоналістичному підпіллі ОУН(б) час від часу виходили документи, у яких тим, хто мав справу з діловодством, заборонялося вживати ті чи інші скорочення слів й абрєвіатури. Так, в одному з таких документів (вилученому польською владою у Мирослава Онишкевича на Закерзонні) вказувалося замість «укр.» завжди писати чи друкувати «український». «С. У.» треба було подавати як «Слава Україні!»¹⁹⁷¹.

¹⁹⁶⁸ Там само. С. 622.

¹⁹⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянук. – Київ–Торонто, 2012. С. 446.

¹⁹⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 584.

¹⁹⁷¹ IPN BU, 1552/5, арк. 179.

Розділ V

Інформаційний потенціал виявлених документів

5.1. Джерельна інформація про регіональні відмінності у структурі та діяльності ОУН(б) і УПА

Оскільки УПА була поділена на УПА–Захід, УПА–Північ, УПА–Південь), виникнення та розвиток яких відбувалися не синхронно, а структура мережі ОУН(б) також постійно еволюціонувала (зокрема, існувала й у вигляді заплілля УПА), на конкретних прикладах продемонструємо деякі відмінності, які існували у цих формаціях у залежності від територіального засягу їхньої дії та часу.

Через брак достатньої кількості розпорядчих документів досі знаємо лише приблизно, коли у різних українських теренах ставалися випадки реорганізації командування і структури бойових частин УПА, ланок організаційної мережі ОУН(б). Так, якщо взяти до уваги УПА–Північ, то одна із таких реорганізацій там сталася восени 1944 р. Але більш точна дата (місяць, тиждень) не відома. Знаємо хіба те, що відповідні процеси почалися після наради командного складу в Цуманському районі (нині Ківерцівський р-н Волинської обл.) у перших числах серпня.

На думку дослідника Анатолія Кентія, це сталося з метою посилення командування армією «з боку крайового проводу ОУН», а також спрощення їхньої структури, усунення зайвих ланок. Замість військових округ (груп) створили генеральні округи №№ 1 («Завихост»), 2 («Тютюнник»), 3. Втім, наприкінці 1944-го – на початку 1945 рр. їх переформували у два краї – Північно-західний і Східний. Кожен із цих країв поділявся на чотири військові округи¹⁹⁷².

Далеко не всі крапки над «і» розставлені в історії про відділи самооборони, які формували організаційно-мобілізаційні референти¹⁹⁷³ з місцевого населення у тих місцях, де не було УПА, але потім тісно співпрацювали з нею.

Наприклад, якщо на Волині перші такі структури почали з'являтися уже

¹⁹⁷² Кентій А.В. Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. – Київ, 1999. С. 76–77, 89.

¹⁹⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 13. Кн. 2: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 324; Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Волянчук. – Київ–Торонто, 2012. С. 623.

після наказу к-ра УПА Дмитра Клячківського від 30 серпня 1943 р.¹⁹⁷⁴ (у організаційних документах проходили як «самооборона»¹⁹⁷⁵), то у Галичині – ще пізніше, орієнтовно навесні 1944-го («Провід ОУН, щоб не допустити вивожування німцями чоловічого елементу з українських земель, рішив створити самооборонні відділи»¹⁹⁷⁶). Також у Галичині (ВО «Буг») та Західному Поділлі (ВО «Лисоня») прижилося більше назв структур територіальної самооборони – «самооборонні відділи», «самооборонні кущі», «самооборонні кущові відділи», «місцеві самооборонні групи», «самооборони сіл»¹⁹⁷⁷ та ін.

Якщо на одних територіях (Львівщина, жовтень 1944 р.) відділи самооборони відмежовували від УПА (проте розглядали їх як компонент «збройних сил українського народу», разом із повстанською армією¹⁹⁷⁸), то на інших (Тернопільщина, березень 1945 р.) прослідковувався чіткий їхній зв'язок із організаційно-мобілізаційними референтами, залежність від їхніх вказівок, принаймні, на рівні надрайонів¹⁹⁷⁹.

Судячи з повстанських документів, діяльність самооборонних відділів значно слабше проявилася на Волині, аніж у Галичині, на Поділлі чи Закарпатті.

Функції структур самооборони, у залежності від території діяльності, у деякому відрізнилися. Якщо на Волині їхня участь у відкритих збройних зіткненнях (із поляками, німцями, різними радянськими формуваннями) була мінімальною, там вони, насамперед, використовувалися для їхнього роззброєння, а ще – ведення розвідки, сигналізування про небезпеку ворожого наступу¹⁹⁸⁰, то на Тернопільщині, Львівщині самооборонні кущові відділи нерідко вступали у відкриті сутички з німцями, підрозділами НКВС, радянськими партизанами, різними польськими чинниками¹⁹⁸¹. Часом за участю відділів само-

¹⁹⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 12.

¹⁹⁷⁵ Там само. С. 48.

¹⁹⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 511.

¹⁹⁷⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 13. Кн. 2: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 45, 68, 245–247, 286, 324, 722.

¹⁹⁷⁸ Там само. С. 87.

¹⁹⁷⁹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 78–78 зв.

¹⁹⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 14–15, 48.

¹⁹⁸¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 13. Кн. 2: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 45, 70, 722.

оборони відбувалися й досить значні бої (наприклад, 17 серпня 1944 р. у с. Бачів Перемишлянського р-ну з «поляками», «більшовиками» та «жидами»¹⁹⁸², 3 грудня 1944 р. у с. Чемеринці того ж р-ну з «істрєбками»)¹⁹⁸³. Загалом, на думку дослідника Ігоря Цепенди, головним завданням кушів самооборони у Західній Україні була охорона місцевого українського населення від нападів польського війська, міліції, НКВС, грабіжників¹⁹⁸⁴.

До слова, керівників відділів самооборони не скрізь називали однаково. Так, на тих, хто за станом на 18 вересня 1943 р. працював у селах Костопільського надрайону ВО «Заграва» (на Рівненщині), казали «командири»¹⁹⁸⁵. Для порівняння, у вересні 1944-го самооборонні кущові відділи у теренах (повітах) «Бора», «Енея», «Скоба» на Тернопільщині очолювали «коменданти»¹⁹⁸⁶. Щодо рядових учасників відділів самооборони, то у другій половині 1944 р. в письмових документах українських націоналістів вони проходили як «боевики», «бойовики», «стрільці»¹⁹⁸⁷.

Потребує більш детального розгляду і така тема як «територіальна специфіка» функціонування в УПА так званих відділів особливого призначення.

На ПЗУЗ (терени ВО «Заграва», ВО «Богун») останні (за влучним визначенням дослідника Олександра Вовка – «проміжні структури між військом і запіллям»¹⁹⁸⁸) були «буденним» явищем уже навесні 1944-го. Наприклад, за станом на 10 березня діяв ВОП у р-ні «10» Рівненського надрайону. Десятим травня датовані відомості про «частину ВОП» у Сарненському районі «Опю-м»¹⁹⁸⁹. На наш погляд, відділи особливого призначення на Рівненщині, хоча і поповнювалися особами («бойовики», «стрільці»), котрих не дозволялося включати до організаційних боїв, а також наказувалося залучати лише до

¹⁹⁸² ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 94–95.

¹⁹⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 172.

¹⁹⁸⁴ Цепенда Ігор. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – Київ, 2009. С. 105.

¹⁹⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ–Торонто, 1999. С. 249.

¹⁹⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. – Київ–Торонто, 2012. С. 623, 630.

¹⁹⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 13. Кн. 2: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 70, 246, 311, 436

¹⁹⁸⁸ Вовк О. Вступ / Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. С. 23.

¹⁹⁸⁹ Там само. С. 465, 471.

диверсій, усе-таки перебували під певним контролем СБ. Так, у жовтні 1944 р. комендант СБ одного з надрайонів у Рівненській військовій окрузі мав обов'язок звітувати своєму керівництву про диверсійну роботу місцевого ВОП. А у вересні 1945-го у відділах особливого призначення на території ПСК на ПЗУЗ проводив «чистку» від ворожої агентури сотник «Вовк» із працівниками СБ¹⁹⁹⁰.

Для порівняння, на ЗУЗ (ВО «Сян» на Закерзонні) діяльність відділів подібного призначення розгорнулася пізніше – орієнтовно з осені 1945 р. Зрештою, вони там навіть проходили під іншими назвами. Приміром, документ від 10 листопада 1946-го, у якому описана робота такого підрозділу впродовж вересня 1945 – листопада 1946 рр., називається «Про ПОП – Холодноярці 4». При цьому над текстом міститься приписка із розшифруванням вказаної аббревіатури: «Підвідділ окремого призначення». Свідченням поточного звітування цього ПОП є звіт його учасника «Носача» за 25 листопада – 25 грудня 1945 року, що теж зберігся¹⁹⁹¹.

Одним із дискусійних є питання про часові рамки, упродовж яких у підрозділах УПА, залежно від їхнього територіального розташування, ліквідували структури ВПЖ. Уже в інструкції одного з чільних проводів ОУН(б) за лютий 1945-го писалося про необхідність скоротити «жандармерію», як «нежиттездатну одиницю»¹⁹⁹². Це збігається з даними Дмитра Грицька-Цяпки, який воював на Закерзонні, до котрого схожа вказівка дісталася на початку 1945-го (у ній йшлося про «розв'язання»¹⁹⁹³) жандармерії. Для порівняння, наказ командування УПА–Захід про повну ліквідацію ВПЖ вийшов 28 квітня 1945 року¹⁹⁹⁴. Щодо Тернопільщини, то там (у курені «Бистрого») нібито отримали наказ з того ж приводу аж у червні 1945-го – комендант сотенної жандармерії Михайло Жаба через це змінив посаду, ставши командиром особистої охорони к-ра куреня. А у ВО «Лисоня» загалом взялися за ліквідацію структур польової жандармерії наступного місяця¹⁹⁹⁵.

¹⁹⁹⁰ Там само. С. 401, 471, 481, 491.

¹⁹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 73. Арк. 273, 279–280.

¹⁹⁹² ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / За ред. Боряк Г.В. та ін.; упоряд.: Веселова О.М. та ін. – Київ, 2015. С. 250.

¹⁹⁹³ Грицько-Цяпка Дмитро. Горить ліс! Спомини колишнього вояка УПА. – Лондон, 1975. С. 66.

¹⁹⁹⁴ Мороз Володимир. Іван Микитка-«Запорожець» / Шлях перемоги. 2012. 5 вересня. № 36. С. 6.

¹⁹⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 79; Кокін С. А. Анований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 20–21.

У повстанських документах виразнюється й те, що значно менше проблем для УПА на Волині та Поліссі спричиняла діяльність радянських винищувальних батальйонів, якщо порівнювати з низкою інших теренів Західної України. Адже найбільш криваві епізоди боротьби «істрєбків» із українськими націоналістами зафіксовані на території нинішніх Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської областей (осінь 1944 – зима 1944/1945 рр.), а не у межах Волинської чи Рівненської (що, вочевидь, пояснюється більшим проникненням радянської агентури у націоналістичне підпілля двох останніх областей¹⁹⁹⁶).

Досі в історіографії недостатньо розроблене питання змін у внутрішній структурі ОУН(б) у часи, коли діяла УПА. Адже свідчення тих джерел, які вже актуалізовані, нерідко суперечливі, потребують додаткової верифікації й систематизації.

Наприклад, нам не вдалося виявити жодних слідів документів, виданих Волинським чи Рівненським «обласними» проводами ОУН(б) у 1943 році й далі. Для порівняння, 21 жовтня 1944-го біля с. Лисівки Богородчанського р-ну Станіславської обл. радянська чекістсько-військова група захопила «директивні вказівки Станіславського обласного проводу ОУН»¹⁹⁹⁷. Також відомо, що обласні проводи на території Галичини протрималися до літа 1945 року, коли замість них там створили три крайові проводи: Львівський, Карпатський і Подільський¹⁹⁹⁸.

Так само не було синхронності у чинності «повітових» проводів. На Станіславщині один із них, наприклад, судячи з посади «повітового» пропагандиста «Козака», діяв у грудні 1944 року, інший – нібито навіть аж 6 липня 1945-го¹⁹⁹⁹. Порівняймо із Тернопільщиною, де уже навесні 1944 року (в Бережанській окрузі – у травні) повітові осередки СБ зникали, а залишалися окружні та районні²⁰⁰⁰, а у Чортківській окрузі замість повітів були організовані надрайони у лютому 1945-го²⁰⁰¹.

¹⁹⁹⁶ Цепенда Ігор. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – Київ, 2009. С. 89.

¹⁹⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 77.

¹⁹⁹⁸ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 106, 143.

¹⁹⁹⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 312, 685.

²⁰⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 37; Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 44.

²⁰⁰¹ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 100.

Також є відомості, що аспект «реорганізації підрайонів у кущі» в Станіславському повіті розглянули на нараді районних референтів ОУН(б), яка відбулася 8–13 листопада 1944 року в с. Ольшаниця²⁰⁰². Це могло означати, що тоді підрайонні проводи ліквідували чи перейменовували на «кущові». Й справді, за спостереженням секретаря Станіславського обкому КП(б)У М. Слоня, наприкінці листопада в області підпільники скасували свої підрайони, а їхній актив «кинули» в кущі²⁰⁰³.

Проте не скрізь у Західній Україні було все настільки однозначно. Так, 20 квітня 1945 р. у Кам'янка-Бузькому районі ОУН(б) Антон Березняк («Артем») видав наказ № 1/45, ще як начебто «провідник підрайону», тоді як у Помор'янському районі кущі фігурували навіть у грудні²⁰⁰⁴. А за станом на липень, листопад і грудень того ж 1945 року ПСК «Одеса» на Волині усе ще мав у своєму складі підрайони²⁰⁰⁵.

На думку історика Юрія Киричука, мережу підпілля ОУН(б) загалом там реорганізували наприкінці 1944-го. Утворилися значно менші організаційні краї, ніж раніше. Їм підлягали «збільшені» округи, що поділялися на надрайони (приблизно збігалися з межами колишніх повітів) і райони (територіально нагадували райони радянської адміністрації)²⁰⁰⁶.

Не збігалася хронологічно й діяльність мережі організаційно-мобілізаційних (організаційних) референтур на ПЗУЗ та ЗУЗ. Приміром, к-р УПА–Захід Василь Сидор («Шелест») скасував «сітку оргмобів і їх діяльність» наказом № 17 від 28 квітня 1945 року²⁰⁰⁷. При цьому, за даними Петра Дужого, у КП ОУН(б) на ЗУЗ організаційної референтури взагалі не існувало²⁰⁰⁸. Тож, як виглядає, у цих справах організаційний референт Львівського обласного проводу та його підлеглі в округах, надрайонах, районах були колективно підзвітні всім членам Крайового проводу.

Організаційні референтури на ЗУЗ та ПЗУЗ також дечим відрізнялися за

²⁰⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 127.

²⁰⁰³ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 173, 177.

²⁰⁰⁴ Там само. С. 302, 305, 385.

²⁰⁰⁵ Там само. С. 341, 366, 372.

²⁰⁰⁶ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. С. 185.

²⁰⁰⁷ Стародубець Галина. Генеза українського повстанського запілля. – Тернопіль, 2008. С. 253.

²⁰⁰⁸ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 70.

функціями. Приміром, на Львівщині вони займалися організаційним зв'язком, тоді як на Волині та Поліссі, принаймні у серпні 1943-го – влітку 1944 рр., таке було справою спеціальних референтур зв'язку, очільників яких називали «референтами» або «шефами»²⁰⁰⁹. Для порівняння, 14 листопада 1944-го організаційний референт Львівського обласного проводу ОУН(б) «Юрій Сурмач» звернувся до окружних провідників та їхніх організаційних референтів із вимогою займатися такими трьома справами: зв'язком, забезпеченням вчасності та чіткості звітування, контролем за виконанням доручень та інструкцій Проводу ОУН²⁰¹⁰. Судячи з інших свідчень, посади шефів зв'язку (а також військової розвідки) окружних, надрайонних і районних рівнів ОУН нібито було ліквідовано у березні 1945-го²⁰¹¹.

Свою специфіку мав розвиток тих референтур мережі ОУН(б), які у більшості «ланок» запілля УПА на ПЗУЗ за станом на середину 1943-го – середину 1944 рр. називалися «політичними». Але так у вказаному краї вони називалися далеко не скрізь. Наприклад, у документації кушців, районів і надрайонів ВО «Турів» назви цих референтур неодноразово проходили як «суспільно-політичні». Або ж, траплялося, їхні керівники називали себе «суспільно-політичними» референтами²⁰¹².

Так, у надрайоні «Степ» [ВО «Турів»] за станом на жовтень – початок листопада 1943 р. відповідна референтура називалася суспільно-політичною (складалася із таких чотирьох відділів: пропагандивного, кадрів (вишкільного), адміністративного та технічного?²⁰¹³). Для порівняння, у «клітинах» мережі ОУН(б) за межами ПЗУЗ осередки, які займалися подібними напрямками роботи, зазвичай проходили як «референтури пропаганди»²⁰¹⁴.

Не зовсім зрозуміло, коли у організаційних «клітинах» ОУН(б) на ЗУЗ і ПЗУЗ і наскільки синхронно зникали жіночі та юнацькі референтури. На дум-

²⁰⁰⁹ ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 366. Арк. 30; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 21.

²⁰¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 173.

²⁰¹¹ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 107–108.

²⁰¹² ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 357. Арк. 28, 45–48, 53, 62, 72 зв.; ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 127. Арк. 13.

²⁰¹³ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 127. Арк. 13–22.

²⁰¹⁴ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архєрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.; відп. ред. В.А. Смолій. – Київ, 2002. С. 749; Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 108, 123, 160.

ку історика Юрія Киричука, жіночі референтури розпустили наприкінці 1944 року, а їхніми кадрами поповнили УЧХ. Є відомості, що за рішенням Головного проводу ОУН(б) усі «референтури по роботі серед жінок та серед молоді» ліквідували у січні 1945-го²⁰¹⁵.

Втім, оунівка Марія Болещук, котра потрапила до радянського полону, розповіла, що у січні 1945 р. її призначили керівником жіночої референтури Чортківського окружного проводу²⁰¹⁶. В цій окрузі жіночі референтури протрималися до лютого, а відділи УЧХ відтоді почали називатися «підреферентурами»²⁰¹⁷. Судячи з інструкції, яку на початку 1945 року видав Головний(?) провід ОУН(б), усі референтури УЧХ треба було негайно скоротити до мінімуму («редукувати»)²⁰¹⁸.

За інформацією ж дослідниці Галини Стародубець, Львівський крайовий провід ОУН(б) на ЗУЗ розпустив свою мережу УЧХ аж у березні 1945 року²⁰¹⁹. Попри все це, навіть у документах за 1946 р. неодноразово трапляються згадки як про працівниць «жіночої сітки» ОУН (Рудківський район Дрогобицької обл.), так і щодо роботи референтів УЧХ (Підбузький район Дрогобицьчини)²⁰²⁰.

У низці теренів Волині (на відміну від інших регіонів, де діяла УПА) після видання головним командиром УПА Дмитром Клячківським розпорядження у земельній справі (15 серпня 1943 р.)²⁰²¹ уже восени 1943-го селяни почали одержувати іменні «акти наділу землі». Йшлося про «державні» землі (таким формулюванням в УПА називали наділи колишніх великих землевласників 1930-х, а також землю тих поляків, які виселилися).

Наприклад, «Павло» у наказі для голів управ у Сарненському надрайоні від 23 жовтня 1943 р. розпорядився завершувати справу розподілу земель між громадянами. Право людей на господарювання там зафіксувалося у так

²⁰¹⁵ Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах державного архіву СБУ. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. С. 71.

²⁰¹⁶ Там само. С. 99.

²⁰¹⁷ Там само. С. 100.

²⁰¹⁸ ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / За ред. Боряк Г.В. та ін.; упоряд.: Веселова О.М. та ін. – Київ, 2015. С. 249.

²⁰¹⁹ Стародубець Галина. Генеза українського повстанського запілля. – Тернопіль, 2008. С. 281.

²⁰²⁰ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 434, 541.

²⁰²¹ Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 140–141.

званих «анкеті» («анкетному листку») та «внеску». Ці документи працівники управ мали оформлювати, користуючись «взірцями» ч. 1 і ч. 2, після чого повинні були надсилати їх до «земельної референтури УПА»²⁰²².

Втім, подекуди бракувало паперу для оформлення згаданих документів. Наприклад, голова сільської управи у с. Кривиця (нині в Дубровицькому р-ні Рівненської обл.) «Коробка» скаржився 1 жовтня, що «на віпіс землі в анкет. листок» йому не вистачає паперу²⁰²³. А голова управи с. Соломіївка Сметюха не знав, за якою формою укладати документи про те, що господарі «дістали землю, оставшу після ляхів». Тож у листі до Бережницької районної управи від 15 листопада 1943 р. запропонував свій варіант²⁰²⁴.

5.2. Документи як джерело до реконструкції біографій та просопографічної інформації про діячів визвольного руху

Внаслідок того, що рівень опрацювання інформаційного потенціалу письмових документів з історії ОУН і УПА продовжує залишатися незначним, усе ще не написані наукові біографії багатьох чільних фігурантів цих організацій. А ті історичні портрети деяких ключових постатей, які вже укладені, нерідко грішать на епізодичність, хронологічні лакуни, а також «знелюдненість» запропонованих образів. Відтак, часто-густо «за кадром» залишаються цікаві деталі характеризованих осіб, як-от: їхні риси характеру, звички, різні особисті якості певної особи, специфіка її родинних та дружніх зв'язків, кар'єри, сфера діяльності, різні життєві обставини тощо.

Як вказала дослідниця Надія Миронець, для таких досліджень важливо застосовувати інструментарій історичної просопографії. За її влучним спостереженням, «походження, вдача, темперамент, сюжети приватного життя, психічні й фізичні стани у різні періоди, спонукальні мотиви творчих злетів та невдач, поведінка у різноманітних життєвих обставинах, найбільш притаманні конкретній людині особливості манер, звичок, її стосунки з іншими людьми, світогляд та вплив на його формування зовнішніх факторів: родинного й приятельського оточень, сфер перебування», а ще «зовнішній вигляд, одяг» у сукупності формує той спектр, який досліджує ця наука.

Тож наведемо приклади випадків, коли письмові документи УПА та збройного націоналістичного підпілля можуть слугувати за цінне джерело з реконструкції біографій та просопографічних відомостей про різних діячів українського визвольного руху.

²⁰²² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 109. Арк. 32 зв.

²⁰²³ Там само. Арк. 5.

²⁰²⁴ Там само. Арк. 97.

Так, завдяки тому, що у травні 1954 р. кадебісти заволоділи у лісі неподалік с. Кругів (нині Золочівський р-н Львівської обл.) різними особистими записами останнього командира УПА Василя Кука (записники, шкільні зошити, аркуші із них у клітинку, блокноти), з блокноту в шкіряній оправі²⁰²⁵ вони дізналися, що в один із попередніх років (коли точно – не відомо) командир використовував періодичні зміни часу сходу та заходу Сонця, а також моменти появи й «зникнення» на небі Місяця. Тобто – вираховував освітлені місячним сяйвом ночі, щоб було зручно долати певні відстані, здійснювати переходи непоміченим.

Загалом у згаданому блокноті «в клітинку» Василь Кук відвів на «астрономічні прогнози» вісімнадцять сторінок (по дві – на кожний із дев'яти місяців). Записи (у накреслених власноруч п'яти вертикальних колонках) провадив особисто, почерк його. Писав кульковою ручкою синього кольору. До першої з колонок автор зверху вниз заніс числа місяця. В другу занотував відповідні цим числам дні тижня. До третьої, навпроти інформації про число та день, «проставив» точний час (до хвилини) сходу й заходу Сонця. Четверта колонка «складалася», відповідно, з годин і хвилин появи й «зникнення» Місяця. «Вміст» ще однієї, п'ятої колонки – «освітлений» час днів. Червоним Кук «забарвив» ті «діапазони» ночей, коли світив Місяць. Синім – коли його на небі не було видно. На деяких сторінках червоне та синє останній командир УПА «доповнював» ще й значками згаданих небесних тіл. Причому величина Місяця у нього різна (отже, стежив за його фазами). Також іноді червоні та сині «діапазони» одне на одного «налягають». Так автор позначав ті моменти доби, коли у небі і Сонце сяяло, і Місяць «поблимував».

Недоліком «місячно-сонячного» календаря Василя Степановича є те, що не містить жодної згадки про рік, якого стосувалися «передбачення». Тобто – календар тільки «розбитий» за місяцями, з квітня по грудень включно. Але допомагає визначити рік наступне: кожна з таблиць календаря та її «вміст» «оформлені» чітким каліграфічним почерком, немає закреслень, слідів стирання цифр, слів чи рядків. Тому логічно припустити, що Василь Степанович усі їх намалював й заповнив за один-два рази, не більше. Втім, частину записів на інші теми, які не стосуються календаря, у блокноті Кук занотував не ручкою, а грифельним олівцем.

Хоча ці нотатки вже згасають, неозброєним оком видно, що стосуються різних дат, від 1947 року до весни 1954-го. Отож, можлива хронологія ведення блокнота «звужується» до цього часового відтинку. Щоб іще краще уточнити «місячно-сонячний» календар Василя Степановича, порівняємо записані у ньому «щодобові» години й хвилини сходу та заходу Місяця та Сонця з тими,

²⁰²⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51895. Т. 1. Арк. 11, 13–14, 17.

що були кожної доби з 1947 по 1954 рік. Останні знайшли на одному з допоміжних для поціновувачів науки про розміщення, рух, будову та походження небесних тіл сайтів (<http://luna.rig-mix.com>). Додаткова перевага ресурсу – він надає «годинну» інформацію «за Києвом», тобто згідно з часовим поясом, у якому перебувають українські території.

Порівняння засвідчило, що Куковий календар практично повністю співпадає з астрономічним на 1954 рік. Проілюструємо на прикладі «найкраще» освітлених 21 і 22 червня. Отже, за Куком, 21 числа, у понеділок, Місяць мав «вигулькнути» о 23.51, а «сховатися» наступного дня о 10.13. Порівняємо з «київським» календарем на 1954 рік: «понеділковий» Місяць сходитиме о 23.50, час заходу – наступної доби о 10.07.

Співпадає, як бачимо, не ідеально. Але це не біда. Розходження між моментами сходів і заходів на кілька хвилин і в інших місцях цих двох календарів. Звідки такі мінімальні розходження взялися? Тут треба звернути увагу на їх географічну «прив'язку». На відміну від «київського», календар Кука відображає «наближення» до наступного, західнішого часового поясу. Нагадаємо, що Василь Степанович із цим своїм календарем потрапив у радянські руки далеко від Києва, на Львівщині, усього за 150–170 кілометрів від польського кордону.

Звідки така точність в Кука? Невже він сам щодоби «знімав показники» й прогнозував поведінку небесних світил «на завтра»? Тоді йому, юристу за освітою, знадобилися б знання астрономії, хоча б найпростіше астрономічне приладдя. Приміром, візьмемо справу визначення часу сходу й заходу Сонця. Їх можна «передбачити», якщо відомі широта та довгота певної місцевості, «межа» дня та ночі й різниця між місцевим часом та часом за Грінвічем.

Чи робив усе це Кук? Є лише опосередковані докази того, що «читав» широту та довготу. Адже під час затримання у травні 1954-го у нього вилучили три топографічні мапи: 1). Золочівського, Олеського, Підкаменського й інших районів Львівщини, 2). Бережанського, Поморянського районів Львівської області, «порубіжного» українсько-польського Перемиського району та Рогатинського району Івано-Франківської області, 3). Заложцівського району Тернопільської області.

Але оскільки хронологічний діапазон сонячно-місячного календаря Василя Кука сягає кінця 1954-го, тобто «забігає» на багато місяців уперед з моменту затримання чоловіка у травні, вочевидь він його уклав за раз. Коли? Наприклад – у березні 1954 року, тому що нижня хронологічна межа календаря – квітень. За всіма ознаками, Василь Степанович просто переписав усі «подобові» відомості про години сходу й заходу Сонця та Місяця із якогось «фабричного» відривного календаря на 1954 рік, роздобутого, наприклад, десь у Львові наприкінці 1953-го.

Показова деталь – у календарі Кука трапляються «групи» днів, які він позначив прямими лініями. Вони накреслені червоним олівцем. Вірогідно, останній

головнокомандувач так позначив періоди, найсприятливіші для «нічних переходів».

Що прикметно, на допиті 14 червня 1954-го Василь Степанович представив слідчому (заступнику начальника слідчого управління КДБ при Раді Міністрів УРСР Майорову) цей свій календар як універсальний, тобто на кожен рік. «Для нас, учасників націоналістичного підпілля, всі ці відомості мали важливе значення, оскільки всі зв'язки й пересування здійснювалися нами вночі. Саме тому нам потрібно було заздалегідь точно знати, яка буде ніч – місячна чи ні, темна чи світла. З цією метою і створений вказаний календар, який мною використовувався в період мого перебування в націоналістичному підпіллі», – заявив він.

До речі, працівники радянської спецслужби ще влітку 1949 р. знали про схильність Кука до нічних подорожей «під Місяцем». Вони «вираховували», що той, зокрема, вирушає на розмови з колегами по підпіллю перед жнивими, а повертається, коли вони закінчилися. А, як відомо за народною традицією, косовиця починається після свята святого Прокопа (21 липня), а завершується до кінця серпня.

Як «доводить» календар Кука, у 1954 році на цей період склалися дуже сприятливі передумови для нічних мандрів. Адже від 17 до 22 липня ясний Місяць у спадаючій фазі (після повні 16 числа) світив практично всю ніч! Після наступної повні 14 серпня упродовж 15-20 чисел тривала спадаюча фаза, достатньо сприятлива для подорожування вночі.

Втім, моменти, коли освітлена частина доби коротка, у повстанському середовищі цінувалися не менше. Адже, не привертаючи увагу противника, в «безмісячну» ніч можна було, наприклад, непоміченим організувати якусь акцію проти ворогів, перейти від них у безпечне місце, відбити напад тощо.

Згадаймо найбільший бій УПА під Гурбами у квітні 1944 року. Загальний відступ упівців почався у ніч на 25 число. «Ніч темна. Довкола Гурбенського лісу ворожі ракети час від часу стріляють в небо. Треба пробиратись дуже тихо поміж ворожими заставами, щоб не почув ворог та завчасу зорієнтувавшись, не перешкодив плянам командування групи»²⁰²⁶, – згадував епізод очевидець Микола Андрощук.

Інший приклад – наступ «Перемиського» куреня УПА на польську прорадянську залогоу містечка Бірча (нині село у Підкарпатському воєводстві Польщі). Він розпочався 7 січня 1946 р. о 3-й ночі. Адже того дня, після повні третього числа, шанси розгледіти Місяць на небі дорівнювали практично нулю.

Не був прихильником переходів у світлі ночі й охоронець члена Закерзон-

²⁰²⁶ Андрощук Микола («Вороний»). Записки повстанця / Ред. І. Марчук. – Торонто–Львів, 2011. С. 81.

ського крайового проводу ОУН(б) Василя Галаси Мирослав Сорока («Птах»). А вже 14 липня 1947 р. (тоді вже перебував на території УРСР) у листі до керівника Дрогобицького обласного проводу «Нечая» попросив не «надсилати» людей «тепер», тому що «буде вже місячно», а наступного місяця, «як тільки буде половина»²⁰²⁷.

Окрім фаз активності Місяця й Сонця, українські повстанці мусили враховувати у своїй тактиці й можливі «сюрпризи» небесної канцелярії, як-от хмарність, опади тощо.

Важливим джерелом такої просопографічної інформації як звички останнього командира УПА Василя Кука, є довідка, складена старшим уповноваженим 3-го відділу 4-го управління КДБ при Раді Міністрів УРСР, майором Птічкіним 31 січня 1955 року. В цьому документі значиться, що влітку 1952-го підпільник «Тарас» – довірена особа Кука («Трьохсотого») – взявся організувати через посередників закупи цигарок і пошук книг. Спершу звернувся з цього приводу до провідника Золочівського району ОУН(б) «Антоня». Той у січні 1953-го «переадресував» завдання жительці с. Підгородне на Золочівщині «Подолянці» (не підозрював, що вона є агенткою КДБ). А наступного місяця, у лютому, взяв у неї книги Карла Маркса «Капітал» і Йосипа Сталіна «Економічні проблеми соціалізму». Оскільки «Подолянка» знала, що у боївці «Антоня» ніхто не палить і такої «складної» літератури не читає, то звернулася до УКДБ Львівської області. Ось так радянська спецслужба одержала докази (нехай і дуже опосередковані) того, що на початку 1953 р. на Золочівщині може знаходитися Кук. А вже саме він полюбляв вивчати літературу такої тематики. А ще, «попутно», з'ясувалося, що останній командир УПА небайдужий до цигарок²⁰²⁸.

Джерела багаті й на просопографічні відомості про інших фігурантів вивольного руху. Так, у 1945 р. комендант боївки ОУН(б) Богдан Луцький («Перун»), яка діяла у Дрогобицькому, Дублянському, Меденицькому, Бориславському, Підбузькому районах, в документах, які радянські чинники захопили в оунівців, характеризувався як «сміливий та досвідчений есбіст, добре знає свою територію, відданий справі ОУН, вміє добре викручуватися»²⁰²⁹.

А провідник Луцького надрайону ПЗК «Жен» 21 листопада 1945 р. склав цікавий психологічний портрет очільника Дубенського надрайону: «Особисто

²⁰²⁷ Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 5: Акція «Вісла» 1947 / Ред. кол.: С. Богунів, З. Гайовнічек, Б. Гронек та ін. – Варшава–Київ, 2006. С. 578.

²⁰²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2680. Арк. 305–306.

²⁰²⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 461.

я є задоволений з д-га Черника, хоч дехто мене остерігає (пр[овідни]к [Іван Литвинчук-]М[аксим]). Він на правду віддано працює. Всесторонньо організаційно вироблений не є, однак до різних питань політичного життя підходить сьорйозно: досить рухливий, підприємчивий. І хоча в своєму терені не має чисельного організаційного активу, але рух пропагандивний робить такий, що я подивляю. Його цікавлять усі питання економічного, культурно-освітнього та політичного життя. [...] за короткий час успів зібрати поверх 40 тисяч карб. З чого 25 тис. вже передано до мене. Також пов'язав зв'язок з пров. Вересом, звідки дістає літератури на свій терен. Останньо дістав такої літератури, якої ще я не маю. Між населенням веде широку роз'яснювальну акцію щодо діяльності банд Озона. [...] З усього повищого видно, що повинен бути чесним революціонером»²⁰³⁰.

У письмових документах зустрічається інформація про фізичні недоліки членів націоналістичного підпілля, їхні хвороби.

Так, завдяки тому, що у червні 1947 р. Василь Кук написав Миколі Козаку («окуляри – передав купити»²⁰³¹), знаємо, що адресат користувався оптичним приладом для виправлення вад зору, але мав складнощі з їх закупівлею. Тим більше, що у квітні 1948-го Кук відписав кореспонденту таке: «Окулярів по тій рецепті не вдалося досі роздобути. Будуть ще пробувати»²⁰³².

За даними Василя Галаси, всередині 1947 р. Степан Янишевський («Далекий») захворів: у нього відняло праву руку і частково паралізувало правий бік («повний парадіж правої руки і частинний парадіж правого бока») ²⁰³³. Такі проблеми зі здоров'ям, на наш погляд, не могли виникнути раптово, тож вони є важливим аспектом для розуміння «витоків» неоднозначної поведінки Янишевського у збройному націоналістичному підпіллі за станом на 1945–1946 рр. (нерозуміння важливості субординації, часті дискусії з безпосередніми керівниками тощо). Василь Галаса теж (на початку 1949-го) визнав у листі до Миколи Галаси, що страждає від серцевої хвороби, навіть не може через це працювати: «Я поважно захворів на серце і це перешкоджає мені в роботі»²⁰³⁴.

У різних документах командування УПА та збройного підпілля нерідко містилася емоційна, часом критична характеристика рис характеру тих чи інших підлеглих, тобто теж подавалися цінні просопографічні відомості.

²⁰³⁰ Лігопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 369.

²⁰³¹ Там само. С. 249.

²⁰³² Там само. С. 264.

²⁰³³ Там само. С. 180.

²⁰³⁴ Там само. С. 172.

Наприклад, командир куреня «Ударники» Василь-Мартин Мізерний («Рен») у одному зі своїх звітів так відгукнувся про сотенного Степана Стебельського («Хріна»): «Хрін» то такий командир, що коли при ньому щось кажеш – то підтакує, а якщо відійти, то робить по-іншому»²⁰³⁵.

Для порівняння, почесний командир УПА Василь Кук 1953-го у листі до провідника Карпатського краю назвав провідника надрайону Олексія Демського («Шувара») «чоловіком, що своє віджив, недостатньо підготовленим політично, з низькою освітою (5 класів), і, що найголовніше, без анінайменшого бажання вчитися». А також додав, що той – «лінивий, маленький панок, котрий своїми міною й зовнішністю демонструє важність, а до всього цього запеклий деконспіратор. Я просто дивуюся, як йому вдалося до цього часу зберегтися. Напевне і МВС не бажає за ним ганятися»²⁰³⁶.

5.3. Висвітлення подій економічного, політичного, культурного життя на українських землях

Письмові документи УПА на загал не багаті на відомості, що стосуються різних аспектів життєдіяльності цивільного населення на українських теренах. Там така інформація швидше виняток, аніж «правило». Щодо документів післявоєнного збройного підпілля ОУН(б), то у тих із них, де про таке писалося, основний акцент робився на висвітленні особливостей радянської УРСР, специфіки політичних і економічних змін на українських землях за нової дійсності, а не, наприклад, на події у світі. Навіть не надто чільний оунівський діяч «Богун» у вересні 1946 р. на Дрогобиччині закликав підлеглих пропагандистів у своїй політично-виховній роботі менше зачіпати «світову політику та економіку», а більше висвітлювати «нашу стратегію, тактику та політику»²⁰³⁷.

Дуже багато сюжетів у повстанських документах стосувалися працівників радянських репресивно-каральних органів, партійних, комсомольських діячів, а також учителів, лікарів, інших представників трудової інтелігенції, котрі нерідко співпрацювали з ними. Референт СБ ОУН(б) Микола Арсенич 20 жовтня 1946 р. з приводу цього явища висловлювався так: «Сексоти, завербо-

²⁰³⁵ Motyka G. Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. S. 237.

²⁰³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 305–306.

²⁰³⁷ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 542.

вані з-поміж викладацьких кадрів, часто належать МДБ. Цікаві вони своєю агентурною освітою і методами агентурної роботи [...] всі вчителі з радянських людей, які працюють в західних областях України, пройшли перед цим детальне агентурно-оперативне навчання»²⁰³⁸. А 15 червня 1945-го в одному зі своїх листів «Шахтар» звинувачував у «агентурстві» й «донощицтві» радянських комсомольців²⁰³⁹.

Отож, ОУН(б) мусила розробляти «протиотруту» проникненню радянської агентури до різних українських середовищ. Тим більше, що, як писав член підпілля Подільського краю Василь Бей до провідника Чортківської округи, МДБ поширювало чутки, нібито бандерівці тотально знищують відряджених до Західної України східноукраїнських спеціалістів²⁰⁴⁰. І таку «протиотруту» знайшли – запозичили досвід МДБ. Західноукраїнські оунівці почали вербувати «східняків» і відправляти їх із націоналістичною літературою назад – до Східної України. А ще старалися залучати до поширення пропаганди «за Збручем» робітників східноукраїнських підприємств, котрі приїздили до Західної України у відпустку²⁰⁴¹.

Була й ідея «заселити» Наддніпрянщину кращими західноукраїнськими підпільниками. «Усі Ваші міроприємства з посилення роботи на території Д (Житомирська область) і далі в Е (Київська область) – правильні. На цих територіях необхідно організувати роботу будь-якою ціною, навіть за рахунок послаблення її в інших місцях [...] Діяльність в цих місцинах слід провадити тихо. Головне – знайти там нових членів і поставити Організацію. Пропаганда необхідна, але тиха, не демонстративна, така, щоб нас з місць не ганяли. Шум зараз дуже шкідливий»²⁰⁴², – писав Василь Кук до Василя Галаси на початку 1950-х років.

Багато в оунівських документах відомостей і про відновлення після Другої світової війни діяльності виборних органів влади УРСР і СРСР. Бандерівці вважали, що вибори до радянських парламентів (українського та всесоюзного) відбуваються на безальтернативній основі, тому виборчі дільниці слід ігнорувати. Отож, до виборів Верховної Ради – парламенту Країни Рад – на початку 1946-го у підпіллі «підготувалися» інструкцією «В питанні бойкоту так званих виборів до Верховної Ради СРСР» від 24 грудня 1945 р. Нею ставилося

²⁰³⁸ Лігопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. С. Богунов, В. Даниленко та ін. – Київ–Торонто, 2007. С. 123.

²⁰³⁹ Там само. С. 143.

²⁰⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 820. Арк. 307–308.

²⁰⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1541. Арк. 158.

²⁰⁴² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1309. Арк. 224.

завдання почати з 1 лютого пропагандистську акцію проти участі населення у виборчому процесі²⁰⁴³.

Отож, хоча вибори і закінчилися перемогою кандидатів від блоку комуністів і безпартійних, проте однотайність голосування на них панувала далеко не скрізь. За повідомленням командира ТВ «Розточчя» ВО «Буг» УПА–Захід «Угриновича», в його терені майже 60% населення не забажало голосувати, отож вибори там «не пройшли». Радянська влада на таке «неподобство» відповіла репресіями. «По виборах ще два місяці большевики почали нас немилосер[д]но «жарити». Маємо вбитих і ранених»²⁰⁴⁴, – констатував «Угринович» 6 травня 1946 року в листі до свого зверхника.

До речі, результати цих виборів невідомий автор статті «Вибори в ССРСР», вміщеній у № 9 часопису «Інформативні вісті» від 9 березня 1947-го, назвав «фалшем», а автор публікації «Виборча трагікомедія» в № 1 часопису «Самостійність» за 1946 рік ще радикальніше – «дикою оргією терору»²⁰⁴⁵.

Згодом, 1949-го, підпілля розгорнуло подібну кампанію, цього разу проти участі цивільних у виборах депутатів до найвищого законодавчого органу влади СРСР. Про це теж є згадки у повстанській кореспонденції. Приміром, В. Фрайт («Б-7») у листі до референта пропаганди Дрогобицького надрайону «5-ТР» від 3 жовтня 1949 р. наказував виготовити 10 тис. примірників листівок та лозунгів «противиборного» змісту²⁰⁴⁶.

Широко висвітлювалися й заходи радянської влади із переселення мешканців західноукраїнських земель до інших регіонів УРСР та віддалених районів СРСР, а також протидія цьому. Низку вказівок щодо останнього подав, наприклад, оунівець із Закерзоння «К.» у листі до «Р-зета» від 27 квітня 1947 р.²⁰⁴⁷ Наприкінці 1948-го намагався не допустити виселення земляків до Сибіру провідник ОУН(б) із Гусятинського р-ну на Тернопільщині Іван Горобець («Степан»). За виселенням органами МДБ людей із Тернопільщини, а також участю радянських військ у цій справі, стежив у грудні 1948 р. референт про-

²⁰⁴³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 13.

²⁰⁴⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Кн. 1: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ–Торонто, 2009. С. 315.

²⁰⁴⁵ Літопис УПА. Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 2 / Відп. ред. Є. Штендера, П. Потічний (співред.). – Львів, 1992. С. 286; Літопис УПА. Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України. 1945–1947 / Відп. ред. Є. Штендера, П. Потічний (співред.). – Торонто, 1987. С. 302, 306.

²⁰⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 3632. Т. 1. Арк. 169–171.

²⁰⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 516. Арк. 54–56.

паганди Подільського краю ОУН(б) Василь Бей («Улас»). А на початку 1951-го член підпілля Буковинської округи Ю. Матвіїв («М-14») відслідковував, як деяких буковинців радянська влада переселяє до Запорізької та Херсонської областей²⁰⁴⁸.

Також у письмових документах збройного підпілля ОУН(б) йшлося про вивезення українців на відбудову підприємств Донбасу²⁰⁴⁹.

У розпорядчих документах післявоєнної ОУН(б), діловому листуванні показові численні сюжети про вкрай критичне ставлення керівного активу до повторної радянської колективізації українського сільського господарства, діяльності колгоспів і радгоспів. Боротьбу з «радянізацією» сільськогосподарської сфери українські повстанці фактично не припиняли з перших місяців відтворення колгоспів і радгоспів радянською владою (1944 р.).

Так, командир УПА Роман Шухевич у серпні 1945-го в листі до Василя Сидора, котрий очолював УПА–Захід, описував суспільні настрої наступним чином: «Всі говорять, що вже в колгоспах працювати не думають»²⁰⁵⁰. А «Троян» (один із есбістів ТВ «Розточчя» ВО «Буг» УПА–Захід) у листі до «командира» стверджував про успішну ліквідацію колгоспної «електрівні» на Львівщині наприкінці грудня 1945 р.²⁰⁵¹ Десятого квітня 1946 року автор оунівського розпорядчого документа «Юліан» закликав підлеглих «протиставляти себе створенню колгоспів, займаючись не лише пропагандою, але й використовуючи зброю, щоб змусити населення бойкотувати»²⁰⁵² це.

А у документі «Усім членам Організації і всім повстанцям до виконання» (червень 1946 р.), який військові Прикарпатського ВО захопили 18 липня 1946-го у Сколівському р-ні (нині Львівська обл.), значилося, аби агітувати цивільне населення до затягування жнив, затримання обмолоту зерна, його приховування. Говорилося, що потрібно зривати плани хлібозаготівель, УПА, боївкам і СБ належало спалювати врожай, складений у копиці та скирти, знищувати сільськогосподарську техніку, а ще – державні елеватори, дослідні

²⁰⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2020. Арк. 280–280 звор.

²⁰⁴⁹ Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 417.

²⁰⁵⁰ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 84.

²⁰⁵¹ Літопис УПА. Т. 31: УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя». 1943–1947 / Ред. І. Лико, П. Потічний (ред.). – Торонто–Львів, 2001. С. 273.

²⁰⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 116.

станції та лабораторії²⁰⁵³. Тим же місяцем датовано документ Проводу ОУН(б), де йшлося про необхідність зривання хлібозаготівель членами ОУН і УПА шляхом підпалення зернових на полях, знищення складів із зерном, диверсій на шляхах його перевезення, протидії здаванню селянами хліба державі²⁰⁵⁴.

У вересні 1946 року до одного з провідників ОУН(б) на Дрогобиччині надійшов діловий лист від «Богуна» із надписом «Зов», у якому наказувалося «ліквідувати (розгромити) [...] земельні общини, колгоспи, радгоспи, підсобні господарства та інші підвалини більшовизму на наших землях»²⁰⁵⁵. На місцях такого стибу вказівки виконувалися, у чому переконує, наприклад, звіт провідника Бібрківського району «Дарія» про політично-пропагандистську роботу в грудні 1946 р. Там значилося, що проведено збори членів кушів району, на яких роз'яснено, як здійснювати агітацію проти виборів. Серед тем шістнадцятьох бесід із селянами, які відбулися в грудні, одна мала назву «Про вибори». Також відбулося 12 тематичних бесід-мітингів, зокрема у дні народних свят (Хрещення, Андрія, Миколи, Анни)²⁰⁵⁶.

Яскравим противником колективізації сільського господарства був Василь Кук – автор публіцистичної брошури «Колгоспне рабство». У 1948 р. він називав колективізацію «питанням політичного характеру», а відтак, пропонував низку силових методів боротьби з нею: «фізично ліквідувати більшовицьких активістів к/г діла, як шкідників народу», «знищувати к/г будівлі», «нищити трактори і інші машини»²⁰⁵⁷.

Отож, на практиці оунівці «били» по колективізації пропагандистсько-диверсійними заходами. Споряджалися спеціальні боївки, члени яких не лише відвідували села на Житомирщині, Київщині, Черкащині, але й проводили бесіди з тамтешніми колгоспниками про мету і завдання діяльності УПА, роздавали листівки, а разом учиняли напади на місцеві колгоспні будівлі, сільради, магазини та інші «символи» радянської дійсності. Ватажок однієї з таких боївок на Житомирщині, Володимир Кудра («Роман»), у вересні 1945 р. писав у листі до зверхника, що тамтешні мирні жителі сприймають визвольний рух на диво позитивно: «Населення мріє про те, щоб якнайскорше скину-

²⁰⁵³ Там само. С. 159.

²⁰⁵⁴ Там само. С. 168.

²⁰⁵⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 546.

²⁰⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 2: 1946–1947 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ–Торонто, 2002. С. 284.

²⁰⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 7. Арк. 397–398.

ти з себе колгоспне ярмо і щоб чим скорше настало мирне життя. Населення до нас відноситься дуже добре, радо відчиняють хату, коли ми застукаємо [...] докладно інформують нас про те, чого питаємо»²⁰⁵⁸. Пояснював, що подібними пропагандистськими методами із застосуванням заходів індивідуального терору потрібно чинити опір створенню колгоспів, один із чільних представників підпілля на Тернопільщині М. Барабаш («25») для референта СБ Вишневецького району П. Швалинського («Славка») у грудні 1947-го²⁰⁵⁹.

До поля зору бандерівців потрапило явище масової заготівлі лісу в Прикарпатті. Так, на Чернівецькій влітку–восени 1944 р. до такої роботи залучали безробітних. Дерева рубали «для будови мостів, до палива і до направи зал[ізничних] шляхів», велику кількість лісоматеріалів вивозили «в Московію»²⁰⁶⁰.

Чимало сюжетних ліній повстанських документів стосуються такої форми діяльності радянської влади як святкування, з пропагандистською метою, різноманітних «круглих» річниць у житті країни. Так, після того, як 1949-го у Кремлі вирішили урочисто відзначити 10-річчя події 1 листопада 1939 р., коли позачергова, V сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її із УРСР²⁰⁶¹, член Головного проводу ОУН(б) Роман Кравчук запропонував колезі (провіднику Львівського краю Осипу Дякову) виготовити та розповсюдити листівку з правдою про обставини цього «возз'єднання» десятирічної давнини²⁰⁶².

А ще в оунівському збройному підпіллі протидіяли різним радянським пропагандистським заходам, проводячи свої, альтернативні (як-от відзначення річниця 10-річчя УПА в 1952 р. тощо).

Авторів документів, що виходили у підпіллі ОУН(б) за радянської дійсності, цікавили і зміни в морально-етичній площині українства, побутовій культурі, які відбувалися внаслідок утвердження радянської влади. Наприклад, в одному зі звітів про події на Буковині (від 25 липня 1944 р.) автор яскраво описав, якими брутальними методами у Чернівецькому р-ні велася агітація серед жінок за збільшення народжуваності. Для цього по селах влаштовува-

²⁰⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 499.

²⁰⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 608. Арк. 31.

²⁰⁶⁰ Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 416.

²⁰⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. – Київ–Торонто, 2001. С. 371–375.

²⁰⁶² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7447. Т. 7. Ч. 3. Арк. 7 (ковв.).

лися «віча» та «мітинги», на яких місцевих бездітних жінок і дівчат радянські агітаторки закликали чіпляти на воротах таблички, «щоб красноармійці могли йти до них на відпочинок»²⁰⁶³.

Загалом численні заходи УПА й оунівського націоналістичного підпілля у справі опору радянзації українських земель після закінчення радянсько-німецької війни в синтезі із систематичним аналізом зовнішньополітичних подій і пропагандою визвольної справи за кордоном давали пристойні результати упродовж кількох років поспіль. Радянській владі, чия військова потуга наприкінці 1940-х у сотні, а може й тисячі разів перевищувала бандерівську, не вдавалося «переламати хребет» націоналістичному підпіллю аж до початку 1950-х років. Аж у червні 1952-го Василь Кук у листі до провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Василя Галаси визнав, що Подільський, Карпатський краї і край ПЗУЗ ліквідовані²⁰⁶⁴. А ще через рік він із приводу ситуації в підпіллі «підвів ризик»: «Стан Організації в цілому катастрофічний»²⁰⁶⁵.

5.4. Відомості про міжнародні події

Відомості про події у світі члени підпілля ОУН(б) дізнавалися із закордонних радіопередач та преси – зарубіжної й радянської. Так, іноземні (європейські) газети читав один з чільних оунівських керівників на Закерзонні Ярослав Старух²⁰⁶⁶. Член Головного проводу ОУН(б) Осип Дяків («Горновий») за станом на червень 1950 р. був у курсі тематики українських «емігрантських» часописів²⁰⁶⁷.

Вартісним джерелом новин про СРСР слугували республіканські й регіональні газети радянських республік. Так, Роман Шухевич у 1948-му знайомився із змістом білоруських газет, які одержував від провідника ПЗК Івана Литвинчука, якому їх передавав провідник Берестейської округи Олександр Степанюк²⁰⁶⁸. Активісти Буковинської округи ОУН(б) читали молдовську пресу²⁰⁶⁹.

²⁰⁶³ Сергійчук Володимир. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. С. 394.

²⁰⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 74914. Т. 4. Арк. 188 зв.

²⁰⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2256. Арк. 47.

²⁰⁶⁶ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 1 / Упоряд. В. Сергійчук, І. Білоконь та ін. – Київ, 2009. С. 578.

²⁰⁶⁷ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 2 / Упоряд. В. Сергійчук, І. Білоконь та ін. – Київ, 2009. С. 375.

²⁰⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 146.

²⁰⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 221.

Ще одним своєрідним джерелом міжнародних новин для українського підпілля на місцях були виступи радянських агітаторів і пропагандистів. Воно їх фіксувало у поточних звітних документах у рубриці «ворожа пропаганда». Так, у додатку до звіту Буковинського окружного проводу ОУН(б) за перший квартал 1948 року наведена цитата з промови воєнрука Кіцманського району Йосипа Собицького на мітинзі у с. Суховерхів: «Наші союзники Англія і Америка та Франція можуть зненацька напасти на Радянський Союз так, як напала Німеччина 1941 р. Вони ведуть таємні переговори між собою без участі Радянського Союзу. Озброюють Німеччину і інші держави і приготують їх до нападу на Радянський Союз. Ну, нічого, нам треба якнайскорше приготуватися до війни, і розіб'ємо Англію та Америку так, як розбили Німеччину»²⁰⁷⁰.

Цілий пласт розпорядчих документів УПА, які виходили у останні роки Другої світової війни (її повстанці називали «другою імперіалістичною») та потому, містить вказівки щодо «пристосування» до нових реалій, які склалися на зовнішньому «театрі» військових дій, а саме наступальних дій радянської влади та відступу німців.

Політичні інструктори на заняттях у підрозділах УПА представляли військову боротьбу між СРСР і Третім Рейхом як «імперіалістичні намагання Москви й Берліна»²⁰⁷¹. А комендант Кременецького району Петро Ковальчук («Бук») 1 лютого 1944 р. у наказі до підлеглих (причина його видання – «з огляду на сувору дійсність, яка наближається у зв'язку з відступом німців, наближенням фронту, а за ним – нової сталінсько-енкаведівської окупації Українських земель»²⁰⁷²), серед іншого, розпоряджається «застерігати населення, щоб і надалі не вірило німцям», а також погрожує смертю «за співпрацю з німецькими та іншими розвідувальними центрами» й «із більшовиками проти УПА і ОУНСД»²⁰⁷³.

Традиційно чільних діячів УПА цікавив стан РСЧА, ідеологічна налаштованість її бійців. Та, влітку 1945-го, коли Друга світова війна добігала кінця, особливо цікавився настроями червоноармійців, котрих перекидали із Європи назад, у східному напрямку, Роман Шухевич («Чернець»). «Військо, яке іде на Схід, сильно здеморалізоване [хорошим життям, яке] бачило на Заході... На жаль, відділи наші туди не пішли, а тепер це вже дуже трудно [...] Серед вертаючої армії вести роз'яснювальну роботу, бо вони нас мають за німець-

²⁰⁷⁰ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 648.

²⁰⁷¹ ЦДАВО. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 25.

²⁰⁷² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 15.

²⁰⁷³ Там само. Арк. 16.

ких висулужників»²⁰⁷⁴, – писав він у листі до к-ра УПА–Захід Василя Сидора («Конрада») 16 серпня.

Одна із інших провідних тем у повстанських документах – очікування після Другої світової війни на «узаконення» адміністративно-територіальних змін у низці світових, особливо європейських регіонів. Повстанці чекали, але зміни затягувалися, адже ці прагнення не завжди співпадали з намірами ключових гравців тодішньої світової політики.

Про таке, для прикладу, систематично повідомляли різні джерела радянської військової контррозвідки. Так, один із агентів передав СМЕРШу слова бійця сотні УПА «Ластівки» Станіслава Цап'яка про те, що «у період з 19 до 20 липня [1946 р.] на території Німеччини у зоні англійської окупації проходила конференція ОУН–УПА за участі представників реакційних кіл Польщі та Англії»²⁰⁷⁵. На конференції розглядалося питання про кордони майбутньої Самостійної України. Також обговорювалося, продовжувати збройну боротьбу чи розпустити усі підрозділи до певного часу. Втім, на переконання згаданого бійця, рішення про останнє залежало від волі англійців і поляків²⁰⁷⁶.

Попри суперечливість свого світобачення, націоналісти не лише намагалися заручитися підтримкою провідних країн світу, але й, приміром, продовжували протистояти спробам радянської влади «радянізувати» українські землі, вважаючи її тимчасовою, чинною лише на якийсь час.

Ще більш поширеним сюжетом різноманітних повстанських документів, які стосувалися міжнародної політики, а особливо ділових листів, починаючи від весни 1945 року й надалі, стає можлива нова світова війна.

Наприклад, серед документів та матеріалів провідника одного з підрайонів Кам'янка-Бузького р-ну ОУН(б) Антона Березняка («Артема»), які 14 травня 1945-го виявили радянські чинники, знаходився огляд міжнародних подій авторства «Г. Ревухи», де зазначалося, що «незабаром після розгрому Німеччини повинно дійти до війни Англії і США проти СРСР». Як тільки вона почнеться, прогнозував автор, Японія, залишена сам-на-сам із СРСР, почне з нею зближуватися²⁰⁷⁷.

Коли у травні 1945 р. Третій Рейх зазнав краху й багато кого в УРСР охопив святковий пафос, оунівські підпільники демонстрували стоїчність і стриманість. «Перемоги», які б вони не були – це явища переходові, – відгукувався про успіхи радянської військової потуги організаційний референт ОУН(б)

²⁰⁷⁴ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 84.

²⁰⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 443. Арк. 119.

²⁰⁷⁶ Там само.

²⁰⁷⁷ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 304.

Василь Кук у листі до «Шахтаря» 4 серпня 1945 р. – Був час, що і Гітлер стояв у вершку «слави», а сьогодні у підпіллю, не кращому за наше! СРСР – занадто вже реакційне, щоб довго святкувати «перемогу». Сили протисовітські, так у СРСР як і у світі, як сили революційні нарастають і сильнішають»²⁰⁷⁸.

Згадані «сили революційні», за припущенням інших оунівських лідерів, мали б розпочати з радянською країною третю світову війну. Саме цим, вважали вони, рано чи пізно закінчиться англосаксонсько-радянська ідеологічна конфронтація, у яку плавно «переросла» перемога СРСР над нацизмом.

Третю світову в підпіллі розглядали як панацею від неминучої всеосяжної радянізації українських земель. Причому не лише серед керівної еліти, але й навіть на місцях. Наприклад, коли 10 серпня 1945 р. на зустрічі з діячами польської влади (МО, МГБ, ППР) у Ропеньці (нині Бещадський повіт Підкарпатського воєводства) представник одного із районів ОУН(б) «Сокіл» завів мову про «неминучість англо-більшевицького конфлікту», присутні «бравурно зірвались з місця, силуючи [...] випити з ними»²⁰⁷⁹.

Значну підтримку ідея «нової війни» мала й у Володимиро-Горохівській окрузі ОУН(б) на Волині. «Устим» – автор суспільно-політичного огляду подій в окрузі, що сталися «до 10 квітня 1946 року», зазначив, що після промови Черчіля «заговорили по всьому терені про війну», внаслідок чого представники радянської влади почали погрожувати таким особам тюремним ув'язненням на термін від шести місяців до п'яти років²⁰⁸⁰.

У червні 1947-го Василь Кук сторожко припустив, що нова війна між провідними світовими країнами-потугами почнеться наступного року: «Міжнародна ситуація і далі «туманна», і однаково багато аргументів є і за близький конфлікт (оден-два роки), як і за тимчасову повільну стабілізацію – повну погроз, непорозумінь, противоріч усіх родів і т. п. [...] У всіх відношеннях і на всьому земному глобі між США і СССР йде бій за гегемонію в світі. Спроби США включити «якось» московського ведмедя у свою економічну (наразі) систему не вдаються і напевно не вдадуться, бо це означало б для СРСР повільну, але консеквентну програ. Тому, радше, потрібно сподіватися дальшого загострення міжнар[одній] ситуації, яка при дальшій здицидованій впертости

²⁰⁷⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 227.

²⁰⁷⁹ Польша та Україна в 30–40-х роках ХХ століття. Невідомі документи спеціальних служб. Т. 2: Переселення поляків та українців. 1944–1946 / Ред. кол.: Вінярчик-Косаковська М., Гайовнічек З., Кулаковський П. та ін. – Варшава–Київ, 2000. С. 448, 460, 468.

²⁰⁸⁰ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 486.

СССР може врешті привести до збройного зудару (дай Боже)»²⁰⁸¹. Ці прогнози політика не справдилися.

Хоча автор інструкції ОУН(б), яка вийшла у червні 1950 року, «переніс» старт нової світової війни з 1950-го на п'ятирічку вперед²⁰⁸², Василь Кук продовжував «передбачати» її початок «ось-ось». Так, у вересні 1950-го він написав провіднику ОУН на ПЗУЗ Василю Галасі таке: «Настання війни можливе щогодинно, але це не обов'язково. Захід війни не бажає!!! Все залежить від СРСР і Китаю. Якщо вони забажають війни, то вона розгориться [...] в будь-якому випадку МДБ до війни вже готується»²⁰⁸³.

Згодом Василь Кук «відклав» старт нового міжнародного конфлікту на 1952–1953 роки: «У війні, яка назріває, більші шанси на конкретні успіхи (гегемонія в світі) можуть мати США або СРСР. [...] СРСР має всі дані, щоб війну програти [...] Тому з боку СРСР слід очікувати більш агресивнішої політики, ніж тепер, і нових спровокованих «місцевих» вогнищ протистояння [...] Поки що мало підстав для того, щоб стверджувати про можливість війни цього річ. Однак за рік-два до війни повинні таки прийти»²⁰⁸⁴. Зрештою, у листі до Василя Охримовича, 1953 року, згаданий підпільний діяч відтермінував війну знову, ще на п'ять років²⁰⁸⁵.

Дещо обережніше прогнозував неминучість третього міжнародного конфлікту в ХХ столітті Роман Шухевич. «Міжнародна ситуація, що під кінець 1945 р. почала сильно загострюватися й давати надію на швидкий конфлікт – не вийшла поза рямці дипломатичних зударів [...] Та все це тільки гра, що може тривати зовсім коротко, а може затягнутись і на довший час»²⁰⁸⁶, – передбачав він у липні 1946 р. А за інструкцією, яку в травні чи червні 1947 року Шухевич «проробив» з іншими учасниками «вузької наради» на території Дрогобицької області (Роман Кравчук, Петро Федун, Богдана Світлик, Осип

²⁰⁸¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 241.

²⁰⁸² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2011. С. 206.

²⁰⁸³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 282–283.

²⁰⁸⁴ Там само. С. 295.

²⁰⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2256. Арк. 47.

²⁰⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. С. Богунов, В. Даниленко та ін. – Київ–Торонто. – 2007. С. 284.

Дяків), «конфлікт» між СРСР та США очікувався навесні 1948-го²⁰⁸⁷.

У документі, який нібито походив із оточення Романа Шухевича й був датований квітнем 1948 року, йшлося, що навіть якщо війна між США та СРСР і вибухне, Україна самостійною країною не стане, а буде «прямо певного рода колонією США». При цьому країна-переможець принесе «неприємливий [...] скрайний капіталізм»²⁰⁸⁸.

Зі значно більшим скепсисом висловлювався про можливу війну «Шахтар». У вересні 1945 р. він вважав чутки про неї інспіраціями міжнародних газет: «протибільшовицький шум і крик певної частини англо-американської преси – це тільки оборонний засіб проти дальших зазіхань більшовиків. Англія, Америка – це дійсна демократія – від крику і шуму ще далеко до війни. Демократія мусить довго переконувати своє громадянство про неминучість зудару»²⁰⁸⁹.

А очільник «опозиційного» щодо КП ОУН(б) на ПЗУЗ Степан Янишевський (у листі до членів ОУН м. Києва від 30 березня 1948 р.) взагалі сподівався не на світову війну, а на формування [...] Федеративної Європи й входження туди визволеної з-під більшовизму України: «Ми проти всякого імперіалізму, незалежно від його походження і кольору, і в першій мірі того, що загрожує самостійності українського народу. Ми не маємо нічого проти Федеративної Європи і байдуже нам, чія це ідея, Черчіля, Бідо, Спаака, чи кого-небудь іншого, і кажемо, що Україна може стати навіть її членом, але тільки тоді, коли її незалежність не буде ніким порушена»²⁰⁹⁰. Для Янишевського як американський, так і радянський лад були проявами «імперіалізмів», не більше.

На низовому рівні збройного націоналістичного підпілля (кущі, райони, надрайони) подекуди не лише чекали на радянсько-американський збройний конфлікт, але й поширювали пропагандистські заяви про це. За оцінкою працівника УМДБ Тернопільської обл. (грудень 1947 р.), референт пропаганди Копичинецького районного проводу ОУН(б) «Хор» був «зайнятий роботою виключно щодо пропаганди нової війни між СРСР і Америкою»²⁰⁹¹.

Непересічною була точка зору провідника одного з кущів у Шумському ра-

²⁰⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. С. 766–767.

²⁰⁸⁸ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998. С. 625–626.

²⁰⁸⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 155.

²⁰⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74 Арк. 289.

²⁰⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 162.

йоні ОУН(б) «Полікарпа» («П-4»). На його думку, внаслідок перемоги США у можливій війні з СРСР почнеться нове військове протистояння – між переможцем та українськими націоналістами. Він, спираючись на думки цивільного населення, у звіті від 9 вересня 1947 р. зазначив, що США «можуть розбити більшовиків», після чого «нам доведеться боротися з Америкою, а вона також сильна»²⁰⁹².

Також «готовність» до нового всесвітнього конфлікту провокували чутки про це, що постійно ширилися Західною Україною. Під їхнім впливом, наприклад, жителі сіл Безброди та Куткір (нині – Буський р-н Львівської обл.) 24 лютого 1950 року запанікували й «розтягнули колгоспне майно по домівках»²⁰⁹³.

Але війна на Корейському півострові, яка розпочалася у червні 1950-го, «сплутала карти» багатьох підпільників. Одні стали називати її передвісником Третьої світової війни у найближчій перспективі, інші – штучною інспірацією СРСР для «відтягування» сутички з англосаксами у майбутньому.

«Вона [війна] може спалахнути дуже скоро»²⁰⁹⁴, – писав у 1950 році Роман Шухевич до зв'язкової Ольги Ільків. А Василь Кук в листі до провідника ОУН на ПЗУЗ Василя Галаси звинуватив у початку подій на Корейському півострові Країну Рад: «У зв'язку з діями в Кореї, війна [третя світова] цілком можлива, хоча може бути і навпаки. Альянти [Велика Британія та США] війни не хотіли. Цю війну там розпочали совіти. Розрахунок СРСР наступний: втягнути США та інших у конфлікт на Сході з Китаєм і там вимотувати поступово (роками) з них сили, а потім вдарити по Європі й залишку Азії, щоб повністю заволодіти цими територіями»²⁰⁹⁵.

У листі ж до представника Луцького окружного проводу ОУН(б) «Яроша» Василь Кук свої «корейські викладки» конкретизував детальніше: «Питання війни у Кореї треба розглядати як один з епізодів у великому конфлікті між США та СРСР, що наближається. Зіткнення цих протилежних таборів значною мірою залежить від результату боїв у Кореї. Навіть за можливості перемир'я у Кореї конфлікт можливий (хоча може бути десь у іншому місці). Для США корейсько-китайський плацдарм боїв небажаний, зате вигідний СРСР. Тому США готові до укладання в тому саме місці перемир'я, аби тільки мати вільні руки де це вигідніше. Не слід виключати, що і СРСР, якби хотів навяза-

²⁰⁹² Там само. Арк. 77.

²⁰⁹³ Киричук Юрій. Український націоналістичний рух 40–50 років XX століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. С. 292.

²⁰⁹⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. С. Богунов, В. Даниленко та ін. – Київ–Торонто. – 2007. С. 284.

²⁰⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1603. Арк. 115–116.

ти для США інший та кращий плацдарм боїв, аніж у Кореї (наприклад – Іран, Індія), теж погодиться на укладання перемир'я в Кореї»²⁰⁹⁶.

Також Василя Кука цікавили випадки смертей червоноармійців, котрі інкогніто брали участь у подіях на Корейському півострові. Під час бесід із підзвітними оунівцями він давав їм вказівки перевіряти чутки про таке. Зокрема, відповідний запис у своєму блокноті зробив Іван Литвинчук («Дубовий»), котрий бесідував із Куком упродовж 3–11 жовтня 1950 р.²⁰⁹⁷

Організаційний референт Карпатського краю ОУН(б) в одному зі своїх документів сприйняв події, які розгорнулися на Корейському півострові, за привід до початку Третьої світової війни. «Події у Кореї можуть стати початком третьої світової війни. У зв'язку з цим провести підготовчі заходи до державного устрою. Кандидатів намічати вже сьогодні. Ради й адміністрацію старатися комплектувати у підпільних умовах. Зберегти людей, котрі поза організацією, для державного будівництва. Людей, потрібних для державного будівництва, забрати в підпілля. Насамперед брати тих, кому загрожує фізичне знищення, арест, заслання чи призов до Червоної Армії»²⁰⁹⁸.

Провідне місце у листах лідерів ОУН(б) і УПА займав аналіз державної політики США щодо «українського питання». Так, наприкінці 1940-х рр. Роман Шухевич сподівався, що США підтримають антирадянські стремління емігрантів-вихідців із УПА, хоча й констатував, що американцям більше до вподоби ідеологія не українських, а російських емігрантів–противників радянського ладу: «Керівну антирадянську роль відіграють США. Наразі вони все ще відстоюють «єдину-неділиму» Росію. Керенський, колишній керівник росіян у період Жовтневої революції, в США шанований і надалі [...] Відділи УПА, які в 1947 р. пішли на Захід (із Закерзоння), в світі нарobili шуму. Він переконався, що тільки ми боремося проти СРСР. Навіть Керенський сказав, що УПА – це «його» «малоросійські» частини»²⁰⁹⁹, – читаємо у його листі до зв'язкової Ольги Ільків. Якщо ж усе-таки почнеться нова світова війна й українські терени займуть американці, припускав автор документа, то саме бандерівці мусять проголосити незалежність України, бо інакше їх можуть випередити «якісь інші спекулянти»²¹⁰⁰, тобто мельниківці.

Втім, судження Романа Шухевича щодо американців виявилися занадто опти-

²⁰⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 569. Арк. 19.

²⁰⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 343.

²⁰⁹⁸ Там само. Арк. 278.

²⁰⁹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. С. Богунів, В. Даниленко та ін. – Київ–Торонто, 2007. С. 365.

²¹⁰⁰ Там само. С. 366.

містичними. Ті таки серйозно «поставили» на Керенського. Бандерівці були змушені зайнятися роз'яснювальною роботою, зокрема, навіть «організували» відкритого листа від імені «бійців УПА до пана Олександра Керенського в Злучених Державах Америки». На нашу думку, зміст цього документа навіть з точки зору сьогодення «звучить» вельми виклично: «З тутешніх газет ми довідалися, що Ви й Ваші однодумці ширите в чужій пресі неправдиві вістки, ніби Українська Повстанча Армія (УПА) є армією «загально-російського народу» і бореться проти большевицького режиму за «Демократичну Росію». Щоб не було баламуцтва, ми, боевики-члени УПА, що оце недавно відбули рейд з України до Західної Європи, доводимо до Вашого відома [...] Українська Повстанча Армія (УПА), як вже сама її назва показує, є армією українського народу, яку організовано в Україні [...] для боротьби з німецьким і большевицьким окупантами. [...] Головною метою УПА є розвал тої тюрми народів, що зветься «Єдиною й Неделимою Росією», незалежно від урядів, які могли б її очолювати».

Проте, здається, що наприкінці 1940-х у США слабо розрізняли навіть український та російський народи, не те що їхні визвольні рухи. Для прикладу, у статті, що вийшла в американському журналі «Ньюсвік» 17 травня 1948 р., об'єкти планованого ядерного удару – промислові міста-центри Росії та України – навіть територіально не розмежовувалися. До речі, на цю публікацію відреагував бандерівець В. Мачуха («Бездомний») листом-протестом – гнівався, чому «мудреці всього світу», які перебувають у США, не можуть «помітити» різниці «між Києвом та Ленінградом»²¹⁰¹. Та на американську адміністрацію лист небайдужого не вплинув.

Та, попри докладені зусилля, США навіть на початку 1950-х років «визнавали першість» російського національного руху антирадянського спрямування. «Основна лінія, на яку американська політика хотіла б звести всі протибольшевицькі сили в сфері ССРСР – це домінація Росії, федералізм, підчинення визвольних рухів російській гегемонії [...] А метода тої «об'єднуючої політики» така, щоби затирати все, що тому не пасує, всі національні елементи і обскубити національно-революційні рухи так, щоби під видом координації вони знайшлися в російському полоні і в російських руках»²¹⁰², – інформував Степан Бандера («Бийлихо») у листі до Василя Кука («Леміша») та «друзів» в Україні навесні 1951-го.

Велика кількість сюжетів у листах українського націоналістичного підпілля стосується антирадянських рухів у Центрально-Східній Європі.

²¹⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 31. Арк. 118–119.

²¹⁰² Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 2 / Упоряд. В. Сергійчук, І. Білоконь та ін. – Київ, 2009. С. 576; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 569. Арк. 35.

Приміром, представник проводу Закерзонського краю ОУН(б) зізнався, що йому більш зручніше підтримувати зв'язки із польськими (з осені 1945 р.) і словацькими (з літа 1946 р.) націоналістами, аніж із оунівцями на території УРСР, бо там «порядкує» МДБ. Доводилося повсякчас враховувати й інтереси сусідів по антирадянській боротьбі. «Представник польського підпілля [...] всілякими способами вимагає від нас розвідувальної інформації, причому, насамперед, про СРСР, видаючи це за необхідну передумову зв'язків із нами. Під різними приводами своє рішення в цій справі ми відтермінуємо»²¹⁰³, – інформував Ярослав Старух у 1947 р. листовно Степана Бандеру.

Представників польського підпілля на території Білорусі у зв'язках із радянськими спецслужбами підозрював провідник ПЗК Іван Литвинчук («Дубовий»). Наприкінці 1948 р. він навіть попросив у Романа Шухевича поради, чи варто йому на Берестейщині налагоджувати контакт із польським підпіллям («панамі»). «Це подібний зв'язок, який мав на Закерзонії д. Ятрень [...] тільки я ще не впевнений чи це дійсно к-т з ними, чи може з МГБ»²¹⁰⁴, – остерігався адресант у листі.

До речі, зі схожим застереженням («уважати, щоб це не була якась провокація») Іван Литвинчук пропонував сприймати литовських націоналістів. 15 січня 1949 р. він наказав підлеглому провідникові Берестейської округи ОУН(б) Олександрю Степанюку «наладати стислий контакт» із литовцями: «Про них докладно розвідати, що вони собою представляють як політ. організація чи партизанка, яка їхня програма, тактика, засягнути інформації про їх рух взагалі. Постарайтесь дістати їхню літературу (по можливості і переклад) [...] Наладуйте контакт з вищими керівними клітинами, а відтак з їхнім проводом»²¹⁰⁵. Згодом, 1950-го, автор цитованого листа став одним із організаторів пропагандистського бандерівського рейду до Литви. Втім, захід закінчився невдало: напівдорозі, у Лельчицькому р-ні Гомельщини, його учасники завернули назад, бо дізналися про радянські війська, що рухалися назустріч²¹⁰⁶.

Здатність міждержавних інституцій, як-от Організації Об'єднаних Націй,

²¹⁰³ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 1 / Упоряд. В. Сергійчук, І. Білоконь та ін. – Київ, 2009. С. 584.

²¹⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 146.

²¹⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 528.

²¹⁰⁶ Літопис УПА. Т. 28: М. Савчин («Марічка»). Тисяча доріг. – Торонто–Львів, 1995. С. 382; Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. С. Богунов, В. Даниленко та ін. – Київ–Торонто, 2007. С. 545–546; Галаса Василь. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів, 2005. С. 157–158.

упоратися з наростанням міжнародної напруженості оунівці оцінювали після Другої світової війни з певним скепсисом. «Оба противники [СРСР та США] сьогодні провадять боротьбу між собою з ще більшою енергією і стараються поширити свої впливи всіма засобами – США – при допомозі грошей, а СРСР – головню через свою агентуру. Престіж ООН не підвищився, а відворотно, щораз більше падає. Постанови цієї міжнародної говорильні не виконуються, а народи, затративши надії на колективну безпеку, все частіше заключають двосторонні пакти, посилено готуються до нової війни і підшукують собі союзників»²¹⁰⁷, – писав член КП ОУН(б) на ПЗУЗ «Максим Ат» про перспективи світового миру в листі до колеги, політичного референта проводу Ігоря Мельничука («5410»), в лютому 1948-го.

До речі, відомий ідеолог українських націоналістів Дмитро Донцов, котрий на той момент мешкав у Канаді, відгукувався про ООН не менш критично. У чернетці своєї статті «Націоналізм і фарисеї гуманісти» він вніс абревіатуру «ООН» до переліку «ідеологій», з якими бореться «націоналізм». Мовляв, ця організація хоче знищити суверенність націй та ідею патріотизму²¹⁰⁸.

²¹⁰⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. С. 750.

²¹⁰⁸ ЦДАВО. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2181. Арк. 46.

Висновки

Таким чином, встановлено, що документи в УПА та збройному підпіллі зазвичай виготовлялися рукописним способом або у вигляді машинописів. Найбільш поширеною формою рукописів були грипси. Якихось спеціальних вимог щодо розміру різних видів повстанських документів, паперу, на якому їх продукували, виявити не вдалося.

Основними продуцентами документів у війську були штаби підрозділів (їхні канцелярські осередки чи поодинокі спеціалісти-носії відповідних повноважень), а у збройному підпіллі – провідні осередки таких територіальних «рівнів» як район, надрайон і вище. Уявлення про обсяги документообігу в УПА, видові та кількісні параметри його складових дає спеціалізована документація, як-от: «книги» реєстрації вхідних і вихідних документів, наказів командування, акти передачі документів. Бунчужні та «політичні виховники» також брали участь у виготовленні документів тих підрозділів, де служили.

Від вересня 1943 року в заплілі УПА на Волині взялися за стандартизацію системи архівування документації. За спеціальною інструкцією планувалося розпочати створення так званих станиць Української пресової служби. Значна частина повстанських архівів зберігалася у криївках, інших втаємничених місцях. Їх могли облаштувати не тільки десь у лісовій гущавині, на узліссях, але й у місцях скупчення цивільного населення (на подвір'ях жителів сіл, присілків, хуторів, у прибудинкових та культових спорудах, у копицях сіна), на сільських пасіках, кладовищах, навіть у ворожому тилу чи поблизу об'єктів ворожої інфраструктури. Щодо типових видів ємностей, у яких повстанці зберігали свої архіви, то це зазвичай були бідони, металеві або дерев'яні ящики. Також у документах нам вдалося виявити згадки про багато нестандартних ємностей, як-от скляні пляшки, бутлі тощо.

Оскільки активність УПА та післявоєнного збройного підпілля часто мала ознаки диверсійної діяльності, різні архіви нерідко переміщували з місця на місце.

Свідченням спроб систематизації наявних архівних ресурсів у війську є штампельні відбитки «Архів» на низці аркушів документів різного територіального походження, які було виявлено у зв'язку з арештом польською владою к-ра ВО «Сян» УПА–Захід Мирослава Онишкевича у 1948 р.

Система документації, яка витворилася в УПА, не могла функціонувати без злагодженого зв'язку між військовим командуванням та штабами підрозділів. Перші відомості про функціонування армійського зв'язку, які вдалося виявити, датуються серпнем 1943 р. Вона діятиме, допоки існуватиме армія, паралельно із мережею зв'язку ОУН(б), а опісля буде «заміщена» організаційним зв'язком.

Найбільш поширеними типами військового зв'язку (у джерелах зустрічаються терміни «польова пошта» і «військова цензура») були лінійний естафетний і лінійний з використанням мертвих пунктів. Приватні документи таким зв'язком пересилати заборонялося.

Типові документи, призначені для транспортування військовими кур'єрами, вкладали у польові торби, а якщо їх була значна кількість – у тюки. При цьому деякі кореспонденції загортали у спеціальні обгортки, на яких робилися позначки щодо швидкості їхньої доставки.

Відстань, на яку носили документи працівники організаційного зв'язку (туди зазвичай добиралися члени або симпатизи ОУН, але з низьким рівнем освіти), була меншою, ніж у системі військового зв'язку. Еволюція до лінійного із мертвими пунктами у ньому подекуди стає помітною уже на початку 1945 р. При цьому загальний обсяг документів, які доставлялися організаційним зв'язком (у структурі документації домінували грипси), міг бути більшим. Якщо одиничні грипси зв'язкові переважно переносили «на собі», то значну кількість документів (запакованих у пакети, півпакети) – у польових торбах, портфелях, сумках, речових мішках, наплічниках.

Часом мертві пункти використовувалися підпільниками для особистих зустрічей та обговорення поточних справ. Користування такими пунктами у будівлях передбачала наявність резервних дат зустрічей. Адреси мертвих пунктів регулярно змінювали. Існувала й практика передання кореспонденції від адресатів до адресантів через «посередницькі» адреси. На початку 1950-х мертві пункти втаємничували умовними знаками та «кличками».

Внаслідок посилення у післявоєнному збройному підпіллі конспіративних вимог способи запаковування кореспонденції постійно удосконалювали. Так, наприкінці 1940-х – на поч. 1950-х рр. вміст важливих пакетів намагалися якісніше пакувати – прошивали нитками, обшивали полотном, заштамповували сургучем тощо. Документи обгортали полотном, перкалем, старими газетами, різними іншими матеріалами. За порушення герметичності запакованих документів зв'язковим загрожувала посилена відповідальність (до покарання смертю включно).

Проте радянська влада своїми заходами повсякчас намагалася зменшити ефективність як військового зв'язку УПА, так і організаційного зв'язку в післявоєнному збройному підпіллі. Уже за станом на 1946 р. швидкість доставки кореспонденції на Волині вкрай знизилася. Наступного року, траплялося, документи доходили до адресатів із піврічним запізненням. Далі доставка затягується ще більше. У другій половині 1940-х кадрові втрати серед працівників повстанського зв'язку набули лавиноподібних ознак. А у 1951–1953 рр. радянські спецслужби практично цілковито контролювали, наприклад, зв'язкові «підходи» до провідних осередків Карпатського та Подільського країв ОУН(б). Вони ж успішно підрубляли повстанську документацію та на-

віть навчилися вкладати до пакетів із повстанськими документами вибухівку.

Оскільки УПА в останні роки радянсько-німецької війни, а українське націоналістичне підпілля упродовж кількох літ після неї звело найбільше боїв і сутичок не з польськими чи німецькими, а з радянськими чинниками, нами прослідковано насамперед те, де, коли і як останні накопичували свої документальні трофеї, що згодом опинилися на полицях архівосховищ різних країн. Це дозволило порівняти місця, звідки документи вилучалися, з місцями їхнього первісного походження. Відтак, стало зрозумілим, де бажано розшукувати документи надалі. А ще на підставі архівних джерел простежено, які конкретно з радянських формувань вилучали документальні трофеї, чи існували і коли саме «пікові» проміжки часу в цій справі.

За результатами поглибленої евристики «повстанських» фондів чи частин інших фондів із такої тематики у ЦДАВО, ЦДАГО, ДАРО, ГДА СБУ нами з'ясовано, що найбільш активно збирали документи УПА та збройного підпілля з-поміж радянських структур радянські партизанські загони та з'єднання, місцеві відділи військової контррозвідки СМЕРШ, підрозділи Внутрішніх військ НКВС, Прикордонних військ. На території Польщі таким займалося МГБ.

Радянські партизани попередній аналіз здобутих документів (у 1943–1944 рр.) не робили. Вони лише ставили відмітки на полях чи зворотах деяких із них, після чого надсилали найважливіші, на їхній погляд, папери до УШПР чи ЦШПР, адресували їх у територіальні управління чи відділи НКВС-НКДБ, інколи – у ЦК КП(б)У або навіть в «сусідські» червоноармійські підрозділи. Для порівняння, армійські відділи контррозвідки СМЕРШ серед документальних «трофеїв» цікавили переважно папери розпорядчого штабу. Якщо ж з-поміж надісланих «низовими» «смершівцями» траплялися інші документи, існували практики відсилання їх назад.

При цьому паперові «трофеї» відразу після виявлення чи захоплення практично не групувалися. Їх називали такими розмитими формулюваннями як «документи ОУН», «різні документи», «цінні документи» тощо.

Серед найбільш помітних масивів, якими заволоділи радянські та польські органи державної безпеки – документи ГК УПА і штабу групи «Заграва» (2 квітня 1944 р.), штабу Південної групи УПА (17 травня 1944 р.), «архів» к-ра групи «Сян» Мирослава Онишкевича (травень 1948 р.). У ніч на 8 лютого 1949 р. до 90 тис. сторінок документів виявлено у друкарні ім. Кліма Савура. Об'ємний так званий архів Василя Кука здобуто на Рогатинщині 26–27 листопада 1954 р.

Ворогів УПА та збройного підпілля передусім цікавили ті їхні документи, що мали чітко виражену розпорядчу складову, стосувалися навчання та виховання, засвідчували наявність системи військового права та покарань у випадках вчинення правопорушень. Радянські органи державної безпеки си-

стематично захоплювали й ділові листи повстанців з їхнім широким «простором» фактів для вивчення.

Пошуки повстанських архівів працівники КДБ вели навіть у 1970-х роках, що доводить історія з виявленням тоді архіву колишнього окружного провідника Житомирщини Сильвестра Приймака. Згодом, після проголошення Україною незалежності, цими справами почали займатися науковці, громадські діячі, пошуковці, активісти. Завдяки їхнім зусиллям у 2004, 2011, 2015–2017 рр. та інших у різних місцях Західної України знайшлася ціла низка цінних архівів із документами та пропагандистськими матеріалами УПА й збройного підпілля. Здебільшого ці знахідки передавали на опрацювання та збереження до ЦДВР, хоча у пресі за 1990-ті роки траплялися й відомості про випадки зникнення деяких віднайдених артефактів у невідомому напрямку.

В останні роки радянсько-німецької війни УШПР спонукав партизанів збирати документальні «трофеї» на певну тематику (наприклад, щодо «зв'язків» із німецькими нацистами). Проте ті «звітувалися» захопленими артефактами доволі хаотично. Зазвичай у радіограмах та шифрограмах констатували сам факт здобуття «трофеїв», зрідка цитували якісь їхні частини (показовим винятком варто вважати шифрограму к-ра Першої української партизанської дивізії ім. С.А. Ковпака для начальника УШПР Т. Строкача від 30 січня 1944 р. із розлогим текстом локальної угоди між українськими націоналістами та німецькими нацистами, яку було захоплено під час розгрому підстаршинської школи УПА «Лісові чорти»).

Для порівняння, виявлені працівниками українських регіональних управлінь та відділень НКВС–МДБ артефакти повстанців здебільшого осідали саме у їхніх галузевих архівах. Також чекісти «заглиблювалися» у зміст повстанських документів значно частіше та більш ґрунтовно, ніж як це робили у партизанському середовищі чи ЧА. Вони перекладали ці джерела російською та у своїх звітних документах начальству цитували звідти речення, абзаци чи навіть наводили тексти повністю (часом – по кілька в одній доповідній записці). Також додавали не перекладені з української документи УПА та збройного націоналістичного підпілля до архівно-слідчих справ у вигляді речових доказів (клали у конверти і підшивали їх у справи). Якщо справа була багатотомною, інколи траплялося, що останній том чи кілька останніх томів формувалися із самих лише письмових речових доказів (у перекладах російською мовою).

Спектр різних факторів, які спричинили дисбаланс між первісним і виявленим масивом письмових документів (останній значно вужчий), особливо добре прослідковується на прикладі документації, що збереглася внаслідок діяльності самопроголошеного проводу ОУН(б) «Одеса».

Адже «трофейні» документи могли знищувати (у МДБ – КДБ) після того, як осіб, котрі у них фігурували, не вдавалося використати в агентурних чи оперативних операціях. По-друге, була можливою утилізація письмових ре-

чових доказів із слідчих справ на членів визвольної боротьби після їхнього засудження. По-третє, повстанська документація «йшла під ніж» (у 1970-х і далі) й у зв'язку з необхідністю зменшити обсяг загальної кількості одиниць зберігання через «переповненість» фондів того чи іншого архіву КДБ.

Далеким від ідеального є і фізичний стан виявленого масиву документального комплексу УПА та збройного націоналістичного підпілля. Частина джерел обгорілі, зі слідами різних механічних пошкоджень. Негативно вплинуло й те, що значну кількість організаційних документів українські повстанці знищували власноруч (наприклад – у випадку ворожої загрози чи коли надходила вимога керівництва про необхідність утилізації якихось із них). Першочергово знищували (рвали, спалювали, обробляли хімічними речовинами тощо) ті джерела, у яких йшлося про фінанси, надходження коштів або витрати. Також у моменти боїв чи сутичок із ворогом повстанці нерідко не мали часу на «якісне» знищення документації, яку переховували, тож робили це, хто як міг.

А ще тексти сотень документів частково згасли через вплив часу та несприятливі умови зберігання. Є й такі історичні джерела, які вже повністю втрачені для дослідників, бо цілком згасли.

Отож, із огляду на сформульовані вище причини, особливістю виявленого масиву є його нерівномірна хронологічна, територіальна та навіть «подієва» репрезентативність.

Перспективним видається вивчення опосередкованих згадок у різних джерелах українських повстанців про ті документи, які не збереглися, навіть попри те, що там часом зустрічаються формулювання про безповоротність втрат. Особливо багато зустрічається джерельних свідчень про ще невідомі дослідникам документи УПА, зокрема найвищого рівня (ГК УПА, штаби УПА–Північ, УПА–Захід). Наприклад, Василь Кук в одному з листів згадував «наказ К. Савура про створення УПА». Навіть судячи з цього побіжного формулювання, документ був значним. Втім, дослідники досі його не виявили.

Бракує розпорядчих документів й із інших, магістральних для розуміння історії УПА, тем, як, наприклад, «чистка» армії від ворожих агентів, заходи щодо «пристосування» до проходження радянсько-німецького фронту через різні території Західної України, реорганізація підрозділів, вимоги щодо уніформ, способи здобування зброї.

Не збереглося і достатньої кількості інструкцій та наказів Головного проводу ОУН(б), які б уточнили, приміром, специфіку еволюції польсько-українських відносин упродовж 1943–1945 років, причини опозиційної налаштованості (щодо проводу на ПЗУЗ) Степана Янишевського тощо.

Існують і потенційні можливості виявлення звітності, «взірців» документів багатьох різновидів. У згадках про протоколи бракує, зокрема, відомостей щодо розслідування обставин смерті к-ра УПА–Північ Дмитра Клячківського, «не закрита», знову ж таки, така тема як «чистки» в УПА.

Не варто недооцінювати інформаційного потенціалу під таким кутом дослідження й ділових листів, і «вихідної» документації.

Втім, треба розуміти, що у джерелах, ворожих щодо УПА чи збройного націоналістичного підпілля, нерідко подавалися спотворені чи невірні посилення на їхні письмові документи. Також там могли згадуватися й ті письмові документи повстанців, які виходили усно.

Є перспектива не лише виявлення документів УПА тих чи інших підрозділів, але й цілих «архівів», хоча, з плином часу, вона поступово сходить нанівець.

В УПА та націоналістичному підпіллі займалися пошуком і вивченням документів різноманітних ворожих сил. Причому йшлося не тільки про папери радянських ЧА, НКВС, польського МГБ, але й політичних опонентів українських середовищ (ОУН(м), бульбівці), деяких релігійних організацій (як-от УАПЦ). Збір ворожих документальних «трофеїв» армією та у підпіллі зуцасаднено розпорядчими документами, що вийшли на початку 1944 року (з квітня необхідно було збирати насамперед оригінали).

Найважливіші документи ворогів зазвичай спрямовували у військові штаби. Їхній інформаційний потенціал ставав у нагоді для уточнення тактики діяльності УПА, з цих документів дізнавалися про структуру підрозділів ВВ НКВС, представленість НКВС і НКДБ у регіонах, чисельність штатних одиниць у територіальних структурах. За станом на кінець 1945 р. у бандерівців опинялися навіть деякі, цілком таємні, накази НКВС СРСР, окремі документи радянського походження, що скеровували діяльність псевдоповстанських груп.

Частина ворожих документів у націоналістичному підпіллі використовувалася як приклади чи зразки для підробки (фальшування).

Однією з найголовніших ознак діловодства в УПА є те, що існували формуляри деяких документів. Зазвичай їх тиражували друкарським способом, тож треба було лише заповнити певні колонки чи розділи однотипними відомостями. Здебільшого ці формуляри регламентували форму тих чи інших різновидів виконавчої та обліково-статистичної документації.

Наприклад, із використанням готових формулярів продукувалися сповіщення про загибель бійців (ВО «Сян», 1946 р.). А працівники СБ користувалися формулярами для укладання зобов'язань при оперативній роботі з цивільним населенням (схиляли його до співпраці чи, навпаки, фіксували припинення їхнього співробітництва із ворожими чинниками).

Для порівняння, «взірцями» у повстанському середовищі називали переліки напрямків змісту, які адресанти мали брати за основу, коли продукували документи певного різновиду. Тобто, «взірці» тематично скеровували структуру змісту документів, а не визначали самі їхні структурні частини чи «формат».

З огляду на вищевикладене, формуляри та взірці ми розглядаємо як складові першої групи письмових документів УПА та збройного підпілля.

До іншої, другої групи директивно-розпорядчих документів зараховуємо джерела за ознакою наявності чітко виділеної розпорядної частини. Встановлено, що найчисельнішими у ній є накази.

Основний масив наказів першого головного командира УПА Дмитра Клячківського зберігається у двох архівосховищах – ЦДАВО (фонди 3833, 3837) та ДАРО (ф. Р-30). Перший наказ ГВШ УПА вийшов 5 грудня 1943-го. Для порівняння, найперший із відомих наказів УПА–Захід побачив світ лише 20 січня 1944 р.

Характерною ознакою виявлених наказів найвищого рівня є нерівномірність хронологічного представництва, що варто пояснювати не повнотою їхнього збереження. Так, не відомо жодного наказу, завіреного Клячківським після 27 червня 1944 року.

Що прикметно, 1945-го у багатьох наказах місцевого рівня («з низів») розмір таких складових формулярних частин, як початковий та кінцевий протоколи, зменшується. Чи не єдиними «елементами» початкового протоколу стають власне слово «наказ» і дата його видання. «Традиційних» для розпорядчих документів ГК УПА (УПА–Північ) клаузул початкового протоколу *intitulatio* та *salutation* автори наказів місцевого рівня намагаються уникати. Основна частина фактично зводиться лише до розлогих *dispositio* (розпоряджень по суті справи). Кінцевий протокол у таких документах теж зазвичай «обрізаний», вельми лаконічний.

З огляду на ознаки неповного збереження масиву наказів упівського командування, є всі підстави стверджувати, що ціла низка таких джерел – найчастіше таємних – була розрахована на короткостроковість дії. Проте не всі згадки про звичайні, таємні накази УПА чи навіть опубліковані цитати з них у історичних дослідженнях означають, що такі документи існували насправді. Хрестоматійний приклад – історія із наказом («таємною директивою») командира УПА Дмитра Клячківського про ліквідацію поляків на Волині у 1943 р.

На репрезентативність збережених у сучасних архівах масиву наказів й інших різновидів розпорядчої документації негативно вплинуло й те, що свого часу ціла низка їх виходила в усній формі, а не на папері. До речі, варто розрізняти усні накази вищого командування УПА та «оперативні», які видавалися виключно в усній формі. Чимало усних наказів вище командування, як видається, виголошувало під час парадів військ УПА. І вони були тісно переплетені з пропагандистськими промовами.

Деякі дослідники зараховують до директивно-розпорядчої документації і комунікати, фактично прирівнюючи їх до наказів, що, на наш погляд, робити немає підстав. Адже комунікати, на відміну від інших джерел розпорядчого штабу, мають яскраво виражені пропагандистські ознаки: численні звертання до найширшого кола читачів (часто це водночас як військові, так і цивільне населення), окличні речення, масовість тиражування. Їм значно «ближче» до пропагандистських матеріалів.

Другу «ланку» за репрезентативністю у структурі директивно-розпорядчих документів займали інструкції. Проте в окреслені нами хронологічні межі продукування джерел, які так називалися, належало до компетенції не стільки УПА, як Проводу ОУН(б).

До низки інструкцій, як і у випадку з наказами по УПА, був обмежений доступ. Приміром, під спеціальним обмежувальним грифом 2 травня 1944 р. вишкільний осередок групи УПА «Заграва» видав інструкцію ч. 2 щодо тактики реагування на активізацію діяльності Внутрішніх військ НКВС. Інструкції також поділялися на письмові та усні.

Окреме місце в структурі директивно-розпорядчої документації належить програмним документам – програмам, постановам, рішенням Головного проводу чи Бюро проводу або нарад, проведених під його егідою.

Третю групу – інструктивно-декларативних і навчально-методичних документів – складають ті письмові джерела УПА та збройного націоналістичного підпілля, які, по-перше, не вимагали дослівного пунктуального виконання у якісь точно визначені проміжки часу, мали певну декларативну складову, рекомендаційний характер, а по-друге, призначалися для навчання, підвищення кваліфікації.

Так, ідеологічне виховання бійців УПА здійснювалося політвиховниками за спеціальною програмою, а «повсякденною» формою роботи з підвищення рівня цього виховання були «відправи» (лекції). Як у армії, так і в запіллі вже з літа 1943 року побутували так звані програми відзначення свят. Складовою їхньої церемонії було зачитування спеціальних рефератів.

Низка навчально-методичних документів не адресувалася для загального засягу. Наприклад, для новобранців призначався так званий військовий вишкіл. Свої особливості мало методичне забезпечення навчання кадрового складу СБ, учасників підстаршинських і старшинських шкіл УПА.

Певні навчально-методичні документи призначалися лише для підвищення знань та умінь окремих категорій учасників УПА (наприклад – командирів, політичних виховників, бунчужних), функціонерів його запілля (комендантів, референтів різних напрямків), членів збройного націоналістичного підпілля.

До четвертої групи у класифікаційній схемі письмових документів ми віднесли документи, що мають таку спільну ознаку як продукування «на місцях», у регіонах, на основі зібраної різносторонньої інформації (про активність ворожих осередків, настрої цивільного населення, побутові сюжети, релігійну ситуацію тощо). Серед цих джерел особливо показовими і найкраще збереженими, якщо порівнювати з іншими, вважаємо звіти, інформації, відомості з теренів, хроніки і частину щоденників (ті, які організаційні).

Звітні документи в організаційній структурі УПА та збройного націоналістичного підпілля були найбільш об'ємною складовою потоку документів «знизу» «догори», тобто з нижніх організаційних «щаблів» до вищих.

Та звітність УПА, яка збереглася в архівах, репрезентує діловодство найрізноманітніших упівських підрозділів – сотень, куренів, груп тощо. У заплілі звіти адресувалися як по професійній лінії (наприклад, від референта зв'язку району до референта зв'язку надрайону), так і комендантові того «терену», у якому перебував референт певного напрямку діяльності.

У надрах УПА звітні документи адресувалися виключно за субординацією (наприклад, йшли від політичного інструктора якогось місцевого підрозділу до штабу «його» військової округи). Хоча б у чомусь подібного документального «зв'язку» структур УПА з місцевими осередками мережі підпілля ОУН(б) не існувало.

Істотну частину видової палітри виконавчої документації становлять звіти оглядового характеру, де наводився опис низки конкретних проявів активності повстанських сил на певній території та у якомусь хронологічному діапазоні давалася характеристика ворожим чинникам, а ще відслідковувалися настрої місцевого населення.

Продукування більшості таких документів в УПА, як виглядає, мало відбуватися з чітко визначеною, але різноманітною періодичністю – від тижня, двох тижнів чи місяця до трьох місяців, половини чи навіть цілого року.

За збереженням комплексом оперативних звітів певного підрозділу (чи навіть тактичного відтинку) можна прослідкувати його еволюцію. Тим більше, що нерідко цей розвиток впливав і на «прогрес» діловодних практик. Приміром, перший із відомих оперативних звітів ТВ «Бастіон», адресованих у військовий штаб ВО «Сян» УПА–Захід, охоплює події, що сталися за більш ніж півроку – від 1 травня до 15 листопада 1945 року. Це говорить про те, що саме до осені 1945-го у згаданому ТВ діловодні практики узасаднюються в систему. Наступний звіт – за другу половину листопада. Далі процес звітування «вирівнюється» – воно стає щомісячним.

Варто згадати і про так звані розвідувальні звіти, тобто документи, у яких виключно фіксувалася активність ворожих чинників у місцевості, де діяв певний повстанський підрозділ.

Восени 1944 року, після реорганізації УПА–Північ, до тамтешньої видової палітри виконавчої документації, обов'язковою для укладання у «низових» підрозділах (бригада ім. Лайдаки ЗГ УПА 33), додалися: «ранні» звіти (належало надсилати до штабу бригади щодесять днів), «господарчі» звіти (періодичність планувалася така сама), звіти «виряду» (щомісяця), «санітарні» звіти (щомісяця).

Окрім тих звітів, що видавалися з певною періодичністю, у системі документообігу збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) побутувала й нерегулярна звітність.

До виконавчої документації належать так звані хроніки. І хоча у таких документах помітні деякі «впливи» літературних прийомів, зокрема, спрощена

стилістика, проте історичні реалії їхні автори, на відміну від творців літературно-художніх творів, намагалися відтворювати точно. І це є дуже характерною особливістю, «ексклюзивом» повстанських хронік. Згадки про систематичне ведення таких документів у низових підрозділах УПА трапляються у джерелах, укладених восени 1943-го і далі.

Нерідко хроніки створювали, використовуючи відомості, почерпнуті у щоденниках. Джерельну базу для таких щоденників становили як різні організаційні документи, так і наративи.

Ведення щоденників було притаманне не стільки для УПА, як для членів його запілля, а згодом – післявоєнного збройного підпілля ОУН(б).

Щодо інформаційного потенціалу щоденників, то однією із його ознак є таке: там представлені не лише відомості про події у тому чи іншому терені, але й «нашарування» авторських емоцій.

Важливо відрізнити такі «організаційні» щоденники від тих записів, які члени УПА, післявоєнного націоналістичного підпілля або навіть їхні симпатички, представники інших напрямків визвольної боротьби вели для себе особисто упродовж життя.

Стосовно обліково-статистичних документів (п'ята група), то їхній масив можна поділити на дві підгрупи: кадрові та некадрові. Інакше кажучи, одна частина цих документів – переліки людей (воїни УПА, члени запілля, збройного підпілля ОУН і т. п.), а інша – речей (наприклад – кількість зібраного одягу та взуття, наявної зброї, продовольчих запасів, зареєстрованих у канцелярії документів певних повстанських підрозділів). Також обліково-статистичні документи доцільно розділяти за походженням. Їх виготовляли: 1) штаби повстанських підрозділів (командир, начальник штабу, бунчужний, політвиховник, канцеляристи), 2) інтенданти, 3) коменданти і референти запілля УПА.

Найважливіше місце у масиві обліково-статистичних документів належить спискам (оригінальні назви – «листа», «спис») персонального складу підрозділів УПА та «клітин» запілля. Ці джерела – найголовніші для тих, хто вивчає чисельність підрозділів армії, веде пошук біографічних відомостей.

До шостої групи ми віднесли процесуальні, слідчі та судово-вирокові письмові документи (тобто переважно продукти діловодства ВПЖ і СБ).

Після ліквідації в УПА структур жандармерії (з якими було пов'язано видання «карних» наказів) їхні функції перебирали на себе працівники СБ. Вихідці звідти були кадровим «кістяком» повстанських судів.

На місцях судову «гілку» ОУН(б) репрезентували так звані ТОСи. Документи, у яких оприлюднювали вироки їхніх осередків (Тернопільщина, весна 1948 р.), називалися комунікатами. У здійсненні судочинства ТОСи керувалися так званим Правильником судівництва в ОУН. За станом на 1951 рік діяв й інститут т. зв. виконувача обов'язків генерального судді ОУН.

Також рішення у справах покарання членів підпілля виносили й так звані революційні трибунали (справи розслідували прискорено і там, де була небезпечна оперативна обстановка).

Наймасовішим видом з-поміж цієї групи письмових документів були протоколи допитів. Дехто у підпіллі протоколи допитів намагався «прикрасити», «підкоригувати», що рішуче засудив у жовтні 1946 року референт СБ Микола Арсенич.

Працівники СБ, на відміну від радянських чекістів, не вимагали від підслідних під час протоколювання їхніх показань особисто підписувати протоколи допитів.

«Перегукувалися» із повстанськими протоколами допитів так звані автобіографії (у таких документах особи, запідозрені у співпраці з ворожими спецслужбами, на вимогу СБ подавали основні біографічні віхи).

Для «легалізації» наслідків протирадянських акцій у післявоєнному підпіллі була чинною система так званих заочних актів обвинувачення (присуду, покарання), де вказувалося, які особи і за що саме обвинувачуються, формулювалася й міра покарання.

Працівники СБ продукували і документи-картотеки. Саме таким чином, наприклад, фіксували розконспіровану зовнішню агентуру, таємних інформаторів, тих осіб, котрих підозрювали у зв'язку з органами МВС – МДБ, місцевий радянський адміністративний персонал, бійців радянських винищувальних батальйонів, колишніх міліціонерів. А ще осіб, котрі втекли з-під арешту органів МВС – МДБ чи із в'язниць, із ЧА, тих, хто покаявся, побував у радянських фільтраційних пунктах.

Самодостатнім різновидом документації УПА та збройного націоналістичного підпілля необхідно вважати ділові листи (сьома група). Чому їх необхідно відносити не до епістолярної спадщини представників українського визвольного руху, а розглядати як одну зі складових його «внутрішньої» документації?

«Діловими» ми називаємо частину масиву листів, бо виходимо із специфіки змісту. Якщо, окрім традиційного як для приватного епістолярію «звучання» особистих думок, суджень, роздумів, чимало документального «простору» займає суха розпорядча інформація, вказівки до виконання, також присутні елементи звітності, то це діловий, а не приватний лист. Ну і, звісно, ділові листи наближає до директивно-розпорядчих чи виконавчих документів й відповідний стиль написання. Проте, водночас, там мінімум офіціозу, майже немає словесної еквілібристики, оозамілювальних ноток (що характерно, наприклад, для деяких звітних документів).

Щоб розрізнати ділові листи від приватних, потрібний досвід, адже автори зазвичай не вказували це (тоді як накази, звіти, документи деяких інших різновидів мають відповідні заголовки).

Попервах, у перший рік існування УПА, ділові листи мали невеликий розмір, вельми стиснутий «формат» оповіді. До їхнього написання вдавалися зрідка. Хіба тоді, коли виникала потреба швидко повідомити колезі щось конче важливе. А вже з 1944 року, після проходження територією Західної України радянсько-німецького фронту, ділові листи стають головним сегментом повстанського документообігу.

Відтак, сотні ділових листів збереглися до наших часів. Так, про події на Волині та Поліссі йдеться у ділових листах таких ключових осіб ОУН(б) і УПА як Миколи Арсенича, Василя Галаси, Дмитра Клячківського, Василя Кука, Петра Федуна, Романа Шухевича (зафондовані у ГДА СБУ). Спільно з істориком Валерієм Огородніком у фондах того ж архіву ми віднайшли та опублікували один невідомий лист першого зі згаданих осіб, 17 – другого, 2 – третього, 22 – четвертого, 3 – п'ятого, 8 – шостого.

Підпілля, зосереджене на ПЗУЗ, репрезентує виявлене нами у ГДА СБУ й опубліковане ділове листування Юрія Беднарчика, Івана Берника, Михайла Захаржевського, Володимира Кобриневича, Панаса Ковальчука, Якова Ковжука, Івана Кроля, Володимира Кудри, Івана Литвинчука, Анатолія Маєвського, Петра Мосейчука, Олександра Савири, Миколи Салати, Святослава Титкова, Володимира Троцюка, Ніла Хасевича, Миколи Якимчука-Колтонюка, Степана Янишевського та інших. Особливо, за чисельністю, на загальному фоні вирізняються ділові листи провідника ОУН(б) на ПЗУЗ Миколи Козака. Нам із Валерієм Огородніком вдалося віднайти й актуалізувати 38 ділових листів його авторства.

Ні УПА, ні збройне підпілля не були «герметичними» структурами, закритими від письмового діалогу. Обмін офіційними чи неофіційними посланнями з різними чинниками, зокрема і ворожими, вівся, тому до восьмої групи письмових документів ми зарахували «вхідну» та «вихідну» документацію українських повстанців.

Приміром, коли восени 1944 року розпочалося переселення із Західної України поляків і євреїв на польські терени, до керівника райвідділу НКВС у Гусятинському р-ні Тернопільщини написали з УПА. Збереглися зразки листів українських націоналістів до членів КП(б)У. Одне з них – невідомого бандерівця до «голови райпарткому» у м. Товсте (Тернопільська обл.), яке датоване 2 листопада 1944 р.

Формою вихідної документації, на наш погляд, були і «попереджувальні» записки. Їхні автори або зовсім не підписувалися справжніми іменами та прізвищами, або вказували вигадані (і недійсні) псевдоніми (як-от «командир Упбаненко»). Автор записки звертався або із застереженням до ще живої потенційної жертви, або вже до знайомих, родичів та колег жертви із нагадуванням, що так, як вона, чинити не треба, адже будь-які відплатні дії матимуть протидію тощо. Переважна більшість «попереджувальних» записок до наших

часів не дійшли. Їхній зміст відомий, зазвичай, із переказів, які наводяться у різних документах радянських спецслужб. Оригінали таких записок в архівах теж трапляються, але дуже рідко.

У 1944–1945 роках працівники радянських органів державної безпеки (НКВС, НКДБ) погано володіли українською мовою, тому документальні «трофеї» намагалися перекладати російською. Переклад кожного документа зазвичай займав від кількох до 7–10 днів. Рідше україномовні документи УПА та підпілля «фонетично» відтворювали російською. Інакше кажучи, оригінал переписували, замінюючи українські літери у словах на російські. Втім, інколи, за наявності знавців української мови, україномовні «трофеї» переписували українською (начисто, розбірливим почерком) або друкували чи передруковували на машинці. Нерідко при цьому робилися граматичні помилки. Між першотекстами та виготовленими «копіями» з'являлися й інші відмінності.

Але найчастіше документальні «трофеї» слугували працівникам НКВС чи НКДБ за ілюстративний матеріал виявленої «доблесті» у боротьбі з визвольним рухом. Витяги з повстанських документів цитували у доповідних записках начальству. Інколи повні тексти «трофеїв», перекладені російською, долучали до доповідних записок та спецповідомлень як додатки.

Історичні аналогії доводять, що не всі з відомих документів-оригіналів УПА та збройного підпілля варто вважати такими. Ймовірно, там теж, знаючи про приклади у минулому, «уточнювали» зміст деяких із джерел або, під час переписування, «удосконалювали» їхні тексти.

На конкретних прикладах (три копії святкового наказу ГК УПА з нагоди Дня слави української зброї від 31 серпня 1943 р.) нами доведено, що трапляються розбіжності навіть між копіями одного і того ж розпорядчого документа. Зокрема, у згаданих копіях виявлені діалектизми, рідковживані слова, заміни одних слів на інші, навіть «втручання» у будову деяких речень. «Удосконалене» навіть емоційне «забарвлення» окремих фрагментів.

Окремим цікавим явищем у діловодному процесі УПА та збройного підпілля було виготовлення чернеток цілої низки майбутніх документів. Деякі чернетки збереглися. Їхній аналіз – джерело можливостей дізнатися про наміри, якими керувалися учасники епістолярного діалогу. А перекреслення певних слів, речень чи навіть абзаців буває свідченням «перебігу» думок авторів у момент написання, «виразником» настрою авторів, їхнього справжнього (це нерідко втаємничене від загалу) ставлення до адресатів, інших осіб, а ще різних подій, явищ, процесів тощо.

Також зроблено спробу визначити, які найбільш типові помилки робили працівники радянських органів державної безпеки, коли перекладали російською повстанські документи. З'ясовано, що вони неодноразово помилялися у назвах тактичних одиниць УПА, не точно вказували їхні криптоніми, не завжди вірно перекладали псевдоніми повстанців і членів збройного підпілля.

Траплялися випадки неправильного тлумачення багатьох «внутрішніх» термінів повстанців і підпілля (наприклад, «постій», «кривка», «провідник»). Хибою низки перекладів документів російською є спотворення назв різновидів повстанської документації, топонімів. Не всі перекладачі вірно тлумачили рідковживані слова української мови, діалектизми, іншомовні запозичення. Досить часто спотворювали й абрєвіатури.

Якщо чекісти значення певних слів не знали, у перекладах текстів російською могли позначити їх рисками. Коли документи були пошкоджені, зазвичай перекладали лише їхні «видимі» частини.

Через неналежне знання української мови у перекладах, траплялося, некоректно змінювали слова, словосполучення, речення, більші фрагменти тексту. Також бувало, що упродовж перекладання навмисно «спрошували» зміст автографів, вдавалися до вибіркового їхнього цитування.

У перекладацькій «продукції» не рідкість – граматичні, синтаксичні помилки. Зафіксовано факти, коли не лише російськомовні виконавці перекладів не знали української, але й навпаки – особи, для яких українська була рідною, перекладали (чи переписували) документи російською. У цьому разі вони часто-густо вживали українізми.

Що насамперед цікавило різноманітні радянські чинники у здобутих «трофейних» документах УПА та збройного підпілля? Цінувалися відомості, за якими можна було спрогнозувати тактику повстанців. У документах вишукувалася біографічна й інша інформація про їхніх ватажків, будь-що, що дало б змогу визначити кількість повстанців у тих чи інших підрозділах, місця їхнього розташування.

Орієнтовно між 1948 і 1950 роками чекісти навчилися ототожнювати поштові коди, на які йшла пошта від оунівців, із адресатами, яких ці коди позначали.

Важливою ділянкою роботи було дослідження почерку авторів документів, особливо тих, у яких були погрози на адресу працівників радянсько-партійної адміністрації. Цим займалися кабінети експертизи документів, створені за наказом НКДБ УРСР від 12 жовтня 1945 р. у м. Києві та одинадцяти інших містах. За потреби радянські органи державної безпеки також досліджували повстанські засоби для письма. Навіть робився хімічний аналіз деяких рідин, якими повстанці писали.

Зафіксовані численні факти фальшування та легендування працівниками радянських спецслужб документів УПА та збройного націоналістичного підпілля. Попервах вони споряджали групи псевдоповстанців, а ті, легендуючи себе тим, що «загубилися», мандрували теренами і писали до «місцевих» оунівців різні прохання про необхідність зустрітися. Згодом працівники НКВС навчилися «спонукати» заарештованих членів оунівського підпілля до написання листів із вигідним для себе змістом.

Наступним еволюційним кроком стало фальшування повстанських документів власними силами, за допомогою спеціально навчених фахівців і «тематичного» устаткування. Показово, що частину таких документів друкували на друкарській машинці, заразом намагаючись враховувати специфіку повстанської лексики.

Фальшивками із текстами, зміст яких був небезпечним для затриманих повстанців, чекісти намагалися «спонукати» адресатів до розправи над тими фігурами у середовищі українського визвольного руху, нейтралізація яких цікавила чекістів.

Вони ж «запускали» у підпілля підроблені документи з тією метою, щоб виявити функціонерів тамтешньої системи зв'язку. Також використовували «втемну» колишніх (але вже заарештованих) членів ОУН (як-от зв'язкових), доручаючи їм переносити сфальсифіковані оунівські документи до територій, де переховувалися ключові підпільні осередки влади чи фігури, з надією, що так швидше «вийдуть» на них, відшукають.

Сфальшовані власноруч оунівські документи радянські спецслужби роблять і складовими «ігор» своїх легендованих осередків підпілля ОУН із закордонними оунівськими чинниками. У цих документах на початку 1950-х навіть починають з'являтися елементи езопової мови. Також чекісти навчилися фальшувати оунівські листи з елементами і кодування, і тайнопису.

Із часом агентурно-оперативні комбінації МДБ-МВС робляться дуже розгалуженими, тривалими. Тож може застосовуватися не один підроблений документ, а кілька, причому не одразу, а на різних стадіях комбінації.

Радянська спецслужба «до деталей» опанувала і такий спосіб учинення внутрішньої дезінтеграції у середовищах своїх ворогів як дискредитація одних націоналістів перед іншими за допомогою «підкидання» фальшивих рукописних документів у певні місця. Адже, як правило, у таких випадках працівники оунівської СБ, довідавшись про «компромат», починали репресії щодо тих оуніців, кому фальшивки адресувалися.

Вже у 1948 році радянські «міроприємства із компрометації перед СБ методом втрати листів у будинках» члени оунівського підпілля знали як розрізнати (навчилися «розшифровувати»). Працівники радянських спецслужб підробкою повстанських документів також намагалися налаштувати проти ОУН і УПА місцеве цивільне населення. А ще до усіляких «ролей» у фальсифікації повстанських документів радянські чекісти залучали родичів учасників українського націоналістичного руху. Чекісти не лише навчилися перехоплювати та філігранно підробляти повстанську кореспонденцію, але й отруювати її.

Значну кількість «фальсифікату» радянських спецслужб перехоплювали працівники оунівської СБ. Як члени УПА, так і члени збройного націоналістичного підпілля за потреби вміли підробляти документи для власного використання.

Також у монографії досліджено «мікросвіт» повстанської документації, її мову, стилістику та фразеологію. Проаналізовані правила зашифрування й кодування низки текстів.

Приміром, на наше переконання, дуже недооцінюються практики використання в УПА та збройному підпіллі ОУН(б) різних специфічних стилістичних прийомів при написанні історичних джерел. За військових реалій вони мають бути предметом скрупульозного вивчення. Адже «навішуванням ярликів» стилістичними засобами можна вміло дискредитувати опонента, ідею, подію чи явище. Метафоризація мови документів не лише додає їм «квітучості», але й збуджує в уяві адресатів різні асоціації. А метафори, у яких фігурує, наприклад, ключове слово «запах», так впливають на свідомість реципієнтів, що дехто його «відчуває», й у такому стані піддається навіюванню певних ідей чи сценаріїв поведінки.

В УПА на метафори багаті, насамперед, ті документи, у яких описуються ворожі військово-політичні чинники, в першу чергу – радянські. Але повстанські командири та політвиховники підрозділів використовували цей стилістичний прийом не лише для розрізнення ворожих сил. Також до нього вдавалися для «згладжування», пом'якшення гостроти звучання певної інформації у тексті, наприклад – про смерть чи знищення ворогів.

Цінне джерело метафоричності мовлення – листування «легітимних» діячів ОУН(б) і УПА з волинським «розкольниким» Степаном Янишевським.

Невід'ємною частиною багатьох повстанських документів були гіперболи. Так, критично налаштований до есбістських тортур Василь Кук писав, що під їхнім впливом будь-хто визнає себе будь-ким, навіть керівником («негусом», «цісарем») Ефіопії («Абисинії»). Завдяки Куку ця гіпербола у підпіллі стала крилатою.

У документах УПА та оунівського націоналістичного підпілля знаходилося місце й жаргонізмам («ляхи», «жиди», «сталінські опричники», «німаки» та ін.). Такими словами повстанці намагалися допекти своїм ворогам, принизити їх.

Щодо лайки, то вона у письмових документах, які ми проаналізували, практично не трапляється. Певно це тому, що у повстанському середовищі виходили розпорядчі документи, якими аргументовано заборонялося. Навіть у листуванні з радянськими партизанами в 1943 році (перший рік існування УПА) повстанці на лайку не переходили, вдаючись, як максимум, до мови, багатої на метафори та гіперболи. Проте деякі, «не гострі», жаргонізми у повстанських документах таки траплялися. Схожими слівцями українські повстанці регулярно «вистрілювали» по своїх політичних опонентах. Для порівняння, у листівках лексика була більш «гарячішою». Що ж до радянських ворогів українських повстанців, то вони застосовували нецензурну лексику значно частіше.

Звісно, що для героїзації упівських текстів застосовувалася й інші стилістичні прийоми. Один із них – метонімія, тобто заміна одних слів іншими на основі суміжності.

Перетворення відомостей у посимвольній послідовності задля одержання зашифрованих знаків письма – прийом конспірації, типовий для діяльності військово-політичних формувань на кшталт УПА в Центрально-Східній Європі середини 1940-х років. На світанку діяльності згаданої армії шифрували лише окремі місця деяких видів її документів (як-от дані про командування, особисту інформацію про рядових повстанців, інколи – відомості про одяг, зброю, амуніцію). Увиразнилася й тенденція до систематичного та тривалого зашифровування місць із особистими даними у обліково-статистичних документах.

Щодо післявоєнного збройного націоналістичного підпілля, то у ньому теж запроваджуються різні конспіративні правила. Значна кількість розпорядчих документів про це виходить у 1945–1946 роках. Зокрема, вказувалося кодувати прізвища, місцевості, списки та адреси проживання «легальників». Виходили й вказівки взагалі зводити продукування письмової документації до мінімуму. Найчастіше у збройному підпіллі зашифровували окремі імена, прізвища підпільників, а також їхні переліки.

Наведемо найбільш поширені способи зашифровування ділянок письмових документів в УПА та збройному підпіллі: заміна в окремих словах одних літер алфавіту на інші (при цьому їхнє написання здійснювалося за вертикаллю чи горизонталлю); заміна деяких літер чи слів на арабські або римські числа чи їхні комбінації; присвоєння певним літерам у словах цифр-відповідників; шифрування тексту з використанням умовної ділянки з певної книги чи брошури; за «ключовим словом»; шифрування за допомогою «простого шифрувального квадрата» (зафіксована й згадка про застосування «шифрувального кола»); шифрування із використанням шифроблокноту (з переліком умовних слів). Що прикметно, навіть на початку 1950-х років ворожі спецслужби не вміли розшифровувати деякі втаємничені документи підпілля ОУН(б). Йдеться про джерела, зашифровані не з використанням літерних і/чи цифрових шифрів, а таких, де частина слів подавалася латинкою, а інша – у вигляді зашифрованих знаків (не літер і не чисел).

Практики заміни у письмових документах справжніх повстанських імен та прізвищ псевдонімами теж застосовувалися в УПА від перших місяців її діяльності. Специфікою псевдонімів (як і тимчасових кличок) було те, що їх з різною періодичністю, але досить часто, змінювали.

На зламі 1947–1948 рр. у збройному підпіллі ОУН(б) намітилася тенденція до вказування на кореспонденціях не «словесних» псевдонімів адресатів, а їхніх «поштових адрес» (у вигляді «наборів» цифр). А за станом на 1949 р. так позначалася не тільки значна частина адресатів, але й адресантів.

При цьому побутував такий термін як «клички». В УПА та збройному підпіллі він мав два значення. Перше – як різновид псевдонімів (такі, на відміну від звичайних, використовували найчастіше з певною тимчасовою чи опера-

тивною метою, більшу кількість разів змінювали). Друге – як паролі (бойові, «денні», «нічні», для доступу до пунктів чи місць зв'язку та ін.). Що прикметно, досить часто у письмових джерелах клички намагалися подавати у зашифрованому вигляді.

Назви підрозділів УПА та складових ОУН(б) позначалися криптонімами та цифронімами. За криптоніми підрозділів дуже часто слугували визначні діячі історії України (зокрема, визвольної боротьби різних століть), усілякі топонімічні назви, відомі за історичними подіями. Нерідко у вигляді криптонімів проходили й назви поселень, історичних регіонів, різні географічні назви. Вживалися криптонімічні назви, що символізували сміливість, завзяття, героїзм, злість, силу, відвагу. Істотно вплинули на «формули» криптонімів підрозділів УПА–Північ наприкінці 1943-го – на початку 1944 рр. тодішні наміри закріпитися у Центральній Україні з метою антирадянських дій у подальшому – ними стають назви тамтешні топоніми.

На наш погляд, криптоніми та цифроніми ланок запілля та післявоєнного збройного підпілля змінювалися частіше, якщо порівнювати із назвами підрозділів УПА, бо у запіллі та підпіллі частіше відбувалися різні реорганізації, зміни структури. За криптоніми структур запілля й післявоєнного підпілля часто бралися назви, що означали ділянки земної поверхні, форми її рельєфу, види рослинності. Побутували у вигляді криптонімів і географічні (особливо – назви поселень, рік), й історичні топоніми. А також використовувалися імена відомих українських історичних діячів.

Що прикметно, цифроніми у повстанському середовищі частіше утворювали із арабських чисел, а не римських (одним із винятків був Закерзонський край ОУН(б), де домінувало позначення територіальних ланок підпілля саме римськими цифрами).

Поява у документах УПА та збройного націоналістичного підпілля зворотів, вжитих «від третьої особи», приблизно співпадає у часі з посиленням у повстанському житті конспіративних вимог, а також реорганізацією військових підрозділів згаданої армії на невеликі та маневрені боївки (від 1945 року й далі). У багатьох ділових листах повстанців прослідковується заміна назв деяких топонімів, умовних місць зустрічей на словесні конструкції, зміст яких був відомий лише певній «парі» епістолярного діалогу. Звороти «від третьої особи» використовували, аби «промовчати» про точне територіальне походження певних документів. Бувало, що на один документ припадало одразу по кілька зворотів, іноді навіть різних «видів».

У документальних джерелах збройного підпілля, особливо ділових листах, нерідко побутувала й езопова мова (яка, для порівняння, для документів УПА була не притаманна). Нижня хронологічна межа цих документів, за нашими спостереженнями, сягає середини 1940-х, а верхня – 1952–1953 рр. Від початку 1953-го у системі документообігу збройного підпілля ОУН(б) з'являються

й ділові листи, частково закодовані з використанням езопової мови із додатковими тайнописними вставками.

Крім вельми поширеного «калькового» тайнопису, в діловодстві підпілля застосовували й інші різновиди засекреченого письма. Зокрема, таємні відомості вписували у документи молоком, соком цибулі. Практикувався тайнопис і з використанням симпатичних чорнил.

У своїй практиці творці письмових документів УПА та підпілля не лише шифрували або кодували тексти (чи їхні певні ділянки) так, як було описано вище, але й, траплялося, скорочували різні важливі слова до однієї, двох чи трьох літер кожного слова. З двох-трьох слів могли зробити одне. Назви поселень нерідко скорочували до першої літери. Абревіатури ворожих репресивно-каральних органів часто позначали маленькими літерами або писали великою тільки першу літеру. Усім цим підкреслювали нікчемність таких структур.

Звісно, часом деякі підпільники забували про поточні конспіративні вимоги, отож траплялося, що в одному місці документа псевдонім колеги скорочували до першої літери чи в інший спосіб, а в іншому місці (чи навіть кількох інших місцях) того ж документа він уже подавався у повній формі. А низку специфічних слів та абревіатур у підпіллі взагалі скорочувати заборонялося.

Нами також увиразнено інформаційний потенціал виявлених письмових документів УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б) у розрізі низки напрямків, за якими його можна вивчати й аналізувати.

На конкретних прикладах представлено те, що у функціонуванні різних структурних частин УПА–Північ, УПА–Захід, УПА–Південь існувала низка відмінностей, які залежали як від територіального засягу дій, так і від часу, коли вони проводилися. Зокрема, це стосується ходу реорганізації командування УПА та підрозділів на різних теренах, проявів діяльності відділів самооборони. Була й територіальна специфіка функціонування в УПА відділів окремого призначення. Різнилися часові рамки й створення та ліквідації структур ВПЖ.

Тактика, яку мусили застосовувати українські повстанці щодо радянських винищувальних батальйонів на Волині, відрізнялася від тієї, що практикувалася у Західному Поділлі, бо існували відмінності у інтенсивності боротьби «істребків» із українським визвольним рухом. Звісно, що не було синхронності у чинності обласних, повітових проводів ОУН(б) на різних теренах. Так само було й з реорганізацією керівних осередків у підрайонах, формуванням куцових проводів.

Всеохопне та присутнє вивчення історії УПА та післявоєнного збройного підпілля неможливе без створення біографічних портретів їхніх чільних постатей. Серед іншого, «конструкторам» таких біограм важливо застосовувати інструментарій історичної просопографії. Для цього знадобляться і письмові

документи УПА та післявоєнного підпілля. Приміром, завдяки вилученню записів останнього головного командира УПА Василя Кука, працівники КДБ встановили, що той у власній діяльності вмів використовувати періодичні зміни часу сходу та заходу Сонця, а також циклічність «світлих» (місячних) і «темних» ночей. Саме так радянська спецслужба дізналася про схильність Кука до нічних переходів при світлі Місяця.

Нерідко цінним доповненням просопографічного портрету тієї чи іншої особи є відомості про її шкідливі та корисні звички, риси характеру, оціночні судження щодо них (таке теж трапляється у повстанських письмових документах). Збереглося й чимало інформації про фізичні недоліки, хвороби фігурантів української визвольної боротьби.

Письмові документи УПА та післявоєнного збройного підпілля багаті на сюжети з економічного, політичного, культурного життя на українських землях. Зокрема, там йдеться про персоналії радянських репресивно-каральних органів, представників структур державної адміністрації. Повстанці розуміли визначальну деструктивну роль цієї когорти, насамперед як «передового загону» радянської українізації українських теренів, тоді як до рядових «колішаток» радянської системи (як-от робітників, червоноармійців) ставилися зовсім інакше, з повагою. Дуже детально творцями повстанської документації висвітлювалися радянські вибори, усілякі заходи із переселення, виселення та депортації жителів західноукраїнських областей, вивезення українців у віддалені райони СРСР. Гіперкритично продуценти документів УПА та збройного підпілля ставилися до усього, що стосувалося насадження радянських форм господарювання в українських селах. Колгоспи та радгоспи розглядалися як форми утвердження радянської влади на українських теренах, звільнених від нацистської окупації.

За згаданими документами (адже їхні творці широко використовували матеріали світових радіостанцій та преси) можна вивчати міжнародні події. Зокрема, там багато відомостей про різноманітні візії повстанських середовищ щодо політично-адміністративного устрою світу після завершення радянсько-німецької війни. Так, багато хто сподівався (і прогнозував, коли це може статися) появу після неї нового світового військового конфлікту, у якому визначальну роль відіграватиме СРСР – з одного боку та США й Велика Британія – з іншого. Подекуди початок війни на Корейському півострові (1950 р.) сприйняли за «сигнал» вибуху нової світової війни.

Одна з головних тем ділових листів післявоєнного збройного підпілля – обговорення можливих адміністративно-територіальних змін у світі, узасаднення нових кордонів між низкою держав. Чільні діячі цього підпілля всіляко відстежували державну політику провідних світових гравців (а особливо США) щодо «українського питання». Тим паче, що де-факто уже наприкінці 1940-х років у кулуарах американських державно-правових інституцій точилася бо-

ротьба різноманітних еміграційних середовищ вихідців із колишнього СРСР за вплив на її вироблення. Звісно, в ОУН(б) відстежували й долю аналогічних чи схожих військово-політичних рухів у країнах, розташованих по сусідству з Україною – польських, словацьких, литовських.

Показчик

- «0028». Див. УПА, «0028», підрозд.
«005». Див. «Клим» («Прометей», «40/7», «61», «7,5»)
«031». Див. УПА, «Бескида» («031»), курінь «0311». Див. УПА, «0311», підрозд.
«032». Див. УПА, «Остапа» («032»), курінь «0360», підп. 240
«0389», підп. 202
«0405», підп. 300
«057», підп. 139
«07». Див. УПА, «07», курінь
«075». Див. Ковальчук Панас (Ананій)
«08». Див. УПА, «08», курінь
«1». Див. ОУН(б), «1», підр-н р-ну «10»
«1». Див. ОУН(б), «1», підр-н р-ну «Світанок»
«1». Див. ОУН(б), «1», р-н надр-ну «I»
1 Білоруський фронт ЧА. Див. ЧА, Перший Білоруський фронт
«1 група УПА». Див. УПА, 1 група
«1 група УПА «Котловина». Див. УПА, 1 група «Котловина»
1 кавалерійський корпус 13 армії 1 Українського фронту. Див. ЧА, Перший Український фронт, 13 армія, 1 кавалерійський корпус
1 сотня «ім. І. Мазепи». Див. УПА, 1 сотня «ім. І. Мазепи»
1 Український фронт. Див. ЧА, Перший Український фронт
«10». Див. ОУН(б), «10», р-н надр-ну «III»
«10». Див. ОУН(б), «10», р-н Рівненського надр-ну
«10». Див. Гасин Олександр
«10». Див. ОУН(б), Рівненський р-н («10»)
«100». Див. Кук Василь
«100». Див. ОУН(б), ПЗК, Берестейська округа («100», «Кричевський»)
«100/554». Див. УПА, «100/554», сотня
«100/555». Див. УПА, «100/555», сотня
«1020». Див. Литвинчук Іван
«11». Див. ОУН(б), «11», р-н надр-ну «III»
11 гвардійська механізована дивізія 52 Армії.
Див. ЧА, 52 Армія, 11 гвардійська механізована дивізія
«111», прац. СБ 254
«12». Див. ОУН(б), «12», р-н надр-ну «III»
«1230». Див. Степанюк Олександр
«12611». Див. Литвинчук Іван
«127». Див. Маєвський Анатолій
13 Армія. Див. ЧА, Перший Український фронт, 13 армія
«13». Див. Михалевич Андрій
«1315». Див. Кук Василь
13 армія Першого Українського фронту. Див. ЧА, Перший Український фронт, 13 армія
«14». Див. Федун Петро
«1516» («Бурлан»)
«155». Див. Галаса Василь
16 стрілецька бригада ВВ НКВС. Див. НКВС, ВВ, 16 стрілецька бригада
«1648». Див. Галаса Василь
«16554». Див. Литвинчук Іван
«171». Див. Шухевич Роман
«1718». Див. Шухевич Роман
«173». Див. Федун Петро
«179». Див. Маєвський Анатолій
18 Армія. Див. ЧА, 18 Армія
«1874». Див. Ковальчук Панас (Ананій)
«190466», підп. 397
«1920». Див. Поліщук Валеріан
«I». Див. ОУН(б), Закарпатський край, I округа
«I». Див. ОУН(б), Станіславівський надр-н («I»)
«I». Див. ОУН(б), Закарпатський край, I округа, надр-н «Бескид», I р-н I район. Див. ОУН(б), надр-н «Левада», I р-н II район. Див. ОУН(б), надр-н «Левада», II р-н III з ОУН. Див. Третій Надзвичайний збір ОУН(б)
III НВЗ ОУН. Див. Третій Надзвичайний збір ОУН(б)
III район. Див. ОУН(б), надр-н «Левада», III р-н
«2». Див. ОУН(б), «2», підр-н р-ну «10»
«2». Див. ОУН(б), «2», підр-н р-ну «Світанок»
«2». Див. ОУН(б), «2», р-н надр-ну «I»
«2 прикордонний округ» 145
2 тактична група УПА. Див. УПА, «2 тактична група»
«20». Див. ОУН(б), Олександрійський р-н («20»)
20 бригада ВВ НКВС. Див. НКВС, ВВ, 20 бригада
«200». Див. ОУН(б), ПЗК, Ковельська округа («200», «Богун»)
«201». Див. Савира Олександр
«21». Див. ОУН(б), Львівська округа («21»)
21 бригада ВВ НКВС. Див. НКВС, ВВ, 21 бригада
«2122». Див. Литвинчук Іван

«2142». Див. Литвинчук Іван
«22». Див. ОУН(б), Золочівська округа («22»)
«22». Див. ОУН(б), провід Золочівський
окружний («22», «40», «93», «Запоріжжя»,
«Маркіян», «Східний»)
«22». Див. ОУН(б), Станиславівська округа
(«22»)
«22». Див. УПА, ГО 22
«221». Див. ОУН(б), провід Бродівський
повітовий/надрайонний («221», «Калина»)
221 стрілецький полк 58
«222». Див. ОУН(б), провід Золочівський
повітовий («222»)
«223». Див. ОУН(б), провід Глинянський
повітовий («223», «Васильків»)
«225». Див. УПА, «225», з'єдн.
229 окремих стрілецький батальйон.
Див. НКВС, ВВ, 229 окремих стрілецький
батальйон
«23». Див. ОУН(б), Сокальська округа («23»)
«24». Див. ОУН(б), Равська округа («24»)
24 стрілецька дивізія. Див. ЧА, 24 стрілецька
дивізія
«25». Див. Барабаш М.
«25». Див. ОУН(б), Холмська округа («25»)
«2535». Див. Маєвський Анатолій
«257». Див. Маєвський Анатолій
«259». Див. Маєвський Анатолій
277 стрілецький полк ВВ МВС. Див. МВС, ВВ,
227 стрілецький полк
277 стрілецький полк ВВ НКВС. Див. НКВС,
ВВ, 227 стрілецький полк
27 механізована дивізія 52 Армії ЧА. Див. ЧА,
52 Армія, 27 механізована дивізія
II курінь УПА. Див. УПА, II курінь
«II». Див. ОУН(б), Закерзонський край, II
округа
«II». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I
округа, надр-н («Бескид»), II р-н
«II». Див. ОУН(б), Тлумацький надр-н («II»)
«II-202». Див. Литвинчук Іван
«3». Див. ОУН(б), «3», підр-н р-ну «10»
«3». Див. ОУН(б), «3», підр-н р-ну «Світанок»
«3». Див. ОУН(б), «3», р-н надр-ну «I»
3 дивізія Війська Польського. Див. Військо
Польське, 3 дивізія
«30». Див. ОУН(б), Тучинський р-н («30»)
«300». Див. ОУН(б), ПЗК, Луцька округа
(«300», «Кривоніс»)
33 прикордонний загін МВС. Див. МВС, 33
прикордонний загін
«3/3». Див. ОУН(б), Рівненський надр-н
(«3/3»)

«3344». Див. Козак Микола
«356». Див. Кук Василь
«38». Див. ОУН(б), ПЗК («38», «Дніпро»,
«Ліс», «Москва», «Хмельницький»)
«38-А». Див. Кузьма Богдан
III департамент МГБ. Див. Міністерство
громадської безпеки, III департамент
III З ОУН. Див. Третій Надзвичайний збір
ОУН(б)
III НВЗ ОУН. Див. Третій Надзвичайний збір
ОУН(б)
«III». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I
округа, надр-н («Бескид»), III р-н
«III». Див. ОУН(б), Закерзонський край, III
округа
«III». Див. ОУН(б), Надвірнянський надр-н
(«III»)
«4». Див. ОУН(б), «4», підр-н р-ну «10»
«4». Див. ОУН(б), «4», р-н надр-ну «I»
«40». Див. ОУН(б), Гошанський р-н («40»)
«40». Див. ОУН(б), провід Золочівський
окружний («22», «40», «93», «Запоріжжя»,
«Маркіян», «Східний»)
40 стрілецький корпус. Див. ЧА, 40
стрілецький корпус
«400». Див. ОУН(б), ПЗК, Холмська округа
(«400», «Король Данило»)
«401». Див. Дяків Осип
«4020». Див. Литвинчук Іван
«407». Див. «Клим» («Прометей», «005»,
«61», «7,5»)
«40/8», підп. 255
42 полк Прикордонних військ НКВС. Див.
НКВС, ПВ, 42 полк
«43», підп. 293
«44». Див. Тершаковець Зиновій
«444». Див. Савири Олександр
448 стрілецький полк ВВ НКВС. Див. НКВС,
ВВ, 448 стрілецький полк
«473». Див. УПА, «473», чота
«474». Див. УПА, «474», чота
«475». Див. УПА, «475», чота
«476». Див. УПА, «476», чота
«477». Див. УПА, «477», чота
«477». Див. Мізерний Василь-Мартин
«478». Див. УПА, «478», чота
48 стрілецький корпус. Див. ЧА, 48
стрілецький корпус
«4860». Див. Троцюк Іван
49 стрілецький полк 50 стрілецької дивізії
52 Армії. Див. ЧА, 52 Армія, 50 стрілецька
дивізія, 49 стрілецький полк
«4-В», реф. пропаг. надр-ну 402

«5». Див. ОУН(б), «5», підр-н р-ну «10»
«5». Див. ОУН(б), «5», р-н надр-ну «II»
«50». Див. Кук Василь
«50». Див. ОУН(б), Клеванський р-н («50») 50 стрілецька дивізія 73 стрілецького корпусу 52 Армії. Див. ЧА, 52 Армія, 73 стрілецький корпус, 50 стрілецька дивізія
«513». Див. УПА, «513», чота
«514». Див. УПА, «514», чота
«5184» 71, 141, 394
52 Армія. Див. ЧА, 52 армія
52 Армія ЧА. Див. ЧА, 52 армія
«5226». Див. Сементух Василь
«5410». Див. Мельничук Ігор
«55». Див. Кук Василь
«55». Див. Сементух Василь
«55555». Див. Галаса Василь
«579». Див. «Бурлан»
«58». Див. УПА, «58», підрозд.
«59». Див. УПА, «59», підрозд.
«V». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I округ, надр-н («Бескид»), V р-н
«V/I». Див. ОУН(б), Бережанський «терен» («V/I») «V/II». Див. ОУН(б), Тернопільський «терен» («V/II») «V/III». Див. ОУН(б), Чортківський «терен» («V/III») «6». Див. ОУН(б), «6», р-н надр-ну «II» «60». Див. УПА, «60», підрозд.
60 Армія 1 Українського фронту. Див. ЧА, Перший Український фронт, 60 армія
«605». Див. Дяків Осип
«606», підп. 72
«61». Див. «Клим» («Прометей», «005», «40/7», «7,5») «62». Див. УПА, «62», підрозд.
62 гарнізон 277 стрілецького полку. Див. ЧА, 277 стрілецький полк, 62 гарнізон
62 стрілецька дивізія ВВ МВС. Див. МВС, ВВ, 62 стрілецька дивізія
«6293». Див. Кук Василь
«63». Див. ОУН(б), «63», підр-н р-ну «40» «66» 71-73
«680». Див. Галаса Василь
«69». Див. УПА, «69», підрозд.
7 артилерійський полк 150
«7». Див. ОУН(б), «7», р-н надр-ну «II» «70». Див. УПА, «70», підрозд.
«700», підп. 376
«71». Див. УПА, «71», підрозд.
«715». Див. Козак Микола
«72». Див. УПА, «72», підрозд.
«73». Див. УПА, «73», підрозд.

«73». Див. ОУН(б), «73», підр-н р-ну «40» 73 стрілецький корпус 52 армії ЧА. Див. ЧА, 52 армія, 73 стрілецький корпус
«74». Див. УПА, «74», підрозд.
«740». Див. ОУН(б), «терен» «740» «753» 133
«7,5». Див. «Клим» («Прометей», «005», «40/7», «61») «75». Див. Федун Петро
77 стрілецький корпус 150
«77». Див. Галаса Василь
«777». Див. Шухевич Роман
«789/3». Див. Кук Василь
«795». Див. Литвинчук Іван
«VII,3». Див. ОУН(б), Золочівська округа, надр-н («VII,3») «VIII». Див. ОУН(б), «VIII», р-н «VIII,3». Див. ОУН(б), Золочівська округа, надр-н («VIII,3») «8». Див. ОУН(б), «8», р-н надр-ну «II» 8 дивізія Війська Польського. Див. Військо Польське, 8 дивізія
«81». Див. УПА, «81», підрозд.
«82». Див. УПА, «82», підрозд.
«8228». Див. Литвинчук Іван
«8395». Див. Козак Микола
«84». Див. УПА, «84», підрозд.
«85». Див. УПА, «85», підрозд.
«8510». Див. Хасевич Ніл
«857». Див. Козак Микола
«86». Див. УПА, «86», підрозд.
86 стрілецький полк ВВ МВС. Див. МВС, ВВ, 86 стрілецький полк
«87». Див. УПА, «87», підрозд.
«88». Див. УПА, «88», підрозд.
«88». Див. «Євген» «888». Див. Савира Олександр
«VIII,3». Див. ОУН(б), Золочівська округа, надр-н («VIII,3») «9». Див. ОУН(б), «9», р-н надр-ну «III» 9 дивізія Війська Польського. Див. Військо Польське, 9 дивізія
«90». Див. УПА, «90», підрозд.
«91». Див. УПА, «91», підрозд.
«9101», підп. 396
«92». Див. УПА, «92», підрозд.
«93». Див. ОУН(б), провід Золочівський окружний («22», «40», «93», «Запоріжжя», «Маркіян», «Східний») «940». Див. Маєвський Анатолій
«95а». Див. УПА, «95а», підрозд.
«95б». Див. УПА, «95б», підрозд.
«96». Див. УПА, «96», підрозд.

«97». Див. УПА, «97», підрозд.
«97а». Див. УПА, «97а», підрозд.
«97б». Див. УПА, «97б», підрозд.
«98». Див. УПА, «98», підрозд.
«98а». Див. УПА, «98а», підрозд.
«99». Див. Федун Петро
«99/552». Див. УПА, «99/552», сотня

А

«А». Див. ОУН(б), ПСК, Сарненська округа («А»)
«А.». Див. Троцюк Володимир
«А. Сірий», к-р ЗГ УПА 111
«А-1». Див. ОУН(б), Закарпатський край, I округ, надрайон («Бескид»), р-н «А-1» 422 «а-33» 237
Абіссинія. Див. Ефіопія
«а/в-25»
«АВТ». Див. Кузьма Богдан
Агеєнков 85, 86, 316
Агентурно-бойові групи 50, 258, 270, 281
«Адам». Див. Троцюк Іван
«Азіати», бриг. УПА 412
Азія 285
«Ай». Див. Троцюк Володимир
АК 21, 76, 169, 287, 288, 372
АК, інспекторат «Холм» 169
АК, Люблінська округа 76, 372
АК, Люблінська округа, Красноставський обвід 169, 372
АК, Люблінська округа, Холмський обвід 372
АК, обвуд «Красностав». Див. АК, Люблінська округа, Красноставський обвід
Академія наук УРСР, Інститут мовознавства 361
Александрійський, р-н. Див.
Олександрійський, р-н
Александров 314, 316
Александров Кирилл 373
«Алгід», пров. надр-ну 336
Америка. Див. США
Американська зона окупації Німеччини 132, 324, 437
Американці 341, 470
«Ангел», підп. 179
Англійська зона окупації Німеччини 465
Англійська розвідка 433
Англійці 338, 465
Англія. Див. Велика Британія
Англо-американські війська 132
«Андрей» 311
«Андрій», підп. 385, 407

Андрійчук Веніамін 55
Андрійчук Наталія 347
Андрощук Микола («Вороний») 92, 396, 454
«Антон», пров. р-ну 455
Антонівецькі, ліси 57
Антонівський, ліс 60
Антонівці, с. Кременецького р-ну 172
Антонюк Профір («Кліщ», «Сосенко»), к-р заг. УПА 44, 45, 47, 63, 164, 388, 405
Антонюк Ярослав Миколайович 37, 50, 56, 57, 66, 241, 244, 250, 256, 383, 408
Антопільський райком КП(б)У. Див. КП(б)У, Антопільський райком
«Аполон», підп. 322
Аптекарь Павел Александрович 29
Аргентинці 19
«Аріан». Див. Клячківський Дмитро
«Аркадій». Див. Гаврилюк М.
«Аркас», підп. 318
«Аркаса», боївка 318
«Аркуш» 441
Армія Крайова. Див. АК
Армстронг Джон 19
«Арсен», лікар УПА
Арсенич Микола («Карпо», «Михайло»), реф. СБ ГП 100, 114, 144, 147, 227, 241, 242, 247, 251, 260, 262, 350, 365, 402, 423, 457, 484, 485
Арсенич Микола? 76
«Артем». Див. Березняк Антон
«Артем». Див. Малімон Іван
Артизов Андрей Николаевич 28, 366
Арутюнов 307
«Архип» 60
«Архип». Див. Дудар Ярослав
Архів ЗП УГВР у Нью-Йорку 82
Архів ЗЧ ОУН у Мюнхені 24, 25, 82
Архів Міністерства внутрішніх справ та адміністрації Республіки Польща. Див. MSWiA
Архів суспільно-політичних організацій Республіки Молдова. Див. ASPORM
Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. 361
Архів УСБУ в Рівненській обл. 87, 137, 140, 147, 150, 197, 208, 249, 276, 279, 328, 350
Архів УСБУ в Тернопільській обл. 94, 110, 139, 323
Архів УСБУ в Чернівецькій обл. 313, 389
Архів УСБУ у Волинській обл. 167, 201
Архiereйський Д.В. 449
«Аскольд». Див. Підгайний Богдан
«Аскольд». Див. Собота Роман
АСПО РМ. Див. ASPORM
«Асфальт», ТВ УПА 189
«Ат». Див. «Максим Ат»

Б

«Б». Див. ОУН(б), ПСК, Житомирська округа
(«Б»)
«Б.». Див. Салата Микола
«Б.». Див. Старенький Володимир
«Б-2». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I
округа, надр-н «Бескид», р-н «Б-2»
«Б-7». Див. Фрайт В.
«Б-25» 237
«Б-42» («Боярин») 72, 380
Баб'як Василь 212
«Багате», станиця 418
Багров Василь 168
Бадівка, с. Острозького р-ну 39
«Бадьо» 210
Бажан О.В. 367, 370
Бажан О.Г. 449
«Байда» 59, 218
«Байда». Див. Порплиця Василь
«Байрак» 416
Бакланов 102
Балицький Георгій 369
Бандера Андрій 150
Бандера Василь 113
Бандера Степан Андрійович 20, 37, 94, 170,
274, 304, 305, 320, 324, 340, 341, 345, 379,
430, 431, 463, 471, 472
Бандерівці. Див. ОУН(б)
Барабаш М. («25»), підп. 462
Баран Ольга 94
Баранівський, р-н 227
Барановський Ярослав 353
«Барвінок» 98
Барон Микола 315
Бартатів, с. Городоцького р-ну 94
«Бас», зв'язковий 74
«Басейн», сотня УПА 413
«Басмач». Див. Стецько Ярослав
«Бастіон», ТВ 24, 82, 90, 189, 415, 421, 422,
482
Басюк Євген, нач. штабу з'єдн. 411
«Батурин», округа 82, 422
«Батуринський», заг. УПА 118, 119, 236, 410
Бачів, с. Перемишлянського р-ну 445
БВА 280
Бегми, радян. партиз. з'єдн. 75, 84
Беднарек Єжи 57, 89, 96, 130, 186, 288
Беднарчик Юрій («Григор», «Сл.», «Сл-р»,
«Слюсар», «Чо-гуз»), орг. реф. 236, 304, 311,

317, 321, 323, 382, 383, 385, 393, 397, 398,
399, 426, 485
Бедриківці, с. 328
Безброди, с. Буського р-ну 469
Бездітко 290
«Бездомний». Див. Мачуха В.
Бей Василь («Євшан», «ППС», «Улас»),
пропаг. реф. 23, 93, 197, 380, 460
Беларусь. Див. Республіка Білорусь
Белзець, с. Томашівського повіту 112
Белотин. Див. Білотин
Белт Томас 362
Бендера Степан. Див. Бандера Степан
Бендеровці. Див. ОУН(б)
Бергомет, с. Кіцманського р-ну 345
«Берег». Див. ОУН(б), Березнівський р-н
(«Берег»)
Бережани, м. 127
Бережанська округа. Див. ОУН(б),
Бережанська округа
Бережанська округа ОУН. Див. ОУН(б),
Бережанська округа
Бережанський, р-н 8, 57, 114, 134, 143, 145,
172, 242, 334, 380, 453
Бережанський окружний провід. Див. ОУН(б),
провід Бережанської округи
Бережанський надрайон. Див. ОУН(б),
Бережанський надр-н
Бережанський район. Див. ОУН(б),
Бережанський р-н («Ж-1»)
Бережанщина 72, 74, 260, 287
Бережниця, с. Дубровицького р-ну 84, 271
Бережницька районна управа 451
«Березіль», період. видання 153
Березнівський, р-н 8, 60
Березнівський район. Див. ОУН(б),
Березнівський р-н («Берег»)
Березняк Антон («Артем»), пров. підр-ну 448,
465
Березняк Євген 276
Березовачка, г. 113, 185
Берестейська округа ОУН(б). Див.
ОУН(б), ПЗК, Берестейська округа («100»,
«Кричевський»)
Берестейська округа («Кричевський»). Див.
ОУН(б), ПЗК, Берестейська округа («100»,
«Кричевський»)
Берестейщина 272, 429, 472
Берестечківський район. Див. ОУН(б),
Берестечківський р-н
Берестовець, с. Костопільського р-ну 87
Берестяни, с. Старосамбірського р-ну 314
Берія Лаврентій Павлович 18, 278, 341

«Беркут» 441
«Беркут». Див. Пронькін Іван
Берлін, м. 271, 330, 464
Берник Іван («Ярослав») 109, 182, 262, 391,
392, 393, 485
Бесарабія 370
Бесарабці 147
«Бескід» 45
«Бескід», к-р підрозд. УПА 164
«Бескид» 44, 264, 368
«Бескид». Див. ОУН(б), Закарзонський край, І
округа, надр-н («Бескид»)
Бещадський, повіт 270, 275, 466
Белов 311
Беляченко 31
Бзова Теофілія, зв'язкова 113
Биківці, с. Білобожницького р-ну 329
Бикова Т.В. 449
«Бистрий», зв'язковий 246
«Бистрий», к-р куреня УПА 127, 134, 412
«Бистрий». Див. Гайвас Ярослав
«Бистрий». Див. Глинський Микола
«Бистрого», курінь УПА 148, 370, 412, 446
«Бистрого», сотня УПА 88
«Бистрозір», шеф зв'язку ГП 127
Биховець 210
Биченко 283
Бишки, с. 425
Бібрецький, ліс 115
Бібрецькі, ліси 56
Бібрівський район. Див. ОУН(б), Бібрецький
р-н
Біжецький Тарас 99
Бідо Жорж 468
«Б-к», підп. 403
Білас Іван 275, 276, 277, 406
«Білий». Див. Онишкевич Мирослав
«Білий». Див. Пасічник Микола
Білкі, с. 248
Білобожницький, р-н 329
Білогірський, р-н 57, 314
Білогірський РВ МВС. Див. МВС, Білогірський
РВ
Білоголовський, ліс 209
Білогорща, с. 354, 431
Білозірка, с. Лановецького р-ну 320
Білоконь І. 463, 471, 472
Білорусія. Див. Республіка Білорусь
Білорусь. Див. Республіка Білорусь
Білоруська визвольна армія. Див. БВА
Білоруська народна партизанка. Див. БНП
Білоруська округа. Див. ОУН(б), ПСК,
Білоруська округа

Білоруська РСР 319
Білоруські націоналісти 279, 280
Білоруські терени 126
Білотин, с. Ізяславського р-ну 160
Більчаки, с. Березнівського р-ну 60
Більче, с. 328
Більче-Золоте, с. Борщівського р-ну 255
«Більшовик», колгосп 320
Більшовики 51, 52, 69, 81, 112, 123, 131, 136,
141, 163, 193, 197, 202, 223, 250, 252, 259,
272, 277, 324, 338, 349, 358, 361, 377, 379,
429, 442, 445, 464, 468, 469
«Бір». Див. Мошончук Микола
«Бір». Див. Шишканинець Василь
«Бір», повіт. Див. ОУН(б), повіт «Бора»
Бірча, м. 454
Бірчак Володимир 57, 89, 96, 130, 186, 288
Блажунь Пантелеймон Миколайович 18
«Блакитний», політінструктор 206
Блинець Андрей 280
«Блок», пункт зв'язку 78
БНП 280
Бовькин Валерий Іванович 11
Богатирьов 290
«Богдан» 89
«Богдан» 105
«Богдан» 223
«Богдан» 311
«Богдан» 384
«Богдан», к-р відд. УПА 88
«Богданівка». Див. ОУН(б), «терен»
«Богданівка»
Богданов 31
«Богданович». Див. Сказінський Іллярій
Богородчанський, р-н 447
«Богослов». Див. Янишевський Степан
«Богун» 69
«Богун» 153
«Богун» 351
«Богун» 435
«Богун» 457
«Богун» 461
«Богун», бойовик 81
«Богун», к-р групи УПА 229
«Богун», к-р кавалерії заг. УПА 118
«Богун», к-р сотні УПА 126
«Богун», прац. СБ повіту 387
«Богун», пров. округи 139, 179
«Богун» («Рівне»), ВО (гр.) УПА 14, 19, 120,
137, 150, 151, 155, 165, 192, 218, 228, 229,
231, 234, 235, 239, 240, 241, 243, 245, 352,
359, 363, 388, 416, 417, 418, 419, 445
«Богун». Див. Козак Стах

«Богун». Див. ОУН(б), ПЗК, Ковельська округа («200», «Богун»)
«Богун». Див. Старенький Володимир
«Богуна», сотня УПА 204
Богунов С. 455, 458, 467, 469, 470, 472
«Богуслав», польсь. аг. 337
Богушівка, с. Луцького р-ну 55
Боденько Семен 242
Боденько Федір 242
«Боз» 287
Бойко Богдан, боєць радян. винищ. бат.-ну 287
Болехів, м. 82
Болехівський, ліс 94
Болехівський, р-н 290, 325
Болехівщина 36
Болезук Марія 450
«Бомба». Див. Лозинський Роман
Бондаренко 310
«Бондаренко». Див. Якубовський Володимир
Бондарчук Валерій, підп. 71, 134, 329
Бондарчук Михайло («Стеמיד»), пров. округи 385
«Бора», к-р розв. УПА 88
«Борис» 70
«Борис» 236
«Борис» 264
«Борис» 324
«Борис» 407
«Борис», пров. округи 179, 215
«Борис». Див. Слущек Федір
Бориславський, р-н 455
«Бористена», бойова група УПА 164, 219, 233, 404
Борівка, хут. 87
Борки, хут. 102
Борковський Антін 58, 98, 348
Боровець Тарас 279
Боровичі, с. Маневецького р-ну 33
«Бородатий». Див. Хвалібота Михайло
Борохів, с. Ківерцівського р-ну 54, 79
«Боруля» 214
Борщик Ярослав Вікторович 16
Борщівський, р-н 260, 283, 286, 301, 327
Борщівський повітовий провід. Див. ОУН(б), провід Борщівського повіту
Борщівський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Борщівський РВ
Борщівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Борщівський РВ
Борщівський район. Див. ОУН(б), Борщівський р-н
Боряк Геннадій Володимирович 33, 57, 68, 169, 375, 446, 450

«Боян» 302
«Боярин» 311
«Боярин». Див. «Б-42»
«Боярин», пров. надр-ну 193
«Бравий», нач. лікар 236
Брагін 65, 309, 316, 317
Бражник Станіслав 153
Браун Джон 362
Брежнев Леонід, нач. політупр. Прикарп. ВО 208
Брестська, обл. 26, 37, 272, 279, 280
«Брехач». Див. Стефанів Петро
«Брич», пров. р-ну 311
Бричка Кузьма («Черешня»), підп. 111
Броварі, с. Бучацького р-ну 96
Бродець, с. Дубровицького р-ну 126, 170
Броди, м.
Бродівський, р-н 210
Бродівський надрайон. Див. ОУН(б), Бродівський надр-н
Бродівський повітовий/надрайонний провід. Див. ОУН(б), провід Бродівський повітовий/надрайонний («221», «Калина»)
Бродівський район. Див. ОУН(б), Бродівський р-н
Бродівський районний провід. Див. ОУН(б), провід Бродівський районний («Полісся»)
Бромберг Семен 94
Бронки, с. 258
Бронне, с. Костопільського р-ну 191
БРСР 25, 219
Бруцький Адам («Кропива»), реф. СБ р-ну 244, 408
БСБ 153
«Бувалого», сотня УПА 411
«Буг», ВО (гр.) УПА 24, 58, 88, 98, 99, 154, 162, 189, 190, 191, 194, 196, 225, 277, 360, 414, 419, 421, 443, 444, 445, 459, 460
«Буг», курінь УПА 168
Буг, р. 17, 126, 142, 168
Буганов В. І. 7
Буданівський, р-н 96, 100, 311
Будановський, р-н. Див. Буданівський, р-н
Будераж, с. Здолбунівського р-ну 203
Будилів, с. Козівського р-ну 197
Будкін Федір 317, 323, 384
«Будько». Див. Приймак Сильвестр
«Буйко». Див. Ткачук Степан
«Буйний» 299
«Буйних», сотня УПА 146, 181, 412, 439
«Бук», чотовий УПА 112
«Бук». Див. Ковальчук Петро
Бук Соломія 18
Букасеваці. Див. Букачівці

Букачівці, смт. Івано-Франківського р-ну 254
Букачівщина 339
«Буква» 326
«Буківсько». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Буківсько»
Буковина 52, 66, 69, 75, 95, 100, 112, 139, 146, 148, 185, 290, 306, 307, 312, 317, 331, 332, 333, 345, 352, 359, 365, 369, 389, 403, 441, 462
Буковинський обласний провід ОУН(б). Див. ОУН(б), провід Буковинський обласний
Буковинська округа. Див. ОУН(б), Буковинська округа
Буковинська округа ОУН(б). Див. ОУН(б), Буковинська округа
Буковинський край ОУН. Див. ОУН(б), Буковинський край
Буковинський (окружний) провід ОУН(б). Див. ОУН(б), провід Буковинський окружний
Буковинський, ТВ УПА 413
Буковинці 460
«Булава», сотня УПА 413
Булаховський Леонід 361, 383
Булига 132
Бульбівці. Див. «Поліська Січ»
Бунтін 302
Бурдін (Бурдин) Л.С. 19
«Буревій», к-р сотні УПА 292
«Буревій», підп. 321
«Буревія», підрозд. УПА 146
«Буревія», сотня УПА 146, 411
«Бурий», політінструктор 88
«Бурий», реф. надр-ну 147, 251
Бурий Тарас-Василь («Буркун»), бунчужний 207
Бурилін 258, 292
«Буркун». Див. Бурий Тарас-Василь
«Бурлак», к-р підвідд. УПА 88
«Бурлака». Див. Щигельський Володимир
«Бурлаки», сотня УПА 24, 82, 131, 148, 195, 205
«Бурлан» («579», «РВК»), край. пров. 77, 192, 380
«Бурлаченка», сотня УПА 267
«Буровий» 286
«Бурчак». Див. Скоп'юк Іван
«Буря», к-р бриг. УПА 120
«Бур'ян», пров. р-ну 26
Бусол Яків («Галина», «Київський») 22, 53, 140, 213
Буський, р-н 469
Бутенко 437
Бутковський Іван 34

«Бутько». Див. Примак Сильвестр
Бухалов Ю. 38
Буцнів, с. Тернопільського р-ну 244
Буцацький, р-н 93, 96, 259
Буцацький надрайон. Див. ОУН(б), Буцацький надр-н
Буцацький надрайонний провід. Див. ОУН(б), провід Буцацького надр-ну
Bakos Nada 351
Bieszczady 20, 46, 190, 415, 457

В

«В-III». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I округа, надрайон («Бескид»), р-н «В-III»
«В. А.» 292
«В. Савчук», в. о. нач. штабу УПА–Захід 163, 165
«В. Чорнота», к-р заг. УПА 119, 120
«Вадим», к-р ВОП 302
«Вадим», політінструктор 181, 213, 301, 439
«Вакула», прац. СБ 249
Валаханович Ігор 280
«Валка». Див. ОУН(б), ПСК, Володимирецький р-н («Валка»)
«Ванька», к-р відд. УПА 88
«Ванька». Див. Гальчук Микола
«Вараниця», повст. 45
«Варка». Див. Скаб Ярослав
«Варм», лікар УПА 118
Варшава, м. 57, 82, 89, 96, 130, 186, 275, 288, 455, 466
Варшавчик Марк Акимович 7, 31
Варязький район 294
Василевич Б. 39
Василевський-Вірний Пантелеймон. Див. Блажунь Пантелеймон Миколайович
Василенко, радян. партизан 271
«Василенко», командант СБ р-ну 243
Василенко Петро («Волош», «Гетьманець», «Полтавець»), письменник 205
Василецький Сидір («Марко»), повст. 244
Василюк Петро («Микола») 286
«Василь» 60, 130
«Василь», реф. СБ 105
«Васильків». Див. ОУН(б), провід Глинянський повітовий («223», «Васильків»)
Васильківський, р-н 264, 313
«Василько». Див. Кіт Василь
Ватикан 134
Ватутін, генерал 208
Вашковецький район. Див. ОУН(б), Вашковецький р-н

ВВ МВС. Див. МВС, ВВ
 «ВД-1». Див. «Мартин», пров. надр-ну
 Вежбіцкий 368
 «Везувій», заг. спец. призн. 301
 Велика Британія 129, 437, 464, 465, 468, 469, 493
 Велика Клецька, с. Корецького р-ну 248
 Велика Лука, с. Тернопільського р-ну 287
 Велика Совпа. Див. Совпа, с. Березнівського р-ну
 «Великан». Див. Кондрась Михайло
 «Великана», підрозд. УПА 231, 411
 Великая Отечественная война. Див. радянсько-німецька війна
 Великий Бичків, смт. Рахівського р-ну 116
 Великий Говилів, с. Терехівського р-ну 319
 Великий Дорошів, с. Жовківського р-ну 282
 Великий Скнит, с. Славутського р-ну 344
 Великі Межирічі, с. Корецького р-ну 77, 91, 191, 248, 249, 301
 Великі Мости, с. Сокальського р-ну 217
 Великі Новосілки, с. Мостиського р-ну 104
 Великоборківський райвідділ МДБ. Див. МДБ, Великоборківський РВ
 Великодедеркальський, р-н 72, 152, 226, 292
 Велька-Мощаниця. Див. Стара Мощаниця
 «Верба» 53
 «Верба» 343
 «Верба». Див. Ковальчук
 Вербів, с. 169
 Вербський райвідділ МДБ. Див. МДБ, Вербський РВ
 Веренчанка, с. Заставнівського р-ну 352
 «Верес», підп.
 «Верес». Див. ОУН(б), ПСК, Висоцький р-н («Верес»)
 «Верещаки», сотня УПА 403
 Вермахт 36
 «Верховина». Див. ОУН(б), Закарпатський край, I округ, надр-н («Верховина»)
 «Верховинець». Див. Гаврилик Петро
 Верховна Рада СРСР 91, 307, 330, 331, 458, 462
 Верховна Рада УРСР 133, 202, 328
 Вершигора Петро Петрович 47, 102
 Вершигори, радян. партиз. з'єдн. 47, 84
 «Вершник» 321
 «Вершник». Див. Макар Володимир
 «Весел» 305
 Веселова Олександра Михайлівна 49, 57, 67, 68, 146, 249, 375, 388, 446, 450
 Ветлина, с. 422
 Веденєєв Дмитро 154, 334
 Вибрановський Микола Іванович 86
 Вигодський районний провід ОУН. Див. ОУН(б), провід Вигодського р-ну
 Видний Гаврило («Озон») 349
 Вижицький, р-н 75, 112, 241, 345, 359
 «Визвольний шлях», період. вид. 22
 Винники, м. 148
 Винниківський, р-н 148
 «Вир» 57, 143
 «Вир» 329
 «Вир» («Палій») 215
 Висоцький район ОУН(б). Див. ОУН(б), ПСК, Висоцький р-н («Верес»)
 Висоцький районний провід. Див. ОУН(б), провід Висоцького р-ну
 Висоцький районний провід ОУН(б). Див. ОУН(б), провід Висоцького р-ну
 Витвиця, с. Болеківського р-ну 325
 Витушко Михась 280
 «Витязі», сотня УПА 414
 «Вихор». Див. Дідушко Михайло
 «Вихор» («Шрам»), к-р 191
 Вишевіці, хут. 254
 Вишнів, с. Рогатинського р-ну 92
 Вишнівець, м. Кременецького р-ну 277
 Вишнівецький, ліс 339, 340, 341
 Вишнівецький, р-н 226
 Вишнівецький район. Див. ОУН(б), Вишнівецький р-н
 Вишнівці, хут. Войнилівського р-ну 91
 «Вівчар». Див. Козак Микола
 «Відділ Вільшини». Див. УПА, ГВШ
 Відділ особливого призначення. Див. ВОП
 Відділ СМЕРШ 27-ї механізованої дивізії 52-ї армії ЧА 85, 86, 310
 Відділ (ВКР) СМЕРШ 52-ї армії 85, 104, 314, 316
 Військо Польське 130
 Військо Польське, 3 дивізія 130
 Військо Польське, 8 дивізія 130
 Військо Польське, 9 дивізія 130
 Військово-польова жандармерія. Див. ВПЖ
 «Віктор» 269
 «Віктор», підп. 78, 376
 «Віктор», підп. 80
 «Віктор». Див. Скоропадський Сергій
 Віленський 314, 315
 «Вільна Україна», період. вид. 39
 Вільхівчик, с. Чортківського р-ну 260
 Вільховець, с. Бережанського р-ну 134
 Вінницька, обл. 112
 Вінниччина 211, 224

Вінярчик-Коссаковська М. 275, 466
Віньковецький провід ОУН. Див. ОУН(б),
провід Віньковецького р-ну
Вірзінг, гестапівець 353
«Вісник Академії праці, соціальних відносин і
туризму», період. видання 184
«Вісник Запорізького національного
університету», період. видання 409
Вісник Київського національного університету
імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»,
період. видання 281
«Вітало», пунктовий зв'язку 77
«Вітер» 81
«Вітер», к-р підрозд. УПА 45, 164
Вітковичі, с. Березнівського р-ну 327
ВКП(б) 18, 133
ВКП(б), ЦК 18
«Владан» 390
Владимирецкое РО НКВД. Див. НКВС,
Володимирецький РВ
Владимирцев Н. І. 29, 62, 77, 83, 89, 91, 95,
103, 115, 128, 133, 134, 139, 148, 149, 152,
175, 208, 242, 257, 306, 354, 366, 390
Власенко С. І. 142
Власюк Ігор («Назар»), підп. 56, 247, 248
ВЛКСМ 147, 258
ВНК 29
Внутрішні війська НКВС. Див. НКВС, ВВ
Внутрішні війська НКВС Українського округу.
Див. НКВС, ВВ
ВО «Богун». Див. «Богун», ВО (гр. УПА)
ВО «Сян». Див. «Сян», ВО (гр. УПА)
«Вовк» 138
«Вовк», сотник УПА 446
«Вовк». Див. Павлюк
Вовк Олександр Володимирович 27, 43, 48,
49, 63, 64, 65, 76, 78, 90, 111, 125, 135, 140,
143, 150, 151, 154, 155, 158, 159, 160, 161,
163, 165, 167, 174, 175, 176, 180, 182, 184,
185, 190, 191, 194, 203, 205, 206, 217, 219,
220, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 231, 232,
233, 235, 237, 239, 240, 241, 243, 246, 295,
298, 303, 360, 364, 367, 373, 376, 377, 387,
388, 403, 404, 405, 410, 411, 412, 414, 415,
418, 443, 444, 445, 459, 462
«Вовки» (Холмський), курінь УПА 189, 194,
195, 414, 415
«Вовки І», сотня УПА 189
«Вовки Іб», підрозд. УПА 194
«Вовки ІІ», сотня УПА 415
«Вовки ІІІ», сотня УПА 415
Вовківці, с. 258
Вовчак, с. (нині не існує) 47
«Вовчак» 64
ВОВЕС 173, 247, 248
Воєнний район «Іскра». Див. ОУН(б),
Костопільський р-н «Іскра»
Вознюк Іван 429
Войникив. Див. Войнилів
Войнилів, смт. Калуського р-ну 91
Войнилівський, р-н 91, 95
Войтович Федір 314, 316
«Войтор» 234
Войцехівська Ірина Нінелівна 12
Воленюк Володимир, повст. 81
«Волинець». Див. Кравчук Тарас
Волинська трагедія 16
Волинська, обл. 8, 30, 31, 37, 40, 47, 50, 54,
56, 57, 58, 68, 69, 79, 80, 85, 87, 88, 91, 92, 93,
95, 96, 105, 106, 107, 125, 127, 135, 138, 144,
146, 151, 152, 167, 186, 201, 224, 243, 247,
257, 262, 266, 289, 293, 302, 307, 310, 313,
323, 327, 329, 334, 384, 441, 443, 447
«Волинська Січ». Див. Підрозділ Українського
козацтва «Волинська Січ»
Волинський обласний провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Волинський обласний
«Волиняк». Див. Тишківський Степан
Волинь 6, 23, 27, 35, 42, 43, 48–51, 53, 55, 56,
58, 63–65, 67–70, 73, 74, 76–78, 80, 88–90,
92, 93, 105, 106, 109, 111, 112, 114, 115, 116,
121, 124, 125, 128, 131–141, 143, 144, 146–
151, 154, 155, 158–161, 163, 165, 167, 168,
173–177, 180, 182–186, 190, 204–206, 212,
213, 217, 219–224, 226–229, 231–233, 235–
241, 243, 246, 247, 251, 252, 254, 256, 260,
262, 266, 271, 280, 290, 293–295, 298, 299,
303–305, 307, 310, 311, 313, 314, 317, 321,
323, 326, 327, 329, 332, 334, 344, 347, 348,
349, 351–353, 359, 360, 361, 364, 365, 367,
369, 373, 376, 377, 378, 382–384, 386–388,
401–406, 408, 410–412, 415, 418, 423, 429,
441, 444, 445, 456, 457, 467, 468, 473
«Волинь», період. видання 98, 114, 115, 351
Волинь, Західна 37
«Вольнець». Див. Кравчук Тарас
Волковці. Див. Вовківці, с.
Володимир. Див. Володимир-Волинський, м.
«Володимир» 170
«Володимир» 236
«Володимир» 286
«Володимир» 384
«Володимир», член окруж. пров. 375, 404
Володимир-Волинський, м. 264
«Володимир Вир», політ. реф. р-ну 217
Володимирецький, р-н 289

Володимирецький район. Див. ОУН(б), ПСК,
Володимирецький р-н («Валка»)
Володими́ро-Горохівська округа ОУН(б). Див.
ОУН(б), Володими́ро-Горохівська округа
Володимирська обл. РРФСР 322
«Володя», повст. 270
«Володя», пров. р-ну 211
«Володька» 384
Володько К. 39
«Волока», бунчуж. 88
«Волош». Див. Василенко Петро
Волошин 316
Волошин Ростислав 350
«Волошка», машиністка 52
Волощина, с. Бережанського р-ну 334
Волощук Микола («Меч») 334
Воля, с. Старосамбірського р-ну 282
«Воля і Незалежність» 287
Воля-Рейнова, с. Старосамбірського р-ну 387
Воляннюк Сергій Борисович 49, 111, 113, 131,
134, 145, 148, 171, 175, 181, 184, 185, 198,
205, 206, 220, 222, 225, 232, 236, 242, 244,
283, 366, 368, 370, 374, 376, 377, 379, 404,
405, 412, 420, 439, 440–443, 445
ВОП 191, 302, 445, 446
Ворувлинці, с. Товстенського р-ну 255
Воробець Федір Васильович, к-р УПА (гр., ЗГ)
60, 121, 165, 257
«Ворон» 192
«Ворон» 258
«Ворон», к-р сотні УПА 250
«Ворон», кущ. пров. 309
«Ворона», сотня УПА 368
«Вороний», к-р заг. УПА 301
«Вороний». Див. Андросчук Микола
Воронін 133
Воронін Костянтин 393, 401
Воронов Віктор Іванович 11, 12
ВПЖ 44, 175, 184, 219, 221, 229, 231, 245,
365, 379, 446, 483
«В-р». Див. Козак Микола
Врублевський 90
«Всеволод». Див. Гриньох Іван Михайлович
Всеукраїнська громадська організація «Сокіл»
98
Всеукраїнське братство ОУН–УПА,
Рівненська обласна організація 8
ВУНК 29, 390
«Вусатий» 135
ВУЧК. Див. ВУНК
«В'юн», к-р диверс. гр. УПА 120
В'юнник 318
В'ятрович Володимир Михайлович 28, 58, 89,

96, 99, 130, 174, 186, 225, 288, 346

Г

Г. Див. Гнидава, с. Збараського р-ну
«Г. Ревуха» 465
Гаврилик Петро («Верховинець»), реф. проп.
надр-ну 382
«Гаврило» 79, 339, 341
Гаврилов 87
Гаврилюк М. («Аркадій»), реф. СБ 40, 71
Гагарінський, р-н 330
«Гай» 341
«Гай». Див. ОУН(б), р-н «Гай»
Гайвас Ярослав («Бистрий») 116
Гайдай Олег 13
«Гайдамаки», курінь УПА 414
«Гайдамаки», сотня УПА 442
«Гайдамаки I», сотня УПА 414
«Гайдамаки II», сотня УПА 414
Гайдей Григорій («Когут», «Лев»), пров. р-ну
306, 307, 317, 352
Гайдунчик Іван («Голубий»), повст. 259
Гайовнічек З. 275, 466
Галабурда Микола 67
«Галайда», курінь УПА 414
«Галайда I», сотня УПА 414
«Галайда II», сотня УПА 250, 414
«Галайди», курінь УПА 58, 98
Галан Ярослав 133, 325
Галаса Василь («155», «1648», «55555»,
«680», «77», «З. Савченко», «Кирило»,
«Назар», «Онуфрій», «Орлан», «Я.»,
«Ятрень») 23, 34, 50, 54, 70, 73, 75, 78–80, 92–
96, 122, 123, 138, 141, 149, 183, 186, 198, 199,
227, 238, 257, 262, 294, 299, 308, 326, 339,
350, 351, 353, 361, 364, 375, 378, 380, 381,
384–386, 391, 395–400, 408, 423, 426, 429, 430,
455, 456, 458, 463, 467, 469, 472, 485
Галаса Микола 456
«Галата», підп. 367
«Галина». Див. Бусол Яків
Галицький Лев 294, 296
Галицька Артемізія («Мотря»), пров. 234, 331
Галицький Роман, князь 294, 296
Галичина 128, 147, 274, 312, 331, 353, 359,
388, 444, 447
«Галичина», дистрикт 39, 257, 373
«Галка», політінструктор УПА 301
«Гало». Див. ОУН(б), надр-н «Гало»
«Галуза» 129
«Галуза», політінструктор заг. спец. призн. 301
Галузевий державний архів Служби безпеки

України 14, 22, 26, 29, 31, 32, 46, 47, 54-56, 58-62, 65-68, 72, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 84-88, 91, 94-97, 103-105, 107-110, 112, 115-117, 120-122, 124-127, 130-132, 134, 136, 138, 144-145, 147, 150, 152-154, 162-165, 168-170, 172, 174, 176, 178-179, 181, 183-184, 188-190, 192-199, 201, 202, 204, 207, 209-215, 217, 218, 220, 221, 224, 225, 230, 234, 235, 237, 238, 242, 243, 248-251, 253-259, 261-263, 267-269, 271-279, 281-289, 291-294, 301-307, 309-311, 313-322, 324-325, 327-329, 331-332, 334-337, 339-345, 349, 361, 363-364, 366, 368, 374-376, 378-382, 384-385, 387, 389-401, 405-406, 414, 420, 429-438, 441, 445-449, 452, 455, 458-465, 467-471, 476, 485
«Галун», підп. 343
«Галля», зв'язкова 74
Гальдер Франц 36
Гальчук Микола («Ванька») 345
«Гамалії», підрозд. УПА 87, 145, 301
«Гамалія», к-р підрозд. УПА 87, 212
Гандзюк Микола 67, 321, 322
Ганич Степан («Снігур»), пров. надр-ну 325
«Ганка», машиністка 78
«Гар», реф. СБ округи 215
«Гар». Див. Кузьма Богдан
«Гармаш», к-р підрозд. УПА 95, 133, 134, 255
ГАРФ 29
Гасин Олександр («10»), кер. ГВШ УПА 18, 395
Гаськов 345
ГВШ УПА. Див. УПА, ГВШ
ГДА СБУ. Див. Галузевий державний архів
Служби безпеки України
Гейдріх Райнгард 330
Гелич Рахіля («Леся»), пров. р-ну 332
Гельнер Мирон, реф. СБ надр-ну 133
Генеральна округа № 1 «Завихост». Див. УПА, ГО (гр., з'єдн., ЗГ) «Завихост»
Генеральна округа № 2 «Тютюнник». Див. УПА, ГО (гр.) «Тютюнник»
Генеральний Секретаріат Української Головної Визвольної Ради. Див. УГВР, ГС
Герасимович Іванна 113
Герасимович Ольга 113
«Герман» 344
«Герц», повст. 231
Гестапівці. Див. Гестапо
Гестапо 113, 144, 193, 257, 330, 353, 373, 436
«Гетьманець». Див. Василенко Петро
Гиліук Софія, зв'язкова 336
Гитлер. Див. Гітлер Адольф
Гімеров 305

Гірка Полонка, с. Луцького р-ну 27, 78
Гітлер Адольф 168, 273, 369, 466
Гішин, с. Ковельського р-ну 186
ГК УПА. Див. УПА, ГК
Глибочицький, ліс 87
Глибочок, с. Борщівського р-ну 255
Глинський Микола («Бистрий»), радян. аг. 406
Глинянський повітовий провід. Див. ОУН(б), провід Глинянський повітовий («223», «Васильків»)
Глібів, с. Гусятинського р-ну 54
Глібівський спиртзавод 234
Глушанський, хут. 369
Глушенко 31
Гнат 109
«Гнат» 311
«Гнат» 337
«Гнат», підп. 243
«Гнат», пров. р-ну 343
Гнатишина Марія 320
Гнатюк, священник 67
Гнатюк Григорій 254
Гнидава, с. Збаразького р-ну 209
ГО УПА 22. Див. УПА, ГО 22
ГО УПА «Завихост». Див. УПА, ГО (гр., з'єдн., ЗГ) «Завихост»
«Говерля». Див. УПА, ВО (гр.) «Говерля»
Гоголюк Дмитро («Чайка») 259
Гол. ком. УПА. Див. УПА, ГК
Голобський, р-н 266
Голобський райвідділ МДБ. Див. МДБ, Голобський РВ
Голобський район. Див. ОУН(б), Голобський р-н
Головешкін 438
Головкова Лідія 253
Головне, смт.
Головне управління Національної поліції у Тернопільській області. Див. ГУ НПТО
Головненський, р-н 152, 257
Головненський район. Див. ОУН(б), Головненський р-н («терен» «Дочан»)
Головний військовий штаб УПА. Див. УПА, ГВШ
Головний провід ОУН(б). Див. ОУН(б), Головний провід
Головний провід ОУН. Див. ОУН(б), Головний провід
«Голос Америки», радіо 386
«Голос України», період. видання 326
Голоскевич Григорій 360
Голотін 93, 441
«Голуб», к-р підрозд. УПА 164

«Голуб», повст. 246
«Голуба», підрозділ УПА 45
«Голуба», підрозділ УПА 126
«Голубенко», к-р куреня УПА 126
«Голубий». Див. Гайдунчик Іван
Голубне, с. Березнівського р-ну 92
Гомельщина 472
Гомзяк Ігор 150
«Гомін», реф. пропаг. 165, 376
«Гомін». Див. Левчук Григорій
«Гонта» 65
«Гонта», повст. 273
«Гонта», есбіст 250, 258
«Гонта». Див. Лещун Д.
«Гонта». Див. Трачук Петро
«Гонти», боївка 258
«Гонти», підрозд. УПА 405
Гончар Олень 273
Гончарук Г.И. 168, 242
ГОП 163
ГОПС 360, 361
Горбач Олекса 18, 370, 371
Горбачов Михайло Сергійович 40
«Горбенко» 53
Горбовий 307
Горбуров Євген 253
«Гордей». Див. «Гордій»
Гордівці, с. Хотинського р-ну 234, 366
«Гордієнко» 374
«Гордієнко». Див. Яцишин Іван
Гордієнко Микола 64, 72
«Гордій» 52, 327
«Гордій» 287
«Гордій». Див. Шатковський Степан
«Гори». Див. ОУН(б), «терен» «Гори»
Горигляди, с. Монастирського р-ну 282
«Горин», нач. школи УПА 230, 303
Горинка, с. Кременецького р-ну 144
Горинь, р. 273, 367
«Горлоріз» («Могила»), к-нт боївки 303
«Горновий». Див. Дяків Осип
«Горностай», к-р заг. спец. призн. 301
Горобець Іван («Степан»), пров. р-ну 459
Горовенко 342
Городенківщина 226
Городище, с. Козівського р-ну 104
Городниця, смт. 160
Городницький район. Див. ОУН(б),
Городницький р-н («Керч», «Пекло»)
Городно, с. Головненського р-ну 256
Городокський район. Див. Городоцький, р-н
Городоцька округа. Див. ОУН(б), Городоцька
округа

Городоцька округа ОУН(б). Див. ОУН(б),
Городоцька округа
Городоцький, р-н 94, 373, 435
Городоцький надрайон. Див. ОУН(б),
Городоцький надр-н
Городоцький надрайонний провід ОУН(б).
Див. ОУН(б), провід Городоцького надр-ну
Городоцький район. Див. ОУН(б),
Городоцький р-н
Горохів, м. Луцького р-ну 127
Горохівський, р-н 54, 56, 80
Горохівський район ПЗК. Див. ОУН(б), ПЗК,
Горохівський р-н
Горохівщина 50, 56, 57, 127
Горошко Ольга («Троянда»), дружина
сотенного УПА 265
ГОСП 61, 138, 186, 213, 251, 263
Государственный архив Российской
Федерации. Див. ГАРФ
Гоцалюк Арсеній, зв'язковий 285
Гоч Петро («Лісовий»), пров. р-ну 182
Гоцанський, р-н 79, 115, 224, 318, 326, 343, 344
Гоцанський райвідділ МВС. Див. МВС,
Гоцанський РВ
Гоцанський район. Див. ОУН(б), Гоцанський
р-н
ГПУ. Див. ДПУ
«Граб». Див. Мартинюк Сергій
«Грабовий», ройовий 250, 368
Грабчак Андрій Михайлович 75, 102
Грабчака, радян. партиз. з'єдн. 75, 102
Грані, с. Дубровицького р-ну 271
«Граніт», політінструктор 205
Гранки-Кути, с. Миколаївського р-ну 375
«Грач» 344
Гребенник К. 104
Греко-католики 134, 283
Гречко Андрій 169
Гречко Федір 256
Гречуха Михайло 328
«Гриб». Див. Савчук Леонтій
Грибанов 339
«Григор» 45
«Григор» 321
«Григор». Див. Беднарчик Юрій
Григор'єв 31
Григорович Андрій 56
Грилюк («Гримко», «Гримок») 289, 313, 382,
391
Грималів. Див. Гримайлів, смт.
Гримайлів, смт. Чортківського р-ну 269, 364
Гримайлівський, р-н 287
Гримайлівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,

Гримайлівський РВ
«Гримко». Див. Грилюк
«Гримок». Див. Грилюк
Гриневич Владислав Анатолійович 42
Гриньків Іван, емісар 34 93
Гриньох Іван Михайлович («Всеволод») 337, 338, 431
Грицай Дмитро («Перебийніс») 137, 183
Гриценко Олексій 88
Грицівський, р-н 336
«Гриць» 80, 81, 380
Грицьків Роман Ярославович 83, 113, 140, 186, 207
Грицько-Цяпка Дмитро 245, 446
«Грім» 47
«Грім» 185
«Грім» 214
«Грім» 247
«Грім» 341
«Грім» 364
«Грім» 379
«Грім». Див. Твердохліб Микола
«Грім». Див. Чухрій Гнат
Грозів, с. Острозького р-ну 148
Громадюк Олексій («Остріжський»), к-р ЗГ УПА 167
«Громенка», сотня УПА 34, 131
«Громенко», к-р 195
«Громобій», сотня УПА 223
«Гр-р». Див. Гук Мирослав
ГРУ 276
Грубешівщина
Група «Заграва». Див. УПА, ВО (гр.)
«Заграва»
Група «Турів». Див. УПА, ВО (гр.) «Турів»
Група УПА «Богун». Див. УПА, ВО (гр.)
«Богун»
Група УПА «Завихост». Див. УПА, ГО (гр.)
«Завихост»
ГС УГВР. Див. УГВР, ГС
Груша Іван 44
Грушвиця Перша, с. Рівненського р-ну 112
Грушецький Іван 274
Грушів, с. Коломийського р-ну 69
ГУ НПТО 30
ГУББ МВС СРСР 106
Гудзоватий Петро, реф. 129
Гудков 302
Гузич Іван 256
Гук Мирослав («Гр-р»), пров. округи 263
«Гуляй-Город». Див. ОУН(б), р-н «Гуляй-Город»
Гуменюк, оперуп. 301

Гурбенський, ліс 454
Гурби, с. (нині не існує) 366, 454
Гурин Василь Йосипович 224
Гусяк Дарина, зв'язкова 115
Гусятинський, р-н 54, 100, 259, 273, 459, 485
Гусятинський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Гусятинський РВ
Гусятинський райвідділ НКВС. Див. НКВС,
Гусятинський РВ
Гусятинський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Гусятинський РВ
Гута Любичька, с. Томашівського повіту 57
Гуцульщина 212
«Гуцульщина». Див. УПА, ТВ «Гуцульщина»
(Коломийський)
Гушак Михайло 242

Д

«Д». Див. ОУН(б), ПЗК, Луцький «терен» («Д»)
«Д-27» 237
«Д-V». Див. ОУН(б), Закерзонський край, I
округа, надрайон («Бескид»), р-н «Д-V» 422
«Давид» 363
«Давид». Див. Литвинчук Іван
Давиденко В.А. 37, 38
«Давун», к-р підрозд. УПА 363
«Давуна», сотня УПА 90, 140, 190
«Далекий». Див. Янишевський Степан
«Далеківці» 79, 109, 347, 364, 384, 426
«Дальнич». Див. Федорів Петро
Даниленко В. 458, 467, 469, 470, 472
Даниленко С.Т. 37
Данилишин Олексій 114
«Данилів». Див. УПА, ТВ «Данилів»
«Данило» 81
«Данило» 79, 340
«Данило» 127, 128
«Данило». Див. Шанайда Іван
«Данило». Див. Якимчук (Якимчук-Колтонюк)
Микола
Данилов 31
Данилюк Михайло 43, 124, 217
Данильчук Юзефа 48
Данько В.Т. 19
«Дарина» 329
«Дарко» 287
ДАРО 30, 41, 42, 84, 117, 119, 120, 121, 144,
151, 152, 153, 155–160, 183, 186, 197, 199,
207, 215, 217, 449, 451, 476, 480
ДАТО 30, 97, 226, 260
«Дахів». Див. Ветлина, с.
Дацюк, учитель 179
Дашава, смт. Стрийського р-ну 278

Дашкевич Ярослав Романович 42, 208, 275, 278
«Дебра», к-нт р-ну 121
Деметра 363
Демидівка, смт. 89
Демидівський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Демидівський РВ
Демидівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Демидівський РВ
Демидівський, р-н 85, 93, 146
Демидівський район. Див. ОУН(б),
Демидівський р-н
Демидівщина 407
«Демко» 249
Демський Олексій («Микола», «Шувар»),
пров. надр-ну 19, 432, 457
«Дем'ян», к-р підрозд. УПА 88
«Дем'ян». Див. Петрушевич Степан
«Дем'ян». Див. Смолюк С.
Дем'янка-Лісна, с. Жидачівського р-ну 243
Дем'ячук Степан 144
«Денис». Див. Михалевич Андрій
Деражненський райвідділ НКВС. Див. НКВС,
Деражненський РВ
Деражненський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Деражненський РВ
Деражненський, р-н 86
Деражненський район. Див. ОУН(б),
Деражненський р-н
Деражненщина 53, 424
Дергай Олег 127
Дерев'янки, хут. Золочівського р-ну 92
Деренівка, с. Тербовлянського р-ну 150, 311
Деренівка. Див. Деренівка, с.
Тербовлянського р-ну
Державний архів Люблінського воєводства.
Див. Archiwum Państwowe w Lublinie
Державний архів Рівненської області. Див.
ДАРО
Державний архів Тернопільської області. Див.
ДАТО
Державний комітет оборони 208
«Деркач» 51
«Деркач» 343
«Деркач». Див. Кирик-Петрук Володимир
Деркач Дмитро 259
«Деркача», підрозд. 342, 343
«Дерманська трагедія» 92
Дерманський, ліс 26, 369
Дермань (Перша? Друга?) 328
Джонсон Марк 362
Джус Ф. («Кучер») 399
«Дзвони», курінь УПА 413
Дзюбак Володимир Васильович 17, 168
«Дивай», повст. 87
Дивинський, р-н 26, 280, 376
Дидик Галина, зв'язкова 353
«Дик», підп. 255, 287
Диниська, с. Томашів-Любельського повіту 90
Дистрикт «Галичина» 39, 257, 373
Дымарський Віталій 373
Дібринів, с. Рогатинського р-ну 61, 178
«Діброва». Див. Сизоненко Володимир
Дідушко Богдан 284
Дідушко Маруся 284
Дідушко Михайло («Вихор»), підп. 283, 284
Дідушко Сафат 284
«Д-кий». Див. Янишевський Степан
«Діло», період. видання 371
Дмитрик Іван 64, 132, 245, 275, 415
«Дмитро», бойовик 61
«Д.М. Орлик» 200
«Дмитрій» 368
Дмитрук Клим 373
Дмитрук Микола («Рубан»), пров. р-ну 50
«ДМЦ» («ОЛ-7», «Оесь»), пров. округи 81,
311, 380
«Дніпро», кур'єрська гр. 380
«Дніпро». Див. Лучковський А.
«Дніпро». Див. ОУН(б), ПЗК («38», «Дніпро»,
«Ліс», «Москва», «Хмельницький»)
Дніпро, м. 12, 211
«Дніпро», сотня УПА–Південь 349
«Дніпровий» 191
Дніпропетровськ. Див. Дніпро, м.
«Дністер», пункт зв'язку 69
Дністер, р. 234, 366
«Дністер». Див. УПА, 18 ТВ «Дністер»
«Дністровий», член КП 325
Добринівці, с. Заставнівського р-ну 148
Добринський 150
Добротвір, смт. Кам'янка-Бузького р-ну 99
Довбенко Іван («Лопух», «Мисливець») 92,
112, 114, 115, 397
«Довбуш», повст. 44
«Довбуш», пунктний зв'язку 77
«Довбуша», підрозд. УПА 38
Довгалець Василь 326
Довгалюк Ганна 320
Довганюк, кур'єр 116
Додяк Олексій («Крига»), к-р підрозд. УПА 146
«Докс». Див. Котик Семен Панасович
«Докса», підрозд. УПА 411
Должко Василь Степанович 151, 152
«Долина», надр-н. Див. ОУН(б),
Костопільський надр-н («Долина»)

Долинський надрайонний провід. Див. ОУН(б), провід Долинського надр-ну Долін 290
 «Дон» 337, 338, 430, 431, 433–435, 438
 Донбас 179, 211, 266, 409, 460
 «Донбас», підрозд. УПА 88
 «Донбас», з'єдн. УПА–Південь 410, 411
 «Донець», пров. 137
 Донецький медичний національний університет 38
 Донцов Дмитро 181, 354, 473
 «Донця», підрозд. УПА 138
 Доросині, с. Луцького р-ну 33
 Дорофеев 147
 «Дорошенко». Див. Сачук Микола
 «Дорошенко», сотня УПА 414
 Дорошівці, с. Заставнівського р-ну 352
 «Дочан». Див. ОУН(б), «терен» «Дочан» ДПУ 29, 390
 Драган 323
 Драницький Степан («Семенюк Степан») 42, 170, 187, 254
 Дрібницький Василь, підп. 307
 Дрогобицька, обл. 29, 65, 69, 96, 104, 176, 179, 204, 252, 300, 336, 337, 343, 387, 450, 467
 Дрогобицька округа. Див. ОУН(б), Дрогобицька округа
 Дрогобицька округа ОУН(б). Див. ОУН(б), Дрогобицька округа
 Дрогобицький, р-н 202, 455
 Дрогобицький, ТВ УПА. Див. УПА, ТВ «Маківка» (Дрогобицький)
 Дрогобицький легендарний провід ОУН 337
 Дрогобицький надрайон. Див. ОУН(б), Дрогобицький надр-н
 Дрогобицький обком КП(б)У. Див. КП(б)У, Дрогобицький обком
 Дрогобицький обласний провід. Див. ОУН(б), провід Дрогобицький обласний
 Дрогобицький окружний провід ОУН(б). Див. ОУН(б), провід Дрогобицький окружний
 Дрогобич, м. 114
 Дрогобиччина 103, 353, 402, 450, 457, 461
 Дрогобычская краевая [сетка]. Див. ОУН(б), Дрогобицька округа
 Дроздов 317, 319
 Друга імперіялістична війна. Див. Друга світова війна
 Друга Річ Посполита. Див. Польща
 Друга світова війна 6, 8, 25–27, 63, 77, 153, 224, 244, 253, 271, 319, 330, 360, 458, 464, 465, 473
 Друге молдавське радян. партиз. з'єдн. 30, 102, 103, 230, 272
 Дружинін 75, 105
 «Дружинники», курінь УПА 414
 «Дружинники І», сотня УПА 414
 «Дружинники ІІ», сотня УПА 414
 «Дружинники ІІІ», сотня УПА 414
 Друкарня «ім. Ярослава Старуха». Див. «Ім. Ярослава Старуха», друкарня
 «Д-с», підп. 243, 290, 314
 «Дуб» 49
 «Дуб» 74
 «Дуб» 416
 «Дуб». Див. Мисюра Федір (Феодор)
 Дуб Борис 279
 «Дубенко» 73
 Дубенський, р-н 70, 211
 «Дубенський відділ УПА» 230
 «Дубенський», курінь УПА 410
 Дубенський надрайон. Див. ОУН(б), ПЗК, Дубенський надр-н («Дуб», «Дубно») Дубенський райвідділ НКВС. Див. НКВС, Дубенський РВ
 Дубенський район. Див. ОУН(б), ПЗК, Дубенський р-н
 Дубенщина 70, 211, 352
 «Дубенщина». Див. ОУН(б), Дубенський надр-н («Дуб», «Дубно») Дубина, фільв. 186
 «Дубина». Див. ОУН(б), провід Заболотцівський районний («Дубина») Дублянський, р-н 104, 176, 202, 455
 Дублянський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ, Дублянський РВ
 «Дубовий», реф. СБ надр-ну 328
 «Дубовий». Див. Литвинчук Іван
 «Дубок», зв'язковий 79, 340
 Дубровицький, р-н 90, 126, 140, 170, 223, 271, 408, 451
 Дубровицький район. Див. ОУН(б), Дубровицький р-н
 «Дудар» 434
 Дудар Ярослав («Архип»), реф. КП ОУН(б) ПЗУЗ 137, 332, 425
 Дужий Петро, пропаг. реф. 427, 448
 Думичі, прис. Див. Замок, с. Жовківського р-ну 278
 Дунаєвський, р-н 8
 «Дунай» 80
 «Дунай», зв'язковий 77
 «Дунай». Див. ОУН(б), р-н «Дунай»
 «Дунай». Див. Ткачук Павло
 Духович Василь («Сувенір»), реф. 95, 101
 Душко, комсомолец 283

«Дядя». Див. Козак Микола
Дяків Осип («401», «605», «Горновий»,
«Левадний», «Н-м», «Цьвочок»), пров. 44, 61,
82, 94, 115, 133, 149, 162, 177, 178, 187, 205,
212, 213, 232, 251, 263, 324–326, 353, 354,
380, 401, 403, 440, 463, 468
Дяків Осип («Черник») 232
Дятловичі, с. Лунінецького р-ну 279, 280
Дяченко Михайло («Марко Боєслав») 208

Е

«Евген». Див. «Євген»
Едельман Ольга 96
Ейдеман 330
Ейзенхауер Дуайт 340
Екатеринбург 362
Емдебісти. Див. МДБ
«Еней». Див. Олійник Петро
«Еней». Див. ОУН(б), повіт «Енея»
«Енея», гр. УПА 207, 220, 233
Енкавеесівці. Див. НКВС
Есбісти. Див. ОУН(б), СБ
Естонія 17, 201, 278
«Естонія»? , період. видання 407
Ефіопія 365, 489
«Эхо Москвы» 373

Є

«Є. Коновальця», підрозд. УПА. Див. УПА, «Є.
Коновальця», підрозд.
«Євген» 243
«Євген» («888») 380
«Євген», підп. 311
«Євген». Див. Позлик Йосип
«Євген». Див. Сорочинський Б.
Євреї 37, 114, 125, 153, 179, 257, 273, 274,
327, 333, 367, 429, 438, 439, 445, 485, 489
Європа, Західна 471
«Євтух». Див. Маєвський Анатолій
«Євшан». Див. Бей Василь
Єгошин 147
Ємільчине, смт. Новоград-Волинського р-ну
322
Ємільчинський, р-н 226, 322, 363
Єфімчук Дмитро 138
«Єфрем». Див. Слободян Степан

Ж

«Ж-1». Див. ОУН(б), Бережанський р-н («Ж-
1»)
«Ж-3». Див. ОУН(б), Зборівський р-н («Ж-3»)
«Ж-4». Див. ОУН(б), Козівський р-н («Ж-4»)

«Ж-5». Див. ОУН(б), Підгаєцький р-н («Ж-5»)
«Ж-6». Див. ОУН(б), Золотниківський р-н
(«Ж-6»)
Жаба Михайло, к-нт сотен. жандарм. 446
Жаб'ївський, р-н 95
«Жар». Див. Магдій Василь
«Жван». Див. Левчук Григорій
Ждан Ярослав («Острий»), к-р 87, 119, 219?,
246, 301, 327
«Жен», підп. 141, 250, 327, 455
Жив'юк А.А. 418
Жидачівський, р-н 243
Жидачівщина 114
Жиды. Див. Євреї
Жильжа, с. Костописького р-ну 87
«Житній». Див. Сердечний М.Г.
Житомир, м. 166
Житомирська, обл. 96, 440, 458
Житомирська округа. Див. ОУН(б), ПСК,
Житомирська округа («Б»)
Житомирщина 97, 146, 214, 226, 257, 272,
328, 363, 439, 461, 477
«Жмайло» 59
«Жмайло» 208
«Жмайло», к-р спецгрупи 342
Жовкинi, с. Володимирецького р-ну 199
Жовківський, р-н 8, 91, 104, 278, 282
Жовківський надрайон. Див. ОУН(б),
Жовківський надр-н
Жовківський райвідділ НКВС. Див. НКВС,
Жовківський РВ
Жовківщина 18, 278, 315
«Жовтнева революція» 470
«Жубри», курінь УПА 414
«Жубри I», сотня УПА 414
«Жубри II», сотня УПА 414
«Жубри III», сотня УПА 414
«Жук» 128
«Жук» 229
«Жук». Див. Самець Степан
Жукевич Марія Михайлівна. Див. Савчин
Марія
Жуків, с. Бережанського р-ну 114, 143, 242,
260
Жуків, с. 326
Жуківський, ліс 57, 142
Жуківщина, хут. 93
Жуков 178
«Журавель» 403
Журавеньки, с. Рогатинського р-ну 208
Журавльов 31
«Журба», політінструктор заг. спец. призн. 301
«Журби», підрозд. УПА 411

3

«З. Савченко». Див. Галаса Василь
«За волю нації», період. видання 123
«За Родину». Див. НКДБ, «За Родину»,
опергрупа
«Забережного», сотня УПА. Див. УПА,
«Забережного», сотня
Заболотцівський районний провід. Див.
ОУН(б), провід Заболотцівський районний
(«Дубина»)
Завальнюк Костянтин Вікторович 224
Заваригін, нач. РВ МДБ 258, 286, 327
«Заверуха» 199
«Завихост». Див. УПА, ГО (гр., з'єдн., ЗГ)
«Завихост»
«Зависна», повст. 67
«Завойовники». Див. УПА, «Завойовники», сотня
Загайко Степан, підп. 255
Загін «1541». Див. УПА, заг. «1541»
Загін «1542». Див. УПА, заг. «1542»
Загін «1543». Див. УПА, заг. «1543»
Загін «2056». Див. УПА, заг. «2056»
Загін «2057». Див. УПА, заг. «2057»
Загін «Дорош» ЗГ УПА 44. Див. УПА, ЗГ 44,
заг. «Дорош»
Загін «ім. Богуна». Див. УПА, «Ім. Богуна», заг.
гр. «Заграва»
Загін «ім. Хрущова». Див. «Ім. Хрущова», заг.
Загін «ім. Хрущова». Див. «Ім. Хрущова»,
радян. партиз. заг.
«Загін Карасьова» 369
Загорів. Див. Новий Загорів, с.
Загорівський Юзеф 86
«Заграва». Див. Кудра Володимир
«Заграва», гр. Див. УПА, ВО (гр.) «Заграва»
Задорожний 226
Задоя Олександр 31, 103
Заєць Никифор, реф. СБ р-ну 301, 302
Зайденберг 104
Закарпатська, обл. 96
Закарпатський тактичний відтинок. Див. УПА,
Закарпатський ТВ
Закарпаття 116, 172, 435
«Закат», легендов. пр. 78
Закерзонія. Див. Закерзоння
Закерзоння 17, 24, 35, 46, 49, 89, 99, 126, 132,
151, 153, 214, 216, 223, 229, 245, 326, 353, 361,
368, 388, 429, 441, 442, 444, 446, 459, 463, 470,
472
Закерзонська Україна 421, 459
Закерзонський край ОУН. Див. ОУН(б),
Закерзонський край

Закерзонський край ОУН(б). Див. ОУН(б),
Закерзонський край
Закерзонський крайовий провід. Див. ОУН(б),
провід Закерзонського краю
Закерзонський провід. Див. ОУН(б), провід
Закерзонського краю
Закордонні Частини ОУН. Див. ОУН(б), ЗЧ
Залав'є. Див. Залав'я
Залав'я, с. Рокитнівського р-ну 191
Залещики. Див. Заліщики, м.
«Залізняк», к-р 49, 374, 388
«Залізняк», політінструктор 181
«Залізняк», курінь УПА 35, 50, 374, 388, 414
«Залізняк», підрозд. 282
Залізове, с. 342, 343
Залізці, смт. Зборівського р-ну 441
«Залісний» 45
«Залісний». Див. Ковальчук Панас (Ананій)
Залісці, с. Кременецького р-ну 75
Залісці, с. 213
Заліщики, м. 284
Заліщицький райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Заліщицький РВ
Заліщицький, р-н 8, 100, 260, 322
Заліщицький район. Див. ОУН(б),
Заліщицький р-н
Заложцівський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Заложцівський РВ
Заложцівський, р-н 453
Заложцівський районний провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Заложцівського р-ну
Залозецький, р-н 441
«Залужний» 94
Замок, с. Жовківського р-ну 278
«Замок». Див. УПА, ТВ «Замок»
Замшани, с. Ратнівського р-ну 8
Запад. Див. Захід
Западна Україна. Див. Україна, Західна
Запілля УПА. Див. УПА, запілля
Запоріжжя, м. 10, 409
«Запоріжжя». Див. ОУН(б), Закерзонський
край, І округа, надр-н («Бескид»), р-н
«Запоріжжя»
«Запоріжжя». Див. ОУН(б), провід
Золочівський окружний («22», «40», «93»,
«Запоріжжя», «Маркіян», «Східний»)
Запорізька, обл. 335, 460
«Запорожець». Див. Микитка Іван
Запорожжя. Див. Запорізька, обл.
Запорожье. Див. Запоріжжя, м.
Запрутський надрайон. Див. ОУН(б),
Запрутський надр-н
Запрутський надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б),

Запрутський надр-н
 Зарицька Катерина («Кужіль») 354
 Зарічний В. 40
 Засадки, с. Старосамбірського р-ну 234
 Заставнівський, р-н 66, 148, 332, 352, 441
 Заставнівський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
 Заставнівський РВ
 Заставнівський район. Див. ОУН(б),
 Заставнівський р-н
 Заставнівщина. Див. Заставнівський, р-н
 Засяння 38
 Затиркевич Марія («Тютя Хівра»), підп. 137
 Затовканюк Сильвестр («Пташка»), к-нт
 запілля 235, 363, 388, 418
 Захаржевський Михайло («М. Думенко») 262,
 332, 333, 485
 Захаров Дмитрий 373
 Захарчук 294
 Захід 25, 434
 Західна Волинь. Див. Волинь, Західна
 Західна Європа. Див. Європа, Західна
 Західна Україна. Див. Україна, Західна
 Західне Поділля. Див. Поділля, Західне
 Західні області. Див. Україна, Західна
 Західноукраїнський регіон. Див. Україна,
 Західна
 Західноукраїнські землі. Див. ОУН(б), край
 ЗУЗ
 Західноукраїнські області. Див. Україна,
 Західна
 Західноукраїнські терени. Див. Україна,
 Західна
 Захотковичі, с. Мостиського р-ну 278
 Збараський, р-н 102, 209, 226
 Збараський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
 Збараський РВ
 «Збірник навчально-методичних матеріалів і
 наукових статей ВДУ» 182
 «Збірник наукових праць «Актуальні
 проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»
 35
 «Зборівська дзвіниця», період. видання 97,
 101
 Зборівський, р-н 23, 28, 97, 136, 209, 405, 441
 Зборівський повітовий провід ОУН(б). Див.
 ОУН(б), провід Зборівський повітовий
 Зборівський район. Див. ОУН(б), Зборівський
 р-н («Ж-3»)
 Збройне націоналістичне підпілля. Див.
 ОУН(б)
 Збройне підпілля ОУН. Див. ОУН(б)
 Збройне підпілля ОУН(б). Див. ОУН(б)
 Збройне післявоєнне підпілля. Див. ОУН(б)

Збройні сили Комітету звільнення народів
 Росії. Див. РОА
 Збруч, р. 220, 458
 «Збуї». Див. Хома Михайло
 Зварах Петро («Сергій»), шеф зв'язку УПА–
 Південь 136, 137, 377
 Звиняч, с. Чортківського р-ну 96
 Звинячівський, ліс 96
 Звіждже, с. 367
 Звір Григорій 242
 Звір Михайло 242
 Звірів, с. Ківерцівського р-ну 262
 ЗГ 245/II. Див. УПА, ЗГ 245/II
 ЗГ 33. Див. УПА, ЗГ 33
 ЗГ 44. Див. УПА, ЗГ 44
 ЗГ «Завихост». Див. УПА, ЗГ «Завихост»
 ЗГ УПА 33. Див. УПА, ЗГ 33
 ЗГ УПА 44. Див. УПА, ЗГ 44
 Здовбиця, с. Здолбунівського р-ну 114
 Здолбунів, м. 417
 Здолбунівський в. н. Див. ОУН(б),
 Здолбунівський надр-н
 Здолбунівський, р-н. Див. ОУН(б),
 Здолбунівський р-н («терен» «ч. 9»)
 Здолбунівський надрайон. Див. ОУН(б),
 Здолбунівський надр-н
 Здолбунівський, р-н 26, 77, 93, 203, 418
 Здолбунівщина 129
 Зеброве(?), с. 277
 Зевс 363
 Зейдліц, нім. ген. 150
 Зелена, с. Надвірнянського р-ну 185
 «Зелений» 191
 «Зелений», мельниківець 270
 «Зелений», прац. СБ 344
 Зеленчук Михайло 83, 140, 186
 Зеліхів, с. 342
 «Земля». Див. ОУН(б), р-н «Земля»
 «Зенко» 194
 «Зенко», бойовик 61
 «Зенон» 337, 431–434
 «Зеня» 269
 З'єднання «225». Див. УПА, «225», з'єдн.
 З'єднання «Базар». Див. УПА, з'єднання
 «Базар»
 З'єднання груп «33». Див. УПА, ЗГ 33
 З'єднання груп УПА 33. Див. УПА, ЗГ 33
 З'єднання груп УПА № 33. Див. УПА, ЗГ 33
 З'єднання груп УПА «Завихост». Див. УПА, ЗГ
 «Завихост»
 З'єднання «Донбас». Див. УПА, з'єднання
 «Донбас»
 З'єднання західних груп Української

повстанської армії УПА–Захід. Див. УПА–Захід
З'єднання «Петлюра». Див. УПА, з'єднання «Петлюра»
З'єднання південних груп Української повстанської армії УПА–Південь. Див. УПА–Південь
З'єднання північних груп Української повстанської армії УПА–Південь. Див. УПА–Північ
«З'єднання Славути» 328
З'єднання «Холодний Яр». Див. УПА, з'єднання «Холодний Яр»
З'єднання УПА «Хмельницький». Див. УПА, з'єднання «Хмельницький»
«Зима» 27
«Зимний» 87
«Зіна» 121
«Зіна» 293
«Зінько». Див. Кроль Іван
«Зір», підп. 255
«Зірка» 91
«Зірка», зв'язкова 33
Злучені Держави Америки. Див. США
«Знаний». Див. Маєвський Анатолій
«Зов», повст. 69, 179, 461
Золотниківський, р-н 136
Золотниківський район. Див. ОУН(б), Золотниківський р-н («Ж-6»)
Золочівка, с. Демидівського р-ну 93
Золочівська округа. Див. ОУН(б), Золочівська округа
Золочівський, р-н 8, 56, 79, 92, 324, 452, 453
Золочівський окружний провід. Див. ОУН(б), провід Золочівський окружний («22», «40», «93», «Запоріжжя», «Маркіян», «Східний») Золочівський повітовий провід. Див. ОУН(б), провід Золочівський повітовий («222») Золочівський район ОУН(б). Див. ОУН(б), Золочівський р-н
«Зон», пунктовий зв'язку 77
«Зорич». Див. Радейко Микола
«Зоря комунізму», період. видання 39
«Зот». Див. Хасевич Ніл
ЗП УГВР. Див. УГВР, ЗП
«Зруб» 66
«Зуб» 345
«Зуб». Див. Мосейчук Петро
«Зубар», політінструктор заг. УПА 301
«Зубаті», сотня УПА 414
ЗЧ. Див. ОУН(б), ЗЧ
ЗЧ ОУН. Див. ОУН(б), ЗЧ
Зярянов П.І. 26

И

«Игорь». Див. «Ігор»
«Известия», період. видання 330

І

Іванишин Петро, окруж. пров. 165, 376
Іванівка, с. 209
Іванків Василь («Остап») 331
Івано-Франківська, обл. 30, 36, 92, 99, 110, 111, 147, 148, 178, 185, 208, 215, 220, 226, 339, 361, 447, 453
Івано-Франківщина 61, 69, 77, 82
Івано-Франкове, смт. Яворівського р-ну 65
Іванус Михайло («Цяпка»), пров. надр-ну 133
Іванченко Володимир 21, 36, 66, 75, 83, 91, 93, 146, 149, 210, 213–215, 227, 240, 243, 261, 264, 266, 289, 290, 313, 334, 336, 363, 372, 382, 383, 390, 403, 436, 439, 440, 442, 462, 467
Івченко, нач. РВ НКДБ 291
«Ігор» 71
«Ігор» 309
«Ігор», к-р 45
«Ігор», підп. 92
«Ігор», політінструктор 206
«Ікло» 321
Ілавче, с. Тереховлянського р-ну 62, 318
Ільків Ольга, зв'язкова 469, 470
«Ілько», політінструктор 206
Ільченко 285
Ільюшин Ігор Іванович 17, 168
«Ім. Байди», бриг. УПА. Див. УПА, «Ім. Байди», бриг.
«Ім. Берії», заг. Кам'янець-Подільського радянського партизанського з'єднання
«Ім. Богдана», підрозд. УПА. Див. УПА, «Ім. Богдана», підрозд.
«Ім. Богуна», заг. УПА. Див. УПА, «Ім. Богуна», заг. гр. «Заграда»
«Ім. Богуна», заг. УПА. Див. УПА, «Ім. Богуна», заг. гр. «Турів»
«Ім. Будьонного», колгосп 283
«Ім. Ватутіна», колгосп 283
«Ім. Вовчака», бриг. УПА. Див. УПА, «Ім. Вовчака», бриг.
«Ім. Галайди», сотня УПА. Див. УПА, «Ім. Галайди», сот.
«Ім. гетьмана Павла Полуботка», підрозд. 270
«Ім. Дорошенка», заг. УПА. Див. УПА, «Ім. Дорошенка», заг.
«Ім. Жданова», колгосп 283
«Ім. І. (Івана) Мазепи», сот. УПА. Див. УПА, «Ім. І. (Івана) Мазепи», сот.

«Ім. Й. Сталіна», радян. партиз. заг. 369
«Ім. Кармелюка», радян. партиз. заг. 271
«Ім. Кліма Савура», підп. друкарня 92, 476
«Ім. Колодзінського», заг. УПА. Див. УПА, «Ім. Колодзінського», заг.
«Ім. Коновальця», заг. УПА. Див. УПА, «Ім. Коновальця», заг.
«Ім. Лайдаки», підрозд. УПА. Див. УПА, «Ім. Лайдаки», підрозд.
«Ім. Леніна», колгосп
«Ім. М. Хрущова», заг. Тернопіль. радян. партиз. з'єдн. 301, 303
«Ім. Мазепи», бриг. УПА. Див. УПА, «Ім. Мазепи», бриг.
«Ім. Михайлова», радян. партиз. заг. 160
«Ім. Назара» («Ім. Назаря»), бриг. УПА. Див. УПА, «Ім. Назара» («Ім. Назаря»), бриг.
«Ім. Остапа», заг. УПА. Див. УПА, «Ім. Остапа», заг.
«Ім. Острога», бриг. УПА. Див. УПА, «Ім. Острога», бриг.
«Ім. Пархоменка», колгосп 174
«Ім. Перуна», сот. УПА. Див. УПА, «Ім. Перуна», сот.
«Ім. полк. Коника», підстарш. школа УПА. Див. УПА, «Ім. полк. Коника», підстарш. школа
«Ім. Сагайдачного», сот. УПА. Див. УПА, «Ім. Сагайдачного», сот.
«Ім. Фрунзе», заг. радян. партиз. з'єдн. Шукаєва 367
«Ім. Хмельницького», заг. Див. УПА, «Ім. Хмельницького», заг.
«Ім. Хмельницького», з'єдн. УПА. Див. УПА, «Ім. Хмельницького», з'єдн.
«Ім. Хмельницького», сот. УПА. Див. УПА, «Ім. Хмельницького», сот.
«Ім. Хрущова», заг. 84, 85, 249, 367
«Ім. Хрущова», заг. Рівнен. партиз. з'єдн. № 2 «За Родину» 84
«Ім. Ярослава Старуха», друкарня 8
«Індус» 109
Інспекторат Армії Крайової «Холм». Див. АК, інспекторат «Холм»
Інститут історії України НАН України. Див. Національна академія наук України, Інститут історії України
Інститут мовознавства Академії наук Української РСР. Див. Академія наук УРСР, Інститут мовознавства
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Див. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Див. Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського «Інформативні вісті», період. видання 459 Ірак 351
Ісаєв 94
Ісаєвич Ярослав Дмитрович 27, 271
Ісаюк Олеся 113
Іскоростенський, к-р опергр. НКВС 300
«Істребітелі». Див. НКВС, винищувальні батальйони
«Істребітельні батальйони». Див. НКВС, винищувальні батальйони
«Істребітельний батальйон». Див. НКВС, винищувальні батальйони
«Істребки». Див. НКВС, винищувальні батальйони
Ішків, с. Козівського р-ну 317
Іщук Олександр 31, 82, 110, 384, 387
Iraq War 351

ї

«Їжак» 73, 92

Й

Йовик Іван («Соколенко») 34
«Йордан». Див. Лівий Володимир

К

«К.» 263, 459
«К.» 403
«К.», слідчий 365
«К.». Див. Ксанджук Петро
«К...». Див. Кроль Іван
«К. Савур». Див. Клячківський Дмитро
«К-12», пров. надр-ну 402
«К-13», реф. СБ округи 285
«Кавка». Див. Салата Микола Каганович 313
Каганович Лазар Мойсейович 22, 236
Кагуй Петро Броніславович 12, 13, 32
Кадовівці, с. 441
Казван Дмитро («Черник»), пров. надр-ну, шеф штабу групи УПА 146, 231, 352, 456
«Кайдаш», реф. СБ 77, 105
«Кайдаш». Див. Стельмащук Юрій
Какучай 438
Калакура Ярослав Степанович 12
«Калина» 368
«Калина». Див. Лопатинський Юрій

«Калина». Див. ОУН(б), провід Бродівський повітовий/надрайонний («221», «Калина») «Калини», сотня УПА 231 «Каліка». Див. Шпонтак Михайло Калуженко Ніна, радян. аг. 136, 334 Калуська округа ОУН. Див. ОУН(б), Калуська округа Калуський окружний провід ОУН. Див. ОУН(б), провід Калуської округи Калуський, р-н 345 Калуський, ТВ УПА. Див. УПА, ТВ «Магура» (Калуський) Калущ, м. 91, 254 Каманін Іван 294, 296 «Каменчук» 257 «Камень» 201 «Камертон», дяк 164 «Камінь». Див. ОУН(б), Стидинський р-н («Камінь») Камінь-Каширський, м. 37 Камінь-Каширський, р-н 151 Камінь-Каширський надрайон. Див. ОУН(б), Камінь-Каширський надр-н Камінь-Каширський район. Див. ОУН(б), Камінь-Каширський р-н «Камінь-Професор» 374 Кам'янець-Подільська, обл. 107, 314, 316, 336, 377 Кам'янець-Подільська округа. Див. ОУН(б), Кам'янець-Подільська округа Кам'янець-Подільське радянське партизанське з'єднання 107, 160 Кам'янець-Подільський надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б), Кам'янець-Подільський надр-н Кам'янець-Подільщина 134 Кам'янка-Бузький, р-н 99, 226, 335 Кам'янка-Бузький район ОУН(б). Див. ОУН(б), Кам'янка-Бузький р-н Канада 24, 64, 72, 473 «Канада», політінструктор заг. УПА 363 «Канал». Див. ОУН(б), р-н «Канал» Караєвичі, с. Рівненського р-ну 276 Карасьова, загін 369 «Карбович». Див. Стецько Ярослав «Карий», повст. 246 Карін 31 Карін-Даниленко Сергій 37 «Карлик». Див. ОУН(б), «терен» «Карлик» Карловы Вары 434 Карманів, селище 330 «Кармелюк» 368 «Кармелюк», к-нт боївки 342 «Кармелюк», пров. надр-ну 66, 314 «Кармелюка», боївка 314 Карпа Стефан 242 Карпати 83, 328 «Карпати». Див. ОУН(б), Карпатський край («Карпати») Карпатська група УПА «Говерля». Див. «Говерля», ВО (гр.) УПА Карпатський край. Див. ОУН(б), Карпатський край Карпатський край ОУН. Див. ОУН(б), Карпатський край Карпатський край ОУН(б). Див. ОУН(б), Карпатський край Карпатський край Карпатський крайовий провід. ОУН(б), провід Карпатського краю Карпатський рейд 273 «Карпенко», радянсь. аг. 80, 81, 380 Карпилівка, с. Рівненського р-ну 293 «Карпо» 110 «Карпо». Див. Арсенич Микола «Карпо». Див. Касіян Степан «Карпо». Див. Маєвський Анатолій «Карпо». Див. Чернівчан Назарій Картак Микола, повст. 126 «Картий»(?), заг. спец. призн. 301 «Каруслун». Див. Клячківський Дмитро Касіян Степан («Карпо») 270, 368 Касперівці, с. 328 «Катя», машиністка 78 Качан Василина 67 Качан Остап («Саблюк»), к-р підрозд. УПА 164 Качанівський Михайло («СК-9») 375, 380 Каштанов Сергей Михайлович 8, 9 «КВ-37» 408 «Квартиренко», к-р куреня УПА 301 КГБ. Див. КДБ КДБ 19, 29, 31, 32, 36, 37, 56, 77, 96, 97, 105, 106, 110, 111, 125, 142, 174, 180, 209, 220, 230, 235, 247, 255, 272, 303, 306, 308, 322, 347, 380, 385, 386, 390, 432, 438, 454, 455, 459–461, 477, 478, 493 КДБ, Львівське ОУ 455 КДБ, Рівненське ОУ 115 Кентій Анатолій Вікторович 77, 105, 106, 111, 125, 180, 209, 220, 230, 235, 247, 255, 272, 303, 306, 308, 347, 443, 459–461 Керенський Олександр 470, 471 Керзона, лінія 137 «Керч». Див. ОУН(б), Городницький р-н («Керч», «Пекло») Ки[...] 87 Київ. Див. Київ, м. Києво-Печерська лавра 296

Кизя Лука Григорович 102
Київ, м. 8, 10, 12, 15-18, 21-23, 25, 28, 33-37, 42-45, 47-58, 60-70, 73-78, 80, 82-84, 87-96, 98, 100, 102, 105, 106, 109, 111-117, 121, 124, 125, 128, 130-135, 137-151, 154-156, 158-165, 167-169, 171, 173-195, 198, 199, 201, 203, 205, 206, 209-215, 217-247, 249, 251, 252, 254-256, 260-264, 266, 271-273, 275-283, 288-290, 292-295, 298, 299, 302-308, 310, 311, 313, 314, 317, 321-323, 325-327, 329, 331, 332-336, 344, 345, 347-349, 351-354, 359-361, 363-379, 382-384, 387-390, 401-406, 408, 410-412, 414-418, 420, 421, 423, 427-429, 436, 439-450, 453, 455-473
«Київ», відд. УПА 88
«Київський», радян. партиз. заг. 84
«Київський». Див. Бусол Яків
«Київський міський провід ОУН» 124
Київський партизанський загін. Див.
«Київський», радян. партиз. заг.
Київщина 210, 257, 264, 290, 461
Кирик-Петрук Володимир 51, 53, 79, 343
«Кирило». Див. Галаса Василь
«Кирило». Див. Кушнірик Георгій
Кирич Андрій («Роман»), пров. надр-ну 136
Киричук Юрій Анатолійович 13, 14, 23, 125, 258, 282, 344, 366, 448, 450, 469
Кирпиченко 31
Кир'ян Надія 208
Кисилевський 209
Китай 177, 467, 469
Кишинев. Див. Кишинів, м.
Кишинів, м. 230
Кишкан 441
Ківерці, м. 70
Ківерцівський, р-н 54, 79, 92, 262, 443
«Кірам». Див. Мельничин Микола
Кісіль Йосиф 242
Кісімов 136
Кістяк 148
Кіт Василь («Василько»), реф. СБ р-ну 210
Кіцмань, м. 441
Кіцманський, р-н 66, 345, 464
Кіцманський район. Див. ОУН(б), Кіцманський р-н
«КК/О» 55, 399, 402
Клеванський, р-н. Див. Клеванський, р-н
Клеванський. Див. ОУН(б), Клеванський р-н («50»)
Клеванський, ліс 54
Клеванський, р-н 77, 224, 326
Клеванський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Клеванський РВ
Клевансько-Олицький районний провід. Див.

ОУН(б), провід Клевансько-Олицького р-ну
Клеванщина 349
Клевань, смт. Рівненського р-ну 70, 150
«Клен», політінструктор 204
Клесів, смт. Сарненського р-ну 172
«Клим» 44, 75
«Клим» 255, 256
«Клим», підп. 193
«Клим» («005», «40/7», «61», «7,5», «Прометей»), підп. 327
«Клим», пров. надр-ну 193
«Клим». Див. Кріль Іван
«Клим». Див. Ратинський Афанасій
«Клим Савур». Див. Клячківський Дмитро
Клименко 31, 78
Клименко Олег Олександрович 48, 57, 257
Климишин Іван («Крук») 124
«Климів». Див. УПА, ТВ «Климів»
Климов Андрей Алексеевич 29
Климчак (Климчук) Іван, к-р куреня УПА 168
Климчук Андрій («Опель»), пров. р-ну 200
Клиновий Арсен («Шах»), пров. 214, 299, 300, 366
Клінковський Михайло 278
«Кліщ». Див. Антоноук Порфір
Клячківський Дмитро («Аріан», «К. Савур», «Каруспун», «Клим Савур», «Панас Мосур», «Савур», к-р УПА (УПА-Північ) 34, 49, 51, 52, 55, 62, 66, 67, 76, 92, 124, 125, 128, 135, 137, 156, 158, 159, 161, 163, 167, 168, 170, 183, 231, 254, 262, 268, 295-298, 303, 349, 373, 404, 415, 444, 450, 476, 478, 480, 485
Клячківський Семен 268
Кметь Михайло («Савка»), бойовик 50
Книш Зиновій 270, 353, 368
«Кнопка» 347
Княгицький Федір, госп. реф. 111
Князівка, с. Березнівського р-ну 87, 327
«Князь» («Князів»), к-р (заст. к-ра) заг. УПА 47, 117, 142, 245, 405
Князь-Село. Див. Князівка, с. Березнівського р-ну
«К-о». Див. Ковжук Яків
«Кобзар», пров. надр-ну 139, 307, 317
«Кобзар», розвідник 342
«Кобзар». Див. Криса Михайло
«Кобзаря», група 338
Кобло, с. Старосамбірського р-ну 282
Кобринович Володимир («Сіваць»), к-р підрозд. УПА, член округ. пров., реф. СБ 262, 312, 364, 390, 485
Кобринський, р-н 280
Кобринський надрайон. Див. ОУН(б),

Кобринський надр-н
«Коваленко», к-нт р-ну 200
«Коваль»
Коваль Віра 248
Коваль І.
Коваль І.І. 8
Коваль Степан. Див. Коваль Степан (Юрій)
Коваль Степан (Юрій) («Рубаш»,
«Рубашенко», «Рубашенко», «Юр», «Юрко»),
к-р підрозд. УПА 119, 120, 165, 222, 229, 230,
327, 365, 405
Коваль Тетяна
Коваль Юрій. Див. Коваль Степан (Юрій)
Ковальов
Ковальський Николай Павлович. Див.
Ковальський Микола Павлович
Ковальський Микола Павлович 10
Ковальченко І.Д. Див. Ковальченко І.Д.
Ковальченко І.Д. 9-12
Ковальчук («Верба»), політ. реф. р-ну 258
Ковальчук Володимир Миколайович 22, 23,
35, 42-45, 47, 50, 51, 53, 55, 56, 63-65, 67-70,
73, 74, 76-78, 80, 84, 85, 87-89, 92, 93, 105,
106, 109, 111, 112, 114-117, 121, 124, 128,
131-135, 137-139, 141, 142, 144, 146-149, 156,
161, 164, 166, 167, 173, 175, 177, 182, 183,
185, 186, 190-192, 195, 198, 203, 205, 206,
211, 213, 218, 219, 221, 223, 224, 226-228, 230,
231, 233, 234-236, 238-241, 243, 245, 246, 247,
251, 252, 254, 256, 260, 262, 266, 267, 280,
289, 290, 293, 294, 299, 304, 305, 307, 310,
311, 313, 314, 317, 319, 321-323, 326, 327, 329,
332, 334, 344, 347-349, 351-353, 359-361, 363,
364-367, 369, 376-378, 382-384, 386, 388, 390,
401, 402, 405, 406, 408, 410, 411, 418, 419,
423, 428, 429, 441, 456, 457, 466-468, 472, 473
Ковальчук Іван, к-р охорони 137
Ковальчук Микола, міністр МДБ УРСР 106,
293, 324
Ковальчук Панас (Ананій) («075», «1874»,
«Залісний»), реф. СБ ПЗК 251, 254, 262, 289,
396, 485
Ковальчук Петро («Бук»), к-нт р-ну 464
Ковельська округа. Див. ОУН(б), ПЗК,
Ковельська округа («200», «Богу»)
Ковельська округа ОУН. Див. ОУН(б), ПЗК,
Ковельська округа («200», «Богу»)
Ковельська округа ОУН(б). Див. ОУН(б), ПЗК,
Ковельська округа («200», «Богу»)
«Ковельський». Див. УПА, «Ковельський», заг.
Ковельський, р-н 186, 201
Ковельський надрайон. Див. ОУН(б),
Ковельський надр-н («терен» «Кодак»)

Ковельщина 239
Ковжук Яків («К-о») 248, 262, 485
Ковпак Сидір Артемович 62, 75, 106, 273, 477
Ковпака С., радян. партиз. з'єдн. 62, 75, 273,
367
Ковпаківці. Див. Ковпака С., радян. партиз.
з'єдн.
«Ковтун» 200
Ковцун Володимир 258
«Когут». Див. Гайдей Григорій
«Кодак». Див. ОУН(б), Ковельський надр-н
(«терен» «Кодак»)
Кодо Енріке 19
«Козак», пропагандист 447
«Козак». Див. Кордан Андрій
Козак Микола («3344», «715», «8395», «857»,
«Вівчар», «В-р», «Дядя», «Кучма», «Лука»,
«Плугатор», «Смок», «Чавун», «Чупринко»)
23, 35, 51-55, 67, 69, 70, 76, 79, 88, 92, 116,
121-124, 128-131, 135, 136, 138, 141, 173, 177,
182, 224, 227, 236, 238, 243, 251, 252, 260,
262, 299, 300, 304, 305, 317, 334, 344, 348,
350, 352, 360, 365, 366, 377, 384, 389-397,
400-402, 406, 423, 426-428, 456, 485
Козак Мирон 326
Козак Стах («Богу») 237
Козин, с. Луцького р-ну 33, 142
Козинський район. Див. ОУН(б), Козинський
р-н
Козицький Михайло 144
Козівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Козівський РВ
Козівський район. Див. ОУН(б), Козівський р-н
(«Ж-4»)
Козівський, р-н 181, 197, 199, 202, 217, 317,
319
Козівщина 136, 287
Козленко Петро 249
Козлівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Козлівський РВ
Козлов Андрій 29, 211
Кокін Сергій Анатолійович 42, 43, 47, 54, 57,
58, 60, 111, 140, 142, 143, 167, 174-177, 180,
182, 184-186, 190, 193, 199, 221, 223, 224,
230, 241, 302, 360, 377, 406, 410-412, 445-450
Колат Лонгин («Стах») 195
«Колгоспник України», період. видання 98
Колки, смт. 187
Колківський район. Див. ОУН(б), Колківський
р-н
Колода Анастасія Григорівна 435
Колодеже, с. Горохівського р-ну 56
Колодрібка, с. Заліщицького р-ну 209, 322

Коломийська округа ОУН. Див. ОУН(б),
Коломийська округа
Коломийська округа ОУН(б). Див. ОУН(б),
Коломийська округа
Коломийський окружний провід. Див. ОУН(б),
провід Коломийської округи
Коломийський, р-н 38, 69, 99
Коломийський міськвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Коломийський МВ
Коломийський надрайон. Див. ОУН(б),
Коломийський надр-н
Коломийський окружний провід. Див. ОУН(б),
провід Коломийської округи
Коломийський, ТВ УПА. Див. УПА, ТВ
«Гуцульщина» (Коломийський)
Коломийщина 341, 346
Коломієць В., нач. ОУ МДБ 287
Колонія, хут. Заставнівського р-ну 66
Колянківський, свящ. 90
«Комар». Див. Кравчук Йосип
Комар І. («Опесь»), підп. 287
Комаревич Борис 243
«Комарі», сотня УПА 414
Комарно, м. Городоцького р-ну 22
Комі АССР. Див. Комі АРСР
Комі АРСР 344
Комінтерн 372
«Комунари». Див. Комуністи
Компанець 77
«Компас» 112
Комсомольці 115, 144, 169, 258, 278, 283, 457,
458
«Комуніст», період. видання 167
Комуністи 146, 191, 193, 197, 242, 243, 246,
272, 459
Комуністична партія України. Див. КПУ
«Кон.» Див. Сидор Василь
Кондрась Михайло («Великан»), к-р підрозд.
УПА 265
Кондратюк Йосип 144
Коник, мельниківець 321
«Коник», орг.-моб. реф. надр-ну 188
Коник Йосиф 242
«Конон» 71, 442
Кононенко 290, 314
Конотоп, м. 295
«Конотоп». Див. ОУН(б), «Конотоп», надр-н
«Конрад». Див. Сидор Василь
Конюхи, с. Козівського р-ну 181, 217
Копані, с. Золочівського р-ну 369
Коперника, вул. (у Львові) 319
Копичинецький надрайон. Див. ОУН(б),
Копичинецький надр-н
Копичинецький надрайонний провід. Див.
ОУН(б), провід Копичинецького надр-ну
Копичинецький районний провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Копичинецького р-ну
Копичинецький, р-н 100
Копичинці, м. 73
Копчак Іван, радист 337, 431
Копчанська Іванка 431
«Кора», к-р заг. УПА 301
«Корбан», к-р заг. спец. призн. 301
Кордан Андрій («Козак») 35, 49, 50, 374, 388
Корейський півострів 469, 470, 493
Коренюк Василь («Кость», «Модест») 121,
122, 129, 131, 136
Корець, м. 347
Корецький Михайло 60
Корецький надрайон. Див. ОУН(б), Корецький
надр-н
Корецький, р-н 91, 93, 174, 248, 254, 276, 305
Корецький РВ НКВС. Див. НКВС, Корецький
РВ
Корея 469, 470
«Коржан» 291, 292
«Коржен». Див. «Коржан»
Коритницький, ліс 69
Корінець Дмитро 405
Корк 330
Корманицькі, ліси 95
Кормило Ярослав 259
«Корнієнко» 45
Корнієнко Юрій 373
«Корнія», боївка 96
«Коробка» 451
Королівка, с. Борщівського р-ну 286
Королюк В. 399
Королюк В.А. 418
«Король Данило». Див. ОУН(б), ПЗК,
Холмська округа («400», «Король Данило»)
Корольов Борис Іванович 12
Корольчук В. («Рита») 79, 238
Коростенський, р-н 226
Коростень, м. 257
Коротков 315, 343
Коростів, с. Сколівського р-ну 61
Корпилівка, с. Грицівського р-ну 336
Корсун, заст. нач. УМДБ 429
«Корсунський». Див. УПА, «Корсунський», заг.
Корчин, с. Сколівського р-ну 61, 66
Корчунок, с. Рогатинського р-ну 148
«Коршун», к-р підрозд. УПА 164
«Кос», окруж. реф. СБ 403
Кос Степан, поет 99
«Косар», окруж. пров. 29

«Косач», політінструктор заг. УПА 301
 «Косач», реф. пропаг. округи 193
 Косівський, р-н 99, 111, 215
 Космачів, с. Костопільського р-ну 150
 Костельник Гавриїл 283
 Костенко, к-р відд. УПА 287
 Костенко Арсеній 31, 113
 «Костомаров», к-нт р-ну 207
 Костопільська опергрупа НКВС–НКДБ 86
 Костопільський надрайон. Див. ОУН(б),
 Костопільський надр-н «Долина»
 Костопільський надрайон «Долина». Див.
 ОУН(б), Костопільський надр-н («Долина») Костопільський район. Див. ОУН(б),
 Костопільський р-н («Іскра») Костопільський район «Іскра». Див. ОУН(б),
 Костопільський р-н («Іскра») Костопільський, р-н 53, 68, 77, 87, 150, 246,
 364
 Костюк Іван («П-12»), пров. р-ну 209
 Костюк Ольга 48
 «Кость». Див. Коренюк Василь
 Котів, с. Ківерцівського р-ну 262
 Котівський, ліс 347
 Котик Семен Панасович («Докс») 146, 291,
 292
 «Котловина». Див. УПА, «Котловина»,
 підрозд.
 Котлярівка, с. (нині не існує) 258
 Кофман Нахман 257
 Кох Еріх, рейхскомісар 370
 Кох Юрій («Сайгор») 53, 264
 Коханівського, вул. (у Львові) 319
 Коцьолок Ярослав («Кричал»), к-р сотні УПА
 195, 207
 Кочан Григорій («Роман») 61, 94
 «Кочегар». Див. Кук Василь
 «Кочовики». Див. УПА, «Кочовики», сот.
 КП ОУН(б) на ЗУЗ. Див. ОУН(б), КП ЗУЗ
 КП ОУН(б) на ПЗУЗ. Див. ОУН(б), КП ПЗУЗ
 КП(б)У, Антопільський райком 279
 КП(б)У, Дрогобицький обком 235
 КП(б)У, Львівський обком 274, 309
 КП(б)У, Станіславський (Станіславський)
 обком 106, 211, 303, 308, 448
 КП(б)У, Тернопільський обком 77
 КП(б)У, ЦК 77, 78, 102, 105, 106, 111, 125, 175,
 180, 209, 220, 230, 235, 247, 255, 272, 274,
 303, 306, 308, 324, 347, 459, 460, 461, 476
 КПУ 30
 КПУ, ЦК 351
 Кравець В. Д. 29, 62, 77, 83, 89, 91, 95, 103,
 115, 128, 133, 134, 139, 148, 149, 152, 208,
 242, 257, 306, 354, 366, 389, 390
 Кравець Степан 126
 «Кравченко», повіт. пров. 282
 Кравченко В. 439
 Кравчук Дмитро 144, 169
 Кравчук Іван («Тополя»), підп. 343
 Кравчук Йосип («Комар») 77, 95
 Кравчук Роман («1516», «1718», «Максим»,
 «Петро») 61, 133, 324, 399, 462, 467
 Кравчук Тарас («Волинець») 342, 343
 Край «Карпати». Див. ОУН(б), Карпатський
 край («Карпати») Край «Львів». Див. ОУН(б), Львівський край
 Край Одеса («Одеса»). Див. ОУН(б), ПСК
 Крайовий провід «Одеса». Див. ОУН(б),
 провід Північно-східного краю
 Крайовий провід ОУН на західноукраїнських
 землях. Див. ОУН(б), КП ЗУЗ
 Крайовий провід ОУН «Одеса». Див. ОУН(б),
 провід Північно-східного краю
 Крайовий провід ОУН(б) 8
 Крайовий провід ОУН(б) на ЗУЗ. Див. ОУН(б),
 КП ЗУЗ
 Крайовий провід ОУН(б) на ПЗУЗ. Див.
 ОУН(б), КП ПЗУЗ
 Крайовий провід «Поділля». Див. ОУН(б),
 провід Подільського краю
 Краків, м. 353
 Краковець, смт. 104
 Краматорськ, м. 438
 Красильно, кол. 102
 Красінський Юзеф 249
 Красная Армия. Див. Червона Армія
 Красніков 31, 202
 «Красноармійці». Див. Червона Армія
 Красноармейці. Див. Червона Армія
 Красноставський обвід Люблінської округи АК.
 Див. АК, Люблінська округа, Красноставський
 обвід
 Красюк 302
 Крашенинников, комісар радян. партиз. заг.
 160
 «Крегул» 53
 Кременець, м. 207
 Кременецький, р-н 75, 226, 320, 336
 Кременецький надрайон. Див. ОУН(б),
 Кременецький надр-н
 Кременецький надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б),
 Кременецький надр-н
 Кременецький надрайонний провід. Див.
 ОУН(б), провід Кременецького надр-ну
 Кременецький надрайонний провід ОУН(б).
 Див. ОУН(б), провід Кременецького надр-ну

«Кременецький округ» 336
Кременецький район. Див. ОУН(б),
Кременецький р-н
Кременеччина 172, 287, 423
Кремпович Клементина 237
«Крем'янецький» курінь. Див. УПА,
«Крем'янецький», курінь
Крендель 289, 313
Кривиця, с. Дубровицького р-ну 451
Кривоброди, с. Косівського р-ну 111
Кривокульський Дмитро («Треф»), реф. СБ
60, 133
«Кривоніс». Див. ОУН(б), ПЗК, Луцька округа
(«300», «Кривоніс»)
«Крига» («СВУ») 380
«Крига». Див. Додяк Олексій
«Крига». Див. Мартинюк Сергій
«Крига». Див. Сказінський Іларій
«Крилатого», боївка 343
«Крилич». Див. Коцьолок Ярослав
«Криличі», сотня УПА 414
«Криниця». Див. ОУН(б), Закарзонський край,
І округа, надр-н («Бескид»), р-н «Криниця»
Крип'якевич Іван Петрович 44, 295, 330
Криса Михайло («Кобзар»), чл. рейд. групи
210, 290
Крисько Володимир 362
Крысько В. Див. Крысько Володимир
«Кричевський». Див. ОУН(б), ПЗК,
Берестейська (Брестська) округа («100»,
«Кричевський»)
Кричильський Сергій 114, 115, 351
Крогулець, с. Гусятинського р-ну 81
Кроль Іван («Зінько», «К...», «Клим») 109,
149, 257, 392, 393, 426
«Кропива». Див. Бруцький Адам
Крохмалюк Юрій Андрійович 16
«КРС». Див. Маєвський Анатолій
Кругів, с. Золочівського р-ну 56, 452
Круглов М., міністр МВС СРСР 340
«Крук» 375
«Крук» 441
«Крук». Див. Климишин Іван
«Крук». Див. Якимів Антон
«Крука», курінь УПА 60
«Крука», сотня УПА 411
Крукеницький провід ОУН. Див. ОУН(б),
провід Крукеницького р-ну
Круківські, хутори 52
«Крут», прац. СБ 335
«Крутий», командант СБ р-ну 249
«Круча». Див. ОУН(б), ПЗК, надр-н («Круча»)
Кр-цы. Див. Червоноармійці

Крюченко Уляна («Оксана») 353
Ксенджук Петро («К.») 122
«Кубанські козаки при УПА» 117
«Кубанців», сотня УПА 412
«Кубань», округа 185
«Кубань», р-н 237
«Кубат» 398
Кубский Михайло 242
Кудра Володимир («Заграва», «Р. Бурлака»,
«Роман»), к-р боївки 122, 146, 226, 262, 322,
399, 440, 461, 485
«Кужіль». Див. Зарицька Катерина
Кузник Юзеф, гестапів. резид. 257
Кузовков, комісар радян. партиз. з'єдн. 107,
160
«Кузьма». Див. Охримович Василь
Кузьма Богдан («38-А», «АВТ», «Гар»,
«Євтух», «Олена», «Роман») 70, 71, 78, 80,
117, 142, 239, 350, 351, 378, 381, 407, 423, 425
Кузьменко Устим («Ярослав») 37
Кузьо Володимир 90
Кук Василь Степанович («100», «1315»,
«356», «50», «55», «6293», «789/3»,
«Кочегар», «Л.», «Ле», «Лем.» «Леміш», «О.»,
«С. Вар», «Т.», «Трьохсотий», «Юрко Л.»),
член ГП 21, 23, 50, 54-56, 67, 68, 70, 71, 78-80,
92-94, 96, 97, 121, 123, 124, 128, 131-133, 135-
138, 141, 173, 177, 178, 187, 198, 199, 227,
241, 246, 248, 251, 262, 265, 304, 305, 307,
308, 310, 324, 332, 339-342, 348, 349-353, 364,
360, 365, 366, 374, 378, 379, 380, 381, 383-
386, 394, 399-402, 407, 423-425, 432, 452-458,
461, 463, 466, 467, 469-471, 476, 478, 485,
489, 493
Кулаковський Петро Карпович 275, 466
Кулешов Алексей 330
Кулешов М. Див. Кулешов Н.А.
Кулешов Н.А. 19
Кулик Антоніна 353
Кульчинський 150
Кульницька Надія 346
Кульницький Станіслав Владиславович 17,
49, 67, 146, 168, 249, 279, 388
Кундуш Андрій («Назар»), комендант СБ р-ну
91, 248
Кунин, с. Жовківського р-ну 316
«Куниця». Див. Ткачук Юрій
Кунтий Стефан 242
Купичволя, с. Жовківського р-ну 59
Купрієнко 305
Купчинці, с. Козівського р-ну 317
«Курган», повст. 66
Курлишев 237

Курносос А.А. 9, 11
Куропатники, с. Бережанського р-ну 57, 143
Куткір, с. Буського р-ну 469
Кутний Софрон 97
Кухарук Федот («Роман»), зв'язковий 80
Кухарук Юрій 249
«Куценко» 248
«Кучер». Див. Джус Ф.
Кучерук Олександр Сергійович 371
«Кучма». Див. Козак Микола
Кушнірик Георгій («Кирило»), пров. надр-ну 332, 352
Кушнірук-Побуцька Євгенія («Пчілка»), пров. р-ну 332
Куц «Херсон». Див. ОУН(б), куц «Херсон»

Л

Л. Див. Лозівка, с.
«Л.» Див. Кук Василь
Лаврів Іван («Нечай») 61
Лаврів, с. Луцького р-ну 54, 230, 334, 390
«Лаврін» 442
Лаврув. Див. Лаврів, с.
Лазаренко 289, 313
Лазуренко 211
«Лайдака», к-р заг. УПА 301
«Лайдаки», заг. УПА 126, 164, 405
Лакофф Джордж 362
«Лан». Див. ОУН(б), ПЗК, надр-н («Лан») 61
Лановецький, р-н 74, 102, 272, 277, 320
Лановецький райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Лановецький РВ
Лановеччина 60
«Ластівка», к-р 195
«Ластівки», сотня УПА 131, 465
Латвійська РСР 281
Латвійська ССР. Див. Латвійська РСР
Латвія 17, 201, 278, 281
Лашенко Сергій 212
«Ле». Див. Кук Василь
Ле Бон Густав 181
Лебедев 109, 347
«Лебедин» 328
«Лебідь». Див. Стародуб Дмитро
Лебідь Микола Кирилович («Максим Рубан»),
«Рубан», «Ярополк») 97, 168, 234, 331, 332
«Лев», к-р сотні УПА 126
«Лев». Див. Гайдей Григорій
«Левада». Див. ОУН(б), Закерзонський край,
надр-н «Левада»
«Левадний». Див. Дяків Осип
Левицький Микола 433

«Левко», реф. пропаг. р-ну 179
«Левко», к-р такт. гр., куреня УПА 172
Левчук Григорій («Гомін», «Жван») 93, 132
Легасова Любов Володимирівна 8
Лельницький, р-н 472
«Лем.» Див. Кук Василь
«Леміш». Див. Кук Василь
«Лемківська» сотня УПА. Див. УПА,
«Лемківська», сотня
«Лемківський» курінь УПА. Див. УПА,
«Лемківський», курінь
Лемківщина 24, 25, 64, 82, 132, 188, 201, 245,
275, 415, 422
«Лемко». Див. УПА, ТВ «Лемко»
Ленінград, м. 471
Ленкавський Степан 186
Леньков 104
Леонтьев 106
Лесів Іван («Олег»), окруж. реф. проп. 332
Лесів С. 420
«Леся». Див. Гелич Рахіля
«Лесь М-1» 236, 305
«Летуна», підрозд. УПА 414
Лещенко 329
Лещун Д. («Гонта»), пров. р-ну 139
Лико Іван 24, 25, 82, 188, 190, 201, 415, 421,
422, 460
«Лиман», к-р відд. УПА 88
«Лиман». Див. Миколаїв, м.
«Лиман-1», пункт зв'язку 63
«Лиман-2» 63
«Лиман-3» 63
Линів, хут. 95
«Линь» 287
«Липа» 287
«Лис». Див. Нічай Михайло
«Лиса», підрозд. УПА 271
Лисак Марія («Оксана»), зв'язкова 255
Лисак С.П. 60
«Лисиця», заст. к-ра відд. УПА 88
Лисичники, с. Заліщицького р-ну 322
Лисівка, с. Богородчанського р-ну 447
«Лисоня». Див. УПА, ВО (гр.) «Лисоня»
Литва 17, 201, 278
Литвин Микола Романович 27
Литвинов, гол. колгоспу 277
Литвинчук Іван («1020», «12611», «16554»,
«2122», «2142», «ІІ-202», «4020», «795»,
«8228», «Давид», «Дубовий», «М.»,
«Максим») 50, 51, 55, 59, 63, 64, 69, 71, 78, 79,
80, 86, 87, 92, 93, 106, 107, 116, 130, 138, 140,
144, 147, 177, 199, 214, 230, 232, 238, 251,
262, 266, 277, 300, 307, 311, 324, 327, 328,

335, 376, 378, 382-385, 387, 393, 395-399, 401, 402, 407, 426, 429, 456, 463, 470, 472, 485
«Литконюк». Див. Радкевич Леонід
Литовська РСР 281, 319
Литовські націоналісти 281, 472
Литовці 168, 472, 494
«Лихо», к-р куреня УПА 178
«Лицар» 134
Лицар Ярослав, повст. 81
Личани, с. Ківерцівського р-ну 92
Личини, с. Камінь-Каширського р-ну 151, 152
«Лівар», к-р підрозд. УПА 44, 45, 164, 222
«Лівар». Див. Лунь Володимир
Лівий Володимир («Йордан»), реф. СБ КП 50, 289
Лідусь, лейт. 302
«Ліс». Див. ОУН(б), ПЗК («38», «Дніпро», «Ліс», «Москва», «Хмельницький»)
«Лісний». Див. ОУН(б), Деражненський р-н («Лісний»)
«Лісова пісня». Див. ОУН(б), Сарненський надр-н («Лісова пісня»)
«Лісовий». Див. Гоч Петро
«Лісовик», період. видання 205
«Лісовик», підп. 331
«Лісовики». Див. УПА, «Лісовики», сотня
«Лісові чорти», підстарш. школа УПА 106, 230, 477
Ліський, повіт 275
Ліховський Петро («Морозенко») 43, 47, 142
Ліхоузов 31
«Ліщина» 285
Ліщук Петро («М. Ярославенко», «Ярославенко») 109, 392
«Л-О» 372
Лозинський Роман («Бомба») 44
Лозицький Володимир Сергійович 43, 57, 77, 105, 106, 111, 125, 142, 143, 177, 180, 186, 209, 220, 230, 235, 247, 255, 272, 302, 303, 306, 308, 347, 406, 459, 460, 461
Лозівка, с. Тереховлянського р-ну 209
Лозовський, капітан 150
Локачинський, р-н 95
«Ломоноса», курінь УПА 352
Лондон, м. 22, 245, 446
Лопатинський Юрій («Калина») 37, 64, 97, 177
«Попух». Див. Довбенко Іван
Лопушна, с. Вишницького р-ну 345
Лосев Ігор 36
«Луг» 311
«Лука». Див. Козак Микола
Лунінецький, р-н 279
Лунячек 307, 308, 310

Лунь Володимир («Лівар»), інсп. штабу гр. УПА 302
Луцьк, м. 27, 33, 42, 50, 56, 57, 127, 182, 187, 262, 323, 436
Луцька округа («Кривоніс»). Див. ОУН(б), ПЗК, Луцька округа («300», «Кривоніс»)
Луцький, р-н 50, 54, 55, 76, 78, 327, 334, 349
Луцький Богдан («Перун»), к-нт боївки 455
Луцький надрайон. Див. ОУН(б), ПЗК, Луцький надр-н
Луцький обласний театр 54
Луцький «терен». Див. ОУН(б), ПЗК, Луцький «терен» («Д»)
Луцький «терен» ПЗК. Див. ОУН(б), ПЗК, Луцький «терен» («Д»)
Лучинець Іван («Чуб»), пров. р-ну 51
Лучковський Андрій («Дніпро») 109, 347
Любарт Гедимінович, князь 294
Любачівський курінь «Месники». Див. УПА, «Месники», курінь (Любачівський)
Любачівщина 24, 189, 415, 421, 422
Любень-Малий, с. 435
Любешів, смт. Волинської обл. 67
Любешівський РВ НКДБ. Див. НКДБ, Любешівський РВ
Люблінська округа АК. Див. АК, Люблінська округа
Люблінське, воеводство 6, 57, 89, 90, 112, 186
Люблінщина 30, 37
Любомльський, р-н 125
Любомльський надрайон. Див. ОУН(б), Любомльський надр-н
Людвигівський, р-н 342
Людвигівський р-н. Див. ОУН(б), Людвигівський р-н («Скеля»)
Людін, с. Дубровицького р-ну 244
«Лютий» 105
Лютинськ, с. Дубровицького р-ну 408
«Лютого», сотня УПА 411
«Ляхи». Див. Поляки
Ляховецький, р-н 316
«Льви», курінь УПА
«Льви I», сотня УПА
«Льви II», сотня УПА
«Льви III», сотня УПА
Львів, край ОУН(б)
Львів, м. 11, 13, 14, 18, 23-25, 27, 28, 32, 34, 35, 37, 39, 42, 47, 50, 58, 82, 83, 98, 113, 125, 140, 150, 171, 174, 186, 188, 189, 192, 194, 195, 201, 207, 208, 220, 258, 271, 275, 278, 282, 319, 320, 344, 354, 366, 374, 388, 410, 415, 418, 419, 421, 422, 425, 427, 448, 454, 460, 469, 472

Львівська ВО «Буг». Див. УПА, ВО (гр.) «Буг»
Львівська, обл. 8, 29, 31, 39, 56, 58, 60, 65, 66,
88, 96, 99, 100, 104, 114, 133, 210, 217, 226,
234, 243, 246, 271, 278, 281, 282, 302, 318,
331, 335, 336, 369, 373, 375, 435, 447, 452,
453, 455, 460, 469
Львівська округа. Див. ОУН(б), Львівська
округа («21»)
Львівський ВО 104
Львівський кабінет експертизи 320
Львівський край. Див. ОУН(б), Львівський край
Львівський край ОУН(б). Див. ОУН(б),
Львівський край
Львівський крайовий провід. Див. ОУН(б),
провід Львівського краю
Львівський крайовий провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Львівського краю
Львівський крайовий провід ОУН(б) на ЗУЗ.
Див. ОУН(б), провід Львівського краю
Львівський обком КП(б)У. Див. КП(б)У,
Львівський обком
Львівський обласний провід. Див. ОУН(б),
провід Львівський обласний
Львівський обласний провід ОУН на ЗУЗ. Див.
ОУН(б), провід Львівський обласний
Львівський обласний провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Львівський обласний
Львівський повітовий провід ОУН(м). Див.
ОУН(м), провід Львівський повітовий
Львівщина 24, 58, 59, 79, 91, 92, 94, 97-99,
104, 114, 115, 123, 148, 190, 197, 225, 277,
287, 321, 406, 421, 444, 449, 453, 460
Львова Ірина 276, 348
Льокайчик Вацлав 90
Lakoff George 362

М

«М.» 377
«М.». Див. Литвинчук Іван
«М. Думенко». Див. Захаржевський Михайло
«М. Ярославенко». Див. Лящук Петро
«М-14». Див. Матвій Юліан
«М-15» («Подольян»), пров. надр-ну 380
Магдїй Василь («Жар», «Семен»), окруж.
реф. СБ 131, 317
Магира Олександр 256
Мадьяры. Див. Угорці
Маєвський Анатолій («127», «179», «2535»,
«257», «259», «940», «Євтух», «Знаний»,
«Йовта», «Карпо», «КРС», «П.», «Сомко»,
«Соснус») 35, 70, 71, 78, 80, 92, 112, 117, 122,
123, 148, 227, 236, 238-240, 262, 293, 294,

304, 311, 314, 317, 321, 323, 350, 376-378, 381-
383, 385, 394, 397-399, 402, 406-409, 423-428,
485, 497
Маєвський Василь («Уліян») 113-115, 351
«Мазепи», підрозд. УПА 272
Мазур Ігнаці 90
Мазур Микола 168
Мазурек Януш 90
Мазурець Сергій 33
Маївський Дмитро («Тарас») 137
Майда М. 342
Майдан, с. 267
Майдан, с. Костопільського р-ну 68
Майків, с. Гоцанського р-ну 344
Майоров 56, 432, 454
Майструк 31
Майський 97
«Мак». Див. ОУН(б), Закерзонський край, куц
«Мак»
Мак Богдан 147, 426
«Макар» («Мігла») 66
«Макар». Див. Парашук Василь
Макар Володимир («Вершник»), пров. повіт.
проводу 271
«Макаренко», к-р 1-ї групи УПА 232
Макарчук Степан Арсентійович 11
«Маківка» (Дрогобицький), ТВ УПА
«Макогон», пункт зв'язку 116
«Максим» 124, 135, 137, 334
«Максим», к-р куреня УПА 95
«Максим», пров. р-ну 286
«Максим». Див. Кравчук Роман
«Максим». Див. Литвинчук Іван
«Максим». Див. Павчук А.
«Максим». Див. Шкрибайло
«Максим» («Сухий»), кур'єр 77, 112, 123, 136,
141
«Максим Ат» («Ат», «Степан»), член КП 55,
80, 378, 381, 473
«Максим Рубан». Див. Лебідь Микола
Максим'юк Петро 301
«Мала» 361
Мала Совпа, с. Корецького р-ну 93
Малева, с. Демидівського р-ну 85
Маленков 341
«Малий», повст. 267
Малимон Іван («Артем») 51
Малинник Дмитро («Мартин»), пров. надр-ну
193, 202, 380
Малинський, р-н 97, 226
Малікова, радян. партиз. з'єдн. 75
Малінін 316, 375
Мамаєв А. 439

«Мамай». Див. Павчук А.
«Мамай». Див. Шухевич Роман
Манаїв, с. Зборівського р-ну 209
«Мандрівець», період. видання 8, 31, 110, 267
Маневицький, р-н 192
Маневицький район. Див. ОУН(б),
Маневицький р-н
Манєврова група 2 загону Прикордонних
військ НКВС. Див. НКВС, ПВ, 2 загін,
манєврова група
Мануїл, єпископ 143
Манштейн, фельдм. 150
Манько Євген («Ящур»), пров. округи 34
Мариняк Стефан 242
«Марійка», машиністка 389
«Марічка». Див. Савчин Марія
«Маркіян». Див. ОУН(б), провід Золочівський
окопний («22», «40», «93», «Запоріжжя»,
«Маркіян», «Східний»)
«Марко» 244, 289, 313, 382
«Марко». Див. Василецький Сидір
«Марко». Див. Піддубний Іван
«Марко», к-р підвідд. УПА 88
«Марко», реф. СБ р-ну 42, 249
«Марко Боеслав». Див. Дяченко Михайло
Маркович Арсеній 39
Маркс Карл 455
Мартиміш Микола («Шабля»), кущов. пров.
112
«Мартин». Див. Малинник Дмитро
Мартінов Мирослава 100, 260
Мартінов (Мартінов), капітан 145, 146
Мартинюк, учитель 179
Мартинюк Сергій («Граб», «Крига») 191, 287
Мартінов. Див. Мартінов
«Маруся». Див. Сінкевич Віра
«Марцинішин», пункт зв'язку 434
Марченко Любов 58, 98
Марчук Ігор Володимирович 32, 43-45, 64, 84,
87, 112, 117, 135, 142, 156, 161, 164, 167, 182,
183, 185, 187, 190-192, 195, 198, 203, 205,
206, 218, 219, 221, 223, 224, 228, 230, 231,
233, 235, 236, 238, 245, 246, 265, 268, 322,
359, 360, 363, 365, 366, 369, 388, 405, 411, 454
Матвеев 130, 290, 314
Матвійко Мирон («Усміх», «Четвертий») 324,
337, 338, 430, 434, 435, 438
Матвій Юліан («М-14»), пров. округи 345, 460
«Матвій», пров. 126
Матвій Андрій 34, 125
Матіївка, с. Гоцанського р-ну 115, 326
Матіївський, р-н 167
Матіївський район. Див. ОУН(б), Матіївський

р-н
Матійчук Іван 109, 110, 323
«Махно», ройов. 404
Махов 31
Мацеївський район. Див. Матіївський, р-н
Мачуха В. («Бездомний») 471
МВД. Див. МВС (УРСР, СРСР)
МВС (УРСР, СРСР) 25, 29, 59, 62, 75, 77-79,
83, 86, 89, 91, 95, 103-106, 111, 113-115, 125,
128, 133, 134, 139, 144, 147, 148, 149, 152,
175, 180, 208, 209, 220, 230, 235, 242, 243,
247, 255, 257, 258, 260, 272, 289, 303, 305,
306, 308, 312, 314, 315, 320, 329, 336, 337,
339-343, 347, 351, 352, 354, 366, 386, 389,
390, 437, 440, 441, 457, 459-461, 484, 488
МВС, 33 прикордонний загін 95
МВС, Білогірський РВ 314
МВС, ВВ 59, 66, 94, 134, 230
МВС, ВВ, 277 стрілецький полк 59
МВС, ВВ, 62 стрілецька дивізія 94
МВС, ВВ, 86 стрілецький полк 134
МВС, Гоцанський РВ 343
МВС, Дрогобицьке ОУ 337
МВС, Заставнівський РВ 441
МВС, Кам'янець-Подільське ОУ 336
МВС, Почаївський РВ 320
МВС, Рафалівський РВ 343
МВС, Рівненське ОУ 347
МВС, Шумський РВ 66, 314
МГБ. Див. Міністерство громадської безпеки
(поль.)
МГБ. Див. МДБ (УРСР, СРСР)
«М.Д. Будченко», в. о. шефа ГВШ УПА 127
МДБ (УРСР, СРСР) 3, 25, 29, 31, 36, 37, 47,
50, 56, 57, 60-62, 66, 72, 74, 77-83, 86, 89-98,
103-106, 108-109, 111, 113-115, 123, 125, 128,
133, 134, 139, 140, 143, 147-149, 152, 165,
175, 179, 180, 194, 202, 208, 209-211, 213, 214,
220, 230, 235, 237, 241-243, 247, 250, 255,
257, 258-261, 265, 266, 272, 280, 281, 283-287,
289, 290, 293, 299, 300, 302-308, 310-315, 317-
329, 331, 332, 334-336, 339, 343, 345, 346-348,
351, 354, 366, 379, 380, 382, 384, 386, 387,
389, 390, 408, 428, 429, 435, 438, 440, 441,
458, 459-461, 467, 468, 472, 477, 484, 488
МДБ, Борщівський РВ 258, 260, 286, 327
МДБ, Великоборківський РВ 74, 320
МДБ, Вербський РВ 139, 265
МДБ, Волинське ОУ 79, 80, 92, 247, 289, 307,
313, 329, 384, 441
МДБ, Голобський РВ 91
МДБ, Гусятинський РВ 81, 259
МДБ, Демидівський РВ 80, 304

МДБ, Заліщицький РВ 209, 283, 329
 МДБ, Заложцівський РВ 237, 308
 МДБ, Заставнівський РВ 139
 МДБ, Збараський РВ 318
 МДБ, Клеванський РВ 114
 МДБ, ПВ 104
 МДБ, ПВ, УО 89
 МДБ, Підволочиський РВ 286
 МДБ, Львівське ОУ 114, 133, 331
 МДБ, Рівненське ОУ 79
 МДБ, Станіславське (Станіславівське) ОУ 211, 290
 МДБ, Струсівський РВ 261
 МДБ, Тербовлянський РВ 209, 284, 318, 320
 МДБ, Тернопільське ОУ 93, 202, 286, 323, 329, 343, 429, 468
 МДБ, Товстенський РВ 60, 287
 МДБ, Тучинський РВ 115, 326
 МДБ, Чернівецьке ОУ 50, 139, 290, 307, 313, 317, 345, 389, 435
 МДБ, Чортківський МВ 428
 МДБ, Шумський РВ 293
 Медведєва, радян. партиз. заг. 168
 Меденицький, р-н 455
 Межиречский район. Див. Межиріцький, р-н
 Межинидеї, г. 83
 Межиріцький, р-н 77, 248, 301
 Межиріцький район. Див. ОУН(б),
 Межиріцький р-н
 Мельна, с. Рогатинського р-ну 215, 230
 Мельник Віталій («О.», «Орлич») 210
 Мельник Григорій, повст. 60
 Мельник Микола («Павло») 109, 264
 Мельник Наум, дир. школи 276
 Мельник Ярослав («Роберт»), край. пров. 17, 139, 166, 306, 308
 Мельниківська фракція ОУН. Див. ОУН(м)
 Мельниківці. Див. ОУН(м)
 Мельниця-Подільський, р-н 260
 Мельницький, р-н 202, 225
 Мельницький Йосип 243
 Мельничин Микола («Кірам»), зв'язковий 82
 Мельничук Ігор («5410») 70, 112, 393, 394, 401, 473
 Мельничук Олександр 58, 98
 Мерзун Афанасій («Черемха»), к-р боївки 66, 383
 «Месники». Див. УПА, «Месники», сотня
 «Месники-1» («Месники I»). Див. УПА,
 «Месники-1» («Месники I»), сотня
 «Месники II». Див. УПА, «Месники II», сотня
 «Мефодь». Див. Салата Микола
 «Меч» 40
 «Меч» 220, 242, 283
 «Меч». Див. Волощук Микола
 Мечищів, с. Бережанського р-ну 145, 153
 Мидський, ліс 59
 Мизак Нестор Степанович 8
 Микитка Іван («Запорожець»), пров. р-ну 133, 446
 «Микола» 76
 «Микола», прац. СБ 249
 «Микола», кур'єр 234
 «Микола». Див. Василіук Петро
 Миколаїв, м. 427
 Миколаївський надрайон. Див. ОУН(б),
 Миколаївський надр-н
 Миколаївський, р-н 353, 375
 Миколаївщина 253
 Микулинецький райвідділ НКВС. Див. НКВС,
 Микулинецький РВ
 «Мило», повст. 49
 «Милянка», реф. УЧХ (жіноцтва?) 182
 Мильтин, с. Острозького р-ну 208
 Мильськ, с. Луцького р-ну 33
 Миньківська Катерина («Наталка»), підп. 333
 «Мирон» 44
 «Мирон» 287
 «Мирон», зв'язковий 80
 «Мирон», окруж. пров. 87, 262
 «Мирон», підп. 81
 Мирон Дмитро («Сергій») 372
 Миронець Надія 451
 «Мирослава», пров. жіноцтва надр-ну 286
 «Мирослава», рад. аг. 36, 321
 «Мисливець». Див. Довбенко Іван
 Мисюра Федір (Феодор) («Дуб»), повст. 259
 Митрофанов 218
 Михайлинко Іван 116
 «Михайло» 71, 73
 «Михайло», радян. аг. 79, 339, 341
 «Михайло». Див. Арсенич Микола
 Михалевич Андрій («13», «Денис») 8
 Михлин, с. Горохівського р-ну 54
 «Мишко», кур'єр 81
 Миц Юрій («Скорупський») 54, 424
 «Миша», прац. СБ 196
 «Мишко», кур'єр 81
 Мізерний Василь-Мартин («477», «Рен»), к-р
 куреня, ТВ УПА 195, 270, 368, 457
 Мізоцький, р-н 77, 95, 146, 224, 240, 290, 314, 328, 335, 418
 Мізоцький райвідділ НКВС. Див. НКВС,
 Мізоцький РВ
 «Мілітій», повст. 45
 Міляник Іван 318

Міністерство внутрішніх справ СРСР. Див. МВС (УРСР, СРСР)

Міністерство громадської безпеки (польс.) 24, 89, 90, 143, 186, 275, 430, 466, 472, 476, 479

Міністерство громадської безпеки, III департамент 89

Міністерство громадської безпеки, Люблінське ВУ 90

Мінометний батальйон 95 механізованого полку 52 Армії. Див. ЧА, 52 Армія, 95 механізований полк

«Місько», кур'єр 81

«Мітла». Див. «Макар»

«Мітька Чигар», прац. СБ 135

«Міша» 147

«Міша», к-р підрозд. УПА 88

«Міша», кур'єр 321

«Міша», прац. СБ 249

«Міша», прац. СБ 317

«Мішка», повст. 72

«МК» в Україні», період. видання 331

Млинець, хут. Див. Будилів, с.

Млинівський, р-н 40, 92, 139

«ММ» 237

«МН». Див. Прокопишин Іван

МО

«Могила». Див. «Горлоріз»

«Могили», підрозділ УПА 126

Могильниця (Нова, Стара), с.

Теребовлянського р-ну 96, 311

«Модест», пров. р-ну 249

«Модест». Див. Коренюк Василь

«Модест». Див. Прокопишин Іван

Моквин, с. Березненського р-ну 34, 277

Моквинська паперова фабрика 42

«Мокрий» 119

«Мокрий», станичний 246

Мокрій Йосиф 244

Молдавія. Див. Молдавська РСР

Молдавська РСР 230, 319

«Молодий революціонер», період. видання 123

«Молот», політінструктор заг. спец. призн. 301

Молотов В'ячеслав Михайлович 42, 208, 275, 278

Молохів, прис. с. Мечиців 145

Монастир, с. Томашівського повіту 57

«Монастир». Див. ОУН(б), провід

Підкамінський районний («Монастир»)

Монастирець, с. Стрийського р-ну 86

Монастирок, с. Чортківського р-ну 260

Монь Анатолій, к-р підрозд. УПА 87, 335

«Море». Див. ОУН(б), р-н «Море»

Морквас Йосиф 428

«Мороз», к-р підрозд. УПА 295

Мороз Володимир 44, 61, 82, 94, 115, 133, 149, 161, 162, 178, 187, 190, 191, 194, 205, 206, 212, 213, 232, 251, 263, 325, 326, 354, 360, 403, 414, 440, 443-446, 459, 468

Мороз Микола, заст. гол. КДБ 96

«Морозенко», к-нт 342

«Морозенко», к-р підрозд. УПА 88

«Морозенко». Див. Ліховський Петро

«Моряк» («Роман»), к-нт р-ну 121, 142

Мосейчук Петро («Зуб»), прац. СБ надр-ну 92, 262, 376, 396, 397, 485

Москалівка, с. Лановецького р-ну 429

Москва, м. 7, 9-12, 19, 23, 25, 26, 28, 29, 36, 62, 68, 77, 83, 89, 91, 92, 95, 101, 103, 115, 125, 128, 133, 134, 139, 148, 149, 152, 157, 158, 175, 208, 242, 257, 271, 299, 306, 324, 330, 335, 354, 362, 366, 367, 370, 372, 373, 389, 390, 439, 464

«Москва». Див. ОУН(б), ПЗК («38», «Дніпро», «Ліс», «Москва», «Хмельницький»)

Москвичев 85

«Московія» 462

Мосорівка, с. Заставнівського р-ну 306

Мостиський, р-н 60, 104, 278

Мотика Гжегож 20

«Мотря». Див. Галицька Артемізія

«Моцний», підп. 29

Мочари, ліс 275

Мочульський, учитель 179

Мошончук Микола («Бір»), пров. округи 212, 403

«Мручко». Див. Семенюк Григорій

«МТС», пункт зв'язку 71

Музика Євдокія Несторівна 322

Музичук Микола 98

Муравйов А. 9

Мурашин, голова ВТ 109, 110

Мурашинець, хут. с. Чудель 191

«Мурашка», підп. 376

«Муха», підп. 109

Муциківський Григорій 72

Мюнхен, м. 18, 20, 24, 25, 36, 82, 371, 427, 432, 433, 435

Motyka Grzegorz 20, 46, 190, 415, 457

MSWiA 24

Н

«Н.» 403

«Н.», пров. надр-ну 201

Навіз, с. Луцького р-ну 33

Нагайцев А.Е. 168, 242

Нагоряни, с. Дубенського р-ну 70

Надвірнянський надрайон. Див. ОУН(б),
Надвірнянський надр-н («III»)
Надвірнянський, р-н 38, 113, 185
Надвірнянщина 38
Наддніпрянщина 410, 458
«Наддністриянци». Див. УПА, «Наддністриянци»,
сотня
Надзвичайний суд безпеки. Див. ОУН(б), НСБ
Надрайон 3/3. Див. ОУН(б), Рівненський
надр-н («3/3», «Озеро»)
Надрайон «Лиман». Див. ОУН(б),
Закерзонський край, надр-н «Лиман»
Надрайон «Степ». Див. ОУН(б), ПЗК, надр-н
(«терен») («Степ»)
«Назар» 388
«Назар», ройовий УПА 146
«Назар». Див. Власюк Ігор
«Назар». Див. Галаса Василь
«Назар». Див. Кундуш А.
«Назар». Див. Савира Олександр
Найдьонов 283, 284
Наконечний Владислав 167
Налепка Ян («Репкін»), к-р радян. заг. 272
Народно-Визвольна Революційна Організація.
Див. НВРО
«Наливайко», к-р куреня УПА 255
«Наталка», зв'язкова 114
«Наталка». Див. Миньківська Катерина
Наукове товариство ім. Шевченка.
Тернопільський міський осередок 57
«Наукові зошити історичного факультету
Львівського університету», період. видання
421
«Науково-інформаційний бюлетень Архівного
управління УРСР» 44, 295, 330
«Наум», пров. 401
Наумов Михайло Іванович 102
Наумова М., радян. партиз. з'єдн. 84, 436
Нацистська окупація 275, 372, 493
«Націоналістично-польські банди». Див.
Польське підпілля
Національна академія наук України, Інститут
історії України 8, 279
Національна академія наук України, Інститут
українознавства ім. І. Крип'якевича 18
Національна академія наук України, Інститут
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського 109, 166
Національний музей історії України у Другій
світовій війні 8
НВРО 389
Неверковець Анатолій («286», «Прокіп») 55,
183, 399

«Невлівимі», гр. НКДБ УРСР 436
Недільна, с. Старосамбірського р-ну 246
«Немо». Див. Трейко Іван
«Непитай», пров. під-ру 40
«Ненаситна». Див. Скаб Ярослава
«Непоборні». Див. УПА, «Непоборні», сотня
Несен Михайло 168
Нестерович Юрій Володимирович 33
«Нестор», обл. реф. СБ 221
«Нестор». Див. Шанайда Іван
Нечаяв 31
«Нечай» 230
«Нечай», к-р підвідд. 88
«Нечай», обл. пров. 455
«Нечай», повст. 214
«Нечай», пров. округи 235
«Нечай», реф. СБ 194
«Нечай», ройовий 363
«Нечай». Див. Лаврів Іван
«Нечая» («Ничая»), підрозд. 38, 204
«Нечипір» («Ничипір»), прац. СБ 137, 390
«Нещасний», бунчуж. 366, 369
«Нива». Див. ОУН(б), р-н «Нива»
Нивра, с. Борщівського р-ну 283
Николаенко Н. 363
«Ничая». Див. «Нечая» («Ничая»), підрозд.
Ничик Іван 112
«Ничипір». Див. «Нечипір» («Ничипір»)
«Ніж», повст. 404
Нікітченко Віталій 31
Ніколаєва Наталія 384, 387
Ніколайчик Д. 102
Нікольський Володимир 179
«Німаки». Див. Німці
Німецька окупація 21, 128, 167, 168, 214, 240,
241, 413
Німецько-більшовицька окупація 226
Німецько-нацистська окупація. Див. Німецька
окупація
Німецьчина 82, 128, 132, 157, 172, 297, 324,
427, 437, 464, 465
Німці 14, 37, 102, 107, 131, 144, 168, 170, 191,
193, 203, 223, 246, 265, 272, 291, 297, 330,
358, 366, 405, 444, 464, 489
«Ніна» 138
Нічай Михайло («Лис») 345
Н.К.В.Д. Див. НКВС (УРСР, СРСР)
НКВД. Див. НКВС (УРСР, СРСР)
НКВС (УРСР, СРСР) 18-20, 25, 26, 29, 36, 47,
48, 51, 62, 65, 67, 68, 77, 86-88, 90, 91, 94, 98,
102, 103, 105, 106, 111, 112, 125, 126, 127, 143,
145-147, 152, 169, 176, 178, 180, 197, 205,
208, 209, 220, 223, 230, 234, 235, 242, 243,

247-249, 252-255, 257, 258, 263, 268, 270, 272, 273, 275-279, 281, 287, 289, 290, 292, 293, 300, 301, 303, 305, 306, 308, 313, 315, 316, 327, 329, 332, 333, 342-344, 346, 347, 349, 352, 354, 366, 368, 376, 389, 390, 432, 440, 444, 445, 459-461, 476, 477, 479, 481, 485-487
НКВС, винищувальні батальйони 69, 112, 146, 256, 287, 440, 445, 447, 492
НКВС, ВВ 29, 62, 65, 86-88, 94, 103, 111, 145, 176, 205, 275, 301, 306, 309, 368, 440, 476, 479, 481
НКВС, ВВ, 16 стрілецька бригада 301
НКВС, ВВ, 20 бригада 62
НКВС, ВВ, 21 бригада 88
НКВС, ВВ, 227 стрілецький полк 88
НКВС, ВВ, 229 окремих стрілецький батальйон 65
НКВС, ВВ, 448 стрілецький полк 111
НКВС, Волинське ОУ 88, 95, 105-107, 138, 146, 147, 293, 327
НКВС, Володимирецький РВ 87
НКВС, Гусятинський РВ 126, 273, 485
НКВС, Деражненський РВ 234
НКВС, Дрогобицьке ОУ 65, 103, 204, 252, 300, 301, 344
НКВС, Дубенський РВ 91, 254
НКВС, Жовківський РВ 145
НКВС, Кам'янець-Подільське ОУ 316
НКВС, Корецький РВ 347
НКВС, Микулинецький РВ 287
НКВС, Мізоцький РВ 328
НКВС, Олицький РВ 87
НКВС, Острозький РВ 342
НКВС, ПВ 26, 65, 68, 86, 88, 89, 146, 313, 476
НКВС, ПВ, 2 загін, маневрова група 88
НКВС, ПВ, 42 полк 88
НКВС, Ратнівський РВ 147, 350
НКВС, Рівненське ОУ 87, 94, 276, 301, 302, 306, 335
НКВС, Станіславське (Станіславське) ОУ 86, 91, 95, 254
НКВС, Тернопільське ОУ 94, 127, 130, 146, 147, 329, 406
НКВС, Турійський РВ 243
НКВС, Чернівецьке ОУ 69
НКБ. Див. НКДБ (УРСР, СРСР)
НКДБ (УРСР, СРСР) 23, 25, 31, 54, 67, 86, 89, 103, 104, 111, 124, 136, 145, 150, 170, 176, 178, 217, 234, 246, 251, 258, 273, 274, 278, 289-292, 300-303, 305, 308, 315-317, 319, 321, 332, 334, 335, 350, 366, 374, 375, 436, 440-442, 476, 479, 486
НКДБ, Борщівський РВ 292, 316
НКДБ, Волинське ОУ 146
НКДБ, Гримайлівський РВ 54
НКДБ, Демидівський РВ 89
НКДБ, Деражненський РВ 350
НКДБ, Дрогобицьке ОУ 104
НКДБ, Дублянський РВ 104
НКДБ, Козівський РВ 375
НКДБ, Козлівський РВ 104
НКДБ, Коломийський МВ 111
НКДБ, Лановецький РВ 273
НКДБ, Любешівський РВ 67
НКДБ, Львівське ОУ 271, 321
НКДБ, Новояричівський РВ 335
НКДБ, опергрупа «За Родину» 86, 126, 253
НКДБ, Пробіжнянський РВ 374
НКДБ, Рівненське ОУ 89, 208
НКДБ, Струсівський РВ 301, 302
НКДБ, Тернопільське ОУ 30, 146, 147, 302, 319, 375
НКДБ, Товстенський РВ 274
НКДБ, Шумський РВ 291, 292
«Н-м». Див. Дяків Осип
Нова Скварява, с. Жовківського р-ну 91
Новак Терентій 168, 241
Новий Загорів, с. Володимир-Волинського р-ну 45
Новічков 314
Новоград-Волинський, р-н 226
Новоград-Волинщина 417
Новосілки, с. Клеванського р-ну 326
Новотарський, нач. РВ МДБ 287
Новохатко Ольга Владимировна 9
«Новочин», к-р 291
Новояричівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ, Новояричівський РВ
Нога Христина 99, 225
«Нора». Див. ОУН(б), Радивилівський р-н («Нора»)
«Носач», повст. 191, 446
«Нурчак». Див. Скоп'юк Іван
Нью-Йорк. Див. New York
«Ньюсвік», період. видання 471
New York 16, 24, 82, 362, 420

О

«О.», к-р куменя УПА 120
«О.». Див. Кук Василь
«О.». Див. Мельник Віталій
Обвуд «Красностав». Див. АК, Люблінська округа, Красноставський обвід
Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади 24

Оброшин, с. Пустомитівського р-ну 133
«Овдій» 59
«Овоч», к-р сотні УПА 146
Огородник Василь, к-р сотні УПА 178
Огородник Валерій 22, 23, 35, 42, 51, 53, 55, 56, 65, 67-70, 73, 74, 76-78, 80, 88, 89, 92, 93, 105, 106, 111, 112, 114-116, 121, 124, 128, 131-135, 137-139, 141, 144, 146-149, 173, 175, 177, 182-184, 186, 211, 213, 226, 227, 236, 238, 239-241, 243, 247, 251, 252, 254, 256, 260, 262, 266, 280, 289, 290, 293, 294, 299, 304, 305, 307, 310, 311, 313, 314, 317, 321, 323, 326, 327, 329, 332, 334, 344, 347-349, 351-353, 359-361, 364, 365, 369, 376-378, 382-384, 386, 390, 401, 402, 406, 408, 410, 423, 428, 429, 441, 456, 457, 466-468, 472, 473, 485
Одеса, м. 168, 242
«Одеса». Див. ОУН(б), ПСК («Одеса») Одесса. Див. Одеса, м.
Одеський обласний провід. Див. ОУН(б), провід Одеський обласний
Одещина 254
«Одчай», повст. 52
Оздів, с. Луцького р-ну 327
Озерна, печера 286
Озерна, с. Зборівського р-ну 97
«Озеро», підрозд. УПА 43, 181, 271
«Озеро». Див. ОУН(б), Острозький р-н
«Озон». Див. Видний Гаврило
«Озона», підрозд. 146
«ОКО» 237
«Оксана». Див. Крюченко Уляна
«Оксана». Див. Лисак Марія
«Оксана». Див. Поніч Степанія
«Оксент». Див. Савира Олександр
«Оксентій». Див. Савира Олександр
Окулицький Леопольд 21
«Окунь» 309
«ОЛ-7» («Олесь») 81, 380
«Олег», канцелярист 43
«Олег», к-р боївки 208
«Олег». Див. Лесів Іван
«Олег». Див. Онишкевич Мирослав
«Олег». Див. Якимчук Микола
«Олекса» 71
«Олександр», підп. 94
Олександрійський, р-н 224, 304, 378, 431
Олександрійський район. Див. ОУН(б), Олександрійський р-н
«Олександров» 373
Олександрове, с. 199
«Олексій», підп. 407
«Олена», пункт зв'язку 70

«Олена». Див. Кузьма Богдан
«Олені», старш. школа УПА 26, 232
«Олесь». Див. «ДМЦ» («ОЛ-7», «Олесь») «Олесь». Див. Климчук Андрій
«Олесь». Див. Комар І.
Олеський, р-н 56, 453
Олиев. Див. Оліїв, с.
Олицький райвідділ НКВС. Див. НКВС, Олицький РВ
Олицький, р-н 87, 262
Оліїв, с. Зборівського р-ну 308, 309
Олійник Петро («Еней», «Роман»), к-р, реф. 19, 53, 62-64, 85, 124, 137, 151, 165, 182, 229, 231, 252, 299, 349, 352, 369
«Олімп», політінструктор 206
Ольшаниця, с. 448
«Омелян». Див. Чернівчан Назарій
«Омелько». Див. Петренко Роман
Омельчук Ніна 142
Онишкевич Мирослав («Білий», «Олег», «Орест»), к-р ВО УПА 24, 61, 82, 90, 131, 195, 201, 406, 442, 474, 476
«Онуфрій». Див. Галаса Василь
ООН 473
Опергрупа НКДБ «За Родину». Див. НКДБ, опергрупа «За Родину»
Організація Об'єднаних Націй. Див. ООН
Організація українських націоналістів. Див. ОУН
Організація українських націоналістів. Див. ОУН(б)
Організація українських націоналістів-бандерівців. Див. ОУН(б)
Організація. Див. ОУН(б)
«Орел» 62
«Орел», повст. 223
«Орел», предст. обл. пров. 314
«Орест», бунчужний 207
«Орест». Див. Онишкевич Мирослав
«Орест». Див. Явний Петро
Оржів, смт. Рівненського р-ну 51
Оржівський, ліс 51, 52
«Орла», підрозділ УПА 342, 411
«Орлан». Див. Галаса Василь
«Орленко», підп. 310
«Орленко», реф. пропаг. 85
«Орли». Див. УПА, «Орли», сотня
«Орлик» 45
«Орлик» 409
«Орлик», к-р відд. УПА
«Орлик». Див. Притулка Яків
«Орлика», підрозд. УПА 26, 245
«Орлич». Див. Мельник Віталій

«Оса», заг. спец. призн. 301
«Осика». Див. Савира Олександр
Осівка, с. Ємільчинського р-ну 322
«Остап» 200
«Остап» 214
«Остап» 220, 242
«Остап» 264
«Остап» 287
«Остап», к-р куреня УПА 117
«Остап», к-р куреня УПА 412
«Остап», охоронець 60
«Остап», політінструктор 206
«Остап». Див. Іванків Василь
«Остапа» («032»). Див. УПА, «Остапа»
(«032»), курінь
«Осторожний», аг. 50
«Острий». Див. Ждан Ярослав
Острів, с. Сколівського р-ну 318
Остріг, м. 208
«Остріжський». Див. Громадюк Олексій
«Острого», підрозд. УПА 327
Острожець, с. Мостиського р-ну 278
Острожецький, ліс 328
Острозький райвідділ НКВС. Див. НКВС,
Острозький РВ
Острожецький район. Див. ОУН(б),
Острожецький р-н
Острозький район («Озеро»). Див. ОУН(б),
Острозький р-н («Озеро»)
Острозький район ОУН(б). Див. ОУН(б),
Острозький р-н («Озеро»)
Острозький, р-н 39, 54, 148, 203, 208, 240, 318
ОУН 84, 85, 371
ОУН. Див. ОУН(б)
ОУН(б) 5, 6, 7, 17-40, 42-44, 46-58, 60-63, 65-
69, 70-80, 82-93, 95-117, 121-149, 152-154,
162, 165, 166, 168, 169, 171-189, 191-194, 198,
199, 201, 202, 207-217, 219-221, 224-227, 229,
230, 233, 234, 236, 238-269, 271, 272, 274,
275, 277-287, 289, 290, 293, 294, 299, 302-342,
344-355, 358-367, 369, 371-390, 394, 401-403,
406, 408-410, 414, 416-421, 423-433, 435-444,
446-451, 455-470, 472-478, 481-483, 485, 488-
492, 494
ОУН(б), «VIII», р-н 45
ОУН(б), «1», підр-н р-ну «10» 417
ОУН(б), «1», підр-н р-ну «Світанок» 417, 418
ОУН(б), «1», р-н надр-ну «I» 420
ОУН(б), «10», р-н надр-ну «III» 420
ОУН(б), «10», р-н Рівненського надр-ну 53,
106, 317, 318, 417, 445
ОУН(б), «11», р-н надр-ну «III» 420
ОУН(б), «12», р-н надр-ну «III» 420

ОУН(б), «2», підр-н р-ну «10» 417
ОУН(б), «2», підр-н р-ну «Світанок» 417
ОУН(б), «2», р-н надр-ну «I»
ОУН(б), «3», підр-н р-ну «10» 417
ОУН(б), «3», підр-н р-ну «Світанок» 417
ОУН(б), «3», р-н надр-ну «I» 420
ОУН(б), «4», підр-н р-ну «10» 417
ОУН(б), «4», р-н надр-ну «I» 420
ОУН(б), «5», підр-н р-ну «10» 417
ОУН(б), «5», р-н надр-ну «II» 420
ОУН(б), «6», р-н надр-ну «II» 420
ОУН(б), «63», підр-н р-ну «40» 417
ОУН(б), «7», р-н надр-ну «II» 420
ОУН(б), «73», підр-н р-ну «40» 417
ОУН(б), «8», р-н надр-ну «II» 420
ОУН(б), «9», р-н надр-ну «III» 420
ОУН(б), Бережанська округа 111, 172, 193,
215, 419, 420, 447
ОУН(б), Бережанський надр-н 100, 136, 420
ОУН(б), Бережанський р-н («Ж-1») 226, 420
ОУН(б), Бережанський «терен» («VII») 419
ОУН(б), Березнівський р-н («Берег») 191, 416
ОУН(б), Берестечківський р-н 134, 204
ОУН(б), Бібрецький р-н 461
ОУН(б), Борщівський р-н 194, 255
ОУН(б), Бродівський надр-н 99
ОУН(б), Бродівський р-н 100, 197, 210
ОУН(б), Буковинська округа 50, 72, 185, 201,
234, 290, 345, 352, 440, 441, 460, 463
ОУН(б), Буковинська округа, Чернівецький
надр-н 440
ОУН(б), Буковинський край 101
ОУН(б), Бучацький надр-н 202, 380
ОУН(б), Вашковецький р-н 101, 389, 440
ОУН(б), Вишнівецький р-н 226
ОУН(б), Володимиро-Горохівська округа 466
ОУН(б), Голубський р-н 200, 201
ОУН(б), Головненський р-н («терен» «Дочан»)
416
ОУН(б), Головний провід 18, 27, 52, 56, 57,
61, 78, 80, 92, 94, 100, 114, 115, 127, 130, 144,
147, 172, 173, 174, 176, 186, 187, 234, 306,
324, 331, 334, 336, 350, 364, 375, 380, 381,
387, 431, 450, 462, 463, 478, 481
ОУН(б), Городницький р-н («Керч», «Пекло»)
416, 417
ОУН(б), Городоцька округа 212, 325, 403
ОУН(б), Городоцький надр-н 133
ОУН(б), Городоцький р-н 133
ОУН(б), Гощанський р-н («40») 417
ОУН(б), Демидівський р-н 307, 407
ОУН(б), Деражненський р-н («Лісний») 192,
416

ОУН(б), Дрогобицька округа 139, 338, 402, 434
 ОУН(б), Дрогобицький надр-н 459
 ОУН(б), Дубровицький р-н 121, 208
 ОУН(б), Жовківський надр-н 325
 ОУН(б), Закарзонський край 24, 82, 89, 201, 255, 275, 287, 421, 430, 472, 491
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа 82
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид») 13, 24, 25, 82, 192, 275, 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), I р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), II р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), III р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), V р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «А-1» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Б-2» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Буківсько» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «В-III» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Д-V» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Запоріжжя» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Криниця» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Бескид»), р-н «Полтава» 422
 ОУН(б), Закарзонський край, I округа, надр-н («Верховина») 24, 25, 82, 422
 ОУН(б), Закарзонський край, II округа 82
 ОУН(б), Закарзонський край, III округа 287
 ОУН(б), Закарзонський край, куц «Мак» 237
 ОУН(б), Закарзонський край, надр-н «Левада» 193
 ОУН(б), Закарзонський край, надр-н «Левада», I р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, надр-н «Левада», II р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, надр-н «Левада», III р-н 422
 ОУН(б), Закарзонський край, надр-н «Лиман» 422
 ОУН(б), Заліщицький р-н 209
 ОУН(б), Запрудський надр-н 139, 307, 317
 ОУН(б), Заставнівський р-н 306, 307, 317
 ОУН(б), Зборівський р-н («Ж-3») 420
 ОУН(б), Здолбунівський надр-н 417
 ОУН(б), Здолбунівський р-н («терен» «ч. 9») 417
 ОУН(б), Золотниківський р-н («Ж-6») 420
 ОУН(б), Золочівська округа («22») 325, 331, 421
 ОУН(б), Золочівська округа, надр-н («VII,3») 421
 ОУН(б), Золочівська округа, надр-н («VIII,3») 421
 ОУН(б), Золочівський р-н 369, 455
 ОУН(б), ЗЧ 24, 25, 82, 93, 177, 178, 263, 264, 324, 337, 338, 340, 341, 354, 379, 427, 432, 433, 437
 ОУН(б), Капуська округа 29
 ОУН(б), Камінь-Каширський надр-н 154, 241, 416
 ОУН(б), Камінь-Каширський р-н 416
 ОУН(б), Кам'янець-Подільська округа 8, 132, 420
 ОУН(б), Кам'янець-Подільський надр-н 336
 ОУН(б), Кам'янка-Бузький р-н 448, 465
 ОУН(б), Карпатський край («Карпати») 17, 50, 73, 75, 78, 83, 100, 113, 125, 138, 185, 208, 214, 220, 227, 240, 261, 289, 308, 324, 338, 340, 341, 345, 351, 376, 380, 383, 386, 390, 403, 420, 425, 440, 457, 463, 470, 475
 ОУН(б), Кіцманський р-н 359
 ОУН(б), Клеванський р-н («50») 304, 417
 ОУН(б), Клесівський р-н 191
 ОУН(б), Кобринський надр-н 214, 299
 ОУН(б), Ковельський надр-н («терен» «Кодак») 416
 ОУН(б), Козинський р-н 139
 ОУН(б), Козівський р-н («Ж-4») 202, 420
 ОУН(б), Колківський р-н 121, 142, 289, 313
 ОУН(б), Коломийська округа 95, 179, 215
 ОУН(б), Коломийський надр-н 29
 ОУН(б), «Конотоп», надр-н 192
 ОУН(б), Копичинецький надр-н 261
 ОУН(б), Корецький надр-н 27, 236, 321, 323, 418
 ОУН(б), Костопільський надр-н («Долина») 182, 207, 239, 390, 416, 445
 ОУН(б), Костопільський р-н «Іскра» 30, 42, 207, 239, 416
 ОУН(б), КП ЗУЗ 30, 49, 277, 448
 ОУН(б), КП ПЗУЗ 52, 56, 66, 69, 70, 76, 130, 131, 142, 163, 173-175, 180, 187, 198, 254, 256, 326, 327, 347, 349, 352, 425, 468, 473
 ОУН(б), край ЗУЗ 30, 128, 176, 227, 371, 446, 448-450
 ОУН(б), край ПЗУЗ 23, 43-45, 51, 53, 60, 64, 76, 79, 80, 84, 85, 87, 111, 112, 116, 117, 124, 128, 129, 131, 132, 134, 135-138, 141, 142,

149, 156, 161, 164, 165, 167, 173, 181-183, 185, 186, 190-192, 195, 198, 203, 205, 206, 218, 219, 221, 223, 224, 227, 228, 230, 231, 233, 235, 236, 238, 245-247, 251, 252, 262, 299, 304, 322, 324, 334, 344, 351, 353, 359, 360, 361, 363, 365, 366, 369, 384-386, 388, 390, 401, 403, 405, 406, 408, 410, 411, 416, 418, 423, 445, 446, 448, 449, 463, 467, 469, 478, 485
ОУН(б), край СУЗ 21, 129, 213, 226, 236, 243, 266, 332, 386, 408, 409
ОУН(б), Кременецький надр-н 65, 78, 401, 408
ОУН(б), Кременецький р-н 243, 464
ОУН(б), куц «Херсон» 416
ОУН(б), Любомльський надр-н 416
ОУН(б), Людвигіпільський р-н («Скеля») 85, 416
ОУН(б), Львівська округа («21») 133, 421
ОУН(б), Львівський край 61, 94, 133, 212, 325, 386, 403
ОУН(б), Маневецький р-н 342
ОУН(б), Матівський р-н 239
ОУН(б), Межиріцький р-н 91, 191, 248, 249
ОУН(б), Миколаївський надр-н 133
ОУН(б), Надвірнянський надр-н («ІІІ») 420
ОУН(б), надр-н «Гало» 192, 416
ОУН(б), НСБ 247
ОУН(б), Олександрійський р-н («20») 70, 239, 350, 417
ОУН(б), Острожецький р-н 248
ОУН(б), Острозький р-н («0,4», «Гори», «Озеро») 56, 197, 226, 239, 342, 343, 416-418, 425
ОУН(б), ПЗК («38», «Дніпро», «Ліс», «Москва», «Хмельницький») 51, 55, 121, 214, 380, 384, 419, 426
ОУН(б), ПЗК, Берестейська (Брестська) округа («100», «Кричевський») 69, 121, 214, 224, 236, 266, 376, 384, 387, 419, 463, 472
ОУН(б), ПЗК, Горохівський р-н 182, 322
ОУН(б), ПЗК, Дубенський надр-н («Дуб», «Дубно») 146, 376, 418, 455
ОУН(б), ПЗК, Дубенський р-н 91, 254
ОУН(б), ПЗК, Ковельська округа («200», «Богун») 34, 40, 54, 224, 403, 419
ОУН(б), ПЗК, Луцька округа («300», «Кривоніс») 224, 385, 419
ОУН(б), ПЗК, Луцький надр-н 455
ОУН(б), ПЗК, Луцький «терен» («Д») 55, 69, 80, 111, 238, 304, 307, 385, 401, 402, 407, 424, 425
ОУН(б), ПЗК, надр-н («Круча») 419
ОУН(б), ПЗК, надр-н («Лан») 419
ОУН(б), ПЗК, надр-н («терен») («Степ») 377,

419, 449
ОУН(б), ПЗК, Холмська округа («400», «Король Данило») 419
ОУН(б), Підбузький р-н 202
ОУН(б), Підгаєцький р-н («Ж-5») 420
ОУН(б), Пінський надр-н 280
ОУН(б), повіт «Бора» 445
ОУН(б), повіт «Енея» 445
ОУН(б), повіт «Скоба» 445
ОУН(б), Подільський край 23, 81, 93, 96, 132, 143, 194, 197, 380, 386, 419, 425, 458, 460, 463, 475
ОУН(б), Поморянський р-н 448
ОУН(б), похідні групи 18
ОУН(б), Почаївсько-Бережецький р-н 65
ОУН(б), провід Бережанського надр-ну 401
ОУН(б), провід Бережанської округи 193
ОУН(б), провід Борщівського повіту 234
ОУН(б), провід Бродівський повітовий/надрайонний («221», «Калина») 421
ОУН(б), провід Бродівський районний («Полісся») 421
ОУН(б), провід Буковинський обласний 331
ОУН(б), провід Буковинський окружний 75, 312, 464
ОУН(б), провід Бучацького надр-ну 77
ОУН(б), провід Вигодського р-ну 179
ОУН(б), провід Вишніцького надр-ну 352
ОУН(б), провід Висоцького р-ну 244, 250, 256, 383
ОУН(б), провід Віньковецького р-ну 8
ОУН(б), провід Волинський обласний 77, 95
ОУН(б), провід Глинянський повітовий («223», «Васильків») 421
ОУН(б), провід Городоцького надр-ну 325
ОУН(б), провід Долинського надр-ну 179
ОУН(б), провід Дрогобицький обласний 455
ОУН(б), провід Дрогобицький окружний 337
ОУН(б), провід Заболотцівський районний («Дубина») 421
ОУН(б), провід Закарпатського краю 95, 105, 454, 455
ОУН(б), провід Заложцівського р-ну 209
ОУН(б), провід Зборівський повітовий 242
ОУН(б), провід Золочівський окружний («22», «40», «93», «Запоріжжя», «Маркіян», «Східний») 421
ОУН(б), провід Золочівський повітовий («222») 421
ОУН(б), провід Інспекторату 130
ОУН(б), провід Калуської округи 8
ОУН(б), провід Карпатського краю 165, 305, 447

ОУН(б), провід Клевансько-Олицького р-ну 51
 ОУН(б), провід Коломийської округи 247
 ОУН(б), провід Копичинецького р-ну 100, 468
 ОУН(б), провід Кременецького надр-ну 47, 48, 57, 77, 78
 ОУН(б), провід Крукеницького р-ну 104
 ОУН(б), провід Луцький окружний 327, 469
 ОУН(б), провід Львівський обласний 30, 67, 448, 449
 ОУН(б), провід Львівського краю 42, 43, 447, 450, 462
 ОУН(б), провід Одеський обласний 234
 ОУН(б), провід Північно-східного краю 52, 109, 129, 138, 176, 325, 477
 ОУН(б), провід Підкамінський районний («Монастир») 421
 ОУН(б), провід Пінського надр-ну 279, 280
 ОУН(б), провід Подільського краю 77, 78, 81, 96, 386
 ОУН(б), провід Пустомитівського р-ну 97
 ОУН(б), провід Рівненського краю 80, 426
 ОУН(б), провід Рогатинського надр-ну 19, 96, 342, 432
 ОУН(б), провід Скалатський надр-ну 147, 251, 401
 ОУН(б), провід Станіславський обласний 447
 ОУН(б), провід Станіславської округи 106
 ОУН(б), провід Тернопільський обласний 389
 ОУН(б), провід Тернопільської округи 47, 74, 77
 ОУН(б), провід Тернопільського надр-ну 401
 ОУН(б), провід Товстенського р-ну 56
 ОУН(б), провід Чортківської округи 77, 450
 ОУН(б), ПСК («Одеса») 129, 224, 246, 251, 313, 419, 423, 443, 448
 ОУН(б), ПСК, Білоруська округа 419
 ОУН(б), ПСК, Висоцький р-н («Верес») 66, 241, 408, 419
 ОУН(б), ПСК, Володимирецький р-н («Валка») 419
 ОУН(б), ПСК, Житомирська округа («Б») 97
 ОУН(б), ПСК, Рафалівський р-н («Роса») 419
 ОУН(б), ПСК, Сарненська округа («А») 360, 419
 ОУН(б), ПСК, Столинський р-н («Студений») 419
 ОУН(б), Пустомитівський р-н 133
 ОУН(б), Равська округа («24») 421
 ОУН(б), Радивилівський р-н («Нора») 196, 249, 418
 ОУН(б), Ратнівський р-н 241, 416
 ОУН(б), Рівненська округа 122, 148, 236, 240, 290, 304, 311, 314, 321, 383, 385, 25-427
 ОУН(б), Рівненський край 70, 71, 78, 80, 112, 227, 236, 239, 294, 350, 376, 402, 406-409, 423
 ОУН(б), Рівненський надр-н («3/3», «Озеро») 73, 120, 135, 234, 299, 305, 312, 326, 417, 424, 445
 ОУН(б), р-н «Гай» 417
 ОУН(б), р-н «Гуляй-Город» 417
 ОУН(б), р-н «Дунай» 416, 417
 ОУН(б), р-н «Земля» 416, 417
 ОУН(б), р-н «Канал» 196
 ОУН(б), р-н «Море» 416, 417
 ОУН(б), р-н «Нива» 416, 417
 ОУН(б), р-н «Пуща» 416, 417
 ОУН(б), Рогатинська округа 325
 ОУН(б), Рогатинський надр-н 341, 425
 ОУН(б), Рокитнівський р-н 191
 ОУН(б), Самбірський надр-н 382, 402
 ОУН(б), самопроголошений край «Одеса» 109
 ОУН(б), самопроголошений провід «Одеса» 52, 108, 109, 477
 ОУН(б), САП 247
 ОУН(б), Сарненський надр-н («Лісова пісня») 192, 416, 417, 450
 ОУН(б), Сарненський р-н («Опіюм») 192, 445
 ОУН(б), СБ 17, 28, 37, 39, 40, 42, 47, 50-52, 56, 57, 60, 66, 67, 70, 76, 77, 80, 81, 86, 89, 91, 94, 95, 97, 98, 100, 104, 105, 113, 114, 124, 128-131, 133, 134, 136-138, 143, 144, 147, 150, 151, 152, 162, 164, 168, 172, 176, 178, 182, 193, 194, 196, 197, 201, 202, 208, 210, 215, 221, 227, 234, 239, 241-246, 248-261, 270, 272, 281, 285, 289, 290, 299, 301, 302, 305, 313, 317, 325, 328, 332, 335, 342-344, 346, 350, 352, 359, 360, 363, 365, 366, 376, 387, 390, 402, 403, 407, 408, 423, 425, 446, 447, 455, 457, 460-462, 479, 480, 484, 488
 ОУН(б), Седлищанський р-н 416
 ОУН(б), Славутський р-н («Світанок») 417
 ОУН(б), Сокальська округа («23») 325, 421
 ОУН(б), Сокальсько-Равська округа 58, 99
 ОУН(б), Скалатський надр-н 105
 ОУН(б), Станіславівський (Станіславівський) надр-н («22») 420
 ОУН(б), Станіславівська (Станіславівська, Станіславська) округа 21, 165, 183, 376, 420, 421
 ОУН(б), Степанський р-н 182
 ОУН(б), Стидинський р-н («Камінь») 416
 ОУН(б), Столинський надр-н («Гало») 192, 199, 207, 416, 417
 ОУН(б), Стрийський куц № 4 85
 ОУН(б), Струсівський р-н 301
 ОУН(б), Теревовлянський р-н 320
 ОУН(б), «терен» «740» 134, 329

ОУН(б), «терен» «Богданівка» 418
ОУН(б), «терен» «Гори» 56
ОУН(б), «терен» «Дочан» 416
ОУН(б), «терен» «К-3» 418
ОУН(б), «терен» «Карлик» 416
ОУН(б), «терен» «Кріт» 418
ОУН(б), «терен» «С-2» 418
ОУН(б), «терен» «Солоне море» 418
ОУН(б), «терен» «Ужгород» 418
ОУН(б), Камінь-Каширський р-н, куц
«Херсон» 416
ОУН(б), Тернопільська округа 81, 105, 172,
377, 380, 419, 420
ОУН(б), Тернопільський надр-н 328, 401
ОУН(б), Тернопільський «терен» («V/II») 419
ОУН(б), Тлумацький надр-н («II») 420
ОУН(б), Товстенський р-н 225, 255
ОУН(б), Торчинський р-н 105, 233, 293
ОУН(б), ТОС 247, 249, 250
ОУН(б), Турійський р-н 164
ОУН(б), Тучинський р-н («30») 239, 417
ОУН(б), «Харків», надр-н 225
ОУН(б), Холмська округа («25») 421
ОУН(б), Цуманський р-н 86, 253
ОУН(б), Чортківська округа («Хортиця») 80,
192, 202, 379, 419, 420, 447, 458
ОУН(б), Чортківський надр-н 100, 317, 328
ОУН(б), Чортківський «терен» («V/III») 419
ОУН(б), Чортківсько-Бережанська округа 420
ОУН(б), Шацький р-н («Ринок») 200
ОУН(б), Шумський р-н 468, 469
ОУНівське підпілля. Див. ОУН(б)
ОУН(м) 116, 124, 143, 193, 270, 271, 321, 353,
368, 371, 436, 470, 479
ОУН(м), провід Львівський повітовий 271
ОУНСД. Див. ОУН(б)
«ОУН-УПА» 8, 14, 37, 89, 90, 97, 138, 171,
177, 220, 271, 272, 279, 281, 388, 450, 460,
462, 463, 465
«Ох», підп. 287
«Охало». Див. Охримович Василь
Охримович Василь («Кузьма», «Охало»),
пров. 79, 80, 97, 138, 227, 324, 339-342, 351,
352, 379, 381, 385, 386, 425, 467

П

«П.», повст. 122
«П-12». Див. Костюк Іван
«П-4». Див. «Полікарп»
Павленко 31
«Павленко», к-р «кубанських козаків при
УПА» 117

Павленко І. 43, 48, 49, 63-65, 76-78, 90, 106,
111, 125, 135, 143, 150, 151, 154, 155, 158-161,
163, 165, 175, 180, 182, 203, 205, 206, 209,
217, 219, 220, 222, 223, 228-233, 235, 237,
239, 240, 243, 246, 247, 255, 272, 295, 298,
303, 306, 308, 347, 364, 367, 373, 376, 387,
388, 403-405, 415, 418, 444, 445, 459-462
Павленко Н.І. 11
Павленко Світлана Федорівна 12
«Павло», підп. 450
«Павло». Див. Мельник Микола
«Павлов», радян. аг. 336
Павлов Михайл 331
Павлович Микола («Яворенко»), штабіст ЗГ
УПА 230
Павлусь Йосип 56
Павлюк («Вовк»), прац. СБ 343
Павлюк Борис 294
Павлюк Петро («Чернець»), слідчий СБ 91,
248
Павлюк С.І. 418
«Павуки», заг. спец. приз. 301
Павчук А. («Максим», «Мамай») 91, 254
Пагіря Олександр Михайлович 21, 36, 66, 75,
83, 91, 93, 146, 149, 210, 213-215, 227, 240,
243, 261, 264, 266, 289, 290, 313, 334, 336,
363, 372, 382, 383, 390, 403, 436, 439, 440,
442, 462, 467
Пазій 94
Палестина 333
Палієнко Марина Геннадіївна 12
«Палій». Див. «Вир» («Палій»)
«Пам'ять Крут». Див. УПА, «Пам'ять Крут»,
бриг.
«Панас» 132
«Панас», окруж. пров. 54
«Панас Мосур». Див. Клячківський Дмитро
«Панаса», сотня УПА 234
Пантелеймонов Павло, штабний цензор 64
Панчук Май Іванович 18
«Панька», сотня УПА 411
Папакін Георгій Володимирович 14, 15, 169
Папезук Іван 258
Паращук Василь («Макар»), реф. СБ округи
50, 290
Париж, м. 353
Партизанське з'єднання Ковпака. Див.
Ковпака С., радян. партиз. з'єдн.
«Парфен» 249
Пасічник Микола («Білий»), інструктор 406
Паскарик Оксентій, підп. 213
Пастельняк Леонід 82
Патриляк Іван Казимирович 14, 229

Патрушев Н.П. 25, 26
 Пашко Яким, козаць. сотник 295
 «Пашенка», підрозд. УПА 328
 ПВ. Див. МДБ, ПВ
 ПВ МДБ УО. Див. МДБ, ПВ, УО
 «Пекло». Див. ОУН(б), Городницький р-н
 («Керч», «Пекло») Див. Грицай Дмитро
 «Перебийніс». Див. Грицай Дмитро
 «Перебийноса» («Перебийніс»), підрозд. УПА
 204, 312, 389, 414
 Перевезенцев 86
 «Перекотиполе». Див. УПА, «Перекотиполе»,
 сотня
 «Перемиський» курінь УПА. Див. УПА,
 «Перемиський» курінь
 Перемиський, повіт 95
 Перемиський, р-н 453
 Перемишлянський, р-н 114, 445
 Перемищина 20, 24, 25, 82, 188, 195, 201,
 207, 415, 421, 422
 Перемищина, Південна 18
 «Переяслави». Див. УПА, «Переяслави»,
 курінь
 «Переяслави І». Див. УПА, «Переяслави І»,
 сотня
 «Переяслави ІІ». Див. УПА, «Переяслави ІІ»,
 сотня
 «Перун». Див. Луцький Богдан
 Перцак. голова райвиконкому 259
 Перша українська партизанська дивізія ім.
 С.А. Ковпака 106, 477
 Перше з'єднання молдавських партизан.
 загонів 160
 Перше молдавське радян. з'єдн. партиз.
 бригад 271, 272
 Перше молдавське радян. партизан. з'єдн.
 102, 103
 Перший Український фронт. Див. Ча, Перший
 Український фронт
 «Пет» 94
 Петляр Борис («Явір»), підп. 237
 Петренко, істробок 287
 Петренко О.С. 224
 Петренко Роман («Омелько», «Юрко») 34
 Петренко Стах 85
 Петрик 303
 «Петро» 138
 «Петро», охоронець 351, 352
 Петров 316
 Петрук Ніна, розвідниця 142
 Петрук П. («Яструб») 336
 Петрушевич Степан («Дем'ян»), реф. СБ
 надр-ну 325, 326
 «Печериця», к-р заг. спец. призн. 301
 ПЗК «Ліс». Див. ОУН(б), ПЗК («38», «Дніпро»,
 «Ліс», «Москва», «Хмельницький») ПЗК
 «Москва». Див. ОУН(б), ПЗК («38»,
 «Дніпро», «Ліс», «Москва», «Хмельницький») ПЗК,
 Луцький «терен». Див. ОУН(б), ПЗК,
 Луцький «терен» («Д») ПЗУЗ. Див. ОУН(б), край ПЗУЗ
 Пилипче, с. Борщівського р-ну 327
 Пиняцький, ліс 56
 Пирогов Олександр 97
 Пирожков В.П. 23, 25, 68
 Південна група УПА. Див. УПА (УПА–Північ),
 південна група
 Південна група УПА–Північ. Див. УПА (УПА–
 Північ), південна група
 Південна Перемищина. Див. Перемищина,
 Південна
 Південна Україна. Див. Україна, Південна
 Південно-Східна Україна. Див. Україна,
 Південно-Східна
 «Південь», легендов. пр. 78
 «Південь», німецька група армій 150
 «Південь», тактичний відтинок 420
 «Півень», повст. кухар 264
 «Північ», тактичний відтинок 420
 Північна Україна. Див. Україна, Північна
 Північно-західний край. Див. ОУН(б),
 ПЗК («38», «Дніпро», «Ліс», «Москва»,
 «Хмельницький») Північно-західний край № 33. Див. ОУН(б),
 ПЗК («38», «Дніпро», «Ліс», «Москва»,
 «Хмельницький») Північно-східний край. Див. ОУН(б),
 ПСК («38», «Дніпро», «Ліс», «Москва»,
 «Хмельницький») Підболото, хут. 72
 Підбузький, р-н 69, 450, 455
 Підбузький район. Див. ОУН(б), Підбузький р-н
 Підволочиський, р-н 72, 139
 Підволочиський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
 Підволочиський РВ
 Підгаєцький, р-н 366, 367
 Підгаєцький район. Див. ОУН(б), Підгаєцький
 р-н («Ж-5») Підгаєччина 136, 287
 Підгайний Богдан («Аскольд») 337, 433, 434
 «Підгірний», к-р підрозд. УПА 234
 Підгородне, с. Золочівського р-ну 455
 Піддубний Іван («Марко») 109, 313, 391, 392
 Підкамінський, р-н 453
 Підкамінський районний провід. Див. ОУН(б),
 провід Підкамінський районний («Монастир»)

«Підкарпатська». Див. УПА, «Підкарпатська», сотня
Підкарпатське, воєводство 82, 270, 275, 454, 466
«Підліски», станція 418
Підляшшя 132, 189, 194, 195, 415, 421, 422
Підривна група партизанського загону «ім. Ф. Дзержинського» Рівненського партизанського з'єднання № 1. Див. Рівненське партизанське з'єднання № 1, підривна група партизанського загону «ім. Ф. Дзержинського»
Підрозділ контррозвідки НКО СРСР. Див. СМЕРШ
Підрозділ Українського козацтва «Волинська Січ» 58
Пілсудського, вул. (у Львові) 319
Пінський надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б), Пінський надр-н
Пінський надрайонний провід ОУН(б). Див. ОУН(б), провід Пінського надр-ну
Пінські, болота 126
«Піско», розвідник 404
Пістинська, сільрада 100
Пістинь, с. Косівського р-ну 99
Пітушків, с. Млинівського р-ну 92
«Пітьма», пункт зв'язку 69
План Маршалла 364
Плесецьке, с. Васильківського р-ну 313
Плехатий Кузьма, депутат 133
«Пліснисько». Див. УПА, ТВ «Пліснисько»
Пліхів, с. Березанського р-ну 72
«Плугатор». Див. Козак Микола
Плужне, с. Ізяславського р-ну 160
Плутон 363
Пляцок Катерина 234
ПНР 30, 82
Повіт «Еней». Див. ОУН(б), повіт «Еней»
Повіт Турка. Див. Турківський, повіт «Повстанець» 273
«Погане», станція 418
Погарисько, с. Жовківського р-ну 278
«Погром». Див. УПА, «Погром», сотня
Поділля 111, 140, 167, 174-176, 180, 182, 184, 185, 190, 221, 223, 224, 241, 360, 377, 410-412, 444, 445
Поділля, Західне 444, 492
«Поділля». Див. ОУН(б), Подільський край
Поділля, с. Заліщицького р-ну 328
«Подільське слово», період. видання 244
Подільський край. Див. ОУН(б), Подільський край
Подільський край ОУН(б). Див. ОУН(б), Подільський край

Подільський крайовий провід. Див. ОУН(б), провід Подільського краю
Подобанка, хут. (нині не існує) 160
«Подоляня». Див. «М-15»
«Подолянка», радян. аг. 455
Пожарки, с. Луцького р-ну 33
Позлик Йосип («Євген») 96
Покришко Вільгельм 257
«Полікарп» («П-4»), пров. куща 469
Полісся 6, 22, 23, 35, 42, 43, 48-51, 53, 55-57, 63-65, 67-70, 73, 74, 76-78, 80, 88-90, 92, 93, 105, 106, 111, 112, 114-116, 121, 124, 125, 127, 128, 131-135, 137-141, 143, 144, 146-151, 154, 155, 158-161, 163, 165, 167, 173-177, 180, 182-186, 190, 203, 205, 206, 211, 213, 217, 219-224, 226-229, 231-233, 235-241, 243, 246, 247, 251, 252, 254, 256, 260, 262, 266, 280, 289, 290, 293-295, 298, 299, 303-305, 307, 310, 311, 313, 314, 317, 321, 323, 326, 327, 329, 332, 334, 344, 347-349, 351-353, 359-361, 364, 365, 367, 369, 373, 376-378, 382-384, 386-388, 401-406, 408, 410-412, 415, 418, 423, 428, 429, 441, 444, 445, 456, 457, 466-468, 472, 473
«Полісся». Див. ОУН(б), провід Бродівський районний («Полісся») «Поліська Січ» 143, 144, 193, 270, 279, 280, 369, 479
Політуправління Прикарпатського військового округу 106
Попішук Валеріан («1920») 93, 327
«Полтава». Див. ОУН(б), Закерзонський край, І округ, надр-н («Бескиди»), р-н «Полтава» «Полтавець». Див. Василенко Петро «Полтавці». Див. УПА, «Полтавці», сотня
Поляки 17, 26, 37, 130, 162, 167, 168, 170, 174, 191, 193, 197, 223, 240, 242, 244, 265, 273, 275, 278, 297, 319, 333, 358, 366, 430, 436, 444, 445, 450, 465, 466, 480, 485, 489
Польовий Михайло, підп. 130
Польське підпілля 169, 191, 388, 405, 430, 472
Польша 6, 20, 24, 25, 30, 57, 89, 90, 96, 112, 128, 130, 149, 185, 186, 188, 189, 270, 275, 282, 288, 320, 337, 338, 353, 427, 430-433, 436, 437, 454, 455, 465, 466, 476
Поморяни, смт. Золочівського р-ну 405
Поморянський район. Див. ОУН(б), Поморянський р-н
«Помста Базару». Див. УПА, «Помста Базару», бригада
Поницалек Олександр 16
Понич Степанія («Оксана»), реф. 332, 352
«Поніс», к-р підрозд. УПА 120
Пономарев 343

Поперека 437
 Попова Яма. Див. Озерна, печера
 Попович Анна, зв'язкова 113
 Порицький, р-н 47
 «Порожній» 87
 Порплиця Василь («Байда») 79
 Посівнич Микола 150
 Постолівка, с. Чортківського р-ну 259, 260
 Потіївський, р-н 97, 440
 Потічний П. Див. Потічний Петро-Йосип Петрович
 Потічний Петро-Йосип Петрович 24, 25, 28, 82, 83, 113, 140, 186, 188-190, 194, 195, 201, 207, 415, 421, 422, 459, 460
 Похідні групи ОУН. Див. ОУН(б), похідні групи
 Поховчишин Микола 282
 Почаїв, м. 320
 Почаївський, р-н 226
 Почаївський райвідділ МВС. Див. МВС, Почаївський РВ
 Почаївсько-Бережецький район. Див. ОУН(б), Почаївсько-Бережецький р-н
 Почепцов Георгій 362
 ППР 275, 466
 «ППС». Див. Бей Василь
 «Правда», період. видання 330
 Правобережна Україна. Див. Україна, Правобережна
 Приймак (Примац) Сильвестр («Будько»), округ. пров. 97, 399, 477
 Прикарпатський ВО 109, 110, 208, 306, 460
 Прикарпаття 37, 101, 462
 Прикордонні війська. Див. НКВС, ПВ
 Прикордонні війська НКВС. Див. НКВС, ПВ
 Прилипко Іван 92
 «Прилуцький». Див. УПА, «Прилуцький», заг. Примаков 330
 Принада Стефан 242
 Принц-Альбертштрассе 330
 «Пруга» 137
 Пруга Петро, реф. СБ р-ну 255
 Пруга Яків («Орлик») 35
 Пришляк Євген, реф. СБ КП 325
 «Пріська», пров. жіноцтва 121
 Пробіжнянський, р-н 225
 Пробіжнянський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ, Пробіжнянський РВ
 «Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць», видання 154
 Провід Бережанського надрайону ОУН. Див. ОУН(б), провід Бережанського надр-ну
 Провід Вишницького надрайону. Див. ОУН(б), провід Вишницького надр-ну
 Провід Інспекторату ОУН. Див. ОУН(б), провід Інспекторату
 Провід Карпатського краю. Див. ОУН(б), провід Карпатського краю
 Провід Луцької округи. Див. ОУН(б), провід Луцький окружний
 Провід «меншого» краю «Одеса». Див. ОУН(б), провід Північно-східного краю
 Провід ОУН. Див. ОУН(б), Голоний провід «Провід ОУН на СУЗ», легендов. пр. 332
 Провід ОУН(б) на ПЗУЗ. Див. ОУН(б), КП ПЗУЗ
 Провід ПЗУЗ. Див. ОУН(б), КП ПЗУЗ
 Провід Рогатинського надрайону ОУН. Див. ОУН(б), провід Рогатинського надр-ну
 Провід Станіславської округи ОУН(б). Див. ОУН(б), провід Станіславської округи
 Провід «терену» «Одеса». Див. ОУН(б), провід Північно-східного краю
 Проданик Дмитро 50, 52, 66, 69, 75, 95, 100, 112, 139, 146, 148, 185, 290, 306, 307, 317, 331-333, 345, 352, 359, 365, 369, 389, 403, 420, 441
 Прозерпіна 363
 «Пройдисвіт», повст. 231
 «Прокоп»
 «Прокоп», пров. надр-ну 78, 98
 «Прокоп». Див. Неверковець Анатолій
 Прокопов Вадим 429
 Прокопишин Іван («Модест», «МН»), пров. КП 143, 425
 Прокопчук Федір, боєць радян. виниц. бат.-ну 276
 «Пролом». Див. УПА, «Пролом», сотня
 «Промінь», підп. 96
 Пронькін Іван («Беркут») 325, 394, 401
 Проскурів. Див. Хмельницький, м.
 «Професор» 374
 Прудько С. 19
 «Прут» 435
 «Прут», зв'язковий 77
 «Прямий», канцелярист 47
 ПСК «Одеса». Див. ОУН(б), ПСК («Одеса») ПСК ОУН(б) на ПЗУЗ. Див. ОУН(б), ПСК («Одеса») ПСК ОУН(б) «Одеса». Див. ОУН(б), ПСК («Одеса») «Птах». Див. Сорока Мирослав «Пташка». Див. Затовканок Сильвестр
 Птічкін, майор 386, 455
 «Пугач» 406
 «Пук», повст. 216

Пунда Марія, друкарка 193, 215, 221
Пупенко Параскева («Вишня») 408
Пустомитівський, р-н 97, 114, 133
Пустомитівський район. Див. ОУН(б),
Пустомитівський р-н
Путилівка, р. 92
Путилівський, р-н 241, 345
Пушкарев Л.Н. 10, 12
Пушкарьов Лев. Див. Пушкарев Л.Н.
«Пуща». Див. ОУН(б), р-н «Пуща»
«Пчілка». Див. Кушнірук-Побуцька Євгенія
«Пчола», пункт зв'язку 69
«Пшежельська-Подобанка». Див. Подобанка,
хут.
«Пшениця», повст. 265
«Пшенишник». Див. УПА, ТВ «Пшенишник»
Пшеничяк Надія 97, 101

Р

«-р». Див. Федун Петро
«Р.» 122
«Р.», к-р
Р., с. 440
«Р. Бурлака». Див. Кудра Володимир
«Р. Шелест». Див. Сидор Василь
«Р-1197». Див. ГОПІС
«Р-33» 49, 145
Равщина 18
Рада Міністрів УРСР 56, 96, 386, 454, 455
Радейко Микола («Зорич»), пров. надр-ну 275
Радехівський, р-н 88
Радехівщина 268
Радивилівський район. Див. ОУН(б),
Радивилівський р-н («Нора»)
Радивилівський, р-н 40
Радкевич Леонід («Литконюк»), к-нт р-ну 393
Радківський 303
Радомишльський, р-н 97
Радухівка, с. Клеванського р-ну 326
Радухівка, с. Рівненського р-ну 93
«Радянська Волинь», період. видання 40
«Радянська Донеччина», період. видання 38
«Радянська Житомирщина», період. видання 94
Радянська Україна. Див. УРСР
Радянське партизанське з'єднання Ковпака.
Див. Ковпака С., радян. партиз. з'єдн.
Радянське партизанське з'єднання О.
Федорова. Див. Федорова О., радян. партиз.
з'єдн.
Радянське партизанське з'єднання М.
Наумова. Див. Наумова М., радян. партиз.
з'єдн.

Радянський Союз. Див. СРСР
Радянсько-німецька війна 23, 25, 26, 35, 36,
41, 68, 69, 83, 101, 143, 149, 226, 244, 281,
315, 436, 463, 476, 477, 493
Радянсько-німецький фронт 44, 48, 126, 145,
170, 180, 221, 277, 365, 388, 410, 478, 485
Район «Іскра». Див. ОУН(б), Костопільський
р-н «Іскра»
«Район К-К». Див. ОУН(б), Камінь-Каширський
р-н
Районний провід Пустомитівщини. Див.
ОУН(б), провід Пустомитівського р-ну
Раків Кут. Див. Постолівка
Расіченко 178
Ратинський Афанасій («Клим») 64, 65
Ратнівський, р-н 8, 280
Ратнівський райвідділ НКВС. Див. НКВС,
Ратнівський РВ
Ратнівський район. Див. ОУН(б), Ратнівський
р-н
Ратновское районное отделение НКВД. Див.
НКВС, Ратнівський РВ
Рафалівський, р-н 77, 343
Рафалівський район. Див. ОУН(б), ПСК,
Рафалівський р-н («Роса»)
Рафалівський РВ МВС. Див. МВС,
Рафалівський РВ
«РВК». Див. «Бурлан»
РГАДА 26
РГАСПИ 28
Рейхскомісаріат «Україна» 150, 168
Ремчиці, с. Сарненського р-ну 278
«Рен». Див. Мізерний Василь-Мартин
Республіка Білорусь 17, 30, 201, 272, 278-280,
472
Республіка Молдова 30, 463
Решуцьк, полустанок 70, 71, 351
Решуцьк, с. Рівненського р-ну 71
Резнік 88
«Репкін». Див. Налепка Ян
Ржечиця(?), с. 277
«Р-зет» 459
«Рибак» 405
«Рибак». Див. Хасевич Ніл
Рибак Григорій («Юрко»), к-нт заплілля ВО 264
«Рибалка», зв'язковий 71, 112, 115, 122
Ридомиль, с. Кременецького р-ну 320
Рильський Максим Тадейович 124, 334,
Римарчук (Романчук) Дмитро 78
Римик Марія, зв'язкова 127
«Рись», повст. 231
«Рита». Див. Корольчук В.
«Рівне», ВО. Див. УПА, ВО (гр.) «Богун» («Рівне»)

Рівненська воєнна округа. Див. УПА, ВО (гр.) «Богун» («Рівне»)
 Рівненська обласна організація Всеукраїнського братства ОУН–УПА.
 Див. Всеукраїнське братство ОУН–УПА, Рівненська обласна організація Рівненська, обл. 8, 26, 30, 31, 39, 52-54, 56, 60, 64, 68, 77, 79, 84, 87, 89, 92-94, 96, 106, 109, 114, 115, 135, 137, 139, 140, 147, 150, 162, 184, 187, 197, 208, 248, 249, 271, 276, 278, 279, 290, 291, 293, 299, 301, 305, 306, 312, 314, 317, 320, 321, 326, 328, 335, 347, 350, 408, 418, 447, 451
 Рівненська округа ОУН(б). Див. ОУН(б), Рівненська округа
 Рівненське партизанське з'єднання № 1 170
 Рівненське партизанське з'єднання № 1, підривна група партизанського загону «ім. Ф. Дзержинського» 169, 170
 Рівненське партизанське з'єднання № 2 «За Родину» 84, 144
 Рівненський держархів. Див. ДАРО
 Рівненський край. Див. ОУН(б), Рівненський край
 Рівненський край ОУН(б). Див. ОУН(б), Рівненський край
 Рівненський крайовий провід. Див. ОУН(б), провід Рівненського краю
 Рівненський надрайон. Див. ОУН(б), Рівненський надр-н
 Рівненський, р-н 39, 51, 54, 74, 93, 112, 114, 276, 278, 293, 318, 431
 Рівненський район. Див. ОУН(б), Рівненський р-н («10»)
 Рівненський шлях, хут. 93
 Рівненщина 14, 40, 56-59, 80, 84-86, 90-93, 95, 98, 102, 114, 115, 136, 139, 140, 144, 146, 148, 150, 151, 169, 170, 172, 174, 203, 208, 211, 223, 224, 239, 243, 246, 254, 265, 272, 276, 277, 301, 314, 323, 326, 342, 344, 347, 350, 364, 369, 378, 407, 425, 445
 Різдвяни, с. 307
 «Різуна», підрозд. УПА 145
 Р-н Березне. Див. ОУН(б), Березнівський р-н («Берег»)
 Р-н Клесів. Див. ОУН(б), Клесівський, р-н
 Р-н Межирічі. Див. ОУН(б), Межиріцький, р-н
 Р-н Рокитне. Див. ОУН(б), Рокитнівський р-н
 РНК УРСР 106, 361
 «Р-О», пров. 309
 РОА 273, 372, 436
 «Роберт». Див. Мельник Ярослав
 Ровенская обл. Див. Рівненська, обл.
 «Ровенское НКВД» 103
 Рогатинська округа. Див. ОУН(б), Рогатинська округа
 Рогатинський надрайон. Див. ОУН(б), Рогатинський надр-н
 Рогатинський надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б), Рогатинський надр-н
 Рогатинський надрайонний провід ОУН. Див. ОУН(б), провід Рогатинського надр-ну
 Рогатинський, р-н 61, 77, 92, 148, 208, 215, 339, 453
 Рогатинщина 61, 96, 178, 230, 339, 385, 476
 «Род», політінструктор 206
 «Родина», період. видання 29, 330
 Рожнятівський, р-н 220
 Рожчук Олексій 438
 Розважівський, р-н 97
 Розвідувальне управління Генштабу (ЧА) 315
 Розгадів, с. Зборівського р-ну 101, 406
 Розтоки, с. Вижицького р-ну 112
 «Розточчя». Див. УПА, ТВ «Розточчя»
 Рокитнівський, р-н 94, 350
 Рокосовський, маршал 208
 «Роман». Див. Кирич Андрій
 «Роман». Див. Кочан Григорій
 «Роман». Див. Кудра Володимир
 «Роман». Див. Кузьма Богдан
 «Роман». Див. Кухарук Федот
 «Роман». Див. «Моряк»
 «Роман». Див. Олійник Петро
 «Роман». Див. Титков Святослав
 «Роман», пров. р-ну 209, 308
 «Роман», пункт зв'язку 70, 71
 «Романа», курінь УПА 412
 Романишин Юрій 171
 Романів, с. Луцького р-ну 76
 Романів Наталія 214, 372
 Романівка, с. Тернопільського р-ну 320
 «Романовичі», курінь УПА 414
 «Романовичі І», сотня УПА 414
 «Романовичі ІІ», сотня УПА 414
 Романюк Михайло Васильович 32, 210, 421
 Романюк Ніна 142, 403
 «Ромко», підп. 336
 Ропенька, с. Бещадського повіту 466
 «Роса». Див. ОУН(б), ПСК, Рафалівський р-н («Роса»)
 Російська Федерація 26, 28
 Російська імперія 9, 274
 Російський державний архів давніх актів. Див. РГАДА
 Російський державний архів соціально-політичної історії. Див. РГАСПИ

Російський народ. Див. Росіяни
Росія 185, 372, 471
Росіяни 471
Ростовська, обл. 438
«Рот», пров. надр-ну 128
РПЦ 283
РСФРР 25
«Рубай», бунчужний 191
«Рубан». Див. Дмитрук Микола
«Рубан». Див. Лебідь Микола
«Рубачі». Див. УПА, «Рубачі», сотня
«Рубаш». Див. Коваль Степан (Юрій)
«Рубашенко». Див. Коваль Степан (Юрій)
«Рубашенко». Див. Коваль Степан (Юрій)
Руда, с. Ковельського р-ну 167
Руданці, с. Кам'янка-Бузького р-ну 335
Руденко, полковник 31
Рудз'яни. Див. Різдваїни, с.
«Рудий». Див. Стельмащук Юрій
Рудик Адам («Шаула»), к-р підрозд. УПА 218, 301
Рудківський, р-н 450
Рудницький 226
Рудюк О.В. 60
Румуни 333
Румунія 185
Русилів, с. Бучацького р-ну 93
«Русичі». Див. УПА, «Русичі», сотня
«Руслан», підп. 326
«Руслан», підп. 370
Русначенко Анатолій Миколайович 17, 18,
201, 278
«Русько-повстанська армія». Див. РОА
«Рух», пунктовий зв'язку 77
Рух опору 15, 17, 20, 50, 57, 127, 271, 278, 307
Рябенко Сергій 167, 168
Рябунець-Хвостенко Варвара 343, 344
Рясне-Руське, с. Яворівського р-ну 406
Рясний Василь, нач. НКВС УРСР 88, 103, 105,
127, 293
Ряшівське, воєводство 90, 130
Ряшівське ВУГБ 96

С

«С.» 137, 377
«С.». Див. Федун Петро
«С. Вар». Див. Кук Василь
Сабанський Ян Якович, житель 319
«Саблюк». Див. Качан Остап
«Саблюка», сотня УПА 231
Сабуров Олександр Миколайович 65, 126,
139, 253, 272, 344
Сабурова, радян. партиз. з'єдн. 75, 86, 272

Сабурова, радян. партиз. з'єдн.,
Чехословацький загін 272
Савира Олександр («201», «444», «888»,
«Назар», «Оксент», «Оксентій», «Осика»,
«Ярош») 55, 56, 69, 80, 93, 111, 116, 238, 248,
262, 304, 307, 378, 385, 398, 401, 402, 407,
408, 424, 425, 441, 442, 469, 485
«Савка». Див. Кметь Михайло
«Савур». Див. Клячківський Дмитро
Савчак Василь («Сталь») пров. округи, член
КП 69, 72, 201, 305, 312, 324, 352
Савченко Сергій, кер. МДБ УРСР 139, 214,
293, 384
Савчин Марія (Жукевич Марія Михайлівна,
«Марічка») 34, 149, 351, 353, 429, 472
Савчук Леон (Леонтій) («Гриб») 248, 249
«Сагайдачний» 228
Садгірський, р-н 66, 147
«Сазон», пров. р-ну 407
«Сайгор». Див. Кох Юрій
«Сак», підп. 72
Салата Микола («Б.», «Кавка», «Мефодь»)
71, 72, 80, 262, 299, 396, 397, 408, 485
Самари, с. Ратнівського р-ну 280
Самбір, м. 353, 371
Самбірський легендований провід ОУН 337
Самбірський, р-н 353
Самбірський надрайон. Див. ОУН(б),
Самбірський надр-н
Самбірський надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б),
Самбірський надр-н
Самбірщина 149, 382
Самбор. Див. Самбір, м.
«Самбор» 65
Самець Степан («Жук»), пров. р-ну 209
Самопроголошений край ОУН(б) «Одеса».
Див. ОУН(б), самопроголошений край
«Одеса»
Самопроголошений провід «Одеса». Див.
ОУН(б), самопроголошений провід «Одеса»
Самопроголошений провід ОУН(б) «Одеса».
Див. ОУН(б), самопроголошений провід
«Одеса»
Самсонюк Параска 67
«Самостійність», період. видання 459
Санкт-Петербург, м. 362
Санников Георгій 36, 92, 335
Санніков Георгій. Див. Санников Георгій
Сапір Михайло 168
Сапун Григорій 429
Сараєв Роман, полковник 31, 127, 130, 324,
329
Сарненська округа. Див. ОУН(б), ПСК,

Сарненська округа («А»)
Сарненський, р-н 184, 278
Сарненський надрайон. Див. ОУН(б),
Сарненський надр-н («Лісова пісня»)
Сарненський район. Див. ОУН(б),
Сарненський р-н («Опіюм»)
Сарненський район «Опіюм». Див. ОУН(б),
Сарненський р-н («Опіюм»)
Сарненщина 185
Сарни, м. 70, 172, 291, 292
Сарны. Див. Сарни, м.
«Сатана». Див. Скоп'юк Іван
Сатанівський, р-н 316
Саух, інсп. райво 322
Сачук Микола («Дорошенко»), повст. 245
«Сашко», підп. 105, 293
Седлищанський район. Див. ОУН(б),
Седлищанський р-н
Серники, с. Зарічненського р-ну 199, 382
СБУ, Івано-Франківське ОУ 30
СБУ, Рівненське ОУ 30
«Сваха», повст. 164
«Свижий». Див. «Свіжий»
Свинаринський, ліс 170
Свинаринський, шпиталь 118
Свідки Єгови 194
«Свіжий», підп. 304
«Свірка». Див. УПА, «Свірка», сотня
«Світанок». Див. ОУН(б), Славутський р-н
(«Світанок»)
«Світлана». Див. УПА, «Світлана», школа
Світлик Богдана 467
«СВУ». Див. «Крига»
СД 38, 373
«Север». Див. Федун Петро
Северин Іван («Скригун»), пров. надр-ну 66
Сейфутдінов, нач. штабу 144
Секоти 69, 157, 197, 243, 246, 256, 277, 287,
344, 350, 457
Селешко Михайло, підп. 353
Селиська, с. Винниківського р-ну 148
«Семен» 52
«Семен», кер. «техн. звена» 96
«Семен». Див. Магдій Василь
«Семена», відд. 38
Сементух Василь («5226», «55»), підп. 92, 93,
116, 394
Семенченко, мол. лейт. 274
Семенюк Григорій («Мручко»), реф. 409
Семенюк Марія, підп. 343
Семенюк Никон, к-р підрозд. УПА 87
«Семенюк Степан». Див. Драницький Степан
«Семченко», підп. 368

Сергеев, майор 213
Сергіївка, с. Гощанського р-ну 343
«Сергій». Див. Зварах Петро
«Сергій». Див. Мирон Дмитро
Сергійчук Володимир Іванович 27, 28, 42, 43,
52, 69, 84, 144, 179, 219, 220, 226, 241, 246,
249, 254, 271, 272, 274, 278, 282, 283, 335,
388, 421, 447, 448, 450, 455, 457, 460-466,
468, 471, 472
Сердечна В. 343
Сердечний В. 343
Сердечний М.Г. («Житній») 343
«Середа» 67
Середній Гай. Див. Грушвиця Перша, с.
Рівненського р-ну
Серники, с. Зарічненського р-ну 66, 199, 382
Серхів, с. Рафалівського р-ну 343
«Сет». Див. Хасевич Ніл
Семашко Владислав 20
Семашко Єва 20
Сибіль Р. 38
Сибір 139, 199, 241, 266, 268, 459
«Сидір», підп. 255
Сидор Василь Дмитрович («Кон.», «Конрад»,
«Р. Шелест», «Шелест»), в. о. к-ра, к-р УПА–
Захід, пров. краю 36, 122, 147, 163, 165, 201,
214, 247, 290, 390, 426, 448, 460, 465
Сизоненко Володимир («Діброва»), пров. р-ну
250
Симаківка, с. Ємільчинського р-ну 322
Симони, с. Ємільчинського р-ну 363
Синявський О. 361
Синявські, ліси 47, 90
Ситне, с. Радивилівського р-ну 249
«Сівач». Див. Кобринович Володимир
Сільце, с. Підгаєцького р-ну 366, 367
Сінкевич Віра («Маруся»), машиністка 74, 75
«Сірі Вовки». Див. УПА, «Сірі Вовки», сотня
«Сірко» 191
«Сірко», госп. реф. р-ну 292
«Сіроманці». Див. УПА, «Сіроманці», сотня
«Січ». Див. УПА, «Січ», загін
«СК-9». Див. Качанівський Михайло (Микола)
Скаб Ярослава («Варка», «Ненаситна») 69,
312, 347, 377
Сказінський Іларій (Ілярій) («Богданович»,
«Крига»), політінструктор підрозд. УПА, ВО,
реф., пров. округи 192, 202, 206, 439
«Скала» 94
Скала-Подільський, р-н 100, 225, 260
Скалат, м. 179
Скалатський надрайон. Див. ОУН(б),
Скалатський надр-н

Скалатський надрайонний провід. Див. ОУН(б), провід Скалатського надр-ну Скалич С. 212
 СКВ 162, 444, 445
 «Скеля». Див. ОУН(б), Людвипільський р-н («Скеля»)
 «Скиба», підп. 255
 «Скоб» 338
 Повіт «Скоб». Див. ОУН(б), повіт «Скоб»
 «Сковорода», дезертир 112
 Сколівський, р-н 61, 66, 281, 302, 318, 460
 Сколівщина 18
 Скоморохи, с. 442
 Скоп'юк Іван («Бурчак»), «Нурчак», «Сатана»), пров. КП ПЗУЗ 254
 Скоробагатий 37
 «Скорого», чота УПА 265
 Скоропадський Сергій («Віктор»), пров. під-ну 407
 «Скорупський». Див. Миц Юрій
 Скорупський Максим, к-р підрозд. УПА 35, 62
 Сочеляс Степан, місц. житель 278
 «Скригун». Див. Северин Іван
 Скрипник Микола, нарком освіти УСРР 359
 «Скритого», підрозд. УПА 414
 Скубко Іван 303
 Скулинський, ліс 186
 «Сл.». Див. Беднарчик Юрій
 «Славко» 112
 «Славко», реф. СБ округи 193
 «Славко». Див. Швалинський П.
 Славське, смт. Сколівського р-ну 281
 «Славута», к-р підрозд. УПА 217
 Славута, м. 166
 «Славута». Див. УПА, ТВ «Славута»
 Славутський, р-н 316, 344
 Слободян Степан («Єфрем»), реф. пропаг. 100, 185, 345
 Словаки 168
 Словачина 13
 «Слово правди», період. видання 39
 «Слово Просвіти», період. видання 208
 Слов'ятин, с. Бережанського р-ну 145
 Слов'ятинський, ліс 172
 Слонь М., секретар обкому 211, 308, 448
 «Сл-р». Див. Беднарчик Юрій
 Служба безпеки ОУН(б). Див. ОУН(б), СБ
 «Служба здоров'я» 133
 Случ, р. 184
 Случек Федір («Борис») 93
 «Слюсар». Див. Беднарчик Юрій
 «Смершівці». Див. СМЕРШ
 СМЕРШ 14, 58, 85, 86, 104, 112, 138, 145, 150, 171, 218, 282, 301-303, 305, 307, 310, 314-316, 330, 387, 465, 476
 Смерш. Див. СМЕРШ
 «Сметани», підрозд. УПА 350
 Сметанін, полковник 89
 Сметюха, гол. управи 451
 Смірнов, ст. лейт. 322
 «Сміхур», підп. 229
 Сможе, с. Сколівського р-ну 302
 «Смок». Див. Козак Микола
 «Смола», бунчужн. 368
 Смоленська, обл. 330
 Смолій Валерій Андрійович 449
 Смолюк С. («Дем'ян») 394
 «Снігур». Див. Ганич Степан
 Собицький Йосип, воєнрук р-ну 464
 Собівка, с. Гошанського р-ну 79
 Соболев Владислав, повст. 312, 389
 Собота Роман («Аскольд»), підп. 211
 «Сова» 319
 Совпа, с. Березнівського р-ну 93, 369
 Совсун Петро 109, 110
 Содоль Петро 24, 190, 413, 420
 Соед. Ровенской обл. т. Бегма. Див. Бегми, радян. партиз. з'єдн.
 Соєдинение Наумова. Див. Наумова, радян. партиз. з'єдн.
 Соєдинение Федорова. Див. Федорова, радян. партиз. з'єдн.
 Сокальська округа ОУН(б). Див. ОУН(б), Сокальська округа
 Сокальський, р-н 217
 Сокальсько-Равська округа ОУН. Див. ОУН(б), Сокальсько-Равська округа
 «Сокіл» 73
 «Сокіл» 255
 «Сокіл» 275
 «Сокіл» 406
 «Сокіл», підп. 466
 «Сокіл», в. о. к-ра сотні УПА 117
 «Соколенко». Див. Йовик Іван
 Соколов Іван, к-р групи НКДБ 436
 Соколя, с. Мостиського р-ну 278
 «Соловейко», кур'єр 74
 Соловичі, с. Турійського р-ну 58
 «Соловій» 73
 Солонішка, с. Дубровицького р-ну 451
 «Сомко», підп. 86
 «Сомко». Див. Маєвський Анатолій
 Сопруненко, нач. УНКВС 316
 Сорока Мирослав («Птах»), охоронець 455
 Сорока Михайло 326
 Сорока Олексій, місц. житель 320

Сорока Юрій 281
 Сорокін, нач. РВ МДБ 209, 329
 Сорочинський Б. («Євген») 290, 314
 «Сосенка», заг. УПА 142
 «Сосенко», к-р підрозд. УПА
 «Сосенко». Див. Антонюк Профiр
 Соснове, смт. Березнівського р-ну 52
 «Соснус». Див. Маєвський Анатолій
 Сосулівка, с. Чортківського р-ну 428, 429
 «Софія». Див. Київ, м.
 «Софрон», політ. реф. 111
 «Соціалістична Харківщина», період. видання 38
 Шошище, с. Шумського р-ну 77, 112, 136
 Спаак Поль-Анрі 468
 Спас, с. Коломийського р-ну 69
 СПб. Див. Санкт-Петербург
 Спичак Олександр 67
 «Співак», охоронець 289, 313
 «С-р», підп. 403
 «Сракач». Див. Строчак Тимофій
 СРСР 9, 10, 12, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 36, 62, 74, 77, 83, 85, 89, 91, 95, 97, 102, 103, 106, 115, 128, 130, 133, 134, 137, 139, 147-149, 152, 175, 177, 208, 219, 242, 253, 257, 273, 274, 278, 281, 284, 300, 306, 307, 319, 330, 331, 339, 340-342, 354, 366, 381, 389, 390, 436, 437, 458, 459, 462-473, 479, 493, 494
 СС 36, 37
 СССР. Див. СРСР
 Ставищенський, р-н 210, 290
 Ставки, с. Яворівського р-ну 406
 «Сталевий» 226
 Сталін Йосип 18, 97, 147, 208, 258, 273, 275, 278, 330, 333, 341, 363, 368, 455
 Сталінград, м. 150
 Сталінська, обл. 438
 Сталінський медінститут. Див. Донецький національний медичний університет
 «Сталь». Див. Савчак Василь
 «Стального», підрозд. УПА 87
 Станиславівська округа. Див. ОУН(б), Станиславівська (Станіславівська, Станіславська) округа
 Станиславівський надрайон. Див. ОУН(б), Станіславівський (Станіславівський) надр-н («22»)
 Станиславівський, ТВ УПА. Див. «Чорний ліс» (Станіславівський), ТВ УПА
 Станіслав (Станіславів), м. 113, 436
 Станіслав. Див. Станіслав (Станіславів)
 Станіславівська, обл. Див. Станіславська (Станіславівська), обл.
 Станіславівська округа. Див. Див. ОУН(б), Станіславівська (Станіславівська, Станіславська) округа
 Станіславівська округа ОУН(б). Див. ОУН(б), Станіславівська (Станіславівська, Станіславська) округа
 Станіславівський надрайон. Див. ОУН(б), Станіславівський (Станіславівський) надр-н («22»)
 Станіславівський обком КП(б)У. Див. КП(б)У, Станіславівський (Станіславський) обком
 Станіславівський, повіт 448
 Станіславщина (Станіславщина) 91, 94, 95, 420, 447
 Станіславська округа ОУН(б). Див. Див. ОУН(б), Станіславівська (Станіславівська, Станіславська) округа
 Станіславська (Станіславівська), обл. 31, 38, 95, 96, 113, 211, 254, 290, 325, 447
 Станіславське обласне управління НКВС. Див. НКВС, Станіславівське (Станіславське) ОУ
 Станіславський обком КП(б)У. Див. КП(б)У, Станіславівський (Станіславський) обком
 Станіславський обласний провід ОУН. Див. ОУН(б), провід Станіславський обласний
 Станіславський, р-н 389
 Станіславщина. Див. Станіславщина (Станіславщина)
 Стара Гута, с. Старовижівського р-ну 68
 Стара Могильниця, с. Теревовлянського р-ну. Див. Могильниця (Нова, Стара), с. Теревовлянського р-ну
 Стара Мощаниця, с. Здолбунівського р-ну 160
 Старая Могильниця. Див. Могильниця (Нова, Стара), с. Теревовлянського р-ну
 Старенький Володимир («Б.», «Богун») 210
 Старий Вербів, хут. Бережанського р-ну 380
 Старий Скалат, с. Підволочиського р-ну 72, 139
 Старовижівський, р-н 8, 68
 Стародуб Дмитро («Лебідь») 349
 Стародубець Галина Миколаївна 17, 166, 167, 375, 448, 450
 Старосамбірський, р-н 234, 246, 282, 314, 387
 Старосамбірщина 282
 Старух Ярослав («Стяг»), член ГП, край. пров. 57, 89, 463, 472
 Стасюк Олександра Йосипівна 32
 «Стах». Див. Колат Лонгин
 Стахур Михайло («Стефко»), бойовик 325
 Стацюк Лаврентій, місц. житель 327
 Стебельський Степан («Хрін»), к-р підрозд.

УПА 195, 457
Стекляр Борис, капітан 114, 299, 305, 312, 326
Стецько Юрій («Кайдаш», «Рудий»), к-р підрозд., ВО УПА 20, 64, 143, 166, 168, 219, 222, 229, 348, 349, 405
«Стеמיד». Див. Бондарчук Михайло
«Степ» 230
«Степ». Див. ОУН(б), ПЗК, надр-н («терен») («Степ»)
«Степан» 89
«Степан» 94
«Степан», аг. 321
«Степан». Див. Горобець Іван
«Степан». Див. «Максим Ат»
«Степан». Див. Трофимчук Панас
Степаненко, полковник 31
Степанищев Александр 212
Степанівка, с. Білогірського р-ну 57
«Степанівський», в. о. к-ра ВО УПА 136, 439, 440
Степанський, р-н 102, 150
Степанський район. Див. ОУН(б), Степанський р-н
Степанюк Михайло 277
Степанюк Наталія 343
Степанюк Олександр («1230»), пров. округи 214, 376, 387, 395, 463, 472
Стефанів Петро («Брехач») 250
«Стефко». Див. Стахур Михайло
Стецюк Т.В. 224
«Стецько», бойовик 326
Стецько Ярослав («Басмач», «Карбович») 94, 263
Стецюк Григорій 33
Стир, р. 67
«Сто». Див. Шухевич Роман
Стовба, г. 220
Столинський надрайон. Див. ОУН(б), Столинський надр-н («Гало»)
Столинський, р-н 363
Столинський район. Див. ОУН(б), ПСК, Столинський р-н («Камінь», «Студений»)
Столярчук П., пров. р-ну 105, 293
Сторожук Марія 99
«Стохід». Див. УПА, «Стохід», підрозд.
Стратин, с. Рогатинського р-ну 61
Стрельський В.И. Див. Стрельський В'ячеслав Ілліч
Стрельський В'ячеслав Ілліч 10, 11
«Стрибки». Див. НКВС, винищувальні батальйони
Стрий, р.
«Стрийський». Див. Якубовський Володимир

Стрийський куц № 4. Див. ОУН(б), Стрийський куц № 4
Стрийщина 86, 278
Стрипа, р. 317
«Стрипа». Див. УПА, ТВ «Стрипа»
Строкач Тимофій 102, 103, 106, 147, 303, 369, 477
Струбовисько, с. Лиського повіту 275
Струніна А., ст. оперуп. 289, 313
Струсівський райвідділ МДБ. Див. МДБ, Струсівський РВ
Струсівський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ, Струсівський РВ
Струсівський район. Див. ОУН(б), Струсівський р-н
«Студений». Див. ОУН(б), ПСК, Столинський р-н («Студений»)
«Студії з архівної справи та документознавства», період. видання 366
Ступницький Юрій 63, 124
Ступосяни, с. Бещадського повіту 270
«Стяг». Див. Старух Ярослав
«Сувенір». Див. Духович Василь
Суд адміністративного порядку. Див. ОУН(б), САП
Судоплатов Павло, нач. 4 упр. МВС СРСР 437
СУЗ. Див. ОУН(б), край СУЗ
«Сум» («У-13»), аг. 331, 332
«Сумний» 367
«Сумний», в. о. пров., реф. СБ р-ну 202
«Сумський». Див. УПА, «Сумський», загін «Сурма». Див. УПА, «Сурма», сотня
«Сурмачі». Див. УПА, «Сурмачі», сотня
Сухих Андрій 417
Сухівці, с. Рівненського р-ну 56, 114, 326, 327, 431
Суховерхів, с. Кіцманського р-ну 441, 464
Суходіл, с. Рожнятівського р-ну 220
«Сучава». Див. УПА, «Сучава», гр.
Схід Європи. Див. Східна Європа
Схід Європи. Див. Східна Європа
Східна Європа 158, 166, 220, 360
«Східний». Див. ОУН(б), провід Золочівський окружний («22», «40», «93», «Запоріжжя», «Маркіян», «Східний»)
США 24, 64, 72, 129, 170, 274, 324, 340, 351, 464-471, 473, 493
«Сян». Див. УПА, ВО (гр.) «Сян»
Сян, р. 17, 168

Т

«Т.» 378

«Т.» Див. Кук Василь
«Т. Чупринка». Див. Шухевич Роман
Таврін Петро, нім. диверсант 330
Тайкури, с. Рівненського р-ну 278, 279
Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон». Див.
УПА, ТВ «Бастіон»
«Тамара», підп. 255
«Тарас», край. пров. 271, 321
«Тарас», підп. 455
«Тарас», реф. повіт. пров. 242
«Тарас». Див. Маївський Дмитро
«Тарас Степанович». Див. Турчак Роман
«Тарас Чупринка». Див. Шухевич Роман
ТВ «Бастіон». Див. УПА, ТВ «Бастіон»
ТВ-27 «Бастіон». Див. УПА, ТВ «Бастіон»
«Твердого», аг. група 88, 327
Твердохліб Микола («Грім»), к-р ВО (гр.), реф.
СБ краю 83, 113, 138, 140, 186, 207
Твердохліб Степан 113
Твердохліб Ярема 113, 207
Твердохліб-Дзьоба Анастасія 113
Твердушкін Р.Д. 8
Твіржа, с. Мостиського р-ну 60
«Телюк» («Шпак»), підп. 287
Тер-Григорян, підполк. 89
Теребовлянський, ліс 181
Теребовлянський, р-н 62, 96, 100, 150, 261
Теребовлянський р-н. Див. ОУН(б),
Теребовлянський р-н
Теребовлянський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Теребовлянський РВ
Теремнівський, р-н 76, 88, 262, 313
«Терен» «0,4». Див. ОУН(б), Острозький р-н
 («0,4», «Гори», «Озеро»)
«Терен» «Богданівка». Див. ОУН(б), «терен»
«Богданівка»
«Терен» «Гори». Див. ОУН(б), Острозький р-н
«Терен» «Дочан». Див. ОУН(б),
Головненський р-н («терен» «Дочан»)
«Терен» «Дуб». Див. ОУН(б), ПЗК,
Дубенський надр-н («Дуб», «Дубно»)
«Терен» «Дубно». Див. ОУН(б), ПЗК,
Дубенський надр-н («Дуб», «Дубно»)
«Терен» «К-3». Див. ОУН(б), «терен» «К-3»
«Терен» «Кодак». Див. ОУН(б), Ковельський
надр-н («терен» «Кодак»)
«Терен» «Кріт». Див. ОУН(б), «терен» «Кріт»
Терен «Романа» 67
«Терен» «Ужгород». Див. ОУН(б), «терен»
«Ужгород»
Терен ОУН «Бескид». Див. ОУН(б), надр-н
«Бескид»
«Терен» «С-2». Див. ОУН(б), «терен» «С-2»

«Терен» «Солоне море». Див. ОУН(б),
«терен» «Солоне море»
«Терен Соснуса» 377
Терен «Степ». Див. ОУН(б), ПЗК, надр-н
(«терен») («Степ»)
Терен Холм – Володава – Біла Підляська 288
Територіальний організаційний суд. Див.
ОУН(б), ТОС
«Територія Шувара». Див. ОУН(б),
Рогатинський надр-н
Тернопіль, м. 17, 57, 60, 167, 257, 319, 323,
328, 364, 375, 448, 450
Тернопільська, обл. 8, 23, 28, 30, 31, 39, 47,
54, 60, 62, 66, 72, 74, 78, 93, 96, 101, 105, 110,
114, 127, 130, 134, 139, 150, 152, 172, 179,
181, 197, 202, 225, 242, 250, 255, 258, 260,
274, 283, 286, 287, 291, 292, 301, 302, 311,
317, 318, 323, 327, 329, 334, 336, 343, 366,
380, 406, 428, 429, 441, 447, 453, 468, 485
Тернопільська округа. Див. ОУН(б),
Тернопільська округа
Тернопільське радян. партиз. з'єдн. ім. М.
Хрущова 301, 303
Тернопільський міський осередок Наукового
товариства ім. Шевченка. Див. Наукове
товариство ім. Шевченка. Тернопільський
міський осередок
«Тернопільський міський осередок Наукового
товариства ім. Шевченка. Збірник праць»,
період. видання 57
Тернопільський надрайон. Див. ОУН(б),
Тернопільський надр-н
Тернопільський обком КП(б)У. Див. КП(б)У,
Тернопільський обком
Тернопільський обласний провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Тернопільський обласний
Тернопільський, округ 257
Тернопільський окружний провід ОУН(б). Див.
ОУН(б), провід Тернопільської округи
Тернопільський окружний провід. Див.
ОУН(б), провід Тернопільської округи
Тернопільський, р-н 244, 320
Тернопільщина 8, 28, 29, 48, 56, 57, 77, 85, 93,
96-98, 100, 102, 105, 112, 123, 126, 131, 136,
142, 147, 150, 153, 162, 169, 185, 199, 202,
205, 207, 209, 213, 217, 226, 234, 242, 244,
249, 255, 259, 261, 272, 273, 277, 285, 293,
310, 311, 317, 319, 320, 322, 325, 329, 334,
374-377, 380, 384, 389, 405, 406, 412, 419,
420, 425, 429, 440, 444-447, 459, 462, 483, 485
Тернопольская обл. Див. Тернопільська, обл.
Тершаковець Зиновій («44») 395
«Технічне звено» 13, 48, 95, 96

«Тигр», підп. 209
«Тигр», реф. р-ну 320
«Тигри». Див. УПА, «Тигри», сотня
Тілявка, с. Шумського р-ну 325
«Тиміш», к-р 191
Тимчук, прац. СБ 252
Тинне, с. Сарненського р-ну 184
«Тирса», орг.-моб. реф. ВО 228, 240
«Титар», підп. 74, 287
Титков Святослав («Роман»), підп. 79, 109,
262, 347, 394, 485
Тихоліс Петро, зв'язковий 78
Тихомиров Михайло Миколайович 10
Тичина Павло, письменник, нарком освіти
УРСР 319, 361
Тишківський Степан («Волиняк»), пров. р-ну
179
Ткачов Сергій 257
Ткачук Арсеній 39
Ткачук Павло («Дунай»), пров. підр-ну 407
Ткачук Павло («Жмара») 376
Ткачук Степан («Буйко»), пров. 80, 407
Ткачук Юрій («Куниця») 345
Товариство колишніх вояків УПА ім. генерала
Тараса Чупринки 24, 64, 72
Товариство пошуку жертв війни та
окупаційних режимів «Пам'ять» 98, 99
Товсте, смт. Заліщицького р-ну 8, 274, 485
Товстенський, р-н 100, 255, 260
Товстенський район. Див. ОУН(б),
Товстенський р-н
Товстенський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Товстенський РВ
Товстенський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Товстенський РВ
Товстенський районний провід ОУН. Див.
ОУН(б), провід Товстенського р-ну
Товтри 306
Тольц Владимир 96
«Тома». Див. Янишевський Степан
Томашевський, прац. НКВС 342
Томашів-Любельський, повіт 82, 90, 186
Томашівський, повіт 57, 89, 112
Томашівщина 24, 189, 415, 421, 422
«Тополя». Див. Кравчук Іван
Топча, с. Корецького р-ну 191
Торубара, нач. РВ МДБ 284, 285
Торонто, м. 21-25, 28, 34-38, 42-45, 47-53,
55-57, 61, 63-70, 72-78, 80, 82-84, 87-95, 100,
105, 106, 111-117, 121, 124, 125, 128, 131-135,
137-151, 154-156, 158-165, 167, 171, 173-178,
180-192, 194, 195, 198, 201, 203, 205-207, 209-
215, 217-247, 251, 252, 254-256, 260-264, 266,

270, 272, 280, 283, 289, 290, 293-295, 298,
299, 302-308, 310, 311, 313, 314, 317, 321-323,
325-327, 329, 331-334, 336, 344, 345, 347-349,
351-354, 359-361, 363-370, 372-374, 376-379,
382-384, 386-390, 401-406, 408, 410-423, 428,
429, 436, 439, 440-445, 454, 456-462, 466-470,
472, 473
Торчин, м. 76
Торчинський, ліс 144
Торчинський район. Див. ОУН(б), Торчинський
р-н
Точивіцький, ліс 136, 377
Травотолоки, с. Зборівського р-ну 79
Трачук Дмитро (Петро) («Гонта»), пров. куща
293, 325
Трейко Іван («Немо») 192, 366
Третій Надзвичайний збір ОУН(б) 178, 185,
381, 382
Третій Рейх 464, 465
«Треф». Див. Кривокульський Дмитро
Трибухівці, с. Бучацького р-ну 259
Трипутня, с. Дубровицького р-ну 140
Трифонов, капітан НКДБ 89
Трищуки, с. Бродівського р-ну 210
Тростянецький, ліс 146
Трофименко 305
Трофимчук Панас («Степан»), підп. 130
Троцюк Володимир («А.», «Ай»), пров. надр-
ну 262, 299, 305, 312, 326, 424, 485
Троцюк Іван («4860», «Адам»), охоронець 93,
311, 365, 424, 442
«Троян», есбіст 460
«Троянда». Див. Горошко Ольга
Трубки, с. Володимир-Волинського р-ну 47,
142
«Трясило», к-р 88
«Трьохсотий». Див. Кук Василь
«Тур», політінструктор заг. УПА 181
Турба Марія 60
«Турів». Див. УПА, ВО (гр.) «Турів»
Турійський, р-н 58
Турійський райвідділ НКВС. Див. НКВС,
Турійський РВ
Турійський район. Див. ОУН(б), Турійський р-н
Турка, м. 338
Турківський, повіт 270
Турчак Роман («Тарас Степанович»), аг. 339,
346
Турчманович Амвросій, священник 150
Тутученко, учасн. Карпатського рейду 273
Тухачевський 330
Тучинський райвідділ МДБ. Див. МДБ,
Тучинський РВ

Тучинський район. Див. ОУН(б), Тучинський р-н («30»)
«Тютюнник». Див. УПА, ВО (гр.) «Тютюнник»
«Тьота Хівра». Див. Затиркевич Марія

У

«У-13». Див. «Сум» («У-13»)
УАПЦ 143, 479
Уборевич 330
УГВР 37, 96, 132, 177, 181, 208, 386
УГВР, ГС 61, 78, 386
УГВР, ЗП 24, 82, 97, 177, 337, 385, 437
Угляница Николай 279
Угорськ, с. Кременецького р-ну 172
Угорці 168, 203, 358, 436
«Угринович», к-р ТВ УПА 459
«Ударника», курінь УПА 414
«Ударники». Див. УПА, «Ударники», курінь
«Ударники-3». Див. УПА, «Ударники-3», сотня
«Ударники-4». Див. УПА, «Ударники-4», сотня
«Ударники-6». Див. УПА, «Ударники-6», сотня
УДСБ 248
Уздіці, с. Здолбунівського р-ну 93
УКДБ Львівської обл. Див. КДБ, Львівське ОУ
УКДБ у Рівненській обл. Див. КДБ, Рівненське ОУ
Україна. Див. Україна
Українские Земли. Див. УЗ
Україна 5, 13, 15, 17, 18, 22, 24, 26, 31, 32, 39, 48, 57, 58, 77, 82, 89, 90, 96-98, 100, 130, 141, 142, 159, 166, 170, 177, 186, 201, 236, 256, 264, 270, 271, 275-278, 285, 288, 298, 299, 319, 321, 324, 325, 331, 335, 338, 348, 354, 379, 403, 406, 411, 417, 427, 432, 434, 442, 449, 455, 462, 466, 468, 470, 471, 477, 491, 494
Україна, Західна 5, 17, 30, 35-37, 42, 43, 52, 63, 69, 84, 92, 97, 108, 126, 132, 134, 145, 149, 168, 179, 208, 219, 224, 226, 241, 246, 249, 253, 254, 265, 273-275, 277, 278, 281-283, 308, 314, 335, 336, 353, 369, 380, 408, 421, 427, 428, 431, 445, 447, 448, 450, 455, 457-459, 461, 462, 464-466, 468, 469, 477, 478, 485, 493
Україна, Південна 21, 36, 66, 75, 83, 91, 93, 146, 149, 210, 213-215, 227, 240, 243, 253, 261, 264, 266, 289, 290, 313, 334-336, 363, 372, 382, 383, 390, 403, 436, 439, 440, 442, 462, 467
Україна, Південно-Східна 265
Україна, Північна 410
Україна, Правобережна 166
Україна, Східна 410, 458
Україна, Центральна 48, 265, 333, 410, 491

Україна, Центрально-Східна 20, 21, 36, 66, 75, 83, 91, 93, 146, 149, 210, 213-215, 227, 240, 243, 261, 264, 266, 289, 290, 313, 334, 336, 363, 372, 382, 383, 390, 403, 436, 439, 440, 442, 462, 467, 471, 490
«Україна молода», період. видання 58, 98, 142, 348, 403, 411
Українська держава. Див. Україна
Українська Повстанча Армія. Див. УПА
Українська повстанська армія. Див. УПА
Українська повстанча група «Озеро» 271
Українська Пресова Служба. Див. УПС
Українська пресова служба. Див. УПС
Українська РСР. Див. УРСР
Українська Самостійна Соборна Держава. Див. УССД
Український Вільний Університет у Мюнхені
«Український визвольний рух», збірник наук. праць
Український Червоний Хрест. Див. УЧХ
Український Штаб. Див. УШПР
Український штаб партизанського руху. Див. УШПР
Українці 17, 18, 39, 49, 111, 174, 240, 244, 256, 257, 266, 272, 275, 279, 284, 285, 288, 312, 406, 460, 466, 493
«Улас». Див. Бей Василь
Улик Давид 277
«Уліян». Див. Маєвський Василь
«Уляна», машиністка 389
УМВС у Дрогобицькій обл. Див. МВС, Дрогобицьке ОУ
УМВС у Кам'янець-Подільській обл. Див. МВС, Кам'янець-Подільське ОУ
УМВС у Рівненській обл. Див. МВС, Рівненське ОУ
УМДБ Волинської обл. Див. МДБ, Волинське ОУ
УМДБ Львівської обл. Див. МДБ, Львівське ОУ
УМДБ Станіславської обл. Див. МДБ, Станіславське ОУ
УМДБ Станіславської обл. Див. МДБ, Станіславське ОУ
УМДБ Тернопільської обл. Див. МДБ, Тернопільське ОУ
УМДБ Чернівецької обл. Див. МДБ, Чернівецьке ОУ
УМДБ у Рівненській обл. Див. МДБ, Рівненське ОУ
УМДБ у Чернівецькій обл. Див. МДБ, Чернівецьке ОУ
УНАКОРівці 193
УНДО 371

Униев 160
 Уніатська церква 134
 УНКВС Волинської обл. Див. НКВС,
 Волинське ОУ
 УНКВС Дрогобицької обл. Див. НКВС,
 Дрогобицьке ОУ
 УНКВС Станіславівської обл. Див. НКВС,
 Станіславівське (Станіславське) ОУ
 УНКВС Тернопільської обл. Див. НКВС,
 Тернопільське ОУ
 УНКВС Чернівецької обл. Див. НКВС,
 Чернівецьке ОУ
 УНКВС у Дрогобицькій обл. Див. НКВС,
 Дрогобицьке ОУ
 УНКВС у Кам'янець-Подільській обл. Див.
 НКВС, Кам'янець-Подільське ОУ
 УНКВС у Рівненській обл. Див. НКВС,
 Рівненське ОУ
 УНКВС у Станіславівській обл. Див. НКВС,
 Станіславівське (Станіславське) ОУ
 УНКВС у Тернопільській обл. Див. НКВС,
 Тернопільське ОУ
 УНКДБ Волинської обл. Див. НКДБ,
 Волинське ОУ
 УНКДБ Львівської обл. Див. НКДБ, Львівське
 ОУ
 УНКДБ Рівненської обл. Див. НКДБ,
 Рівненське ОУ
 УНКДБ Тернопільської обл. Див. НКДБ,
 Тернопільське ОУ
 УНКДБ у Дрогобицькій обл. Див. НКДБ,
 Дрогобицьке ОУ
 УНС 181, 217, 246, 376
 УПА 5-39, 41-70, 72-78, 80, 82-103, 105-108,
 110-121, 123-178, 180-207, 208-257, 259-268,
 270-273, 275-283, 287-336, 342, 344, 345, 347-
 355, 358-379, 382-384, 386-390, 401-406, 408-
 423, 428, 429, 431, 436, 439-452, 454-493
 УПА, «0028», підрозд. 264
 УПА, «0311», підрозд. 264
 УПА, «07», курінь 44
 УПА, «08», курінь 44
 УПА, 1 група 43
 УПА, 1 група «Котловина» 231
 УПА, 1 сотня «ім. І. Мазепи» 117
 УПА, «100/554», сотня 415
 УПА, «100/555», сотня 415
 УПА, 18 ТВ «Дністер» 420
 УПА, II курінь 360
 УПА, «2 тактична група» 172
 УПА, «225», з'єдн. 411
 УПА, «473», чота 413
 УПА, «474», чота 413
 УПА, «475», чота 413
 УПА, «476», чота 413
 УПА, «477», чота 413
 УПА, «478», чота 413
 УПА, «513», чота 414
 УПА, «514», чота 414
 УПА, «58», підрозд. 413
 УПА, «59», підрозд. 413
 УПА, «60», підрозд. 413
 УПА, «62», підрозд. 413
 УПА, «69», підрозд. 413
 УПА, «70», підрозд. 413
 УПА, «71», підрозд. 413
 УПА, «72», підрозд. 413
 УПА, «73», підрозд. 413
 УПА, «74», підрозд. 413
 УПА, «81», підрозд. 413
 УПА, «82», підрозд. 413
 УПА, «84», підрозд. 413
 УПА, «85», підрозд. 413
 УПА, «86», підрозд. 413
 УПА, «87», підрозд. 413
 УПА, «88», підрозд. 413
 УПА, «90», підрозд. 413
 УПА, «91», підрозд. 413
 УПА, «92», підрозд. 413
 УПА, «95а», підрозд. 413, 414
 УПА, «95б», підрозд. 413
 УПА, «96», підрозд. 413, 414
 УПА, «97», підрозд. 415
 УПА, «97а», підрозд. 415
 УПА, «97б», підрозд. 415
 УПА, «98», підрозд. 415
 УПА, «98а», підрозд. 415
 УПА, «99/552», сотня 415
 УПА, «Бескида» («031»), курінь 204
 УПА, ВО (гр.) «Богун» («Рівне») 14, 19, 120,
 124, 137, 150, 151, 155, 165, 191, 192, 218,
 228, 229, 231, 234, 235, 239-241, 243, 245,
 352, 359, 388, 416-418, 445
 УПА, ВО (гр.) «Буг» 189
 УПА, ВО (гр.) «Говерля» 24, 113, 190, 413, 419
 УПА, ВО (гр.) «Заграва» 44, 48, 63, 64, 86,
 87, 118, 119, 121, 122, 140, 144, 154, 155, 176,
 182, 184, 185, 190-192, 207, 208, 218, 221,
 223, 232, 234, 236, 237, 239, 241, 246, 262,
 264, 301, 327, 359, 365, 366, 410, 411, 416,
 418, 445, 476, 481
 УПА, ВО (гр.) «Лисоня» 49, 111, 113, 131, 134,
 145, 148, 171, 172, 175, 181, 184, 185, 198,
 205, 206, 218-220, 222, 225, 232, 236, 242,
 244, 283, 366, 368, 370, 373, 374, 376, 377,
 379, 404, 405, 412, 413, 419, 420, 439-446

УПА, ВО (гр.) «Сян» 20, 24, 25, 47, 61, 64, 82, 90, 131, 153, 163, 188-190, 192-195, 201, 216, 220, 237, 253, 255, 275, 279, 374, 406, 414, 415, 419, 446, 474, 476, 479, 482
УПА, ВО (гр.) «Турів» 37, 43-46, 48, 63, 64, 73, 75, 84, 117, 118, 143, 155, 164, 166, 170, 191, 192, 200, 203, 204, 219, 222, 223, 229-234, 238-241, 245, 295, 302, 359, 373, 387, 388, 404, 405, 410, 411, 416-418, 449
УПА, ВО (гр.) «Тютюнник» 87, 155, 363
УПА, ГВШ 17, 18, 62, 64, 82, 127, 161, 163, 217, 225, 244, 480
УПА, ГК 17, 22, 84, 124, 125, 132, 140, 155-162, 296, 298, 309, 386, 476, 478, 480, 486
УПА, ГО 22 183
УПА, ГО (гр., з'єдн., ЗГ) «Завихост» 94, 120, 142, 164, 230, 238, 349, 411, 443
УПА, ГО (гр., ЗГ) «Тютюнник» 443
УПА, «Є. Коновальця», підрозд. 235
УПА, «Забережного», сотня 204
УПА, «Завойовники», сотня 414
УПА, заг. «1541» 411
УПА, заг. «1542» 411
УПА, заг. «1543» 411
УПА, заг. «2056» 411
УПА, заг. «2057» 411
УПА, Закарпатський ТВ 413
УПА, запліля 6, 15, 17, 35, 41, 43-45, 47-49, 63-65, 76, 84, 85, 87, 90, 111, 112, 117, 125-127, 135, 136, 140, 142, 143, 150, 151, 154, 155-161, 163-165, 167, 170, 174-176, 180-186, 190-192, 195, 196, 198-200, 203, 205-207, 216-224, 228-243, 245, 246, 248, 262, 264, 295, 298, 303, 322, 359, 360, 363-367, 369, 373, 375-377, 387, 388, 403-405, 410-412, 415-420, 443-445, 448-450, 474, 481-483, 491
УПА-Захід 30
УПА, ЗГ 245/II 411
УПА, ЗГ 33 120, 411
УПА, ЗГ 44 87, 120
УПА, ЗГ 44, заг. «Дорош» 87
УПА, ЗГ «Завихост» 120, 348, 349
УПА, з'єднання «Базар» 410
УПА, з'єднання «Донбас» 410
УПА, з'єднання «Петлюра» 87
УПА, з'єднання «Хмельницький» 214
УПА, з'єднання «Холодний Яр» 384, 410, 411
УПА, «Ім. Байди», бриг. 411
УПА, «Ім. Богдана», підрозд. 301
УПА, «Ім. Богуна», заг. гр. «Заграва» 87, 171
УПА, «Ім. Богуна», заг. гр. «Турів» 43, 44-47, 64, 84, 117, 118, 171, 204, 238, 245, 388, 405
УПА, «Ім. Вовчака», бриг. 190, 411
УПА, «Ім. Галайди», сот. 414
УПА, «Ім. Дорошенка», заг. 301, 410
УПА, «Ім. І. (Івана) Мазепи», сот. 117, 204, 272
УПА, «Ім. Колодзінського», заг. 48, 144, 301, 410
УПА, «Ім. Коновальця», заг. 301
УПА, «Ім. Лайдаки», підрозд. 112, 183, 190, 195, 206, 231, 238, 411, 482
УПА, «Ім. Мазепи», бриг. 120, 411
УПА, «Ім. Назара» («Ім. Назаря»), бриг. 190, 411
УПА, «Ім. Остапа», заг. 87, 118, 119, 221, 301
УПА, «Ім. Остапа», заг. 204
УПА, «Ім. Острога», бриг. 411
УПА, «Ім. Перуна», сот. 414
УПА, «Ім. полк. Коника», підстарш. школа 153, 220
УПА, «Ім. Сагайдачного», сот. 414
УПА, «Ім. Хмельницького», сот. 413
УПА, «Ім. Хмельницького», заг. 192, 301
УПА, «Ім. Хмельницького», з'єдн. 175, 214
УПА, «Ковельський», заг. 204
УПА, «Корсунський», заг. 120, 204, 223, 363, 410
УПА, «Котловина», підрозд. 118, 119, 121, 135, 142, 165, 206, 219, 222, 223, 229, 231, 233, 365, 367, 404, 405, 415
УПА, «Кочовики», сот. 414
УПА, «Крем'янецький», курінь 43
УПА, «Лемківська», сотня 413
УПА, «Лемківський», курінь 188
УПА, «Лісовики», сотня 145, 366, 367
УПА, «Месники», курінь (Любачівський) 35, 49, 90, 188, 205, 415
УПА, «Месники», сотня 388
УПА, «Месники-1» («Месники І»), сотня 90, 414
УПА, «Месники ІІ», сотня 414
УПА, «Наддністрянці», сотня 414
УПА, «Непоборні», сотня 414
УПА, «Орли», сотня 412
УПА, «Остапа» («032»), курінь 45, 117, 204
УПА, «Пам'ять Крут», бриг. 120, 206, 218, 230, 238, 411, 412
УПА, «Перекотиполе», сотня 414
УПА, «Перемиський» курінь 24, 82, 188, 195, 207, 454
УПА, «Переяслави», курінь 196, 414
УПА, «Переяслави І», сотня 190, 414
УПА, «Переяслави ІІ», сотня 190, 414
УПА, «Підкарпатська», сотня 413
УПА, «Погром», сотня 219, 233, 295, 367

УПА, «Полтавці», сотня 412
УПА, «Помста Базару», бригада 190, 280, 376, 412
УПА, «Прилуцький», заг. 87, 119, 410
УПА, «Пролом», сотня 414
УПА, «Рубачі», сотня 145, 184, 374, 412, 441
УПА, «Русичі», сотня 414
УПА, «Свірка», сотня 221
УПА, «Світлана», школа 45
УПА, «Сірі Вовки», сотня 148, 412
УПА, «Сіроманці», сотня 206
УПА, «Січ», загін 204
УПА, «Стохід», підрозд. 271
УПА, «Сумський», загін 410
УПА, «Сурма», сотня 413
УПА, «Сурмачі», сотня 414
УПА, «Сучава», гр. 146
УПА, ТВ «Бастіон» 24, 82, 90, 188, 189, 415, 421, 422, 482
УПА, ТВ «Гуцульщина» (Коломийський) 413
УПА, ТВ «Данилів» 24, 25, 163, 189, 194, 195, 253, 255, 415, 421, 422
УПА, ТВ «Замок» 163, 165, 366
УПА, ТВ «Климів» 58, 99, 189
УПА, ТВ «Лемко» 24, 25, 82, 154, 188, 195, 201, 220, 414, 422
УПА, ТВ «Магура» (Калуський) 413
УПА, ТВ «Маківка» (Дрогобицький) 413
УПА, ТВ «Пліснисько» 189, 190
УПА, ТВ «Пшенишник» 420
УПА, ТВ «Розточчя» 24, 58, 99, 189, 190, 196, 459, 460
УПА, ТВ «Славута» 420
УПА, ТВ «Стрипа» 420
УПА, ТВ «Чорний ліс» (Станиславівський) 413
УПА, ТВ «Яструб» 189, 190
УПА, «Тигри», сотня 58, 98, 414
УПА, «Ударники», курінь 64, 245, 275, 415, 457
УПА, «Ударники-3», сотня 353
УПА, «Ударники-4», сотня 188, 207
УПА, «Ударники-6», сотня 207
УПА, «Хвастівський», загін 44, 119, 120, 190, 221, 410
УПА, «Хмельницький», курінь 363
УПА, «Холмська», бригада 120, 412
УПА, «Хортиця», підрозд. 404
УПА, «Чайченка», підрозд. 246
УПА, «Чорноморців», сотня 412
УПА–Південь 17, 22, 30, 77, 95, 133, 136, 349, 377, 384, 410-412, 443, 492
УПА–Північ 14, 23, 30, 51, 72, 76, 124-128, 137, 156, 159-162, 175, 183, 184, 188, 190, 192, 227, 230, 245, 254, 268, 303, 410, 411,

443, 478, 480, 482, 491, 492
УПА (УПА–Північ), південна група 60, 63, 64, 85, 146
«Упбаненко» 276, 277, 485
Управление НКВД УССР по Вольнской области. Див. НКВС, Волинське ОУ
Управління МГБ в Люблінському воєводстві. Див. Міністерство громадської безпеки, Люблінське ВУ
Управління СБУ в Івано-Франківській обл. Див. СБУ, Івано-Франківське ОУ
Управління СБУ в Рівненській обл. Див. СБУ, Рівненське ОУ
УПС 474
«Ураган», зв'язковий 77
УРСР 3, 6, 20, 25, 29, 31, 32, 36, 37, 44, 56, 78, 79, 81, 82, 83, 88, 102, 103, 105, 106, 110, 133, 139, 146, 147, 149, 174, 202, 210, 214, 219, 226, 258, 272, 274, 287, 290, 293, 295, 300, 305, 307, 310, 313, 314, 316, 317, 319, 322-324, 328-330, 334, 335, 340, 342, 351, 361, 381, 384, 386, 387, 432, 436-438, 454, 455, 457-459, 462, 465, 472, 487
Усачук С. («Шуляк») 391
«Усмих». Див. Матвієйко Мирон
«Усміх». Див. Матвієйко Мирон
УССР 29
УССД 23, 34, 153, 216, 310, 333
УССР. Див. УРСР
«Устим», підп. 466
Устинов 93
УЧХ 99, 133, 154, 156, 182, 196, 208, 303, 450
УШПР 75, 84, 101, 102, 106, 107, 147, 301, 303, 315, 476, 477

Ф

Фадеев С.М. 31, 103, 139, 306
«Фадей», пров. надр-ну 313
Файзулін Ярослав 281
Федеративна Європа 468
«Федір» 134
Федорів Петро («Дальнич»), реф. СБ 89
Федоров 305
Федоров Олексій Федорович 84
Федорова О., радян. партиз. з'єдн. 84
Федорова-Дружиніна, радян. партиз. з'єдн. 75
Федорчук В. 174
Федорчук С. 39
Федун Петро («14», «173», «75», «99», «Полтава», «-р», «Север»), кер. Гол. осередку пропаганди ОУН(б) 61, 93, 94, 138, 262, 263, 324, 348, 354, 379, 393, 395, 398, 401, 467, 485

Фельдман 330
Фенько А. 363
Фесенко В. 110
Філяр Владислав 167
Фокін, полковник 31
Фольксдойчі 191
Фоніч Ярослав, секретар пров. 138
Форманчук, підполковник 31
Фоя Людмила 334, 390, 400
Фляж Йосип, підп. 81
Фрайт В. («Б-7»), окруж. пров. 459
Франкополь, с. Корецького р-ну 305
Франція 125, 464
ФСБ 28

Х

Хабібулін 62
Хаварівський Богдан 13
Хамазюк І.В. 19
Харалуг, с. Корецького р-ну 91
«Харків». Див. ОУН(б), «Харків», надр-н
Харків, м. 257, 360
Харківський державний університет ім. О.М.
Горького 38
Харківщина 249
Харчук Борис 369
Харчук Тимофій («Чад»), пров. р-ну 106, 293
Хасевич Ніл («8510», «Зот», «Рибак», «Сет»)
22, 23, 53-55, 73, 92, 93, 114, 213, 214, 262,
305, 312, 326, 327, 385, 395, 401, 406, 408,
424, 485
Хасевич Федір 114
Хвалібота Михайло («Бородатий») 35
«Хвастівський». Див. УПА, «Хвастівський»,
загін
Хвоянка, с. (нині у скл. смт. Соснове) 52
«Херсон». Див. ОУН(б), Камінь-Каширський
р-н, куц «Херсон»
Херсонська, обл. 460
Хитрейки, с. Жовківського р-ну 316
«Хмалюк», к-р відвід. 88
«Хмара», к-р диверс. групи 328
«Хмара», к-р сотні УПА 280
«Хмара», політінструктор заг. УПА 164, 301
«Хмара», чотовий 264
«Хмара». Див. Ткачук Павло
«Хмари», підрозділ УПА 126
«Хмари», чота УПА 265
Хмелева, с. Чортківського р-ну 56
Хмелевський Микола 134
Хмельницький Богдан. Див. Хмельницький
Богдан
Хмельницька, обл. 8, 31, 57, 166, 291, 336,
344
Хмельницький Богдан 44, 295, 330
Хмельницький, м. 75
«Хмельницький». Див. УПА, «Хмельницький»,
курінь
«Хмельницький». Див. ОУН(б), ПЗК («38»,
«Дніпро», «Ліс», «Москва», «Хмельницький»)
Хмельниччина 48, 57, 112, 224
Ходорівський, р-н 336
Ходорівщина 336
Холл Майкл 362
«Холмська» бригада. Див. УПА, «Холмська»,
бригада
Холмська округа («Король Данило»). Див.
ОУН(б), ПЗК, Холмська округа («400»,
«Король Данило»)
Холмська округа. Див. ОУН(б), Холмська
округа («25»)
Холмський курінь. Див. «Вовки» (Холмський),
курінь УПА
Холмський курінь «Вовки». Див. «Вовки»
(Холмський), курінь УПА
Холмський обвід Люблінської округи АК. Див.
АК, Люблінська округа, Холмський обвід
Холмщина 27, 37, 38, 67, 132, 189, 194, 195,
271, 415, 421, 422
«Холодний» 282
«Холодний Яр», з'єдн. УПА–Південь 384, 410,
411
«Холодний Яр», надр-н 24, 25, 82, 192, 422
«Холоднярці», курінь УПА 196, 414
«Холоднярці», сотня УПА 412
«Холоднярці I», сотня УПА 190, 414
«Холоднярці II», сотня УПА 414
«Холоднярці III», сотня УПА 414
«Холоднярці 4», ПОП 191, 446
Хома Богдан, кур'єр
Хома Михайло («Збуй») 111
«Хоми», сотня УПА 221
Хомутець, нач. райвідділу НКДБ 316
«Хор», пропаг. реф. 668
Хоростець, с. Тернопільського р-ну 199
Хорсун 31, 302, 343
«Хортиця». Див. УПА, «Хортиця», підрозд.
«Хортиця». Див. ОУН(б), Чортківська округа
(«Хортиця»)
Хотинський, р-н 234, 366
Хотинщина 366
Храпко Віктор, к-р радян. опергрупи 86, 126,
253
«Христя», підп. 67, 254
«Хрін». Див. Стебельський Степан

Хрущов Микита 105, 106, 147, 274, 276

Ц

ЦА МО РФ 28

ЦА ФСБ РФ 26, 28

Цалик Станіслав 334

Цапівці. Див. Поділля, с.

Цаг'як Станіслав, член підрозд. УПА 465

Царевська Т. Див. Царевська (Царевська-Дякіна) Тетяна

Царевська (Царевська-Дякіна) Тетяна 28, 29

Царевская-Дякина Татьяна Викторовна. Див.

Царевська (Царевська-Дякіна) Тетяна

Царская Россия. Див. Російська імперія

Цветухін Федір 89, 208, 301, 303, 306

ЦДАВО 13, 27, 30, 32, 42, 43, 59, 63, 84, 85,

88, 117-121, 151, 154-157, 159, 160, 163, 165,

192, 200, 204, 207, 221, 231, 242, 245, 246,

259, 264, 265, 268, 269, 296-298, 364, 367,

390, 445, 449, 460, 465, 473, 476, 480

ЦДАГО 26-27, 30, 42, 75, 84, 102, 107, 154,

160, 169, 208, 267, 270-272, 301, 303, 315,

449, 476

ЦДВР 7, 58, 98, 99, 477

Центр досліджень визвольного руху. Див.

ЦДВР

Центральна Україна. Див. Україна,

Центральна

Центрально-Східна Європа 20, 82, 471, 490

Центрально-Східна Україна. Див. Україна,

Центрально-Східна

Центральний архів Міністерства оборони

Російської Федерації. Див. ЦА МО РФ

Центральний архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації. Див. ЦА ФСБ РФ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Див. ЦДАВО

Центральний державний архів громадських

об'єднань. Див. ЦДАГО

Цепенда Ігор Євгенович 445, 447

ЦК ВКП(б). Див. ВКП(б), ЦК

ЦК КП(б)У. Див. КП(б)У, ЦК

Цуманський, ліс 390

Цуманський район. Див. ОУН(б), Цуманський р-н

Цуманський, р-н 70, 289, 369, 443

Цуманські, ліси 425

Цумань, смт. Ківерцівського р-ну 54, 70, 150

Цурків, с. Здолбунівського р-ну 93

ЦШПР 101, 102, 476

«Цяпка». Див. Іванус Михайло

«Цьвочок». Див. Дяків Осип

Ч

ЧА. Див. Червона Армія

ЧА, 18 Армія 303

ЧА, 24 стрілецька дивізія 315

ЧА, 277 стрілецький полк, 62 гарнізон 315

ЧА, 40 стрілецький корпус 316

ЧА, 48 стрілецький корпус 314

ЧА, 52 Армія 104, 281, 314, 316

ЧА, 52 Армія, 11 гвардійська механізована дивізія 305

ЧА, 52 Армія, 27 механізована дивізія 85, 86, 310

ЧА, 52 Армія, 50 стрілецька дивізія, 49 стрілецький полк 314

ЧА, 52 Армія, 73 стрілецький корпус 302

ЧА, 52 Армія, 73 стрілецький корпус, 50 стрілецька дивізія 309

ЧА, 52 Армія, 95 механізований полк 318

ЧА, Перший Білоруський фронт 208

ЧА, Перший Український фронт 14, 85, 106, 171, 307

ЧА, Перший Український фронт, 13 армія 138, 218

ЧА, Перший Український фронт, 13 армія, 1 кавалерійський корпус 171

ЧА, Перший Український фронт, 60 армія 307

«Чавун». Див. Козак Микола

«Чад», політінструктор 206

«Чад». Див. Харчук Тимофій

Чад Степан, зв'язковий 336

«Чайка», станич. 305

«Чайка», к-р кавалер. гр. 63

«Чайка». Див. Гоголюк Дмитро

«Чайченка». Див. УПА, «Чайченка», підрозд.

«Чайченко» 192

«Чапаєв», пров. р-ну 164

Чаплі, с. Старосамбірського р-ну 282

Чапліцький Юзеф 89

«Чар», підп. 248

Чемеринці, с. Перемишлянського р-ну 445

Червона Армія 12, 19, 66, 85, 86, 89, 103, 104,

106, 107, 125, 126, 140, 148, 161, 170, 171,

176, 197, 208, 234, 243, 254, 260, 266, 278,

281, 302, 305, 307, 309, 314-316, 318, 330,

333, 373, 403, 463, 464, 470, 476, 493

«Червоний прапор», період. видання 40

«Червоні» 191

«Червоні банди» 191

Червоноармійські підрозділи. Див. Червона

Армія
Червоноармійці. Див. Червона Армія
«Черемха». Див. Мерзун Афанасій
«Черемшина», пров. надр-ну 389
Черешнівка, с. Дубенського р-ну 211
«Черешня». Див. Бричка Кузьма
Черкащина 461
Чернелів-Руський, с. Тернопільського р-ну 74
«Чернець». Див. Павлюк Петро
«Чернець». Див. Шухевич Роман
«Черник», к-р підрозд. УПА 404
«Черник». Див. Дяків Осип
«Черник». Див. Казван Дмитро
Чернилівка, с. Підволочиського р-ну 286
Чернихів, с. Зборівського р-ну 23
Чернівецька, обл. 50, 69, 95, 96, 139, 148, 234,
241, 290, 307, 313, 317, 332, 345, 346, 359,
366, 389, 435
Чернівецький надрайон. Див. ОУН(б),
Буковинська округа, Чернівецький надр-н
Чернівецький, р-н 462
Чернівеччина 52, 112, 147, 332, 345, 441, 462
Чернівці, м. 8, 100, 148
Чернівчан Назарій («Карпо», «Омелян»,
«Ярослав»), пров. р-ну 101, 389, 440
Черновци. Див. Чернівці, м.
«Черногорец» 311
Чернокожих, нач. РВ НКДБ 302
«Чернота». Див. «Чернота»
Черченко Юрій Анатолійович 78, 175, 371, 462
Черчіль Вінстон 466, 468
«Четвертий». Див. Матвієйко Мирон
Чехословацький загін радянського
партизанського з'єднання О. Сабурова.
Див. Сабурова, радян. партиз. з'єдн.,
Чехословацький загін
Чехословацьчина 341
Чечіль, нач. РВ МВС 441
«Чиж» 336
Чижевський 37
Чижов, к-р радян. партиз. з'єдн. 168
Чижова, радян. партиз. з'єдн. 125
«Чо-гуз». Див. Беднарчик Юрій
Чоповицький, р-н 440
«Чорний», колиш. сотник УПА 172
«Чорний» 124
«Чорний», повст. 120
Чорний, ліс
«Чорний Кіт». Див. БВА
«Чорний ліс», період. видання 208
«Чорний ліс». Див. УПА, ТВ «Чорний ліс»
(Станиславівський)
«Чорні Гайдамаки» 328

«Чорнобровий». Див. Яремчук Трохим
Чорногора 346
«Чорноморець», повст. 45
«Чорноморців». Див. УПА, «Чорноморців», сотня
«Чорноморця», сотня УПА 203
«Чернота», к-р куреня УПА 87
Чортків, м. 319
Чортківська округа. Див. ОУН(б), Чортківська
округа («Хортиця»)
Чортківський, р-н 56, 225, 242, 250, 260
Чортківський міськвідділ МДБ. Див. МДБ,
Чортківський МВ
Чортківський надрайон. Див. ОУН(б),
Чортківський надр-н
Чортківський надрайон ОУН(б). Див. ОУН(б),
Чортківський надр-н
Чортківський окружний провід. Див. ОУН(б),
провід Чортківської округи
Чортківсько-Бережанська округа. Див. ОУН(б),
Чортківсько-Бережанська округа
Чортківщина 287
«Чоса», підстарш. школа УПА 145
«Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора
Льтописца» 294, 296
«Чуб», к-р підрозд. УПА 264, 265
«Чуб». Див. Лучинець Іван
Чугунов А.І. 26
Чудель, с. Сарненського р-ну 191
Чудінов 226
Чуй Іван, місц. житель 369
«Чулий», підп. 52
«Чумак» 242
«Чумак», інженер 29
«Чумак», підп. 75
«Чумак», пров. р-ну 402, 408
Чумань-Кобидля 315
«Чупринко». Див. Козак Микола
Чухрій Гнат («Грім»), підп. 283

Ш

«Ш» 237
«Ш-55» 72
«Шабля». Див. Мартиміш Микола
Шалько Ангела 127
Шанайда Іван («Данило», «Нестор»), пров.
132, 389
Шаповал Юрій Іванович 25, 189
Шатковський Степан («Гордій»), к-р сотні УПА
302
«Шаула». Див. Рудик Адам
«Шаули», сотня УПА 233
«Шах», округ. пров. 172

«Шах». Див. Клиновий Арсен
«Шахтар» 121, 128, 133, 136, 137, 141, 186,
334, 349, 384, 423, 458, 466, 468
Шацький район «Ринок». Див. ОУН(б),
Шацький р-н («Ринок»)
Швалинський П. («Славко»), реф. СБ р-ну 462
«Шварно» 140
«Швидкий», к-нт СБ р-ну 313
«Шворний», к-нт СБ групи 94
Шевченко В., нач. УМДБ 106, 139, 293
Шевчук Михайло («Юрко»), пров. р-ну 133
«Шелест» 45
«Шелест» 365
«Шелест» 394
«Шелест», в. о. к-ра заг. 388
«Шелест», к-р сотні УПА 411
«Шелест». Див. Сидор Василь
«Шепель», к-нт надр-ну 199, 200
Шепетівка, м. Хмельницької обл. 291, 292
Шепетівський, р-н 336
Шепітько Євген 40
Шерех Юрій 360
Шершні, с. Тиврівського р-ну 146
«Шибко», прац. СБ 272
Шило М., к-р підрозд. УПА 271
Шиманський Іван («Шум»), к-р сотні УПА 90
Шиманський Йосип, станичний 8
«Шинкар», пункт зв'язку 69
Шипитівка. Див. Шепетівка, м.
Шипкован, г. 36, 290
Ширяев, оперуп. РВ МДБ 209
Шитов Іван, к-р радян. партиз. з'єдн. 301
Шихман 315
Шишканинець Василь («Бір»), к-р сотні УПА 353
Шишко В. 39, 40
«Шиянкель» 344
Шкробей, місц. житель 342
Шкрибайло («Максим») 66
Шкрябач Яків (Шкрябач Яков), к-р радян.
партиз. з'єдн. 102, 230, 272
«Шлях», підп. 287
«Шлях», реф. СБ 81
«Шлях перемоги», період. видання 97, 147,
161, 206, 210, 426, 446
Шмельов 329
Шорубалка Іван Кирилович, полковник 31,
319, 323
«Шпак». Див. «Телюк» («Шпак»)
Шпак С. 189, 194, 195, 415, 422
Шпонтак Іван, к-р сотні УПА 388
Шпонтак Михайло («Каліка»), зв'язковий ЗЦ 435
«Шрам», к-р куреня УПА 39
«Шрам». Див. «Вихор» («Шрам»)

Штендера Євген, к-р ТВ УПА 24, 82, 189, 194,
195, 207, 415, 421, 422, 459
Штефанець Юрій 438
Штефуряк Параска, місц. жителька 359
Шубранець, с. Садгирського р-ну 147
«Шувар». Див. Демський Олексій (Микола)
«Шугая», ВОП 342
Шукаєва, радян. партиз. з'єдн. 103, 366
Шуклін 310
«Шуляк». Див. Усачук С.
Шульженко Б.С., заст. голови КДБ УРСР 19, 110
«Шум» 379
«Шум». Див. Шиманський Іван
«Шумного», легенд. підрозд. 252
Шумськ, м. Кременецького р-ну 429
Шумський райвідділ НКДБ. Див. НКДБ,
Шумський РВ
Шумський райвідділ УМВС Тернопільської
обл. Див. МВС, Шумський РВ
Шумський РВ МДБ. Див. МДБ, Шумський РВ
Шумський, р-н 72, 77, 112, 136, 226, 293, 325
Шумський район ОУН(б). див. ОУН(б),
Шумський р-н
Шумщина 96, 283
Шупарка, с. Борщівського р-ну 286
Шухевич Наталія 348
Шухевич Роман («171», «1718», «777»,
«Мамай», «Сто», «Т. Чупринка», «Тарас
Чупринка», «Чернець»), к-р 18, 24, 56, 61, 66,
68, 69, 78, 115, 124, 125, 131, 134, 135, 137,
141, 160, 177, 227, 246, 263, 274, 287, 290,
310, 314, 319, 332, 339, 353, 384, 393-395,
397, 398, 400, 401, 429, 431, 440, 458, 460,
464, 467-470, 472, 485
Шухевич Юрій 348
Шуцполіція 220

Щ

«Щ.» підп. 255
Щедрін, ст. оперуп. РВ МДБ 237
Щекичин, с. Корецького р-ну 174
Щигельський Володимир («Бурлака»), к-р
сотні УПА 24, 82, 195, 207
Щирецький, р-н 368
«Щит», к-р заг. спец. призн. 301

Ю

«Ю[...]» 268
«Юда», к-р підрозд. УПА 291, 292
Юзефин, с. Деражненського р-ну 86
«Юліан» 309, 460
«Юнацька сотня» 414

«Юр». Див. Коваль Степан (Юрій)
«Юр» («Юрій»), к-р заг. УПА
«Юрій», підп. 57
«Юрій», підп. 143
«Юрій». Див. Коваль Степан (Юрій)
«Юрій Сурмач», орг. реф. Львівського обл.
пров. 449
Юрківська сільрада 66
«Юрко» 336
«Юрко», к-нт охор. боївки 290, 314
«Юрко», пров. підр-ну 40
«Юрко». Див. Петренко Роман
«Юрко». Див. Рибак Григорій
«Юрко». Див. Шевчук Михайло
«Юрко Л.». Див. Кук Василь
«Юров». Див. «Юда»
Юрчик Петро 387

Я

«ЯВХХI» 122
«Я.», підп. 403
«Я.». Див. Галаса Василь
Яблунівка, с. Млинівського р-ну 139
Яблунівський, р-н 95
«Явір» 282
«Явір» 343
«Явір», охоронець 60
«Явір». Див. Петляр Борис
Явний Петро («Орест»), реф. СБ надр-ну 261
«Яворенко». Див. Павлович Микола
Яворівський, р-н 65, 95, 104
Яворівщина 406
«Ягур» 352
Ягель Роман 100, 114, 327, 354
«Яким», член КП 331
Якимів Антон («Крук»), охоронець 210
Якимович Надія (Яцчак Дарина), зв'язкова 66
Якимчук (Якимчук-Колтонюк) Микола
(«Данило») к-р гр. (ВО) УПА, чл. КП 51, 52, 76,
79, 238, 262, 295, 373, 384, 391-393, 485
Якір Йона 330
«Якір», округ. політ. реф. 307
Яковенко Олександр, нач. ОУ НКВС 105, 106,
138, 293, 327
Яковлев Яків 377
Якубовський Володимир («Бондаренко»,
«Стрийський»), шеф, в. о. шефа штабу гр.
(ВО) 172, 374, 439
Якубчук Афанасій 429
Ямпольський В.П. 23, 25, 26, 68
Яницька Галина, місц. жителька 343
Янишевський Степан («Богослов»),

«Далекий», «Д-кий», «Тома») 52, 60, 79, 122,
128-131, 135, 137, 140, 173, 246, 251, 252,
304, 311, 313, 325, 347, 350, 364, 391, 392,
394, 401, 456
Янів, с. Див. Івано-Франкове, смт.
Яворівського р-ну
Янкович Стефан 242
Янсонс Р 281
«Я-о», підп. 73
«Яр» 136
«Ярема», к-р заг. УПА 171, 184, 301
«Ярема», пров. обл. проводу ОУН(б) 234
«Яреми», заг. УПА 184
Яремчук Трохим («Чорнобровий») куц. пров. 325
«Ярий» 374
«Ярка», підрозд. УПА 404
«Ярко» 390
«Ярко», пров. р-ну («терену») 56
«Ярмак», к-р сотні УПА 119
«Ярмак», сотня УПА 118
Ярмольчук Григорій, повст. 403
«Ярополк». Див. Лебідь Микола
«Ярослав», пров. р-ну 104
«Ярослав». Див. Берник Іван
«Ярослав». Див. Кузьменко Устим
«Ярослав». Див. Чернівчан Назарій
«Ярослав Кармелюк», округ. к-нт 229, 404
«Ярославенко». Див. Ліщук П.
Ярославщина 18, 24, 190, 415, 422, 460
Яроцький С., секр. райкому 279
Яроцький Францішек, к-нт обвуду 169
«Ярош». Див. Савира Олександр
«Ярошенка», сотня УПА 411
Ярусевич Тимофій Васильович 86
«Ясен», к-р 328
«Ясена», з'єдн. УПА 411
«Ясенко» 66
Яскевич Леонтій, к-р підрозд. УПА 60
«Ясний», прац. реф. СБ 197, 249
«Яструб», к-р підрозд. УПА 88
«Яструб», повст. 231
«Яструб», пров. р-ну 75, 325
«Яструб». Див. Петрук П.
«Яструб». Див. УПА, ТВ «Яструб»
«Яструба», курінь УПА 94
Ястшембський, капітан 89
«Ятрень». Див. Галаса Василь
Яхимович, полковник 149
Яцишин Іван («Гордієнко») 376
Яцюра Федір 353
Яцчак Дарина. Див. Якимович Надія
«Ящур». Див. Манько Євген

ДЛЯ ПОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ПИСЬМОВІ ДОКУМЕНТИ

**УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
ТА ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ-БАНДЕРІВЦІВ (1943–1954 РР.):**

***ОСОБЛИВОСТІ ПРОДУКУВАННЯ,
КЛАСИФІКАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ***

Оригінал-макет *Жанни Мотлюк*.

Коректор *Вадим Слободян*.

Дизайн оправи *Жанни Мотлюк*.

Підписано до друку 20.12.2021.

Формат 60x90/16 Папір офсетний.

Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.

Ум.-друк. арк. 35. Обл.-вид. арк. 32,68.

Наклад 100 прим.

На титульній сторінці: друкарка Болехівського районного провду ОУН «Олена» (загинула у березні 1950 р.) і працівник референтури пропаганди Калуського окружного провду ОУН «Еней» (заарештований чекістами у 1949 р.).

Фото опубліковане: Ніколаєва Наталія. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944-1954 рр. Торонто-Львів 2012, с. 101.